Pothi No 270

अथकादंबरीकाप्रारंभः॥ श्रीरामोजयतु॥

कादंब॰ टी॰

२

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥ ॥ श्रेयः श्रीकदम्बकुसुमकुड्मलः पायाद्वाञ्छासु वः ॥ श्रीमन्नाभिनरेंद्रसूनुरमरैः संसेव्यमानां
ह्रिकः ॥ त्रैलोक्यस्य करावलंबभुजगाभोगेर्दैर्दुर्दीप्रभा कल्पानोकहकल्पितार्थभवसम्पिपासुर्यातः क्रमु १ ॥ सार्वीन्यलिननत्तानिबिवित नवामा
नाभिभूताभवतमः पितृतणवज्रिताकमलिनं दुर्बुद्धिसंतापाः ॥ कृतेष्वर्यंत्रपापियमपुधियाटेवेंदुसत्यांन्हणा नेवाकारिकता
पिवर्गमलिनं चेतः सदातिमिरं २ ॥ सकृतार्थवती चकार सद्गा ब्रह्मांडभांडोदरं दानार्द्रौपितदं तरान पतितः सद्यानसं
श्रितलः ॥ तेनापापिनिरीश्वरं ज्ञाप्तिरं ज्ञात्वातिसांख्यादयः सः श्रीनेमिजिनेश्वरो भवभृतां देयाद्वमंदां मुदं ॥ ३ ॥ स
पार्श्वपलाहुज्ज्वलाधिपतिफणगणस्पष्टतांभंदंभात धनयःसमविश्वाद्धन परमं मनोज्ञामिसाग्रान्यलक्षा। नम्राल
मौलि मालिकेवकमणिलसल्लागानिभश्रित्रितांह्रिः ॥ स श्रीपार्श्वाधिराजो भवतु भवभिद् पार्श्वसंसेव्यमानः ॥ ४ ॥ महाचार्याधि
कारिकाम पदवीमाद्यभूतांभावतो वर्तमानके पारंपराकल्पनेनमिंद्रां रंभाद्यात ॥ यस्मोदर्यदिदृक्षयेव समभूद् दक्षो नमद्गुरु
द्रैः स श्रीपारवभुर्ददानुभावितां श्रयमनो वांछितं ५ श्रीमत्तपापक्षसमुद्रशीतिः श्रीहीरसूरिः समभून्महोदयः ॥ इ
ह्यमोदयं गुणान्वितोकृत्य वर्यामृताः किमुनीर्निमिकृतां ६ अनन्यसौजन्यगुणैर्गरीयान् विजितसंश्लिष्टचरणो वयान ॥
नत्पट्टपाथोनिधिपूर्णचंद्रो विराजते श्रीविजयादिसेनः ॥ ७ ॥ तत्पादोदयचूडावलंबिवृंदे दुसंनिभः श्रीमान श्रीविजय
तिलकसूरिर्भूरिगुणैः भूषितोजयति ॥ ८ ॥ तत्संप्रदायप्रथितप्रभावो बभूव हद्यार्थगतिप्रसिद्धः ॥ यदीयचेतःपकथांप्रवृत्तग्रामो
द्रुतःकिंकृद्धारसंनिधानं ॥ ९ ॥ तद्वृत्तिलानेकवितेनसर्वापुनःकृतामध्यमणिप्रकारः ॥ श्रीवाचकेंद्रः सकलादिचंद्रो बभूव विश्वा
द्भुतवाग्विलासः ॥ १० ॥ श्रीसूरचंद्रः समभूत्तदीयशिष्याग्रणीर्यायिवेदांवरेण्यः ॥ यत्तक्के युक्त्यानिकोतिसिद्धांतसमस्तशास्त्र
तिसंबद्धिताधि ॥ ११ ॥ श्रीशांतिचंद्रो गुणगरिष्ठस्तुल्यः श्रीसिद्धचंद्रोत्तिमदीयशिष्यः ॥ कादंबरीव्याख्यांतदीयमनोमुदे तेन म
याप्रतन्यते ॥ १२ ॥ तदीयपादांबुजसंचरीको विराजते धीःहृदीधासरसाभः ॥ श्रीवाचकः संप्रति भानुचंद्रः अकब्बरक्ष्मापति
तिद्रसमानः ॥ १३ ॥ इद्दधिकाद्विष्टविष्टाचारगुमितश्रुतिबोधितकर्तव्यताकं ॥ प्रारीप्सितावश्यभवानफलं तीहर्ण्यगर्भंतम
स्यागतकं मतल मार्गतः ॥ ॥१॥ ॥ रजोजुषेति ॥ अजाय स्वयंभुवेनमः ॥ इत्यन्वयः किंभूताय प्रजानां जन्मनि उत्पत्तौ

कालेरजोजुषे रजोगुणयुक्ताय पुनः किंविशिष्टाय प्रजानां स्थितौ स्थितिकालेसत्त्वस्यवृत्तिर्यस्मिन सत्त्वगुणयुताय इत्यर्थः
पुनः किंलक्षणाय प्रजानां प्रलये विनाशकाले तमःस्पृशे तामसगुणयुक्ताय अमीषां च गुणानां लक्षणं सत्त्वं लघुप्रकाशकं इ
ष्टमुपष्टंभकं चलं च रजो गुरुवरणकमेव तमः इति दृष्टव्यं जन्मानि स्थितौ प्रलये चेति सप्तमी वा पुनः किंविशिष्टाय सर्ग
स्थितिनाशहेतवे प्रजानामित्यस्य सर्वत्रानुषंगात्तिनप्रजानां सर्गः स्थितिश्च नाशश्च तेषां हेतवे कारणीभूताय पुनः किंलक्षणाय
त्रयीमयाय त्रयी ब्रह्मविष्णुमहेशानां वेदानां वा त्रयी तत्स्वरूपाय तत्स्वरूपाय पुनः किंविशिष्टाय त्रिगुणात्मने ब्रह्मविष्णुमहे
शात्मकत्वेन त्रिगुणयोगात त्रिगुणात्मकाय सत्त्वरजस्तमोगुणस्वरूपायेत्यर्थः तादृक्त्रयपिता महेश्वरन सदृति प्राचीनव्या
ख्या अत्र च व्याख्यानिविधिः सृष्टिमात्रकर्तृत्वेन केवलं रजोगुणस्यैव संबंधात त्रिगुणात्मकत्वमतिविरुद्धं किंच विधेस्तमो
गुणत्वं सत्त्वगुणत्वं चाश्रावतं विष्णुत्वं च यापदिश्येन एतेषां त्रयाणां गुणभेदादेव मूर्तिभेद इति पौराणिकाः अपि च पूर्वार्ध
जन्माश्रितस्य कर्तृत्वस्य रजोजुषे सत्त्वशनयेतमः स्पृशे इत्यनेन त्रिगुणात्मत्वस्यापि योजकत्वेन पुनरुक्तार्थं सर्गस्थितिनाशहेतवे
इति त्रिगुणात्मने इति च पुनरुक्तं स्यादिति प्रकारांतरेण व्याख्यामः अजाय कूटस्थनित्याय परब्रह्मणे नमः इत्यन्वयः किंभूताय
प्रजानां सर्गस्थितिनाशहेतवे प्रजानामिति अनित्यमात्रपदार्थोपलक्षकं तेनानित्यपदार्थानां सर्गस्थितिनाशकारणायेत्यर्थः अ
नित्यपदार्थानां सर्गस्थितिनाशहेतुत्वं च श्रुतौ सिद्धं जगत्कारणं ब्रह्मेति श्रुतेः पुनः किंभूताय त्रयीमयाय त्रयीविद्यानां त्रयी तत्स्वरूपा
य वेदत्रयपरं ब्रह्मत्युक्तत्वात यद्वा त्रयी ब्रह्मविष्णुमहेशानां त्रयी तत्स्वरूपाय यथाम्बुनन्यं पिधते मन्मयहृति व्यवहारस्तथा
ब्रह्मणः त्रयाणामुत्पादकत्वेपि त्रयीमयत्वव्यवहारः समुचितः ब्रह्मविष्णुमहेशास्त्रयो ब्रह्मणो वत चरीतिनः अतएव
त्रिगुणात्मकाय भेदाभेदविवक्षायेत्यर्थः तस्य परब्रह्मणः कथं ब्रह्मविष्णुमहेशात्मकत्वमत आह प्रजानां जन्मनि स्रष्टारजोजु
षे ब्रह्मापति तत्स्वरूपायेत्यर्थः पुनः प्रजानां स्थितौ सत्त्ववृत्तये विष्णुस्वरूपाय पुनः प्रजानां प्रलये तमस्पृशे रुद्राय तत्स्वरूपाय यथाए
कस्यैव स्फटिकस्य नीलपीतादिगुणसंबंधात नीलःपीत इति व्यवहारः तथा एकस्यैव परब्रह्मणः सृष्टिकाले रजोगुणसंबंधात
ब्रह्मा इति स्थितिकाले सत्त्वसंबंधात विष्णुरिति प्रलये तमःसंबंधात ईश्वर इति व्यवहारो नित्यपरब्रह्मण एवायं नमस्कार इति किंच
[illegible] एव कस्याश्चिदस्य पादपांशवः बाणरेणवः ज्वयंतिसर्वोत्कर्षेण वर्तंत इत्यर्थः किंभूताः बाणासुरेत बाणा बा

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

का॰टी॰ शानामाश्रकाः तस्य मालिनाः मुकुटरत्नमस्तकेन लालाकिताः यानि नताः पुनः किं विशिष्टाः इत्यस्ति द्रशानम्याशरणः तस्य नूपुरमणयः
आक्रमणयः तेषां चक्रं समुद्भूतं यत्र स्फुरंती त्यवंशालाः पुनः किं विशिष्टाः कांतिमत्यश्चअमत्यश्च तेषाम धीशाः स्वामिनः तेषां
२ शिखाः चूडाः तासां अंतः अंतर्गत इत्यर्थः शालाः तत्र पुनः किं विशिष्टाः भवच्छिदः संसारविच्छेदिनः इत्यर्थः अत्र पूर्वविशेषण
द्वैयेण परमेश्वरचरणत्रमः परमैश्वर्यं भवच्छिदः इत्यनेन तस्य मोक्षप्रदत्वं मारदर्शकं नयन्त्येव मुक्तिं इति तयन्ति सतुपंचास्रं
मुर्धसंज्ञा नमामि यानि मनोज्ञरत्नतनमतमः कः श्लोकंसदः विभिन्न यानेनु सिद्धं या दृशाद्विलक्षणं कथं कथं भवतारकेन का
यत्नयया अनन्तकोपिनं गणेणा कथाहृतो वर्णिताबाजोः दक्षिण्य काशिकापः वंशस्थ तं अप्यधरं तद्दल पादं आणं चकारभया
तदिदं परभीत्या स्वकर्म च भिन्नमति कथं तिरस्कृत्य अकृत गुणेनैव तत्वं कुर्वनादृ नमामि भवतकारित गुणैर्नाम कश्चिनुभक्ति
तिपाद तस्य चरणाबुज द्वयं पादकमलयुगलं नमामि नमस्करोमि किं भूतं सर्वं सर्वैरसमुकुंदैः मौलिभिः शालक्ष्य वर्णये कृतं
वंदितं भक्त्याने पूजनं यस्य तन्तथा पुनः किंविशिष्टं समस्तनि समस्ताः समग्राश्च ये मामंताः विषयानंतरराजानः तेषां किरीटानि
कोटीरात्र्यष्टकादिका पाटरूढा भुवि निःपितार्थत्वात तत्रास्यं तस्यापि टंकः भव्यनुष्णत द्रेष्ट्राः टंकः आस्त्वस्य कथोत्ताचा धारोत्र
रूढं यत्र चलापि भ्रमकरणया इन्नतत्वमात्रवाचित्वात् टंकः वर्णपीठकं तत्र तु कृताः घृष्टाः भतएव अरुणाः रक्ताः तत्रत्वरः
कादि संबंधात् स्वभावेन चारणाः अंगुलयः करशाखाः यस्मिन् तत्तथा अकारणेति असज्जनात् खलात् कस्य साधोर्भयं
ध्वंसनभवति अपितु सर्वस्यापि भवतीत्यर्थः कथंभूतात् असज्जनात् अकारणादिति अकारणं भानिमित्तमेव आविष्कृतं
प्रकटीकृतं वैरं द्वेषो यस्य सः कृतं विशिष्टत्वात् यस्य सदा तदानं ततः मुखे आननं संनिहितं निकटस्थं दुर्वचः दुष्टवचनं दुः
सहं अल्पेतादृशजनकं भवति यथा महाहेः महोरगस्य विषं गरलं मुखे संनिहितं परसंतापकत्वात् दुस्सहमित्युपमाकद
शितिस्वकाः दुर्जनाः साधून् सज्जनान् अत्यर्थं नुदंति वाद यति किंभूताः कर्णान्तरं इतः किंकरु त्यर्थात् दुर्वचनमित्यर्थः पुनः
किंभूताः मलदायकाः मलोऽसिस्वाकुलंकः तस्य दायकाः आरोपकाः इत्यर्थः के इव बंधनशृंखलाः इव बंधनमनुष्यादेः नद्धयंश्लिव
तत्कालिनिगडा इव तापि कटुकुलितं शब्दायमानाः यतः खलसंपकीति स्वभावं तस्यारोपकाः साध्वेश्व नगततया नावरोधकाः भयं
नीतिकुशलविनिसाधुवृत्तिति ततः मलनाश्च साधुकथानिभिः मनोहारिणः वचनैः वदि चान्येषां प्रतिक्षणं वागमनः चित्तं हरति

उज्ज्वलितं इव यथा मणिप्रज्वलिताः नूपुराः मंजीराणि पदे तत्र पातित कामिनीनां चरणे प्रक्षिप्ते साधुध्वनिभिः मंजुलांतरितैः हृदयहा
रिणो भवंतीत्युपमा सुभाषितमिति सुभाषितं सुकाव्यादि हारिमनोहारि अपि दुर्जनस्य खलस्य कंठतो निःसारणात् ध्वनिविकृतिं न गच्छ
ति हृदयशल्यवादिनि भावः कस्य वक्त्र कीर्तिः पीयमानमत यथा हृदयं विशति पूर्वोक्तहेतोरेव तदेवं सुभाषितं सज्जनो गुणग्राहकः हृद
येन स्वांतेन धनं न भावयति सहृदयत्वात् कटाक्षिता वस्तुतस्तु इति भावः यथा विष्णुर्नारायणः हृदयेन वक्षस्थलेन अतिनिर्मलं कौस्तुभमहामणिं
का लक्ष्मीं भाति धारयति इति अभिनवा कथा गद्यपद्यमयी संनवांगतादिना कृतालङ्कृता जनस्य हृदि अंतःकरणे कौतुकं कुतूहलं
अधिकं यस्मिन् तत्कौतुकाधिकं कौतुकपूर्णमित्यर्थः तादृक् गाढं प्रीतिजनयति किंभूता स्फुरदिति स्फुरन् चेष्टन कालो मधुरः यः
आलापः शब्दरचना तस्याविकला सा माधुर्यं तेन कोमला अन्यदपि कथा यामन्नादि कं भवतीत्यादि ततः पुनः किंभूता नाट्यास्त्र
भुपागता आगता व्याख्याता नवाल्पगुंफा इत्यनेन कार्यः यथा अभिनवा भर्तृजनस्य ग्राम्याप्त्या कमागता कौतुकं अनुरागं च करोत
ति किंभूता वधूः स्फुटन्नवपत्नीयः कोमलः आलापः येन सा आनीता अभिनवा नवोढा वधूः स्नेनप्रेम्णा स्वयमेव अर्थात् स
विलासः वचनव्यापारः तेन कोमलमधुरः सुमधुरः कोमलं यस्य हृदयं यस्याः ९ हरंतीति नवैः स्वबुद्धिविरचितैः पदार्थैः पदा
नां शब्दानामर्थैः अभिधेयैः निर्मिताः रचिताः कथाः गद्यपद्यादिप्रबंधाः कं सहृदयं जनं न हरन्ति तत्स्वीकुर्वंति सर्वस्यापि मनो
हारिण्यो भवंतीति भावः कीदृशैः पदार्थैः उज्ज्वलदीपकोपमैः उज्ज्वलः प्रकटः दीपकः अलंकारविशेषः उपमा च येषु तैस्तथा
शृंगारः श्रवित्सलङ्कृत इत्यमरः कीदृश्यः कथाः निरंतरेति निरंतरा अत्यन्तधानं प्रतिपदं वा उपमानोपमेययोरर्थसाम्यरूप
शब्दसाम्यरूपो वा यः श्लेषः तेन घनाः बहुलाः पुनः किंभूताः सुजातयः इति सुष्ठु जातिश्छंदो विशेषो यासां यद्वा सुष्ठु
जातिः स्वरूपं यासां ताः इव यथा नवैः स्फुटैः चंपककुड्मलैः चंपकपुष्पकुड्मलैः उपपादिताः महास्रजो महामालाः मनो
हरंति अत्र यथापि कुड्मलैः मालानिर्माणं नातीव रम्यं तथापि अग्निमक्षणे विकासोन्मुखकुड्मलैः मालानिर्माणं स्योः
निरंतर कोज्ज्वलैः चंपककुड्मलैः उज्ज्वलो दीपकः प्रदीपः तदुपमैः तत्तुल्यैः किंभूताः स्रजः निरंतरसांद्रतरं यः श्लेषो
ग्रथनातेन निविडा पुनः किंभूताः सुष्ठुजातयो जातिपुष्पाणि यासु ताः १० कीर्त्यनुवृत्त्यर्थं स्ववंशाख्यानादृ बभूवेति कुले
न नामा द्विजो ब्राह्मणः बभूव आसीत् कुतः वात्स्यायनः इति वात्स्यायननामा ऋषिः तस्यायं वात्स्यायनो वंशान्वयः तस्मि

कुबे॰टी॰ संभवः समुत्पन्नः वत्स गोत्रीय इत्यर्थः द्विजपतिवाद्दीतोत्कट वेसत्वनार्थं यथा गजमात्रस्य दंतवत्वेपि इत्यष्टदंते दंतावित्र्यो
ग पुनः कीदृशः नगादिति नगतिनिरवगमिन इर्दोता इत्यावस्थेन गानविषयीकृताः गुणाः शौर्यादयो यस्य सः तथा पुनः कीदृ
३ शः अग्रणीः सार्थनामग्निमरः पुनः किंभूतः अनेकेति अनेके असंख्याता गृहा सुसत्ता मांकिताः वैश्यशूद्रादयः तदनंतरं मंतिब्रा
ह्मणस्यां कर्वर्मिति क्षत्रियस्य च गृहदासात्मकं नाम यत्र तालंकृष्यश्च दृश्यादिरिति तर्चितं पादपंकजं चरणसरोजं यस्य सः तथा पुनः
कीदृशः यस्य यभ्रवो ब्राह्मणा यावतारएकदेशा एव आतिदिक्लादृशिभावः १० इवासेति यस्य कुबेरं दृश्यस्य मुखेन्यानने म
रस्वतीवागदेवता नामयमानिमित्यर्थः किंभूतमुविश्रुतातिश्रुतिभिर्वेदाध्ययनैः शांतिइपवश्चामितं इत्सर्यपापंयस्य तथापरम
पवित्रत्यर्थः पुनः कांतमदेति महासर्वकालं पुरोडाशेन अग्निहोत्रेर्देरभ्यार महूविः होविषणप्रावित्रनः पावमालकृतः तष्टः श्वंसाप
स्यतथा तस्मिन पुनः द्विवेदिशेरसोमोति सोमेन सोमयागे सोमसंतकः कृतास सेन कृपायितं कांचन कद्रकाभ्रतसुदंमरस्य भागा
यस्य तथा तस्मिन सोमस्यापिचिन कदुनादिति भावः पुनः कीदृशे समस्तेति समस्तानि समग्राणि यानि शरण्याणि आसादिपूर्णा
नाम वकपाणि सत यस्य भवादिपर्णाताः धर्मनिबंधनिः बंधुरं मनोहरमित्यर्थः तस्मिन ११ अगुरिति यस्य कुबेरापत्रस्य गृहेव
टवानिरायभताः ऋक्सामानि शंकिताः सत्रासाः संतः यर्युर्वेदान सामवेदांश्च नगुः पठतिस्मेत्यर्थः शंकिता इति अतः मान्यकिंभूताः वद
वः निगृह्यमाणाः निगृहेः निर्दृमनेन नित्रामयमानाः कस्मिन यदा अभ्युदयार्के शुके शारि कथंभूरैः समारिकैः सारिकाम
हवर्तमानैः अनेन सारिकाणामपि विद्यावत्वं सूचितं पुनः कामितः पंजरवर्तिभिः इति पंजरेः कीदृशाकारितो मेतं पक्षिगदंतत्व
त्रिभिः तं निर्दिष्टमित्यर्थः पुनः कीदृशैः अभ्यस्तेति अभ्यस्तं ज्ञितम्भवातं समस्तं समग्रं यत वाङ्मयं चतुर्दशविद्यात्मकं यैस्तैस्तथा
तैः समस्तविद्यापारंगतैरित्यर्थः भवद्भिर्यद्यूपसर्गे वर्यगृहनिकटे कृयमिलात्तद्नेकायिरसामः इदृशं श्रुकवचनमाकर्ण्य
ते भीताः संतः पठंति वदवः सकृदन्यकाना मधिकांश्चिर्यप्रत्युत्क्रोशपि एतादृशान्नानमिति तत्मादृद्गमोपवर्णनं १२ हिरण्येति
ततः कुबेरात अर्थपतिनामा पुत्रो भूत किंभूतः द्विजन्मनां ब्राह्मणानां पतिः श्रेष्ठः कः कस्मादिव यथा भुवनस्य अंडकंत्रयात् हिरण्या
त् हिरण्यगर्भः स्वयंभूः हिरण्यगर्भोपमया वेदपारगतत्वं सूचितं पुनः कः कस्मादिव क्षीरसमुद्रोर्णवात् दुग्धोदधेः क्षपाकरः
शशांकः क्षीरसमुद्रोपमया च समस्तजनान्हादकत्वं सूचितं पुनः कः कस्मादिव विनतायाः पक्षिणीतस्याः उदरात् कुक्षेः

सुपर्णः गरुडः आनननारायणपारायणत्वं सूचितं गरुडपक्षे द्विजन्मनां पक्षिणां ब्रह्मपक्षे चंद्रपक्षे च द्विजन्मनां ब्राह्मणानां पतिरिति
पर्यालंप्य १३ विवृण्वदिति नवाः नूतनाः इत्यगिनां बुधिविज्ञानैः पृथिवीयतः एतादृशाः शिष्यगणाः छात्रचयाः अर्थपतेः गृहेऽधि
कांश्चिर्यशोभां चक्रिरे वितेनिरे पुनः किंभूतस्य यस्यादिन इषः कृत्रानः समयेषु विमाविलक्षणशास्त्रं वाङ्मयं चतुर्दशविद्या
त्मकं व्याचक्षणस्य अध्यापयत इत्यर्थः किंभूताः शिष्याश्रवणार्गनचना कर्णलग्नाः सावधानाः यदुश्रवणकर्णलग्नाः इत्यादृ
शिता इत्यर्थः कइव यथा चंदनवृक्षस्य मलयजतरोः पल्लवाः किसलयानि नवाः नवाः प्रतिदिनं अम्लानाः श्रवणकर्णलग्नाः सं
शोभां कुर्वंति रमण्या इति शेषः १४ विधानेति सोर्थपतिः असंख्यैः गण्यैः मखैः यज्ञैः कृत्वा विनअप्रयासेन सरलत्वं स्वर्गमलय
त आचक्रामेत्यर्थः किंभूतैः मखैः विधानेति विधानेन विध्युक्तमार्गेण संपादितं बहूनं ब्राह्मणेभ्यः स्वर्णादिप्रत्तपादनं
तेन शोभितैः वितीर्णदक्षिणैरित्यर्थः पुनः किंभूतैः स्फुरदिति स्फुरंतो ज्वलंतो ये महावीराः श्रौताग्नयः तैः सनाथाः सहिताः
मूर्तीः स्वरूपं येषां तैस्तथाभिः अग्नित्रयसहितैः इत्यर्थः होमाग्निरूपमहाज्वालो महावीरः प्रवर्गवदिति कोषः पुनः किंभूतैः
यूपकरानि यूपाय तत्र पशुबंधनार्थं स्तंभा विशेषाः तैरेव कराः हस्ता येषां तैस्तथाभिः कोरवणाशेविंतिमदागजयोः ग्रहसाम्य
मानमानं कृतैः गजैः विधानेन महादेवकार्थं गजादानां दीयमानत्वस्याविशेषेण अतएव विधानः पिङ्गल इत्युक्तिः स्नापित
बाहुरिभाधिगज्ञमिति माघे तेन संपादितं निष्पन्नं यद्दानं मदजलं तेन शोभितैः पुनः पक्षे स्फुरंतः भ्रमर्य महावीराः योद्धा
रः तिरधिष्ठिता इत्यर्थः पुनः पक्षे यूपवत यस्ताभवनकराः शुंडादंडा येषां तैस्तथाभिः १५ सइति सोर्थपतिः क्रमेण वंश
क्रमेणेत्यर्थः महात्मनां शुतेंद्रियाणां श्लाघ्यात्मना श्लापकानां पुत्राणां मध्ये चित्रभानुसंज्ञकं पुत्रं अवाप्स्तेभे किंभूतं
स्फाटिकमिति स्फटिकोपलः क्षीरतेजस्फटिकाभ्यामन्यः स्वच्छस्फटिकस्त इत उपमा यस्य सः तथा तं निष्कलंकमित्यर्थः किंभू
तानां मतानां मानां क्षमाश्रितां शांतिमतां किंभूतमिव कैलासमिव पक्षे क्ष्माभृतां भूधराणां मध्ये वरमित्यर्थः शांतशां
त्योः समित्यमरः पक्षे स्फाटिका इत्यभिर्निर्मितं स्फटिकमयत्वात् कैलासस्येति १६ महेति महात्मनो यस्य चित्रभानोर्गु
णाः अपि कान्त्या धार्द्रेण पितुः समंपित्राऋणामयंतः करणं प्राविविशुः प्रवेशं चक्रुः किं पुनः सज्जनानामिति किंभूताः
गुणाः कद्रुराज गताः दिगंतं गताः इत्यर्थः पुनः कीदृशाः कलंकेति कलंकेन कलंकरणेन मुक्तावर्जितान्यः इंदुश्वेंदुस्तस्य कला

कादं॰ टी॰ सारांशांकुरः तदुदमलगाविज्ञाहरादिवदुरंति शेषांतेन तथा पुनः कीर्तितद्युतंनिष्पादितंअंतरं अवकाशः प्रयोग्यपद्धतिरितियावत्तयोः
तथा कृष्यकेतु वनासिद्धस्य विशेषाः न संकुराः पुनर्भवाश्रभावादु वयथासिदस्यन लां कुराः छिपत दुदवं प्रविष्टा तथैनापि तात
भावं १२ द्विगुणमिति यस्यचित्रभानोः अग्नेः धूमसमूहं सिध्यर धूमसंचयः यस्य धूमसमूहः तिलंस्वकीयं यद्राः शुक्लतरं अतिशय
५ नद्युत्कंचकार विदर्धदीविनिर्योगकः किंविशिष्टः अधर धूमसंचयः द्विशामिति द्विगुणं धूमलोकाकाशदेशे अत्यन्तं भंगतां
अकाष्ठचूर्णकुंतलः तवांभंगा नवनाविडाय तस्य भावस्तेनांतां गतः प्राप्तः एतेनातामृष्टं कुसुमदः विधानेन धूमस्यद्विगुणतया
पिलंगं चितमिति पुनः किंविशिष्टः श्रयाति श्रयाविदश्रयासि वनधू तस्याः कर्णश्रोत्रे तमालपल्लवादव तमालपल्लवः श्यामलता
धार्याति तमालकिसलयेनोपमानं १३ स्मरस्तीति स्मरस्य चित्रभानोः बाण इति बाणाभिधानः सुतः पुत्रोऽभूत् अभवत् कुं
विशिष्टात् ततः स्मरस्तीति सारस्वत्या भारत्या पाणिसरोजसंपुटं नद्धं तत्कमलयुग्मेन स्वयमेव प्रसर्पयेभिषिक्तं होमादिकर्मसंबंधिश्व
मस्यसंदस्यभावः गर्भः प्रोक्तदत्तकं यस्य सतथा तस्मात् पुनः कुलात् यशाद्रिति यशः कीर्तिः अंशवोद्वीप्तयः तेः शुक्लीकृतानि
भुवनानि समस्तविलुप्तग्रामितानि निष्टपानि भुवनानि येन स तथा तस्मात् विष्टपं भुवनं जगदित्यमरः १४ द्विजानीति इदानीं
बाणः कृत्यांचित्कीर्णं तितीक्षणबुद्धिरपि अहंकारं तिगाकुर्वन् आह तेनेति तेन बाणेन द्विजेन इयं कादंबरी कथाधियाबुद्ध्य
निबद्धा ग्रथिता पूर्वं बुध्या कुतः कल्पप्रसिद्धा तत्किंचितेति भावः समुद्रकसकादंबरी कथायाप्रवंधनाधियः सामर्थ्यं तालापि मंदः क
वियत्नः प्राप्युत्यारवन् धियांमांद्यं मेनोपयति अक्षतेति अक्षतं अछिन्नं कंचगाढकोसंकुंठतायस्याः सान यात यार्क वेपि कुंठ
ताकृमुतसभा या समयीति भावः पुनः कः तया मदेति मदान् उत्कृष्टा यामनोमोदः विना विकल्पतां तेन मध्यस समामक्किना चांसा
श्रधान्वेति तयापुनः कथंभूतया अकंप्यति अलक्षेता अप्रतीयायोविरध विलासश्चानुयंकोला तेन मुग्धा अप्रगल्भातया
गताद्वराणि बुध्यारचिता कथाअतिद्वयीतिविरोधरणलात बुद्धिरतितीक्ष्णचंकाकत द्वयांद्वदलकथां वासवदत्तां नञ्अतिकांत
त्यर्थः १० प्रतिलोवापि वर्ण्यः स्यात मदीयालंजसया - दरूपकेविघ्रत्या
तत्पाश्रमिश्चतर्भेदा वे धापितविधापत्यानमिति द्वामादिकुत्यावंद्धविकल्पितं संश्चंचर्यकरादित्यादेन भेदानां काव्यानाल ५
लंपलाम ध्यानापयसमर्यांचंपः द्विधातत्यवस्त्यया रामचनिर्माद्रोस्यात नरारी वर्णनंततः तथाचामुक मन्यमिल ननुतल

चां
मुकुश्रवित यथाशक्तसंबंधादि वनाय तनेपुनन्यपुरतिनकचंग तथा अन्नवाग्निचित्रकर्मसुवर्णसंकरोनमनुष्येषु इत्यादिवंशलक्ष
णयुक्तं कादंबरीसंज्ञकां कथामारभते आसीदिति शूद्रकोनामराजा आसीदिति इतिरणान्वयः अशेषराजानं विशेषयन्नाह अशेषेति
अशेषाः समग्रा ये नरपतयो राजानः तेषां शिरांसि मस्तकानि तैः समभ्यर्चितं सादरमुपाददिलं शासनं आज्ञा यस्य सतथा
सर्वेषामाज्ञापकोनतु आज्ञाकरः अतएव नायकोभिन्नः पाकशासनइव चंद्रसाम्यं चतुरिति चत्वारश्च ते उदधयश्च चतुरुदधयः
तेषां मालापंक्तिः सैव मेखला अवधिर्यस्याः तादृश्याः भुवः पृथिव्याः भर्ता नायकः प्रताप इति प्रतापः कोशदंडजं तेजः अनुरागः
स्नेहः ताभ्यामवनतं नम्रीभूतं समस्तं सामंतमंडलं स्वदेशपर्यंतवर्तिराजचक्रं यस्य सतथा अन्यदपि कोदृक्चक्रं आज्ञाप्रता
पाश्च नतं भवतीति दुन्वते चक्रतिचक्रवर्तीत्यर्थः भौमः तत्पदानि लक्षणानि सामुद्रकशास्त्र प्रतिपादितानि तैरुपेतः सहितः पुनः
तमेव विशेषयन्नाह चक्रधरेति करकमले उपलक्ष्यमाणं दृश्यमानं शंखचक्राकारं च रेखारेखा स्वरूपं लांछनं चिह्नं यस्य
सतथाकारचक्रधरइव विष्णुरिव सोपि शंखचक्रायुधलांछितकरः स्यादित्युपमानोपमेयइति भावः हरइवेति जितो निर्जितः मन्
मथोऽनंगः सकलान् मन्मथानि इंद्रियाणि येन सतथा करइव हर इव शंभुरिव सोपि जितमन्मथः स्यादित्युभयोः साम्यं गुहइवेति अप्र
तिहता अकुंठिता शक्तिः सामर्थ्यं यस्येति सतथा करइव गुहइव कार्तिकेय इव सोपि अप्रतिहतशक्तिः स्यादित्युभयोः साम्यं तत्
पक्षे शक्तिरस्त्रविशेषः अतएव यान्मातुरः शक्तिधर इत्यमरः विमानीति विगतो मानो गर्वो यस्य स तादृशं नंतथा कृतं राजहंसानां
श्रेष्ठनृपाणां मंडलं वृंदं येन सतथा करइव कमलयोनिरिव विधातेव तत्पक्षे विमानं देवयानं तत्स्वरूपीकृतं राजहंसानां पक्षिवि
शेषाणां मंडलं येन सतथा हंसाधिरूढत्वादिति भावः देवयानां विमानं स्यादित्यमरः राजहंसास्तु ते चंचुचरणैः लोहितैः सित
मरः जलधीति जलधिः संपत्तिः शोभा वा लक्ष्मीश्च शोभा या मिति निदंम तस्याः प्रसूतिरुत्पत्तिस्थानं शोभा वा कादंब
धिरिव समुद्र इव सोपि लक्ष्म्याः श्रिया शोभाया वा उत्पत्तिस्थानं समुद्रमथनादेव तन्निर्गमात तया च तया गाढ भूषितमि
ति शोभातनकत्वमिति भावः गंगेति भगीरथ स्वयातुः पंथा पितृणामुद्धारः तत्र प्रवृत्तः तस्मात्कर्तृ अगंगाप्रवाह इव स्वधर्मी
इयद्वव सोपि भगीरथपथप्रवृत्तः स्यात तदनुसारत्वादित्युभयोः साम्य॥ रविरिति प्रतिदिनसंप्रतप्यं दृश्यमानः उत्पद्य
मानः

का॰टी॰
६

उदयः संपत्तेरुदैकोयस्य सतथा इदवरविरिवभानुरिव गोपितिमिरांतरं उद्यच्चकाञ्चायमानाक्रमः स्यादित्युपमा यारिति स्फटिः
समग्रैरर्थान्निर्ज्ञेकरत्यप्रतिव्याप्तमाना मध्यापादच्छायाक्रांतियस्य सतथा इदवमेरुरिव स्वर्णाद्रिरिव सकथंभूतः मकरंकर्षात
देवैरन्यैर्यांतव्यप्रवेशाभावात् दुष्प्रवेश्यापादाः प्रत्यंतपर्वताः तेषांछायाश्चातपाभावोयस्य सतथा छायालयश्रियाकांति
प्रतिबिंबमनोतपदत्यमरः द्विपाइवेति अनवरतनिरंतरंप्रवृत्तंप्रवृत्तं यद्दानंजलमद्रितेरिद्यद्रव्यं तेन आर्द्रीकृतः क्लिमितः क
पोलो यस्य सतथा इदवद्विपाइव दिग्गजाइव अनवरतस्य निरंतरप्रवृत्तं प्रवर्तितं यद्दानंमदः महादानं प्रवृत्तिश्चेतिकोशः
तेनक्लिमितः करः शुंडादंडोयस्य सतथेत्युपमालंकारेण महाश्चर्याणि अनन्यकृतदुष्टानि तेषां कर्तानिष्पादकः आदर्शे
ति कृतनां यत्नानां आदर्शकारकः आदर्शदर्पणकल्याणानामप्रवासानां आदर्शः मुकुरः तत्रतेषां प्रतिबिंबितत्वादितिभावः इत
निरितिकलानामित्यादिसमस्तप्रमिताः याः कलाः शिल्पादिरूपाः तासामुत्पत्तिः जन्मभूः गुणानामिति गुणाः गांभीर्यादयः तेषां
कुलभवनं परंपराज्ञानं आगमः इति काव्यानांतति काव्यं कविकर्मतत्त्वं यथितो यमताः तेषां आगमः इदमहनुः इदयति
मित्राणि मद्दयस्तेषां मंडलं समुदायः तस्य उद्यद्वीलः अभ्युन्नतः स्थानं पक्षेमित्रमंडलस्य सूर्यबिंबस्य उदयशैलः उदया
चलः उद्यातानि अद्भिनर स्वधन्वानां कृत्यउत्पातकेतुः धूमकेतुः प्रवर्तयितेति गाण्डीवधन्वानां मध्ये कृष्यानां प्रवर्तयिता प्रवर्तकः
आश्चर्यति रसिकानां सर्वेषां आश्रयः ज्ञानप्रत्यादिनुदति धनुष्मतां धनुर्धारिणां प्रत्यादेशः निराकर्ता प्रत्यादेशो निरा
करिति कोशः सर्वधनुर्धारिणं मध्ये श्रेष्ठः धौरेयः इतिमा रसिकानां मत्तवतां मध्ये धौरेयः धुर्यः अग्रणीरितिविदग्धानां
विलानां मध्ये अग्रणीः मुख्यः विनीतयदतिविनीतभवः कृतनतिभ्यः आनंदस्य प्रमोदस्य जननः कर्ताकदर्थेन तेयदनुसौपर्णे
यदनुसौपिविनतायाः सुभानुः प्रमोदकृतस्यादित्यभयो गाम्यं वेन्यदवेति चापो धनुः तस्य कोटिरग्रभागः तेन समुत्सारि
तानि राजतां श्रानतयपर्वकुन्त्रव एवकुलपर्वताश्च सीमावार्तिपर्वताये न सतथा कदवं वैन्यद्वैवपृथुराजेव एतत्पक्षे आरा
तयः कुलाचलाश्चेति द्वंद्वः गेवं पूर्वंवत पृथुनाम पूर्वपर्वतास्तानीधानिद्रीतिवापधनुः कोटयापर्वतानुत्सार्याभूः समीक
तेति पुराणं नामितियः श्रद्धकोवामहदेवश्चोद्रमंहसति सेवद्वासं चकारिवकथंभूतः नाम्निवर्ति धानश्चवणमात्रेणैवतिर्भि
न्नानि दुर्भीकृतानि अरातीनां ग्रामृणांहृदयानि वक्षांसि येन सतथा कादंबरीवाकदेवविराचितेतिवराचितादिद्दूलाना रसिं

दूरूपलक्षणएवआदंबरः आटोपोयेनमतथातेनकेतिवकेन अद्रुतायिनाविक्रमेणपराक्रमेण आक्रांतं व्याप्तं सकलं भुवनंतलंस
मस्तमप्यपरिक्लिष्टलक्षणे न सतथा कथंभूतंवा मुदेवो विक्रमाविक्रमः पादविक्षेपः तत्पक्षेतयतेनतेन आचारतितं संप्राप्तं दृष्टा
मितामितिपावेन्आगतं तर्कितं अत्रायंभावः अस्यराज्ञां नामश्रवणादेव शत्रुविदारणं भवतिवासुदेवेन तु प्रत्यक्षं विदा
रणं कर्मदृष्टवतारूपं बारकृतः राज्ञान्वयकेन यविक्रमेण पराक्रमेण सर्वंलगदाक्रांतं वासुदेवेन भुवनाक्रमणाय विक्रमत्रयं
कृतमितिहासपंदतुः अतीतानियस्य लक्ष्यारूपेण जलधेरिव दूकालं वाचितक्षिपत्विपमाउवाससमतिचक्रे लहूबहुकालतदूतान्
वसीकृतेतिभावः किंकुर्वताद्यात्यर्थाविप्रमार्जयताद्वंद्व अतीतानि अतिचिरकालः भूयात् अतीताकालः समयः तेनलयंतरान्तं पुनः
राह्यं अतीत अतिक्रांताः यतोताः यैर्युक्तपतयः कंदर्पानरपतयः तेषां मद्दश्रेतेन संपर्कः संबंधः तेनयः कलंकः अभितान्भः
व्यापपंकादिकं तत्क्षालनेनाक्षालयतीतिध्वनिः यश्चाप यः शूद्रकोभगवतो नारायणस्य अनुकरोतितुल्यः प्रतियन्नदूत्यनेन
हेतः कर्मणियष्ठीभगवतं नारायणं सर्वदेवमयत्वेन विश्वात्मकतयाच अनुकरोति तत्तुल्यतां भजतीत्यर्थः तदेवदर्शय
तिमनसिधर्मेणत्यादिमत्र वसतीति वसताय दस्य सर्वप्राणवेयाय थाविंशानमसिष्ठांते धर्मेणदेवेन वसतीवासं कुर्वता संदेव
धर्मचिंतनात कोपेकोधयमेन कर्ता तेन तत्कालमेव मापराधिनां प्राणहरणात तथा प्रसादे प्रसन्नतायां धनदेन श्रीदेनसेवान
तं समस्ताहृताधिकृप्रदानात प्रतापेपूर्वोकृतक्षणेवह्निनाअग्निना समयनाश्रुदारकत्वात भुजेबाहौ भुवापृथिव्याराज्यभारक्षम
त्वात द्दाविदनकचियाश्रयाल्लक्ष्मीसप्रीतितिर्यक्षेणमधिरणीयत तत्संभवात वाचिवचने सरस्वत्याभारत्या अनवरतगद्यपद्याद्य
नेकप्रबंधविधानात मुखेवदने गगनाचंद्रेण तदनुकारित्वात अनाह्लादकत्वाच्च बलेसामर्थ्येमरुता वायुना अतिचल
वात नभावतायां प्रतिभायां सरग्रगुरुणा बृहस्पतिनातिप्रतिमप्रतिभावत्वात् एवंरूपेसौंदर्यमनसिजेन कामेन मानिनीमानहर
णात तेजसिप्रतापवरुणलसूर्यंसारुकार्यण आपूर्णा दुर्निरीक्ष्यत्वात किंविशिष्टस्य नारायणस्य सर्वतिसर्वेचते देवाश्चा सर्वदेवाः त
त्स्वरूपः सर्वदेवमयः अत्रप्राचुर्यविकारप्राधान्यार्थवितस्त्रे अतादिश्राद्धान् स्वरूपार्थोपि मयट् प्रदर्शः तस्य प्रकाशिते तिप्रकाशिताप्र
काशिताविश्वरूपात्रितन्मयरूपा आकृतिः आकारोयेन सतथा तस्य अनंतरा तः तस्मात्सं सृजितं भवतीतिभावः यस्य वेतियस्य

का॰टी॰ ६

द्राः समरानिशामकसंज्ञा मरात्रिपुरागान्दक्षाः बेणिनपक्षाः अभिमानेन ध्वांतरदनसंकेतवसमीपं संनिधिमगान आगनवनीमक
शिनिष्कनानां पुनर्नगतेनिभावः यस्यांकुर्वतः विदर्शनः आचरतः कंमदेति मदेनदान वारणावकमनोडायन कारिकुंभपांवद्भस्ति
न्नाराः पिंडकल कन्स्यपादनाविद्गारणं अर्थात् दंतिनामित्यर्थः पुनः राज्यलक्ष्मी विशेषयन्नाह आकृष्येति आकृष्यमाणाया
ममंतात् प्रकृष्यमाणांकेन कृपाणेन नवदूनद्रुतः वद्धविज्ञानष्टिकमिति कमानिग्रंथं धानिरक्तकानकविज्ञानियज्ञसंबं आनिमुक्ता
फलानि रसाद्रनानि यस्य मतथा तेन दृष्टांति दद मुख्यायान्नि पीडनं अत्रदायमाश्चवि क्षायानपुंबद्धा चानिये धाः तस्मात्तनिष्प
नानिर्गतं धारेव जलमिति रूपकं तस्य येनाविदनः प्रयः तेरवदंतुरणद्रदग्रद्रद्रानिबं कपमाइदग्रदनदंतुराः स्यादिति कान्ताः
कुभंडारदुनिपरस्पयेषु कुभटाः वीरभाः तेषां परस्परं कृपाटानि तेभ्याविघटितानि विभिन्नानि यानि तनुत्राणि तेषां यत्नाद
स्नंतदेव निन्य मादृश्यात् अंधकारः तिमिरं तन्मध्यवर्तिनीतरंतः पातिना अथ ममरानिशां विशेषयन्नाह कीर्ति कारणांगता
नांकुरदानि कपालानि तेभ्यो गालितं च्युतं यन्नरक्तकंदान वागतस्यामार्ग वेगवान वर्षः तेन दुर्दिनं मध्यक्रंतमः यामुकतामथा
तामू यस्यचाति यस्य प्रतापिकस्य रात्रुः प्रतापः कीनाशदंडवत्तेजः तदेव अनलचान्हिः दिवानक्तं अहोरात्रेतं ज्वालमदर्शिता
भवांकृतुमिश्रुराभर्तृनखस्फुरितदग्धुगाश्रु... भर्तृनहादिति तान पिहृदयवर्तिनीपीत्येनेन दाहाया
यत्वे सूचितं अथ पुनः कं प्रतापामकविदग्धान्य अंतागति अंतर्मध्ये आननः इत्यादितः दाघोद्भिर्यनि दाहायोपपत्ते
मनथा कामांगिपुः दर्शनिा राजु वनितानां कांदूशीनां वयांगिनीनाम पाविधुकानामविपर्ये संयभर्तृत्यापादनात्
पतेन हृदयांतर्गतेना प्रत्रगण्यं यन्नता वेनिसदूशं इतितत्प्रतापाधिक्यवर्णिनं तत्त्रोधिक्यं वर्णितं पुनः तदाधिक्यं वर्णयन्नाह
अभिश्रीति यस्मिन राजनि जितश्रगातिनिर्जिता शत्रुपमंडलं भवति पालयतिशासतिसति यतानि वल्लानिषत्पुरुषेषु आसन
बभ्रुः नप्रजानामित्यन्वयः तान्येवाह चित्रत्यादि चित्रकर्मसु आलेख्यक्रियासु वर्णाः रक्तपीतादयः तेषां संकरः परस्प
रसंबंधाः चित्रकर्मणि सवर्णसंकराः इति वामवर्णमिश्रालेख्यानीत्यर्थः द्वितीयपक्षे वर्णाः ब्राह्मणादयः तेषां संकराः
अन्यतः अन्योन्यमिलित्यर्थः रतेष्विति रतेषु मैथुनेषु केशग्रहाः नान्यत्र कलहेषु तदभावात् काव्यष्विति काव्येषु काव्य
कमंकदृढबंधाः कठिनबंधाः नान्यत्र अपराधाभावात् शास्त्रेष्विति शास्त्रेषु सिद्धांतेषु चिंता चिंतनेनान्यत्र समग्र ६

वस्तुनः सद्भावात् सन्निधिविति स्वप्नरशय्यांविप्रलंभाः वियोगाः नान्यत्र पुरुषायुषज्ञावित्वात् ज्ञानस्येति भावः छत्रेष्विति छत्र
पुआतपत्रेषु कनकदंडाः कवर्णयष्टयः नान्यत्र कनकदंडाः दंडेन सुवर्णग्रहणं स्वसमार्गानतिक्रमेण तामांत्रवर्तनात् ध्वजे
ष्विति ध्वजेषु पताकास्थ कंपाः प्रकर्षेणाविलुनं नान्यत्र भीतेरभावात् गीतेष्विति गीतेषु गानेषु रागा वसंतादयः ज्ञानस्त्री
आः देवताश्याधानारससभ्रमतयः तेषां च्छिन्नानि नान्यत्र रागाः क्रोधादयः तेषां विलसितानि दूननादि रूपाणि नादृग
तग्रदुर्याभावात् कारभ्रिति करिषु दन्तिषु मदोदानं तस्य विकाराः विकृतयः नान्यत्र मदोद्भूकारः तस्य विकाराः तन्नादि
चेष्टितानि मदोरागाः तस्य विकारादेना सर्वदा गुरुवचनाम् तास्वादा मदुरितमान सत्वात् चापेष्विति चापेषु धनुष्षुगुण
स्नाज्यारूपस्यक्रूरनंनान्यत्र गुणस्य शौर्यादेः निर्वृत्तेः सर्वदा सदाचारित्वात् गवाक्षेष्विति गवाक्षेषु वातायनेषु जालमार्गाजा
तागमनदेलवेजालिकाः नान्यत्र कुवेणीकापनपंथानः सर्वदा भयदानप्रवृत्तत्वात् शास्यादीति ज्ञानोच्चैर्दः रूपाणं स्वकृतव
नः सन्नादः एतेषां द्वंद्वः एषु कलंकाः चिन्हानि नान्यत्र कुलमालिन्यादिदूनयोव्यभिचारादिदोषाः रतिकलहेष्विति रतिकल
हेषु कामाकलिषु विग्रहेषु दूतप्रेषणानि संचारकगमनानि नान्यत्र सर्वदा प्रबलविरोधिनश्चाभावात् शार्यक्षेष्विति शास्त्रः
संगलग्नः अश्वाः पाशकाः तेषु शून्यगृहाः शून्यकोष्ठानि नान्यत्र दुमगदूणिगतदेयद्रव्यज्ञाननिपीडाभावात् यस्यन
तियस्य राज्ञः अभूदितिक्रियान्वितं तासीभूतमाह भयमिति परलोकादिकजन्मांतरादिवत न ननु प्रांतु लोकात् तथा यस्य
राज्ञः अंतःपुरेभवाः आंतःपुरिकाः भवार्थे ठक् तासां नायिकानां कुंतलेषु केशेषु भंगो वक्रता नान्यत्र तथा नृपुरेषु
दंसकेषु मुखरता अनुरणनारूपा ननु प्रजासु मौखर्यं वाचालत्वं विवादेष्विति विवादेषु उपयामेषु हस्तग्रहणं न नु प्र
जासु करग्रहणेन ग्रहेष्वंतनग्रदः अन वरतानि अनवरतं निरंतरं सत्ताग्नि धूमेन अश्रुपातः नेत्रजलच्युतिः ननु शोकादिना
धुरंगेति तरंगेषु अश्वेषु कशाचर्महर्दुः तस्य अभिघातः प्रहारः मकरध्वजेति मकरध्वजेकंदर्प धनुषः चापस्य ध्वनिश्च
न्यत्र न भयाभावात् तदर्शितपूर्णतामिति भावः तस्येति तस्य च राज्ञः राजधानी आसीदित्यन्वयः तां विशेषयन्नाह कलात
कलिकालांतयद्वयंत्रासः तस्मात् पुंजीभूतेस मुदाय्यभूतं यत्कृतयुगं सत्ययुगं तदनुकरोति त्यवंशा कायामा विस्तीर्ण
नि· ६

विस्तीर्णोर्विपुला कैलासेन भुवनानि त्रयाणां भुवनानां समाहारः त्रिभुवनं तस्य प्रसवभूमिः उत्पत्तिस्थानं धरित्री न इति विपरीतपरिणाम
तां संगता इत्याद्युत्पन्ना अथ नदीविशिनष्टि मज्जन्तीति मज्जन्त्यः स्नान्त्यः यामालवविलासिन्यः अवन्ति वासिन्यः तासां या
नि कुचतटानि पयोधराग्रतटानि तेषामास्फालनेन आघातेन जर्जरिताः क्षीणाः ऊर्मिमाला कल्लोलपंक्तयो यस्याः सा तथा तया
कुचाग्रमिति कान्तिस्वयंपंजलेति जलं पानीयं तत्स्य अवगाहनं अवकीर्णं तत्रथमागताः समायाताः तत्र कुंजराः पारेरेद्रजन
ससर्थाः दृप्तिनः तेषां कुंजराणां ये पिण्डानि तेषु ये भाकृतपतितं तरङ्गान्तर्गतं तेन संध्यायमानं संध्याबदारक्तं सलिलं जलं यस्यां
सा तथा तथा पाङ्क्तेति उन्मदानां प्रमत्तानां कलहंसानां हंसानां यानि कूलानि तेषां यः कोलाहलः अनभिव्यक्तध्वनिः तेन मु
खरीकृतं प्रत्यध्वनि युक्तं कूलं सिकतं यस्याः सा तथा तथा अत्र विस्तरः मलमृच्छपानीयाद्युक्तं पंकमभिधानात् आनीत्या
द्राये नास्त्राविदिरिति विद्धं नामाभिधानं यस्याः सा तथा मतस्यामिति तस्यां नगर्यां मरालातिशयं बहुकालं प्रथमे आश्रय याति
अवस्थायां कृत्स्नं तथास्या तथा इदानीं तेन कुलत्रयः अथ राज्ञां विशेषयन्नाह विगतेति विगतोद्भूतोयया
व्यति ताभारः तेन निर्वृतः निष्पन्नप्रयोजनः तथादृष्टवाजतेति अवतानि स्वायत्तानि अशेषाणि समस्तानि भुवन
मंडलानि येन तस्य भावस्तत्ता तया द्विपाति एकस्मात् द्वीपात् अन्यद्वीपाः द्वीपान्तराणि तेभ्यः आगताः समायाताः ये अनेके
बहवो भूमिपालाः राजानः तेषां मौलयः किरीटानि तेषामग्राणि तेषामालाः स्रजः पंक्तयः ताभिः लालितं चुम्बितं चरणयुगलं
पादयुगं यस्य स तथा किं कुर्वन् उद्वहन् उत्पादयन् भुवनभारं भारं गंडाबंधं केन भुजेन बाहुना कमिव वलयमिव बाहुभूषण
मिव यस्य वलयाकृतयस्य अप्रयासेन पर्थेः किं विशिष्टः सः पर्यासि परिवृतः परिवेष्टितः कैः अमात्यैः मंत्रिभिः अमात्याः सचि
वा मंत्री धीसखः इति कोशः किंविशिष्टैः तैः मंत्रिभिः उपदृषद्भिः उपदृष्टं कुर्वद्भिः कं अमरगुरुमपि बृहस्पतिमपि कस्याः प्रज्ञया
बुध्या अथ मंत्रिणो विशिनष्टि अनेकेति अनेके बहवः कुलक्रमागताश्च अनेककुलक्रमागताः कुलपारंपर्यागतैः तैः साधुर्निकैरि
पर्थः असकृदिति असकृत् निरंतरं अन्वितं निदिध्यासितं यतः नीतिशास्त्रं नयः स्निग्धता तार बोधकोयं यः तैः निर्मलानि स
मानि मनांसि येषां ते तथा तैः अनुरक्तैः रिति अनुरक्तैः स्निग्धैः वत्सलैः स्निग्धस्तु वत्सलः इति कोशः प्रबुद्धैः पंडितैः पुनः
किं कुर्वाणी इत्यादि राजपुत्रैः नृपतनयैः सहरममाणः क्रीडां कुर्वाणः राजपुत्रान् विशेषयन्नाह आत्मनइति

आत्मनइति आत्मनः स्वकायस्य प्रतिबिंबैरिव प्रतिच्छाया इव सर्वदा तदनुयायित्वात् समाने रिति समानाः सदृशाः वयः अवस्था वि
शेषः विद्या चतुर्दश तानाः अलंकाराः विभूषणानि येषां ते तथा तैः अनेकेति अनेके समृद्धास्पदं शायी मूर्ध्नाभिषिक्तकृताभिषे
का पार्थिवा राजानः तेषां कुलानि वंशाः तेभ्यः उद्भूतैः प्रभवैः अखिलेति अखिलाः समस्ताः याः कलाः विज्ञानानि तासां कला
याः समुदायाः तेषां यदालोचनं विमर्शनं तेन कठोरा शाणदृढा मतिर्बुद्धिर्येषां ते तथा तैः एतेन संग्रहार्थ सूचितं अतीति
अतिप्रगल्भैः प्रतिभान्वितैः प्रगल्भः प्रतिभान्वितः इति कोशः कालेति कालविद्भिः समयज्ञैः रवसरज्ञैरिति यावत् प्रभावि
ति प्रभावेण महात्म्यं तेन अनुरक्तानि आसक्तानि हृदयानि चेतांसि येषां ते तथा अग्राम्येति अग्राम्यो नागरिकोऽयः उपहासो नर्म
वचो विलासः तत्र कुशलैः चतुरैः कुशलश्चतुरः इति कोशः इंगितेति इंगितं चेष्टाविशेषः आकारः आकृतिः तावदेकान्येवेषां
ज्ञानं तेषां तैः काव्येति काव्यं निपुणकविकर्म अथवा नृत्ततिर्नाटकं आख्यानकानि वर्णकानि आख्यायिका वामदत्तादिः आले
ख्यानि चित्रकर्माणि व्याख्यानानि अर्थनिर्वचनानि इत्यादिकाः याः क्रियाः कार्याणि तेषु निपुणैः दक्षैः निष्णातो निपुणो दक्ष इ
ति कोशः अतीति अतिकठिनाः अतिकठोराः पीवराः पुष्टाः स्कंधाः बाहुशिरांसि उरोविस्तीर्णा बाहवश्च येषां ते तथा तैः असकृदि
ति असकृत् निरंतरं अवदलिताः मर्दिताः समदाः मदयुक्ताः ये रिपुगजघटाः शत्रुद्विपपंक्तयः ताः एव पीठबंधाः छंदानि
बोधाः येल्लितं तथा तैः केसरीति केसरिणां सिंहानां किशोराः इव बालाः इव अत्र किशोर शब्दः अल्पवयसि सामान्येन प्रयुक्तः
द्विजेति अल्पवयाद्वयस्यतिनुविक्रोयो प्रथकृतानाश्रितः विक्रमेति विक्रमेण पराक्रमेण वक्र उद्धतायां रमायां यांति तथा एवं वि
धो पिविनयेन प्रश्रयेण अवदातः अवदातं विद्यते येषां ते तथा तैः एतेन गाम्भीर्यं सत्त्वावियाधिक्यं सूचितं अन्वयरक्ष
प्राप्तो वाक्यतः तस्य चेति तस्य राज्ञः प्रथमे वयसि वर्तमानस्यापि अत्र शृङ्गारापेक्षया वयसा प्राथम्यं तेयं अन्यथा अग्रेतने
नान्वयानुपपत्तिः एवं विधे अवरोधजनेन सत्यपि स्मरतमूलस्यापरिनिधूवनमानस्यापि द्वेषइव मत्सरइव आसीत् बभूव
किं कुर्वतो राज्ञः आकलयतः संभावयतः किं स्त्रीणं स्त्रीसमूहं संदर्शनविजिनष्टि कास्थितिक घृतकृत्स्नं निर्वर्तनं यस्य तत् किमिव
तृणमिव यवसमिव एतेन तामामालिकविलासं तेन तावि लंकृताङ्गेन भूतया अतीति अतिशयेन विशेनु मिछुः विजिगीषुः तस्य

कु॰ सं॰ टी॰

८

भावस्तभावयावद्रसाक्षिप्तचेतस्त्वेन क्रामीत्यत्र रसंभवाव पुनः दवंतरंप्रति पारयंनाद मदेति मद्रासत्व मतिशाथि धैर्य
तस्य भावः ततावया प्रायशोगद्रा मतस्यमिदवत्तन्नत्यण वकामः स्यातकिंचिग्राह्यस्य तदः तत्वततो पिमां दर्यवतोपिर्णतत्
वतीमनीम्माद कृत्वापि दतो भिभंन्कारवाभावर तिविभावनाकिः अत्रापिद्राक्षो विरोधालंकारद्योतनार्थः एतादृशोपिविप्रय
कृत्वापावरतिविरोधः पुनरेवरात्तानां विशेषयन्नाह संतानार्थिभारति संतानपमत्यंनदेव अर्थः प्रयोजनं वर्धते येषां तेन तथा
तेरमात्रैः सचिवैः अपेक्षितस्यापि वांछितस्यापि एतेन साचिवानुकूल्यं ग्रहीतं अथ अवरोधजनां विशेषयन्नाह रूपेति रू
पं मां दर्यविलासाः विलसनानि तेरुपद्रुमिताः द्रव्याण्युदीकृताः तैः कामस्त्रियः विभ्रमाः भ्रूसमुद्भवाः येन सतथा तस्मिन ला
वर्ण्यमिति लावण्यं लवणिमा तद्रूनावनयोतो विनयः अभ्युत्थानादिरूपः तद्युक्तं एतेन तदानुकूल्यं सूचितं अन्वयेति अन्वयोवं
शः संनिधने यस्य सतथा तस्मिन अत्रार्थवशात्तनुः कन्यका इत्यर्थः अत्रप्रौढकुलीनत्वेन तेन रूपलावण्यातनयत्वं सूचं इदयेः
तिह्रदयस्य चित्तस्य द्रावणं आक्षेपकं अनेन मर्दनस्य दूनीयतेन यः सूचितं स कदाचिदाहितिसरजादिं वाह्यसमंनेर्यातान
नार्वेतिसर्वप्रसंवध्यतेकेनकदेतिवृ दाचितकृत्विश्चित प्रस्तावे गीतनृत्यवाद्यत्रयं प्रेक्षणार्थेपरूतं संगीतकमुच्यते तत्प्रसं
गेन तत्संबंधेनेत्यर्थः इतो गतानां विशेषयन्नाह अनवरतेति अनवरतं निरंतरं डोलायमानं कंपमानं स्नेहं नरूयंकं कणं यस्य
सतथा घर्घरिकेति घर्घरिका वाद्यविशेषः तस्याः आस्फालनं वादनं तेन यः प्रकंपः चलनं तेन फणफणायमानः फणफणे
तिशब्दं कुर्वाणो मणिकर्णपूरः मणिखचितः कर्णालंकारो यस्य सतथा स्वयमिति स्वयमात्मनैव आरब्धं वादितं मृदंगवत वा
द्यंवाद्यंत्रं येन सतथा उभयत्तुताभ्यां तत्प्रादनादिति भावः पुनः कदाचित मृगयेति मृगया आखेटकः तस्याः व्यापारेण व्या
हृत्या अविरलेति अविरलं आकृष्टं विमुक्ताः क्षिप्ताः ये शराः बाणाः तेषामासारो वेगेनवर्षः तेन शून्यीकृतं काननं वनं ये
न सतथा अत्र समग्र वनचारिव्यापादनं संपं व्याढ इति व्यावर्द्धे आरब्धं तांविदग्धानां प्रेक्षावतां मंडलं येन सतथा
कदेति काव्यं पूर्वव्यावर्णितस्वरूपं प्रबंधाः कथाः तेषां रचनेन ग्रथनेन एतेन राज्ञोपि पंडितत्वानानुरागितं प्रेस्यरतं चसूचि
तं पुनः केन आख्यायिकेति आख्यानकाख्यायिकादीनां आकर्णनं आपृच्छनेन आपृच्छालापः संभाषपरितकीर्ताः पुनः केन आख्यानकेति
आख्यानकं त्यक्तकथा आख्यायिका वासवदत्तादिकारूति हासः पुराणं पुराणमत्स्यादि तेषां आकर्णनेन श्रवणेन कदा ८

चिवति आलेख्यं चित्रकर्म तस्य विनोदेन क्रीडयेत्यर्थः पुनः केन वीणयेति वीणा विपंची तद्वादनेन तद्वादनेनेत्यर्थः पुनः केनद
र्शनेति दर्शनार्थं विलोकनार्थं आगताः प्राप्ताः ये मुनिजनाः साधुलोकाः तेषां चरणशुश्रूषा पादसपर्या तया पुनः केन अक्षरेति
अक्षरस्य वर्णस्य च्युतिर्यत्रतदक्षरच्युतकं यथा कुर्वन्दिवाकराश्लेषं दधच्चरणडंबरं देवयो ब्राह्मणासना वाः कारेणुः प्रसरत्य मा
विति अत्र कारेणुपदात ककारच्युतौ द्वितीयार्थप्रतीतिः मात्रा या च्युतिर्यत्र तत मात्राच्युतकं यथा मूलस्थितिमधः कुर्वन पात्रैर्जुष्टो
गताक्षरैः विटैः सेव्यः कुलीनस्यात्तिहतः पथिकस्य सरतिविरपदादि कारमात्राच्युतौ वटस्यार्थस्य प्रतीतिः पद्यवर्णसंख्यया विंदुमा
त्रस्यस्थापनेन तद्वर्णोपलब्धिः विंदुमतीयथा॥ [illegible]
इति पतत पद्यं यथा त्रिनयनचूडारत्नमित्रासि धोः कुमुद्वतीयं धःअयमुदयति घुसृणारुणरमणीवदनोपमश्चंद्रः ?
एष्टो गुप्तो चतुर्थी पादो सांनिद्द्हतविषधरत्वेन भीषणत्वं तथैतस्या अपि चभावतो बंधुरत्वेपि वामपार्श्ववर्तिनाल्लिंगालेन भीष
णतमिन्यभिप्रायः अथप्रतीह्रार्यां विशिनष्टि अविरलेति अविरलं घनतरं यत मलयजस्य चंदनस्यानुलेपनं दुर्वर्णं तेन धवलितंभु
म्नीकृतं स्तनतटं कुचतटं यस्याः सा तथा तत्र दृष्टांतमाह मंदाकिनीवस्थुभी व इतो गंगा विशेषयंनाह उन्मत्तेति उन्मज्जनस्नानं
कुर्वन यरावतो दिग्हस्तिमल्लः तस्य कुंभसिंदूरपिंड व चक्रवाकयस्यां सातथा चंद्रकुथ कुंभोपमानेन कुचतटस्य काठिन्यमत्युक्तं
चमूर्तेति मूर्तिमतीव प्रदूवनीति तास्येवनपाकाशिरिवननुराज्ञाता संनिहिता राजश्रीभिरूयमाना भवेद्दयंतु तथान भवती यतवा
दकूडेति अर्थात संनिहितराजमस्तकेषु चूडामणयः शिरोमणयः तेषु यः प्रतिबिंबः प्रतिछायः तस्य छलमिषं तेन राजभिः नृपैः
शिरोभिरुत्तमांगैः रूह्यमानावदूमाना पुनः कद वसुरादि वह्यमानयद्वत् उभय त्रांविशेषण साम्यमाह कलहंसेति कलहंसाएव
कलहंसद्रवा धवलंभूत्तुरं यस्याः सा तथा पुनः कादंबिनीमदम्नीति जमदग्नेः गोत्रापत्यं जामदग्न्यः परशुरामः तस्यपा
रशुः कुठारः तस्य धाराप्रांतप्रदेशाः तद्वदिवतरुभय विशेषणसाम्यमाह वन्नीति वन्नीकृतं स्यायनीरूतं कूरत्वेन व्यासोहिन वासकल
व तरुदृशावद्भयत्र साम्यमाह्वा वेत्रेति वेत्राणां वेतसांलताः सरक्तक्षाः यत्र पर्यंते त्रस्यकलताः यष्टिर्दण्डिरितिकोपः -

कादं·टी·
१०

यस्यां सा तथा पुनः कथंभूतेति राज्यस्याधिपत्यस्य अधिष्ठात्री मानिभ्यः कामिनी रेवतेव मर्यादिष्ववेक्षा अपूर्वेति शेषः अत एव विश्व
दृष्टिगोचरिणी पुनस्तामेव विशेषयन्नाह क्षितीति क्षितितलं भूमितलं निहितो स्थापितो जानुः तत्कालोचितः अथच कारणं येनासौ
यथा सा तथा दूरात् सविनयं विनयेन सह वर्तमानो क्रमश्च ख्याततमाद् देवेति देव इह समित द्वारि स्थिता चांडाली ✕ यस्यतत गृह्व चतुर्या
दिक्चित्रं तद्दृष्टारणं विदग्ध मुखमंडनादव सेवं प्रदंडका प्रवासिका माकाशी आर्थी आद्यो दारणं यथापयस्विनीनां धेनूनां
ब्राह्मणान्प्राप्यविनुगति ताभ्यामादनुगाक्रिया यदी तेकाञ्चातः २ अत्र धेनवा धेना धेनूना तां धेनूनामिति विशेषणनर्था
नगामः मृगमः आर्थयथा आदृभणि अविमवा सङ्गमिदीवयं दमता की समुद्र उमुद्री इयं यामिनि येस नरिंदु २
एतेन सर्वदा समहृदयां न वर्तितेन मम हृदयेन वभर्तृवास मृदं तेनत्रदीपक करणानर्दलामिति ज्ञापितं एतां मंत्रदानं समर्पणं
आदिशृङ्गात खात्मना तन्निर्माणं चतैः अथन पांचाल्योपयंना दू वनितेति वनितानां योषितां यः संभोगः उपभोगः तज्ज्ञान
तं यत्सुखं स तातं तस्मात्पराङ्मुखः अनभिमुखः कहुट्ठ सज्जनिः मित्रैर्वापरितः पार्श्वस्थितः वयस्येति यथा येन प्रकारादिवसं
शातरं मर्नेषीत तथेव रक्षितयामामवि सदृशः मित्रैः इपेतः संयुतः काढ्येः आरब्धेति आरब्धाः प्रारब्धाः ये विविध कीडा
कपरिहासाः तेषु बहुरेः दक्षैः अनिपोतभुगमहितिसंबंधः एकदेति एकस्मिन्समये प्रतीहारी द्वारदेशनियुक्ता स्त्री समुपस
त्यनि कृतदेशा मागत्य राजानं सविनयं मब्रवीदित्यन्वयः विनयेन सह वर्तमानं सुवोचा इत्यर्थः सर्ववर्णनायाज्ञे उपय वसरमाह
भगवतीति श्रीमत्येमतीत्यर्थः इतः सर्यविशेषयंनाह सहस्रेति सहस्रसंख्याः मरीचयः किरणाः तैर्मालितशोभते तान्धार
यंतीतिवायः सतथा तस्मिन्नेतिर्नति दूरं स्वल्पकालीनं उदितं उक्रमनं यस्य सतथा तस्मिन् नु वातिनवातिप्रत्यग्राणि यानि नलिना
नि तेषां दलानि पत्राणि तेषां यः संपुटः सम्पुटः तं भिनत्तीति यः सतथा तस्मिन् किंचिदिति किंचिदीष यन्मु कः पाटलः पा
टलिमा श्वेतरक्तत्वं येन सतथा तस्मिन् दुरोदितत्वात्स्वल्पैः त्रिभिः विशेषणैः प्रत्यूष समयोऽस्य ज्यते कीदृशी राजानं आरछ्रमिति आ
स्थानमंडपः उपवेशनस्थलं तत्र गतं प्राप्तं प्रतीहारीविशेषयन्नाह भीषणेति भीषणा भयानकारमणीया मनोहरा आकृति
राकारो यस्याः सा तथा रमणीयत्वे दृष्टांतमाह चंदनलतेव लतायथा चंदनलता रमणीय भावा दिवर मणीवा तथेयमपीत्यर्थः

दनलताया भीषणत्वे हेतुमाह संनिहितेति संनिहिताः पार्श्ववर्तिनो विषधराः सर्पाः यस्याः सा तथेत्यर्थः अस्याभीषणत्वे आगंतुकं हे
तुमाह वामेति वामपार्श्वे सव्यप्रदेशे अवलंबिते अवतिष्ठते इत्येवं शीलेन कौक्षेयकेन खड्गेन तरवारिकौक्षेयक मंडलाग्रा इति
कोशः खड्गे विश्लिन्नपि अंगनेति अंगनाजनः प्रमदावर्गः तस्य विरुद्धेन अपोत्पादकेनेत्यर्थः यथा चंदनलतायाः निसर्गतो र
मणीयत्वेपि ✕ नांदिवाकीदृग्नां कन्यकाकुमारी पंजरे वर्तिना माश्व येरिवतं शुकं कीरमादाय गृहीत्वा देवं स्वामिनं विज्ञापयति
त्वाद्वस्यां निवेदयतीत्यर्थः कैवमरिति सुराणां देवानां लोकः स्वर्गः आरोहतः आरोहणं कुर्वतः त्रिशंकोरयावस्य राजलक्ष्मी बतीम
वविशेषयन्नाह कुपितेति त्रिशंको राजन्यस्य देवयागात स्वर्गवासो नभवतीत्यतः कुपितः क्रुद्धः शतमखः इंद्रस्तस्य हुंकारः कोपइ
तितेन निपातिता अधःक्षिप्ता कीदृशी चांडालकन्यका दक्षिणेति दक्षिणां पश्चात दक्षिणमार्गात आगता प्राप्ता प्रतीहारी चंडा
लकन्यकायाः सामान्यतो विज्ञापनगविषयमाह सकलेति चांडालकन्यकायास्त्रियां विज्ञापनादेवेति देवेयदि तिक्तानं शुकमादाय
देवस्य पादः पादमूलं चरणमूलमहमागता देवदर्शनमत्र मद्वाराजस्या वर्जोकनमातेश्रनुभवितुमनुभवविषयीकर्तुमिच्छामि स
मादिष्टते राज्य वाक्यमाह सकलेति सकलानि समस्तानि यानि भुवनतलानि तेषु यानि रत्नानि तेषामेकं भाजनं उत्कर्षस्थानं कद्ववुद
धिरिव समुद्र इव यथा उदधिः सर्वरत्नानां भाजनं तथा देवोपीत्यर्थः अयं पक्षी शुकः आश्चर्यभूत इति अद्भुत प्रेक्षणविषयः
अतः तादृशोऽत्र विशेषवादे वनिखिल भुवनतलानि तेषां रत्नं उत्कृष्टं ज्ञातो २ यदुत्कृष्टं तद्रत्नमभिधायत इति आराध्य
गदीबादेव प्रमाणमिति यदेवाथगदीनुशासनं तदेव मयानिर्धियमित्युक्ता विररामतूष्णीं बभूवेत्यन्वयः प्रतीहार्युक्तं चांडाल
कन्यका विज्ञापनावाक्यं मर्यनेष्ण्णा कर्ण्यश्रुत्वा संजातं विस्मयं निराकुर्वन् प्रतीहारीं प्रतिइत्यादिशत्कोदोषः प्रवेश्यतामितिस्पष्टं कोद्
शोराजा उपसित उपजातमुत्पन्नं कुतूहलं कौतुकं यस्य सतथा कृत्वा समीपवर्तिनां निकटस्थानां राज्ञां मंत्रिणां च मुखानि वदनानि
आलोक्य निरीक्ष्येत्यर्थः तेषामपि तद्दर्शनेति ज्ञात्वेत्यर्थः अथेति नरपतिकथनानंतरं उत्थाय उत्थानं कृत्वा प्रतीहारी तां मातंग
कुमारीं प्रावेशयत प्रवेशमकारयत प्रविश्यचेति प्रविश्य कृत्वा मातंगकुमारी राजानं अद्राक्षीदपश्यदित्यर्थः इतिप्रेक्षणद
त्यस्य उदाहृतं राजानं विशेषयंनाह नरपतीनां नरपतीनां राज्ञां यत् सहस्रं तन्मध्यवर्तिनं द्रतराकलितालिनामित्यर्थः कमिव·

कन कवारवारणमिव मेकमिव कद्रवां मेरु अग्नानीति अग्रानीति द्रायुध्यत बलात् यद्रूपमातंकः तेन पुंजिता एकत्रीभूता यकुलशैला
शैत्रसामान्याद्रिपर्वताः तेषुमध्यगतं तदंत धिकं पुनः न पंवविशिनष्टि अनेकेति अनेकानि विविधानि यानि रत्नाभरणानि म
णिरचितभूषणानि तेषां यानि किरणजालकानि ज्ञालकान्येव ज्ञालकानि स्वार्थे कप्रत्ययः चित्रदानि तैः रंजिताः आच्छादिताः अ
वयवाः अपघनाः यस्य स तं नीलपीतादिवर्णयोगात् तत्रोपमानमाह इंद्रेति इंद्रायुधानां दशिकामुकाणां यत्सहस्रं तेन सं
छादिता तिरोहिताः अशेषाः दिग्भागाः ककुभां प्रदेशाः यस्मिन्न स्थाभूतं सत्कृतं स्थिरदिवसमिव प्रायः इद्रिनमिव पुनस्तमेव न
पंवविशिनष्टि नातीति नाति महतः स्थानोचितप्रमाणस्य दुकूलं दीर्घं मंतस्य वितानं उल्लोचः उल्लोच वितानं कदकोपीत्यभिधानचिं
तामणिः तस्याधस्तात् तदधः प्रदेशे इंद्रकांतानां चंद्रकांतमणीनां या या वेदिका मंचिका तस्यां निषिण्णं उपविष्टं अथा वितानं विशेषय
न्नाह अवेति अवलंबितः आश्रितः इक्षुकानां गठितानां मुक्तानां यत्सांद्रत्वानां कलापो जालं येन स तथा कस्य तस्य कनकेति कनकं
सुवर्णं तस्य यत् शृंखला बंधनं रश्मयः तैर्नियमितानि बद्धानि आमणिर्दंडिकाः रत्नखचितायष्टयः तासां चतुष्टयं यत्रि स तथा
तस्य गगनेति गगनसिंधोः स्वर्णद्याः फेनः डिंडीरः डिंडीरोब्धिकफः फेन इत्यभिधानचिंतामणिः तस्य पटलं समूहः तद्वत्पांडुरं शु
भ्रं तस्य पुनः न पंवविशिनष्टि उद्युक्तेति उद्युक्तमानः स्वयमानः सुवर्णस्य कांचनस्य दंडो यत्र बलं यथा यष्टिर्येषु तादृशानि चाम
राणि प्रकीर्णकानि तेषां कलापः समूहः यस्य स तं स्फुटिकेति स्फुटिकानां स्वच्छमणीनां यत्पादपीठं चरणस्थापनं रूकं तत्राविन्य
स्तः स्थापितः वामपादः सव्यचरणो येन स तथा तं पादपीठं विशेषयन्नाह शशिनीति शशिनो चंद्रमसः इव अथ शशिनं विशेषयं
न्नाह उग्रमूर्तेरिति दुर्धर्षमयूखाः किरणाः यस्मिन् ललाटसंयतमुदितः तस्य याकांतिः दीप्तिः तया योविराजितया यः तेन यः पराभवः ति
रस्कारः तेन प्रणते पादसंज्ञनि पुनः पंवविशेषयन्नाह चरणेति चरणानां पादानां येन खाः पुनर्भवाः तेषां मयूखाः किरणाः ते
षां जालानि समूहाः तैरुपशोभमानं भासमानं मयूखजालं विशेषयन्नाह इंद्रेति इंद्रनीलमणीनां याकृत्रिमप्रभाव भूमिकांतिः
तस्याः संपर्कोमिश्रीभावः तेन श्यामाभ्यामानि श्यामवत्त्वारमणीः कीदृशैरिति प्रणतेति प्रणतानतानाः ये रिपवः शत्रवः तेषां
वनिताः स्त्रियः चेतनाः तैः मलिनीकृतैः मालिन्यं प्राप्तैरिव पुनः पंवविशेषयन्नाह रुरुदिति ईदृः सच्छीलयार्युगलेन विराज

DR. BHAU DAJI

मानं शोभमानं ईदृयुगलं विशिनष्टि आसनेनेति आसनं उपवेशनस्थलं तेन उत्थिताः दैदीप्यमानाः येपद्मरागाः लोहितमणयः तेषां ये
किरणाः मयूखाः तैः पाटलीकृतेन श्वेतरक्तीकृतेन इत्यर्थः श्वेतारक्तस्तुपाटलः इति कोशः कमिव अचिरेति अचिरं चारितं मर्दिताम
र्दिता यो मधुकैटभौ दैत्यविशेषः तस्य यद्रुधिरं रक्तं तेन अरुणेन लोहितेन इदृयुगलेन विराजमानं हरिमिव कृष्णमिव पुनः पुंकु
र्णन पंवसानं दधानं केदुकूले धौतेदवस्त्रे अथ ते विशिनष्टि अमृतेति अमृतस्य सुधायाः फेनः तद्वत् धवले शुभ्रे गोरोचनेति
गोरोचना गोपित्तं तेन लिखितानि यानि हंसमिथुनानि सितच्छदयुग्मानि तैः सनाथः सहितः पर्यंतः प्रांतदेशो ययोस्ते वारुणाते
वारुणी चर्ते चामरे च वारुणा मरुतयोर्वायुना समीरणेन प्रनर्तिता आंदोलिताः अंतदेशाः प्रांतदेशाः ययोस्ते पुनः पंवविशेषय
न्नाह अतीति अतिसुगंधियच्चंदनं मलयजं तस्य अनुलेपनं अंगरागः तेन धवलितं शुभ्रीकृतं उरस्थलं वक्षःस्थलं यस्य स तथा
तं उपरीति उपरि अर्थात् वक्षसः विन्यस्ताः विहिताः कुंकुमस्य केसरस्य स्थासकाः हस्ताबिंबा यस्य स तं स्थासकस्तु हस्तबिं
बप्रतिकोशः कमिव अंतरेति अंतरालगाः मध्यमध्ये निपतिताः पर्यस्ताः बालातपस्य नवीनालोकस्य छेदाः खंडा यस्मिं
स्तेन देशं केलासमिव गिरिवारणमिव रजताद्रिमिव पुनः प्रकारांतरेण तमेव न पंवविशेषयन्नाह अपरेति अपरीत्यापः शशः
चंद्रः तस्य या शंकाभ्रांतिः तया नक्षत्राणि ताराः तासां माला श्रेणी तद्रूपयेन हारलतया हारमुक्ताः प्रालंबमुक्ताकलापाव
लीकतेति कोशः तेन कलितो विहितो मुखस्याननस्य परिवेषः परिधिर्यस्य स तं अनेन हारलतया अत्यंत नेर्मल्यं मुखस्य चंद्र
साम्यं सूचितं परिधिः परिवेषश्चेति कोशः ऊनेति अतिचपला अतिचंचला वा राज्यलक्ष्मीः आधिपत्यश्रीः तस्याः बंधः
नियमनं तत्र निगडः अंदुकः तस्य यत् कटकं वलयं तस्य शंका आरेका उपजनयता कुर्वता रुचंभितेन इंद्रमणियुक्तः इंद्रनील
मणिरचितं यत्केयूरयुग्मं अंगदद्वंद्वं तेन बोष्टिनं परिक्षिप्तं बाहुयुगलं भुजाद्वितयं यस्य स तथा तं यस्माद्य समरुचोष्टितपर
स्य बाहुपदाञ्चितस्या विभक्तं पंतर बलेनान्वयः तथापि विशेषणं कचिन्मानेन जितेंद्रिये इत्यादौ तथा दृष्टत्वात् द्वंद्वो द्रष्टव्यः
केनेव मलयेति मलयजः चंदनसकोथारसः द्रवः तस्य गंधपरिमलेन लुब्धेन आसक्तेन भुजंगद्वयेन सर्पयुग्मेनेव ईषदिति
ईषत् किंचित् आलंबितं बमानं कर्णोत्पलं श्रवणपंकजं यस्य स तथा तं उन्नतेति उन्नता उच्चा घोणा नासिका यस्य स तं उत्फु
ल्लेति

कादं॰ पू॰ इत्युक्तं विक्रमितं यत्पुंडरीकं सितांभोजं तद्वत्ते लोचने यस्य स तं कुर्वंतं यंत्रकादेहेनामलकप्रदेशं मुकुटांतं धारयंतं अथवा
अलकं विशेषयन्नाह अमलेति अमलं निर्मलं यत्कलधौतं सुवर्णं तस्य यः पट्टः तद्वदायते विशाले अयन मिति पाठे कुवर्णानिक
३१ कस्थानं अयनं सरणिर्मार्ग इति केचित् अष्टमीति अष्टम्यां यश्चंद्रः शकलं तदर्धभागः तद्वदाकार आकृतिर्यस्य तत्तथा उभयोः
पक्षयोः अष्टम्यामप्यर्धचंद्रकलाइत्यर्धचंद्रः अतोष्टमीग्रहणं युक्तमेवेति भावः अशेषेति अशेषाणि समग्राणि यानि भुव
नानि तेषां राज्यमाधिपत्यं तस्याभिषेकः मंगलस्नानं तेन पूतं पवित्रं ईर्णेति ईर्णाभिर्वालरावर्तः तेन सनाथं सहितं ऊर्णा भ्रुवो
र्मध्ये आवर्तस्त्वित राज्ञभुवोरस्त्यमरः सचक्रवर्तिप्रभृतीनामेव नान्यजनस्य तदुक्तं भ्रुवोर्मध्ये मृणालतंतुसदृशं आयत
मेकं यश्चालावर्तं महापुरुषलक्षणमिति पुनरेतत् पांडुविशेषयन्नाह आमोदेति आमोदीनि सुगंधीनि यानि मालतीकुसुमानि
जातिपुष्पाणि तेषां शेखरः चूडाभूषणं यस्य स तथा तं कमिव पश्चिमाचलमिव अस्ताद्रिमिव क्रोडगं उपसीति उषसि प्रभाते प्रा
खरे सानुनि पर्यस्ताः पतिताः तारकाणां नक्षत्राणां पुंजाः समूहाः यस्मिन्सतं अत्रनीलशिखरतुल्यो मांगल्यो पुष्पपुंजानां
कृत्योश्च उपमानोपमेयभावः मकरेति मकरस्य अंकितं तु विलासस्य ध्वजः अंकोयस्य तमिव मदनमाहात्म्यं प्रदर्शयन्नाह आभरणे
ति आभरणानां भूषणानां या प्रभा कांतिस्तया पिशंगितं पीतरक्तीकृतं अंगं यस्य स तथा भावस्तत्तातथा कृत्या कृतः आसन्नः इ
रस्य ईश्वरस्य हुताशः अग्निर्यस्य सतं अत्राभरणदीप्तिअग्नेः अंकितवत्साः राजमकरध्वजयोश्च उपमानोपमेयभावो दर्शि
तः आसन्नेति आसन्नवर्तिनीभिः निकटस्थायिनीभिः गर्वितानि वचनैः सेवार्थं सपर्यार्थं आगताभिः प्राप्ताभिः वारविला
सिनीभिः वारांगनाभिः काभिरिव व्यापकत्वात् दिशां वधूभिः स्त्रियः दिग्वधः ताभिरिव अत्र दिग्वधूवारविलासिन्योः साम्यसूचि
तं ताभिः परिवृतं परिवेष्टितं अमलेति अमलाः स्वच्छा ये मणयः चंद्रकांताद्याः तेषां कुट्टिमं बद्धभूः तस्मिन्संक्रांतं यत्सकल
देहप्रतिबिंबं समग्रशरीरप्रतिच्छायः तस्य भावस्तत्तातया हेत्वार्थे तृतीया पतिः स्वामी तस्य प्रेमप्रीतिः तेन ववसं धरया
पृथिव्या हृदयेन वक्षसांतःकरणेन उह्यमानं वहमानं अशेषेति अशेषाः समग्राः ये जनाः लोकाः तेषां भोगयोग्यतां प्रापिता ११
तया प्राप्तयापि सर्वसाधारणयेत्यर्थः असाधारणयाचेति वाक्येषामेतादृशी राजलक्ष्मीः नास्तीति अपकर्षोत्कर्षाभ्यां
साधारणासाधारणयाच राजलक्ष्म्या समालिंगितं उपगूढितं देहं शरीरं यस्य स तथा अत्र विरोधाभासोऽलंकारः साधा

रणासाधारणयोर्विरुद्धधर्मत्वात् तत्परिहारपक्षे असाधारणया सर्वोत्कृष्टयेत्यर्थः अपरिमितेति अपरिमिता असंख्येयाः परिवा
रजनाः परिच्छदजनाः यस्य स तं एवं बहुजनत्वेपि अद्वितीयं न द्वितीयो जनो यस्येति विरोधः तत्परिहारपक्षे अद्वितीय इत्यस्य सर्वो
त्कृष्टत्वमित्यर्थः अनंतेति अनंतानि असंख्यानि गजा हस्तिनः तुरगाः अश्वाः तेषां साधनानि उपकरणानि सहायाः यस्य
वर्तनोपकरणानुसरस्यात् चमूसाधनमित्यमरः एवं बहुसहायबलेपि केवलं खड्गः खड्गमात्रं सहायो यस्येति विरोधः तत्परिहारपक्षे
खड्गमात्रसहायमित्यस्य युद्धे तदन्यानपेक्षत्वमित्यर्थः एकदेशस्थितमिति एकदेशः सभामंडपादिः तत्र पदवीतत्रस्थितमपि
निषण्णमपि व्याप्तं समाक्रांतं भुवनमंडलं येनेति विरोधः परिहारपक्षे व्याप्तं ख्यातं भुवनमंडलमिति विग्रहः विशेषणं आसं
व्याप्त भुवनमंडलमासनस्थितमपि व्याप्तमिति वा अर्थः व्याप्तं ख्याते समाक्रांते इति विश्वः आसनेस्थितमिति आसनेभद्रास
नेस्थितमपि उपविष्टमपि धनुषि कार्मुके निषण्णं स्थितमिति विरोधः परिहारपक्षे धनुःसंज्ञात्मिन स्थितमित्यर्थः नाम
अयणीना विपक्षाणां साक्षाद्रागनरयभयोत्पत्तिः धनुःसंज्ञाप्रियाल द्राक्षवाति विश्वः उत्सादितेति उत्सादितं व्यापादितं द्विषं
तः शत्रवः धनं येन धर्मेण एवं भूतमपि ज्वलत्प्रतापानलमिति विरोधः परिहारपक्षे ज्वलदित्यस्य दीप्यादित्यर्थः आयतेति आ
यते विस्तीर्णे लोचने यस्य एवंभूतमपि सूक्ष्मं अविपुलं दर्शनं लोचनं यस्येति विरोधः परिहारपक्षे सूक्ष्मं अध्यात्मविषयं दर्श
नं ज्ञानं यस्येत्यर्थः सूक्ष्मं स्यात्कृशके अध्यात्मप्रमाणादिति विश्वः दर्शनं नयन स्वप्नबुद्धिधर्मोपलब्धीति विश्वः महादोष
मिति महान्दोषो यस्मिन्नेवंभूतमपि सकलगुणाधिष्ठानं समग्रगुणस्थानमिति विरोधः परिहारपक्षे महतीदोषाबा
हुर्यस्येत्यर्थः दोषा रात्रौ भुजेपि चेति विश्वलोचनः कुपतिमिति कुत्सितश्चासौ पतिश्च कुपतिः एवंभूतमपि कलत्रवल्ल
भं स्त्रीजनप्रियमिति विरोधः तत्परिहारपक्षे कुः पृथिवी तस्याः पतिः स्वामीत्यर्थः एतादृशाः तत्प्रियः स्यादिति न विरो
धः अविरतमिति अविरतं सततं प्रवृत्तं दानं यस्य एवंभूतमपि अमंददानरहितमिति विरोधः तत्परिहारस्त्वेवं अविरतं
प्रवृत्तं दानं त्यागो यस्य एवंभूतमपि अमंदं गर्वरहितमित्यर्थः दानं गजमदे त्यागे पालने छेदशुद्धिष्विति विश्वः अत्यं
तेति अत्यंतं अतिशयेन शुद्धो निर्मलः स्वभावः प्रकृतिर्यस्य एवंभूतमपि कृष्णाचरितं आचारो यस्येति विरोधः

कादं॰ टी॰ भरिहारपदेश कृतस्मरेण च : अर्जुनो नामद्रुम चरितं यस्य स तथा : कस्मात् कृतावेगमे : तुंगेन कोकिलेन च निविश : अकरामिति न विद्यते क
रा दृष्टा यस्य एवं भूतमपि दृष्टि करोक्तं भुवनतलं यस्येति विग्रह : तत्परिहारपदेश न विद्यते कोटरोऽवस्याति विग्रह : बालि : कृताभाग
१२ क्षेप : इति कोना : आलोक्यवेति तानालोक्य वाक्य सार्वा तालतल्पकामहर्षं सन्नपसन्निपात गमनमनभिलक्षणामिति दूराछि
तेवरविश्वप्रदेशार्थेन वेणुकलोवंशायष्टिमाद्दायगृहीत्वा नरेति नरपते : तत्त्वतिबोधनं संमुखीकरणं तदर्थं सभाकुट्टिमंप
रिषत्वद्धभूमिसकृदेकवारंपाणिना हस्तेन आताडनेन ताडयामास अथवाणिविशेषयन्नाह प्रचलितमिति प्रचलितं प्रकंपि
तं रत्नवलयं मणिवलयितं कंकणं यस्मात् सतथा तेन कमिति रकंपत कुवलयंकुवलयं तस्य दलानि पत्राणि तद्वत्समलेन गुरु
मारेण अनेन लक्षणेन पिनलं हस्तस्य सचितं वेणुयष्टिं विशेषयन्नाह तर्जनीरितेति तर्जनीत : तर्जनीभूत : मुखभागो : अभागोय
स्या सातथा तामग्रभागदल नात शब्दविशेषोजायत इति प्रसिद्ध : येनेति येन ध्वनिना तद्राजकृतः सम इदंयुगपदिति युगपत्
समकाले आघातितं यातवार्तितं वदनं मुखं येन एवं भूतं तदभिमुखं तस्या : संमुखं आसीना किं कृताआकृष्यआकर्षणं कृत्वा कस्मा
त अवनिपालमुखान्तराद्वदनात किंवत : नेत्रं तत्रोपमानं किमिव वनकरिणामरण्यहस्तीनां यूथमिवसमूहमिव केनतालशब्दे
न तालः वाद्यविशेष : तस्य शब्देन तदुत्थ ध्वनिना एकपदे एककालं एकश्रेणीभूतमात्रे दृष्टांत : अवनीति अवनीपति : राजा तांभ
निमिषमेषोन्मेषवर्जितं लोचनेयस्य एवं भूतो ददर्श : सचयस्य : कथं भूतं तां निर्दिश्यमानां लोचनविषयीक्रियमाणां कया प्रतीहार्या द्वा
र रक्षणनियुक्तया किं कृत्वा अभिधाय कथयित्वा किं दूरादालोकयति दूरादेवप्रक्षालितेति तद्विशेष : इत : श्रवणालकल्पकां विशे
षयन्नाह अधीति अधिष्ठित : आश्रित : पुरोभागो : अग्रभागो यस्या : सतथा तां केन पुरुषेण पुंसा तमेव पुरुषं विशेषयन्नाह
वयसीति वयस : परिणामेन वार्धक्येन भृशं श्वेतं आधारो यस्य यश्च भिदेपचारात शिरोमौलिर्यस्य सतथा तेन रक्तेति रक्तो
द्दृतं यद्राजीवं कमलं तद्वत्नेत्रपांगौ लोचनप्रांतौ यस्य सतथा तेन अनवरतेति अनवरतं निरंतरं कृतो विहितो व्यायाम : परिश्रम :
तस्य भावस्तत्ता तया वशीकृतापगतमेदपि तारुण्यमनियताप्पि निर्शिथिला : शरीरस्य संधयो धातूनामस्थ्यादीनां च बंधा यस्य स
तथा तेन सत्यपाति सत्यपि विद्यमानेपि मांसलिंगारोहत्वेन आतिनं सा अतिकृशाकृति कारि यस्य सतथा तेन अलिति १३

अनुस्त्रीत : स्वीकृत : आर्यस्य सभ्यस्य वेषो नेपथ्यं येन सतथा तेन शुभ्रमिति शुभ्रं श्वेतं वासोवस्त्रं यस्य सतथा तेन पुन : तां किं
क्रियमाणां अनुगम्यमानां अनुव्रज्यमानां केन चां डालकेन दारकेण अंत्यजमनुजाते नैव विजिनानदिष्ट आकुलेति आकुला
कुल : इतस्तत : संलग्नोय : काकपक्ष : शिखार्थितद्वत् गीलि : तथा तेन मा बालानां काकपक्ष : शिखंडक : शिखंडकावेति कोश :
किं कुर्वता नेनदहताधारयता कंपत्रं पिंजरं पक्षिरक्षणक अथपंजरं विशेषयन्नाह कनकेति कनकस्य सुवर्णस्य या : शलाका : सूचि
का : ताभिर्निर्मितं रचितं कनकस्य पीतत्वात् वृद्धि : पीतमपि तदंतर्गतो भक : शुक : तस्य प्रभा कांति : तया श्यामायमानं श्यामइव
दृश्यमानं कमिव मरकतमयमिव मरकतं असमर्पितं निष्पन्नमिवाकं कुर्वता माददृश्यमनुभवंतो कस्य भगवत : ऐश्वर्यवत : दूर
रेव कल्पस्येव कयाश्यामतया कृष्णत्वेनेत्यर्थ : दारशस्य दूर : अकरोति अमरैर्लीयेगृहीतं यदमृतं तस्यय तअपहरणं अप
हृति : तत्रकर्ता विदूतोय : कपटेन कृतवनपद्मप्रकटअलीमनोहरा स्त्री तस्या वेष : आकृतिर्येन सतथा तस्य तदुक्तं द्वाभ्या
मागध्यप्रणतजनसौभाग्यजननी पुरानारी भूत्वा पवित्र मपिबत् अमन यदिति पुनस्तामेव विशेषयन्नाह संचारिणीति संचारणे
संचरणशीलां जंगमप्राणिरूपां इंद्रनीलमणिपुत्रिकामिव इंद्रमणिपांचालिकामिव गुल्फेति गुल्फावलंबिघुटिकावलंबि
यः नीलकंचुक : हरितकूर्पासक : तेन अवच्छिन्नं आच्छादितं शरीरं देहो यस्या : सातथा तां उपरीति उपरि ऊर्ध्वप्रदेशे रक्तांशुक
स्य लोहितवाससः रचितं कृतं अवगुंठनं मुखाछादनं यया सातथा तां पुन : प्रकारांतरेण तामेव विशेषनष्टिनीलोत्पलेति नि
पतित : उपरिभाग : संध्यासंबंधी सायंकाल : यत्र : आतपो धर्मो यस्यामेव आदृशी नीलाभामुत्पलानां कुवलयानां स्थली :
अकृत्रिमानामिव जनपदेति अपण्ढके एककमित कर्णपर्यंते अवसक्तं लग्नयदंतपत्रं कर्णाभरणविशेष : तस्य या प्र
भा कांति : तया धवलितं श्वेतीकृतं कपोलमंडलं गल्लत्प्रदेशोयस्या : सातथा तां अनेन अवलोकनचातुरी विशेष :
सूचित : उद्यदिंदुरिति उद्यत उदयमासादयन्निव इंदुश्चंद्र : तस्या कर्णैः दीधितिभि : छुरितं व्याप्तनिकृत्यास प्रकाशं मुखं यस्या :
तादृशी दिशो भावीकृत्रिमवर्णेन राशिनात्मकयो : दंतपत्रचंद्र चोश्रसाम्यं सूचितं आकपिलेति आईषत् कपिलेपीतरक्तः यदो
चनं गोपित्तं तेनरचितो निर्मितं यस्तिलकं पुंड्रं तदेव तृतीयं लोचनं यस्या : सातथा तां कामिव ईशानेन महादेवेन रचितो दृत :

तरसुयोरचितोकिरातस्य भिक्षुस्य वेषो नेपथ्यं यया स्वयं भूता पार्वती तामिव श्रिया मित्तिस्थिरं दंडश्वामिव अथ लक्ष्मीविशे
नष्टि हरकंठेति हरस्य कंठे च आसीय यो निवासः नियमनं तेन संक्रांतः प्रतिबिंबितो यो नारायणस्य श्रीकृष्णस्य देहद्युतिं तस्या
प्रभा तया श्यामलितां श्यामतां प्राप्तां तेन लक्ष्मीश्रां गालकृनकयीः साम्यं ध्वनितो निमितारिः कामस्तीतामिव हृ दर्गकुपित
स्य धमोर दहनकेतुः तेन मलिनीकृतां मालिन्यं प्राप्तां पुनः कामिव कालिंदीमिति कालिंदी यमुना तामिव यमुनां विशेषयंनाह हलमंद
ति उन्मादस्य प्रबलस्य बलस्य हलिनो बलभद्रस्य यस्य हलं तेन कांगलं तेन यदाकर्षणं आकृष्टिः तस्मात् यदूर्ध्वं माध्यमं सगातपता
विशांनष्टां अतीति अतिबहुलः अतिप्रचुरो यः पिंगलककुपिंडीकृतो यावकः तस्य रसोद्भवः तस्य रागो रक्तिमा तेन पलवितं सं
जातं किसलयं पादपंक्तं यस्याः सा तथा तां कामिव अचिरेति अचिरं तत्कालं यद्दितो मर्दितो यो महिषासुरो दैत्यः तस्य
धिरं आर्द्रं येन तेन रक्तो लोहितो चरणो पादौ यस्याः सा काम्यायनी दुर्गामिव आलोहितेति आलोहिताः आरक्ताः अं
गुलयः करशाखाः तासां प्रभा दीप्तिः तया पाटलिता अरुणीकृताः नखमयूखाः पुनर्भवदीप्तयो यस्याः सा तथा तां यथापिन
खानां बलनवारुण्यात पाटलत्वमस्त्येव तथापि यो मिश्रीभावस्य पाटलत्वं यो ध्वंचरणयोः पल्लववर्णनप्रयोजनमाह अतीति
क्षितितले धारणीतले पल्लवभंगानि वा किसलयखंडानि वानि धाय स्थापयित्वा संचरंती चंक्रमणं कुर्वतीमित्युत्प्रेक्षा आलिंगितेति
ति आलिंगितः आश्लिष्टः देहः शरीरं यस्याः सा तथा तां केन भगवता मारुतेन यत् नापावकेण वह्निना अथ पावकं विशेषय
न्नाह रूपसौंदर्येण पक्षपातिना अनुरक्तचित्तेन प्रजापतिं ब्रह्माणं अप्रमाणं कुर्वता न दंभीकरादिति भावः कृया आपिंज
रेति आपिंजरेण पीतरक्तेन पीतरक्तस्तु पिंजरः इत्यभिधानचिंतामणिः उत्सर्पिणा सर्वतः प्रसारिणा नूपुरस्य हंसकस्य मणयो
रत्नानि तेषां प्रभाविषः तासां आलोकेन मद्देहेन रंजितं यत् शरीरं तस्य भावस्तत्ता तया हेतुभूतया एतेन नूपुरमणिप्रभावश्च
परस्परमुपमानोपमेयभावः तत्त्विनः तदालिंगनप्रयोजनमाह आतीति धात्राब्जां उत्तानयाक्रांतासा निर्मिता
सा च सर्वथा अस्पृश्यैव अशुचित्वात् अशुभ वह्निना शुचिः स्यादिति तदालिंगनप्रयोजनमिति भावः रसनेति रसना
कटिमेखला सा एव दाम बंधनरज्जुः तेन परिगतं समंतात् व्याप्तं जघनं कट्याः पुरोभागो यस्याः सा तां कट्याः क्लीब

जघनं पुर इत्यमरः मेखलादामविशेषणमाह अनंगेति अनंगस्य वारणो गजः तस्य शिरसि श्रृंगारार्थं नक्षत्रमालाव
दाबरमाणेन तमेति तेमरा शिरे च ला नावली तस्या स्थालवालके आलापिनेति रूपकं अतीति अतिस्थूलानि यानि मुक्ता
फलानि तैर्घटितानि व्यादितः तेन शुचिनाबदरेन द्वारेण चतुःषष्टिलतेन चतुःषष्टिलतो हारः इत्यमरः अतएव निब्रांदत्वात
उभयोः शब्दसाम्यं प्रदर्शयन्नाह विकसितेति विकसितानि पुंडरीकान्येव लोचनानि यस्याः सा तथेति विग्रहः शरदि सर्वत्रापि कमलाना
मुत्पादकत्वं न तथासंभवात् पक्षे विकसितं पुंडरीकवत् लोचनं यस्याः सा तथेति विग्रहः पुनः कामिव प्रावृषमिव वर्षाकालमिव उभयो
र्विशेषणसाम्यमाह घनेति घनानि निबिडानि के नानिप्रांतालकानि यस्याः पक्षे घनाः एव कुंतलालकानि यस्यामिति विग्रहः मलयेति मलयस्य
पर्वतस्य मेखला मध्यभागः तामिव उभयोः सादृश्यमाह चंदनेति चंदनस्य पल्लवाः किसलयानि तेषां अवतंसाः यस्यां सा तां पक्षे
चंदनपल्लवास्ता एव अवतंसः शिरो यस्यामिति विग्रहः नक्षत्रेति नक्षत्राणां उडूनां मालापंक्तिः तामिव उभयोः सादृश्यमाह
चित्रेति चित्राणि नानाविधप्रकाराणि श्रवणकर्णं आभरणानि भूषणानि यस्याः सा तां पक्षे चित्राश्रवणा च आभरणे ताभ्यां भू
षितेति विग्रहः श्रियमिति श्रीर्लक्ष्मीस्तामिव उभयोः साम्यं प्रदर्शयन्नाह हस्तेति हस्तपाणौ स्थिता कमलस्य पद्मस्य शोभा श्रीः
यस्या सा तां पक्षे हस्तस्थितं यत्कमलं तेन शोभा यस्या इति विग्रहः मूर्छेति मूर्छा मोहः तामिव एतयोः साम्यमाह मनोहारिणी
मिति मुंदरत्वेन मनोहारिणी इत्यर्थः पक्षे नष्टचेतनात्मकत्वेन मनोहारिणीमिति भावः अरण्येति अरण्यं अटवी तस्य भूमिः
क्षितिः तामिव उभयोः सादृश्यमाह रूपेति रूपं आकृतिविशेषः तेन संपन्नां संहितां पक्षे रूपाः पशवः तैः संपन्नां संगतां रूपं
पशुस्वरूपयोः पशावाकारे सौंदर्ये इत्यनेकार्थः दिव्येति दिव्यासु संबंधिनी योषित् स्त्री तामिव उभयोः सादृश्यमाह असु
रकुलानां असुरकुलेषु नानाकुलानि तत्वः तस्य दर्शनेन पक्षे नर्कोपथि व्यालीनां गतिः निद्रेति निद्रा प्रमीला तामिव उ
भयोः सादृश्यं प्रदर्शयन्नाह लोचनेति अत्यद्भुतरूपवशात् कामिजनानां लोचनग्राहिणी नेत्राकर्षणी पक्षे निमेषोन्मेषसहित
लोचने प्रहर्तुं शीला यस्या इति ग्राहिणी नांतत्वात् तीप अरण्येति अरण्यं वनं तस्य या कमलिनी तामिव उभयोः सादृश्यमाह॥

कादं· टी·

२५

मातंगीमिति मातंगः चांडालः तस्य कुलं अन्वयः तेन दूषितां मलिनीकृतां पक्षे मातंगकुलेन हस्तिसमुदायेन दूषितां मर्दितामित्यर्थः
असृष्टेति असृष्टा इयत्तावच्छिन्नपरिमाणशून्या बुद्धिः तामिव उभयोः तुल्यत्वमाह स्पर्शेति स्पर्शः संश्लेषः क्रियाणां तेन वर्जि
तां दूषितां अकुलीनत्वादेव पक्षे स्पर्शगुणः तद्रहितां अमूर्तत्वादिव आलेख्येति आलेख्यं चित्रं तद्गतां लिखितां कमलां पुत्रि
कामिव उभयोः साम्यमाह दर्शनेति चांडालत्वाद्दर्शन भोगफलरहितामस्याः अतएव दर्शनमात्रेण फलं अस्यामेव फलं प्रयोजनं
यस्याः सा तथा तां पक्षेऽपि तथैव बोध्यम् मधुमासे वसंते मम यथा कुसुमसमृद्धिः तामिव उभयोः तुल्यतां प्रदर्शयन्नाह अजात
मिति न विद्यते जातिः पल्लवत्वादिर्यस्यां सा तां पक्षे न विद्यते जातिर्मालती यस्यां सा तथा तां वसंते मालतीपुष्पं न पुष्प्यं च
र्णं दनेन वर्णनीयमिति कविप्रसिद्धिरपि अनंगेति अनंगस्य मदनस्य यथा कुसुमचापस्य पुष्पधनुषः लेखा तामिव उभयोः सा
म्यं प्रदर्शयन्नाह मुष्टीति मुष्टिना ग्राह्यः ग्रहीतुं शक्यः मध्यो मध्यप्रदेशो यस्याः सा तां पक्षे मुष्टिना धारणयोग्यं धनु
षां लक्ष्मीः शोभा यथा तामिव उभयोः सा· इति अलकेति अलकैः कुंतलैः उद्भासमाना या शोभा सा तथा तां पक्षे अलकाभिः नगरी
भिः उद्भासिनीति विग्रहः अचिरेति अचिरं शीघ्रं उपारूढं प्राप्तं यौवनं तारुण्यं यया सा तथा तां संप्रति यौवनामित्यर्थः अती
ति अतिशय रूपाद्यक्षरं आकृतिः सौंदर्यं यस्याः सा तथा तां अन्वयः पूर्वगतो वाक्यः मनसीति मनसि जातः विस्मयः आश्चर्यं यस्य
वै भूतस्य महीपतेः राज्ञः एवमिति चिंताद्भावार्थः अभूदित्यन्वयः एवमित्यस्य विषयमाह अहो इति अहो इति वितर्कप्रयोगः वि
धातुः अपदे अस्थाने सौंदर्यस्य प्रकटनम् पस्य निष्पादनेन निर्माणेन यत्प्रयत्नः परिश्रमः तं दर्शयन्निति तथाहीति नामेति का
मतो मंत्रणे यदियं चांडालकन्यका आत्मनः स्वकीयस्य रूपेण सौंदर्येण उपहसिताः उपहास्यास्पदीकृताः अशेषाः सकलाः संपत्
समस्ताः सौंदर्यः समृद्धिर्यया सैव विधात्रा उत्पादिता निर्मिता किमर्थं किंप्रयोजनं अपगतो दूरीभूतः स्पर्शः संश्लेषः संभोगसुखं
सुरतमानंदेन यस्मिन् तं भूतलेन प्रसूतिः कृता विहिता किमर्थं मामिति विमर्शो निश्चयमाह मन्ये इति मन्ये जाने अहमिति
भावः प्रजापतिना ब्रह्मणा अस्पृशता स्पर्शमकुर्वता इयं विनिष्पादिता अन्यथार्थे हेतुमाह मातंगेति मातंगस्य जातिः तस्याः स्प
र्शः संश्लेषः तद्दोषेणैतादृशः तस्मात् यद्यपि भाति तस्मादित्यर्थः विपर्यये बाधकमाह अन्यथेति अन्यथा पर्यालोकविपर्य
ये लावण्यस्य रूपस्य इति प्रश्ने इयं प्रत्यक्षोपलक्ष्यमाणा आकृतिः कांतिः कुतः स्यात् अन्यार्थे हेतुमाह नहीति · २५

करतलस्पर्श कुण्ठितानां अवयवानां कुचादीनां ईदृशी कांतिः सौकुमार्यं तस्मात् सर्वथेति सर्वप्रकारेण धिग्धिगिति खेदातिश
ये आम्रेडितं विधातुः ब्रह्मणः असदृशः अनुचितोयः संयोगः संबंधः तत्कारिणं येन असदृशसंयोगेन इयं चांडालकन्यका
मनोहराकृतिरपि क्रूरजातिना चांडालजातिना असंसारिणां दिवानां अश्रीः॥ इत्यमीत इहिव मन तामिति॥ सततं निरंतरं निरि
तं गार्हितं सुरतं मैथुनं यस्यां सैव अत्र अरमणीयापि संभोगयोग्यापि इह शयिता विचिन्त्य सुस्वादयतीत्यर्थः पक्षे सततं निरि
ताः सुरतासुरसमूहो यत्रैतादृशी स्वर्गलक्ष्मीरिव यथा तमिति पूर्वोक्तप्रकारेण चिंतयंतं विमर्शं कुर्वाणमेव राजानं स्वपंचालकु
मारी प्रणनाम प्रणाममकरोत केवलं प्रगल्भवनितेव संप्रत्यारूढयौवनतया प्रगल्भा अपि प्रगल्भवनितेव नमस्कारेत्यर्थः अत्र
बालत्वं कृतं व्यंग्यं प्रणतिप्रागुपसर्गयोगात् णत्वं पुनः कीदृशी ईषदीषत् अलसं अवगाहितः अधः प्रसृतः कर्णपल्लवस्य
अवतंसः शोभा यस्याः सा तथा अवतंसो यस्याः सा तथा अत्र कर्णपदं करादिमेखलादि वत् द्वियं तदुक्तं कर्णोत्तंसादिपदेन
र्णादिध्वनिनिर्मलीकृतः सर्वदा नतांगीनिश्च बोधनार्थमिति काव्यप्रकाशोपि कृते तिरस्कृतो विहितः प्रणामो नतिर्यया सा तथा
तस्यां मणीति मणिकुट्टिमं रत्नबद्धभूमिः तत्र उपविष्टायां स्थितायां सतिप्रवेशिकेः धवलव्याला पुरुषः तं विहंगं संपक्षि
णं शुकं पंजरमादाय गृहीत्वा पंजरं पक्षिरक्षणस्थलं तत्रागतं नव प्रासमेव न तनतः पृथक् कृत्वेत्यर्थः किंचित् विनय
नसुरः उपसृत्य आगत्य राज्ञे नृपायान्यपदं यत उपदर्शितवान् अधायोज उवाचेत्यर्थः देवेति संबोधनपदं राजाभट्टा
रकादय इति कोशः देवनन अयं वैशंपायन इति नाम्ना प्रसिद्धः नामेति कोमलामंत्रणे शुको वर्तते कीदृग्विदितः
ज्ञातः सकलशास्त्राणां धर्मार्थकाम युक्तिशास्त्राणां अर्थाभिधेयं येन स तथा तेन वक्ष्यमाणेन नयो नीतिः तस्य प्रयो
गः तद्विशेष्यत्वेनाह राजेति राजनीतिः कामंदकी प्रतिपादिताख्याः प्रयोगाः निक्षात तत्र चतुरः कुशलः पुराणेति पुरा
णं पंचलक्षणं इतिहासः पुरावृत्तं तेषां या कथा वार्ता तत्र यः आलापः तदर्थबोधकवाक्यरचना तत्र निपुण
श्चतुरः विदितेति गीतगानं श्रुतयो द्वाविंशतिः तदुक्तं सप्तस्वराः त्रयो ग्रामाः मूर्च्छनास्त्वेकविंशतिः तानाश्चैकोनपं
चाशत् अधिकारविंशतिः श्रुतिरिति तासां विदिता ज्ञाता काव्येति दोषाभावे सति गुणालंकारयुत कविकर्म काव्यं नाटकं

का.टी.

२०

अभिधानकं आख्यायिका वासवदत्तादि आख्यानकं इदानीं तेन राजन्यसंगतेन भर्तानां सामुद्रिकादीनां तथा अपरिमिता
नामसंख्यानां सुभाषितानां श्रृंगारजाति वैरस्य प्रतिपादकानां च अध्येता पाठकः स्वयमात्मनैव कर्ता निःपादकश्च अ
नेन तस्य सर्वकलाकौशलं नैपुण्यं सूचितं पीतीति परिहासः अन्येषां नर्मवचने दक्षनं तस्य ये आलापाः इमर्यादाक शब्दप्रयोगाः त
ष्वपि कुशलः कुशलः वीणेति वीणा वांश समभिव्याहारात ततानद्ध सुषिरं घन वेणुशब्देन सुषिरं मुरज शब्देनानद्धं आदि शब्दात
ताडनं कांस्यतालादि गृह्यते एतेषां असमः अद्वितीयः श्रोता आकर्णयिता नृत्तमिति नृत्तं ताललयाश्रितं तत्र स्य प्रयोगः प्रा
भः दर्शनं अवलोकनं तत्र निपुणः अभिज्ञः चित्रेति चित्रकर्मणि आलेख्य कलायां प्रवीणः द्यूत परिश्रम इत्यर्थः द्यूतेति द्यूतं दो
दरं तस्य व्यापारः आहृतिः तत्र प्रगल्भः प्रतिभान्वितः प्रणयेति प्रणयेन स्नेहेन यत् कलहः कलिः तेन कुपिता कोपं प्राप्ताया
कामिनाम्न्यास्त्रियाः प्रसादनं सान्त्वनं तत्र यउपायः प्रपंचः तत्र चतुरो भिज्ञः गजेति गजाः भद्रजातीयाः तुरगाः अश्वाः पुरुषाः
देवमणिप्रभृतयः पुरुषाः धीरोदात्त प्रभृतयः स्त्रियः पद्मिनीप्रभृतयः तेषां लक्षणानि सामुद्रकोक्तानि तत्र अभिज्ञः कुशलः
सकलेति सकलं समग्रं यत् भूतलं समर्थं तत्र भरतश्चेत्र तत्र रत्नभूतः स्वजातौ उत्कृष्ट इत्यर्थः अयं च प्रत्यक्षेण दृश्यमानः संनिहितः
रत्नं च मुक्तादि तस्याश्रयत्वात रत्नाकरत्वमाह सर्वेति सर्वरत्नानां सर्वोत्कृष्ट वस्तूनां भाजनं माश्रयः क इव उदधिरिव समुद्र इव
यथा उदधिः सर्वरत्नानां कौस्तुभ प्रभृतीनां आश्रयः तथा भवानपीत्यर्थः एवं प्रयोजनमाह इतीति इतिकृत्वा इति हेतोः अस्म
त्स्वामिनो वक्ष्यमाणस्य दुहितान्यकान्तं शुकं आदाय गृहीत्वा देवस्य राज्ञः पादमूलं चरणमूलं आयाता आगता तादिति
तस्माद्धेतोः अयं शुकः आत्मीयः स्वकीयः क्रियतां स्वीक्रियतां इति पूर्वं प्रतिपादितं इत्वा प्रतिपाद्य पूर्वं कालं तस्य त्वा प्रत्ययवा
चलेति वाद विलसित विवेकं नानन्तर्यमेव वाच्यमिति पुरोनिधाय अग्रे स्थापयित्वा नरपतेः राज्ञः पंजरं पक्षिरक्षणगृहं असंपुरु
षः अपससार अपसृतवान् दूरं अपसर्पणं इत्यस्य लिङिरूपं अपेतित मिति पुरुषे अपसृते दूरीभूते सति सः प्रसिद्धः विहं
गानां पक्षिणां राजा विहंगराजः राजाहः सखिभ्यः इति राजा अभिमुखः नृपसंमुखोभूत्वा दक्षिणमपसव्यं चरणं पादं उन्नमय्य
उर्ध्वीकृत्य शुकादीनां उच्चारणे तादृशं यं जातिस्वभावः अनीति भातिस्पष्टा अतिव्यक्ता वर्णाक्षराणां स्वरा उदात्ताद्यः

तेषां संस्कारः परिपाको यस्यां सा तथा तया वाण्या त्रयश्च शुकादीनाम स्पष्टो वर्णस्तथा यं तु स्यस्पष्टो वर्ण इति विज्ञेयः एवंविधया गि
रा वाण्या राजानमुद्दिश्य कृत्वा विहितजय शब्दोच्चारणं मेवं विधः इमामग्रे वक्ष्यमाणां आर्यां पपाठ अपाठीत स्तनेति भवतस्तव रि
पुस्त्रीणां शत्रुवनितानां स्तनयुगलं कुचयुग्मं व्रतमिव नियमनियम इव चानि आसेवने नंदं ब्रह्मविज्ञानं हि अश्रुरति अश्रुभिर्नयनसलिलैः
स्नानं कृतं स्नानं समीपवर्ति समीपतरवर्ति अतिसन्निहित वर्ति कृस्य हृदयशोकः स्वभर्तृ वियोगजनितं दुःखं तदेव अग्निः वह्निः तस्य
विमुक्तः त्यक्तः आसमन्तात् दूरोभवन तथा अन्योपि यः व्रतं चरति सोपि विमुक्ताहारः कृतस्नानः अग्नि समीपस्थायी च स्यात् राजा
तु नं पाप ता मार्यां श्रुत्वा आकर्ण्य संजात विस्मयः समुत्पन्नाश्चर्यः सद्रूषं तात्रभाजं यथा स्या तथा आसन वर्तिनं समीपवर्ति
नं कुमारेति कुमारपालित इति नाम यस्य सेवितं अमात्यं सचिवं अब्रवीत अवोचत अथ मात्यविशेषणमाह अतीति अति महार्द्धं
अति वृद्धम् लंघ्यतद्भासनं कवर्णासनं तत्र उपविष्टं तं अनीयेति अनीयानि समग्राणि यानि नीतिशास्त्राणि लोके कृत्यविवेका
विवेकनिपादकाणि तं त्राणि तेषां पारगं दूरस्थिं तारं कृ. भिदअमारगुरुमिव बृहस्पतिमिव अतीति आतिअधिकं वयसि दिवसवा
द्रूयं यस्य स तथा तं आग्रतिअग्रे प्रथमः वर्णेत वा यस्य सतं ब्राह्मणमित्यर्थः अविलेति अविलं समग्रे मंत्रिमंडलं धीसख समु
दायं प्रधानं मुख्यं श्रुतेति भवाद्भिः पुष्णाभिः श्रस्यावितंग मस्यथ्युकस्य वर्णाः कादयः तेषामुच्चारणे व्यक्तता वां स्पष्टता अश्रि
ष्टता श्रुता आकर्णिता तथा स्वरेस्वरेति पर्यय मधुरता माधुर्यं च कारः पुनरर्थेतः प्रथमात्मिति प्रथमं सादिं तावदिति अन्यच्च वच्छ
दार्थः इदमेव प्रत्यक्ष गतमेव महदाश्चर्यं अतिकौतूहलमित्यर्थः तद्वेवदर्शयति यदिति यादृयं गिरां वाणीं उद्गीरयति उच्च
रितं तीवाणीविशेषयं नाह असंकीर्णति असंकीर्णः परस्परं वक्षण्येन प्रतीयमानः वर्णानामक्षराणां प्रविभागः भिन्न
ताय स्यां सा तथा तां अभीति मात्रा ताः कारादयः अनुस्वाराः अनुनासिकाः संस्कारः व्याकरणशुद्धिः अभिव्यक्ताः प्रकटाः एतेषां यो
गाः संबंधाः यस्यां सा तथा तां उपविवेकितीविशेषः ग्रन्थस्थादिः तेनसंयुक्तां सहितां तत्रापि पुनरपरं अधिकं अभिमतविषय
उपादेयेत्येति श्वापद पक्षिणाम् पिमनुष्यस्यैव मनुष्यस्यैव संस्कारवतं इति तदर्थावपयानुभवजन्यः संस्कारः तद्वतः बुद्धिप्र
वा प्रतिभाद्युक्काप्रवृत्तिः प्रवर्तनं भवतु किमाश्चर्यमित्यंतः तदेवाद्भुतं दर्शयति तथाहीति अनेनश्रुकेन समुत्क्षिप्तः उर्ध्वकृतः द

का॰ टि॰ क्षिणचरणेः पसव्यपादो येन सतथा तेन न यज्ञार्थं न यज्ञयार वंड्डार्थ ड शर्यद्वयं आर्याप र्वकामामुद्दिश्यपरिस्रुतानिख्यका
मिश्रश्रवणाणि यथास्या मर्थं गातिः यावियोषणं गीत गानविषयत्व तानि मित्यत आह प्रायेणं ति प्रायेण बाहुल्येन पक्षिणः पन
२६ त्रिणः पन्नगा वा मृगाश्वाः भवंति भयं अनिष्टहेतु तानं आहारः भृ धानिद्रत्युपायः मैथुनं व्यवायः निद्रा वा येंद्रियोपरमः संता
नों कव्यवहार ज्ञनक आव्हानतन्मात्रमेव ज्ञानं तिनाधिकं इदं हि मनूक्षिवं भद्रदाश्चर्यं इत्युक्तवति इति भाषितवति भूभुजि राजनि
सति कुमारपालितः किंचित्स्मितं वदनः कांचनदंपतत्स्मितं हास्यं तेन युक्तं वदनं यस्य सतथा अन्यादीत अब्रवीत सर्वथा संभा
व्यमानाद्भुतदर्शने नानर्थकं तान्निवेदयति किमत्रेति किमत्र चित्रं आश्चर्यं तत्र अर्थं हेतुमाह एते हीति एते शुकाः प्रसिद्धाः सारि
काः पालपाठाः पूतशब्देन मयादेंगतिविशेषाः यथाश्रुतां अर्थं वा थश्रन्यांवाचंगिरं उच्चारयंति ब्रुवंति देवेन स्वामिना राति पर्तोकं
अधिगतमेवताममे वर्णेन स्वानुभवोपितश्चित्तः अत्रापि कारणांत साधिस्यं दर्शयन्नाह तत्रापीति पूर्वेव तत्कल्पनायां अन्यज
न्मनिपूर्वजन्मनि उपात्तोपदर्शितार्थः संस्कारः पूर्वाभिलक्षणः तस्य अनुबंधः श्राद्धिनिः तेन पुरुषाणां अर्थात् प्रेक्षावतां प्रयत्नेन उच्चा
येन संस्कारो अतिशयः ह्रादृष्टं उपजायते उत्पद्यते ताभ्यां हेतुभ्यां वाग्व्यापारयुक्ता भवंतीति भावः अतो नातिचित्रं अत्रान्यदपि
कारणमस्तीत्याशयेनाह अन्यदिति ॥ अन्यदपि कारणांतरमस्ति तदेव दर्शयति एतेषामिति एतेषां शुकादीनां पुरापूर्वं प्राक्तनपुर
षाणामिव अतिपरिस्फुटं अतिविशदं अभिधानं नाम यस्यामेवंविधावाग् आसीत् नु पुनरर्थे अग्निशापात् अस्फुटालापता शुका
दीनामुपजातेति स्फुटाभिप्रायप्रवादः छ धनायद्दीन पस्यवदः यादृशः संवादः श्रुतवानश्च कः तथैव इत्युक्तवान इति तं प्रति कृष्ण
वह्निनाग्रामः दहनानां चहिन्का परिक्षतिः स्वभावतो नितांतं दीर्घत्वात् अकाले दृढतर रसनायाः प्रक्षेपः सा च गजानामिव नान्येषा
मित्यन्यत्र विस्तरः शुक इति अविशदाक्षरत्वमिति नमिति कुमारपालितेनैवं पूर्वोक्तप्रकारेण उच्चारसैयव उक्तवत्येन मध्याह्न
शंखध्वनिः तत्कालनिनादः उद्गतिमत उदपादि अभूदित्यन्वयः कं कुर्वन् आपूरयन् व्यापयन् कं अंबरतलं स्यगगनतलस्य मध्यं
मध्यप्रदेशं अतिशायितकरणं श्रीसूर्यं अध्यारूढं प्राप्तं अथ ध्वनिविशेषयन्नाह नाडिकेति नाडिकाघटिका तस्याः छेदः परिस
मासिः तस्यां प्रहतताडितो यः पटुर्महान् पटहो दुंदुभिः तस्य नादो निनादः तमनुसतं इति मर्स्यति सतथा तं ध्वनिं आकर्ण्य
श्रुत्वा क्षितिपतिः राजा आस्थानमंडपात् उत्तस्थौ उत्थितो अभवत् राजानं विज्ञाय क्षिप्रमासन्नेति समासंनःनि कटवर्त्तिस्थानसम
यः आपूर्वन समर्थी यस्य सतथा विसर्जितइति विसर्जितानि वर्तितो राजलोकः सेवकजनो येन सतथा अथेति उत्थानानंतरं गच्छ
त्यनिमति उच्छ्रितां उत्थानं कुर्वतां महीपतीनां यः अन्योन्यं संमर्दः आसीदित्यन्वयः अथ महीपतीन् विशेषयन्नाह अन्योन्येति अन्य
न्योन्यं परस्परं अतिरभसेन अतिवेगेन चलनं गमनं तेन चालितानि स्वस्थानात् प्रच्यापितानि यानि अंगदप्रान्तितयामंगः
उदनं तस्य पामकरकोटिः वक्रप्रदेशाः तेन पाटितानि छिन्नानि अंशुकानि गर्भसूत्रानिर्मितानि पटाः सूत्रनिर्मिताः येषु तैस्तथा तेन
षां भावस्ते येति आरोपः परस्परमेलनता तेन दृश्यमाना निर्यन्त्र्यानिवृत्त दग्धानि निग रणबंधनसूत्रः येषां ते तथा तेषां अं
संति अंसस्थलेभ्यः भुजाग्रस्थलेभ्यः इडुवासितानि उच्छ्रसितानि यानि कुंकुमानि कसराणि पटवासः पिष्टानश्चर्ते यो धूलिपटलं
परागसमूहः तेन पिंजरीकृताः पीतरक्ताकृताः दिशः ककुभो यैस्तैस्तथा तेषां आन्दोलितेति आन्दोलिताः चंचलाः ये मालतीपुष्पाणांजा
तीकुसुमानां शेखराः अवतंसाः तदुपरिस्थित उत्पतंतो भ्रमंतो लयः भ्रमराः तेषां कदंबकानि समूहाः येषां ते तथा तेषां अर्थे
ति अर्धावलंबिभिः अर्धभागलग्नैरेवं विधैः कर्णोत्पलैः श्रवणान्यतानलिनैः चुम्ब्यमानं आश्लिष्यमानं गंडस्थलं कपोलात्य
शाभागो येषां ते तथा तेषां गमनइति गमनेत्रअत्ने यः राज्ञः प्रणामो नमस्कारः तत्र मालसानां कृतस्पृहाणां कल्याः हंरा क्रोः
दंडाकडस्यप्सो ग्रहमहाभकामथ रव्यंसकादिवात्सादः तयावक्षहृतिवक्षस्थले भुजांतरे प्रेंखोलिताः तरलिताः दोलाय
ताः मुक्ताफलस्रजो येषां तेन तथा तेषां इत्थं तिसदा तस्मिन समये आस्थानभवनं नृपोपवेशनस्थलं सर्वतः प
रितः क्षुभितमिव क्षोभं प्राप्तमिव अभवत् अभूदित्यन्वयः केन संमर्दयशात् इत्यस्तनः भिन्न २ प्रदेशानि पततीनां
स्कंधानां स्कंधाभुजशिरः तत्र अवसक्तं न्यस्तं चामरवालव्यजनं याभिः एतादृशीनां चामरग्राहिणीनां कर्णसंबद्ध
पक्षीतासां मणिखचितानि नूपुराणि पादकटकानि तेषां अथ नूपुराणि विशेषयन्नाह पदे पदे इति पदे पदे प्रतिप
दं रणिताः शब्दायमानाः मणायारिवद्यां ट्या ये युताति तेषां निनादेन तद्रूपशब्देन तमेवविशेषयन्नाह कमले
ति कमलस्य नलिनस्य यत मधुरसः तस्य पानं आस्वादः तेन मत्ताः क्षीबायेतहंसाः कादंबास्तेषां नादः शब्दः
तेन उत्तमित्तेन संभिन्नेन पुनः केन वारविलासिनीनां वारांगनानां संचरतां गच्छतां उत्तनस्य क्षोकस्यलघनस्य

DR. BHAU DAJI

सं

का॰टी॰ तस्थुः तस्य कटिपुरोभागस्थलस्य आस्फालनं ताडनं तेन नर्तिताः शब्दं कुर्वाणाः रत्नमालिकाः मणिस्तरोत्या सुवर्णविधा
नां मणिमेखलानां रत्नखचितकांचीपाशानां मनोहारिणा सुंदरेण झंकारेण मुखराणि तत्तच्छब्देन पुनः केन नूपुरेति नूपुराणां
११ पृथ्वीकानां रवः शब्दः तेन आकृष्टानां आकर्षितानां पुनः कीदृशानां धवलितानि धवलितानि शुभ्रीकृतानि आस्थानस्थगृह
उपवेशनस्थलस्य सोपानं आरोहणं तस्य फलकानि प्रति आनिंये रैः विधानां भवनदीर्घिकाः गृहवाप्यस्तासां कलहंसगण
कलहंसकाः स्वार्थे कः तेषां कोलाहलेन कलकलेन पुनः केन रसनेति रसनाकटिमेखला तस्याः रणितं शब्दितं तत्र उत्कलिता उ
त्कंठिताः तेषां च समुच्चये तारा तारा अत्यंत उच्चस्तराविरावः शब्दो विद्यते येषां संबंधि आनां गृहसारसानां भवनलक्षणानां
कूजितेन शब्दितेन कीदृशेन उल्लिख्यमाणं घृष्यमाणं यत्कांस्यं वधुनप्रियं तस्य झंकारः उत्यक्तध्वनिः तद्वत् दीर्घेणव्या
यतेन कूजितं स्यात् हृदंगाणामिति कोषः पुनः केन सरभसेति सरभसं ससंभ्रमं प्रचलिताः गंतुं प्रवृत्ताः ये सामंताः स्वदेश
पर्यंतवर्तिराजानः तेषां उत्तंलस्य चरणतलैः पादतलैः अभिहतस्य ताडितस्य आस्थानमंडपस्य नायकेन स्थलस्य
निर्घोषः अव्यक्तध्वनिः तेन गांभीर्येण पक्षध्वनिना तद्दुच्छ्राये नेत्यर्थः किं कुर्वता यमकमताय ध्वांतं पयते वशीभवंत बधु
नः केन आलोकशब्देन आलोक्यतां उ आलोक्यतामिति एवंरूपेण केषां प्रतीहारिणां द्वारपालकानां अथ प्रतिहारिणां ह्रियो
पलप्रलाद पुरःसर अग्रे ससंभ्रमं अनुपलक्षितस्वरूपं समुत्सारिता दूरीकृताः दंडालोकाये स्तेत्यात्तेषां दंडाविघ्नतये
यां ते दंडिनः तेषां किं कुर्वतां समारब्ध हेलं प्रारब्धक्रीडं यथास्यात्तथा उच्चैः इत्यर्थः उच्चरतां ब्रुवतां आलोकयंत पश्यंतु
इति यानारतरः ग्रारः समुद्भवः शब्दः तेन दीर्घेण आयतेन पुनः कीदृशेन दीर्घतां बहुलतामुपगतेन प्राप्तेन कृत्या उच्चारितेति उच्चा
रितः उक्तायः शब्दः तस्य प्रतिछंदः तस्य भावस्तत्ता तया किं भुवनानि सामान्यगृहाः प्रासादाः देवभवनानि तेषां कुक्षि बुलतां
नारितप्रदेशेषु पुनः केन मणीति मणिकुट्टिमं रत्नबद्धभूः तत्पतिः स्खलनेन ताडितव्य माणस्य उल्लिख्यमाणस्य घृष्यमाणस्य काभिः की
रीदृकोटिभिः मुकुटाग्रैः कीदृशीभिश्च मलोत्तअमलानि मलाः मणिशलाकाः रत्नदीपिकाः ताभिः दंतुराभिः विषमाभिः केषां प्र
णानपाणां किं कुर्वतां प्रणमच्चपुरः ससंभ्रमं समुत्सारितहनानां दंडिनां नमस्कारं कुर्वतां कीदृशानां ससंभ्रमेति ससंभ्रमेण सहसा

अवर्तितानामिताः मौलिमुकुटमलिकोत्ताः चंचलाः चूडामणयः शिरोमणयो येषां तेषां पुनः केन मणीति मणिकर्णपूराणां
रत्नकर्णाभरणानां निनादेन शब्देन कर्णपूरं विशेषयं नादप्रणामेति प्रणामेन नमस्कारेण शिरसा मनाक्पर्यस्तानां पतिता
नां प्रतीताति अतिकठिनं यत् मणिकुट्टिमं तत्र निपतितं तेन पातेन रणरणायितानां संजातरणरणितिशब्दानां पुनः केन हिंडीरकु
भांअंताः हिंगताः तान् व्याप्नुवंतां ये चेडालिकन कलकलेन कोलाहलेन केषां पठतां मंगलपाठकानामित्यर्थः कीदृशानां पुरोभाग्य
नामप्रगामिनां मंगलपाठकानां बंदिनां प्रसिद्धावदति यस्मात्कारं वचनं तदनुलक्षीकृत्य यातेन प्रस्तुतेन पुनः केन मधुलिहां भ्र
मराणां हुंकृतेन हुंकारशब्देन किं कुर्वतां उत्पततां उड्डीनं कुर्वतां किं कृत्वा विद्राव्य त्यक्त्वा किं कुसुमप्रकरं पुष्पसमूहं कस्मात्प्रचलितेति प्रच
लितायेताः तेषां चरणाः पादाः तेषां उत्तंतस्मात् यः संक्षोभः संभ्रमः तस्मात् पुनः केन मणिस्तंभानां रत्नस्थूणानां रणितेन
रणत्कारेण कीदृशेन कणितेन शब्दितेन मुखराणि वाचालानि रत्नदामानि येषु तेन तथा तेषां केयूरेति केयूराणां अंगदानां कोट
यः अग्रभागाः तैः ताडितानां आहतानां आभितिर्त भाविशेष वर्णकैः नृपतिभिः कीदृशैः संक्षोभैः चिरं वंकुर्यंत कान अतिलारितपदं
अतिवेगवत्तरचरणं यथास्यात्तथा प्रवृत्तैः प्रचलितैः अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः अथ त्यानर्यं नरपतिः राजाकतिपयैः कियद्भिः आ
प्तैः शिष्टैः राजपुत्रैः नृपसूनुभिः परिवृतः सहितः विसर्जितो विसृष्टो राजलोकः पारिषद्लोको येन सः तथा सद्गोष्ठी विशेषणं विश्रम्यतां
विश्रामं गम्यतामिति सर्वान्सर्वेषां येन आत्मनैव अभिधाय उक्त्वा नां द्राक्ष कन्यकां चैत्रां पायने प्रस्तुकः अभ्यंतरं मध्य प्रवेश्यतां
प्रवेशकारयतामिति तांबूलस्य नागवल्याः करंकः स्फुरितां वहतीति वैतृलिकासा तथा तां आदिश्य आज्ञां दत्त्वा अभ्यंतरं अर्थात
गृहस्य प्रविशत् प्रवेशं चकार तदनंतरं तस्याः यायामः श्रमः तल्करणे योग्या भूमि चसंपृथग्गे अयासीत अगच्छत दूतो राज्ञां
विशेष यस्मात् आपेति अपनीतानि दूरीकृतानि आभरणानि भूषणानि येन सः तथा कराव सर्वेरवकोद्गुराविगलितानि श्ला
न्विकिरणजालकानि दीधितिवृंदानि यस्य सः तथा ततः पंचेनयोः सार्थ्य पुनः करवागगनाभोगादवचनाश्च यविलारदवक्रीहराः
चंद्रः शशांकतारकानक्षत्राणि तेषां समूहः संघातः तेन शून्यः अथ व्यायामभूमिविशिलाक्षि समुचितेति समुपहृतानि कृत्रिकता
निसमुचितानि योग्यानि व्यायामस्य श्रमस्योपकरणानि साधनानि यस्यां सा तथा तां स राजा तस्यां भूमौ समानं तुल्यं वयःको माराः शिशुत्वं

कादं० टी० धामिवंविधैः राजपुत्रैः नृपमनैः सहसार्थं कृतोचितदुतोम धवलक्षणया द्वारीपालेन कन्यायामोयेन मनथा अलंकृयमाणाभ्
व्यमाणाकृतिः शरीरं यस्य स तथा तद्विशेषणद्वयं ताभिः स्विद्यंतिकपोलयोः गळ्यास्य भागयोः स्विदजलस्य श्रमजनितदेहज
१९ लस्य कणिकाः सूक्ष्मबिंदवः तेषां संततयः पंक्तयस्ताभिः इतः स्विदजलकणिकासंततिविशेषणनाद्दश्यमितिश्च मध्ये यत्र
मध्ये गत इन्द्रियसर्पताभिः प्रकाशं प्राप्नुवंतीभिः कपोलयोः स्थिताभिः ईषत्किंचित् अवदलितं मार्दितं समुद्गतारण्यातिर्यग्याः कुसुमं
पुष्पं तस्य मंजरी वल्लरी तस्या विभ्रमा भ्रांतिर्याभिः कृताभिः यथाताभिः करगतिरूपसिवशरजकीर्णादियस्य मनकाविनप्रयासेन प्रत्येक
तुंमण्डलपव्याव्याजमिति याचतसेनच्छिन्नः छिद्रं प्राप्तोयोदारः मुक्ताफलस्मात विगलितः च्युतो यो मुक्ताफलानां मौक्तिकानां प्रकरः सम
मूहः तमनुकारिण्य तमनुकुर्वत्यः ताभिः कल्पदेतिकल्पादपट्टिकाभाल [illegible] अष्टमी चंद्रवदाकलंनस्य नलंउतान [illegible] तत्र [illegible] संतः श्री
यमाणाः ये अमृतबिंदवः सुधाकणाः तानविरुद्धं यत्तिताति स्कुर्वंतीभिः ये मंडलाः तामरथाताभिः क्रीडाद्रोणात्तापरि[illegible]नेन सेवक
नेनक्रीडाद्रोणपुरतः अग्रेप्रधावता चरितं गच्छता पुनः किंविशिष्टेन इतस्ततः समंतात् स्नानं आकुर्वः तस्य उपकरणानि [illegible]
तेषां संपादनं तैः पादनेन त्वरमाणेन ग्रीष्णतकालं तत्समयावच्छिदेनाविरलजनैपिसुत्पन्ने पिराजकीकेराज [illegible] तिउच्चितंया
स्येसमुत्सारणं निवारणं तत्र ये अधिकारो तामियोगः तं समाचरद्भिः कुर्वद्भिः दंडिभिः वेत्रिभिश्च उपादिश्यमानः प्रदर्शमानः मार्गो य
स्य स तथा इतः परं स्नानभूमिर्वर्णयति वितानविततादिविस्तीर्णः सितः शुभ्रो वितानः उल्लोचो यस्यां सा तथा तां अनेक इति
अनेके असंख्याता ये चारणगणाः कुशीलवसमुदायाः तैर्निबध्यमानं विरच्यमानं मंडलं पाश्वतिर्यस्यां सा तथा तां गंधोदकेति गंधो
दकेन मृगाभिवासितेन पूर्णा भृता या कनककलशी सुवर्णमयी अत्रविकारार्थे मयट्प्रत्ययः द्रोणी जलकुंडिका तया सनाथः सहि
तः मध्यभागो यस्याः सा तथा तां उपविति उपकल्पितं न्यस्तं स्फाटिकं स्फटिकमणिनिर्मितं स्नानपीठं आप्लवनचतुष्किका यस्यां सा
तथा तां स्नानेति स्नानार्थं ये कलशाः कुंभाः तेषु परोऽभितं अभिस्थापितं [illegible] अतिकांतेति एकांते निर्जनस्थ
ले निहितैः स्थापितैः अतीति अतिशयेन सुरभिगंधो यासां अमितैः आधीयत सुरभिजलेन तेन पूर्णैः भृतैः परीति परिमलेन गंधेन
अवकृष्टाः वशीकृताः भ्रमराः तेषां कुलानि समुदायाः तैः अंधकारितं संजातांधकारं मुखमानं येषां ते तथा तैः कीदृशैरिवआ १९

तपभयात्नीलकर्पटावगुंठितानि मुखानि येषां ते तथा तैरिव जलद्रोणीं अवतीर्णस्य तस्य अग्रे प्रविष्टस्य गात्रोन्नयस्य परितः सर्वतः
स्नानार्थं अभिषेकदेवताः अभिषेकाधिष्ठात्र्यः देवताः यथायोषितः वारांगनाः समुपतस्थुः सम्यक्प्रकारेण भजितवन् क्रीडाद्रास्य गतः
वारविलासिन्याः कारणं मर्दितं यत्न कृतं धात्रीफलकं मृगाभधात्रीफलं तेन तत्विमिं क्रियते यस्य स तथा तस्य ताः विशेषणनाद् अथाकृति
अंशकैः वस्त्रैः निविडं दृढं निबद्धं संयतः स्तनपरिकरः कुचाभोगो याभिस्ताः तथा दूरेति दूरं समुत्सारितानि निराकृतानि वल
यानि कंकणानि याभिः एवं भूता या बाहुलता भुजा यासां ताः समुदितेति समुल्लसितं उपरिगृहीतं कर्णानां भूषणं आभरणं याभि
स्ताः तथा कर्णेति कर्णाभ्यां गतं श्रवणसमीपात् उत्सारिताः उपरिस्थिताः अलकाः कुंतलाः याभिस्ताः तथा अत्र त्रिपादका संशो
भाति प्राप्तो यत्र पते गृहीतेति गृहीता आत्ताः जलकलशा याभिः प्रदत्ताः याभिस्ताः चपुनरर्थे ताभिः तत्क्षणं तस्मिन् क्षणे परिस्थिताः
आवृतः राजात्मजो राजपुत्रो भं कृताभिः ताभिः समुन्नतं कुचकुंभमंडलं यासां ताभिः कीदृशश्च राजा आगमध्यः प्रविष्टः करिण
करिणीभिः हस्तिनीभिः प्रभृतः वनकरीव यथा धेनुकाभिः समं मज्जनं कुर्वन् वनकरी शोभते तद्वदयमित्यर्थः ततः जलद्रोणी
जलादुत्थाय बहिर्निर्गत्य स्नानपीठं आरूढो देवनयः कीदृशं अमलं निर्मलं बर्हिर्गतोऽयः स्फुटिकमणि विशेषणः तदुद्दवलं
शुभ्रं कृत्वा वरुणवयथा वरुणः प्रचेताः राजहंसं कलहंसं मरालं दृत्ति ततः इति आरोहणानंतरं ताः वारयोषितः यथायथं यथा
योग्यं राजानं अभिषिषिचुः अभिषेकं चक्रुः दृता चार्यायितानि विशेषणनाद् काश्चिदिति काश्चन मरकतमणिनिर्मिताः कल
शाः कुंभाः तस्य प्रभाकांतिः तया श्यामायमानाः श्यामवदाचरिताः पद्मिन्य इव मूर्तिमत्यः नालत्वसाम्यात तद्रूप धारिण्यः य
त्रपुटैः पर्णसंपुटैः राजानं अभिषिषिचुरिति सर्वत्र अन्याः काश्चन रजतस्य रूप्यस्य कलशाः कुंभाः दत्तपाणयो यासां ताः तथा
चारुपूर्णचंद्रमंडलात् समग्रनाड्या बिंबात् वानिर्गतेन निःसृतेन ज्योत्स्नाप्रवाहेण कौमुदी रश्मिणशोभमानाः अन्या इव त्रि
यामाः रात्र्यः अन्याः काश्चन कलशस्य कुंभस्य च उत्क्षेपः उत्पाटनं तस्मात् यः श्रमः तेन यः स्वेदः घर्मजलं तेन आर्द्रं क्लिन्नं
शरीरं देहो यस्यास्ताः स्फाटिकैः स्फटिकसंबंधिभिः कलशैः तीर्थजलेन तीर्थाम्भसा च सह लिप्ताः जलदेवता जलाधिष्ठा
त्र्य इव काश्चिदिति अन्याः काश्चन चंदनस्य मलयजस्य रसः द्रवः तेन मिश्रेण संयुक्तेन सलिलेन स्नानं चक्रुः कादंबरगा

तरुणमलयाचलचन्दनद्रवता अपि चंदनरसमिश्रसलिलाः स्युः काश्चिदिति अन्याः काश्चन कृत्रिमः इत्यादि तिरीय वलभ्यां त
स्य पार्श्वयोः वामदक्षिणयोः विन्यस्ताः स्थापिता द्रुतपत्रकुचाः कुत्रिकाः कृत्यानि याभिस्ताः प्रकीर्यमाणानि इतस्ततो विक्षि
प्यमाणानि नखमयूखजालकानि पुनर्भवदीप्तिच्छटा याभिस्ताः प्रत्यंगुलि प्रति करशाखं यानि विवराणि छिद्राणि तेभ्यः
विनिर्गताः जलधारा पानीयसंततिर्याभिस्ताः काश्चन सलिलयंत्रदेवता इव ता अपि एवं विभाव्यासुरित्यर्थः काश्चिदिति अन्याः
काश्चन कनककलशवर्णस्य कुलशोद्धृतस्तयाः सांताः काश्चन दिवसश्रिय इव वासरलक्ष्म्य इव केनेव आउयं शीलमपनेनं दृष्टांतं
आक्षिप्तः आकृष्टितयाः बालातपः नवार्काकः तेनेव कुंकुमजलेन केसरवारिणा अत्र कुंकुमजलबालातपयोरुपमा
नोपमेयभावः अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः अनंतरमिति अभिषेकानंतरं स्नानमंगलानां ध्वनिः शब्दः इत्यादि उत्पन्नो भूत
पदगतानि यस्य कुक्षिरूपं कुर्वन्निव बधिरीकृतिपथं कर्णमार्गस्फोटयन्निव दिशाकुर्वन्निव पुनः कीदृश आतिशयेन
मुखरः वाचालः किंविशिष्टानां शंखानां आपूर्यमाणानां वाद्यमानानां पुनः कीदृशः अनेकेन अनेकप्रकारेण
प्रहतास्ताडिताः पटवः समर्था ये पटहाः दुंदुभयः झल्लरीप्रमिश्राः मृदंगा मर्दलाः वेणुर्वंशाः वीणा वल्लकी गी
तानि गानानि च एतेषां यानि नादा ध्वनिः तेन मनुष्यभावोपगम्यमानः प्रवर्तमानः पुनः कीदृश बंदिनां वैतालिकानां
वृंदं समुदायः तस्य कोलाहलः कलकलस्तेन आकुलो मिश्रितः पुनः कीदृग्भुवनेति भुवनानां विस्पष्टानां विवराणि
छिद्राणि व्याप्नोतीत्येवं शीलः सतथा एवं पूर्वप्रकारेण क्रमेण परिपाट्या निर्वर्तितो विहितोभिषेको यस्यैवं भूतोन्नृपः देव
गृहं चैत्यमगमदित्यन्वयः किंभूता मुक्तानिव विषधराः सर्पाः तेषां निर्मोकः कंचुकः तद्वत् लघुनी अतिलघुनी अतएव धवले धौ
धौतवाससी प्रक्षालितवस्त्रे परिधाय परिधानं कृत्वा अग्रे अथ गगनं विगलितजलकणिकेन पाणिना यत्क्षालितं तेन निर्मलाः अपगत
मलाः तनुः शरीरं यस्य स तथा किमिव शरदिव शरदि घनात्ययेन मेघं दूरं गगनं तदस्य कार्यं शोभा तद्वदिव शरदिश्च वर्णरूपरभावा
न निर्मलमिति भावः अत्रापि आतपवर्कोपायाजलधरतमेघः तस्य यः छेदः खंडः तद्वत् शुभ्रेण निर्मलेन दुकूलपटः क्षीरोदपटः
तस्य पल्लवेन प्रांतेन कृतो विरचितो शिरोवेष्टनं उत्तमांगवेष्टनं येन सतथा कमिव हिमगिरिरिव हिमवत्कंदरा गिरिरिव निर्मलश्री ॥

गगनेति गगनमरिव स्वर्धुनी तस्याः यत्स्रोतः प्रवाहः तेन कृतनिर्णिक्तैः पुनः संपादितनुतिसंपादिताभिः पादितानि अथ तृणानुलक्रिया
येन सः मंत्रेति मंत्रैर्वेदैः पूतं पवित्रं यातोयं पानीयं तस्य अंजलिः प्रसृतिः तेन दिवसकरं सूर्यं अभिसंमुखं प्रणम्य नमस्कृत्य
उपेत्य उपसर्पित्वा तानि मिथ्यादितापनुपतेर्भरस्य अर्घ्योपकल्पनाय निर्वं भूतः सन् ॥ तस्मात् देवगृहात् निःक्रम्य बहिर्निर्गत्य अव
निपोयत्तो आत्राके अतानादिकं निवर्तयामास कृतवानित्यन्वयः निवर्तितेति निवर्तितं कृतं अग्निकार्यं होमगृहं येन सः विलेप
नभूमौ अंगरागनिष्पादनेस्थले संकाशिभिः झंकारवाचं कुर्वाणैः अलिकदंबकैः भ्रमरसमूहैः अनुबध्यमाना निपात्यमाणाः पा
मलः आमोदो यस्य सतथा तेन मृगमदेति मृगमदः कस्तूरीकर्पूरोहिमवालुका कुंकुमं केसरं एतेषां यो वासः परिमलः तेन सुरभिणा सु
गंधिनं एवं भूतेन चंदनेन मलयजेन अनुलिप्तेलिप्तं सर्वांगं समग्रगात्रं अवयवा येन सतथा रचितेत्यादि विरचितेति विरचि
तोन्यनादिनोपणानि आमोदि मालती कुसुमानि सुगंधि जातिपुष्पाणि तेषां शेखरः शिरोभूषणं येन स तथा रत्नेति कृतो
विहितः पूर्वपरिहृतवस्त्रस्य परिवर्तः परावर्तो येन सतथा कृतं वस्त्रस्य शीघ्रोदवस्त्रस्य शीघ्रं वस्त्रस्य परिवर्तः उपरि वस्त्रयोगात् विरा
जति रत्नखचितः कर्णपूरः कर्णाभरणं तन्मात्रं आभरणं यस्य स तथा अनुजीविनानप्रदर्शनार्थं बहुतर भूषणाभरणमिति मात्र
पदस्यार्थः समुचितं योग्यं भोजनं येषामेवं भूतैः भूपतिभिः नृपतिभिः सहोपविष्टः सह अभिमतः अभिमताः श्रेष्ठा ये रसा
मधुरादयः तेषां आस्वादो ग्रहणं तेन जाता उत्पन्ना प्रीतिः संतुष्टिर्यस्य स तथा पीतेति मुखसौगंध्य प्रतिपादनार्थं पारिसामर्थ्येन
पीतास्वादिता धूमवर्तिः द्रव्यविशेषो येन सतथा किं कृत्वा उपस्पृश्य आचम्य उपस्पर्शो आचमनमिति कोशः पुनः किं कृत्वा भुक्त्वा
भोजनं विधाय आस्थानमंडपं परिषन्मंडलं ययावत् आजगामेत्यन्वयः गृहीतमिति गृहीतं ताम्बूलं नागवल्लीदलं येन सतथा
स्मात प्राग्निर्दिष्टात् नमस्कृतिप्रमृष्टं सातिशयं मणिकुट्टिमं यस्मिन्नेवं भूतात् प्रदेशात् स्थानात् उत्थाय इत्यर्थः नातिदूरं
वर्तते या सा तया पुनः कीदृश्या ससंभ्रमं सभयं प्रधावितया तत्प्रतीतं सत्यत्वं भूतया प्रतीहार्या पुंवेषधारिण्या नारीव
कंचुकी च विचक्षणा सा प्रतीहारी तया प्रसारितः संस्थापितो दत्तो बाहुः भुजः तमवलंब्य तदाश्रयमालंब्येत्यर्थः परितप
रिजनेन सेवकजनेन अनुगम्यमानः रातगर्भात्तिवर्णीयः ॥ उत्थ सेवकजनं विशेषयन्नाह वेत्रीति वेत्रस्य वनितस्य यष्टिलता

सारयष्टिः तस्याः ग्रहणं धारणं तस्य प्रसंगः अभ्यासः तस्मात् अतिकठिनं अतिकठिनं यत्किसलयं तदनुकारितया दर्शितकरतलं पाण्यः
शोभा गौरी यस्य वंदिधौतकेति दृष्ट्वा यस्य सतथा तेन अभ्यंतरेति अभ्यंतरं बाल्यसंस्थानां आयासावासनायत्रास्तावासः तत्र ये संचाराः संचरणं तत्र
२० समुचितो योग्यः सतथा तेन अथ स्नानमंडपं वर्णितापि धवलेति धवलं शुभ्रं यत् दुकूलवितानं तावानीतं सर्वोत्तमस्ति तस्य पर्यंतः प्रांतः त
स्य भावस्तत्तान्तता स्फटिकमणिमयीयाभित्ति कुड्यं तत्र यानि वद्धानि निर्मितानि द्रव्यमाणं दृश्यमानं अनेकानां स्तंभानां श्वेतसो
श्वासि तद्योग्य तं अतीति अतिसुरभिणा सुगंधिना परिगते तामोदिना चंदनवारिणा सलिलयज्ञपानार्थे नद्रिताः सिंचिताः
अत एव शिशिरा शीतला मणिभूमिः रत्नबद्धभूमिः यस्मिन् ततथा अर्चीति आविरलं घनतरं विप्रकीर्णं निपर्यस्तं निर्मलं तत्र
विमलमणीनां निर्मलरत्नानां यत् कुट्टिमं तत्र गगनतलतारागणेनेव आकाशच्छादितनक्षत्रसमूहेनेव कुसुमोपहारेण पुष्प्र
करेण निरंतरं सर्वकालं निश्चितं व्याप्तं संभेति संभाः स्थूणाः तेषां संचयेन समुदायेन विराजमानं शोभमानं संभसंचयं वि
शेषयन्नाह गंधेति गंधसलिलैः सुगंधिवारिभिः क्षालितेन धौतेन कलधौतं सुवर्णं तन्मयेन अत्र विकारार्थे मयट् उत्कीर्णं
नि उत्कीर्णरूपशालभंजिका पुत्रिकाः तासां निवहः समूहो यस्मिन् सतथा तेन केनेव संनिहिताः समीपस्थाः गृहदेवता गृहाधिष्ठा
त्र्या यस्मिन्नेवं भूतेन गोष्ठ्यैवेति पुंजसान्द्रः अतीति अतिबहलः अतिप्रचुरः यः अगुरुः कृष्णागरुः तस्य धूपस्य परिमलः सौ
गंध्यं यस्मिन् ततथा नुदूलितेति निर्दलितं दृश्यं तस्य शुक्लता अंतं तत्स्वरूपयन्तायनं व्याप्तेन समाश्रितानां सलिलानां विभिन्नसंस्कृत भ
मिर्यस्मिन् ततथा उतः शयनीयं शोभयन्नाह अविकलेति अविकलः संपूर्णविगलिततोयकणिकातानि सम्यक् स्थापितं यत्र
कः शुभ्रोज्ज्वलधर्मधवलः तस्य दुकूलसंज्ञः समनुकारिणा तन्मात्रस्य कर्णपल्लविनकुसुमसिति कुसुमानां पुष्पाणां आमोदः परि
मलः तेन वासिता भाविताः मधुकराः द्विरेफाः यस्मिन् तत्तथा तेन पट्टेति पट्टस्य पट्टकूलस्य उपधानं उपबर्हं तेनाध्यासितं
अधिष्ठितं शिरोधाम शिरःस्थलं यस्मिन् तत्तथा तेन मणीति मणिप्रचुराः प्रतिपादुकाः अधःपादानितेषु प्रतिष्ठिताः स्थिताः
पादाः यस्य तत्तथा तेन पार्श्वेति पार्श्वस्थं समीपस्थं स्नपाद्पीठं मणिपट्टासनं यस्मिन् तत्तथा तेन अनवरतप्रयोगेचोक्तः तत्रचे
ति तत्र शयनेन निषण्णः उपविष्टः राजा मुहूर्तं गल घटिकामात्रमिव आसांचक्रे स्थापतं तेन राज्ञा नंपि शोषयन्नाह स्थितातिक्षित

तले भूमितले उपविश्य स्थितया तथा उत्संगोक्रोड निहिताः स्थापिता अतिलता स्वकुलता यया एवं भूतया स्वकुलवास्तव्या नवनीत
नंशत्नालिनं कमलं तस्य दलानि पत्राणि तद्वत् कोमलेन मृदुना करसंपुटेन हस्तपुटेन शनैः २ संवाह्यमानौ संवाल्यमानौ चरणौ पादौ
यस्य सतथा तत्कालइति तत्काले इयन कालेइ चितं योग्यं दर्शनं आलोकनं येषां मेतादृशैः रवानिपातिभिर्नृपैः अमात्यैः सचिवैः
मित्रैः सुहृद्भिः तास्ताः प्रस्तावोचिताः कथावार्ताः कुर्वन् विद्धत ततः कथासमाप्त्यनंतरं पूर्वोनंगप्रतीहारीइति आदि देना आलाप
या मासवदूरतिनाति दूरं नातिसंनिधानेन वर्तते या सा तां आज्ञाविषयमाह अंतइति अंतःपुरात अवरोधात तं वैशंपायनं शुकं
आदाय आगच्छति समुपेति समुपस्थानं समुत्पन्नं तस्य शुकस्य वृत्तांतप्रश्नप्रवृत्ति राज्ञा याकृत दूतमाश्रयं यस्य सतथेति गत्रो
विशेषणं सा प्रतीहारी क्षितिलकनिहितो स्थापिता जानुनर्कालको दूरतालेया सा आसन विशेषेण दिनयविशेषा व्यंजि
ताः आह्लानरं तस्याः कर्तव्यमाह यथेति येन प्रकारेण आज्ञापयति आज्ञांतं देवो भवान् इति अनुषज्जितासिमस्तके आ
रोपकोंकवल्वा सचिरसिकरलं निधायेति भावः यथेति येन प्रकारेण राज्ञा आदिष्टं आज्ञापितं तथा अकरोत् चकार अ
थेति अंतःपुरप्रवेशानंतरं अंतर्मुहूर्तो द्वितावन्मात्रधिक बाढिव वैशंपायनः शुकः राजांतिकं नृपसमीपं आजगाम
आययौ शुकं विशिनष्टि प्रतीति प्रतीहार्याः पूर्वोक्तया गृहीतं आत्तं पंजरं यस्य सतथा कंचुकिनेति कंचुकिना सौविदल्लेन
अनुगम्यमानः अनुव्रज्यमानः केनविदंगलाति सेव्येन पलितखलाति प्रोल्लिखगुराज इसेनेव अथ कंचुकिनं विशेषयन्ना
ह कनकेति कनकस्य सुवर्णस्य या वेत्रलता वेत्रयष्टिः तामवलंबते दृशं विप्रलिः सतथा तेन किंचिदिति किंचिदीषत अवनतः
आनम्रः पूर्वकायोयस्य सतथा तेन सितेति सितः श्वेतो यः कंचुकः कूर्पासः तेन अवच्छिन्नं आच्छादितं वपुः शरीरं यस्य सतथा
तेन जरेति जराविस्रसा तया धवलितः शुभ्रीकृतो मौलिः यस्य सतथा तेन गद्गदेति गद्गदः शब्दविशेषः स्वरो यस्य सतथा
तेन मंदेति मंदं २ शनैः २ संचरतीत्येवं शीलः सतथा तेनक्षिताविति क्षितितले निहितं स्थापितं करतलं येन से एवंविधः कंचुकी प्र
वीतः राजानं स्वरूपं यत्राप यन्तविताथनाम कृतं देवदेव आगमनदेवी राजपत्नी विज्ञापयति विज्ञप्तिमनुलेनकारं यतिकिं
तदाह देवेति देवादेशात स्वामिनो निदेशात एषः दृश्यमानः वैशंपायनः पूर्वंशुकः स्नातः कृतस्नानः पश्चात कृताहार इ

ह्रिता इनः अयं च वैशंपायनः पारमं समस्तं प्रज्ञाया आभयादानीतः इत्यभिधाय इत्युक्त्वा नरपतिना कुतूहलिना शतानि तेनितरां तेसतिरा
आ वैशंपायनं अपृच्छत् बालादिप्रश्नं भवता च या अभिमतं अभिमतमिष्टं किंचिद् दृष्टान जातं भक्ष्यसमत्वमाप्यादूतं अर्थं
मिति संयुक्तः प्रत्यक्षं प्रत्यक्षं अब्रवीत् देवेति द्विनाथ किं चेति अत्र न जिज्ञासुः तेन सर्वं मास्वादितमित्यर्थः तदेवोलक्षितानि पश्यात
प्रकामेति प्रकाममतिशयेन आजन्मिमर्यादं पीतः पानविषयीकृतः जंबूः फलभिपत्रा तस्याः फलानि समस्यानि तेषां रसः
अंतर्भूत इवः कादम्बाः नीलः सन्पाटलः श्वेतरक्तः अतएव आमानेति आमा नाम दोषभृतो यः कोकिलः पिकः तस्य लोचन
छविरिव छविर्यस्य सा तथा पुनः कीदृगिव कृषाय आम्लः मधुरो मिश्रश्चेति कर्मधारयः अथ च खंडितानि व्रणीकृतानि मायेतिरोषः
कानि दाडिमबीजानि अर्थं तानि विशेषयन्नाह दलीति दलिः सिंदूः तस्य न रसपानस्मात् तैर्भिन्नायेमत्तानां मातंगानां कुंभाः मांसपिं
डानि तेभ्यो मुक्तानि अपगतानि यानि रुधिराणि तैरार्द्राणि खिन्नानि यानि मुक्ताफलानि तद्वत्त्विड् कांति येषु तानि नलिनी
ति नलिनीक नलिनी तस्याः दलानि पत्राणि तद्वत् दृशिनि नीलानि द्राक्षेति द्राक्षा गोस्तनी तस्याः फलानि तद्वत्स्वादूनि मिश्रानि
एवं विधानि प्राचीनामलकी क्षीरधात्री तस्याः फलानि स्वेच्छया स्वाधीनतया चूर्णितानि मर्दितानि किं वानास्वादितानीति पूर्वा
नुषंगः प्रीत्यातिशयस्य च अन्यत्वमाह किंचेति बहुना प्रजल्पितेन कथितेन किं वा न किमपीत्यर्थः सर्वमेवेति अं चूरसारंकेरंदे
भिः राजपत्नीभिः स्वयं परतः करतलेन उपनीयमानं दूरात् ढौकनेन उपनीयमानं मदर्थमानीयमानं अमृतेति अमृतवद्वामरति
पमानान्तरार्वाक् अयं च प्रत्ययोनात्मनेपदं रति वाक्यसमाप्ति एवं पूर्वोक्तप्रकारेण वादिनः भुवनः कीरस्य वचनं वाक्यं आक्षिप्य
तिरस्कृत्य अन्यदेवाज्ञितासिनं प्रश्नं नरपतिः राजा अब्रवीत् पूर्वं वत्स्यतायामनादरमादृत्य आस्तां तावदिति सर्वं पूर्वोक्तं तावदा
दौ आस्तां तिष्ठतु नः अस्माकं कुतूहलमाश्चर्यं पक्षिणां सर्वशास्त्रविषयिकं ज्ञानं स्यादित्येवंरूपं अपनयतु दूरीकरोतु तदेव
दर्शयति आवेदयतीति कात्स्न्येन समग्रत्वेन आदितः प्रभृति उत्पत्तिसमयादारभ्य आवेदयतु कथयतु भवान् तदेव द
र्शयति आत्मन इत्यादि कस्मिन्देशे कुत्र जनपदे आत्मनः स्वकायस्य जन्म उत्पत्तिः कथं केन प्रकारेण भवान् त्वं जातः इयं नः केन
वा वैशंपायन इति नाम अभिधानं कृतं विहितं तत्र का जननी माता तातेको जनकः पिता कथं केन प्रकारेण वेदानां आम्नायानाम

गमः इपलब्धिः कथं शास्त्राणां न्यायमीमांसादीनां परिचयः अवबोधः कुतः कस्मात् कलाः चित्रादिकदेशाः द्वासप्ततिभेदभिन्नाः
आसादिताः अभ्यस्ताः किं हेतुकं किंनिमित्तं जन्मांतरस्य पूर्वजन्मनः अनुस्मरणं अनुभूतार्थस्मरणं उत आहोस्वित् वरप्रदानं
यद्वा केनचित् वरप्रदत्तः येन जन्मांतरं ज्ञानमासीदित्यर्थः अथ वेति पक्षांतरे सिद्धरूपेव वा कथन त्वं विहंगानां पक्षिणां वेषधारी
छन्नः प्रच्छन्नं वसति निवासं करोषि क्व वा कस्मिन् स्थले अत्रागमनात् पूर्वमुषितं स्थितं तेन किय द्वायः कं वयः कौमारादि केन प्रका
रेण पंजरः पक्षिणां गृहं तत्र बंधनं अवस्थानं कथं वा चांडालहस्तगमनं इह अस्मिन् प्रदेशे वा आगमनमिति तदनंतरं वैशंपाय
नः तुपुनः रर्थे इपजातं समुत्पन्नं कुतूहलं यस्यैवं भूतेन स्वयं पतिना सबहुमानेन आदरेण वर्तमानं यथा स्यात्तथेति क्रिया
विशेषणं स्वयं नांतरा पृष्टः आक्षिप्तः सन्प्रश्नानंतरं मुहूर्तमिव घटिकाद्वयमिव ध्यानं कृत्वा आदरेण सहितं यथा स्यात्तथा अब्र
वीत् उवाच तातेति देव महतीयं दृष्टिर्वाणी महती कथा इयं यदि च तत्श्रवणे कौतुकं तदा आकर्ण्यतां श्रूयतां किं तदिति अस्ती
ति नाम इति प्रसिद्धं विंध्याटवी अस्तीत्यन्वयः इतः अटवीं विशेषयन्नाह पूर्वेति पूर्वश्चापरश्च पूर्वापरौ यो जलनिधी समुद्रौ त
योर्वेलावनं तटकाननं तेन तावत्स्पर्शितं लग्ना संबद्धा मध्येति मध्यदेशमाक्रमिता मध्यं मध्यदेशः तस्य अलंकारभूता भूषण
रूपेत्यर्थः अतएव मध्यभ्रमणरूपत्वात् भुवः पृथिव्याः मेखलेव कांचीव पादपेवेष्टे इति उपशोभिता शोभमाना अथ पाद
पानां विशेषयन्नाह वनेति वने कानने करिणो गजाः तेषां कुलानि यूथानि तेषां मदजलस्य दानवारिणः सेकः सिंचनं तेन सम्यक्
वर्धिताः वृद्धिं प्राप्ताः तैः अतानि आतिविकचानि अत्यंतविकसितानि यानि धवलानि शुभ्राणि कुसुमानि पुष्पाणि तेषां नि
करः समूहः तं कं अल्हादं अत्यंतमुद्वहंतीति उच्चस्तरप्रदेशाः अंतः देशाः तत्र संकटं अतएव बोधकत्वात् शःखात्रत्याच्च मस्त्राणां समूह
मिव ताराकाणां गणा मिवउद्वहद्भिः धारयद्भिः पुनरुदवीथिजानमिमदेनि मदेन कलाममनोज्ञाः येषु राममत्यनाद्रानाः ते
षां कुलानि तैर्दृश्यमाना आस्वाद्यमानाः मरिचवृक्षस्य पल्लवाः यस्यां सा करीति करिणां गजानां कलभाः त्रिंशद्वर्षकाः तेषां
कराः शुंडादंडाः तैर्मर्दितानि मर्दितानि यानि तमालवृक्षस्य किसलयानि तेषां आमोदः परिमलो वर्तते यस्यां सा मक्षिति
मधुकापिप्रायनं तस्य यः मदः आवेशः तेन उपरक्ताः कोहिलाः एवंभूता याः केरलदेशोद्भवाः स्त्रीस्तस्याः कपोलौ गल्लास्तप्रदे

का॰ टी॰

२२

शोतयोर्छविरिवच्छविर्यस्य स तेन करलदेशोद्भवा अलभावता कृष्णा कोमलांगी मधुमदानुविद्धा यता रक्तेति भावः केलेयसंचरंत्यः इत
स्ततो गच्छंत्यः वनदेवताः अरण्याधिष्ठात्र्यः तासां चरणानां यः अलक्तकरसः यावकद्रवः तेन रंजितेन च रक्तीकृतेन च पल्लवानां
किसलयानां चयेन समूहेन संछादिता आच्छादिता वितानिता निलतावल्यः तासां मंडपे जनिताश्रयैः विराजिता उपशोभमानाः ॥
अथ मंडपान विलोचयंनाद शुकेति शुककुलैः दलितानि विदारितानि यानि दाडिमी फलानि तेषां द्रवा रसः तेन आर्द्रीकृतं आर्द्रता
मुपनीतं तलं भूमध्यभागो येषां ते तथा तैः अनीति अतिचपलाः अत्यंतं चंचला ये कपयः गोलांगूलाः तैः कंपिता धूनिता ये क
कोलाः कोलाफलवृक्षाः तेभ्यः च्युतैः पतितैः पल्लवैः कुसुमैः कर्बुराः तैः अनवरतेति अनवरतं निरंतरं निपतितानि यानि कुसु
मानि पुष्पाणि तेषां रेणवः परागधूलयः तैः पांसुलाः सरजस्काः तैः पथिकेति पथिकजनैः पांथलोकैः रचितानि निर्मितः ल
वंगपल्लवानां लवंगवृक्षविशेषकिसलयानां प्रस्तराः प्रस्तरा येषु तैः अनीति अतिकठोरा अत्यंतकठिना नालिकेराः कांता
लावृक्षाः केतक्यः कृतन्तलवृक्षाः कुरबकाः सगवकुलाश्च तैः परिगताः व्याप्ताः प्रांताः अंत्यप्रदेशा येषां ते तथा तैः तांबूलीति
तांबूली नागवल्ली साचासौ लता चेति कर्मधारयः तया अवनद्धं वेष्टितं पूगखंडं क्रमुकवनं तेन मंडितैः शोभितैः केरवि
वनेति वनलक्ष्मीः अरण्यश्रीः तस्याः वसति वासस्य भवनानि गृहाणि तैः रिक्तेति उन्मदाः मत्ताः ये मातंगाः गजाः तेषां
कपोल स्थलानि करटप्रदेशाः तेषां गलितं च्युतं यत मदजलं तेन सिक्तेन सिंचितेन च अतएव मदगंधिना मदस्य गंधइव गंधो
यस्मिन् तेनाईशेन अनवरतं निरंतरं पलानां चंद्रबालानां लतावल्यः तासां वनेकाननं तेन अंधकारिता श्यामाकृता यत्कारण
संबंधात श्यामतां प्रापितेत्यर्थः न खरेति नखरैः निर्गता विमुक्ताः सिंहानां मुखानि अग्राणि नपुंसकानि आस
क्तानि यानि रभकुंभमुक्ताफलानि गजमांसपिंड रसोद्भवानि तेषु लब्धैः लोलुपैः शबराणां भिल्लानां सेनापतिभिः सैन्यनाय
कैः अभिद्रन्यमानं व्यापाद्यमानं केनारण्यान खरायुधानां जातं यस्यां सा तथा प्रेतेति प्रेताधिपो यमः तस्य नगरीव सं
यमिनी वनिरंतरं सर्वदा संनिहितो निकटवर्ती मृत्युर्यमस्तेन भीषणा भयकारिणी पक्षे सदा निकटस्थायी मृत्युः अजगा
रतेन भीषणा भया वहा यद्वा कारणे कार्योपचारात मृत्युर्व्याघ्रादयः तैः भीषणा इत्यर्थः महिषेति महिषैः गवलैरधिष्ठि २२

ता श्यामा च अथ च यमपुरीपक्षे यमस्य वाहनं महिषः तेनाधिष्ठिता सहिता समरेति समरे संग्रामे इव तत्र या पताकिनी से
नाल इव इभयोः साम्यमाद बाणेति बाणाख्य वृक्षविशेषे समारोपिताः स्थापिताः शिलीमुखा भ्रमरा यस्यां सा तथा प
क्षे बाणकारेसम्यक् प्रकारेण आरोपिताः शिलीमुखाः कांडरूपाः यस्यामिति विग्रहः विमुक्तेति विमुक्तः त्यक्तः अर्थात्
केसरिभिः सिंहनादः केसरिध्वनिर्यस्यां सा तथा पक्षे सुभटैर्विहितः सिंहनाद इव नादो यस्यामिति विग्रहः पुनः कीदृशा का
त्यायनीम् इव अत इव इभयोः साम्यमाद प्रचालिता ततमनाप्रकर्षेण प्रचलिता या खड्गः गंडकः तेन भीषणा भ [redacted]
मेव वंदनं तेना अलंकृता चर्चितेत्यर्थः कर्णीसुतः कश्चित् शास्त्रियस्व विशेषः तस्य कथा रचनांतः तद्वदिव इभयोः साम्यमाद संनि
हितेति सन्निहिता समीपवर्तिनो विपुला च अचला विपुलाचल संज्ञको मल्ला बोधाय स्यां सा तथा शशः तस्य मंत्रिमुख्यः तेनो
पगता सहिता च अत एव कर्णीसुतः करटकः तस्य नामा प्रवर्तकः स्यात् तस्य सख्या येषु विपुलाचलसंज्ञकौ शशोपम
विवरणस्येति वृहत्कथायां कथाविशेषादर्शे सन्निहिता समीपवर्तिनो विपुलाः पृथुलाः अचलाः पर्वताः यस्यां सा तथा
नार्यां मृदुलो मकः तो प्रदर्शनात्तेनो पगता माद ताच नाशे तरोधन्त भेदेन च परात् विपन्ने कार्यः कल्पांतेति कल्पांतस्य यु
गांतस्य प्रदोषो रजनीमुखं तस्य यामं ध्यासायं कालः तद्वदिव इभयोः साम्यमाद प्रनताः नील कंठा मयूरा यस्यां सा त
था अंते पशुपतेः किवाकं यरुणाचेति पक्षे अन्य तानील कंठो महादेवो यस्यां पक्षे च अरुणा रक्ता चेत्यर्थः अमृते
ति अमृतायमकथायै यन्मथनं क्षोभनं क्षीरसमुद्रस्येति शेषः तत्र वेलाअंभसोऽब्धिः समयो वा तद्वदिव इभयोः साम्य
माद श्रीति श्रीद्रुमाः श्रीवृक्षाः तैः उपशोभिता वरुणानां वृक्षविशेषाणां समूहो वारुणं तेन परिमा मरुपेन गता प्राप्ता
चेत्यर्थः पक्षे श्रीद्रुमा लक्ष्मी कल्पद्रुमौ ताभ्यां उपशोभिता वरुणस्य इदं वारुणं मद्यं तेन परिगता सहिता च समुद्रप्रभव
त्वात तस्येति भावः प्रावृडू वर्या न इव इभयोः साम्यमाद घनेति घनैः निविडैः श्यामला अत्यंतं कृष्णेत्यर्थः अनेक शत
संख्याकाः बहवः द्रुमाः तैः अलंकृता च पक्षे घनैः मेघैः श्यामला अनेकाः भिन्नाभिन्न स्वरूपाः शतद्रुदाः अरुबालिकाः ता
भिः अलंकृता चेति विग्रहः चंद्रस्य कुमारवत् धवलस्य मूर्तिरिव आर्ति इव इभयोः साम्यमाद सततेति अशोभन् रुकाः तेषां

अनिका

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक

कादंब-टी.

२३

तेषां सार्थः समुदायः तेन अनुगतान् श्रथ दूरिणीर्म. गैर ध्यासिताआश्रताश्च पक्षे मततंनिरंतरं क्रूराणि नक्षत्राणि तेषां
सार्थः समुदायः तेन अनुगतामदानुयाता दूरिणेन म. गैना भ ध्यासिताश्च तस्या इति गजमर्यादा मेव उभयोः साम्यमा
दृश्यमरेति चमराः चमर्यः म. गाः दूरिणाः वान्ध्वजनानिन्याम राणितैरुपशोभिता मदूरा देनवर्तमानाः समुदाय गजा
द्रौम्लनः तेषां घटाः समुदायाः तेन पारिपालिताय च्या सा अथश्च ताहृशी तस्या इति विभूभयोः साम्यं गिरिरितिगिरिः हि
मा च कस्य तन वा पार्वतीव दृष्टिव उभयोः मादृश्यमादृश्या ण्वित खाणव कालकाः संगताः प्राप्ता व वा साधूगपतयः सिंहाः
तेन संचिताः आश्रिता यस्या मेति विग्रहः पक्षे स्थाणुर्महादेवः तेन संगतामिलितान थाकार्तमान सिंहासनपतिः तेन संचितामि
दूनंदन वादिति भावः आनकाति आनकी मीतान दृष्टिव उभयोः साम्यमादप्रसन्नेति प्रसन्नाः कुशानंदभाणांत वाक्यामा
निशाचरे रुक्मकादिभिः परिगृहीतान्वीकृता पक्षिप्रसंता अनिलाकु. कुलवाभिधानांमत्तो यस्यामानि शाच्चरणानवेन परि
गृहीतासमच्छानेनीतेत्यर्थः कामिनीति कामिनाश्रृंगारनायिका मेव उभयोः मादृश्यमादृ चंदनमिति चंदनवृक्षः मृगमदेगंध
धूलितयोः संसर्गतया परिमलः तं वदनीति सातश्चारुचिरोगोरु रुह्याः तथापि चक्र स्व श्वेताश्वाभिकृपिता गोभिता विति
पक्षे चंदनं च मृगमदश्च तयोरनुलेपनव गान परिमलः तं वदती पंचं गलिका ब्रह्मिरस्य शोभनस्या गुरोः कार्क तुंडस्यातुलकेन पुंड्रण
शोभिताचेति विग्रहः सैति प्रियालं स्या वनितया नारीमा सा लंकिता न दृष्टिव उभयोः सा. विविधेति विविधा अनेकप्रकाराः
ये पल्लवा तेषां मर्ज्ञवायुः तेन वीजिता न थाम दनेन मदनद्रुमेण सदृ यतमाना संयुक्तेत्यर्थः पक्षे मद मदनेन कंदर्पेण वर्तमाना
ममदना मां कंडितानी अपि न थाबाले ति बालकालनं श्यामियां श्रीवारं धारा दृष्टिव उभयोः कृष्णमादृश्याद्भुतियाभ्रा
गार्द्दृशाः नवाः सुरभिन तप्राणिनः तेषां पालिः श्रेणीन यामंडिता शोभिताः तथा गंडकाः वा श्रीणताः तएव आभरणं यस्याः
वति पक्षे श्यामलस्वपं लया मंडिता अतएव श्रृंगार्द्रु लद्धियन तय भूषण भावितावनेदातम ज्ञायेति बालरश्मि श्याशगनवा वध्वंते
रतिन्नात्मिधिः गंडकपर्यंत नार्तयमादशंश्रीत्यास्थं भूषणं देशाविश्रेषगंडकमिति प्रसिद्धं तदाभरणं यस्यां सा पानेतिमधः २३
पानार्थं या भूमिः सापानभूमिः तद्दृष्टिव उभयत्रसाम्य प्रकटितेति प्रकटितं आविः कृतं यतया धमाक्षिकं कोशप घकोशकाःपद्

स ज्ञकानानि तेषां ज्ञातं यस्यां सा पक्षे प्रकटितं मधुमद्यं तस्य कोशकानि पानपात्राणि तेषां ज्ञातं यस्यामिति विग्रहः प्रकीर्णानि पर्य
स्तानि विविधानि विचित्राणि कुसुमानि यस्यामिरु भवत्र समानं कन्विदिति क्वचित्प्रदेशे यदासनं तत्क मर्यंत यत्कलयः तस्य
वेलाश्रवसरः तदृशिव वेलावालान यत्र नृत्तिकोशाः उभयोः साम्य महेति महावराहः कोडाः तेषां दंष्ट्राः दाढाः ताभिः समुन
त्यातं सम्यक्प्रकारेण खनितं धरणिमंडलं यथा प्रदेशे यस्याः सा तथा पक्षे महावराहस्य परमेश्वरस्य तावतारः रूपस्य दंष्ट्रया
समुत्यानं मर्धमानीतं धरणिमंडलं यस्यामिति विग्रहः क्वचिति क्वचित्प्रदेशे दशमुखस्य रावणस्य नगरी लंका तदृशिव उभ
यत्र साम्यमादृ चटुलेति चटुलाः चंचलाः ये वानराः कपयः तेषां संसमृद्धः तेन भज्यमानाः त्रोड्यमानाः तुंगाः उच्चाः शाला
शाल वृक्षाः ते गुल्माकुला पक्षे कपिवृंदेन भज्यमाना तुंगाः शालाः र द्दृकुद्दनाः ताभिः आकुला व्यग्रेति विग्रहः क्वचि
दिति क्वचित्प्रदेशे अन्विरत का कंनिर्व तानिप्यन्तोविवादः पाणिपादने यस्यामि यो यथा भूमिः तदृशिव उभयोः साम्यतामा
हरितेति यथा योग्य मन्वयः हरितानीला कुशादनीता यकुशा दर्भाः समिधः यथा मि कुसुमानि पुष्पाणि शमी शिखा पलाशा
प्रसवादयाः ते शोभिताः विराजमाना कद्भादूभूमिरिव्यता हरीम्यादित्ययोः साम्यं क्वचिदिति उद्दानि मर्यादायां मृगप
तिः सिंहः तस्यनादो गर्जितं तेन भीतं वकं दको गोमांतः सजातः अस्यात् कदकुत्ताद्दलीय पक्षे वंद्र किला कं. दकुयुक्ता क्वचि
दिति कदंबवन मधुनामक वकादिकानीपर भतांकुलानि तेषां कल्लाक्रूरुपः प्रलापो यस्यां अथच न कापानर्थकवचः क्वचि
दिति उन्मार्गेभ उन्माद वान यु कुच वायुवे गेन पवनाधिक्येन कंपितावादितः तालवृक्षः शाकोच्यस्यां सा उन्मादवान पिशाचे करोती
ति लोक प्रसिद्धं क्वचिदिति विधवव मतं भर्तृके नु उभयोः शाद्दमा उन्मुरकाति उन्मुकानि पकानि तालपत्राणि तल दलानि व
स्यां सा पक्षे उन्मुक्तानि तालपत्राणि तादंका यस्या इति विग्रहः क्वचिदिति समरः संग्रामः तस्य भूमिरिव उभयोः साम्यता मा
नारेति नाराः मुक्ताः दंडाः तेषां शतं तेन निचिताच्याप्ता पक्षे नाराचा बाणाः तेषां शतेन निचितेति विग्रहः क्वचिदिति अमरपतिर्देवा
नां पतिः प्रभुरिंद्रः तस्य तनुरिव शरीरमिव उभयोः साम्यं नेत्रेति नेत्राणां वृक्षविशेषाणां सहस्रं तेन संकुला व्याप्ता नेत्राणां तदा
नां सहस्रं तेन संकुलाप्रसिद्धं रूढ्या नेत्रमित्यमरः पक्षे नेत्राणां च क्षुषां सहस्रं तेन संकुलेति विग्रहः क्वचिदिति नारायणस्य तनुरिव

कादं॰टी॰

२५

स्यन्दनैरिव मार्गैरिव उभयोः साम्यं तमालेति तमालवृक्षविशेषैर्नीलः श्यामः पक्षे तमालवन्नीलः क्वचिदिति पार्थोर्जुनः तस्य रथः
स्यंदनः तस्य पताकेव सर्वतो सेव उभयोः तुल्यतामाह कपिभिः कपिभिर्गोलांगूलैराक्रान्ता पक्षे कपिचिह्नैरुपयुक्तेत्य
र्थः क्वचिदिति अवनीपतिः राजा तस्य द्वारभूमिरिव उभयोः साम्यमाह वेत्रेति वेत्राणि वृक्षविशेषाः लताश्च
तासां शतं तेन दुःप्रवेशा दुःखेन प्रवेष्टुं शक्या पक्षे वेत्रलता वेत्रयष्टिः सुरक्षत्वात् कृतोपमानं ताभिः दुःप्रवेशेत्यर्थः क्व
प्र चिदिति क्वचित् दर्शनविराटराजः नगरी पुरी तद्वदिव उभयोः साम्यमाह कीचकेति कीचकाः सच्छिद्रवेणवः तैः आकुला
पक्षे कीचकानां स्वप्रियां बाधवानां शतं तेन आकुला व्यग्रा क्वचिदिति अंबरमाकाशं तस्य श्रीरिव उभयसाम्यमा॰
व्याधेनेति व्याधैरनुगम्यमानाः तरलाभयविह्वलास्तारकामृगाः विचित्रमृगा यस्यां सा पक्षे व्याधेन अनुगम्यमाना
तरलतारका मृगः चन्द्रनक्षत्रं यस्यामिति विग्रहः महादेवेन व्याधरूपधारणात् तं तस्यार्धमृगनक्षत्रमिति प्रसिद्धं
क्वचिदिति गृहीतेति गृहीतमग्रं नियमो यया मखभिर्विधेव उभयतुल्यतामाह दर्भेति दर्भाः कुशाः चीराणि त्वग्विशेषा
नि जटाश्च फावल्कलानि चीराणि एतानि धर्तुं शीलमस्याः सा तथा पक्षे दर्भचीराणि पूर्वोक्तानि जटाः संहताः
कृत्वा जटाः संहताः कृत्वा चित्येन कार्थः वल्कलानि प्रतीतानि तेषां धारणं विद्यते यस्या इति विग्रहः अपरीतेअ
परिमितानि आगणितानि बहुलानि विटपानि पत्राणि पर्णानि तेषां संचयः समूहो यस्यां सा मैवंभूता च सप्तपर्णोप
शोभितेति विरोधः तत्परिहारपक्षे सप्तपर्णः अयुग्मच्छदः तेन शोभायमानेत्यर्थः क्रूरेति क्रूरसत्वं मनो यस्याः
सैवं निधापि मुनिजनसेवितेति विरोधः सत्वद्रव्यगुणचित्तव्यवसायस्वभावयोरित्यनेकार्थः तत्परिहारपक्षे
क्रूराः हिंस्राः सत्वाः प्राणिनो यस्यामिति विग्रहः मुनिजनतपोमहात्म्यात् क्रूरा अक्रूरतां गताः इत्यत्र व्यंग्यं पुष्पवती
ति पुष्पवती आर्तवत्यापि पवित्रेति विरोधः तत्परिहारपक्षे पुष्पं प्रसूनं विद्यते यस्यामिति विग्रहः तस्याश्चेति तः
स्यां विंध्याटव्यां अगस्त्यस्य मुनेः वातापिद्विषः आश्रमपदं मुनिस्थानमासीदिति अन्वयः इतः आश्रमविशेष॰ २५
णानि दंडकेति दंडकारण्यं सह्याद्रिसंबंधिकाननं तदंतःपातिनं तदंतर्वर्तीत्यर्थः सकलेति सकलानि समग्रा
णि

यानि भुवनानि विष्टपानि तेषु प्रथितं विख्यातं इदिति भगवतो महात्म्यवतो धर्मस्य स्थैर्यस्य इत्यनिक्षेत्रमिव प्रभवस्था
नमिव इतः मुनिविज्ञानविस्तृतेने रूपाविंद्रः तस्य प्रार्थनायां चतयापीतं चलुकीकृतं सकलसागरस्य समग्रसमुद्रस्य जलं
पानीयं येन स तथा तस्य विंध्येति विंध्यगिरिणापि जलवालकाद्रिणापि अनुलंघिता अनतिक्रान्ता आज्ञा आदेशो यस्य स तथा तस्य
अथ विंध्यगिरिर्विजिगीषुर्मेरुमत्सरादिति मेरोः स्वर्णाद्रेः मत्सरात् गगनमाश्रयति गगनतले आकाशतले प्रसारितानि विस्ता
रितानि विकटानि विपुलानि शृङ्गाणि शिखराणि तेषां सहस्रं येन स तथा तेन दिवसमिति दिवसकरः सूर्यः तस्य रथः स्यंदनः तस्य मा
र्गस्तस्य गमनं तस्याः पंथाः रुरोधः इत्यत्र तं दूरीकर्तुं अभ्युद्यतेन प्रयतमानेन अवेति अवगणितानि अनादृतानि सकलानि
समग्राणि सुराणां देवानां वचांसि वाक्यानि येन स तथा तेन अथ मुनिं विशेषयन्नाह जठरेति जठरानलेन उदराग्निना जीर्णः भंत
क्षितो इल्वलः वातापीदानवो येन स तथा तस्य मकरेति मकराः देवाः अमरा दानवाः तेषां मुकुटाः किरीटानि तेषु मकरपत्रं मकराकारः पक्षः
पत्रं वा द्वन्पक्षयोरित्यमरः तस्य कोटी अग्रं तस्याश्चुम्बितं गृहीतं चरणारविन्दं अंघ्रिरेणुर्यस्य स तथा तस्य दक्षिणेति दक्षिणाशा अपाची तस्या
: मुखमाननं तस्मिन् विशेषकः तिलकं तस्यापि चित्रपुंड्रविशेषकः इति कोषः सुरेति सुरलोकात् स्वर्गात् एकहुंकारेण हुंकृतिमात्रेण नि
पातितः भ्रंसितो येन नहुषो राजा तेन प्रकटः स्पष्टः प्रभावो यस्य स तथा तस्य भगवतः महात्मवतः महर्षेः सो मुनिश्च महामुनिः
तस्य उत्कृष्टमननशीलस्य पुनः कीदृशस्यापि दर्पिः वृक्षैरुपशोभितं अथ पादपान्विशिनष्टि अगस्त्येति अगस्त्यस्य पत्न्या भार्यया
लोपामुद्रया स्वयमात्मना उपरचितं आलवालकं आवापो येषां ते तथा तैः करेति करपुटाभ्यां जलस्य सेचनं तेन
संवर्धितैः वृद्धिं प्राप्तैः अतएव सुतेभ्यः सुतेभ्यः निर्गाता विशेषो येभ्यस्ते तथा तैः तत्पुत्रेण दृढस्युनाम्ना पवित्रीकृतं पाथ
तत्पुत्रं विशिनष्टि पलाशीति दंडआषाढः स विद्यते यस्यासौ तेन पवित्रं यत भस्म तेन निर्मितं त्रयाणां पुंड्राणां समाहारः त्रिपुं
ड्रकं तिलकविशेषः स एव आभरणमलंकारो येन स तथा तेन कुशेति कुशानां चीवरं आसीयस्य मतेन मौंजीति मुंजः शरः तस्य बंधि
नी या मेखला तया कलिताभ्यां सामध्यप्रदेशं यस्य स तथा तेन गृहीतेति गृहीतमात्रं हरितं नीलं … पत्रपुटं … येन स त
थानेन किंकुर्वता इदं इदज्ञं प्रतिप्रत्युदङ्गं भिक्षार्थमरतापयन्तं कुर्वता पर्णशालोटजः कुटीरः अकथितमित्यनेन भिक्षार्थ

कादं· टी·

१५

विहितोवाच पुनरर्थवैषम्यं दृढदस्युनाम्नः पिता अगस्त्यः इध्मवाह इति अन्वर्थो हि तो यं नाम चकारेति मंमिकस्मात् अत्रोक्ति अतिप्र
भूतानि इध्मानः तेषां आहरणात् आनयनात् इध्मवाहः प्रत्येकं दिग्भिः कलत्र हरितनीलैर्दलैर्वनैः आकाशैः श्या
मलीकृतः कृष्णीकृतः परिसरः पर्यंतभूर्यस्य तत्र आनतं गोदावर्यानिगोदावर्यामभितो पारगतं पारिवामं प्रांतं अथ गोदावर्या विशे
षयन्नाह कलशेति कलशयोनिरगस्त्यः तेन परिपीतः चुलुकीकृतोयः सागरः समुद्रः तस्य मार्गः पंथानं अनुगतया वनमनुसृतयेव
वेणीति वेणीव वेणिका बहुवेणिका यथा सा तथा वेणिधारान्वितेत्यर्थः यत्रेति यत्र यस्मिन्नाश्रमपदे दशरथनंदनो नाम
रामः महामुनिमगस्त्यं अनुचरन् अनुगच्छन् कंचित्कालं पंचवट्यां जनस्थाने सीतया जानक्या सह करं यथास्यात्तथा उवास चम
तिचक्र किंकुर्वन् दशरथस्य गतः वचनमात्रां अनुपालयन् यथानिर्दिष्टार्थं समाचरन् इति रामं विशेषयन्नाह उत्सृष्टेति उत्सृ
ष्टं त्यक्तं राज्यं येन सतथा दशरथेति दशवदनस्य दशाननस्य रावणस्य कालः ॥श्रीः तस्याश्विकामो विश्रमः तस्य विरामः अवसानं यस्मात् स त
थोक्तः लक्ष्मण इति लक्ष्मणेन सौमित्रिणा उपरचिता कृता रचिता कृता रचिता मनोहरा पर्णशाला उटजो यस्मिन् स तथा अथ च यस्मिन्ना
श्रमपदे चिरकालशून्ये अद्यापि तत्कालपर्यंतं तरवः कस्यांते दृश्यंते इत्यन्वयः इतः पादपान् विशेषयन्नाह उटजेति उटजक
लापकानिलीनाः संलग्नाः निभृतमत्यर्थं पांडवाश्रिताः ये कपोताः तत्कपोतकाः तेषां पंक्तयः श्रेणयो येषु ते तथा कीदृशा अम
लानि मलिनाः कृष्णाः तापसानां तपस्विनां यदग्निहोत्रं तस्य धूमानां राशियैर्धूसरं भूता इव लक्ष्यंते यत्र चैव सामर्थ्याद्रानुषंगः यत्रा
ति बलीकर्मार्थं कुसुमानि इच्छंत्याः पुष्पाचयं कुर्वत्याः सीतायाः जानक्याः करतलादिव विनिर्गतः सकलतरुलतासु संक्रांतो
रागः स्फुरति स्फूर्तिमान् भवति यत्र चेति मुनिना अगस्त्येन पूर्वं पीतं पश्चात् उद्गीर्णं वांतं निखिलं जलनिधिजलमिव आश्रमा
पांतवर्ति महाहृदेषु विभाव्यते दृश्यते यत्र चेति नवानि नवानि कुसुमानि यस्मिन्नेवं भूतं भरण्यं आभाति शोभते इत्यन्वयः तदे
व विशिनष्टि दशरथेति दशरथस्य सुतो रामः तस्य तीक्ष्णाः ये शराः तेषां यः समूहः तस्य निपातेन निहता ये राक्षसाः पुण्यज
नाः तेषां यद्बहुलं सान्द्रं रुधिरं स्थितं रुधिरं रक्तेन मिलितं मूलं यस्य अत एव अद्यापि तद्रागेण आविद्धानि युक्तानि निर्गि १५
तानि पलाशपुष्पाणि यस्मिन्नेवं भूतमिव अद्यापि तिसंप्रतमपि यस्मिन् जलधरसमये वर्षाकाले जीर्णमृगाः वृद्धहरिणाः

राघवबाणहननं तस्य कलकलं ग्रासमरणं विनादं दधतो कीदृशाः अभीति अभिनवास्तनाः ये जलधराः मेघाः तेषां निनादः समूहः
तस्य निनादं शब्दं आकर्ण्य श्रुत्वा रामस्य भगवतः धनुष्मस्य चापधनुः तस्य घोषं शब्दं स्मरंतः स्मृतिविषयीकुर्वंतः घोषस्य तिरस्कृ
तियोगे मानुः मारणीतिवत् कर्मणि षष्ठी अथ घोषं विशेषयन्नाह त्रिभुवनेति त्रिभुवनं विवरं तस्य विवराणि छिद्राणि तानि व्या
प्नोति येषु शीलाः स तथा तस्य कांचनाः मृगाः निरंतरं अश्रुजलेन नेत्रजलेन कलुषिताः व्याकुलीभूताः दृष्टयो नेत्राणि येषां ते
तथा किंत्वादृशाः दृष्टाः इत्यनुभावात् स्वभवनोत्थः कीदृशाः दिशः अन्याः सजातीयप्राणिरहिताः मृगान् विशेषयन्नाह जर
येति जरया वार्धक्येन जर्जरिताः विशीर्णाः विषाणकोटिः शृंगाग्रभागो येषां ते तथा जानकीति जानक्या सीतया संवर्धिताः वृद्धिं
प्रापिताः यस्मिन्निति यस्मिन्वने निरंतरं याम गत्या आखेटः तयानिहता व्यापादिता ललनाः शेषाः इद्धरिता एवं वनहरिणाः तैः प्राप्ता
दितरवइत्यादि श्रापितदय कृततिक तस्मीताव्यः विप्रलंभो विक्षोभिता प्रतारणं वायेन वंभ्रमतासीकृत कनकमृगः सुवर्णमृगः राघवयेन
घवं अतिदूरं जहार हृतवान् हृणहरणधातुः दिदक्षंयत्र समितिसदूचारितारामलक्ष्मणौ मह दुल्लंघ्यं त्रिभुवनस्य विघ्नपर्यभय
मातं कबंधकुः विद धनुः कोदंडो मैथिली इति मैथिली जानकी वियोगेन विरहेण यत् दुःखं तेन दुःखिता पुनःलाभेव विशेषयन्नाह कबंध
इति कबंधकुः राक्षसाधिपतिः तेन ग्रस्तौ गृहीतौ कांचिव चंद्र सूर्यौ इव पुष्पदंतौ इव राहुणा इति रावणस्य दशाननस्य योविनाशः त
स्य सूचकौ ज्ञापकौ अत्यायतश्चेति अथ च यस्मिन् दशरथसुतो रामः तस्य बाणाः विशेषः छिन्ना योजनबाहुना म्नो दैत्यस्य बाहुभु
जः अत्यंतं आयतौ विस्तृतः स अगस्त्यमुनेः अप्र मादेन कोपेन प्राप्त नहूषस्य राज्ञः अजगरस्य कायः तस्य शंकां न विगणय्य
मुनिसमुदायस्य च कारविरधंयचचेति यस्मिन् जनकतनयामी ताभ ज्ञाने रामेण वियोगस्य विनोदनं परिहारं तदर्थं इदं जस्यप
र्णशालायाः अभ्यंतरे लिखिता तालिकाचित्राकृतयः ताःमस्य निवासमाव मतिः तस्याः यद्दर्शनं तदर्शनं तदथा पूर्वं धरणीलात् दुःखिता तानर्थव
पुनः भूमिलता इतुसंनीयनयोः भिद्रा यापिसांप्रतमपि दृश्यते आलिख्यते तस्य वाराह्या अर्थ मस्य इदानीमपि प्रगटोपलक्ष्यमाणः
स्पष्टः यमानः पूर्वः नीता यस्य तस्य नातिदूरे आस्ति मस्रात् पीता अब्धि माध्वर्यात् वंथसातस्य अगस्त्यस्य आश्रमः तस्य समीप
वर्ति निकट वर्ति अपरस्मिन् जलनिधि विज्ञा कोयः इत्यादितः कीदृशेन वंधसाक्षेतिदाल धिनः समुद्रः तस्य पार्श्व तेन प्रकुपितः क्रो

धंप्राप्तोयोवरुणः प्रचेताः तेन प्रेम्णा द्वितेन प्रगुणितेन अथ चेति यस्य पद्मसरः पंपा इत्यभिधानमित्यर्थतेनेनान्वयः इतः सर्वोविशेषणप
न्नाद्य जलयोनि प्रलयकाले कल्पांतेविघटितानष्टा ये अष्टदिशां अष्टककुभां विभागाः प्रदेशाः न तत्र वताव धिकानि येषां संधयः संयोगाः ते
षां बंधा मर्यादा यस्मिन्नेवं भूतं भ्रंशोनिपतितं नभ जलरूमि वतार्णं निर्मलसमाद्यथा तद्रूपमानं अर्द्धेनेति तत्र्लेन पानीयेन पूरितं पूर्ण आप्तिवा
हेण ततो यावत्संघूर्णं वराहरूपेण समुद्धृतकारणं उद्धृतं जलात्पट्टितमिली तेयत धरामंडलं भूमिमंडलं तस्या च्छनमिव अनवरतेति अनवरत नि
रंतरं मज्जंत्यः स्नानं कुर्वंत्यः चाउमदाः गर्वाधिष्ठिताः नावराणामि जलानां कामिन्यः तासां कुचौतावेन कलशौ ताभ्यां गलितं च्यावितं जलं
पानीयं यस्य तत्तथा उत्फुल्लानि कमलानि विकसितानि कुमुदानि कैरवाणि कुवलयानि कुवलयानि कह्लाराणि सौगंधिकानि यस्मिन् तथा
उन्निद्रानि उन्निद्राणि विकसितानि यानि अरविंदानि कमलानि तेषां मधुरसः तस्य यः द्रवः कणः तस्य बिंदवः मयूरपिच्छचंद्रकाणां चंद्रका
यस्मिन् तत्तथा यन्नाति भ्रमराणां यानि कुलानि तेषां पटलं समूहः तेन अंधकारितानि संजातांधकाराणि सौगंधिकानि कह्ला
राणि यस्मिन् तत्तथा सौगंधिकं कल्हारं सितिकाभिः मारसितेति मदः आरसितेन शब्दितेन वर्तमाना अतएव समदा मदोत्कटाः सारसाः
पक्षिविशेषा यस्मिन् अंबुरुहेति अंबुरुहाणि कमलानि तेषां यन्मधु तस्य पानं तेन मत्ताः कलहंसकामिन्यो वरटाः ताभिः कृतः कोलाहल
यस्मिन् अनेकेति आनके सदृश शब्दायमान जलचराः नक्रचक्रादयः पतंगाः पक्षिणः तेषां यत् कलितं तस्य संचलनं गमनं तेन चलिताः चा
भंगाः सा धान्याः मुखराः वीचयः कल्लोलाः तासां मालाः श्रेण्यः यस्मिन् अनिलेति अनिलेन वायुना उल्लासिताः उल्लासं प्रापिताः य
कल्लोलाः कल्लोलाः तएव उच्छलत्पानीयास्तैरेवात्यंतसीकरकणैः व्याप्तं दुर्दिनं मेघ यस्मिन् स्नानेति स्नानसमये आपूव
श्राण वनदेवताभिः वनाधिष्ठात्रीभिः केशपाशाः केशकलापः तस्य कुसुमानि प्रसवानि तैः सुरभीकृतं सौगंध्यमापादितं कुसुमसौर
भ्यत्राकृतासि धूपकारकृतेन करणेन तत्रीयादतेः वनदेवतां विशेषयन्नाह अशंकितेति शंकारहितं यथा स्यात् तथा अवतीर्णा
भिः अंतः प्रविष्टाभिः शंकाराहित्यं च प्रेक्षक जनाभावात् जलक्रीडायां तासां ताभिः पुनरवदेवता विशेषयन्नाह कादंबेतिपक्
देशः एकभागाः तत्र अवतीर्णं अंतः प्रविष्टा या मुनिजनः तेन आपूर्यमाणानि जलेन भ्रियमाणानि यानि कमंडलूनि पात्रविशेषा २६
णि तेषां कलाम धुरोयः जलध्वनिः पानीयशब्दः तेन मनोहरं अभिरामं कादंबेति कादंबाः कलहंसाः तैः आसमंतात् सेवितं य

संपासितं अथ कादंबरी विशिनष्टि उन्मिषंतीति उन्मिषंतीति विकसंति यानि उत्पलानि कुवलयानि तेषां वनं षंडः तेन अध्यासिताभिः तदं
तगामिभिः सवर्णेति सवर्णतया सादृश्यतया रसितं स्वनितं तेन अनुमेयैः अनुमानं योग्यैः पुनः प्रकारांतरेण सरोविशिनष्टि अ
भीति अभिषेकार्थं स्नानार्थं अवतीर्णा जलं अंतःप्रविष्टाः पुलिंदराजस्त्रियः सुन्दरीणां नायकाः शबर्यः स्त्रियः तासां कुचकलशानां येषां चंद
नमलयजं तस्य धूलिकाभिः पांशुभिः धवलितं तटं उपांतेति उपांतं समीपं यासां ताः कितवकामाकल्पः तासां रजः परा
गः तस्य पटलं समूहः तेन बद्धं आरब्धं कुलं तटं पुलिनं च जलोत्प्लुतं यस्मिन् तत्तथा आसन्नेति आसन्नानि निकटवर्तीनि
ये आश्रमाः मुनिस्थानानि तेभ्यः आगताः प्राप्ता ये तापसाः ऋषयः तैः क्षालिता धौतानि आर्द्राणि जलाक्लिन्नानि वल्कलानि वल्क
लमल्लिकायामित्यमरः तैः करालायंते यत् पाटलं च तद् डालं यस्मिन् तत्पाटलः पाटलः पुष्पमरः उप
तितटस्य समीपं उपतटं तत्र ये वृक्षाः पादपाः तेषां पल्लवाः किसलयानि तैः वायुः तेन वीजितं व्यजनवातः उपचरितं यस्मिन्
वनेति वनराजिभिः काननश्रेणिभिः उपरक्तं आरक्तं आरंतितं दंष्ट्रस्य तत्तथा अथ वनराजि विशिनष्टि अविरलेति अविरलानि वि
छायातमालानां कालिकं ध्यानं वीथी पंक्तिः तया अंधकारिताभिः संजातांधकाराभिः वालीति सुग्रीवेण वानराधिपतिना अव
लुप्तानि यानि पुष्पफलानि तैर्दिशु ताभिः कादंबेति सुग्रीवेण वालिना उन्मूलितानि तत्स्थाने अंकुरितानां कु
वनाप्रतिहितं प्रत्यग्रं संचरताक्रीडारता तत्रानिलयः ऋष्येति ऋष्यमूकगिरिः तत्र वासिना वमनत्राणिन उद्वासिता
मिति उद्वासिनां तापसानां देवतार्चने देयपूजायां उपयुक्तानि कुसुमानि पुष्पाणि यासु ताभिः
उत्पतदिति उत्पतंतो ये जलचरा नक्रचक्राद्याः तेषां पक्षपुटानि तेभ्यो विगलिताः स्रस्ता ये जलबिंदवः पानीयपृषताः तेषां
सेकेन सिंचनेन मुकुलानि कोमलानि कलिकानि यासु ताभिः लतेति लतानां वल्लीनां ये मंडपाः आच्छादितप्रदेशाः तेषां
तलेषु अधः प्रदेशे संपर्क रसमूहः आरब्धं उत्पादितं ताम्बूलं येषां ताभिः अनेकेति अनेकानि विभिन्नजाती
यानि कुसुमानि पुष्पाणि तेषां परिमलोगंधः तं वदंतीत्येवं शीलाः तालवत्ताभिः वनेति वनदेवता आरण्याधिष्ठात्र्यः ताभिः
स्वश्वासेन स्वकीय पानेन वासिताभिः अन्वयस्तु प्राग्वत् पुनः सरो विशिनष्टि वनेति वनकरिभिर

ण्यगर्जः अनवरतं निरंतरं आसमंतात्पीयमानं सलिलं यस्य स तथा अभ्रकरिणो दिग्गजानपि बहलेति बहलो निबिडः पंकः कर्दमः
तेन मलिनैः श्यामैः कोरिव जलधरैरिव मेघैरिव स्थितान्दिग्गजानपि अपरिमितप्रमाणभिप्रायः समुद्रः सागरः तदाशंकिभिः तद्भ्रांतिका
रिभिः सलिलसंभृतः आदातुं ग्रहीतुं अवतीर्णैः काशादुनातैः अगाधम् अलब्धतलं अनंतम् अपरिमितपारं अप्रतिमं सप्रतिनिधिरहि
तं अपांपानीयानां संनिधिभूतं अशयज्ञलत्वानदुपमानं अभिधानं तु प्रागेव प्रतिपादितमिव न पुनः प्रोच्यते यत्र चेति यस्मिन्नार
सितचक्रवाकनामानोरथानां मिथुनानि द्वंद्वानि मथ्यावारिणा द्वंद्वांतर्भ्रमणकारिणा पथिन्वारिणोनितपाठे पथिकेनेत्यर्थः आलो
कंपतरत्पवयः चक्रवाकमिथुनानि विरोपयन्नाद् विराचिता विकलानि विकलगणि यानि यकथानि नीलोत्पलानि तेषां यात्रभाको
नैः बहुलश्यामायमानानि श्यामवदाचरमाणानि पक्ष्मपुटानि येषां तानि पुनः कीदृशानि लज्जायनि तापि च तावत्कालपर्यंतमपि मूर्ति
मानस्फुरद्रूपाणि रामस्य शापः शापनं तेन ग्लानानि प्रदृष्टानीव तस्मिन्येनितस्य सरसः प्रतिविधस्य पूर्वोक्तप्रकारेण वर्णितस्य प
द्मसरइत्यभिधानस्य पश्चिमे पश्चिमदिग्भागे वर्तिनाततिरे तटे मद्दान महापान जीर्णः चिरकालीनः शाल्मलीरोहिणीद्रुमः अभीत्य
व्ययः तस्य स्थानाभिव्यंग्य आदूरा घर्वेति राघवस्य रामस्य ये शराः बाणाः तेषां प्रहारः उपघातः तेन जर्जरिताः विसंस्थुला
येबालकाः तृणराजाः तरवो वृक्षाः तेषां मेतन्वंदनतस्यमर्मापिनिकटं दिशायेषां गजाद्दलिनः तेषां येकरंडाः शुंडादंडाः तान
नुकुर्वता विस्तीर्णतदनुकारिणः तेन अजगराः वक्रमंडलं तेन सततं निरंतरं आवेष्टितं यन्मूलं स्थलं तस्य
भावः तनातयावद्धं नद्धं मदृतमद्रीयः आलवालं आवालं यस्मिन्मतथापुनः कीदृशः यथं तरुजीयं तरूपसंख्यानं येन सतथा
केरद्दानां पर्णानिर्मोकैः सर्पकंचुकैः निर्मोकं विरचितानिव अनिलेति अनिलो वायुः तेन वलितैः कंपितैः वलितं कंपनं धूत
मिति कोटाः तुंगइति तुंगः उच्चायः स्कंधः प्रकांडः तत्र अवलंबिभिः अवलंबमानैः अतएव वीरोरीयस्योपमानता पुनः किंकु
र्वता दिगतिदिशां च चक्रवालं मंडलं तस्य परिमाणं आयामः तदिव प्रण्डताग्रदर्णं कुर्वता वेन भुवनानां अंतरालं मध्यभागः
तत्र चित्रकारोपेनदूतरुतः पर्यस्तैन शाखानां तानां संनयेन सदिद्रुनशीखाशाखाकाः तासमादृत्यमरः प्रलंबइतिप्रलंबसंस्थ
समय येतं पुवत्स्व प्रसारितैः धर्वाग्रतं भुजसहस्रं बाहुसहस्रं येन सतथा तं अथ जन्हु पतिः चंद्रः जीवंर्य स्पर्ध्यमिव बिभ्रंसः संदीशं

विदंधयितुं घनइव कृतप्रयत्नइव बहुशाखत्वेन अत्युच्चत्वेन शिरोपितछिरोवर्तित्वेन चनाट्टिक्वस्त्वमिति भावः पुराणेति पुराण
तथा जीर्णतया पतनभयात् इवप्रवातजां वृद्धे वायुसंधेलनाथ स्तंभ तदवअनेन शाल्मलीसमद्दा वायुप्रवेशेन प्रकंपः सूचितः लि
रसलतुं च वायोः स्कंधेलग्नइत्यपि के चित् व्याख्यांति निबिडेति प्रततिभिः लताभिः प्रततिर्व्रततिर्लतेति कोशः परिगतः परिवेष्टि
तः अथ प्रततीर्विशेषयन्नाह निखिलेति निखिलं समग्रं यच्छरीरं तद्व्यापुत्रालंयामंताभिः अनीलेति अतिदूरं अतिविप्रकृष्टं उन्नतामि
ः कानि विजीर्णतया वार्धक्येन क्षीणानि आलिंबंधनेरिवजररितकूर्चकैः आचिताव्याप्ता तनुर्यस्य सतथा कौ रिवजरया विस्रसा
याः बलिलकविदवः तेरिव अतिवार्धक्यशरीरोत्पन्न बिंदवाज्ञायंत इतिलोकप्रसिद्धिः अलिलितलक्ष्य पटलैः मेघसमूहैरपि अदृष्ट
अनवलोकितं अग्रं शिखरं प्रांतप्रदेशो यस्य सतथा तमपदं विशेषयन्नाह इतइति इतस्ततः समंतात् परिपीतं सागरसलिलं तैः स
मुद्रपानाद्यैरिवालस्त्यायितैः अथाव्मागगनगतैः कोरिव शाम्यवलोलवृन्तालषुनिलीयमानैर्गुप्तत्वार्थीतिलक्ष्यैः पत्ररथैः
वपाक्षिभिः विपक्षाणामिति क्षणं क्षणमात्रं यावत अंबुभारालसैः जलभारेण मंदगामिभिः आर्द्रीति आर्द्रीकृताः जलेन
क्लिन्नाः पक्ष्माः येस्ते तथा तैः तुंगेति तुंगतया उच्चतया नंदनं नंदनवनं इंद्रोद्यानं तस्य वाञ्छा तामिवद्रष्टुमुद्यतः समीपस्थित
धवलीकृतः शुभ्रीकृतः शिखरस्य अग्रस्य शाखा यस्य स तथा कैः फेनसमूहैः कीदृशैः संदेहितः संदेहविषयीकृतः तूल
राशेः अवीज कार्पासकपिंडैः येस्ते तथा तैः स्वेति स्वस्य सामीप्यवर्तिनां निकटवर्तिनां पार्श्वे संचरतां गच्छतां अथच
गगनतलं आकाशतलं तत्र यत्रगमनं संचरणं तेनयः खेदः प्रयासः तेन आयासितानां खिन्नानां रविरथतुरंगमाणां सूर्यरथा
श्वानां भ्रष्टं उद्भ्रांतः ततः परिस्खलितैः पतितैः फेनपटलैः वनेति वनगजाः अरण्यकरिणः तेषां कपोलयोः कंडूयनेन खर्जूपनय
नेन लग्नं यन्मदोदानं तत्र आलीनाः ये अलयो मधुकराः भ्रमराः तेषां माला यस्य एवं भूतेन गात्रोपलाग्नेन रूपसंलग्नेन स्पेतिन्द्द अ
तौन्यैः समाप्यातलोदस्य यात्श्रंखलाअंदुकः तेन बंधनं नियंत्रणं तेन निश्चलेन यावच्छरीरेण च अतएव कृत्स्नच्छायेन आकल्पांतात
एताएतेन स्वस्यातिप्रस्थवेन बोधित्यानि दर्यि भ्रमरवेष्टनस्य कुट्टिबंधनत्वं प्रदर्शितमिति भावः ज्ञानाद्ट्टकोनमूलेन बुध्ननसमु
पेतः संयुक्तः कोटरेति कोटरो निष्कुटः तस्य अभ्यंतरं मध्यभागः तत्र निविष्टैः प्रविष्टैः स्फुरद्भिः दीप्यमानैः दीप्यमानैः मधुक

कादंबरीटी. उ रपटलैः भ्रमरसमूहैः मदोपदेशात्मद्गिरिप्राणवृकइवभ्रमराणांअंतश्चरितेनतदुपमानं दुर्याधनेतिदुर्योधनोगांधारीतनयः तद्वदिव उभयोः सादृश्यमाह उपेति उपलाशिनः दृष्टिविषयीकृतः शकुनीनांपक्षिणांछदानांपातैर्यस्मिन सतथापक्षे शकुनेर्मातु

२९ लेपक्षपातैः गौकारीय स्वीनिविग्रहः नकुलेतिनकुलाभः कृष्णः तद्वदिवउभयोःसादृश्यमाह वनेतिवनमालया वनश्रेण्याउपगूढः

आठारितः पक्षेवनमालाभूषणविशेषः तेनउपगूढः आलिंगितः नवीनेनवानूतनायोज्जलधरमेघाः तेषांसमूहः तद्वदिवउभ

योःसाम्यमाह नभसीतिनभसिआकाशेदृश्यंतातुन्नतिर्यस्य सतथाउभयोःसाम्यत्वादभंगश्लेषः अरण्येतिनिखिलानिसमग्रा

णियानिभुवनानितेषांमवलोकनंनिरीक्षणंतदर्थंप्रासादः देवगृहंस इवकामावनदेवतानांअरण्याधिष्ठात्रीणांस्त्रीणांदंडक

तिदंडकनाम्नोऽरण्यस्यवनस्यअधिपतिरिवस्वामीवनाख्यकइवअध्यक्षइवकासांमंवतिपुष्पविनाफलंयेषांतेवनस्पतयः तेषांमंत्रिषां

मंत्रीमित्रमिवकास्यत्यपेक्षायामाहविंध्य मंतिविंध्यस्यपर्वतस्यशाखेतिशाखाणवबाहवोभुजाः तैर्विंध्यभंसउपगूढस

आलिंग्यवर्तितः आश्लिष्टः तत्रवनेतस्मिन्वृक्षेशुकाः कीराः शकुनयोःस्थपतन्त्रिणःतेषांकुलानिसंतानानिप्रतिवसंतिस्मत्य

न्वयः अथविशेषास्तथानाम्याहशाखानामितिशाखानांलताकानांअग्राणिप्रांतानितेषुकोटरेषुरणांनिकृष्टाणांदूरेषुमध्येषुपत्र

वाः किसलयानितेषामंतरेषुमध्येषुसंधिः प्रकारः तस्यसंधयः वंधीतिपुराणानिपुरातनानियानिवल्कानिवल्कानितेषां

विवराणिछिद्राणितेषुअथशकुनिकुलानिविशेषयन्नाहमहांतिमहान्तीत्यःयः अवकाशः अंतर्विस्तारः तस्यभावस्तस्मात

पादिश्वशंनिः शंकं निरुपितानिनिमितानिकुलायसदृशानियेतानिदुर्गाणिदुरधिगतानिआरोहुःदुर्गारोहः तस्यभावस्तस्मात्यावि

तंभयंयेभ्यः तानिनानाविधानानादेशेभ्यः भिन्नभिन्नप्रदेशेभ्यः समागतानिएकीभूतानियेशितियेः शकुनिकुलैः दिवानिशम

दर्शनेशाखिभिः स्थितैः परिणामेनवार्धक्येनविरलानिद्धानिदलानिदलानिपत्राणितेषांसंहतिः समूहोयस्मिन्नेवंविधोपि

सवनस्पतिः अतिरलानिनिविडानियानिदलानिपत्राणितेषांनिचयः संदोहः तेनश्यामलउववद्भस्मइवउपलक्ष्यतेदृश्यते

तस्येतिअग्रयिवणतस्मिन्नर्थतेनान्वयः तस्मिनशाल्मलीवृक्षेआत्मनोनिरुपसस्वकुलायेपतिशांतात्रिअतिवाह्य अतिक्रम्य

प्रतिदिनेप्रत्यहंउत्थाय शीघ्रपाभूयातकाकावल्पतेआहारस्यभक्षणस्यअन्वेषणार्थंलोकनंतस्मिनभसिआकाशेविराजि २९

तावितिताप्रतिरिजुलतालोचनामित्र

तावित्तलापंक्तिः श्रेणीयेनमदेनिमदेनकलोमर्नालोयोवकभद्रोदन्तस्यपतदलं उरःतस्यपनमुखं अग्रप्रदेशः तेनयःआ

क्षेपः आकर्षणंतेनविकीर्णानिपर्यस्तानिवदूनिश्यामांमियस्याण्वंभतांअंबरतलेआकाशतलेकलिंदकन्यामिवयमुनामि

वदर्शयंतः आलोकनीयतांप्रापयंतः मरीतिमरूतांदेवानांगजोगेंद्रहस्तिनउन्मूलिताउत्पाटितावियतलाअधःपतंतीया

आकाशगंगास्वर्धुनीतस्याः कमलिनीनलिनीतस्याः शंकांभ्रांतिउत्पादयंतः परिवांजनयंतः दिवमितिदिवसकरः सूर्यः

तस्ययोरथः स्यंदनः तस्ययेतुरगाः अश्वाः तेषांयाप्रभासिवर्णाकादूरितदूयरथवत्वातसूर्यस्यतयाअनुलिप्तमिवलेपनवि

षयीकृतमिवनभस्तलंप्रदर्शयंतः संचारीतिसंचारिणीभ्रमणशीलांमरकतस्यअश्मगर्भस्याकलांताविडंवयंतः तिरस्कुर्वंतः

शैवलइतिशैवलस्यशैवालस्ययापल्लवावलीपलालपश्रेणीतामिवअंबरसरसिव्योमतटाकेप्रसारयंतः विस्तारयंतः पुनः

किंकुर्वंतः गगनेतिगगनेअवतलेः विसर्गंतेपक्षपुटैः पक्षछदैः कदलीनांरंभाणांदलेरिवपत्रैरिवसाम्यात्तदुपमानंदिनक

रस्यसूर्यस्यखलीश्वाचकराः किरणाः तेषांनिकरः समूहः तेनपरिवेदितानिसंक्रामितानियानिआशामुखानिदिग्वदना

नितानिवनयंतः व्यजनवातंवं कुर्वंतः पुनः किंकुर्वंतः वियदितिवियतिआकाशेविसारिणीविस्तारिणीशाडवास्थीवाल

तृणापयुक्तपङ्क्तीमिवआरचयंतोविरचयंतः संद्रायुधामितिइंद्रायुधंशक्रधनुः तेनसहवर्तमानमिवअंतरिक्षंगगा

नेआरक्षाना कुर्वाणाः अन्वयस्तुप्रागेवोक्तः कृतइतिकृतोविहितः आहाराभोजनंयेस्ताशपाः त्रियामाः क्षपयंतिस्म

यनेनान्वयः क्षिप्रप्रेरणेनात्मस्यकुर्षाकृत्वा पुनरितिस्वस्यनंतरंप्रतिनिवृत्यपराहृत्यआत्मेतिआत्मीयाः स्वकीया

येकुलायानीडानितत्रअवस्थितेभ्यः उपितेभ्यः शावकेभ्यः पोतेभ्यः विविधाननानाप्रकारानफलरसानसस्यानियाँसा

नकलमेतिकलमः कलमकः तस्यमंजर्योवल्लर्यः तासांविकाराः परिपाकविशेषेणपरिणताः कणाः तान्तथाअप

येषुसंतानिषुयक्षेमस्त्रेहः तेनकोदर्शनअधरानिअधरीकृतः स्पूनत्वमापादितः सर्वपक्षसंबंधोस्नेहोयेनसतथातेन

नपुनःकीदृशेनअसाधारणेनतन्नान्यत्रतिनागुरुणा अपराजनेनतथाप्रवृत्तोव्यापारितोयोद्धारोगालग्नः तस्यरुधिरंरक्तं

तेनअनुरक्ताभरणीकृतायाशार्दूलस्यसिंहस्यनखकोटिः नखराग्रंतदुत्पादितेनश्वेतरक्तेनचंचुपुटेनत्रोटीसंपुटेनदत्वा

Dr. BHAU DAJI

का०टी०

२८

नवारंवारं तेभ्यो भस्त्वदानां वर्तायेत्यर्थः ततः दिवसकार्यानंतरं तस्मिन् निविताशिन शुष्ककुटुंबे कोटरे उत्संगे तदेतानि दृष्टाः तन्म
ध्यकोपिताः तनया अपत्यानि ये ते तथा अन्वयः पूर्वमुक्तः एकस्मिंश्चैव एकस्मिन् जीर्णकोटरे चिरकालान्नि कुटुंबं तया यथाप
त्या सहवियसतः आसे दुःखमप्रिममांतेवयमिदशायां वर्तमानस्यानवतः कथमपि महता कष्टेन पितुर्जनकस्याविधिवशा
त् देवयशात् भस्मिन्नेवानि निर्दग्धाः एकः नापरः कनुः कृतः अभवं अजनि वंप्रबलितमसञ्जायमानस्यैव उस्यमानस्यैव अत्यं
तप्रसूतिवेदनया प्रसवव्यथया अभिभूता पीडिता सती मम मातरं मा पञ्चत्वं भवांतरमगमत् अयासीत अभिमतेति अभीष्टा
याः मरणेन गोदनादिरूपः शोकः तेन दुःखितोपि अतिस्निग्धार्दस्य च कः तनुस्निग्धं तंनातः पिता पटुस्फुटः प्रसरोऽतिस्नेह
यस्यैवं भूतमपि दुःसहमपुत्रस्य निद्रात् अभ्यंतरेण च मदैव एव निरुध्य अवरुध्य एकाकी पत्नीवियुक्तः मनिय यत्नं संवर्धनं रक्षि
तस्यामेव तस्य ते भवत भर्तानि अतिपरिणतं अत्यंतं पक्वं वयोवयस्य स तथा अतिजरीयानि त्यर्थः किं कुर्वन् एतावइतोपक्षसंत
तिं राजसमूहं उद्गहन् दधत् इतः पक्षसंततिविशेष्य... कुशानि कुशादर्भाः शीर्णानि रूक्षतेन दनु करोनि तत्सादृश्य भ
अतिचामतां चार्थस्य च ज्ञान अल्पानि स्तोकानि अविशिष्टानि उद्धरितानि जीर्णानि पुरातनानि पिच्छानि बर्हाणि तेषां जालकं तेन जर्जरं
विशीर्णा अवनि अवयवेषु गतिर्नो... यस्याः सा तां अपवाग्रकं धदेशात् अवयवश्चतां शदेशां तां अतएवाशिथिलां श्लथां अ
दूरावयव संयोगां अपेति अपगता दूरीभूता उत्पतनं वियद्गमनं संस्कारः शक्तिर्वलीवा यस्याः सा तां उपेतिउधारदः प्राप्ता
यः कंपः चलनं तस्य भावः स्तनातः यान्वस मुक्तये संतापकारिणीं दुःखदायिनी अंगलग्नां जरां शरीरावस्थामिव विधुन्वत्परि
त्यजन्निव अकरोरं यत् सेपालिकानि गृहीत स्याः कुमुकं पुष्पं तस्य यंनालं तद्वत् पिंजरेण कुलमीतिकूलमस्य यासां तानि तस्याः
दलनानि अग्रणितेन मसृणतां तात्विकेण ताअतएव क्षीणाग्रजातुप्राप्तलेखाग्रं समीपवर्तिनी राशि यस्यैवं भूतेन चं
चुपुटेन त्रोटी संपुटेन श्रमयशात् सुकटतास्फोटं प्राप्ताः अयकोटिः अग्निमतीक्ष्णता भागोय स सतेन परंतिअउपर्यतव्ज्ञात
परेषां नीडानि तेषु पतिताः श्रस्तायाः भूतलवसुधः ताभ्यः तंदुलकणान् आदाय शृहीत्वाय शुकशाति शुकाः तृतिनि पतितानि
शुकानां कुलानि ते एव दलेतानि खंडितानि फलानि फलशकलानि तान्यपीशलयद्रः परिभ्रमणाना कः मखं अदात दटो घुसंसकृथा २८

तोर्गुषिः रूपं एवं प्रतिदिवसं अनयद अनेन प्रकारेणानीतं भक्ष्यं मर्दयन् त्वामयापमुक्तततः शेषं उद्धरितं आत्मने अन्नं अकरोत
ख्य प्रत्ययानुशासनं यजते वृत्तं व्यर्थं ततो वाण कदाचित एकदा एकस्मिन् समये किल स्थूलमसृणवमिति दूरेणान्वयः प्रभात
प्रभातस्य प्रातःकालस्य वा संध्या ता तां बंधीयोगः तेन लोहित कंगगराननितिगगनतलमेव कमलिनीवियद्गंगा कमलिनीवा
तस्याः मधुरसः तेन भनुरक्तं पक्षपुटछदसंपुटं यस्य तस्मिन् वृद्धहंसमिव ताराकलहंसइव मंदाकिनी गंगा तस्याः सैकतं पुलिनं त
स्मात् चंद्रमसि अपरार्णवभवरोधिः समुद्रः पश्चिमजलनिधिः तटतटं प्रतीरं प्रतिअवतरतिउतर्णिसतिपरीत परिणतः
पक्वायौ रंकुमृगविशेषः तस्य रोमाणितनु रुहाणितद्वत् पांडुनिशुभ्रे विशालतां विस्तीर्णतां आशात्वक्रवालेदिग्समूहेप्रज
तिगच्छति सति गजेनि राजानां हस्तिनां यद्रुधिरं तेन रक्ता शोणिताः यादृगिसदाः सिंहस्कंधकेसराः तत्संबंधिय लोमतद्वदा
रक्ताभिः प्रतमाये लाक्षिका तनुविकारेर्द्धवाततवः तद्वत् पाटलाभिः शुभ्ररक्ताभिः आयामिनीभिः विस्तारवतीभिः अ
ग्निशिराः दृश्याः किरणाः अस्यैवं भूतः सूर्यः तस्य दीधितीभिः दीप्तिभिः राभिरिव पद्मरागलोहितकमणयः तेषां शला
का ईषिकाः तासां संमार्जनीभिरिव बद्धकरीभिरिव समुत्सार्यमाणे दूरीक्रियमाणे गगनमेव कुट्टिमं तत्रयः कुसुमप्रकरः
पुष्पसमूहः तस्मिन्निव तारागणे नक्षत्रसमूहे उत्तरेति उत्तराशा उदीचीदिक् तां अवलंबते इत्येवं शीलः स तथा तस्मि
न् सप्तर्षिमंडले सप्तऋषिसमुदायमानसमरं स्तारं प्रति संध्यामुपासितुमिव सायंतनविधिकर्तुमिव अवतरति स
ति अवतरणकं अवसतीति प्रत्येकमन्वये योजनीयं पुनः कस्मिन् सति तटेति तटगतानि तीरप्राप्तानि विधाटितानि स्फुटिता
नि यानि शुक्तिसंपुटानि अब्धिमंडूकीपुटानि तेभ्यो विप्रकीर्णं पर्यस्तं कीटजमिव अरुणस्य सूर्यस्य येकराः किरणाः ते
षांप्रेरणा नोदनी तस्मात् अधोगलितं अधः पतितं धवलितं शुभ्रीकृतं पुलिनं जलोद्भूतं तटं येन एवं भूतं मुक्ताफलानां निक
रं समूहं उद्वहतिधारयति उद्वहति समुद्रे सति पूर्वः इतरेयस्मात् इति बहुव्रीहिः तस्मात् न सर्वादि संपश्चिमसमुद्रे सती
त्यर्थः य द्वापूर्वस्मात नीचः पूर्वतरः इतरानानीच योरित्यमरः तस्मिन् अतीतार्थवाचित्वात् न सर्वादित्वं पुनः कस्मिन्
तिकानने सति अथकाननं विशेषयं नाद तुषारेति तुषारस्य तुहिनस्य बिंदूनां पृषतां वर्षोऽस्मिन् तत्तथा तस्मिन् वि

विबुधान्नादिवकुलंमयूरकुलंयस्मिन ततथाविजृंभमाणाः उंभायुक्ताः शैलूषिणः सादा यस्मिन ततथाकारणीतिकरिणी
नांदूषितानीनां कदंबकंसमूहः तेनप्रबोध्यमानाः आगारांबकांप्राप्यमाणाः समदाः मदेन सहवर्तमानाः करिणाद्विनो
यस्मिन क्षपितिक्षपाकरेणरात्रिसंबंधितुषारेणउद्यानिरंभितानिकेसराणिकिंजल्कानि यस्यताद्दशांकुसुमनिकरंयु
ष्यसमूहं उद्दयतिउद्दयानिउद्यानिः तस्यविस्तारं अंतःअस्तिमनितारथीमर्यंदुर्वाद्विपआश्रयपक्षुवंतिपक्षुवाणवक्रिकाक्या
न्येवअंकुरभ्यंतेः ममुत्सलतिप्रयच्छतिमतिपुनः तुंगकुसमकुसुमभिततास्तभस्थबालेयस्वरोमाणितनूरुहाणितदुतधूसरा
म् धूसरवर्णामकनंतिवनदेवताः काननाधिष्ठात्र्यः तासांप्रासादाः वेत्यानितेषांवरुणांचशिखरेषुप्रांतेषु पारावतानांकपो
तानां मालाश्रेणिः तदुद्यानरंतीतिरनतात रणन्तासक्धर्मंति धर्मयलीदीपनाकाः वेत्रयंत्यः तास्त्विव समुनिषंतीपुमसु
त्मपरितापुनपद्रतितयावनेयदग्निहोत्रं अग्न्याधानंतस्य धूमलेखानि गुणपंक्तयःनासकपुनःकस्मिन्नातिप्राभातिकनिप्राभा
तिकप्रत्ययसंबंधिनीमातरिश्वातिवायोमातरिश्वाजगत्प्राणसमदुश्वासमदाग्वलइतिकोशः प्रवादेतिप्रवहमानेसतिकीदृशे
अवेतिअवश्यायोहिमंतस्यात्रौकणयस्मिनवातास्त्ववर्षिणीकरइतिकोशः वायुविशेषयंनादनुलिततितुलितंकंपितंकमला
नांनलिनानांवनंखंडयेनसतस्मिनरतेतिरतंमैथुनंतत्रखिन्नाः खेदंप्राप्ताःशबरसीमंतिन्यःभिल्लवध्वःतासांयनखेदजलं
प्रस्वेदवारितस्यकणाःबिंदवः तेषामपहारिणिहरणशीलेवर्तातवनमहिषाःसरिभाःतेषांरोमंथःचर्वितचर्वणंतस्यफ
नःकफःतस्यबिंदवःएषंनितानवहलीत्यंतालः सतस्मिनसुलितचालिताःकंपिताःपल्लवाःकिसलयानि यासांमेवंविधा
यवल्यःलताः तासांलास्यंनत्यंतस्यउपदेशाःशिक्षणंतस्यव्यसनंविद्यतेयस्यसतस्मिन्विघटेतिविघटमानानिनकांउप्रा
प्यमाणानियानिकमलखंडानि नलिनवनानितेषां मधुरसःतस्यशीकराः वातात्छिप्तकणाःतेषांआसारःवेगवानवर्षा
विषैर्यस्मिन सतथातस्मिन कुसुमोद्दतिकुसुमानांआमोदःपरागःतेनतर्पितंप्राणितंअलिजालंभ्रमरसमूहोयेनसत
स्मिननिशेतिनिशायाः रात्र्यंदयमानंप्रांतःतेनजातानिमाराइतेयस्मिन्सतथातस्मिनअतएवमंदं२ संचरतिइत्येवंशीलः
सतथातस्मिन पुनःकं पंकजदरविकरेषातरेषुमधुलिहांकरिपुअलसकशब्देषुउज्जागत्कुवकासतकुंतामधुलिहांविशे

विशेषयन्नादकमलेतिकमलवनानांप्रबोधपाठकाः मंगलपाठकाः तेषांतथाउभांउएवहलिकरदएवाउदिमःपद्मद्रोयेषांते
तथातेषांमधुलिहांभ्रमरगणांविघटमानानिसंकोचंप्राप्यमाणानियानिद्लानिपत्राणितेषांपुटानिकोशानितेपुनिबद्धाक्र
वरुधापदासंद्दृतःछदसमूहोयेषांततथातेषांपुनःकुसुमलताःवनमृगेतिवनमृगेषुअरण्यहरिणेषुदीर्घः२चक्षुःनेत्रेउन्मी
कयत्सुविकाशयत्सुअथवश्चाद्विशेषयंनादप्रभातेतिप्रभातंप्रत्यूषं तस्यवः शिशिरःशीतलोवायुःसमीरः तेनआहतंदारितं
उन्मीलितउनसःइत्यीकृतोयोअनुरसःकाश्तारसः तेनआश्लिष्टाःआलिंगितापक्ष्ममालानेत्ररोमपंक्तिर्यस्यतादृवसत्रषेति
मन्नोपाकुटिलितायानिद्रालसयाजिह्मकुटिलतारकनीनिकायस्यततकीदृशेषुवनमृगेषुईषदीतेउपरतत्वराहितायास्या
रायनरक्तंतेनधूसराधूम्रवर्णाश्रीरोमराजिःहृदयशांमयपंक्तिर्येषांतेषुपुनःकीदृशेषुइतस्ततःसमंततःवनचरेषुअरण्य
चारिपुसंचरत्कुसमगुल्मपुनःकुसुमलताविजृंभेतिश्रोत्रहारिणिकर्णमनोहरंपंपानाम्नःसरसःकलहंसोकोलाहलेकादंबकल
कलेविजृंभमाणेप्रसरतिसतिपुनःकुसुमनकुसमुकुलितानिनर्तितःशिखंडिनोमयूरायेनतस्मिन्नबोहरेरुचिरेवनगजानांभर
णंकुरिणांकर्णाप्रवतालावाद्यविशेषाः तेषांशब्दध्वानिःतस्मिन्समुत्सतिसतिसम्यकप्रकारेणप्रसरतिसतिक्रमेणेतिक्र
मेणपरिपाट्यागगनतलंआकाशमार्गंअवतरतःअधरोत्तरतःदिवसकरणवारणस्यमयंगतस्यअवचूलेतिअवचू
लःआधोमुखकूर्चकोयश्चामरकलापः तस्मिन्निवउपलक्ष्यमाणेदृश्यमाणेमंजिष्ठस्यवस्त्रविशेषस्यरागःरक्तिमातनलो
हितरक्तीभूतेकिरणप्रजालेरश्मिसमूहेसतिकुर्वति२तानिश्रीभ्रंभगवतिमाद्दात्म्यवतिसवितरिश्रीसूर्येउदयेउदयंप्रा
प्तेसतिकीदृशेषंपयेतिपंपासरःपर्यंतानियानितरुशिखराणितेषुसंचारोविद्यतेयस्यसतथातस्मिन अध्येतिअध्यासि
तानिआश्रितानिशिखराणिपर्वतशृंगाणियेनसतस्मिन अथबालानपदविशेषयंनादहिदवसेतिदिवसकरात
सूर्यात्जन्मयस्यसतथातस्मिन हृताद्दूरीकृताताराःयेनसतथातस्मिन पुनरुदनंतरंकपीश्वरःसुग्रीवइवतरुशि
खरचारित्वातहृतताराखात्तदुपमानंतरश्रंपश्चात्कंअभिपतातिस्मापुर्वंतिबालातपेनबीनालोकेसतितथाप्रत्यूषसि
प्रभातेसंप्रेष्यकेज्ञातेसतिनचिरादेवलोककालेनयादिवसस्यअष्टमोभागःचतुर्घटिकात्मकःतंभजतीतिभाकुविण

प्रत्ययांतः तस्मिन्प्रभा भाः कांतिर्यस्य सतथा तस्मिन्भास्वति अस्तं संप्राप्ते सति पुनः केषु अक कुलेषु कोटरेषु यथाभि
मतानि यथेप्सितानि दिगंतराणि दिग्विभागानि प्रभातेषु गतेषु मतकुलायेषु कुलायाः नीडानि तेषु मत्ताः निभृतमलंतस्थु
कुलायकाः कीरशिशवः तेन सनाथिपि संयुक्तेपि बालकानामेकाकिनि भयवशात् निःशब्दतया तस्मिन्वनस्पतौ तातस्य अक्रोड
कोटरे अन्यत्र सति स्वर्मितस्य स्वनीडे कुलायः तत्र अवस्थितेन पतता तातेन मयि चित्ते तु पुनरर्थे मयि पितुर्जनकस्य समीपवर्ति
नि निकरवर्तिनि सति अथ निद्राविशेषपयंनाद्रकोटरेति कोटरगतानि पक्षदलितेन शंकाहितेनाजनान बाल्यात असंजातं अनुत्पं
नं मध्यवलं तेन समुद्भूयमानं विलोक्यमानं पक्षपुटं यस्य स तथा तस्मिन्नाविर्भवमाने मद्गुरीव तस्मिन्प्रदेशे सहसैव महद्दर्श वध्य
मानेव मृगया व्याखेटकः तस्याः कोलाहलध्वनिः कलकलश्रवणाः शब्दः उदचरत् उदतिष्ठत अथ ध्वनिविशेषसंनादसंजनित
तसंजनिताभयं प्रापितासकलवनचरम् समग्रारण्यचारिणां येन स तथा मरुसंति सरभसेन वेगेन समुत्पतंतीत्यपतत्रि
णः पक्षिणः तेषां पक्षपुटानि छदपुटानि तेषां शब्दान्निनादः तेन सम्यक्प्रकारेण तताविस्तीर्णाः भीतेति भीतास्त्रस्ता यत्र
रिंवताः कलभाः तेषां चीत्काराः शब्दविशेषाः तैः पीवरः पुष्टः प्रचलितेति प्रचलिताः कंपिताः याल्लताः वल्ल्यः तास आकुलाव्या
कुलाः येमतालयः मत्तभ्रमराः तेषां कुलानि तेषां क्वणितेन शब्दितेन मांसलः पुष्टः परीति परिभ्रमंतः तत्र ततः संचरंतः उद्घ
घोणाउच्चनासा ये वनवराहा आरण्यसूकराः तेषां रवः शब्दः तेन घर्घरः कठोरः गिरीति गिरिगुहासु लोलकं तत्र पूर्वं सुप्ताः
पश्चात्प्रबुद्धाः उत्थिताः ये सिंहाः केसरिणः तेषां यो निनादः शब्दः तेन उपबृंहितः वृद्धिं प्राप्तः पुनः किं कुर्वन्निव तरुन्
रुशाखा कंपयन्निव चालयन्निव भगीरथेति भगीरथेन गंगा अवतार्यमाणा अधस्तादानीयमाना यः गंगाप्रवाहः स्वधुनी
श्रोतः तस्य यः कलरवः तद्वत् बहलः प्रभूतः भीतेति भीताभयं प्राप्ताया वनदेवताः ताभिराकर्णितः श्रवणविषयीकृतः
आकर्ण्येति अदृष्टपूर्वं तं शब्दमाकर्ण्य अज्ञातप्रतीकारं बुध्वा भयनिःप्रतीकारं पार्श्वस्थिता समीपवर्तिनी जनितकलस्य
पितुर्जनकस्य जराजीर्णस्य वशसंयतशिथिलस्य अथ पक्षपुटं तस्यांतरं मध्यं अभिविष्टः प्रविष्टोऽभवं कीदृशोऽहं पतितउपजा
तवेपथुः संजातकंपः अपर्भकतया बालतया तादृशकाश्रवणादिवजातोऽतिप्रतिसंकुर्णयोः श्रवणयोः विवरं छिद्रंय

स्य स तथा अनंतरं नीति पितुः पक्षपुटांतरप्रवेशानंतरं चकारः पूर्वसमुच्चये कोलाहलमरणवमित्यन्ये तनेन संबंधः न
दयदर्शयति सत्तरभसमित्यादि अतः अस्मिन्प्रदेशे सरभसं वेगवत्तरंगज्ञ यूथपतिनालुलितानां मर्दितानां कमलिनी
नां नलिनीनां तस्याः परिमलः आमोदः इतः इति पूर्ववत् क्रोडकुलैः अरण्यसूकरसमुदायैः दृश्यमाना भक्ष्यमाणाः या
भद्रमुस्ताः गुंद्राः तासां रसः द्रवः तस्य आमोदः परिमलः इतइति प्राग्वत् करिणां कलभाः त्रिंशाद्वर्षकाः तैर्भज्यमा
ना आमर्दमानायाः मृदुर्यांगसप्रियाः तासां कषायः उग्रो गंधः इतीति प्राग्वत् इतः प्रदेशान् पतितानि पर्यस्ता
नि यानि शुष्कपत्राणि तेषां मर्मरध्वनिः मर्मरइति शब्दः मर्मरो वस्त्रपत्रादिरिति केरहः इतइति वनमहिषाः गवलाः ते
षां विषाणानि शृंगाणि तेषां कोटिरग्रं तदेव कुलिशं वज्रं अभ्यधानतदुपमानेन तेन भिद्यमानं छिद्यमानं यत् वल्मीकश
कशिरः तस्य धूलिः पांशुः इतइति शृंगाणां हरिणानां कदंबकं समुदायः इतइति वनगजानां अरण्यहस्तिनां कुलं सम
दायः इतइति वनवराहः वनक्रोडाः तेषां यूथं वृंदं इतइति वनमहिषाणां वृंदकुलं इत इतीति शिखंडिनांमयूराणां मंडलं
समूहः तस्य विरुतं कूजितं इत इति कपिंजलानां गौरतित्तिराणां कुलं समुदायः तस्य कलं मधुरं कूजितं शब्दितं इत
इति कुरंगा मत्स्यनाशनः तस्य कुलं पुत्रपौत्रादि तस्य क्वणितं शब्दितं इत इति मृगपतिः सिंहः तस्य नखाः पुनर्भवाः त
र्भिद्यमानेन विदार्यमानः कुंभो शिरः पिंडो येषामेवंभूताः कुंजराः हस्तिनः तेषां रसितमाक्रंदितं इयमिति इयं प्रत्य
क्षा आर्द्रः अभ्रक्लायः कर्दमः पंकः तेन मलिना मलीमसा वराहपद्धतिः वनक्रोडमार्गः इयमिति इयमिति पूर्ववत् अ
भिनवानि अचिरोत्पन्नानि यानि ग्राम्याणि बालतृणानि तेषां कवलो ग्रासः तस्य रसः तेन श्यामला मलिना एवंविधा ह
रिणानां मृगाणां यः रोमंथः चर्वितचर्वणं तस्य फेनः कफः तस्य संहतिः समूहः इयमिति उन्मदाः मदोन्मत्ता ये गं
धगजाः गंधेभाः करभिमदच्युकाः इत्यर्थः तेषां गंडः कपोलः तस्य कंडूयनेन कंडूत्याग्यः परिमलः आमोदः तस्मि
नु निलीनाः आसक्ताः मुखराः वाचालाः ये मधुकराः भ्रमराः तेषां विरुतिः झंकारः इयमाहरक्षमाने इत्यर्थः नि
पतितानि पतिताः भूमौ स्त्रस्ता ये रुधिरबिंदवः रक्तपृषताः तैः सिक्तानि सिंचितानि यानि शुष्कपत्राणि तैः पाटला

कादंबरी श्वेतरक्ताहरूपदवीमृगविशेषमार्गाः एतद्दितिएततसमीपवर्तिद्विरदहस्तिनः तेषां चरणाः पादाः तैः मर्दितं मर्दितं विटपानां वृ
क्षाणां पल्लवपटलं विक्रानयस्मिन्नेतादृशं लक्षमित्यर्थः एतद्दितिएतद्दृश्यमानं वल्लीनां वा क्षीणसानां कुंभपात्रा
३२ दितत्रक्रीडतं बहितेन चडतिपक्षप्रत्यक्षोपलक्ष्यमाणः मृगपतिमार्गाः नखरायुधपं आक्रीडकनखकोटिभिः नखराग्रैः विकला
विपुलाविलवितानि भिन्नापत्रकेसरावर्णपंक्तियस्मिन् मतथारुधिरैः रक्तैः पाटलः श्वेतरक्तः कुरिणां गजानां मौक्तिकानि मुक्ताफ
लानि तेषां शकलानि खंडानि तेन दंतुरः स्थपुटः एवंविधप्रत्यग्रप्रसूतानवप्रसविनीयाः वनमहिषी अरण्यहारिणी तस्याः गर्भाच्छिन्नः तस्य
रुधिरं रक्तं तेन कोमलहरिताः श्याश्याभूमिः पृथ्वी यस्मिन् इयं अटवी अरण्यभूमिः वणिकां अलकपंक्तिं अनुकरोति लीलया क्रीडा
सलथाक्रीडाः कीपक्व वरस्य शमुद्राश्चारिणां यपातपृथिनाथस्य मदजलेन दानवारिणामलिना श्यामा अनेन वेण्यासाम्य
मरणपस्मरवितांसचारिसंचारवाश्वांगोचरमार्गोनमर्ताः गतिविशेषस्य पंक्तिपरंपरा तां अनुगम्यताम् अनुगम्यतां श्रूयतां
यथाभिरितिउच्छ्रिकांति इयं वनलक्ष्मीः इति तरं गवतरं अध्यास्यतां अधिष्ठियतां क्रीड अरुत्वावल्येन मुखवानं यत मृग
कालिंदस्य रिपुगणं तेन पांसुलानि हतानि इति तरुविटपवंशश्च आश्रयतां आरोहविषयीक्रियतां इयमभिमुखागा
गत आलोक्यतां आलोकविषयीक्रियतां अयं शब्दः आकर्ण्यतां श्रूयतां धनुः चापः सज्जतां सज्जीक्रियतां अवहितैः सावधा
नैः स्थीयतां उपविश्यतां श्वानः कौलेयकाः विमुच्यतां प्रस्थाप्यतां इत्यन्योन्यं इति पूर्वोक्तप्रकारेण अन्योन्यं परस्परं अभिवदतां तस्य
तः मृगयासक्तस्य आखेटकारक्तस्य मदताम् अदीयसां जनसमूहस्य जनवृंदस्य तरुणां वृक्षाणां गहनं निकुंजः तेन अंतरितोऽप्यथा
गान्तःस्थितः आवृतः शरीरं यस्य स तथा तस्य शोभितकाननं आंदोलितारण्यं यथास्यात्तथा कोलाहलेन कलकलेन अथ एवं अथोव
अर्थोति आलंतर्यं ना लिविरादि रेवस्य कालेन वसर्वतोऽभितः प्रचलितमिव कंपितमिव तदरण्यम् अभवत केन अनुद्रतिग्रन्
पतं इव दूष्यंतेन आर्द्रः स्निग्धो यो मृदंगो मुरजः तस्य ध्वनिः शब्दः तद्वत् धीरेण गंभीरेण गिरीणां गिरिविवरेषु पर्वतच्छिद्रेषु वि
जृंभितः प्रसृतः यः प्रतिनादः प्रतिशब्दः तेन गंभीरेण केशरिणा पुनः केन इव अवरतिवाचरः भिन्नाः तेषां शराः बाणाः तैः ताडितानां
व्यथितानां केशरिणां सिंहानां नादेन शब्देन पुनः केन संत्रस्तानां त्रस्तचकितेयन यूथं तेन मुक्तानां करिकलानां च संचरतां ३२

गच्छतां अनवरतं निरंतरं यः कर्णस्फारः श्रुत्युद्घातः तेन मिश्रः संवलितो गलकथरीमेषः तस्य रसितं गर्जितं तदनुकारिणा गजयू
थपतीनां दूष्लिसमुदायनाय कानां कंठगर्जितेन निगरणरसितेन पुनः केन सरभसेतिसरभसं वेगवत्तरं सारमेयैः श्वभिः
विलुप्यमानाद्दृताक्रम्यमाणा अतएव अपघनाः येषां तथा तेषां आलोलाः चंचलाः अतएव तरलाः स्फुटतारकाः कनी
निकाः येषां मं वां विधानामेणकानां हरिणानां करुणं करुणरसोत्पादकं यत्कूजितं नाद्वितं तेन पुनः केन करिणीनां हस्तिनीनां च
ऋतेनचीत्कार ङाब्देन कादंबेन प्रत्यग्रेति प्रत्यग्रस्तोकालीनायाः पतिविनाशशोकः तेन दीर्घेण आयतेन दस्तिनीविशोपयन्त्रा
दृ इतस्ततः इतस्ततः समंततः परिभ्रमतां परिभ्रमणं कुर्वतां इतः कर्णतरदीर्घकर्णपल्लवाः यासां ताः तासां किरता
लिताः प्रवर्तितं कलकलं समाकर्ण्य श्रुत्वा अन्वितिमनुगताः पश्चात्कलकलाः कलभायासां तास्तथा तासां वियोगिनीनां विप्रलंभ
मुकानां नदीतीरानद्याः व्यापारिताः यूथपतयो यासां तास्तथा तासां पुनः केन आक्रंदेन रुदितकामां खिद्गूथेनुकानां गं
इकस्त्रीणां कुर्वतीनां इन्मुकर्कंठं यथा स्यात्तथा अतिकरुणशब्दं आरसंतीनां आरटंतीनां पुनः क्रोडदृप्तानां सातिशयो
नभयेन परिभ्रमिताः प्रायः पोतकः स्तनंधयः तदन्वेषिणीनां तांत्ड्रिकांकनशीलानां कतिपयांतकतिपयं तेषां यं तास्त्रिसा
वामराः नश्यमनतया भिन्नासां पुनः केन पत्रतिपत्ररथानां पक्षिणां कोलाहलेन कलकलशब्देन पक्षिणां शोधयन्ना हतं तीतितर
विचरणेन दूरत्रातां तिर्यग्भ्यः समुत्पतितानां उड्डीनानां आकुलितानि आकुलाकुलं यथास्यात्तथा चारिणां गामिनां पुनः के
न मृगीतिमृगाः हरिणाः तेषां पृथाति यं दर्शनतेषां चरणनाभेन क्रमेणाथरेण कीडज्ञानां कंपितस्यं शब्दैः तदनुसारेण
प्रधाविनानां प्रचलितानां कीदृशेन चरणशब्देन युगपदितिएकदैव अतिरभसं वेगवत्तरं पादानां चरणानां पातः पतनं
तेन अभिहताया भुवः पृथिव्याः वलवत दृश्या यानाभावेन कंपाभावे यिकंपव्याप्त्यात्कंपमिवेति तेन यतोऽसाद्यता
पुनः केन धनुषां निनादेन चापशब्देन धनुर्विशेषयन्त्रात् कर्णांतकर्णांतिकपर्यंतं आकृष्टा आकर्षिता द्योगुणाः येषां तानि
तेषां तेषां शरनिकराणां बाणानां निकरः समूहः तं वर्षितस्यं शब्दा लानितानि तेषां चापध्वनिविशेषयन्त्राद् मदीतमदनक
रमनां तायाकुररस्य मत्यना प्रस्यकामिनी ईतस्याः कंककूजितं तस्यकोलाहलगभुरक्ष्वामः तेन शब्देन ते नामिश्रितेन पुनः

केनभ्रमताति अमीनां तु वृन्दानां णितेन श्राश्चितेन अ सान विशेषयंनाह पवनेनेति पवनस्य समीरणस्य आदृत्या आदननेन कृषि
ताः व्याश्चिताः धाराः येषां ते तथा तेषां कठिनेति कठिनः कंठो नाम दूषणं धनुः कायभुजाग्राः मण्डपपीठं लुलितंवपातिनां
पतनशीलानां पुनः केन श्रुतं मासमेघानां वनांतर स्थापिना अरण्यमध्यप्रसरणशीलेन ध्वनेन शब्देन श्वानं विविधविताह्निमरभ
सीति मरभंगसवेगविमुक्ताः घर्घरध्वनयो येस्तथा तेषां अचिरात् तेति यदु कालेन प्रशांतेन शांतिमुपगते मृगयाकुले शब्दे सा
गरं तु व समुद्रं वाहित मितं तां निश्चलतामुपगते प्रांते कानने अरण्यमति सागरं विशेषयनाह मथनेति मथनस्य विलोडनस्य
अवसानं पर्यंतः तेन उपशांतं सर्वं रवेणा वाहितं वाशिष्ठं यस्मिन निरशब्दं निर्घोषाः कृतवर्णाः मुक्ताः स्तनितशून्याः येजल
धराः मेघाः तेषां वृंदं तदनुकृतं शीलं यस्य सतस्मिन मंदीति मंदीभूतं मंदतां प्राप्तं भयं भीतिर्यस्य सतथा उद्यंति उपजातं उत्सं
तं कुतूहलं आश्चर्यं यस्य तादृं पितुर्जनकस्य उत्संगात् क्रोडात् उपविश्य निःक्रम्याकुंचितगात्र उन्नता भला कोटरद्वारवाशांतिधरां
ग्रीवां प्रसार्य विस्तार्य संत्रासेन भयेन तरला चंचला तारका कनीनिका यस्य सतथा दीशानाद्दृष्ट्या तां कृमिदमितिद्भुतो तामेव
दिशं ककुभं प्रतिचक्षुः नेत्रं प्राहिणवं अत्रे पंक्तिमिदं अदृष्टपूर्वं उतिउपजाता समुत्पन्ना दिदृक्षा द्रष्टुमिच्छा यस्य सः अभी
तिनस्मा उनां तरतमम अभिमुखं संमुखं अपतत आगच्छत प्राप्त र सैन्यं भिल्लानीकं तदूस मद्राक्षमित्यग्रिमेनान्वयः तत
सैन्यं विशेषयंनाह अर्जुनेति मदृशार्जुनस्यानुज्ञः भुजदंडशादृशं बाहुसदृशं तेन विप्रकीर्ण उत्ततः पर्यस्तं मंदीप्रवाद
मिव मेकल्याद्रिशाश्रोत इव अनिलवशात वायुवशात नवालितं उत्तरतनः पर्यस्तं तमालानां तापिच्छानां काननं वनमिव एक
भूतं मिश्रीभूतं कालरात्रीणां तमस्विनीनां यामसंघातमिव अंजनाचलानां श्यामगिरीणां यत्संभाः स्थूणाः तेषां भाग
मिव त्रनमिव क्षितौ तिशितिकंपेन पृथ्वीप्रचलितेन विघूर्णितं तमुर्च्छितं अंधकारपुंजमिव ध्वांतपटलमिव रवीतरविकिरणाः
मयूरश्मिभिः आकुलितं व्याकुलीभूतं अंतकस्य यमस्य परिवारमिव परिच्छदमिव कुर्वंतं परिभ्रमंतं उत्ततः पर्यंतं भ
वातिभव दारितातलक्षीणीत रसातलात भूतलादुत्कृतयकटीभूतं दानवलोकमिव दैत्यलोकमिव अशुभेति एकत्र समागतमि
कितं अशुभकर्मणः पापनकृतः समूहमिव संघातमिव अनेकेति अनेकेन यदंडकारण्यवासिमुनिजनाः तेषां शापानामार्थः

समूहः तमिवर्क्किं कुर्वंतं संचरंतं व्रजंतं अनवरतेति अनवरतं निरंतरं उपनिकरं बाणसमूहं वर्षतीत्येवंशीलो घोरामोदारस्थानप्रजाः ते
नानिहतो व्यापादितो खरदूषणस्य पातालंकाधिपतेर्वलानन्दः दिन्यराक्षसः तमिवकारदंतसिन रामेन्द्रे अपध्यानं कुर्वित
नं तस्मात् पिशाचवत् भूततामुपगतं प्रार्मकलेति कलिकालः कलियुगः तस्य वंधुवर्गः सहचरसमुदायमिव एकत्रेति एकस्मिन्न
वस्थले संगतां मालितं भवेति अनवाप्तमिव नंतर्थेन प्रस्थितं वनमातंगयूथमिव गवलचंद्रमिव अचलेति अचलः पर्वतः तस्य शि
खरं शृंगं तत्राश्रितायः केसरी महानादः तस्य करौ दंष्ट्रा ताभ्यां आकृष्टिः आकर्षणं तस्मात् सत्पनं भ्रंशाः तेनाविशीर्णं विश
रतां त्रासं कालाभ्रपटलमिव मेघमालामिव अखिलेति अखिलानां समग्राणां यद्रूपं तस्याविनाशाय नाशनाय समुद्द
तं उदयं प्राप्तं धूमकेतुजालमिव केतुसमूहमिव अंधेति अंधकारितं संजातांधकारं काननं येन तादृशं अनेकेति अने
कानि सहस्राणि संख्या यस्य तथा अनीतिः प्रातिभयं उत्तरु आभीतिः तस्य जननं उत्पादकं लोकमिव उत्पातः अअन्यं
तस्य वेतालत्रांतं दंडविशेषसमूहमिव भयोत्पादकमित्यर्थः अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः तस्यवेति तस्य पूर्वं व्यावर्णितस्य मद
तः शाबरसैन्यस्य भिल्लवलस्य मध्ये मातंगनामानं शबरसेनापतिं अपश्यं अद्राक्षमित्यन्वयः तमेव विशेषयंनाह प्र
थमेति अत्र प्राथम्यमापेक्षिकं तेन वार्धकापेक्षया प्रथमं वयः तत्र वर्तमानं अतिकर्कशत्वात अतिकठिनत्वात आयस
मयमिव लोहमयमिव निर्मितं रचितं कमिव एकलव्यः द्रोणाचार्यशिष्यः शबरः तमिव कीदृशं जन्मेति एक
स्मात् जन्मनः अन्यजन्मांतरं तत्र गतं प्राप्तं उदितेति उद्भिद्यमानानि उत्पद्यमानानि यानि श्मश्रूणि तेषां राजिः पंक्तिः स
स्याः भावस्तत्ता तया प्रथमा आद्या या मदलेखा तया मंडमाना अलंक्रियमाणा गंडभित्तिः कपोलभित्तिर्यस्य संभृ
तायः गजयूथपतिः गजनायकः कुमारकः कलभः तमिव आसितेति आसितं पूरितं भृतं अरण्यं काननं येन सतथा तं केन ईदृ
स्यद्वारि स्यया प्रभा कांतिः तस्य प्रवाहेण द्वघेण तमेव विशेषयंनाह असितेति असितं कृष्णं यत् कुवलयं कुवलं तद्व
श्यामेन केन च कालिंदीजले नेव यमुनांभसेव यमुनाजलेन वातिं यद्वा रदेहप्रभा पिता यस्य अतस्तया सामर्थ्यकमिव आकु
टिलेति आर्द्रवत कुटिल मयंय स्थिरं भूतेन संधावतं बिनाकं तत्र भारिणाकेशाक लापेन उपेतं सहितं गजानां व्यापाद

कादं॰ टी॰

३५

नक्षणेन तन्मदेन दानवारिणा मलिनीकृतेन कुमारीणां मदानां कुमारीपेन उपेतं सहितं केसरिणा मवसिंहमिव आयतेति आय
तेविस्तीर्णकरट मन्डाके यस्य स तं अततीति आततं गमनशील घोणाग्रेण घोणा नासिका यस्य स तं वामेति वामपार्श्वेन सव्यपा
र्श्वेन निराजमानं शोभमानं तद्द्वानैर्ज्ञापयंतम् पर्णाधिपति पर्णेषु पत्रेषु यत् शयनं स्वापः तत्र योऽभ्यासः परिचयः तेन लग्नाः पल्ल
वानां रागाः आरण्यं यस्मिन् तत्तथा तेन अत्रोऽग्रेशाना यं पत्युर्वे ररुणः किंतु एकस्मिन् कर्णभूषणं ताम्रामस्य भुजगफणमणेः आपा
दंकः रवेतरंकैः कृष्णेन कृष्णीकृतेन वर्णभिन्नक्रमः आर्बगति अर्चितं तल्लकं प्रदृतां योगतः तस्य कपोलाभ्यां गृहीतेन मसृणाना
अगुरुपङ्कानां यः परिमलो गंधः तं वहतीति तद्वहः सतथा तेन तेन पक्षमागरुः कालागुरुः तस्य पंकेन चर्चितेन वपुरभिणाम
गंधिनामर्दनकृतः अंगारागो विलेपनं येन सतथा तेन उपरीति तस्य मदस्य मदः परिमलो गंधः तेन अंधेनाविलकृतेनेति हेतुः उपरि
उपरिपातं भ्रमता भ्रमणं कुर्वता मातृरिति मातृः मधुरैः संबंधि यदानवं तदनुकारिणा मधुकरकुलेन भ्रमरसमुदायेन कृते
वेतमल्लपल्लवेन चतापिच्छकुमालयेन यनि वारितः दूरीकृतः आतपः सूर्यालोको यस्य सतथा तं आपादेति आपादलग्नं
तं श्वेतरक्तया हस्तयाविंध्याटव्या विंध्यावनस्थल्या आल्हादः वल्लकायपल्लवाः कृतालयानिते पांथ्याजिनल्केन कतकेन हृत
नेव अपमृज्यमाणा मेदरुधिरवर्दलं कलायस्य तां विंध्याटवीविरागेन अपि भुजंतीति भुजंगी यायदूरलंबीयते नानिर्जित्य पराजितया भय
तिभयं मातंकः तेन प्रयुक्ता आरण्या रक्षा यया च यदृच्छया कीदृश्या यामजोतिप्रगतकुलानां दूरेण यंजानां यावश्वपराजिः विना
शयामिनीतस्याः संध्यायमानया तां यं कालवदातरितया शोणितार्द्रयैव रक्तलक्षितयेव रंजयंतं शोभयंतं कंबादीनां विभाग
नां अत्रकुमणि पश्चिमान्विति भुजयोर्युगलं बाहुद्वंद्वं तेन उपशोभितं विराजमानं भुजायुग्मं विज्ञापयंतम् जानुविति जानुर्नल
कालः तत्पर्यंतं यावत् लंबेन आयतेन महापुरुषलक्षणं कुंजरेति कुंजरगजः तस्य करप्रमाणं शुंडापरिमाणं यदुत्रिवलि
र्गीतेन कृतेन चंद्रिकेति चंद्रिका कालीतस्याः रुधिरबलिप्रदानाय असकृत् अभिरंतरं निश्चितानि तेनानि तानि यानि शस्त्राणि त
यां रुद्राय: घर्षणं तेन विषमितं स्थपुटं शुष्कं भुजाग्रं यस्य स तथा तेन च शकृशितव क्षःस्थलेन अल्पेन दृढावल्येन भांसमा
नं शोभमानं च वक्षःस्थलं विस्तीर्णं हि ऋजुतीति अंतरास्थितः ग्ना अश्यानाअशुष्का हरिणा मृगस्य यद्रुधिरं तं तस्य बिंदवा

३५

यस्मिन् स्वेदेति स्वेदजालं प्रस्वेदवारि तस्य कणिकाः क्षुद्रजलः ताभिरचितेन व्याप्तेन रक्तस्वेतसा दृश्यमानमादृ गुंजेति रचितेवि
चितं आभरणं भूषणं यस्य स तथा तेन केः दृष्टिराशि पिंडरसोद्धे विरवोद्ध्र्वे गुंजाफलानि प्रसिद्धानि तेर्मिश्रै तैः संयुक्तैः
विंध्येति विंध्यपर्वतस्य बालवायसाङ्काः यालिकातद्गलविनालेना विस्तार्णानि अविरतेति अविरतं निरंतरं यः श्रमस्य तत्कार्थं
यः श्रमः तत्र अभ्यासः पुनःपुनः करणं तस्मात् दुर्विविधानिविलक्षितं उदरं यस्य स तं उभेतिउ र्वीर्यद्वंद्व उद्यतेन उभेगात्रः तस्य मदोदा
नवारितेन मलिनं श्यामं आलानं गडाबंधनं स्तंभः तयोर्युगलं द्वंद्वं उपदमतामिवातिरस्कुर्वंत कार्ष्णेति काष्णयानुनालोहितं
रक्तकृतं यत्कौशेयं कृमिकोशोत्थं तदेव परिधानं मध्ये शुकं यस्य स तथा तं अकारेति अकारणे पि क्रोधाभावे पि क्रूरतया दुष्ट
तया बद्धा रचिता रक्ता त्रिवलिर्येषु भूता या भ्रुकुटिः भ्रूकुटिः तया कृता या कुरालेति विकराले ललाटफलके अभिकपट प्रबलभस्मा
गाधितया अत्युत्कट भाकिव शाकृतया कात्यायन्या भवान्या मत्पाश्चिरेणेव मितिमदीयायमितात्रिशूलेन अस्त्रविशेषेण
अंकितामिव चिह्नितामिव श्वभिरिति श्वभिः श्वानैः अनुगम्यमानं अनुव्रज्यमानं श्वानं विज्ञापयंतम् उपेति उपजातः समु
त्पन्नः परिचयः संगतिर्येषु तत्तथा तैः अन्विति अनुपश्चात् गामिभिः आबद्धेति आबध्यमानैः अन्यैर्व्याघ्राप्यमाणः
स्वेदोविषण्णतायैः कृष्णैः स्निग्धाभिः रसनाभिः एतावदिभिः स्थिरमतिश्रमवशात् स्वेरमादात्पात मुखात् दूरं विनिर्गता
भिः निर्गताभिः स्वभावेति स्वभावो जातिस्वभावः तेन पाटलतया रक्ततया अश्रुकाभिः पिनिर्दे पाभरविदारित शोणितं मृग
रुधिरं क्षरंताभिः स्रवंताभिः वाकुर्वाद्भिरेतः विरतेति विवृतं विदीर्णं यतमुखं तस्य भावरतात्तया सकृभागान् उदूर्ध्वान्तरे
नदंतवल्गं च तत्प्रांतो सक्तणीति क्रोडाः उद्धदंष्ट्राः उत्पन्नः नवदर्मानि तालविज्ञापयंतम् स्पन्नमिति स्पष्टं प्रकटं दृष्टा अवलोकि
ता दंता आयोर उपानल्विपादिपुनेन धात कामिव दंष्ट्रा तत्केदाढाम ध्येकनाय केसरि सटा सिंहस्कंधकेसरतामिव सूक्ष्मत्वे
कृपापुच्छवियावव रादकाः कपर्दिकाः तेषां मालिका मालाः ताभिः परिगतः सहितः कंठो येषां तेन तथाते: महोति म हाप्रयासः
वनक्रोडाः तेषां दंष्ट्रा दाढाः तासां प्रहाराः अभिघाताः तेः नर्वरेः शिथिलांगैः अल्पेति अल्पकायैः स्वल्पशरीरैरपि मदाश्र
त्वात् प्रौढपराक्रमत्वात् अनुपजात केसरैः तुल्यर्संटैः केसरिकिशोरैः कोरवर्सिंहशावकैरिव मृगाति मृगान् धूतां दूरेण प

DR. BHAU DAJI

का॰टी॰

३५

जीनांधारे धव्य दृष्ट्याद्रानं विगतभर्तृत्वं नाद्यानंतरं दृष्टेः निपुणैः अनेकेति अनेकच्छदो वर्णाः रक्तपीताद्यो येषु ते तथा
कुमारीणां सिंहानां अभयप्रदानं जीवरक्षणं तस्य याचना प्रार्थनात
तैः पुनः काभिः अतीतेति अतिप्रमाणाभिः प्रचंडाभिः कुमारीणां सिंहानां अभयप्रदानं जीवरक्षणं तस्य याचनाप्रार्थनात
तैः पुनः काभिः अतीतेति अतिप्रमाणाभिः प्रचंडाभिः सिंहीभिर्विकाकेयक कुटुंबिनीभिः श्वानपत्नीभिश्च सहेति भावः शबरेति शबरवृंदैः भिन्नसमु
स्थि आगताभिः ग्रामाभिः सिंहीभिर्विकाकेयक कुटुंबिनीभिः श्वानपत्नीभिश्च सहेति भावः शबरेति शबराणां नटानां वालाः केशाः गंजानां दंताश्च तेषां भारः समू
हः परिवृतं तावेष्टितं काष्ठैः कैश्चिद्दृश्यता दृश्यताः सारनाच मराणां गवयानां बालाः केशाः गंजानां दंताश्च तेषां भारः सम
हार्यस्नेनथांतैः कैश्चिदिति अच्छिद्रपर्णाः निबिडपत्रैः वृक्षाणि मधूनां पुटानि येस्तेनथांते कैश्चिदितिमत्तपतितभिरिवसिंहास्त
जानां दृप्तानां कुंभाः शिरः पिंडास्तेषां मुक्ताफलानि मौक्तिकानि तेषां निकरः समूहः तेन सनाथ सहितः पाणिर्येषां ते तथा तैः
पभंगश्कैपः कैश्चिदिति यातुधानैरिव राक्षसैरिव गृहीतः पिशितस्य मांसस्य भारो यैस्तेन तथा तैः अत्राप्यभंगश्लेषः कैश्चिदिति
प्रमथैरिव पार्वतीरिव कुमारीणां सिंहानां रुतयः चर्माणि धरंतीत्येवंशीलैः तद्धारिभिः कैश्चिदिति शबरैः गाढरक्तरविसमय
राणां बर्हिणां पिच्छानि च्छदानि धरंतीत्येवंशीलास्तैः धारिणः तैः भिक्षवः अपि हतमयूरपिच्छधारिणो भवंतीति श्लेषः कैश्चिद
क्षुभिरिव बालकैरिव काकपक्षाः शिखंडकः तद्धारिभिः भिक्षवः काकानां मयूरसंजानां पक्षाश्छदानि तद्धारिभिः कैश्चिदिति
कृष्णचरितं बलं मुखं विलंभितं दर्शयद्भिः प्रकाशयद्भिः पूर्वं समुत्खाताः सम्यक्प्रकारेण उत्पाटिता दश्शाल दिग्गजेन धृताः
दंताः येन तथा तैः कलेनाभिधालये गजानन क्षणे श्रम मे बाल्यादिति साम्यं कैश्चिदिति जलदस्य मेघस्य आगमा येषु ग
दधिर्दर्शनैः वासरैरिव जलधरमेघः तस्य छाया आतपाभावः तद्वत् मलिनानि कृष्णानि अंबराणि वस्त्राणि येषां ते तथा तैः
पथिक जलधरच्छाया मालिनंबरं व्योम येषां स्थितिविग्रहः अनेकेति अनेके कुंदः घतानां चालनाणि येषां ते तथा तैः
अरण्यमिति अरण्यं वनं तदुद्दिवउभयोः सादृश्यमाह सकलद्वीपवत् कौशिकः धेनुकाश्च पाणिकाताभ्यां सदृशं तथाभांपक्षे
सद्वीपा क्षीणमः धेनुकावत्ताताभ्यां युक्तमित्यर्थः अभीति अभिनवः प्रत्यग्रो यो जलधरो मेघः तमिव मयूराणां पिच्छा
नितद्दत्तचित्रविविधवर्णधारियशोभा धनुः ततधनीरूपे यं ध्वनिः सतयातं पक्षे मयूरपिच्छवन्त्वित्रं चापं इंद्रधनुः तत
धारिणं यं कृतिवकाभधानो राक्षसो यातुधानः तद्दृहिवउभयोः साम्यमाह गृहीतेति गृहीतं धृतं कुं अद्विरीयं च कुर्वन

सतं पक्षे गृहीता स्वायत्ती कृता एकचकाभिधाना पुरी येनेति विग्रहः अरुणेति अरुणानुजो गरुडः तद्दिवउभयोरेव संप्रदर्श
यन्नाद उद्धृतेति उद्धृता उत्पाटिता अनेकानां महतां नागानां च दूम मृत्युं क्लिष्टानां ताभिन सतभातं पक्षे उद्धृताः मुक्तास्त्रिकासिताः
अनेक महतां नागानां महाभोगिनां इतां येनेति विग्रहः भीष्मेति भीष्मो गांगेयः तमिव उभयोः सादृश्यमाह शिखंडीति शिखं
डिनो बर्हिणः तेषां शत्रुं न इत्थं कारित्वात् पक्षे शिखंडी पांडवपक्षीयो वर्षधरः तस्य शत्रुं विपक्षं निद्रा घोतिं निदाघो ग्रीष्मकालः
तस्य दिवस मिव दिनमिव उभयोः साम्यमाह सततेति सततं निरंतरं वनात आविर्भूता प्रकटीभूता ये मृगाः हरिणाः ते
षु तृष्णा तृतनेन छायस्य सततं पक्षे आविर्भूता प्रकटिता मृगतृष्णा मरीचिका ये येषामिति विग्रहः विद्येति विद्याधरो व्योमगः
तद्दृहिवउभयोः साम्यार्थमाह मानसेति मानेन अहंकारेण सवेगः सर्वदा तीव्रगतिः पक्षे मानसे मानसाभिधाने सरसि
गति गमनं यस्येति विग्रहः पाराशरेति पाराशरो व्यासः तमिव उभयोः सादृश्यमाह योजनेति योजनगंधा धावि वनेयास्मि
निषर्मादिनां दत्तं ये योजनगंधः कस्तूरीमृगाः तमनुसरतीत्येवंशीलः सतं योजनगंधा घ्रातं तमनुसारिणमिति वा
पक्षे व्यासमाता रिक्तस्त्री तयाश्चेति क्रोशः घटेति घटोत्कचो हिडिंबासुतः तमिव उभयोः सा भीमेति भीमं भयंकरं
रिपुरूपं धारिणं पक्षे भीमस्य वृकोदरस्य रूपमाकृतिः तद्धारिणं तत्पुत्रत्वात अचलेति अचलराजो हिमाचलः त
स्य कन्यका पार्वती तस्याः केशपाशः केशकलापः तमिव उभयोः तुल्यतामाह नीलेति नीलकंठो मयूरः तस्य चंद्रकाः
मेचकाः तेषामासमंतात् भरणं धारणं यस्मिन्स तथा तं पक्षे नीलकंठो महादेवः तस्य यः चंद्र एव चंद्रकः तदेव आभरणं
यस्मिन्नर्धनारीत्वादिति भावः हिरण्येति हिरण्याख्याहिरण्यकशिपुर्दैत्यः तमिव उभयोः साम्यतां दर्शयन्नाह महीति
महापराहाः वनश्चकराः तेषां दंष्ट्रा दाढाः ताभिः विभिन्नं विदारितं क्षतं वक्षःस्थलं भुजांतरं यस्य स तथा तं द्वितीयपक्षे
भगवता नृसिंहेन महावराहरूपमाधायाहिरण्यकशिपोर्वक्षःस्थलं विदारितमिति प्रसिद्धिः अनातिअतिरागिणमतिरा
गाभिभूतमति यशोभिका खर्वं तमिव उभयोस्तुल्यतामाह कृतेति कृतानि विहितः बहवः बंदीनां ग्रहाणां पारसामस्त्येन ग्र
हणं येन सतं पक्षे कृता बहवो बंदीनां वैतालिकानां परिग्रहः स्वीकारो येनेति विग्रहः श्लेषः खरोन गण्यते इति दंष्ट्रा दाघ

र्यः शेषः विशाते निपिशिताशनः मांसभक्षकः तद्विदिव उभयरूक्ष्यत्वमाहर क्रउतिरक्ताः अनुरक्तालुब्धकाः व्याधा
यस्मिन्सन्तथा तंपक्षे रक्तरुधिरे लुब्धएवलुब्धकः सस्पृहइत्यर्थः गीतातगीतकलागेयविज्ञानं तस्यावित्या सांस्वना
तमिव उभयोः साम्यमाह निषादेति निषादाभिल्लास्तैरनुगतं पश्चात्कृतं पक्षे निषादः तंत्रीकंठोद्भवः स्वरः निषादर्षभगां
धारइतिकीर्त्तः तेन अनुगतं सहितं अंबिकेति अंबिकाभवानी तस्याः श्रीश्रीकंठाह्लादविशेषः तद्वदिव उभयोः सा॰ महिषेति
महिषोरक्ताक्षः तस्यरुधिरं रक्तं तेन आर्द्रः क्लिन्नः कायो देहो यस्य सतं तदपि तादृशमित्यभंगश्लेषः अभिनवेति अभिन
वंमनोहारि प्रत्यग्रंवा यौवनं तारुण्यं यस्य एवं भूतमपि भपि तानिबहूनि वयांसि येनेति विरोधः परिहारपक्षे क्षपिता
वयसः पक्षिणो येनेति विग्रहः कृतेति कृताविह्नितः सारस्यधनस्यमित्यस्यमानं योग्यस्य अंनादेः संग्रहः स्वीकारो येने
वंभूतमपि फलमूलान्येष भशनं भक्षणं यस्येति विरोधः परिहारपक्षे फलं श्यामं वर्णं अनएवअकदर्शनं भीमदर्शनंभ
योत्पादकत्वादिति भावः स्वछंदेति स्वछंदेन स्वेछयावाति चरणं यस्य एवंभूतमपि दुर्गाकांदं एकमद्वितीयं शरणं
आश्रयो यस्येति विरोधः परिहारपक्षे दुर्गाभवानी एकंशरणं यस्येति विग्रहः क्षितिभृदिति क्षितिभृतराजा तस्यपादाश्चरणाः
तदनुवर्तिनमपि तत्समीपस्थायिनमपि राजसेवयान् पसपर्यातस्याः अनभिज्ञं अकुशलमिति विरोधः तत्परिहारपक्षे
क्षितिभृत्पर्वतः तस्यपादाः पर्यंतपर्वताः तदनुवर्तिनं तत्ररुचायिनमितिविग्रहः अपत्येति विंध्याचलस्य अचलबालकादिः
अपत्यमिव प्रसूतिमिव अंगीकृतं तस्य यमस्य अंगुण्यतारमिव एकादिगुणनतारमिव सहोदरेति पापस्य एनसः सहो
दरमिव सौदर्यमिव सारंति निकालस्य कलियुगस्य सारमिव सर्वस्वमिव भीषणेति भीषणमपि भयजनकमपि महत्तां
तमतं वमहासत्त्वं तस्य भाव सत्तालया गंभीरमिव गांभीर्यगुण्ययुक्तमिव उपलक्ष्यमाणं पार्श्वमाणं परिरिति
शेषः अर्भातिअभिभवनीयाति रस्करणीया आकृतिराकारो यस्येति सतं अत्यमस्तु प्राणिबोधकः अभिधानं नु पश्चात
स्यादसर्थावनस्य सेनापतिः अभिधानं नाम अहं पश्चात् तद्दर्शनानंतरं अश्रौषं आकर्णयं अनुचरमुखादिति शेषः।
ग्रामीणमिति ममममनमिचिंतितं आर्सीत् वभूवेत्यादि इतिशेषः तदेव दर्शयति आहारेत्यादिना आहार इत्यत्र यत एतेषां भिल्ला

नांप्राणितंजीवितं मोहाज्ञानं प्रायंप्रचुरं यत्र तादृशंन पुनरर्थवरितमाचरणं साधुजनैः सज्जनजनैः गर्हितं निंदितं तदेव
विर्द्दुप्य तोदर्शयति तथाहीति पुरुषेति पुरुषस्यपुंसो यत्र पिशितं मांसं तस्य यः इपदारः भगवत्येनैव अदर्शनं तस्मिन धर्म
बुद्धिः धर्मबोधः आहारेति आहारः प्रत्यवसानं साधुजनैः निंदिताः गर्हिता मधुमांसादिः मधुमद्यं माक्षिकंवा मांसं प्रतीतं
तं आहारो यस्येति विग्रहः आहिताग्नि कंडादपविग्रहः श्रमेति श्रमः शांतिसाधनायासः मृगयाभाखेटकः शास्त्रमिति
शिवाश्वगाला तस्याः रुतं शब्दः तं शास्त्रं उच्चारविद्याठः प्रबोधज्ञान कुशलाया तदुपमानं सद्हितमदसतांशुभाशुभानांस
मुपदेष्टारो बोधकाः कौशिकाः उलूकाः प्रदोति शकुनयः पतत्रिणः तेषां रुतमदूताहिनाज्ञानं तदेव प्रज्ञा विवेकबुद्धिः परीक्षि
श्वानः सारमेयाः परिचिताः विश्वासपात्राणि तद्यमिति शून्याकुलनरहिता कविंध्याटवी पुरातस्वामित्वं आपानकेति
सवः संतुष्टिकार्य्यं नदेवआपानमेव आपानकं स्वार्थिकः पानगोष्ठिकामित्राणि इतिक्रूरंयत्कर्मतत्साधनानि तेष्ववभूतानिध
नुष्येव वापान्येव मित्राणि सहृदः हितचिंतकानीति यावत् सहाया इति विग्रहेण दधीनिरूढं मुखमानं येषां सेचं विधाः साय
काः वाणाः तएवसहायाः इष्टकार्यकर्तृत्वात्सहाय्यकारिणः केरवभुजंगासर्पाइव तेषां विदग्धमुखत्वं स्वाभाविकं तेषा
मौपाधिकमितिभावः गीतमिति मुग्धा अनभिज्ञा येमृगाः हरिणाः तेषामुत्साहकारित्वच्चतादिधाविगीतं गानं कलते
तिपरिपोषितः अन्यस्त्रियः परवंदीग्रहणकः तद्रूपलेन गृहीताः स्वीकृताः कलत्राणि स्वपत्न्यः क्रूरेति क्रूरात्मभिः दुष्टात्मभिः
शार्दूलैः चित्रकैः समंसंवासः सहावस्थानं पशिति पशवो महिषाः तेषां रुधिरेणरक्तेनदेवतार्च्चनं देवपूजनं मांसेनेति
मांसेन पिशितेन बलिः दंतकारः तत्कर्मतत्कृत्यं चौर्येणेति चौर्येण परद्रव्यापहारेण जीवनं प्राणधारणं भूषणानीति
भूषणानि आभरणानि भुजंगामणयः सर्परत्नानि पर्वतवासित्वात् तेषां तत्सुलभा इतिभावः वनेति वनकरिणामरण्य
हस्तिनां मदः दानवारिभिः अंगरागो विलेपनं यस्मिन्निति अनिर्दिष्टनामानिकानने यत्रैव सीतनिवासं कुर्वतितदेव
काननं अरण्यं तः समंततः इत्यादि तत्वात्तं हितं मृक्षं मध्यभागो यस्य एवं भूतं कुर्वतं विदधतं इतिपूर्वोक्तप्रकारेण मयिचिंत
यति ध्यायतिसत्येव सनाथ रसेनापतिः तस्यैव शाल्मलीतरोरधः छायायामागत्य त्वरितेति त्वरितं शीघ्रं परिजनेनपार

कादं॰टी॰

३०

छदेन उपनीतं आनीतं यत्पल्लवासनं पल्लवासनं तस्मिन् समुपविष्टः तस्मिन् किं कुर्वन् भिक्षुः अपनेतुं दूरीकर्तुं उपक्रमं
विदंगत इव विशेषयन्नाह अटवीति अटव्यां भ्रमणं तत्र ततः पर्यटनं तत्र समाज्ञं समुद्भवं समुत्पन्नं सेनापतिं विशेषयन्नाह अव
ति अवतारि अनभिलषितं कारं इत्थं कुर्वन् सन् तस्थानुपुनरर्थं अन्यतरः कश्चिद्दक्षिणात्यनामा शबरस्थाने युवान्वीत कर्मधारयः न
नुशबराणां युवेति निर्धारणे षष्ठी समासः निर्धारणे इति षष्ठ्यास्तु समासनिषेधात् ससंभ्रमं संवेगं अवतीर्य तदनु प्रविश्य तस्मात्
पंपाभिधानात् सरसः कासारात् कमलिनीनलिनी तस्याः पत्रपुटेन अंभः पानीयं तथा धौतः क्षालितः पंकः कर्दमो यासां ताः अ
त एव निर्मलाः विशदाः याः मृणालिकाः कमलिन्यः ताश्च समुपाहृत्य आनीतवानित्यन्वयः सरोविज्ञानम् इति करयुगलेन हस्त
द्वयेन परिगृहीतं विकाशितं अंभः पानीयं यस्य तथा तस्मात् अथांभो विशेषयन्नाह स्वेदेति देवयं बालवायसं तस्य द्रवक
एकः तदनुकारि तत्सदृशं अत्युज्ज्वलवर्णात् तदुपमानं पल्लवयेति प्रलयस्य कल्पांतस्य यः दिवसकरः सूर्यः तस्य किरणाः दीध
तयः तेषां उपतापात् उष्मात् विलीनं क्षरितं अंबरस्य आकाशस्य एकदेशं भागं एकप्रदेशभागमिव इंदुमंडला इंदुबिंबात् प्र
स्यंदितं क्षरितमिव तेषां मुक्ताफलस्य रसो द्रवस्य निकरं समूहं द्रुतमिव द्रवीभूतमिव अतिस्वच्छतया तादृशभ्रममपि शीत
स्पर्शेन अनुमेयं अनुमानं योग्यं हिमेन तुहिनेन तत्संलग्नं प्रापितं अरविंदस्य कमलस्य यः कोशः कर्णिकाधारः तस्य रजः
परागः तेन कषायितं तुवरं कमलिनाः विशेषयन्नाह प्रत्यग्रेति प्रत्यग्रं तत्कालं उद्धृताः उत्खाताः आपीतेति आपीतं पानविषयी
कृतं सलिलं येन नं भूतः सेनापतिः सैन्यनायकः क्रमेण ताः पानानंतरं ताः मृणालिकाः अदशत् अभक्षयत् कः करीव सं
तेन मकरेन मयेणतेन पूर्वोक्तेन शबरसैन्येन भिल्लबलेन अनुगम्यमानः गतः शबरैक तात्त्विकतत्त्वेन त्वराभावात् अभिमतं
समीहितं एकस्याः दिशः सकाशात् इत्यादि दिशः इति एकत्र अवस्थानं गमनं प्रापणं इत्यर्थः कृतत्वेन पुनरर्थे
कृतमः कश्चित् शरतः शबरः तावत् भिल्लः तस्मात् पुलिंदवृंदात् शबरसमुदायात् अनासादितं अप्राप्तं दूरेणापाकृतं मृगमां
सं येन एवंभूतः पिशिताशी मांसाशी पिशितिति पिशितं अश्नातीति पिशिताशनो व्याघ्रः तद्वदिव विकृतं दर्शनं यस्य सः तस्मि

न्नेव तरुतले पूर्वोक्तवृक्षाधःक्षणं मुहूर्तमिव घटिकाद्वयमिव व्यलंबत तत्क्षणानंतरं विलंबं चकार तथा शबरसेनापतौ भिल्लनायके
अंतरिते वृक्षादिना व्यवहिते सति स पूर्वोक्तः जीर्णशबरः अस्माकं पक्षिणां आयूंषि जीवितानि विवक्षन्निव पानं कुर्वन्निव शुकानां
कीरिणां यानि कुलानि तेषां कुलवाः नीडानि तेषां स्थानानि ब्रह्मविषोपाणि गणयन्निव तत्संख्या कुर्वन्निव कृमादृष्टा रौद्राकृतिविशे
षयन्नाह रुधिरेति रुधिरस्य रक्तस्य यः बिंदुः पृषत तद्वत् पाटल श्वेतरक्तया कपिलिति कपिल पिंगला या भ्रूलता तस्याः परिक्षेप
परिधिः तेन भीषणया भयकारिण्या पुनः प्रकारांतरेण तमेव विशेषयन्नाह युगेनेति श्येनस्य पक्षिविशेषस्य इव हिंसकस्य तत्क्षणे
यं मांसं तस्य आस्वादं भक्षणं तत्र लालसो लंपटः तं वनस्पतिं वृक्षं आरुरुक्षुः आरोढुमिच्छुः कृच्छ्रेण चिरकालं यावत् आमूला
त मूलं मर्यादीकृत्य आमूलं तस्मात् प्रांत पर्यंतं अपश्यत् अवलोकयत् उत्क्रांतमिव तस्मिन् क्षणे तस्मिन् प्रस्तावे तस्य यदालोकनं वीक्षणं
तेन भीतानां भयत्रस्तानां शुकानां अस्माभिः प्राणैः उत्क्रांतमिव निर्गतमिव यद्दीताद्धि यस्मात् कारणात् अकरुणानां निर्दयानां
मिव दुष्करं नाकमपीत्यर्थः सर्वमेवाकृत्यं कुर्वंतीति भावः यतः स भिल्लः तं पादपं अनेकेनालाः वृक्षविशेषाः तद्वत् गंडव्यं अभ्रमिति
रुह्य आरोढुं नीवानस्य वनस्पतेः शाखांतरं भ्यश्च अश्वत्थकशावकानेकैकं प्रत्येकं तस्य भावस्तत्तालया फलानीव सस्या
नेसामर्थ्यं येषां तेन तथा तान्कांश्चिदिति अल्पाद्दिवसजातान् स्वल्पादिनप्रभावान् गर्भेति प्रत्यग्नोत्पन्नस्य गर्भस्य या छविः
कांतिः तया पाटलान् श्वेतरक्तान् किं कुर्वंतः उपलनयंतः कुत्पादयंतः कांशाल्मली वृक्षस्य यानि कुसुमानि पुष्पाणि तेषु
भूयमानापक्षाः तेषां भावः तत्ता तया नलिनानां कमलानां संवर्तिकान् चंद्रलंब यर्तिकास्थानवद्दलमितकांतः अने
नानि नेर्भ यने र्भलं वान्पनेतदनुकारिण्यः तात्मादृश्यभाजः कांश्चिदिति अर्कमंदारः तस्य फलानि तैः सदृशान् तत्तुल्या
न कांश्चिदिति लोहितायमानाः रक्तायमानाः चंचूनां त्रोटीनां कोटी अग्रभागाः येषां ते तथा तान् कांश्चित् किं कुर्वतः श्रियंशो

भांडुदूतः उत्प्राबल्येन धारयंतः केषांकमलमुकुलानां नलिनकुड्मलानां ईषन् किंचित् विघटितं विकसितं यत् दलपु
टं तेन पाडलं श्वेतरक्तं मुखं येषां तानि तथा तेषां पुनः किंभूतं विज्ञानष्टि अनेपि अनवरतं निरंतरं यः शिरःकंपः तस्य व्या
जेन मिषेण तेन निवारयत इव वयं बालकाः असमर्थाः दयां कुरु तथा मां मा हन इति निवारणां कुर्वत इव कीदृशान् प्रतीकार
य धानि निरुत्युपायः तत्र असमर्थान् सामर्थ्यवर्जितान् अपेति अपगताः असवः प्राणा येषां ते विधान तान् कृत्वा वि
धावक्षिता भूमौ अपातयत अक्षिपत तातस्तु गलिता तु क्रोडविभागेन उत्संगप्रदेशेन अधपृष्ठं अवालंबितात्य
तस्थौ नास्थिवानित्यन्वयः तथा मदंतं मदीयं अकांड एव अप्रस्तावेन प्राणहरं जीवितनाशकं अप्रतीकारं अचि
कित्सं उपप्लवं उपद्रवं उपनतं प्राप्तं आलोक्य निरीक्ष्य अथ तापितरं विशेषयन्नाह द्विगुणेन ताति द्विगुणतरः पूर्वस्मात् द्वि
गुणितः उपजातः समुत्पन्नः वेपथुः कंपो यस्य स तथा मरणं तिमरण भयात् मृत्युत्रासात् उत् भ्रांत अतिशयेन भ्रमि
ताः तरलं चंचलं तारकां कनीनिका यस्य सः किंकुर्वन् दृशं दृष्टिं इतस्ततः समंततः दिक्षु ककुप्सु विक्षिपन् विस्तारयन्
दृशं विशिष्टेन विषादेति विषादेन शोकेन शून्यानि लीनानि अश्रु इति अश्रुजलेन नेत्रांबुना प्लुतां पूरितां उदीरितां उद्बा
ष्पक्ष्मं अनार्द्रतां कांकुदं यस्य स तथा आत्मनः स्वस्य यः प्रतीकारः दुष्करनिरुत्युपायः तत्र अक्षमः असमर्थः किंकृ
त्वा पक्षसंपुटेन छदपुटेन मां आच्छाद्य तिरोधाय किं कुर्वाणः मन्यमानो जानानः किंतत्कालोचितं तत्समययोग्यं इदमेव
प्रतीकारं उपायं पक्षपुटावरोधयन्नाह त्रासेति त्रासेन भयेन स्रस्ताः विदीर्णाः ये संधयः अस्थिबंधाः तैः शिथिलेन
श्लथेन सदैन प्राप्यापरवशः परायत्तः मम यद् रक्षणं गुप्तिः तत्र आकुलः संभ्रांतः किमिदानीं कर्तव्यं विधेयमित्यस्य
भावः किंकर्तव्यता तत्र विमूढः भ्रष्टमतिः असावपीति असौ शबरः तदशाखा पपात पादपात् शाखांतरैः शालांतरैः संचरमा
निष्ठुरहृदय णः प्रवर्तमानः कोटरद्वारं आगत्य प्राप्य तातं मां पितरं गतासं विगतप्राणं अकरोदित्यन्वयः किंकृत्वा प्रसार्य विस्तार्य कं वामकरा
दूसव्यभुजं अथ एवं विशेषयन्नाह दूरात् अतिदूरात् अतिभयानं असितः कृष्णः भुजंगः सर्पः तस्य भोगः कायः तद्वत् भीषणं भय
जनकं विविधाति विविधा अनेके ये वनवराहाः अरण्यक्रोडाः तेषां वसा मेदस्तस्यायुः तयाविसंगंधिः आमगंधिकरतलं दूसतलं य ३९

स्य सतथा तं कोदंडेति कोदंडस्य धनुषः ये गुणाः प्रत्यंचाः तेषां माकर्षणं आक्षेपः तेन अवणां करणं तेन अंकितं चिन्हितं प्रको
ष्टः कलाचिका यस्य स तं अंतकेति अंतकस्य यमस्य योदंडो लगुडः तदनुकारिणं तत्सादृश्यधारिणमित्यर्थः कीदृशः सः अतिनृ
शंसः अतिक्रूरः कीदृशं तातं मुहुरिति मुहुः २ वारंवारं दनः चंचुप्रहारः त्रोटीप्रघातो येन स तथा तं किं कुर्वंतं उत्प्राबल्येन कूजंतं
नादं कुर्वंतं किंकृत्वा आकृष्य कोटरात् बहिरानीयेति शेषः मां तु चंचुपात्यनं कथमपि न दृष्टवान् कीदृशेन पक्षसंपुटांतरगतं नालक्ष
यत् न ज्ञातवान् अत्र हेतुमाह स्वल्पत्वादित्यादि स्वल्पत्वात् अत्यल्पत्वात् भयसंपिंडितागत्वात् त्राससंकुचितांगत्वात् आयुषो जी
वितव्यस्य अवशेषेण उद्वरितभागेन सदूवर्तमानत्वात् उपरितउपरतं मृतं तं पितरं अवनितले पृथ्वीतले शिथिलाः श्लथा शिरो
धरा कंधरा यस्य स तं अधोमुखं अनाक्रुशं अमुंचत अचिक्षिपत अहमपि तस्यापितुः चरणांतरे क्रमणमध्ये निलीनात्मा
ताङ्गोथ गावायेन सः निभृतमत्यर्थं अंके उत्संगे निलीनो लग्नः यथा पितुर्दूरात् भिन्नतया नोपलक्ष्ये तेन तथा स्थित इत्यर्थः तेनैव
जनकेन सहअपतं अधः संयोगफलेति क्रियाम करवं पतपतनं इत्यस्य तु इकपं अवाति अवशिष्टं उदुरितं यत्पुण्यं श्रेयः तस्य
भावकता तयापवनेति पवनः समीरणः तस्य वश्यः तरायल्कतान पुंजित संपिंडित तस्य महतः महीयसः शुष्कपत्रराशेः
शुष्काणि नीरसानि यानि पर्णानि पत्राणि तेषां राशेः समुदायः तस्य उपरि पतितं स्खलितं आत्मानं स्वं अपश्यं अद्राक्षं येने
ति येन पुण्येन शुष्कपत्रराश्युपरिपातेन वा मे मम अंगानि न अङ्गीर्यंत न विगलिताः यावच्चासो नृशंसः यावता कालेन तरुशि
खरात् वृक्षाग्रात् न अवतरति नो भरति तावत् दूरं अवकीर्णानि विगलितानि यानि पत्राणि तेः सवर्णः सदृशः तस्य भा
वस्तत्वं तस्मात् अस्फुटं अप्रकटं उपलक्ष्यमाणं दृश्यमाना मूर्तः आकृतिर्यस्य एवंभूतोऽहं अतिमहतः अत्युच्चस्य तमाल वि
टपिनः तमालवृक्षस्य मूलदेशं बुध्नप्रदेशं अविशं प्राविशयानित्यन्वयः इयेति इयरतं व्यापनं वितरं उत्पन्न पक्षकाकुदवन्नुतं
स इव क्रूरः इव प्राणपरित्यागो योग्यः उचितः तस्मिन्नपि पितुर्मरणे मरणसंबोचित मितियोग्यतायां तस्मिन्नपि काले समये सति
बालस्य अर्भकस्य न कालांतरं प्रवृद्धवयोवस्थाविशेषेण दायनात्मनं भाजनादिषु यः स्नेहः तद्विषयकोऽस्मः तस्य अन
भिज्ञः तद्दाता कंक्रियमाणः ज्ञानीति इत्यत्निस मयादारभ्य समुत्पन्नेन भयेन न रभ्येव केवलं सर्वथा अभिभूयमानः पा

३०

उपमानः पुनः कीदृशः किंचिद्दीप्तिर्किंचिदापतद्रुपलाताभ्यां निध्यंनाभ्यां पक्षाभ्यां छदाभ्यां र्बल्हूलः अवष्टंभः आधारो आ
श्रयो यस्य स तथा तं कुर्वन् उड्डन् इतस्ततः भूमौ पतत्कृतांतेति कृतांतो यमः तस्य मुखमिव मुखं यस्य एवंभूतात् कुद्दालात् भु
वि स्थितात् विनिर्गतां निश्चितं आत्मानं स्वं मन्यमानः त्रायमानः अथ तमाले विडौषयन्नाद्दनातीति नप्रतिषेधे अतिदूरवर्त
दवि सप्रदेशस्थलायां तस्य नगरे तिशबराणां भिल्लानां सुंदर्यः स्त्रियः तासां कर्णपूराणि कर्णाभरणानि तेषां रचना विनिर्मि
तिः तत्र उपयुक्ताः सोपयोगिनः पल्लवाः यस्य स तथा तस्य संकर्षणेति संकर्षणो बलभद्रः संकर्षणप्रियमधुबलरोहिणी यावितिकोशाः
तस्य परी वस्त्रं तस्य नीलच्छाया कांतिस्तया गदाधरो विष्णुः तस्य दृढच्छविं तरणिद्युति उपद्मं तद्रूपद्मास्यं कुर्वंत इव अंबोजतिभ
स्रोतोभिर्मिलितेः कालिंदी यमुना तस्याः जलकणानां यंत्रं पांछदाः संगानितेरि विरंचितानि निर्मितानि छदानि पत्राणि यस्य स तथा तस्य
वनानि वनकारिणामरण्यद्रुतिनां मरुद्दानानि तरुपासकानि मिंचितानि निकृत्तान्यानि यस्य स तथा तस्य विंध्येति विंध्याटवी
दंडकारण्यं तस्याः केशपाशः केशकलापः तस्य श्रियं शोभां उत्प्राय ल्पेन बहूनां दृढनः द्विवोपिद्दिवापि इव सन्निभं धकारि
तं ज्ञातांधकारं शांतांतरं शांतं अंतरं यस्य स तथा तस्य कीदृशं मृलदंडं अप्रविष्टेति अप्रविष्टानां तर्गताः सूर्यस्य रवेः किरणाः यः
स्मिन्नतं अतीति अतिशयेन गहनं अपर्यायमावकाडां कृष्ये वृआपरस्य वा भिन्नस्य इव पितुरभयदातुः उत्संगक्रोडे अवतीर्य उत्ता
र्यं सहायरः तेन समयेनेति तत्कालेन शिक्षितलपृथ्वीतलविप्रकीर्णानि इतस्ततः पर्यस्तान् शुकपिच्छेन कीरपाकान् संहृत्य ए
कीकृत्य कीदृशान् एकां आहूतया यावल्लता वल्लिः तरुक्षणीय पाशाः बंधनरज्जुः तेन संयतान् बद्धान् एवंभूतान् पर्णपुटेन आ
बध्य बंधनं कृत्वा अतित्वरितं अतिशीघ्रं गमनं यस्य स तथा गमनेति येन स नापति गतः तं नैव वर्त्मना मार्गेण तामसं वटिकां स
नापति सदीतामिव कलुषं अगच्छत् आमामता मां लितितु पुनरर्थेमां पिपासा मात्दृ परत्र उपरायत्तम कोशाद्दित्यन्वयः इतो मां
निडौपयन्नाद्दूलक्ष्यीतितदृमनाद्दिकल्प्या प्राप्ता जीविताशा प्राणधारणसंभावना येन स तं प्रत्यग्रेति प्रत्यग्रो नवीनो यः पि
तृमरणशोकः जनकमृत्युविषादः तेन शुष्कं अनार्द्रं संकुचितं वा हृदयं चित्तं यस्य स तं अतीति अतिदूरापातान् दविष्टतर
प्रदेशापतनात् तद्दृक्षाद्दीतिर्डौष आयामितं परिश्रामितं उत्तंसं यस्य स तं तथाविडौषयन्नाद्दूसंत्रासितेति संत्रासिन भयेन ज्ञा

नाम मुग्धं नाम सर्वेति मर्माणि सम अग्राणि अंगानि दूरात्र भन्नानि उपतापयतिर्धारयतो लिंगलावलवती बल्कोपयुक्ता अनयाका
लकलया घटिकया समयापन्न अतिभिल्लः सदूरं दूरं देशं अतिक्रांतः गतः इति परिकुलस्य चेतसि परिकुलनां कृत्वा किंचिद्दीप्तिर्किंचिदीष
त्तं नमितां ध्वांक्षतां परांग्रीवां येन स तथा भयेति भयेन भीत्या चकिता चमत्कारा याद्दकुतस्याद्दिशः अवलोक्य निरीक्ष्य तृणापि
यवसापि चलति कंपति सति पुनः प्रतिनिवृत्तः प्रत्यागतः इति मिव नावरमेन पदे पापकारिणं कृपापकारिणं इत्येष्यमाणः इत
प उपमानः निक्रम्य बहिर्निर्गत्य कस्मात तस्मात तमालतरु तलेभ मूलात् तापिछ वृक्षाधः कलातमतिकत समर्पयन् लंक्षितं सर्नुगं गुंत्र म
त्रं यासं अकरं अकार्य अपि च मम मन मिप्रचरम भूदित्यन्वयः तं विडौषयन्नाद्द अजातीति अजातो अनुत्पन्नो योपदीश छदीतयो
र्भावः तज्जात यानवितनेभ तिच्छितरः चरणयोः क्रमयोः संचारः स्थापनयोग्यता यस्य स तथा तस्याकं कुर्वतः मुहुः २ वारं २ मुखेन आ
ननेन पततः पतनं कुर्वतः मुहुः २ वारं २ तिर्यक् त्रास्थानं नापतं तंभ्रं स्यनं आत्मानं एकया तलया पक्षपाल्या छदसंहत्या संधा
रयतः पतनान्तर शोकविदग्धनः क्षितौ ताक्षिताविभ्रंसं सर्पणं गमनं तस्मात् योभ्रमः भ्रांतिः तेन आतुरस्य पीडितस्य अभ्यासे
ति अभ्यासः पुनः २ करणं तद्भाव वशात् एकस्मिपि पदे सरणादृत्वा निवेश्य अनवरतं बहुकालं उन्मुखस्य ऊर्ध्वाननस्य स्फुलस्फु
यथास्थानथा श्वसतः श्वास मोक्षणं कुर्वतः एतेन एकपदस्थापनाविश्रम बाहुल्यं व्यज्यते श्रुतिरेणुः तथा श्रमस्य भूयनर्णस्य
किं कुर्वतः संसर्पतः प्रचलतः चिंतां विरूणोगतिम मितिम म मन मिएवं स म भूत न देवदत्त्योपातिर खल्वेति खल्वनिश्चयेन जगतिस्त्रि
केअनिरसां अनिरूक्कं याम एवं विधाक अवकाश दशामुप्राणिनां जीवानां प्रयत्नपः प्रवर्तनरूपाः क्रियाः जीवितं प्राणितं तत्र
निरपेक्षागतस्पृहा नस्युः इदं जगति अस्मिन् लोके सर्वज्ञंत नामेव सर्वप्राणिनामेव जीवितात् अन्यत् किमपि अभिमततरं वा
छिततरं नास्ति तत्रार्थहेतुमाह यदहमिति यद्यस्मात्कारणात् सकृद्दृष्टं सर्वदा अहणयोग्यं नाम यस्य एवंभूतेन तातपितारूप
रतोपि पतोपि अविकलानां विषयग्रहणसमर्थानि इंद्रियाणि यस्य एवंभूतोहं पुनरेव संप्रतमपि च प्राणिमि जीवामि अतो
माधिगमन्यु अत्र अधिगम्योमाभीमा तिष्ठत्यामां विडौषयन्नाद्द अकरुणेति अकरुणं निर्घृणमित्यर्थः अतीति अतिशयेन अतिक्रूरं क्रू
तं अज्ञानातीति स्रुतदं नस्रुतस्रं अरुतदं अदृष्टपूर्वमिति अहो आश्चर्यं स्मादः श्रामितोयः पितृमरणशोकः तेन दारुणं भीष

कादं०टी

५०

णांयथास्यास्तथामयाद्रीय्यं तेनैनवकुकालं उपकृतं तदपिनापश्यतं तस्यापिअपेक्षनाक्रियतइति भावः खल्विति खलुनिश्च
येन मे ममहृदयंवितं खलं विषुनं उपकारानभिज्ञ वाइति भावः मयेति हा हृदानिश्चितमयातस्य योकं सर्वमखिलं एकप
दे एकदेवा विसृष्टमित्यन्वयः तत्किमित्यत आह लोकांतरेति लोकांतरगतायांपरलोकप्राप्तायां अंबा मातरि नया
शोकवेगं नो च्चनप्रवा दं निपम्पानिरुध्य अंबामवादवसानम ... दादारभ्य पालितं मया अस्य वंभृतेनापिमताते
तिरुपाधिः स्नेहधानि द्राघिपामीपशमार्थप्रतीकारः संवर्धन क्लेशमतिकिंचिद्गणितं पुत्रप्रीतिमहत्याअतिमहांतमपि
प्रत्यायतमपिमत्संवर्धनक्लेशं अगणयंताक्लेशंबुतद्गणनामकुर्वतायदितिदृत्यर्थः तातेनापिजायरिमामत्येनपालितो
वृद्धिंप्रापितः खलु निश्चयेन अमीमंप्राणाः अतिकृपणाः अतिशयेन जीवितलोलुपाः अतिकृपणाः यदिति दृतोउपकारि
णमपि उपकृतावि धाय कमपि ताते पितरं सापि अनिर्दिष्ट फलो गच्छंतं व्रजंतं अद्यापि मां प्रत्यमपि नानुगच्छति तान्
ति सर्वथा जीवित तस्मात् किंचितन्न खलीकरोति इति अत्र प्रकृतमर्थंसूचयत इति सर्वमेव खलीकरोतीत्यर्थः यदिदृश
वतमपि शोकाकुलमपि मां अयं उल्लाभिलाषः पानीयग्रहणाध्यवसायः आधावयति खेदं नयति च पुनरर्थे
अहंमन्ये आनेइयंममसलिलपानबुधिः जलपानधीः केवलं निर्घृणतैव अननुकंपतैव क्रोशस्ममम आगणतेति अ
गणितः नगणना विषयीकृतः पितृमरणशोकोयेन स तथा तस्य अद्यापि दूयतागतेनापि सरस्तीरं कासार तटं दूरेण व
तदेव दर्शयति तथाहीति जलेति जलदेवतानां जलाधिष्ठात्रीणां नूपुराणां पादकटकानां यो रवः शब्दः तदनुकारि
तत सादृश्यभाक् अद्यापि कलहंसविरुतं कादंब कल तरं तं गत दूरे तथा सारसरसि तानि कलखण कूजितानि अस्फु
टानि अस्य कानि श्रूयते आकर्णितेविप्रकर्षाद्दूरतिविप्रकर्षात दूरात आशामुखेषु दिग्वदनेषु विसर्पणं प्रसरणं तेनावि
रलो न्यूनः नालिनीखंडपरिमलः कमलवनामोदः संचरतस्तरतः प्रसरति कदाचित दारुणत्वान्मां भाविमार्गोमांत्यजत्या
न दूरेपि गंतुं शक्यत इत्यत आह दिवसेति दिवसस्य वासरस्य इयं प्रत्यक्षोपलभ्यमानाकष्टा दशा मध्यावस्था वर्तते ५०
तदेव दर्शयति तथाहीति रविः सूर्यः अंबरतलमध्यवर्ती व्योममध्यगामी अनवरतेति अनवरतं अविछिन्नं स्फुरंते

दीप्यमानं आतपं प्रकाशं अनलधूलिनिकरमिवबन्हिकणिकासमूहमिव करैः किरणैः विकिरति क्षिरति अधिकांतयां
पिपासां उपजनयति निष्पादयति संतप्तं उष्णं मत पांशुपटलं धूलिसमूहं तेन दुर्गमा दुःखेन गंतुं शक्या भूः पृथ्वी
अतीति अतिप्रबला अधिकवती पिपासा उद्भूतया अवसंनानि खिन्नानि मे मम अंगकानि शरीरावयवाः अल्पम
पि स्वल्पमपि गंतुं नालं न समर्थानि किं बहुना आत्मनः इंद्रियसंघातस्यापि अप्रभुः समर्थः अस्मि असमर्थ इत्यर्थः
दुर्गमे वचनं इंद्रियादि कमपि स्वाधीनं मे नास्तीति भावः मे मम हृदयं सीदतीति खिद्यते तेन चक्षुषापि नेत्रमपि अंधकार
तां तिमिरतां उपयाति प्राप्नोति अंधकाराकुलं भवतीत्यर्थः नामेति कामल्लाम अंग्रेण अर्थत्वात् अन्नरभकरणात दुर्ज
नो विधिः ईश्वराज्ञा अनिच्छतोपि असमीहमानस्यापि मे मम मरणं मृत्युं उपपादयेत कुर्यात इत्येवं पूर्वोक्त प्रकारेण मयि चिंतयत्ये
व विचार यत्येव सरस्तः समीपस्थितस्मात् सरोवरात् नातिदूर वर्तिनि निकटस्थायिनि तपोवने तापस आश्रमाधिष्ठितकानने ना
म इति कोमलं अग्रेण यस्य जावालिनाम्ना महर्षिः उग्रतपा यस्यैवं भूतो मुनिः ऋषिः प्रतिवसति स्म निवासं कृतवानित्यर्थः तत्तनयोश्चे
ति तस्य तनयः सुतः च पुनरर्थे हारीतइति नाम यस्यैवं विधस्तापसकुमारकः स्वल्पवया इत्यर्थः तदेवपूर्वोक्तं पंपाभिधानं कम
लवनं सरः स्नातुः स्नातुमिच्छुः सन् तेनसापानेन पथा तापागमदित्यन्वयः तमेव विशेषयंनाह सनकुमारेति सनत्कुमारो ब्रह्मपु
त्रः तद्वदिवसर्वविद्यानामवदातं शुद्धं चेतोमनोयस्य स मनवयोभिरिति समवयोभिः सदृशवयोभिः अपरस्तैरन्यैः तपोधन
कुमारकैः तापसशिशुभिः अनुगम्यमानः तेनैवपथा तेनैव मार्गेण आगमदिति पूर्वेणान्वयः द्वितीय इव एतद्भगवान्
ज्ञानवान् विभावसुरग्निः अत्युत्कृष्टं तेजो विद्यते यस्य महत्वात्तेजस्वी तस्य भावस्तत्ता तया दुर्निरीक्ष्याः दुःखेनालोकयितुं
शक्या मूर्तिर्यस्य स तथा उद्यतइति उद्यतः उदयं कुर्वतां दिवमकरमंडलान्म सर्वांबं वादिवउत्कीर्णः उल्लिख्य कल्पितः इत्यर्थः
ताडित्तिरिति तडिल्लतावरचितानिर्मिता अवयवा यस्य सः तमुरति तप्तः कुंभायः कनकस्य सुवर्णस्यद्रवो रसः तेन लिप्त उप
लिप्ताकिंपितामूर्तिः शरीरं यस्य सः पिशंगाति पिशंगा पीताभा अवदाता निर्मला यच विधायाः स्फुरंत्या दीप्यमानया दीप्रभया
शरीर कांत्या सहवाल्हातपेन वर्तमानं दिवसं दिनमिव आदराया नलेनवर्तमानं वनं काननमिव उपदर्शयन प्रकाशयन उत्तमाति

उत्तसंउस्मीरुतं बलुर्दं कान्ताय मंनद्रुर्गादूतीनां रकानां अनेकानि थानि तीर्थानि तेषु अभिषेकः स्नानं तेन पूतानां पवित्राणां अंसेति
अंसरुहं भुजशिरः स्थानं तत्र अवलंबिनीनां वेलुंतानां निकरेण समूहेन उपेतः सहितः लंबित इति लंबितो बद्धः निरवाकृला पा
येन सत्तथा वाल्हिनेतिवल्हिनाम्ना कोदरयर्सेन आप्लण रूपेण आख्यातेन वांऽयव नं हाथमिति प्रसिद्धिः दाधुमिच्छादध्र ॐक्षा
तयान्ह तो विहितः कपटेन पटः स्पष्टां वर्णयनेन भूतऽनुभगवान्याव कोवाल्हिः तपोवनेति स्फाटिकेन स्फटिकमणिनिर्मितेन अ
क्षवलयेन अक्षिमालिकया विराजमानः शोभमानः अक्षवलयं विशेषयन्नाह दक्षिणेनेति दक्षिणा च सव्यो यो करः तत्र अव
लंबिना तपोवनेति तपोवन देवता वनाधिष्ठात्री तस्याः नूपुरं पादकटकं तदनुकारिणा तत्सदृशेन केनेव धर्मो विधिनिषेधादिरूपः
तस्य शासनं आज्ञा तस्य कटकेन वलयेन वलकलविषयस्य समग्रपदार्थस्य यः उपभोगः परिभोगः तस्मात् निवृत्तिरूप
रमः तदर्थं तन्निमित्तं उपपादितेनाश्रितेन कमण्डलु इति कमण्डलुपद्वेअतिकफलके मनोवाक्कायलक्षणेनात्रि सम्मेनवभ
स्मत्रिपुंड्रकेन भूतिस्थितिककेन अलंकृतोपि भूषितः गगन इति गगनगमने ऊर्ध्वमुखी उर्ध्वाननायाबलाकाविसकटकात तदनुका
रिणा तत्सदृशेन स्वर्गमार्गमिव त्रिदिवपंथानमिव दर्शयता प्रकाशयता सततं निरंतर उत्तरविणं ऊर्ध्वकंधरेणैवं भूतेन स्फ
टिकमणिकमंडलुना स्फाटिककुंडिकया अध्यासितं आश्रितं वामकरतलं यस्य सः कंधनिरूत्स्माज्जिनेन कृष्णचर्मणा परीताव्यापा
मूर्तिर्यस्य स तथा केनेव धूमपटलेन वदहनकेतन समूहेनेव कीदृशेन तपोमं भवालिंतत पः स्फूमात यानि पातनकीदृशेन
अंतः शरीराभ्यंतरेण पततात्रवेशं कुर्वता कीदृशेन वर्तिना स्कंधदेशेन अवलंबते इत्थं चन्द्रालंकृतेन नीलपांडुच भाः यस्य तेन
तमभीतिय तोपवीतेन यज्ञसूत्रेण उच्चावल्पमभासमानोडीप्यमानः केनेव अभिनवं प्रत्यग्रं यत तन्निस सूत्रं कमलनालतंतुः
तेन निर्मितेन रचितेनेव परिलघुतया परिसामर्त्यन स्वल्पतया अणुतया पवनेन समीरणेन कोलेन च पलेन किं कुर्वताऽनिर्मा
सं पलराहितं विरलमसं कार्णायत पार्श्वक पंजरं पार्श्वगताष्टिसमुदायमिव गणयतात तत्संख्यां कुर्वताय तोपवीतं विज्ञानष्टवा
मइतिवामः सव्योयो अंसः स्कंधः तदवलंबिना सदृ यस्यानजालेन अथ मुनिर्विशेषयन्नाह देवेतेति देवतार्चनार्थं पारेस्व
रूपज्ञार्थं आसमंतात् गृहीतानि आनीतानि वनलताकुसुमानि अरण्यव्रततिपुष्पाणि तैः परिपूर्णं भृतं यत्पर्णपुटं तेन स

नार्थं स्फटिकशिलाक्रीतं यस्यैवंभूतेन आषाढदंडेन व्याप्तो व्यापारयुक्तः सव्येतरो दक्षिणपाणिर्हस्तो यस्य स तथा तपोवनेति
तपोवनसंबंधी ये मृगा हरिणास्तैः कृपयानुकंपया चलितेन अनुयातः अनुगतः किं कुर्वतः आस्येन मुखेन यासं भुक्तं तेन ह त्यातः उत्तविनितां स्नान
मदं आपूर्वमानं उद्धृतां धारयता मुखं विशेषयन्नाह दर्पादिति उपजातः समुत्पन्नः परिचयः संबंधश्च वहीयो मुनिभिः सार्धं यस्य स
तथा तेन नीवारेति नीवारो वनव्रीहिः तस्य मुष्टिः प्रसिद्धा तव्यासं वर्धितेन वृद्धिं प्रापितेन कुशेति कुशाः दर्भाः कुसुमानि पुष्पाणि
ताः व्रततयः ताभिः आयाय्यमानाः विदं प्राप्यमाणा अतएव कोलाहलपत्राद्गरिर्यस्य स तेन प्रकारांतरेण मुनिपुत्रविज्ञानष्टविद
पउतिविरचिताश्रयः तदुद्दिवउभयोः सादृश्यमाह कोमलेति कोमलं कुंकुमारं यत वल्कलं चार्धं तेन आवृतमाच्छादितं शरीरं यस्य स
तथा अस्यापि मुनिलेन वल्कधारित्वात् साम्यं गिरिगिरिर्वेति गिरिः पर्वतः तदुद्दिवउभयोः साम्यमाह मेखलेति मेखलया
मौंज्या वलीतबन्धः स तथा पक्षे मेखला अर्द्धमध्यभागः तया सह वर्तमान इत्यर्थः गरुडरिवेति गरुडः सिंहिकेयः तदुद्दिवएतयोः सा
म्यमाह अमृतेति अमृतं निरंतरं आस्वादितः सोमः यतित्तोमः यागसाधनद्रव्यं येन स तथा एतेनात्यंतसोमयज्ञकार
त्वं सूचितं पक्षे असकृत बहुवारं आस्वादितो ग्रस्तः सोमश्चन्द्रो येन इति विग्रहः पद्मेति पद्मानां कमलानां निकरः समूहः तदुद्द
वउभयोः साम्यं दिवसेति दिवसकरस्य सूर्यस्य आतपभयात् मरीचीन पातीति आतिसत्तथा पक्षे सूर्यो यकाशित्वात् सूर्य
मरीचीन पातीति विग्रहः सतपंचतिविग्रहः न दीनतयाः नदिन्याः तदंपतीरंनित्सिनन्तरथशः तदुद्दिवउभयोः सादृश्यमा
सन्ततमिति सततं निरंतरं रवि सायंतलेन पानीयेन शालनं तेन विमलाः तडाः सदा यस्य सः पक्षे सततज्ञालक्षालनेन तटाः अव
तो ऊर्घ्यस्यातिविग्रहः कोतिनरिणादूषिणां कलभर्त्रिवादसकोगजः तदुद्दिवउभयोः साम्यमाह विकचेति विकचानि
स्फुटानि कुमुदानि कैरवानि तेषां दलानि पर्णानि तेषां काकलानि वंडाः तदुतसिताः शुभ्राः दशनाः दंता यस्य इति स तथा उ
भयसाम्यादभंगश्लेषः द्रोणिरिवेति द्रोणिरश्वत्थामा तदुद्दिवउभयोः उद्देसाम्यमाह कृपेति कृपा दुःखदीनेन्ता तया
अनुगतः सहितः पक्षे कृपकृपाचार्यस्तेनोपगतानि विग्रहः न सत्रेति न क्षत्राणां तारकाणां राशिः समूहः तदुद्दिव
अनयोः साम्यमाह चित्रेति चित्र मृगस्य कृत्तिका चर्म तेन श्लेष संबंधः तेन शोभितः शोभां प्राप्तः पक्षे चित्रा स्वाती म ग

कादंबरी-
४२

मगाशिरः कनिकाग्रशिखाभासैषामार्यताभिः उपशोभितः धर्मतिमिरकालः उन्मादकः तस्यां द्विजेति द्विजेन तदुद्दिवउभयोः साम्यमा-
क्षपितदुरितक्षपिताः श्रयंप्रापिताः बहुवीचीपाः तगादयीयेनसः पक्षेश्रापिता बहीदिवाराशियेनेतिविग्रहः जलेनेतिजलधर
समयः प्रावृट्कालः तदुद्दिवउभयोः स्तुत्यतामाह प्रशमितइतिप्रशमितः शांतिंप्रापितः रजःप्रसरः प्रवर्तकगुणव्यापारो येनसः
पक्षे प्रशमितोरजः प्रसरो धूलिविस्तारो येनेतिविग्रहः वरुणइतिवरुणः प्रचेताः तद्दिवउभयोः साम्यमाह उदकांतरतोविहितः
उदवासोव्रतविशेषो येनसः पक्षे उदके पुत्रार्णाम्बिवासो यस्येतिविग्रहः उदकश्च उदधिः दूरादिति दूरीकृतः स्मरवउभयोः साम्य
माह अपनीतेति अपनीताः दूरीकृताः नरकाः दुर्गतिर्येनसः पक्षे नरकनामा दैत्यस्य भयं येनेतिविग्रहः प्रदोषेति प्रदोषो यामिनीमु
खंतस्यारंभः प्रारंभः तदुद्दिवउभयोः साम्यमाह संध्येति संध्यादिवसरात्र्योः संधिः तदुत्पिंगलतारागणवतारकाकलितिका
यस्यसतथा इदंमहापुरुषोपलक्षणं तदुक्तमन्यत्र अक्षद्रोपिचक्रवर्तीस्यात पीततारकत्व क्षपिपक्षे संध्यारक्तापिंगलतारकाय
स्मितिविग्रहः प्रभातेति प्रभातं प्रत्यूषं तस्यकालः समयः तदुद्दिवउभयोः साम्य बालेति बालस्य नूतनस्य तस्यआतपः बालश्चासौ
आतपोवा प्रकाशः तद्वत्कपिलः पिंगलः पक्षे बालातपः उद्गमनसमयवर्तीआतपः तेनापिंगलः पीतरक्त इत्यर्थः रविरथ
इति रवेः सूर्यस्य यः रथः स्यंदनः तदुद्दिवउभयोः साम्यमाह अक्षेति दृढयथास्यात्तथा नियमितानि बद्धानि अक्षाणां इंद्रिया
णां चक्रं समूहो येनसः पक्षे नियमितं अक्षान्वितं चक्रं संस्थितं तावद्विग्रहः तत्र अक्षो मध्यप्रदेशः चक्रं प्रसिद्धं सुगतेरिति सुष्ठु
शोभनोयः गजान्तपातिः तदुद्दिवनयोः साम्यमाह निगूढेति निगूढं रहस्यमंत्रसाधनं देवताराधनं तेन क्षपितः क्षयं
नीतोविग्रहः शरीरं येनसः पक्षे निगूढाः तिगुप्ता मंत्राः रहस्यालोचनं साधनं गजाश्वादिताभ्यां क्षपितः क्षयंनीतो
विग्रहः शत्रुजनितकलहो येनेतिविग्रहः जलनिधिरिति जलनिधिः समुद्रः तदुद्दिवउभयोः साहश्यमाह करालेति करा
लं यत शंखमंडलं भान्स्थवेनरंतव्रावर्तेन गतीयस्यस तथाताहशावर्तश्च महातपस्विलक्षणं पक्षे करालानि भीमा
नियानि शंखमंडलानि बोध्यावर्ताः तानि आवर्तः पयसां भ्रमः एतैः गर्तैः अगाधप्रदेशेश्च यस्येतिविग्रहः भगीतिभगी
रथः सगरप्रपौत्रः तदुद्दिवउभयोः साहश्यमाह असकृदिति असकृत्अनिशं दृष्टः अवलोकितः गंगायाः अवतारो ४२

येनसः पक्षे दृष्टो गंगावतारो तीर्थो येनासौ पक्षे दृष्टः गंगायाः अवतारः प्रभवो येनेतिविग्रहः भ्रमरइति भ्रमरो मधुकृत तदुद्दिवउ
भयोः साम्यमाह असकृदिति असकृत वारंवारं अभ्यस्तः अनुभवविषयीकृतः पुष्करं जलं तेन सहितं यद्वनं तत्र वासो वसति
र्येनसः पक्षे अनुभूतः पुष्करवनं कमलखंडः तत्रवासो येनेतिविग्रहः वनइति वने चरतीति वनचरः एवंभूतोपिकृतोमहा
लयेषु उच्चैः स्थानेषु प्रवेशो येनेतिविरोधः परिहारपक्षे महालये ब्रह्मणो लयः तदुक्तं अधोमुख्याकुंडलिन्यादिर्ध्वमु
खीकृतसति ब्रह्मरंध्रं अपवर्गं नीतायं तस्यामकृतिना बरुणानं ब्रह्मणि लय इति यद्वा महालयो मोक्षः तत्र कृत वसतिरित्यर्थः
असंयतिअसंयतः असंयमवानपि मोक्षार्थी मोक्षाभिलाषुकः इतिविरोधः परिहारपक्षे असंयतः अनवधीपीत्यर्थः
संदानितः संयतश्चेत्यभिधानचिंतामणिः सामेति सामसांत्वनं तत्प्रयोगपरोपि मैत्रीप्रयोगतत्परोपि सततं निरंतरं
अवलंबितः आश्रितो दंडो राजदेयद्रव्यं येनेति विरोधः तत्परिहारपक्षे सामवेदप्रयोगपरोपि सततं अवलंबितो दं
डो यष्टिर्येनेतिविग्रहः सुप्तइति सुप्तोपिनिद्रितोपि प्रबुद्धो जाग्रत् दवस्थ इति विरोधः परिहारपक्षे सुष्ठु शोभनो साक्षा
यस्येतिविग्रहः लक्ष्यं चराचरांचितां दृष्टिरूपचिनक्रीयस्य चूडामणिर्नागानागात्मजार्थेनभासितथवलंय दुपुर्भूय
यति मारमारागिणीभू र्मतारितियमिनोयनचोशाट्मारः॥ समाससाश्चनुन्नाकणक्लिरणनिभाः पातुबिभ्रत्रिनेत्रः॥ इतिश्रृंगारति
लकरीकायांतथासंनादिकासदामावशिकरमुद्दितातिज्ञाभनस्तुतालक्ष्यांतरमपि संनिहितदति साम्यकप्रकारेणानिदर्शितं कथनं तेनत्रक्ष्यंलाच
नक्षयं येन रंभतोपि परित्यकं दृष्टं तं वामलोचनं येनेतिविरोधः परिहारपक्षे परित्यक्तं वामंचर्मलोचनं आलोकनं येन इत्यर्थः यद्वा प्रज्ञा
विलानपारत्यक्ता वामायांमनस्विनीयां दर्शनं येभेत्यर्थः प्रायेण इति प्रायेण बाहुल्येन अकारणमित्राणि निदानव्यतिरेकेण प्रियाकारीणि
अतिशयेनकरुणा परदुःखप्रहाणे मतयाद्र्शाणि स्निग्धानि वस्तुनिश्चयेन सदा सर्वकालं सतां सज्जनानां चित्तानि मनांसि भवंतियतः स
मुनिसुतो हारीताख्यः मांतदवस्थं कृष्ट्वापन्नं आलोक्य निरीक्ष्य समुपजाता साम्यक्प्रकारेण उत्पना करुणा कृपा यस्य संभूतः समीपव
र्तिनं निकटस्थायिनं कंचिकुमारकं अन्यतमं मुनिसुतं अब्रवीत अवोचत अयं प्रत्यक्षगतः कथमपि महता कष्टेन अकृतोधूः कीरपोतः
असंजातपक्षपुट एव असमुत्पन्नच्छदः एव अस्मात तरुशिखरात वृक्षप्रांतात परिच्युतः स्खलितः वाथया अनेन कृतेन श्येनः सिचानकः

तस्य मुखात् आननात् परिभ्रष्टेन पतितेन भवितव्यं तदेव दर्शयति तथा हीति अतिदीर्घादिवाप्यः तस्य भावस्तत्ता तया प्रपातस्य प्रपत
नस्य अल्पं ईषं उद्गिरितं यस्मिन्नेवं विधं जातितं यस्मिन्नेवं भूतायां अमीलितं संकुचितं नेत्रं यस्य तथा मुहुः २ वारं २ मुखेन पतति अयं पक्षिणो
जातिस्वभावः मुहुः २ अत्यल्पं तूर्णं उत्कंठं श्वसिति प्राणिति मुहुः २ चंचुपुटं त्रोटीपुटं विवृणोति विकाशयति तेन ज्ञायते तेन समर्थो भवति
शिरोधरं ग्रीवां धारयितुं स्थापयितुं तादृशं पृथ्वीं दृष्ट्वा ततः एहि आगच्छ यावत् तावदयं यावत्कालं अयं शकुन्तः असुभिः प्राणैर्न विमु
च्यते न विभ्रंश्यते तावदेव तावत्कालं एतद्दीनं इमं शुकं अयं तावत् प्रापय सलिलसमीपं पानीयसविधं इति पूर्वोक्तप्रकारेण
अभिधाय उक्त्वा तेन ऋषिपुत्रेण मां सरसीतीरं सरसस्तटं आनायत अप्रापयत् उपसृत्य प्राप्य च जलसमीपं नीत्वा एकदेशे अन्य
तरस्मिन् प्रदेशे निहितो स्थापितो दंडकमंडलुर्येन स तथा तेन आदाय गृहीत्वा मां कीदृशं आमुक्तः परित्यक्तः प्रयत्नः अन्नपाना
द्यनुकूलउपायः करेणायस्य तं येन सत् उत्तानितं ईषत्कृत्य तं मुखमास्यं येन स तेनोर्ध्व स्वयमात्मना अंगुल्याकरशाखया कतिचित् कियंतः
सलिलबिंदून् पानीयपृषतः अपाययत् जलपानमकारयत् अंभसः पानीयस्य शीकरेण दशच्युतेन तोयावसिक्तः सेकः सिंचनं य
स्य तं शुष्कपोतं विभाषयं नाद्दूरवर्तितडपक्रान्ताः नलिनाः नवाः प्राणाः असवो यस्य एवं विधं मां उपनतं इनस्य समीपं प्ररूढस्य जात
स्य नववनलिनीदलस्य प्रत्यग्रपद्मिनीपत्रस्य ... नेपानेन शिशिरायां शीतलायां छायायां विनिपाययत इति अभिधानामयस्य
वरिधंशुकं निधाय स्थापनां कृत्वा एतदभिधानीयमिति कृत्वा तंस्यस्य कृच्छ्रं यांग्यं स्नानविधिं आकरोत् अस्मात् अभिषेक
स्य स्नानस्य प्रयमाने प्रांते च पुनरर्थ उद्गत भक्त उत्थितोवभूवेत्यन्वर्थः दारातां शक्तिनाश अनेकारात भनेकैर्वर्द्धिभिः प्राणाया
मैः प्राणयमैः पूतः पवित्रः किं कुर्वन् जपन् स्मरन् कानि अघमर्षणानि अपदेवता स्नातकर्माणि सर्वेना ध्यायन् अघमर्षणानि
तिकीदृशः काषायाणि पवित्राणि अनताव विकाशानि कारकं उन्मुखः ऊर्ध्वमुखः नलिनी तिनलिनी कमलिनी पत्रपुटेन आधार भूतेन प्रत्य
ग्रभग्नैः तत्कालत्रुटितैः रक्तारविंदैः रक्तकमलैः अधियभूतैः भगवते मार्तण्डाय सवित्रे श्रीसूर्याय अर्घं पूजां दत्वा वितीर्य
अन्यस्कंधानि वल्कलः काषायं आददत् इति स्नानानंतरं आगृहीतं स्वीकृतं धौतं क्षालितं अतएव धवलं शुभ्रं वल्कलं चीवरं येन सत
था सद्यः सध्यातद्यतिसदृशोत्कयायाकामुखा वर्तते यः सर्वभूतः संध्यातपः सायंकालीन सूर्यातप उत्पन्नत केतिक रत केन कतत
न

यांनि धूनन आकोटनं तेन विशदानि संकाश रामदायस्य सतथातेन सकलेन समग्रेण मुनिकुमारकदंबकेन तापसशिशुसमूहेन अनु
गम्यमानः मार्गमिति विलोपायनं गच्छता श्रद्धाद्वायनपावनाभिमुखं तस्याश्रमसंमुखं ज्ञानेन अतिवेगेन अगच्छत् अन्वतिष्ठत् श्रांतातिदू
रमिव गत्वा अदृष्टिपथं अनतिक्रम्येत्यर्थः अदूराश्रमं मुनिकाननं अपश्यमिति दूरेणान्वयः काननैः वनैः उपगृदं व्या
प्तं अथ वनविशेषणानि व्याख्यानयन्नाह दृष्टिदीत्यादि प्रतिदिगं सदा सर्वत्र सं निहितानि दत्त ... कुसुमफलानि येषांतैः ता
लः तृणराजः तिलकः श्रीमान् तमालताप्रिच्छ दिनान्तो वश्यानिन्नीपः वकुलः केसरः एतैः बहुलैः दृढैः नीरंधैः बहुलं दृढमिति कीज्ञाः एला
ख्याः वृद्धवालकायाः यालवतावल्यः ताभिः आकुलिता व्यासा नालिकेरी कुलपालीपाल्यां समृद्धिर्येषु तैः लोलाश्चपलाः लोध्रः मालव
लवलीलतावनींगिर कृष्णाः श्रीसंतत एतेषां परम्परा येषु तैः कलुषितानि बाहानि निर्गतानि यूतरेणुपटलानि आम्रपरागपुंजानि ये
षु तैः अलिकुलानां भ्रमरसमूहानां संकारेण शब्देन मुखराः वाचालाः सहकारा येषु तैः आम्रेषु अतिसौरभ्यः समदको
र इति वर्णमाद्रिः अतीनयोः नमः आसप्त पात्रमांसलेनियतव्रत अतिसारभ यस्मरः उन्मादानि मदोन्मत्तानामियानि कोकिलकुलानि
पिककुलानि तेषां कलापः समूहः तस्य कोलाहलः कलकलो येषु तैः उत्फुल्लाः विकसितायाः केतक्यो मालत्यः तासां रजः पुंसः परागः
समूहः तेन पिंजरैः पीतरक्तैः पूगीलतान्क मुकलताएव दोलाः प्रेंखांता अधिरूढा आश्रिता वनदेवता अरण्याधिष्ठात्र्यो येषु
तैः पुनः किं कुर्वद्भिः अनवरतं निरन्तरं अनिलचालितं वायुधूतं अतिधवलमतिपांडुरं कुसुमनिकरं पुष्पसमूहं उत्सृजद्भिः वि
किरद्भिः किमिव तारकवर्षमिव उल्कापातमिव नरपिबिंविदानिष्टस्य सचकं भवति इदमपि तथैत्याद्धर्मे इति अधर्मस्य अ
विद्याचारस्याविनाशतिभावः तस्यत्व कंपशुनेन तेन सर्वथा अधर्माभावो ज्ञेति ध्वनितं संसर्का अन्योन्यं मिलिता पादपा रक्षा
येषु तैः पुनः कीदृशं दंडकारण्यप्रतिविंतं स्यम् यः कल्पः कल्पभूमयः ताभिः उपशोभितं शोभां प्रापितं प्रांतं पश्चाद्भागो यस्य स
तं अतत्कल्याविशेषणानि आवाकिनेल्याह अचाकिता अत्रस्ताः प्रचलिताः गलं तीय कृष्णसाराः कृष्णमृगाः तेषांयूतं दज्ञ
गलगुणिताः तेन शावकाभिः किसंयुक्ताभिः उत्फुल्लविकसिता याकमालन्यो नालिन्यः ताभिः कोमलाभिः रक्ताभिः मारीचनामा
यः मायामृगः तेन भव भूतानि छिन्नानि रूढवारुणा संजातवल्मीनां पत्राणि पर्णानि यासु ताभिः दाशरथि श्रीरामचंद्रः तस्यचा

पकोल्पाः शताः कृताताः येकं दानिमृताशिंतःभास्मिगर्ताभु र्वोविवराणितैः विषमितं दूर्वन्तितांग्रामंतर यामताभिः पुनर्का दूरं मुनिभिः
हरणभूतैः अभ्यस्यं उपकंठंसमीपं यस्य सतथा तंयथाक्रमं मुनीनां श्रेणिविशेषणानि व्याख्याने यैनाद् आगरहीति आगरहीताआताःम
मिथुनध्वांसिकुरंगदर्भः कुसुमानिपुष्पाणि मदामत्तिकाः ये ते तथा तैः अध्ययनेन वेदपारायणेन मुखरावाचालायो मुनिकुमारिकाभिर्विनया
तैरनुगतैः महर्षिः सर्वतोभतः प्रविशद्भिः प्रवेशंकुर्वद्भिः तद्गतपदार्थ प्रदर्शनपूर्वकं पुनर्विभिन्नाक्षिप्तं अतितुलं ठिनाहतंसवता
शिरसंरिंगतुलेन मयूरसमूहेनश्रूयमाणं आकर्ण्यमानः तत्केयुकलकापूरणध्वानः ग्राह्यो यस्मिनसतं अनवरतं निरत्ययं आत्यंनस
र्पिषायाआहुतिः हूयमानं तयाप्रीतैः संतुष्टैः चित्रभानुभिः वन्हिभिः सप्तार्चिरिवसाचिग्रहूमं च मुनिजनं त्रपिवर्द्धभमरलोकंस्वर्ग
लोकं निनीषुभिः नेतुमिच्छुभिः दृश्यमानाकूपमानायाधूमलेखावादेदनकेतनवाष्पाता स्याछलेन आवध्यमानो विरच्यमानः
स्वर्गमार्गगमनसोपानसंतुमिवस्वर्गस्यत्रिविष्टपस्ययोमार्गः पंथा तत्रगमनं तदर्थं सोपानसेतुमिव उपलक्ष्यमाणं व्य
ज्यमानं दीर्घिकाभिः वापीभिः परिवृतं आवृतं अथक्रमेण वाप्याविशेषणानि आसंनवर्तिभिः समीपसंस्थिताभिः तपो
धनैः तापसैः संपर्कः संबंधः तस्मात्पवित्रः पगतकाकुष्माभिन्दूरीभ मालिन्याभिः तरंगपरंपरासु कल्लोलवीथीषु प्रति
बिंबिताः सर्वबिंबस्यपंक्तयो याभिःताभिः तरंगपरंपरासु प्रतिबिंबपरं परेत्यर्थः तत्त्वनितरां भांतरंवर्णयन्नाह तापसेतितापा
सदर्शनार्थं मागताआगतायासप्तर्षिमंडलं तया विगाह्यमानाभिः रवावलोक्यमानाभिः रवणैः नसप्तर्षीणां सूर्यप्रतिबिंबसादृ
श्यं ध्वनितं विकुर्वंताभिः निशासु रात्रिषु विकचकुमुदवनो विनिद्रं करवनं कषितं मुनिजनं उपासितुं मे वितुं अवतीर्णउपरि
भागागतं ग्रहगणमिवं नक्षत्रचंद्रमिवउदुद्वर्ताभिः धारयंतीभिः एतेन कुमुदवनग्रहगणयोः स्वच्छत्वमारुण्यातरूलक्मर्तं
पुनः प्रकारांतरेण तमेवविशेषयति वानिलाहि अनिलेतिअनिलेनवायुना अवनमितोऽग्रदेवरं प्रांतं यासां ताभिरेवं भूताभि
र्वनलताभिः अरण्यवल्लीभिः प्रणम्यमानमिवनमस्क्रियमाणमिव अनवरतं मुक्तानि कुसुमानि येरेवं भूतैः पादपैः वृ
क्षैरभ्यर्च्यमानमिवपूज्यमानमिव आबद्धेति आबद्धाग्रथिता पत्नवाः एवं अंजलयो रेवं भूतार्ब्रिपैर्वृक्षैरुपास्यमान
मिवसेव्यमानमिव उटजेति उटजाग्रेषु पर्णशालांगणेषु प्रकीर्णाः विक्षिप्ताः शुष्यंतः शोषं प्राप्नुवंतः श्यामाकाधान्य

विशेषायस्मिन्सतं उपसंगृहीतेति उपसंगृहीतानि आमलानि अमलकं धात्रीफलक्कोलकानिविशेषः कर्कंधूः बदरीफलानि भाल्लुकी
रशादिविशेषः चूतः आम्रपनसः प्रसिद्धः लकुचशलाटुः एतेषां फलानि यस्मिन्सतं अध्ययनेति वेदपठनेन मुखराः वाचालाः बटु
जनाब्रह्मचारिजना यस्मिन्सतं अनवरतेति निरंतरं श्रवणगृहीताश्रुतिमात्रेण शिक्षिताः वेषवषट्कारशब्दाः नैर्वाचालैःशुककु
लं यस्मिन्सतं अनेकेति अनेकाभिः शारिकाभिः पीतपादाभिः उद्घुष्यमानं उच्चैः स्वरेणपठ्यमानं सुब्रह्मण्यं वेदो यस्मिन सतं अरण्य
येति वनतन कुक्कुटः चरणायुधः उपभुज्यमानः कृश्यमाणः वैश्वदेवस्य देवयज्ञस्य बलिपिंडादतकाशेयस्मिन सतं आसंनेतिस
मीपस्थायावापी दीर्घिका तस्याः कलहंसपोतैः कादंबाशिशुभिः भुज्यमानो भक्ष्यमाणो नीवारबलिर्यस्मिन्सतं एणीतिएणाय
मृग्यस्तासां जिह्वारसनाएव पल्लवाः तैः रुपलिह्यमानाआस्वाद्यमानामुनिबालकायस्मिन्सतं अग्नेति अग्निकार्यं होमं अर्धदग्
धानि अर्ध भस्मीभूतानि अतएव मिसमिसायमाणानि मिसमिसितिशब्दं मा चरमाणानि समित्कुशाकुसुमानि यस्मिन्सतं उपेति
उपलेदृषद्भिन्नानि दृश्यकृतानि नालिकेरफलानि तेषां यो रसः द्रवः तेनस्निग्धं चिक्कणं शिलातलं यस्मिन्सतं आर्द्रेति अः
चिरकृष्णानि तत्काल मार्द्रतानि यानि वल्कलानि तेषां रसः तेन पाटलं श्वेतरक्तं भूतलं यस्मिन्सतं रक्तेति रक्तचंदनं पत्रांगं तेन उप
लिप्तमालिप्तमालिखितं चरादित्यमंडलमेव मंडलकं तस्मिन्निदितानि ढापितानि करवीरदृयसारः तस्य कुसुमानि पुष्पाणिय
स्मिन्सतं इतस्ततेति इतस्ततो विक्षिप्तं यद्भस्मभूतिः तस्य लेखा तया रचितो विहितो मुनिजन भोजन भूमेः परिहारो निर्षेधो
यस्मिन भस्मलेखांकितायां भूमौ केनापि नागंतव्यमिति भावः यद्वा भस्मना या लेखा घर्षः तेनकृतः मुनिजन भोजनभूमेः
उच्छिष्टभूमेः परिहारो मार्जनं यस्मिन्दृश्यते हि भोजनानंते भस्मना मार्जनं पश्चात् गोमयेनोपलेपनमिति परिचितेति परिचिताः
संजातपरिचयाः ये आश्रमस्थाः ताम्रमुखाः श्याममुखा वानरास्तेषां कराकृष्या दूरी वलंबनन निष्काम्यमानाः प्रेर्यमानाः तरंतः अं
आश्रितापसायस्मिनदर्भितिमणालकंकेलि बिसांकुरं कृत्वा पितं विश्रुतं कोदंडस्य सरस्वती देवी तस्याभृत्क लताबाहुलता ताभ्यां
विगार्हितः हस्तेत्रंपवल्लयो विद्याद्रिरेखकर्करिपविवशानांम्बतो भूमिपातोनस्याद्दित्याद्दृ उर्भांति रुभक्तभानां यद्यपि भुक्तं यद्
धर्चार्थतं तस्मात पतितेश्वरैः ऋषीतिऋषिजनार्थं मुनिजन तत्रेणवैः हरिणैः विषाणाग्रखरैः शृंगाग्रांतैः उत्खन्यमानानिवि

का.टी.- विधानि विचित्राणि कंदमूलकानि यस्मिन् अंबुपूर्णेति अंबुभिर्जलैः पूर्णानि भरितानि पुष्कर पुटानि भृंगाराणि भृंगारो यस्य पुष्करमिति
कोशः येषां मितादशैर्वनकरिभिः अरण्यहस्तिभिः आपूर्यमाणानि भरमाणानि विटपानां शाखानां आलवालकानि आवाप
४५ स्थानकानि यस्मिन् एतेन शाखाणां द्रुमाणामपि बुद्धिपूर्वकत्वमानीतकार्यकर्तृत्वं सूचितं कृतमिति ऋषिकुमारकैः मुनि
शिशुभिः आकृष्यमाणानि वनवराहदंष्ट्रांतरालकन्दानि शालूककानि उत्पलकानां कंदा यस्मिन् उत्पलानां तु शालूकमिति कोशः उपजा
तेति उपजातपरिचयैः संजातसंबंधैः कलापिभिः मयूरैः पक्षपुटपवनेन छदपुटानि तैन संधुक्ष्यमाणः प्रज्वाल्यमानः मुनी
नां होमार्थं हुताग्नीनां वह्निर्यस्मिन् सतं आरभ्यंति आरभ्यमाणविहितो यो मतेवरः यज्ञ अन्नदानं तस्य चारुमनोहरो गंधो यस्मिन्
तं अर्धोनि अर्धपक्वो यः पुरोडाशः पूर्वोक्तः तस्य परिमलो गंधः तेन आमोदितं दूषितं नशीलं अयाति अवकिंना अनुष्ठिता या आ
ज्यधारा घृतधारा तया आहुतिः हवनं तया योहुतभुक्शुक्कारः अग्निशब्दः तेन मुखरितं वाचालितं उपचर्यति उपचर्यमा
णः पर्युपास्यमाणः अतिथिवर्गो यस्मिन् पूज्यंति पूज्यमानाः पितृदेवताः पितरो यस्मिन् सतं अर्चंति अर्च्यमानाः पूज्य
मानाः हरिः कृष्णः हरः शंकरः पितामहः पितुःपितारं ते यस्मिन् उद्दिश्यंति उद्दिश्यमानः उद्देशपूर्वकं क्रियमाणः श्राद्धकल्पः
श्राद्धाचारो यस्मिन् सतं व्याख्यति व्याख्यायमाना अर्थं द्वारानिरूप्यमाणा यज्ञविद्या यागविद्या यस्मिन् सतं आलोच्यंति आलो
च्यमानं मननशीलं विचार्यमाणं धर्मशास्त्रं स्मृत्यादिकं यस्मिन् सतं वाच्यंति वाच्यमानानि पठ्यमानानि विविधान्यनेकप्रकाराणि
पुस्तकानि शास्त्राणि यस्मिन् सतं विचार्यंति विचार्यमानः युक्त्या साध्यमानः सकलशास्त्रार्थो यस्मिन् आरभ्यंति आरभ्यमाणानि
वीनानि क्रियमाणानि पर्णशालाः उटजा यस्मिन् उपलिपंति उपलिप्यमानानि गोमयादिना अजिराणि प्रांगणानि यस्मिन् उपेति उप
संमृज्यमानानि प्रमार्ज्यमानानि उटजाभ्यंतराणि पर्णशालामध्यानि यस्मिन् आबध्यंति आबध्यमानं ध्यानं मैकाग्र्यं यस्मिन् सतं
तिय स्मिन्साध्यंति साध्यमानः ... मारित्सार्थं क्रियमाणः मंत्रादिनां विधेः ... यस्मिन् अभ्यस्यंति अभ्यस्यमानः ...
गा ... क्रियमाणः योगाः ... यस्मिन् उपेति उपहूयमानः उपदीयमानः वनदेवताभ्यो बलिर्यस्मिन् निर्वर्त्यं
तिनिर्वर्त्यमानानि ... मौंजीमेखलाः यस्मिन् क्षाल्यंति क्षाल्यमानानि वल्कलानि यस्मिन् उपेति उपसंगृह्यमाणाः इ

पादीयमानाः समिधो यस्मिन् उपेति उपसंगृह्यमाणं छागाणादिनाशुद्धीक्रियमाणं कृष्णाजिनं मृगचर्म यस्मिन् गृह्यंति गृह्यमा
णा गवेधुकाः वरटा ... गवेधुः वेधुकेत्यमरः गवेधुका धान्यविशेषः ... शोष्यंति शोष्यमाणानि शोषं
नीयमानानि पुष्करबीजानि कमलफलानि यस्मिन् ग्रंथ्यंति ग्रथ्यमाना अक्षमाला रुद्राक्षमाला यस्मिन् न्यस्यंति न्यस्यमानाः स्था
प्यमानाः वेत्रदंडा यस्मिन् सा ... पवित्रकाः यस्मिन् आपूर्यंति आपूर्यमाणानि जलेन भ्रियमाणानि कमंडलूनि य
स्मिन् अदृष्टेति कलिकालस्य कलियुगस्य अदृष्टपूर्वं ... प्रवेशायोग्यमित्यर्थः एतेन सर्वथा पातकाभावो व्यज्यते अ
श्रुतेति अन्यत्र अस्यां सत्यस्य अपरिचितं असंनिहितं अश्रुतेति अनंगस्य कामस्य अश्रुतपूर्वं २ अनाकर्णितपूर्वं मदनोद्दीपकत्वाभावात्
अजेति अजयोनिमिव ब्रह्माणमिव त्रिभुवनवंदितपदं वंदितं ... असुरारीति असुरारिविष्णुः तद्वदिव प्रकटितानि नरो नरना
रायणः ... रूपाणि येन सतं प्रकटितानि नरेभ्यः ... येन सतं
तां ... मुनिना अधिष्ठितं आश्रितं तत्र ... कपिलाभिर्गोभिः अधिष्ठितं मधुरिति म
धुरामधुपपंक्तं ... येन ... यस्मिन् पक्षे वल
... वनमालतुल्यं येन बलो ... कुलसमुत्पन्नः पक्षे वरुण
र्णकः तस्य कुलं समुदायः किंपुरुषेति किंपुरुषः किंनरः तस्य अधिराज्यं प्रभुत्वं तमिव मुनिर्जने र्गहीतायं कलशोरितरा भाविष्यमानः द्रुमो
नाम राजा यस्मिन् किंनराणां द्रुमो नाम राजा भारते प्रसिद्धिः पक्षे द्रुमाः वृक्षाः निदाघेति ग्रीष्मसमयावसानमिव शुक्लासमिव
प्रत्यासन्नः समीपस्थः जलप्रपातः प्रवर्षो यस्मिन् पक्षे जलप्रपाता निर्झरः जलधारेति जलधरसमयमिव पर्जन्यकालमिव वन
स्य पानीयस्य यत्र दृढं गंभीरं मध्यमाभ्यंतरप्रदेशः तत्र सकलवनकस्य निद्रां प्राप्तो हरिर्विष्णुर्यस्मिन् प्रावृषि विष्णुः समुद्रे शेते प्रति
प्रसिद्धं पक्षे वनस्य अरण्यस्य गह्वराणि गह्वराणि तेषु सक्तः प्रसिद्धं यस्मिन् ... अंजनीसुतमिव ... लामक
लप्रहारेण संचूर्णितः अक्षनामको रावणपुत्रस्याक्षि संनयो येन सतं पक्षे संचूर्णितो य अक्षो विभीतकः तस्याक्षिसंनयो मध्यप्रदेशा
समृद्धो यस्मिन् खांडवेति खांडवनाम्नो वनस्य यो विनाशः तत्र उद्यतः उद्योगवान् यः अर्जुनः फाल्गुनः तमिव प्रारब्धं बोद्धुं अग्निकार्यं

ग्रं॰ टी॰ देवसंतर्पणं यस्मिन् यत्र अग्निकार्यं होमः सुरभीति सुरभिः सुगंधिः यः हविः पवनः अंगरागः तद्रूपमपि सततं निरंतरं आविर्भूतः प्रगटितः
धूमः करंभ्योदातव्यं तस्य धूमगंधोयमानाग्निहोत्रविशेषः तत्परिहारस्तु करंभ गोवलिं यत्र अनेन भूरिति विलेपनं गोमयं यस्या
५८ मेता इवाधरा भूर्यस्मिन्नित्यर्थः मातंगेति मातंगस्य यत् कुलं तेन अध्यासितमपि तद्दूषितमपि पवित्रं पावनमिति विरोधः तत
परिहारस्तु मातंगकुलानि हस्तियूथानि इत्यर्थात् उडुमिति उडुसितं उडुसंप्रात संधूमकेतुदातं यस्मिन्न बंभृतमपि प्रशांतोप
द्रवमिति विरोधः तत्परिहारस्तु धूमकेतवो वह्नयः इत्यर्थात् तपातिपरिपूर्णानन्तर्गणय्याविध्यायोद्भूतपतिश्चंद्रः तस्य मंडलं तेन स
नाथमपि सच्छिमापि … नाद्भूतं आसंनवर्तितरुणाद्भनेषु अंधकारं यस्मिन्निति विरोधः तत्परिहारस्तु पर्णतानेन भूता
यदृच्छयापतता ब्राह्मणाः तेषां मंडलं समूहः इत्यर्थात् अतिरमणीयमत्यंतमनोहारि अपरं ति अपरं भिन्नापिवत्पलाशकुसुम
कुमादयस्तु प्रागिवोक्तः अथ पुनर्विरोधाभासप्रदर्शनपूर्वकमाश्रममाहात्म्यप्रदर्शयन्नाह यत्रचेति मृलानामधोगतिरेतत्पर्यंतं प्रथ
दुः मलिनतेति मलिनं साध्यं तस्य धूमेषु मलिनता मालिन्यं चरितेषु आचारेषु न कालिन्यकश्यपं तदित्यर्थः मुखरागेतिशुक
शुकेषु मुखरागः मुखं आरुण्यं कोपाविष्टिताभिनयसमीकोपनेन मुखवैवर्ण्यमित्यर्थः तीक्ष्णतेति कुशाग्रेषु दर्भाग्रेषु
पुं तीक्ष्णता उन्मालिभेदनसमर्थः नामकाव … स्वभावेषु प्रकृतिषु न क्रूरत्वमित्यर्थः चंचलतेति कदलीदलेषु रंभापत्रेषु चंचल
ता तरलता न मनस्सु चेतस्सु शक्तिविशेषः चक्षुरागतकोकिलेषु परभृताख्यचक्षुरागः नेत्रयोः आरुण्यं परकलत्रेषु परस्त्रीषु न अ
भिलाष इत्यर्थः कंठग्रहेति कमंडलुषु कुंडिकास्कंधग्रहः कंठग्रहणं करेण पुनः कंठालिंगनं मुनीनां तदभावात्तद्भावः मे
खलेति व्रतेषु नियमेषु मेखलाबंधः मौंजीबंधनं दूर्वाकलहेषु असत्याविग्रहेषु नप्रबंधनं … होमधेनुषु होमधेनौ मि
लेकधेनुषु स्तनस्पर्शः दोहनं कामिनीषु कुलनाम न कृतमरनं पक्षपात इतिकुक्कुटेषु पक्षपातः पक्षाणां पतनं नावि
द्याविवादेषु शास्त्रकथासु सोपाधिकीत्याकार अन्यस्य पक्षिणस्तथा युद्धेषु पक्षपाता नास्तीति कुक्कुटप्रदूर्णभ्रांतिरिति अन
लप्रदक्षिणासु भ्रांतिः परिभ्रमणं शास्त्रार्थेषु न भ्रांति मिथ्याज्ञानं वस्विता इतिवृत्तकथासु भारतकथासु वसवो गणदेवताविशेषः ५८
वातेषां समयकुप्रकारेण कथनं न तु स्मामकतिपाक व कड्ढ्यं तस्यसंकीर्तनं प्रशंसनं गण्यमिति … द्राक्षवत्तमेव द्राक्षं समरण्यां

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

गणनासंख्यानमृगांकेषु देहेषु गणना आदरः अत्यंतनिस्पृहत्वात् तत्र निरपेक्षा इत्यर्थः मुनीति यत्र यो रेष्यान मुनीनां बालाः केश
ः तेषांनाशः ध्वंसः कृतदीक्षावायत्तदीक्षयानमृत्युना बालनाशः शिशुनाशः पुरुवायुपर्णा विद्या तेषां न … मोदारस्थित
स्मिन अनुरागः आराध्यत्वेन ज्ञानं रामायणेन रामचरित्रं तेन तत्रैवार्थवर्णनं तदुपरि … धिक्यं इत्यर्थः नतु यौवनेन तारुण्य
न रामानुरागः रामाः स्त्रियः तासु अनुरागः विषयेच्छा मुखेति मुखभंग विकारः त्रिवलीविकृतिः … नधनाभिमा
नेन द्रव्यमदेन मुखभंगः आस्यमोटनादि विकृतिः यत्र चेति यस्मिन् स्कंदे महाभारते शकुनिवधः दुर्योधनस्य मातुलस्य
विनाशः श्रवणेन तत्र शकुनिवधः पक्षिवधः पुराणेति पुराणेइति … वायुदेवताया प्रकल्पितं … तदिति
नोषः नतु वायुना वायुविकारेण उन्मादादिना प्रकल्पितं यथा कथंचिल्लपितं यत्र नाभूत् … तद्वयः परिणामेन वार्धक्येन द्वि
जानां दंतानां पातः नतु द्विजानां ब्राह्मणानां पतनं … यत्र नेति सर्वत्रानुषंगः उपवनेषु उपवनं समीपवनं तत्र चंदन तरव
तेषु आश्रमे … मुनिजनेषु … अग्नीनामिति अग्नीनां वह्नीनां भूतिमत्वं भस्मवत्वं न तु मुनीनां भूति
ः संपत् … एणकेति एणकानां मृगाणां गीतं गानं तस्य श्रवणं तत्र व्यसनं आसक्तिः न मुनीनां तत्कृत्ताभिलाष्यतिरेकः शिखं
डीति शिखंडिनां मयूराणां नृत्ये ताण्डवे पक्षपातः पतनं न तु मुनीनां … पक्षपातः आग्रहः भुजंगेति भुजंगानां
सर्पाणां भोगाः शरीरं भोगाभोगस्त्रीसंगादिकं … न तु मुनीनां भोगाः … कपीनामिति कपीनां वानराणां श्रीफ
लाभिलाषः श्रीफलानां बिल्वानि फलानि तेषु अभिलाषः वांछाविशेषः नतु मुनीनां श्रीर्लक्ष्मीः तस्याः फलानि …
यादीनि तत्राभिलाषः तीव्राध्यवसायः मूलानामिति … अधः संयोगः न तु … मुनीनाम् अधोगतिर्नरकपातः
तस्येति आश्रमस्य एवंविधस्य पूर्वोक्तप्रकारेण वर्णितस्य तस्य यो मध्यभागः तस्य मंडलं वर्तुलप्रदेशः तद्दलं कुर्वाणस्य आ
कनर्य? कंकेलिवृक्षस्य अधः छायायां निषण्णं भगवंतं अथ जाबालिं वर्णयति ताबालमुनिमपश्यमिति दूरेणान्वयः तत्रप
… तरोर्विशेषणानि दृष्ट्वा यां तपोनमुनिविशेषणानि इतिस्वयम्भूहनीयं अलंकृते अलंकृतं येन कृतं … तापस
परुषाः यस्य स तथा तस्य … तापसजनैः अलंकृताः … माणिक्यानि …

रक्ताः पाद्यविडपाः तैः सनाथा सदूरता आलवालस्य स तथा तस्य तापसेति तापसकुमारिकाभिः मुनिकन्याभिः आलवाले मूलन
हेरक्ताः पीताधिष्टस्य दरिद्राचूर्णस्य पंचांगुलयो दूस्तविंबा यस्मिन स तथा तस्य दूरेणातिदूरेणाशिशुभिः मृगबालकैः
पीयमानं आस्वाद्यमानं आलवालकस्य सलिलं यस्य स तथा तस्य मुनीति मुनिकुमारकैः आबद्धं कुशचीरदाम यस्य स तथा त
स्य दूरितानि दुरितमश्रुवं यत्र गोमयरुग्णं तेन उपलेपनं तेन विचित्रं पूतं तत्कमध्यो भागो यस्य स तथा तस्य तदाश्रित तत्क्षण
न दालितान्विद्रितो यः कुकर्मोपहारः पुष्पदोहनं तेन रमणीयस्य मनोहरस्य नातिमहतो नातिदीर्घस्य परिमंडलं समंतात् पा
माणं तस्य भाव्यः तस्मात् तथा दीर्घस्य तावादेन तथा परिमंडलं विस्तीर्णः अविकाशोऽभ्यंतरप्रदेशो यस्य स तथा तस्य उग्रातिउग्र
नयोभिः तीक्ष्णतयोभिः महद्धिभिः समंतात् परिवृतं परिवेष्टितं क्लिमिव भुवनमिव विष्टपमिव सागरैः समुद्रैः कनकगिरिमिव
स्वर्णाद्रिमिव कुलपर्वतैः कुलाचलैः क्रतुमिव यज्ञमिव वैतानकनन्दयो दक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयाः तैः कल्पांतदिवसमिव
सुगांतवासरमिव रविभिः सूर्यैः कालमिव समयमिव कल्पैः कालावयवैः धवलितेति तत्र स्याक्रमसयाधवलीकृतः शुभ्रीकृता
विग्रहः शरीरं यस्य सः तं अथ च उग्रया विकोपणानि उग्रातिउग्रः कठिनो यः शापः तेन कंपितो चालितो दृष्ट्यया सा तया प्रणयि
न्येवेति प्रणयिन्येव मनस्विन्येवाविद्धितः कंठाग्रदृष्ट्यया सा तया चलभापि रतिकलहे कंठाग्रदं कृतेति उयमपि केशोलग्न इत्यर्थः कु
पायवेति कुद्धयेव कोपाविष्टयेव कृतभ्रूभंगो यया सा तया कुद्धयापि भ्रूभंगं करोतीति तथैव कृतवतीत्यर्थः मत्तयेवेति मत्तयेव ग्रां
दुयेव आकुलितं गमनं गति यस्यां सा तया मत्तापि स्खलद्गतिर्भवति तथैव मपि प्रसाधितयेव भूषितयेव प्रकटितमाने कृ
तं तिलकं यया सा तया पि भूषिता पि स्त्री सा तिलका भवति अस्यामपि दृष्टांतिलकाः प्रत्तायंते उ इति प्राशिभिः सद्गातिसद्गीतं स्वात्
तं त्रातं यया सा तया येव अतएव भस्मधवलकल्पा भस्माभूतिः तद्वद्वलयास्या अयापुनः कांचिदाकाशगंगाभिः सद्दाभिः उपरागोभितं
अलंकृतं अथ च ज्वालितत्रिनष्टिः आश्यामनोभिः चिरतारवनाभिः पलितेति पलितं पांडुरः कचः तद्वत्पांडुराभिः श्वेताभिः तप
सेवितत्पसा आश्रितं समयं मुनिजनेन ऋषिजनेनाविद्वित्यधर्मपताकाभिरिव धर्मस्य तपोमयस्य नय ध्वजाभिरिव कृष्णताभिः
दुर्ध्वाकृताभिरिव अमरेति अमरलोकं स्वर्लोकं आरोढुं आरोहणं कर्तुं पुण्यरज्जुभिरिव पवित्ररश्मिभिरिव उपसंहतीताभिः

सीवृताभिः अनातिआतिदूरं प्रवृद्धस्य आतिदूरं वृद्धिंगतस्य पुण्यतरोः श्रेयस्तरोः उद्गताभिः प्रादुर्भूताभिः कुसुममंजरीभिरिव
पुण्यवल्लरीभिरिव कल्पाद्येति कलादकलंकेन लांछनदूरेण दूषितं साहितंकाद्दणानि उपेति उपरचितानि कृतानि भस्मनात्राणिपुंड्र
कानि त्रिरेखामयतिलकानि यस्मिन् कृतेवाचितिर्यग्गति त्रिपथगायाः एवमुपरिएकीतिर्यगेक मध्यः श्रोतः उदर्माभिन्नवीतिर्यक्कृत
वृतं श्रोतस्त्रयमेव यस्मिन्नेवं भूतो हुमागारिकाकालतले न च भ्रकुतेति कृतान्यां अनवरभ्यमाना आलंब्यमाना दृष्टिर्यस्य
सतं कां दृशाभ्यां अर्थां मुखीयां चंद्रकला अर्धचंद्रः तद्वदाकारः श्वयोः ताभ्यां लांछनकांचितातिवा श्यान अवलंबिताः आश्रिताः
याचल्यः त्रिवल्यः ताभिः ग्रथिकाभ्यां लथाभ्यां पुनः तमे च विनिर्गमनात् अनवरतेत्यादि अनवरतं यः मंत्राक्षराभ्यासः तेनाथ
वृतेविदीर्णो यो धरपुटः ओष्ठपुटः तस्य अभ्यन्तरानयानिः पतद्भिः श्रवद्भिः अतिशुचिभिः अतिपवित्रैः सत्यप्रतारैः हरिव सं
यां कुंदैरिव स्वच्छेति स्वच्छाः निर्मलाः या इंद्रियवृत्तयः ताभिरिव करुणेति शृंगारवत्करुणारसोऽपि विचारः तस्याः प्रवाहैः स्रो
तोभिरिव वर्धविधेर्दशनमयूखैः रदनदीप्तिभिः धवलितः शुभ्रीकृतः पुरोभागो यस्य सः तं च तत्साधर्म्यणश्वेतप्रवाहप्र
कटनसाधर्म्येण च मुनेः उपमानमाह उष्ठम इति उष्ठमन बहिरागच्छन अमलोनिर्मलः गंगाप्रवाहः जान्हवीरयो यस्मात त
मेवं भूतं जन्हुमिव कथान्यात्रभगीरथयाचनप्रपंचगागंगा कल्लोलं कुर्वतीनाम्बर कंटकानि ध्यानानि भवलोतिरोषानु मदर्विणा
जन्हुना पीतो भगीरथायाचनाच्च पुनः आनुभ्यामुद्गीर्णो नतोजान्हवीत्युच्यते मुखनिःश्वासस्य सौरभ्यातिशय प्रदर्शनद्वारा
तमेव विनिर्गमनात् अनवरतेत्यादि अनवरतं यः सोमपानस्य उद्गारः तेन सुगंधी यो निःश्वासः पवनः तेनाप्यवकृष्टैः आकर्षितैः
मूर्तिमद्भिः देहवद्भिः आपाद्भिः शापाक्षरैरिव आपवर्णैरिव मखदेति सर्वकाले मुखस्य यो भागः अग्निमत्प्रदेशः तत्र संनिहितैः पार्श्व
तैः परिस्फुरद्भिः दीप्यमानैः आलिभिः भ्रमरैः अविरहितं अवियुक्तं आननं मुखं आदधानं बिभ्राणं अथ मुखविक्षेप
णानि अतीतानि आतिक्रान्तयानि निम्नतरः गंभीरतरः गंडगर्तोकपोलस्थः परोभागो यस्य नत उन्नतेति उन्नततरे अत्युच्चे
द्दनुचिबुकं यस्मिन् ततू अतिरल अक्षणम ततआकरालेति आकरालकाई षल्लयस्तारकाकनीनिकायः
स्य ततअवतिअवतीर्यमाणाक्षीयमाणा विरलाश्च अनिविड़ानयनयोः नेत्रयोः पक्ष्ममालाः रोमराजिर्यस्मिन तत उद्धतेति

का॰ टी॰

४८

उद्गतानि प्रादुर्भूतानि यानि दीर्घरोमाणि तैः लंबं आयतं श्रवणयोर्विवरं रंध्रं यस्मिन् तत् आनाभीति आनाभि नाभिपर्यंतं लं
बमानः कूर्चकलापः आस्यलोम सम्प्रदायस्मिन् तत् अतीति अतिचपलानां अतिपारिप्लवानां इंद्रियाश्वानां करणतुरंगमाणां
अंतर्मध्ये संयमनरज्जुभिरिवानियंत्रणरश्मिभिरिव आततानिभिः विस्तीर्णाभिः कंठनाडीभिः गलशिरायुभिः वनिरंतरं संवृता
कंधरा ग्रीवा यस्मिन् तं विविधं अकलुषं निर्मलं अंगं शरीरं उद्वहंतं धारयंतं समुन्नतेति समुन्नतं उच्चैः विरलं पेलवं आलवालरंकंका
लं यस्मिन् तत् तथा अंसेति अंसावलंबि भुजांतरगतं विषयोपवीतं पवित्रसूत्रं यस्मिन् वायुवशेनेति वायुवशेन अनिलमालूलायन तानिता
उत्पादिताः नवाः सरसाः तरंगभंगाः कल्लोलविघटनानि यस्मिन् उल्लेवितैः आवल्वनपुवमानानि वहमानानि मृणालानि बिसानि
यस्मिन् एवंभूतं मंदाकिनीप्रवाहमिव गंगौघमिव अग्रतरं गाढेनात्रवेतरञ्जलं यज्ञोपवीतमृणालयोश्च श्वेतत्वसूक्ष्मत्वसाधर्म्यमि
ति भावः किंकुर्वंतं अक्षवलयं रुद्राक्षमालां आवर्तयंतं परिवर्तयंतं अथ अक्षवलयस्य विशेषणेनात्मकं अत्रसत्कानि विद्रुमा
नि यानि स्फटिकशलाकानि तैः घटितेन निर्मितं अच्छत्वेति अच्छत्वानि अतिविशदानि स्थूलानि यानि मुक्ताफलानि मौक्तिकानि
तैः ग्रथितं गुंफितं सरस्वती हारमिव सरस्वत्याः भारत्याः हारमिव मुक्ताकलापमिव अत्र स्फटिकाक्षवलयस्याति निर्मलत्वात् मुक्ता
फलोपमानं चलेति चलंत्या या अंगुल्यः तासां विवरं रंध्रं तत्र गतं प्राप्तं अनवरतेति अनवरतं निरंतरं भ्रमितं पर्यटितं तारका
चक्रं नक्षत्रसमूहं यस्मिन् एवंभूतं अपरं द्वितीयं ध्रुवमिव उत्तानपादजमिव अत्र स्फाटिकाक्षवलयतारकाणां शुचित्वं तुल्यत्वमेव साध
र्म्यं उपविष्टस्य मुनेः स्थिरत्वात् ध्रुवसाधर्म्यमिति पुनर्विशिनष्टि उन्नमतेति उन्नमता उपरिस्फुरता निराजालकेन नाडीशिराः धमनयः तासां
जालकेन समूहेन निरंतरं निचितं व्याप्तं उन्नताग्रं समुन्नतांसमाद्यं यद्द्वापात सियविश्रांस यंनाट् येन तेन इति येन तेन योगरुदः तद्वदिव
स्वस्यात्मा स्वस्य यः प्रभावो महात्म्यं तेन उपात्तं संगातं द्विजेषु ब्राह्मणेषु आधिपत्यं प्रभुत्वं येन सतं पक्षे द्विजेषु पतत्रिषु आधिप
त्यं मुख्यत्वं येनेति विग्रहः कमलेति कमलासनो ब्रह्मा तमिव आश्रमो मुनिस्थानं तत्र गुरुं श्रेष्ठं पक्षे आश्रमा ब्रह्मचारिप्रभृतयः
तेषां गुरुं प्रवर्तकं वर्णाश्रमाश्च ब्रह्मणैव प्रवर्तिताः जराहितिपुरातनेति परिपाकविशेषः याधिक्यात् जराद्विजाश्चंदनेन तेषां द्रूतं व्र ४८
य भुजंगानां द्विजत्वं अत एव भुजंगस्य यः निर्मोकः कंचुकः तद्वत् धवला पाडुरा जरा यस्य सः पक्षे निर्मोकचत्र इति विग्रहः

शेषं पूर्ववत् प्रशस्तेति प्रशस्तः सर्वलक्षणोपेतो वारणपतिः गजनायकः तद्वदिव प्रलंबाः कर्णयोः बालाः केशा यस्येति विग्रहः
पक्षे प्रलंबो लंबायमानो कर्णाश्रवणौ बालश्च बालकश्च यस्मिन् बृहस्पतावित बृहस्पतिः सुरगुरुः तमिव जन्मप्रभृतौ इत्यसंवर्धिता
वृद्धिं प्रापिताः कचाः केशाः येनेति सतं पक्षे कचनामा बृहस्पतेः पुत्र इति पुराणप्रसिद्धं शिरं पूर्ववत् द्विसेति दिवसोघसः तद्वदिव
ज्ञात उद्गत उदयं बिंबं मंडलं तद्वत् भास्वरं दीप्तं मुखमाननं यस्य सतं पक्षे उदयस्यं बिंबेन भास्वरं मुखमादिर्यस्येति विग्रहः शरदि
ति शरत्कालो घनात्ययः समयः तद्वदिव क्षीणानि गतानि वर्षाणि हायनानि यस्य सतं पक्षे क्षीणाः गताः वर्षाः प्रावृषो यस्मि
न शांतनुरिति शांतनुः भीष्मपिता तद्वदिव प्रियमिष्टं सत्यमेव व्रतं यस्य सतं पक्षे प्रियः वल्लभः सत्यव्रतो भीष्मो यस्येति विग्रहः कथा
चात्र अंबिकेति अंबिका पार्वती तपस्याकरतः पाणितलं तद्वदिव रुद्राक्षफलविशेषः तद्वलयस्य कटकस्य यत् ग्रहणं तत्र निपुणं
सर्वदा तदावर्तनेन कृताभ्यासमित्यर्थः पक्षे रुद्र ईश्वरः तस्य अक्षं इंद्रियं लोचनं वर्तुलत्वादिव यद्वलयं तस्य ग्रहणे धारणे तत्र नि
पुणं चतुरं रजनीचंद्रकलाप्रकाशस्यानिवार्यत्वेन कलावनावपार्यत्वात् तास्यं लोचनं करतलेनापिहितमिति भावः निशाकरोत्तनिशिर
समयः एषः कालः तस्य यः श्रीयोभगवान् तद्वदिव उत्तीर्णदितः उत्तराः संगाः शूद्रातिकायेनसः तंपक्षे उत्तरस्याः दिशाः संगाः संदे
शो येनेति विग्रहः वडवेति वडवानलः और्वः तमिव संततं निरंतरं पयएव क्षीरमेव भक्ष्यं यस्य सतं पक्षे पयः पानीयं तदेव भक्ष्यमस्य
ति भावः शून्येति शून्यं उद्वसितं यन्नगरं पुरं तद्वदिव शून्ये धनिनां न वासायोग्यत्वात् दीनादिग्रहणं तत्र दीनानि अशोभावंति अ
नाथानि अप्रभूणि विपन्नान्यविद्यमानभावानि शरणानि गृहाणि चन्नगरं दुःस्थपत्रदीनाः दुःखाभिभूताः अनाथाः स्वामिरहि
ताः विपन्नाः रचिपत्ताः कृत्साः व्याध्यादिपारभूताः तेषां शरणं परित्राणहेतुं पशुपतिमिवेति पशुपतिः शंभुः तमिव भस्मवत् पांडुर
णि भातवार्धक्यात् श्वेततनैर्गमार्णांतरालिंगं शरीरं यस्य सतं पक्षे भस्मवत् पांडुरं उमालिंगितया चश्राद्धिके भर्धांगीकृतं शरीरं यस्य
सेति विग्रहः अन्यस्तुप्रागांघीकः अवलोक्यति निरीक्ष्य च पुनः अर्थे अरं अर्चितयं एवं विचारितवान् चिंतां पुर्ववंचित्तंतयतमेवमामित्य
बधिकांतामिवाद् अद्द्य इत्यच्छ्रवितपसांप्रभावो महात्म्यं रद्यमस्य मुनेः शांतापि मूर्तिः शरीरं उग्रात्र त्येन तसंदृष्मीकृतं यज्ञकंकु
वर्णत इत अवदातानिर्मलापरिस्फुरंतादिदीप्यमाना सौदामिनीवाविद्युत इव चक्षुषोर्न प्रस्य तेजांसि महांसि प्रातिहंति प्रतिघातं कु

का॰टी॰ र्वंति आभिमुख्येन गच्छंतीनां नयनरश्मीनां वक्रय इव रंसा दामिनीतेन साप्रति निरंतरनुभवामिदं वेतिभावः इदंस्वभावयर्णनम्
विरोधोपिभांतस्य इत्तरकनकारवदातंतेतिविरोधः मतंगेति मतंगानिरंतरं इदामिनापि मध्यकापि मद्राभावतयाऽत्युग्रस्पत
५० यान्यथमोपगतस्य अपूर्वागतस्य भयमिव भाति मे वेपथुनयति अन्यैवांकुरितीत्यर्थः अत्रापि मध्यकस्य भयोत्पादकत्वमिति विरोधः
उभयथाप्रशस्ति तनुत्वं तर्पायियंतिया मपितपस्विनांतेजः निःयंसर्वदाप्र कृत्यास्वभावेन आसादक्षुअसदृशलिंभवतिकोद्व
अंगकानि यानि नरकाग्रकमानि तत्रानयंतितीयाँनरी वाह्नः तद्रूतं चतुलाम्बारता रात्रिर्यस्यतत एतस्य पर्यवसितार्थमादृतमुत
तिष्ठंवि धानांभवश्रयकारिणां पापविनाशकर्तृणां कृमुतकिमाश्चर्यं अथ तर्ने ववितानश्चि मकलेतिमकलभुवनतले वंदितानि
नमस्कृतानि चरणानि येषां तेन थातेषां अनवरतं निरनवरतं तपसाक्षपिताः क्षयंप्रापिताः मलाः पापानि यैस्तेन थानि यांकुरलोतिकृ
रतलामलकवत पाणिस्थ धात्रीफलवत दिव्येन चक्षुषा ज्ञानलोचनेन अखिलंसमग्रं जगत विष्टपं आलोकयतांपश्यतां भगवतांमाहा
त्म्यवतां मेवं विधानां पूर्वोक्तगुणविशिष्टानां द्विजानां आश्रितं अथशस्यकारणां पापविनाशकानां महातपस्विनां नामग्रहणान्यपि अभि
धानोच्चारणमात्राण्यपि आयुर्घृतवत कारणे कार्योपचारात पुण्यानि पुण्यजनकानि दर्शनानि तेषां अवलोकनानि सममपापा
पहारकाणीत्यर्थः किं पुनर्भण्यते अवश्यं तदपहारकाणीत्यर्थः धन्यमिति इदंप्रत्यक्षं आश्रमपदं मुनिस्थानं धन्यं कृतपुण्यं अत्रार्थे हेतुमाह
यत्रेति यस्मिन्नाश्रमपदे अयमहामुनिरधिपतिर्नेता अथचेति पवित्रांतरं अवनीति अवनितलकमलयानि भुवनतलत्राणाअने
नप्रत्यक्षेण पलभ्यमानेन मुनिना अधिष्ठितं आश्रितं भुवनतलमेव तावन्नगतीतलमेव धन्यं कृतपुण्यं कृतीपुण्यवान् धन्य इतीदं मतं आश्र
मस्यतदंतः पातित्वादितिभावः ततश्चाख्यानां धन्यतांप्रतिपादयन्नाह पुण्येति स्वकुनिश्चयेन अमीमुनयः पुण्यभाजः सुकृतभाज्य
इतिदेवर्षेः अहर्निशं प्रत्यहं अपरमिव अन्यमिव नलिनासनं कमलयोनिं समुपासंते सेवां कुर्वंते तानेवाकर्ण्यानविश्रांतमश्रुपे
तिअपगतोदूरीभूतः अन्यव्यापारः तदितरकार्यं यैस्तेतथा मुखाति मुखस्य वदनस्य अर्थात मुनेर्गलितोपः तस्य यदवलोकनं नि
रीक्षणं तेन निश्चलानिमेषरहितादृष्टिर्येषां ते तथा किं कुर्वंतः पुण्याः पवित्राः कथाः किं वदंत्यः शृण्वंतः आकर्णयंतः तद्वदनगता
याः सरस्वत्यां श्लाघां कुर्वन्नाह सरस्वतीति सरस्वत्यपि भारत्यपि धन्याश्लाघ्या यानु पुनरर्थे अस्यमुनेर्मुखमेव कमलं नालिनं तस्यसंप

र्कं संबंधं अनुभवंती साक्षात्कुर्वती मानसे मनासि निवसति निवासं करोति उभयोः साम्यमाह हंसीति यथा मानसे सरसि हंसी मराली
निवसति तथैव मरालीत्यर्थः अत्र प्रसंगेनाह दिनेंद्रियाणामानसि मनसि सरसि च खलु ध्यायोजनीयानि अनातिअतिप्रत्येन
प्रसन्न प्रसादगुणयुक्ते करुणेति करुणापरदुःखप्रहाणेच्छा सा एव जलं तस्य तयोर्यानि स्यंदिनि श्राविणि अगाधेति अगाधं अन
लस्पर्शगांभीर्ये गंभीरतायामिन रुचिरेतिर रुचिरा मनोज्ञाः ये द्विजा दंताः त एव पारिछदः परिवारो यस्याः सेति भारत्याः विशेषणं
चतुरिति चत्वारि यानि मुखकमलानि तत्रयासिभिः स्थायिभिः चतुर्वेदैः ऋग्यजुःप्रभृतिभिः सचिरादिति चिरकालादिय इदमपरं
द्वितीयं कमलस्य कदाचित्संकोचसंभवात उचितं योग्यं स्थानं आसादितं प्राप्तं एतन्मिति एनं मुनिं भारत्कालमिव घनात्ययसम
यमिव आसाद्य प्राप्य जगति लोके पुनरपि द्वितीयवारमपि मर्वाविद्याः चतुर्दशविद्याः प्रसादं नैर्मल्यं उपगताः प्राप्ताः काइव स
रितः नद्य इव यथा शरत्कालं प्राप्य ताः एवं नैर्मल्यं भजंति उभयोरैक्यं निरूपयन्नाह कलीति कलिरेव कलौ वा पापः अलहसमयः मेघका
लः तेन कलुषिताः मलिनीकृताः नियतमिति नियतं निश्चितं इदं दृश्यमानं आश्रमं सर्वात्मना सर्वप्रकारेण कृतास्पदं आश्रितं येन सतथा भगवता
माहात्म्यवता पर्योतिपरिभृतं न्यस्तं कलिकलुस्य विलसितं चेष्टितं येन सः तेन धर्मेण न स्मर्यते कृतयुगस्येति कर्मणि षष्ठी मातुः स्म
रतीति वच्चरणातिकृतं निश्चितं अनेन मुनिना अधिष्ठितं आश्रितं आलोक्य निरीक्ष्य अंबरतले इदानींसांप्रतं सप्तर्षिमंडलं नियासा
भिमानमिति सप्तर्षीणां कश्यपप्रभृतीनां सप्तानां मंडलं समूहः तस्य यो निवासो वसतिस्तेन योऽभिमानो दंकारः तं न वहति न धत्ते अ
त्र वहनां तिरस्याणामसत्वात अहो इति आश्चर्यं महामत्ता महती धीर्या इयं जराविलसिता अस्य मुनेः जटाभारे सटासमूहे उपाश्रितं
तीपलितं कुर्वती न भीता न त्रस्ता अत्रार्थे उपमानं इयं प्रदर्शयति पशुपतेरिव पशुपतेः ईश्वरस्य तदा भारे सटासमूहे गंगाजलं
हंसावलीरिति वि भाति शोभते चंद्रः शिवाकलापः बालसमूहे क्षीरादृतारव क्षीरस्य दुग्धस्य आहुतिः वन्हौ प्रक्षेपद्वयेत्यर्थः गं
गाया अपि हे फेनं फेनस्याग्रैरस्य यः पुंजः समूहः तेन धवलाः उज्ज्वलाः यमा पिधवलाभवति सर्वाविशिष्टप्रलयेति प्र
लयः कल्पांतः तस्मिन घोरः विः सर्वः तस्य यो रश्मिनिकरः किरणसमूहः तद्द्वितोकचितुमनाकीय रजनीतरजनिकरश्चंद्रः त
स्य किरणाः मयूखाः तद्वत पोद्गमिश्चेतानामाग्रानि रूढानि कुन्नाः यस्मिन वद्वलेति वद्वलं निविडं यदा चायं ते तस्यधर्महद्ं ते

प्रा.टी.
५१

तेनमलिनीकृतः श्यामितां प्रापितः आश्रमोयस्मिन्नेति भगवतोमुनेः प्रभावात्माहात्म्यात्भीतमिवत्रस्तमिवरविकिरणजा
लं सूर्यरश्मिसमूहं तपोवनं मुनिस्थानं दूरतः परिहृत्य दूरेण त्यक्त्वा तमालिन्यस्य तमः प्रतिनिधीभूतस्य सूर्यरश्मिभिर्विरोधात्
मालिन्याश्रयाश्रमाधिपतेः मुनेः प्रभावात् भीतिरस्तीति यावत् भावः एतेनैव मिलितेन समत्यवर्तिनः उपगृह्य क्षणयोवन्दनः पवनेनापि
वनेन वायुना अनिलश्च पवनः पुन्नागः समृद्धः कृतः श्रीखण्डः आकाशसमृद्धेर्यथा ते तथा रचितांजलयः इव विहितांजलय इव
गीर्वाणैस्तन्मुनिनिर्दिष्टेन मंत्रपूतानि कलापवित्राणि दूर्वाप्रियदोतत्यानि स्पन्दन्तिर्षावुर्वन्ति अग्निर्दीप्त्यावान् रोचिर्वह्निः शिखावानाशुशुक्षणि
रित्यमरः गन्धातिगन्धवाहो वायुः अस्य मुनेः समीपं पार्श्वं सशंकइव भीतादृयइव उपसर्पति गच्छति अयमाशंकत्वं हेतुं प्रदर्श
यन्नाह तरङ्गिततरङ्गितानि कम्पितानि दुकूलवल्कलानि येन सतथा अयमिति स्यात्सु निसंप्रश्नः आश्रमेति आश्रमलताकुसुमानांसु
रभिः परिमलो यस्मिन्नतएव मंदचारी शनैः संचरमाणः प्राय इति प्रायोबाहुल्यार्थे अयं महाभूतानामपि पृथिव्यादीनामपि
तेजांसि महांसि दुरभिभवानि दुःखेन अभिभवितुं शक्यानि भवन्तिअयं चेति अयंच मुनिः सर्वतेजस्विनां समग्रधामवतां अग्रणीमु
ख्यः अनेनेतिअनेन मुनिना महात्मना प्रकृष्टस्वरूपेण अधिष्ठितं आश्रितं जगादिसर्वमिदं स्थीयतेयत्र दूषिवानकंपेति तस्यमुनेः
अवष्टंभात् आलंबनात् क्षितिर्धारणा धात्रीनिष्कंपे वर्तते पृथ्वी स्थिरोयत्र नदेशे अथवा कियंतार्द्धापेणानिरूपकाण्डतिप्राग्नदश्य
नाद्भुयमित्यादि एव मुनिः करुणारसस्य प्रवाहप्रोघः संसारसिन्धोर्भवाम्भोधेः संतरणे सेतुबन्धः क्षमाम्भसां शान्तिसलिलानांआ
धारः अंभसांबंधः कृष्णामावल्लतावनस्यपरशुः कुठारः संतोषएव अमृतरसः पीयूषद्रवः तस्यसागरः समुद्रः सिद्धिमार्गस्य मो
क्षपदस्य उपदेष्टाउपदेशकः असतग्रहकस्य अशुभग्रहस्य अस्तगिरिः अस्ताचलः इव नामतरोः शमतरोः समस्य मूलं बुध्नः प्र
ज्ञाचक्रस्य प्रतिभावक्रस्य नाभिः मध्यप्रदेशः धर्मध्वजस्य वंशयष्टिः स्थितिवंशः अवलोकनवेणुः सर्वविद्यावतारणांसमग्रवि
द्यावतीर्णानांतीर्थस्थानं लोभार्णवस्य लिप्सासमुद्रस्य वडवानलः ईर्षः शास्त्ररत्नानांनिकषोपलः कषपाषाणः रागपल्ल
वस्य इन्धनं दावानलः वनवह्निः क्रोधभुजंगस्य कोपसर्पस्य मंत्रः मोहान्धकारस्य अज्ञानतिमिरस्य दिवसकरः सूर्यः
नरकद्वाराणां दुर्गतिद्वाराणां अर्गलाबंधः परिघबंधः आचाराणां चरितानां कुलभुवनं स्थानं मङ्गलानां श्रेयसां आयतनं गृ
हं

५०

महर्षिकारणानां अहंकारवृत्तीनां अभूमिः इयर्षि ... सत्पथानां ज्ञानमार्गाणां दर्शकः उपदेष्टाः साधुतायाः शुभभावस्य उत्पत्तिः
उत्पादः प्रगल्भतायाः चक्रस्य नेमिः धारा सत्वस्य धैर्यस्य आश्रयः आधारः कलिकालस्य कलियुगस्य प्रतिपक्षः शत्रुः तप
सः प्रसिद्धस्य कोशः भाण्डागारः सत्यस्य सखामित्रं आर्जवस्य मार्दवस्य क्षेत्रं सत्योत्पत्तिस्थलं पुण्यसंचयस्य धर्मसमूहस्य प्रभवः
उत्पत्तिस्थलं मत्सरस्य ईर्ष्यायाः अदत्तावकाशः विपत्तेः आपदः अगतिः गन्तुः परिभूतेः पराभवस्य अस्थानं अपदं अभिमानस्या
हंकृतेः अननुकूलः अहितकारकः दैन्यस्य असंमतः अस्वीकृतः रोषस्य अनायत्तः अनधीनः सुखानां अनभिमुखः पराङ्मुखः अ
स्यैव भगवतोमुनेः प्रसादादेव माहात्म्यादेव इदं शान्तं शान्तिं प्राप्तं वैरं विरोधो यस्मिन् अपेतिअपगतोदूरीभूतो मत्सरो परगुणात्
कर्षासंहननं यस्मिन्नेवं भूतं तपोवनं वर्तते इतिक्रियाध्याहारः अत्रार्थे साधारणं कारणमाह अहो इति अहो इत्याश्चर्ये महात्मनांम
हानुभावानांप्रभावोमहात्म्यं एतदेव विशेषयतो दर्शयन्नाह अत्रेति हि निश्चितं अत्र तपोवने शाश्वतिकं सदातनं विरोधं वैरं अपहाय
दूरीकृत्य उपशान्तात्मनः प्रशान्तात्मानः तिर्यञ्चोपि पशवोपि तपोवने वसतिकर्षं मुनिजन निवाससुखं अनुभवन्ति अनुभवविषयी
कुर्वन्ति तदेव दर्शयन्नाह तथाहि एषः अहिः सर्पः विकचाः विकासितं यद्उत्पलंनीलकमलं तस्य वनं तस्य याश्चनालिनिभः तदनुकारितालं
वं ज्वालंतत्तथा इत्यतोपि तद्युतं नई पुंगव चपल मनोहारि चन्द्रकशतं मेचकशतं यस्मिन् हारिणइति हारिणस्य मयूरस्या लोचन
तिः नौवकान्तिः तप्तन शावकं कुरंगं भूतानि ... मयूरस्य कलापं प्रचलाकं आतपेन सर्पाः लोकेन आहतः पीडितः निःशंकानिर्भयं
विशतिप्रविशतिकमिव अभिनवः प्रत्यग्रः नूतनः शावकः त्यक्त्वा मातरं निर्भया तिउच्चदुरुतमूलगतप्रदेशाः तासिव अयमिति अयं कुरंगशावकुमा
तरं मत्वा इत्यस्य विहाय आजातकसरः अनुल्वणसटः केसरिशिशुभिः उभारि बालकैः सह संगउपजातः समुल्लसत्पक्षिप्रायःसं
स्तावायस्य पंकतः सिंहाप्लनं अपिबतिपानं करोति क्षरन्ति ... कलिकास्थिता यस्मिन् ... पसर्जन स्थितिः
एयइतियेः समीपवर्तसमूहोपेतिसंतानं मानवं मृणालानां बिसानां कलापं समूहं आदाय इतियेः उल्लकाः नगाः द्विरदाः गजाः तेषांक
लभाः बालकाः तेः आकृष्यमाणं अवकृष्यमाणं कुसुमकेसरस्थं अतहुरुकं शुभ्रं सटाभारं कुसुमकलापं अमलीनानि आई वनमा
लितिलाञ्छने यमीयं भूतः बहुसन्ध्यंतसंखल्वितत्तावानातीत्यर्थः इदमिति इदानीमेतत् पावनं इदं अपेति अपगतं चापलं चांचल्यं

यस्मिन्नेवंभूतं कपिकुलं वानरा वृथं तस्मात् तेभ्यः कलापूर्वेभ्यः मुनीति मुनीनां तपस्विनां कुमारकाः बालकाः तेभ्यः फलानि सस्यानि इष्टनय
निर्दोषकया यत्र ते वेतिपत्रे तं कपिणा दूषितानि मदांधा अपि मदोन्मत्ता अपि गंडस्थलीभां गिरिकरटकल्भांडेति मदलवस्यदानवारि
णः यानं धानं तंतं न निश्चलानि क्रराणि मधुकराणां भ्रमराणां कुलानि समूहा दूतानि संजातदयाः समुत्पन्नकरुणाः कर्णतालैः श्र
वणचपेटैः न निवारयंति न दूरीकुर्वंति किं वाच्छितानि बहूनां मतेन स्तोकं न सोच्यते इति भावः तापसानि तापसीभिः ऊर्ध्व
नीभिः तापोपेतानां यदग्निहोत्रं तस्य यो धूममंडलाः दहनकेतनराजयः ताभिः अनिशं निरंतरं उपेतानि उपपादितानि बद्धितानि कर्मंश्यामं
यदजिनं चर्म तस्य उत्तरासंगाः येऽकश्यं तस्य वरां भार्या वातिन तथा फलमृगभक्षी नायकाः किं निःविश्वनतानः शानरहिताः अस्य भगवतः
तस्यापि रक्षा अपि सानियमाइ न अतिनाश्यकश्यं न भयं कोऽभयं न सर्वेन नायि प्राणिनां मनुजादयः तेषां किं भण्यते किं कथ्य
ते ते तु एताद्दशा भवंत्येवेति भावः अथ दारीतः किंकृतवानित्याह एवमितीत्यं पूर्वोक्तप्रकारेण चिंतयंतं विचारयंतं मां
तस्मात् अशोकतरोरधः छायायां एकदेशे कस्मिन्प्रदेशे स्थापयित्वा संस्थाप्य दारीतनामा मुनिः पादावितिपादौ च
रणौ उपगृह्य पादयोः पतित्वा कृतेति कृतं विहितं अभिवादनं येन सं भगवतः पितुर्जनकस्य अनतिसमीपवर्तिनि नातिनि
कटवर्तिनि कुशासने दर्भविष्टरे समुपाविशत् उपविष्टवान् आलोक्य निरीक्ष्य तु पुनः सर्वे एव समग्राः एव मुनयः
ऋषयः कुतः कस्मात् प्रदेशात् अयं शुकशिशुः आसादितः प्राप्तः इति तं आसीनं उपविष्टं दारीतं मुनिं अपृच्छत अप्राक्षुः
असौ दारीतः तु पुनः तेषां मुनीन् अब्रवीत् उवाचेत्यर्थः किमुवाचेत्याह अयमिति अयं शुकशिशुः मया स्नानार्थं इतः
अस्मिन् प्रदेशे गतेन प्राप्तेन कमलिनि कमलिनीसरः पद्मसरः तस्य तीरतरुः प्रतीरवृक्षः तस्मिन् यो नीडः कुलायः तस्मात्
पतितः ध्वस्तः आतपेति आतपेन आलोकेन जनिता उदिता क्लांतिः श्रमाधिक्यं यस्य स तथा उत्तप्त इत्यर्थः उष्मीभूतेत्यर्थः पां
शुपटलः धूलीसमूहः तस्य मध्यगतः अभ्यंतरवर्ती दूरेति दूरात् दविष्ठात् यो निपतनं अधः संयोगफलिकाक्रियातो विरू
ढं व्याकुलं तनुर्देहो यस्य स तथा अल्पेति अल्पं स्वल्पं अवशेषं आयुर्जीवितं यस्य एवंभूतः आसादितो लब्धः तपस्वीति तपस्विभिः
मुनिभिः दुरारोहतया दुःखेन आरोढुं शक्यतया तस्य वनस्पतेः वृक्षस्य तस्य नीडस्य कुलायं आरोपयितुं स्थापयितुं न शक्य
ते

न समर्थो भूयते इति दृष्टो लोलतरयैनेति ज्ञाता इत्यनादयाकारणात् यस्यैवंभूतेन आनीतः अत्रानीतः मयेति पूर्वोक्तमेवेति न पुनरुच्य
ते तद्यावदिति तावदिति दृष्टव्यं यावत्कालं अयमिति पूर्वोक्तः अप्ररूढेति अप्ररूढा अनुत्पन्ना पक्षतिः पक्षमूलं यस्य सः अक्षमेति अं
तरिक्षं आकाशं उत्पतितुं अक्षमः असमर्थः तावदिति तावत्कालं अत्रैवेति अत्र एवकारोऽन्ययोगव्यवच्छेदार्थः कस्मिंश्चिदिति अनिर्दि
ष्टनामनि आश्रमतरुकोटरे मुनिवसतिवृक्षनिकटे मुनिकुमारकैः तापसशिशुभिः अस्माभिश्च उपनीत आनीतेन नीवारेति नीवा
राः वनव्रीहयः तस्य कणनिकरेण समूहेन फलरसेन तस्य द्रवेण च संवर्ध्यमानः वृद्धिं प्राप्यमानः आरयतु दधातु जीवितं प्राणि
तं अनाथेत्यादि अनाथस्य पालनं परिपालनं अनाथपरिपालनं दीनजनरक्षणं धर्मः आचारः तु पुनः उद्भिन्नेति उद्भिन्ना
प्रकटीभूता पक्षतिर्यस्यैवंभूतः गगनेति गगनतलं आकाशतलं तत्र संचरणं गमनं तत्र समर्थः क्षमः यत्रेति यस्मिन् देशे अस्मै
कस्मैचिद्विषयेऽभिलाषः इच्छा तत्र यास्यति गमिष्यति अस्य अर्थानां धातुभियोगश्चतुर्थी इहैवेत्यनाख्यायां उपजाततपरि
चयः संज्ञातसंस्तवः अथवा स्थास्यति अवस्थानं करिष्यति इत्येवमादि कं अस्मत्संबद्धमिति मद्विषयकं आलापं आकर्ण्य श्रुत्वा किंचिदिति
किंचिदुपजातकुतूहलं कुतूहलं आश्चर्यं यस्य स तथा भगवान् माहात्म्यवान् जाबालिनामा मुनिः ईषदिति ईषत् किंचित्
आवर्जितानमितकंधराग्रीवा यस्य स तथा इदं तु मया ज्ञानचक्षुर्ण्या पुण्येति पुण्यदर्शनः पवित्रपानीयैः प्रशांत वाग्भिर्भाव
वदनामामतिप्रशांततया अतिप्रसन्नया दृष्ट्या दृशा कृत्वा चिरं चिरकालं दृष्ट्वा विलोक्य उपेति उपजातं समुत्पन्नं प्रत्यभिज्ञानं सोऽयं
वदनं इत्याकारकं ज्ञानं यस्य स तथा तदुदित पुनःपुनः वारं २ विलोक्य निरीक्ष्य स्वस्येव आत्मन एव अविनयस्य अशिष्टाचारस्य
फलभोगः अनेकधा कृशभिधाना अनुभूयते साक्षात्क्रियते इति तान् ब्रुवतः अब्रवीत् कथं मुनिरयं त्रिकालदर्शित्वात् सदापि
ना तमर्केन चक्षुषा दृष्ट्वा सर्वमेव समग्रमेव ज्ञानकरतलगतमिव हस्तन्यस्तमेव अवलोकयति पश्यतिव जीति अतीतानागताति
जन्मांतराणि भवांतराणि यस्ताता नानागति कथयति आगामि तं भाविनं अर्थं प्रतिपादयति ब्रवीति ईश्वरणीति ईक्षणगोचरग
तानां नयनपथप्राप्तानां प्राणिनां सत्वानां आयुर्वा जीवितव्यस्य संख्यां परिमाणं आवेदयतीति निवेदयति सर्वं यं तमर्थं च समग्र

का०टी०

५२

शसनाच सपरिवृत मुनिसभाश्रुत्वा आकर्ण्य ह्येवं क्रमितिशेषः विदितो विदितो तातः तस्य जाबालिमुनेः प्रभावो माहात्म्यं च यासान थाइतिको
नु हारिती कौतुकवती अभावदिव वयः इति ख्यातमाह कोऽह ग्राइति कोऽहः कोऽहक आवनयः अपराधविशेषः अनेनश्रुकशिशुना इ
तो विहितः क्रमयोक्तिं प्रयोज्ञानं वा कृतः कृत्वा कामेन प्रदुर्द्रोह कृतः जन्मांतरे भवांतरे अयंकः आसीत अभवत सर्वत्रयाजाड्योवि कृत्यार्थः इ
पेत्य इयनाश्रिनवर्णाश्राथ याचने इत्यस्य धातोः रूपं याचितवती त्यर्थः नपूर्वोक्ति मनुष्यैतं भगवंतं जाबालिमुनिं कृयाचितवती त्याज्ञयेना
हृ आवेदयति हे भगवन आवेदय कथय प्रसीद प्रसन्नो भव पूर्वोन्नाभिप्रायस्य प्रश्नानंतरं नाकाहकार्यनिकाङ्गस्याप्तिं रूपस्य अविनय
स्य फलं अनेन अनुभवात कस्मिंश्चित जन्मांतरे अयंकः आसीत वृद्धो तातवृद्धं न जातो पक्षि जातो कथमिति केन प्रकारेण संभवः उत्पत्तिः कि
मिति अयंकिमभिधानः किंनामा अपनयत्विति नः अस्माकं कुतूहलं आश्चर्यं अपनयतु दूरीकरोतु आश्चर्याणामिति सर्वेषाम प्राणां आ
श्चर्याणां कुतूहलानां प्रभवः उत्पत्तिस्थानं अपूर्वार्थ तापकदतियत तद्व्यं वाभाति इत्येवं प्रकारेण तया प्रश्नपरिपृच्छया मुनिस्म भगवा इयया
च्यमानः प्रार्थ्यमानः समुनिः प्रत्ययदत प्रत्ययोवन अनीति इदं आश्चर्यं अतिमहत अतिमहीयान आख्यातव्यं कथनीयं मयेति शेषः अ
ल्पेति अहः दिनं अल्पशेषं अल्पावशिष्टं प्रत्येतिन अस्माकं स्नानसमयः आपूर्णकालः प्रत्यासीदिति विलंबितो भवति भवतामिति
भवतामपि युष्माकमपि देवार्चनविधिवेला देवपूजाक्षणः अतिक्रामति उल्लंघितो भवति तावदिति हेतोर्थे उत्तिष्ठंतु उत्थानं कुर्वंतु भवंतः
यथायं सर्वेण वेलितयथोचितं सध्याद्यायोग्यं दिनसव्यापारं दिनकृत्यं आचरंतु समाचरंतु अपराह्णे तीष्ट्रपदृशानंतरसमये भवतां युष्माकं पु
नरिति द्वितीयवारं कृतं विहितं मूलफलयोरशनं भक्षणं यैस्तेन स्थाने यांविश्रब्धानां विश्रब्धं सावधानं यथा स्यात्तथा उपविष्टानां
स्थितानां आदितः इति आदितः प्रारंभतः प्रभृति सर्वेव तां तं आवेदयिष्यामि निवेदयिष्यामि योग्यमिति यश्च अयं पूर्वे जन्मनि आ
सीत यश्च अनेन अपरस्मिन जन्मनि परभवे कृतं इदं चेति इदं लोकं यथा येन प्रकारेण अस्य संभूतिः उत्पत्तिः अयं चेति तावदिति अ
यंशुकः आहारेण अशनेन अपगतश्रमः अपगतपरिश्रमः क्रियतां विधीयतां नयतीनित्यतां निश्चितं मयि कथयति अयंशुकः आ
त्मनः स्वकीयस्य जन्मांतरवृत्तं परभववृत्तांतं स्वप्नोपलब्धमिव स्वप्नदृष्टमिव सर्वं समग्रं अशेषतः आमूलतः स्मरिष्यति स्मरण ५२.
विषयीकरिष्यति इतीति इति एवमुक्त्वा अभिदधदेव कथयन्नेव उत्थाय उत्थानं कृत्वा सह तैः समं मुनिभिः तापसैः उचितं योग्यं दिवसव्या

पारं स्नानादिकं अकरोत निर्ममे अनेन चेति अनेन मध्याह्नसमयकर्तव्यकर्मणा परिणतो परिपाकं गतो दिवसः परिणतिर्दिवसे सर्व
स्यान्हस्यावान तदुर्णनामादृस्नानोत्थितैर्निति अंबरतलकामतोरविः तं रक्तचंदनांगरागं सासाहि व मत्स्य प्रसिद्ध मुनिमर्चितमूर्ति
रूपेण वइद वहन अधारयत तं कं यः स्नानोत्थितेन मुनिजनेन तपस्विवर्गेण अर्घ्यविधिरक्तचंदन रक्तपुष्पादिना पूजाविधिं उपपा
दयता निःपादयताक्षिप्तं नभसः अर्पितः क्षयो येति शेषः सायंकालिमयस्य रक्तत्वात मुनिप्रदत्तोरागः कुमनेन साक्षाद्विवाहद्दीत
इत्युत्प्रेक्षार्द्धे मुखैरिति ऊर्ध्वमुखैः उर्ध्वानने अर्कोनि अर्कबिंबं सूर्यबिंबं चानुनिहितलाभिपतो दृष्टियैस्तैन ध्यानैः इत्यापि इत्या
वन्दितांजलिन स्थानकावरभिः तपोधनैः तत्परिपीयमानः प्रास्वादयमानः तेजःप्रसरः कांतिप्रचारो यस्य स तथा विरल विरलत्व
स्म आतपः आलोकोयस्य स तथा तानिमानं तनीभावः तनिमानं अभजत क्षीणत्वं प्राप्तेत्यर्थः इत्याहाति इत्यनंतरं यंप्राप्नुवन
यः सप्तर्षिसार्थः सप्तर्षिसमूहः तेन यः स्पर्शः स्पर्शः संबंधः तस्यापाय परिजिहीर्षया परिहर्तुमिच्छायासंहृताः संकोचिता पादा
येन स तथा पराय तद्वितिपादपतः करवः तस्यपादौ चरणौ तद्वतपादकः स्वेतरजः समायास्मिन एवं चिधीरविः सूर्यः अंबरजेला
दिव वर्धीपंचमी अवलंबत आकलंचितदनंतरं आलोहितो शुकाक्षीर्षद्रकु किरणसमूहं सूर्यमंडलं रविबिंबं अलक्ष्यत पश्चि
तकपिलन अपरेति अपराविपश्चिम समुद्र प्रतिमागतं स्वमार्तिरूपेणागतं चाहुः निःसृतं मधुरियोः कृतस्य नाभिनलि
नमिव नाभिपद्मानि लतदेवपोऽद्मनष्टिविगलद्विताय गलंतो श्रवंती मधुधारापरागश्रेणी यस्मात्तन यथा विहायति अंबर
तलमाकाशतलं विहायस्य पनायमतिनीवनानि नलिनी यं कानि इत्युच्यते कानुनय इयपतत्रिण इत्युदित मावसाने सायंकाले
तरुशाखां पुरः शाग्रेषु पर्वताग्रेषु च रविकिरणाः सर्वांशयः स्थितिमव स्थानं अकुर्वतः कृतवंतः तत्कालीन तरुणशोभामाह
आलंबिनि आलग्नार्द्यत संध्यं भ्रामाः लोहिता तपस्य रक्तारोकस्यस मध्ये इष्ट्वाः रचनावद्रिपांचिषां ते तथा अतएव भक्ति
हरियविरम्बिता भ्रतिसंगीतासस्पति मुनिभिः तपस्विभिः अवलंबिताः आश्रिताः अतएव लोहितवल्कलाइव तरुशिखाः श्र
णं स्वल्पकालं अदृश्यंत अवलोकितं तमं ध्यावल्लो प्रदर्शयंनाहू असदिति अस्तं उपगते अदृश्यतां प्राप्ते भगवति सहस्रदीधितौ
अपरार्णवतलात पश्चिमसमुद्रतलात इत्युत्तीर्णं र्धमागच्छंती विद्रुमलतेव रक्तकांचवल्लीव पाटलाशेतररक्तां संध्यासायं
कालः

का॰ टी॰ २ सम दृश्यत समलोक्यत यस्यामिति संध्यायां च विधमाश्रमपदमभवत् बभूवेत्यर्थः कीदृशं आबध्येति आब
ध्यमानं क्रियमाणं ध्यानं कमत्यवसंततिर्यस्मिन् अनलं गतए वसर्वेसं ध्यावंदनार्थबोरतत्वात् ध्यानग्रहणं केतिएकदेशेण
स्मिन्दृश्ये दुह्यमानाः धार्द्रमर्धनवः होमार्थिनावः ता संदृग धारापयबेशर्नात्रय ध्वनितं आह्वितं तेन धन्यतरं महितिमनो दूरं अति
५३ चारु अग्नीति अग्निवेद्यां वह्निस्थापन चतुरस्रभूमिकायां विकीर्यमाणाः विक्षिप्यमाणाः हरितकुशाः नीलदर्भाः यस्मिन् कुल्यातिक्र
षिकुमारिकाभिः मुनिपुत्रीभिः इतस्ततो विक्षिप्यमाणानि समंतात् विकीर्यमाणानि दिग्देवतानां बलिसिक्थानि बलिसंबंधिसिक्था
नानि यस्मिन्तत्तथा पुनरवस्थांतरमाह कार्यानिकुआचन्द्रदेशाविद्रुत्पवर्दनं भलाद्विसायमानाद्दिनपर्यंते कपिलातपोवनधेनुस्वि
लोहितताराकापरिवर्तमाना मुनिभिः संध्या अदृश्यत आलोक्यत गोरपि कपिलत्वात् लोहिततारकाः रक्तकनीनिका संध्यानुलोहित
तारकारकमश्च आतताम्रनो द्रुतनक्षत्राणां रक्तत्वात् संध्याधेन्वोः सादृश्यादुपमानोपमेयभावः कमलिनीमर्धयोः नायिकाना
यकत्वेन वर्णयन्नाह अचिरेति तत्कालीनप्रोषितगते सवितरि श्रीसंयोगेनविरहेणविधुरा विद्रुलाकमलिनीदिनपतिसमागमा
र्थं स्वकीयमनाय यस्यागमनं दूलोः अर्तानियमनिरिक्त्यं आचरतीव अकुर्वदिव कमलेति संकुचितमुखसाम्यात् कमलमुकुलान्यच
कमंडलूनि तान्येव दधातीत्येवंशीला समानभावं सेति श्वेतसाम्यात् हंसाएवासितदुकूलानि परिधानं अधोंशुकं यस्याः सा तथा
मृणालेति श्वेतत्वेनतं तु सादृश्यात् मृणालान्येव धवलं शुभ्रं यज्ञोपवीतं यस्यां सा तथा मधुकरेति नीलतीक्ष्णमुखसाम्यात् मधु
कराणां भ्रमराणां मंडलं तदेव अक्षवलयं रुद्राक्षजपमालिका तत्क इदं ता धारयंती अपरामवस्थां वर्णयन्नाह अपरेति अपर
सागरं आसिपश्चिमसमुद्रपानीयपतितादिव मकरंमयेवर्गन रभसात् क्षितं प्रादुर्भूतं अंभःसीकरनिकरपानीयपृषतसमूहं
ताराणामिव नक्षत्रवृंदमिव अंबरं आकाशं अधारयत अदधत अतिश्वेतरूपत्वसाम्यात् तारकाबिंदुरूपमानोपमेयभावः
आचिरादिति स्वल्पकालेन सिद्धाः विद्यासिद्धाः तेषां कन्यकाः पुत्र्यः ताभिः विक्षिप्तानि विकीर्णानि यानि संध्यार्चनकुसुमानि सायंका
लीनपूजार्थमानितानि पुष्पाणि तैः शबलमिव कर्बुरमिव तारकितं तारकाभिर्व्याप्तं इतस्ततो जाततारकाच्छादितं यदभ्रं अगगन
अच्छ भव अतीतसंध्यावस्थां प्रकटयन्नाह क्षणेनेति क्षणेन समुच्चयेन च समुच्चये उन्मुखेन ऊर्ध्वमुखेन मुनिजनेन तापस

नेन ऊर्ध्वविप्रकीर्णैः ऊर्ध्वविक्षिप्तैः प्रणामांजलिसलिलैः नमस्कृतिसमयांजलिपानीयैः क्षाल्यमान इव प्रक्षाल्यमान अखिलः स
मग्रोपि संध्यारागः अगलत् ततस्थानात् प्रच्युतः क्षयमिति संध्यायाक्षयमुपागतायां विनाशं प्राप्तायां तदिति तस्याः संध्या
निध्यातसखीरूपायाः संध्यायाः विनाशो ध्वंसः तेन दुःखिता कृशं प्राप्ता विभावरी रजनी अभिनवं प्रत्यग्रं तिमिरोद्गमं ध्वांतो
दयं व्रतस्माजिनमिव असितचर्मवत् अवहत् नीलसाम्यात् तिमिरोद्गमस्य कृष्णाजिनसाधर्म्यं तिमिरोद्गमस्य कृष्णव्याख्यानयन्नाह अप
हृतेति तिमिरध्यानं मुनिहृदयगतं पास्य चितां मस्तुप्रकाशात्मकप्रकाशं रनीत्वतः तिमिरस्याप्रकाशभावात् अन्यत्सर्वं प्रोदप्रकाशं लीनं खलु
जातं अंधकारं तां अचाश्चतत्त मनयत प्रापयत तदुत्तरकालं चंद्रपिमित्रं वियोगावस्थां वर्णयन्नाह क्रमेणेति क्रमेण परिपाट्या रविः सूर्यः
अस्तंगतः अदृश्यतां प्राप्तः त्युदितं इति शांतं उपलभ्य प्राप्तः अपदीधितिश्चंद्रः अमरेति अमराः विद्याहृदया मुनयः तेषां लोकः स
मुदायः तस्य आश्रमो मुनिस्थानं तमिव गगनतलं अंबरं रतंग भयतिवन अधितस्थौ काद्रक्रमेर्यः जातेति जातं समुत्पन्नं वैरस्यं विर
क्तता यस्मिन्सतत्वात्तं पक्षे विकीर्णतारागा तस्य भावः तत्वं पतेति शान्तं दुकूलवल्कलवस्त्रमिव धवलं शुभ्रं अंबरं यस्मिन् पक्षे दुकूलव
ल्कलवत् शुभ्रं अंबरं आकाशं यस्मिन् सतारेति ताराकांतिविशेषः प्रणवः ओंकारश्च तत्प्रकंनयत्र इदं ताराप्रत्यं प्रोक्तं गम्यागमनाद्
ते एवं हंसाताराप्रत्यं प्रणवत्रान्यथिक्यादृशितान्यरः तयासहवर्तमानं यदंतः पुरमिति पुरस्य शरीरस्य अंतर्मध्यं कुंडलिनी नाडीवि
शेषः कश्चिदमाधेतस्यपरलातातिपुरस्यपरनिपातः तस्याः पर्यंतः सदृश्यारंकमलं नव योगसामर्थ्यात् लक्षितं कोतिकं तनुर्यस्य
सतथा पक्षे ताराअश्विन्यादयः ताभिः सहवर्तमानं यदंतः पुरं अवरोधः तस्य पर्यंतः संनिधिः तत्र क्षितं तनुः शरीरं यस्य सतथा
अथाश्रमसाम्येन गगनतलं विशेषयन्नाह तिमिरेति श्यामलसाम्यात् तिमिरएव तत्श्यामायेन मालरक्षाः तेषां लेखापंक्तिर्यस्मि
न पक्षे तिमिराण्येव तमालवृक्षा इति विग्रहः शेषं पूर्ववत् सप्तर्षयः सप्तर्षिसमार्थसदृशान्येन यः नारदादाः तेषां मंडलं समूहः मंडलं
श्चासमसदृशाधिप्रसरः तेन अध्युषितं आश्रितं पक्षे सप्तर्षयः सप्ततारकाः शेषं प्राग्वत् अरुंधतीति अरुंधती वसिष्ठपत्नी तस्याः
संचरणं परिभ्रमणं तेन पवित्रं पक्षे अरुंधतीताराविशेषः शेषं प्राग्वत् उपाहृतेति उपाहृतः संनिहितः आषाढः पलाशदं
डो यस्मिन् पाठाशोदंड आषाढ इत्यभिधानचिंतामणिः पक्षे आषाढा पूर्वाषाढानक्षत्रं आलक्ष्येति आसमंतात् कृष्णमा

का॰टी॰ मूलनक्षत्रं नीयं प्राग्वत पक्षांतेति पक्षांते व्यजने शिञ्जात्वा यो
णानि पृक्षाप्यमानानि मुक्तानि चमकथांतर्गत वक्षःप्रदेशा यस्मिन पर्श मूलं ताराकाकृष्टं मग्गान श्रत्रं तस्यामेव विभावर्यां चंद्रजातं व तस्योपमानं अंबरमंडले
मनोहरा कृतयः तारकाः कगाश्वेतमगायस्मिन पक्षे ताराकाकृष्टं मग्गानश्रत्रं तस्यामेव अंबरकांतमां गोपमानमाह नंदेति चंद्रप्रभा भरणा विभर्ति चंद्रप्रभ
५४ चआश्रमरूपक मुक्ताद्योक्लयोगं गाह्य कोपयोगि गमनतले अंबरकांतमां रूढानि तरकं कृतं भूषितं तस्मात अंबरतलकाटिस्य व धोपंचमीव्यंत
रणभूत तस्मात तारकेति तारकाण्यकपालनाकलानि कर्परखंडानि तरकं कृतं भूषितं तस्मात आपूरयंती परिपूर्णा कुर्वती चंद्रलेय
कोत्तमां गर्गादि चईश्वरमौलिरिवगंगाजाह्नवी मागारनिति अगाल्लिांद्रवेणभुक्तानसमुद्रान आपूरयंती परिपूर्णा कुर्वती अथच चंद्रमणीपितना
नमागराणां पूरणं प्रसिद्धं हंसवन धवकाभुभ्राउद्योक्तश्चांद्रिकाधरिण्यांपृथिव्यां अपतत नपपात इत्यर्थः अथच चंद्रमणीपितना
द्राभभृत्याद्रष्टुमकरीतिद्वि मकरः चंद्रः मण्डसारः तस्मिन्नंद विचित्रिन हिविकचीनि विकचानि विकस्वराणि यानि पुंडरीकाणि तद्ध
तासितेषु भेअन्यदपि मरः विकचपुंडरीकं असितं भवति अतः तदुपमानं चांद्रिकेति चांद्रिकाद्योल्लासाण वजलपानीयं तस्य पानं आ
स्वादनं तस्यलं भागवत तस्मादचतार्णामध्यप्रविष्टः निश्चलोतिनिश्चलानिस्पंदा मूर्तिर्यस्य मनथाअमृतेति मृ मल्लसाम्यात क
लंकएव अमृतपंकः तत्रलग्नद्रव अंतर्नीर्णद्रव द्वाराणामृगः अदृश्यत अलक्ष्यत चंद्रादयजनितां शोभामाह्य वर्णयन्ना
हतिमिरेतिकृस्नत्वसाम्यात तिमिरमेवपंकधरसमयः तस्य अपगमानंतरं निशन्यनंतरं अभीति अभिनवानि प्रत्यग्राणि सिता
नि शुभ्राणि यान सिंदूरवारस्यानि गुंड्याः कुसुमानि पुष्पाणि तद्वत पांडुरः शुभ्रः अर्णवः समुद्रः तत्रआगताः प्रांताः चंद्रपादाः
हंसप्राशिकरणाः हंसमिव मरालमिव कुमुदसरांसि स्वापलक्षिततटाकानि अवगाहंत आलोड्यंत अतश्वेतत्वसाम्यात हंस
समय्रः उदयसं चंद्रपादयोरुपमानोपमेयभावः पुनरपि कालांतरं वर्णयन्नाह विगलितेति विगलिता विकयं प्राप्ता यः सकलः समग्रः उदयसं
बंधीरक्तमनक्षणतन्मागगारत्किमायस्मिन्नेवं भृतं तरनिकरविंबं चंद्रमंडलं तत्क्षणमिव तत्कालं इव अलक्ष्यत जनैरक्त
कमिव भंबरति अंबरस्य योम्नो या आपगा नदी तस्या अवगाहः आलोडनं तेन धौतं क्षालितं सिंदूरं नागसंयस्येवं विधं
इव तस्य दृतिमत्स्यकुंभस्थलं तद्विवभातिवर्तुलत्वसाम्यात चंद्रविंबस्य कुंभस्थलोपमानं अथमुनि वृत्तं निरूपयन्नाह मुने ५४
रिति द्वाशतांमुनिः कृताह्वावस्थितभाजनं मां निःक्षेप्यायनं आदायस्यद्रुत्वा पितरं जाबालि मुनिमित्यर्थ चाह्लिपत्वयः क

मिन सतिमुनिः स्वल्पप्रयत्नेन दूरादिति दूरंगते भगवति चंद्रदेवमौलि द्विसंप्रलेयं तस्यां नतिविदपीनस्याः श्रुतिः श्राविणिनंद्रस्यापि
वीक्षणं कधीति शवेतत्वसाम्यात संधाणत्व धूलिपटलं पांशुः समूहः तेनेव चंद्रातपेन द्राशिनः आलोकेन लगितेकिं अवलोक
तेसातिशुभ्रीकृते सति पुनः कुसुमकानि नामुख समीरणेषु प्रदोषकाल्लानवायुषु प्रवदत्सु वहमानेषु सत्सु अथ वायूनां विशेष
णानि अवश्यनितिभपश्याद्योद्धृतेतस्यजलबिंदवः पानीयविप्रुषः तैर्मंदा मंथरा गतिर्गमनं येषां तेषु घटेति विघटमानानि
विकासमाप्यमाणानि यानि कुमुदवनानि तेषां कषायः तुवरो गंधो येषु ते आभिनंदितेति अभिनंदितं आघ्रितं आगम
नं येषां ते तथा तैः आश्रमवृक्षाः मुनिस्थानतरुद्रोणिः अथच तेषां विद्रुपणानि समुपोढेति समुपोढा सम्यक्प्रकारेण दृढा
यानि ग्रामसंघातस्याः भरः संभारः तेन अलसा मंथरा कनीनिका तारका येषां ते तथा तैः अन्योन्येति अन्योन्यं परस्परं ग्रथिता
निर्मीलितानि पक्ष्माणि नेत्ररोमाणि येषां ते तथा तैः आरब्धइति आरब्धो रोमंथः चर्वितचर्वणं तेन मंथराणि अलसानि
मुखानि येषां ते तथा तैः मृगैः सुखं सुखेन यदृच्छया आसीनैः उपविष्टैः अर्धेति त्रियामा रात्रिस्तेन अर्धयाममात्रं अर्धप्र
हरमात्रं अवखंडितं खंडनीयासं यस्यां सा तथा तस्याम् अर्धप्रहरन्यूनायामित्यर्थः एवंविधायां विभावर्यां रजन्यां सर्वैः ते
महामुनिभिः महातपस्विभिः उपसृत्य आगत्य कस्मिन्नेवंद्रेति चंद्रातपेन निशापाति प्रकाशेन उद्भासित उज्ज्वले
भूतेद्रयचंद्रालिः स तथा तस्मिन तपोवनस्य मुनिस्थानस्य एकदेशः अन्यतरप्रदेशः तस्मिन अधिकरणीभूते प्र
भृत्याचार्यमुनीं विशेषयन्नाह वेत्रेति वेत्रासनं आसंदी तत्र उपविष्टं आसीनं अनतीति अनतिदूरवर्तिना नातिसमीपवर्तिना
आलेति आलपाद इति नाम यस्य स तथा तेन नाम्ना शिष्येण शिष्येन दर्भेति दर्भः कुशाः तद्रूपा पवित्रं यस्य पवित्रं मृगचर्मनिर्मितं ताल
वृंतं पाणौ हस्ते यस्य स तथा तेन धवित्रं मृगचर्मणः इति कोशः मंदं यथा स्यात् तथा उपवीज्यमानं दृश्यमाणमक्षिकं अन्वय
स्तु पूर्वमुक्तः तदनुसारेण कर्मवाचकत्वात् हृतातद्वपितः सकलासमग्रा इयं त्वयक्षागता तापसपरिषत् तपस्विसंमत समुपस्थिता
आगता आश्चर्यमिति आश्चर्यं अद्भुतवर्तनः पद्भ्रुवणसाकूर्णनं तयत्र तत्कुतूहलं चित्ता रतिविशेषः तेन आकलितं व्याप्तं हृदयं
चेतो यस्याः सा परिपाहुर्निषण्णं आबद्धेति आबद्धं आरचितं मंडलं यया सा प्रतीक्ष्यन् इति भवंतमिति शेषः भवद्धिर्वचनं किंवा

यर्थः कदाचिनशुकरुतोपिस्यादित्यत आह अपनीतेति अयं पतत्रिपोतः शुकशिशुः अपनीतो दूरीकृतः श्रमजनितर्यस्यैवंभूतः
कृतोचितः चेतिपूर्वोक्तसमुच्चये नादितिहृत्यर्थः आबेधनामिति यत अनेन शुकेन कृतं तदिदं तेन अबेधतां निवेदतां अस्मा
कमिति शेषः अपरस्मिन्नित्येतद्वापेक्षया अपरजन्मनि भूतं भविष्यति च कायमभवत् कायमग्रे भविष्यतीति चेति एवमिति ए
वं पूर्वोक्तप्रकारेण इतः प्रश्नविषयात् ततः तु पुनरर्थमाजाबालि मुनिः अग्रतः पुरतः स्थितमामानं मां अवलोक्य पाणि स्थितान् सर्वानम
स्तान् कालान् एकतानान् श्रवणेति श्रवणं आकर्णनं तस्मिन् पुराण्मुनीन् तपस्विनो बुधात्मा आतिरुद्धत्वात् क्षीणत्वाज्ञ्जीर्णः मेरु
स्वरेण अप्रवीत् उवाच कृमुवाचेत्यादश्रूयतामिति यदिचेत्कौतुकं आश्चर्यं तर्हि श्रूयतां आकर्ण्यतां अनेन अल्पादरः सञ्चितः अस्ती
ति उज्जयिनी नाम्निनगरी अस्तीति दूरेणान्वयः अग्रे प्रथमं तानि सर्वाण्यपि नगरी विशेषणानि अन्येषां तु अन्यविभक्तिः कृतानि तेषा
धं सकलेति सकलं समग्रं यत् त्रिभुवनं त्रिविष्टपं तस्य ललामभूताति ललामभूताप्रसवेति रुतयुगस्य सत्ययुगस्य प्रसवभूमिरिव ज
न्मभूमिरिव आत्मेति भगवता ईश्वरेण आत्मनः स्वस्य योनिवासो वसनं तत्र उचिता योग्या अपरेव एतत् पृथिवीव पृथिवी च सुधास
मुत्पादिता उता अर्थेश्वरं विजृंभयनात् महतीमहाकालइत्यभिधानं नाम यस्य सतथा तेन भुवनेति भुवनत्रयस्य विश्वपत्रय
स्य यः सर्गः सर्जनं स्थितिः वलनं संहारो विनाशः एतेषां कारणं कारणं आदिनप्रमथेति प्रमथाः गणाः तेषां नाथेन स्वामिना दू
तीयेति द्वितीयाण्यन्याः ततिः क्रत्या पृथिवीतस्याः शंका आरंका तया जलनिधिना वसमुद्रेण च परिखा वलयेन स्वातिका मंडलेन
परिवृता परिखावलयं विज्ञानाम्न रमातिरमा तलं प्रथ्याः अथ भागंगा च ढंभीरेण अलब्धमध्येन पुनर्विज्ञापयतां न गरी
विज्ञानाम्नि प्राकारेति प्राकारो रायप्रः तस्य मंडलेन वलयेन परिवृता परिवेष्टिता पशुपतीति पशुपतिरीश्वरः तस्यानि
वासा वसतिः तेन यात्रापतिः स्नेदः तयाकैलासगिरिणेव उन्नतादिणे वेश्मप्रमाणं च प्रकैलासयुगपद्धुक्रेयव्यारूगगनेतिगग
नस्य आकाशस्य यः परिसरः पर्यंतभूः २ परिसर उत्यभिधानचिंतामणिः तदुत्तुंगविना तलं घर्षकाशिण शिखरमाला मा
गुच्छेणिर्यस्य सतथा पर्शगगनात् रुखिनीशिखरमाला अग्रमाला अर्थात् कपिशीर्षाणि यस्मिन् शिखरं पुलकाग्रयाइत्यन
कार्थः कर्षतिस धाम दधवलीकरण उद्यं तेन सितेन शुभ्रेण पर्श्वगुधावतशुभ्रेणत्यर्थः प्रकटेति प्रकटाः स्पष्टाः शंखः कंबुः

शुक्तिः अब्धिमंडूकामुक्ताभौक्तिकंप्रवालं द्रुमकंदलः मरकतमणिरश्मगर्भः एतेषां राशयः समूहाः येषु ते चामीकरेतिचा
मीकरः स्वर्णं पर्वताद्रिवृक्षानिप्रसिद्धं तदेव सिकतानि करः वेलुकासमूहः तेन नानिचितेः व्याप्तेः आयतेति आयामो विस्ता
रो विद्यते येषु ते अगस्त्येति अगस्त्यः घटोद्भवः तेन पारिपीतं सकलं जलं येषां तैः सागरैरिव समुद्रैरिव महतीति महती
अतिदीर्घा या विपणिः पण्यविथिका तस्यां येपथानां मार्गाः तैः उपशोभिता विराजमाना कृतिति सुत्रेण पर्यं अकारांतत्वं
मरेति मराः देवाः दानवाः सिद्धाः विद्यासिद्धाः गंधर्वाः देव्यायनाः विद्याधराः सोमचारिणः उरगाः नागाः एतेषां स्त्रि
ताभिः आश्रिताभिः चित्रोपरूढ्रितशालाभिः अलंकृताभूषिता कामिनि आदिव्यविमानपंक्तिभिरिव देवयानश्रेणिभिरिव नः
स्याः कथमागमनं तथाह आविरतेति अविरतान्निरंतरं यः उत्सवो महः तस्मिन् याः प्रमदाः योषिताः तासां यद्वचनकलि
गक्षणं तदेव बलकुतूहलं आश्चर्यं तस्मादिति हेत्वर्थे पंचमी अंबरतलाद्याकाशात् अवतीर्णाभिरुत्तीर्णाभिः आगताभिरितिया
वत अमरेति अमरमंदिराणि देवप्रासादाः तैर्विराजितानिशोभमानानिश्रृंगाटकानित्रिमार्गश्चतुष्पथाणि यस्यां सा तथा त्रि
मार्ग्याश्चतुः शृंगाटः इति कोशः कैलासेव तुषारगिरिः हिमाद्रिः तस्य सानुशिखरैः सानुभिरिवदेवगृहशिखराणाः सांय
प्रदर्शनात् मथनेति मथनं विलोडनं तत उद्धृतः कृतप्रयत्नः दुग्धेन पयसा धवलीकृतो मंदरो मेरुः तदुत श्वेताः कांता
पदेषु कलशा यत्र शिखराणि येषां मानाति विग्रहः अनिलेति अनिलैः वायुभिः दोलायितास्त्रिस्वावदान्तरिताः सितध्वजाः श्वेतवे
तालया उपकल्पिताया वंदिकापास्वंधः तया उपशोभिताः शोभमानाः उद्यानाः कुपा येषु ते कूपस्यात उदपानोधुराति
कोशः अनवरतेति अनवरतं निरंतरं यल्लितं भ्रामितं यत् जलघटी यंत्र अरघट्टः तेन करणेन कार्यापिवाससिच्यमानानि
प्रेक्षमाणानि यानि हरिताणि नीलानि उपवनान्येव अंधकाराणि येषु तैः केतकीति केतक्याः मालत्याः या धूलिः परागः तया
धूसरैः मलिनैरिव भूतिरूपग्रामकैः ग्राम सीमाभिः विभूषिता ग्राम सीमान् पडाल्यमिति कोशः मदेति मधु पानेन मुखराणि
मदेन

काद०

५६

वाचालानि यानि मधुकरकुलानि भ्रमरसमूहानि तैरंधकारिता नीतांधकाराः निकुंजा गह्वरा यस्यां सा अनेनारामाणां प्रा
भातिशयः सूचितः स्फुरंती स्फुरंती पांडुदलसंततयः पांडुपत्रनिकरा उपवनलतास्यां कुसुमानि मनसः तेषां परिमलेन आमोद
नकरैर्भिः सौरभेणा तर्पणः समीरणो वायुर्यस्यां सा पुनः प्रकारांतरेण नगरीं विशिनष्टि मदनेति मदनस्य कंदर्पस्य प्रसिद्धा
नालकृता कृतवीथिकाः तैः प्रकाशिता प्रकटीकृता मकरध्वजस्य कंदर्पस्य पूजा अर्चा यस्यां सा अथ च मदनयष्टिमदनयष्ट्या
साम्यं वदर्श्यंनाद्गुणितेति गुणरशनं कुर्वाणाः सौभाग्यघंटासु भगातिशयिता घंटारटन कौंकुण्याः येषु तैः आकाद्वीनि
कोहितं रक्तां शकं तस्य पताकाः येतयंत्यां येषु तैः आबद्धानि आबद्धानि नद्धानि रत्नचामराणि कोहितवान्यजनानि येषु तैः वि
द्रुमेति विद्रुमं प्रवालं प्रचुरं येषु तैः प्रतिगृहं प्रतिसद्म संश्रितैः ऊर्ध्वीकृतैः मकरो मत्स्यः तस्य अंकश्चिह्नं येषु तैः एवंप्रकारैर्णवर
संकामप्रजाजनैः कृतमदनोत्सवप्रशा सततमिति सततं निरंतरं प्रयत्नः प्रसरतः अध्ययनस्य शास्त्रपाठस्य ध्वनिः शब्दः तेन
धौतं क्षालितं कलुषं पातकं यस्यां सा पुनः प्रकारांतरेण तां विशिनष्टि धारेति धारागृहेषु यंत्रगृहेषु मननमयूरैः कृतानंद
याभिः आबध्यमानः अन्योन्याश्लिष्टतया क्रियमाणः केकाभिः मयूरस्य वाण्यः तासां कोलाहलः कलकलो यस्यां यंत्रगृहाणां
कंधरं सार्द्र यंविशेषणमुक्तिनदर्शयंनाह स्थामितेति विहितमतानिश्च केयामुरुजस्य मृदंगस्य रवः शब्दः स एव गंभीरं घोरं गर्जि
तं स्तनितं येषु सलिलेति सलिलस्य जलस्य सीकराः वातास्फालितशिरभुपाः तेषां आसारो वेगवान्वर्षो येषु एवं विधा रत्नयूका
ग्रकाः तैः रचितं प्रारब्धं दुर्दिनं येषु तैस्तथा तेषु आसारस्य रत्नकाइति समासो वापर्यंतभिति पर्यंतानि पतिताः ये रविकिरणाः
सूर्यरश्मयः तैः रचितं आरचितं यतः सुरचापं इंद्रधनुः तेन चारुषु मनोहरेषु रविकिरणानां द्युत्यंतरसंयोगेन नानाविधवर्णोत्पाद
पत्तेरवशात् अथ मयूराननविशिनष्टि मंदुकेति मंदुलीकृताः वर्तुलीकृताः शिखंडा बर्हाणि यैः नृत्यप्रारंभे मयूरकलापे मंद
लाकृतिः स्यादितिसर्वप्रसिद्धिरतप्यतां ताडयमानाभिः नृत्यरसिकैः पुनः कीदृशी सरसीभिः तडागैः रूपशोभिता अथ च सारोविशे
शेषणानि विकचानि विकसितानि कुवलयानि उत्पलानि तैः कांतैः मनोहरैः उत्पलेति उत्पलानि विनिद्राणि या
नि कमलानि तद्रूपकं भुजमदं मध्यभागो येषां तैः कोशेसदृक्षसंख्यैः आखंडलस्य इंद्रस्य कोचनानीव अथ द्वौ विशेष ५६

यस्माद् अनिमिषेति अनिमिषाः मत्स्याः तेषां दर्शनं विलोचनं तेन रमणीयैः मनोहरैः पक्षे अनिमिषं पक्ष्मपातरहितं यद्दर्शनं ईक्ष
णं तेन मनोहरैः मदुद्वर्णनद्वारा तां पुनर्विशिनष्टि दिव्याति शक्तिः प्रातिष्ठां रत्नवलभिकाभिः गजदंतनिर्मितच्छद्रिराधारभूताभिः
धवलीकृता अथ च कभीविशेषणानि अविरलेति अविरलानि निबिडानि यानि कदलीवनानि भावनानि तैः कृतिताभिः अमृ
तेति अमृतस्य पीयूषस्य यः फेनपुंजः दिंडीरपिंडः तद्वत्पांडुराभिः शुभ्राभिः सिध्रावर्णनद्वारा नगरी वर्णयन्नाह यौवनेति यौवनमद
नतारुण्याभिमानेन मत्ताउद्धतखला या मालव्यः मालवदेशोद्भवाः स्त्रियः तासां कुचाण्यकुचास्तः तैर्लुलितं गाढितं सलिलं यस्याः
मातया भगवतीति भगवतीम द्रूकान्ताभिजानस्य ईश्वरस्य शिरसि मुकुटकुसुमितं गंगामालेव यानी श्यसतं निरंतरं समाव
द्धाः सम्यक्प्रकारेण आवद्धाः बंधं प्रापिताः वेतरंगाः कल्लोलाः तत्र च भृकुटीकरेवाः भृकुटिपंक्तिर्यामातया उपलक्षिताऽयं वरुणनास
ययं च तेन संपन्नादर्शितिनभृकुटिविकारादर्शितः विभाति वा आकाशां शालयंन्येन निर्मलं कुर्वं येवाति धयति साप्रान छायासौक्षिप्त
पार्वत्या रूपं जनवर्णनद्वारा नगरीविशेषयन्नाह सकलास्त्रजनेन अधिष्ठिताइति दूरेणान्वयः तत्र विलासिनीजनः विलासीया
जनः इत्येवं समासभेदेन द्वयोर्ग्रहणं अथ विलासिनीजनविशेषणानि कीदृशेन च विलासिजनेन दूरजताचं द्वर्णवरेश्वरराजाकृति
तिविग्रहः स्रीती रहितः संख्याविशेष्यः तान्प्रमाणं भांद्रव्यंयेषां ते तथा सारीद्रव्यं वल्कमार्गमित्यनेकार्थः पक्षे कौरग्रभागः ते
रायेन सतथा तेन द्रव्येणसंवर्धां भू वंतां पक्षे छेदावहितः परमनाकस्यनकृत इतिप्रसिद्धिः पक्षे अविदितः अदानः पक्षपातः असंद
गोकारी येन मंदाकिनीति मंदाकिनी गंगा तस्याः प्रवाहोयः तेन च उभयविशेषयन्नाह प्रकृहितेतिप्रकृष्टाप्रकाशिता कनकस्य सु
कसमृद्धा सालीति सालिः धर्मसंहिता तल्लक्षणेन शाकल्पेन च उभयं विशिनष्टि सभांति सभासमत आत्रसर्वछायातिनां ब्रेप्सा
मान्यतारूढं कृपः इदपानः प्रपापानीयशाला आरामः कृत्रिमवनं सहरसदनं देवगृहं सेतुः पालिः यंत्रोरघट्टकादिः रुद्रा

कादंबरी

५२

दिश्रमकलत्वात्पतेषां प्रवर्तकेन प्रयोजकेन पक्षे धर्मज्ञेन कलावता विद्याभ्यायकेनेत्यर्थः मंदरेति मंदरो मेरुः तेनैव तदुभयं वा आकारादि
दधतेति उद्धतं उर्ध्वं धृतानि समग्राणि अखिलानि सागरवत् समुद्रवत् रत्नैः मुख्यानि येन पक्षे उद्धृतानि बहिर्नीतानि
समग्राणि सागरात् समुद्रात् रत्नानि समग्राणि चतुर्दश रत्नानि येन संगृहीतेनेति संगृहीतं गारुडं रत्नं गारुडमाणिक्यं वा येनैवं भूतेनापि भुज
गं भीरुणेति विरोधः तत्परिहारस्तु भुजंगो नागो गणिकापतिर्धूर्तो वेत्यर्थात् खलेति खलं दुर्जनं उपजीवता लोकं कालेनापि अनायितं
न सज्जनजनेन उपजीव्यमानेन भोग्यमानेन विभवो यस्येति विरोधः तत्परिहारस्तु खलं नवीनधान्यस्थापनस्थानमित्यर्थात् उपजीवि
नानदाश्रयेण आनंदितकारकं कुर्वाणेत्यर्थः वीरेणापि सुभटेनापि विनयवता नम्रेणेति विरोधः तत्परिहारस्तु वीरेणापि विरुद्धमा
नेनेत्यर्थात् प्रियमिति प्रियमेव वदतीति प्रियंवदः तेनैवंभूतेनापि सत्यवादिनेति विरोधः तत्परिहारस्तु प्रियमेव कुर्वाणः वदान्यायस्य
नेत्यर्थात् अनुस्वारः अभयभंगरहितेन भवतीति प्रावः अभीतिः अभिरूपेणापि अतिसुंदरेणापि कल्पयदाराः स्त्रियः तेनैव संतुष्टेन
संतोषिणेति विरोधः तत्परिहारस्तु अभिरूपेण पंडितेनेत्यर्थात् ऽतिरूपाभिरूप धीरा इति कोशः अतिथीनि अतिथिजनः
अभ्यागतजनः तस्य अभ्यागमः आगमनं तद्दर्थिनापि परिपुष्यतः प्रार्थनं याचनं तत्र अनभितेन अकुशलेनेति विरोधः तत्प
रिहारस्तु साधुजनाभ्यागमस्य अर्थिना वांछकेनेत्यर्थात् कामेति कामोऽभिलाषः स्त्री पुरतः अर्थो द्रव्यं तत्परेणात दासकेनापि धर्म
प्रधानेनेति विरोधः तत्परिहारस्तु कामो वांछितो योऽर्थः पदार्थः तत्परेण तत्साधकेनेत्यर्थात् महद्भिर्महासात्त्वेनापि महास
त्त्वचतापि परेण अत्रवः तेषां लोकः समूहः तस्मात् भीरुणा मानेनेति विरोधः तत्परिहारस्तु परलोकोऽभवांतरमित्यर्थात् स
कलेति सकलस्य समग्रस्य याद्वत्कलानां स्यादितस्य योविशेषः तारतम्यं ताद्दृशा तद्वृतुणां वदान्येन दानतत्परेणाप्रियं वदेन चाप्रि
यंवदो दानशीलः स वदान्य इति कोशः दक्षेण चतुरेण स्मितेति अट्टहास्यं स्मितं तत्पूर्वं यथास्यात्तथा अभिभाषिणा
सत्यकेन पराति परिहासेन मंचनः तेन पंचकेन संदरेण परेशकं दृष्टसंदरं इति कोशः उज्ज्वलेति उज्ज्वलानि निर्मलानि वेषानि प
थ्यं यस्य मतेनाज्ञाक्षितेति ज्ञाक्षिता अभ्यस्ता अशेषाणां समग्राणां देशानां जनपदानां भाषा बोलीं येन सतथा तेन वक्रोक्ति
ल

वक्रोक्तिः कुटिला वचनपद्धतिः तत्र निपुणेन दक्षेण आख्यायीति आख्यायिका पुराण समाख्यानं सांप्रतं तत्र तत्र यः परिच
यः संस्तवः तत्र चतुरेण अभिज्ञेन सर्वेति सर्वाः समग्राः याः लिपयः अक्षरविन्यासाः तासां ज्ञेन तत्तज्ञानवता महेति महाभा
रतं प्रसिद्धं पुराणं पंचलक्षणं रामायणं रामचरित्रं तत्र अनुरागिणा कृतस्नेहेन बृहदिति बृहत्कथा वासवदत्तादि कथा तत्र कु
शलेन नद्दूत्स्य वेश्या द्यूतादीनि द्यूतादयः दुरोदरप्रभृतयो याः कलाः विज्ञानानि कवैदग्ध्याः तासां कलापः समूहः तस्य पारगेण पा
रदृश्वना श्रुतं शास्त्रमात्रं तत्र रागिणा आभ्यंतरप्रीतिमता सुभाषितेति सुभाषितानि नाटकादीनि तत्र व्यसनेन निभासक्त्वेन
प्रशांतेन अधानि मुक्तेनक्नेन चक्रुर्भीति सुरभिमासो वसंतमासः तस्य मारुतो वायुः तेनैव सततेति सततं निरंतरं दक्षिणात्या
गात्रस्य सतथा तेन पक्षे सततं दक्षिणेन दक्षिणदिग्गामिना दक्षिमाति दक्षिमाति स्तुति दीनाचलः तस्य कानने वने तेनैव अंतर्गतिभं
तर्मार्ग्य सरलेन अकुटिलेन पक्षे सालाः वृक्षविशेषाः लक्ष्मणेति लक्ष्मणः सौमित्रिः तेनैव रामेति रामस्य दाशरथेः यदारा
धनं समुपासनं तत्र निपुणेन कुशलेन पक्षे रामाणां स्त्रीणां आराधनं सेवनं शत्रुघ्नेति शत्रुघ्नो रामानुजः तेनैव आविष्कृतः प्रकटी
कृतः भरतेनादरजास्त्वपरिचयः पारिचिते येन सतथा पक्षे भरतः शत्रुघ्नभ्रातादि वसेनैव यासमेनैव मित्रामित्रामित्रं सुहृत्
तदनुवर्तिना तच्छिलात धर्केनेत्यर्थः पक्षे मित्रः सूर्यः तदनुवर्तिना तदायत्तेनेत्यर्थः बौद्धेति बौद्धः सुगतः तेनैव सर्वास्तिस
र्वस्य वस्तुनः यः अस्तिवादः सर्वमस्तीति अप्यनंत यथेरणेण कदाचिदपि नास्तीति न ब्रुवीत भावः पक्षे सर्वास्तिवा
दः बौद्धानां नैकत्वभेदः स च अरत्नपक्षात् अतः परं सिद्धांताभावात् सदुर्भरसर्वेषां पदार्थानां सर्ववादिनां वायः अस्तिवादः अ
क्षणिकत्वादः तत्र्येरेण तद्वर्शायकेण सांख्येति सांख्याः कापिलाः तेषां आगमः सिद्धांतः तेनैव प्रधानेति प्रधाना मुख्याः
सपुरुषाः पुमांसः तेः उपेतेन सहितेन पक्षे प्रधानं सत्वादीनां साम्यावस्था पुरुषः श्वेतनाद्य आत्मा तद्युक्तं अज्ञासिकाद्दित
शुद्धरूपं स्नातोकेत्यादि प्रधानं चासौ पुरुषश्च ताभ्यां उपेतेन जिनेति जिनः सर्वज्ञः तस्य धर्मो वृषः तेनैव जीवेति जीव
प्राणिनि अनुकंपा यस्येत्यभंगः श्लेषः पुनः प्रकारांतरेण नरी वर्णयन्नाह सश्लिष्टेति सश्लिष्टेव सपर्वतैश्चकैः प्रसादैः देवभूप
सदनैः अतिमहत्वात् स्फूलसाम्यं यशावति आख्यान गरुप पुरं तेन सदृव तमानं चकैः महाभवनैः उत्तुंगाग्रदृढःसप्त नामांते

देर्घ्येण शोभा पुरं प्रमाणं सकलैतिमहत्त्वस्य हीणपात्तितेन वर्तमाने यके: सत्पुरुषाः महापुरुषाः तानव्यातिशयसाम्यातन्त्यत्र
शसाम्यं दर्शितेति दर्शितानि प्रकाशितानि चित्र र. पाणिसमग्रह पतिर्णियस्या सेवकाभिः चित्रभित्तिभिः भातिरम्यसहितकुड्यैः चित्र
स्यसकल वरुप्रवरदनसामर्थ्यात दुरुप्रेक्षामं यं वपिल. मुरिव प्रतिपक्ष रागोमणिः तस्य अनुरागो रक्त. मायस्यां सा अनेन र
त्नबाहुल्यं दर्शितं पक्षेप भगवत अनुरागो यस्यामिति विग्रहः भ मरेति भ्रमरः अधिपः इतम खः तस्य मूर्तिरिव मखानौकानं
तस्य योनलो वह्निः तस्य या धूमा दहनकेतनः तेन प्रताप विराग तेन यति क्लानां बाहुल्यमाविः कृतं पक्षे मखजातं जाताश्च म
धाः शंपपूर्वं वनपक्षिति पशुपतिश्चचर; तस्य काम्यकार्देन मर्धति मल धाम दूधवलीकृताः हासा यस्यामिति ग्रणाद्यं तेन धव
ला: विपणयगच्च हासा हास्यं यस्यां सा पक्षे कुधा अमलं तेनहुन धवल: शुभ्र: अट्टहासोमहाहासो यस्यामिति विग्रहः रुद्रवस
विरंचवतिलानहु पस्य मलवर्णस्य क्षपायाश्रुणि यस्यां सा वसतिः प्रार्णशय्याः इति काद्यान्य क्षेत्रातीत पस्य क्षयोनाशः यस्यामिति
विग्रहः गरुडेति गरुडः गरुत्मान तस्य मर्तिरिव अच्युतेति नच्युता अच्युता सर्वदा स्थिरा यालिस्तिमर्यादा तया रमणीयामनोह
रिणी पक्षेअच्युतस्य कृष्णस्य वर्णस्थितिः यत्रानं तेन रमणीया प्रभातेति प्रभातं प्रत्यूषं तस्य वेला अभंभसा द्वादु: संबध
बद्धेति बद्धुधा विज्ञाया भद्रा सर्वलोक कामसमग्रतना यस्यां सा पक्षे बहु ब्राह्मणसंस्थिता: शंखपूर्वं° ज्ञव रोति ज्ञव रानिदाः तेषां
वसतिर्निवासस्थलं सेव अनल मिति अनलपितानि आवर्तितानि वासगृणि वालव्यजनानि ये पुष्पं विधाय नागदंताः दंतकाष्ठ
पुष्पं वंभतानि धवलं सहीणिसहस्राणि यस्यां सा पक्षे अवलंवितानि वासगृणि नागदंताः गजदंताः तैः धवलीकृतानि ग
हाणि यस्यामिति विग्रहः शेषतनु रिति शेषो नागाधिपः तस्य तनुः शरीरमिव सद्गतिसंततः शोभना आसना: समीपस्था
वस धाश्चरा पर्वता यस्यां सा पक्षे संसदा तात्कालं आसन्नं समीपवर्तिनी वसुधा पृथ्वी धात्री सा तथा तल जलधि जल
धिः समुद्रः तस्य मथने आलोडने या वेला से वमहेति महाघोषा: मद्वत्यः आभीरपल्लिका: ताभिः परितात्रिवतानि
गंतराणि यस्यां सा घोष स्वाभीरपल्लिकेति कोश: प्र क्षे महाघोषा महाश्वः शंखः प्र° प्रस्तिति प्रस्तुत: प्रार भ्यतः अ

भिषेकः अभिषिंचनं तस्य या भूमिः पृथ्वी सेव सान्निध्यहेतेति संनिहिता: समीपस्था: कनकघटका: सौवर्णिका: तेषां सहस्रं यस्यां
सा तथा पते नाना लंकार बाहुल्यं संचितं पक्षे आसन्नवर्तिनः कनकघटसदृशाः स्वर्णकुंभसदृशाः यस्यामिति विग्रहः गौरि
वेति गौरी पार्वती सेव महेति महासिंहासनं महास्वर्णासनं तत्र उन्नतायाम्यां मूर्तिर्यस्याः इति विग्रहः भदितेति अदिति
र्देवमाता सेव देव कुलानां देवगृहाणां सहस्रं सर्व्यं यस्यां सा देवकुलसहस्रैः सेव्या सेवनीया देवमातृत्वात महा व राहेति महा
वराहः आदिवराहः तस्य लीलाक्रीडा सेव दर्शितेति दर्शितः हिरण्यविषयी कारितः हिरण्यस्य सुवर्णस्य येठ क्षाः पाशः तेषां पा
तो यस्यां सा पक्षे हिरण्यं हिरण्याक्ष नामानं दैत्य पातो नायस्यां कद्रूरिति कद्रूर्नागमाता सेव आनंदितेति आनंदितप्र
सादं प्राप्तितः भुजंगलोकः गणिका पतिजनो यस्यां सा पक्षे भुजंगलोकः सर्पसमुदायः हरिवंशेति हरिवंशा नाम्नी ग्रंथस्य
याकृथा प्रबंधः सेव अनेकेति अनेकानां बालानां वृष्णि नायाक्रीडास्थलं तया रमणीया मनोहरा पक्षे अनेकाबन्धः ध्वः बा
लनाम्नोन पस्य क्रीडास्थानं सा मनोहरपातया मनोहरा नेता कर्णी प्रकारांतरेण पुनः स्तामिव वर्णयन्नाह प्रकटेति प्रकटस्य
ष्टं श्रृंगनाग्राल्लिय: उपभोगो यस्यामित्यं भू तापि असंडित चारित्रा तावर्णा धः तत्परिहारस्तु प्रकटानां गनानां उपभोगानां बृहाद
रिल्यर्थान आचरितं तनार्थकोभयो सा कृष्यामित्यर्थाद्धार कोलिक वर्णापि अरुण वर्णापि म धा पूर्व व्याख्या तद्गुक्लतेति
रोधः तत्परिहारस्तु रक्ता अनुरक्ता वर्णाः ब्राह्मणाद्या यस्यामित्यर्थात अवलंवितेति अवलंवितः आलंबनीकृतः मुक्ताकलापो मुक्ता
प्रालंबो यस्यां सा पक्षे अलंकृतापि विगतः त्रुटितो हारो यस्यां हारः स एव भूषणं अलंकृति यस्यामिति विरोधः तत्परिहारस्तु विहाराः जैन
प्रासादा इत्यर्थात विहारा क्रीडास्थानि इति क्रीडाः बह्वीति बह्वी प्रकृतिः यस्यामेव धार्मिकति विरोधः तत्परिहारस्तु वन्सः
प्रकृतयः पौरलोकाः विनीतिति विनीतवेण जिता अमरलोकस्य देवलोकस्य द्युतिकांतिर्यया सा अनंतोपमालवेषु अन्यत्र
प्रागतीति यस्यामिति उज्जयिन्यां उन्नंगेति उन्नंगः उन्नत सौधधवलगृहं तस्य उत्संग उपरि प्रदेशः तस्मिन्यत्र संगीतं गीतं नृत्यादि तत्र
संगिनीनां व्यासक्तानां अंगनानां स्त्रीणां अतिमधुरेण अतिमिष्टेन गीतरवेण गानस्वरेण आकृष्यमाणाः अधोमुखा अवाङ्मु
स्याः रथस्यंदनस्य तुरंगा अश्वा यस्य सः पुरो ग्रपर्यस्तः शशः रथस्य पताकापटो वैजयंती पताकेनएवं भूताया उज्जयिन्या दिवसकरः

कारं०टी०

५९

सर्वः आरुह्यमाणा धौतमुक्ताश्च तुरगा यातेन कृतोऽचिह्नितः मद्दाकालस्य तां तिर्किं गात्मकं ग्रां कृत्य प्रणामो येन चम नद्य प्रतिदिनं अ
दर्शनं कृत्स्य नेदृशं तन्त्र नेत्रातिशयः यस्यां चेति यस्यां ऋजयिन्यां विगाभलयः मुखा कृतगाः सिंदूरेति सिंदूर मणयो माणिविशेषाः
तेषां कुट्टिमेषु तदारुण्यं प्रतिबिंबानां ध्यायते तारुणाः इवसंलक्ष्यन्ते इति क्रियाया ः पूर्वतः परतो वा गलत इति क्रिया याः सर्वत्रानुषं
गः किरणेषु मरकत दूति प्रतिबिंबादादू ग्रामं प्रतिग्राम्य मानाविंत कुमारु निगपितरं दलं तु वनं यस्मिंस्तादृशाद्यमरकतवेदिकासु अ
श्मगर्भ घटित पीठिका कवैदूर्य मणिनीलस्य प्रतिबिंबादादूरागाते तिश्च धः प्रसृता अपि नित्य माम्यात गमने आकांता पर्यस्ता विलीर्णा
इव दृश्यन्ते वैदूर्य मणयो बालवा यज्ञानि तेषां भूमिषु तन्माणिब द्धस्थलेषु इत्यर्थः किरणेषु अमरत्प्रतिबिंबादादूतिमिर इतिताम
रपरलस्य शांतसमूहस्य यादृ घट नं भेदनं तत्र इयताड्वक तत्र यत्नाद वर्कषुरुत्मागरः का कतुंरः तस्य धूमाः तेषां मंडलेषु पटलेषु
म कन्या सच तावशेष संक्रमादास् अभिभूतानि अभिभूतानां रूतिनआनि धार्यमाणा तारकाणां नक्षत्राणां यंकवालकर्षः तादृ
शा दृश मुक्ताकापि मुक्ताप्रालंबेषु मुख्यस्य स्यादिक चक्रमल साम्यादादूविक चौतिविकचानिविकस्वराणि यानि कमलानि तेषां वनं इव
नितांनिमरिव प्रमदाव देनेषु अत्रसिंदूरमरकत वैदूर्य भूमिषु तदूपविश्ल्यातिन्यो व्यज्यते मुखं अंभं गुरगुणवत्कमलाषेश्वषात्कम
लस्य भंगुरगुणवत्वात स्फाटिकरूप संक्रमाद्दादूप्रभा नेति प्रभातस्य प्रत्यूषस्य या चंद्रिका चंद्रगात्रिकाकान्त्या पतिता इव तदंतःपातिनइ
पतितचंद्रिकाल्या
वस्फाटिकस्य चांद्रोपलस्याभिनवः कुट्यानि तासां प्रभा कर्कातिषु उद्यचांद्रिका याः कलाः प्रतिस्फटिकसाम्यात प्रभात पदं अत्राति
शुभ्या व्यज्यंतेत रंग वाद्यवानासितपताकानां तत्संबंधन व्रज्तग मानेति गगनगा सिंधुः स धुनीतस्याः तरंगाः कलोलाः तानवलंबते
इत्येवं शीलाइ बासितपताकाश्च कृयुइ लक्षे यं तापटेषु पताका यां श्वेतानि अयोन्यसमितसूर्यकांतेषु मेकमनद्रागदादृसयंतिपलवदाघ
रंतीति पलविताः अंकुरिताः तादृशाद्वसूर्यकांतरश्चतुपलाः प्रसन्ताः नेषु इंद्रनीलसंपर्कवशाद्धादूगाद्यूतिवह्निसिंदूरकेयः तस्य मुखमिव
कुहरं विलं तत्र प्रविष्टानदंतर्गता इयाइं द्रनीलमणीनां रविनातायनानां वातायनानां प्रांते वां विवरेषु क्वचिदूपअन्वयमूलप्रागोषाक्तः यस्यां चेतियस्यां
मुज्जयिन्यां रजन्या शयः एवं भताः संत्यायांतिकीदृशाः नतिचादितं नाविभिन्नं चक्रवाकानां कोकानां मिथुनं द्वंद्वं याभिः ताः तत्र इंदुमाद
व्यनुपज्ञातीति अनुपज्ञातं तिमिरं यस्या तस्या भावः वर्त्तनमात्र यथा इत्युतीति व्यर्थी कृताः निः प्रयोजनी कृता यसु रत्नप्रदीपास्तप्रशांतकारः

दूषणं येषां यस्यां मालिन्यस्त्यलतिमिरत्वात् चेति भावः तत्रापि हेतुमाह कामिनीति कामिनीनां योषितां भूषणानि आभरणानि तेषां प्रभा
भिः कांतिभिः अत्र भूषणप्रभाक्षणेन हेतुना अनुपजातातिमिरत्वं तेन च अपि घटित चक्रवाकमिथुनत्वं व्यर्थीकृतदीपकत्वं चेति भावः
प्रभाभिः विदूशा इव मंतातितसंतातः समुत्पन्नो योमदनानलः मदनवह्निः स एव द्विरदा द्वीप्यास तादृशाइव बालातपेन वाला सूर्या
तपः तेनापि जरा शंवनरक्ताः तादृशा इव यां चेति यान ताभवनेषु दंतस्य कुलं समुदायः तत्र हंसकुलानि तेषां कोलाहलः मुखरीकरोति
अभ्रंनेन हूषेक्षण वाचालीकरोतिकीदृशाः अतिमधुरः अतिमिश्रः प्रसर्पन प्रसरन कीदृशाइ वरतीति रतिर्मदनस्त्री तस्याः प्रलापइव
विलापइव मकरेति मकरकेतुना मदनेन दाहः तस्मादूत्पन्नो यमकरकेतो इहेतुभूतो यस्य गतिप्रलापस्यैति विग्रहः इतिप्रलापसा
म्यं कोलाहलेन कुमारूं मंजिाट्टेति मंजिाट्टितः समीप झावि पमकांचनः शंभुः यस्यां सा तां यस्यां चेति यस्यां तगयप्रासादाः आवासाः
इदृशाः कस्यं नेत्यन्वयः तानविकानामिन्दुरेति दूरं दूर्ध्वं प्रसारितानि प्रसारिताः ध्वजाः वैजयंत्यः एव भुजायेषां तैः तथाकुर्वंतइवर
दाः चंद्रस्य कलंकमालिन्यं अपनयंत इव दृष्टा कुर्वंत इवचंद्रः विशिनाष्टमालवीतिमालवीमालवदेशोद्भवीतस्याः मुखकमलानि तेषां
कांतिः तया कांतात्स्य अपि तस्य तत्कर्णकर्णदर्षीयमानानि आननग्रीति प्रतिनिकांपुरू सङ्गः शोभमानैः पवनेन वायुना चलितैः
वपर्तैः दुकूल पल्लवैः वस्त्रांचलैः यस्यां चेति यस्यां गयस्मृगलांछनः चंद्रः मणि कुट्टिमेषु प्रतिमा छलेन प्रतिबिंबामिषेन लुठति
प्रसरति कीदृशाः मदनेन कंदर्पेण परवशः पराधीन इव तत्र हेतुमाह किंकुर्वन पश्यन विलोकयन कानि सौधशिखराणि यामिनीनां मुग्धा
न नवयामिनीनां परसंदर्शनानां गरनारीणां मुखानि वदनानि कीदृशेषु मणिकुट्टिमेषु बहुलेति बहुलं यच्चंदनजलं मलयजं प्रवाभिश्रितं भाः
तेन सेकः सिंचनं तेन शिशिरेषु शीतलेषु अतनुः अपनीतः इतिविशेषणात् शिशिरं शकूकत्वात् कामिनीत्यर्थे इति भावः यस्यां चेति प्रभा
तेप्रत्यूषे मंगलेति मंगलाभिर्नीतकाः गीतयः अयोध्याभवंतीति यथा भवनेदंतु दुर्यंत्रदर्शयेनादूरगुकर्त्रिकुः कीरः सारिका
पीतपाठानां समूहः संघातः तस्य अभ्यभूताः निरस्ताः तानि एतसारमानि येन सारमाणी यत्र कलक्षणाया सारस्वतैः
तादृशेन स्वरगणे तेन विलासिनीति विलासिन्यः स्त्रियः तासां भूषणरवेन आभरणानि नादेन विसर्पिण्या प्रसरणशीलेन
अविभाव्यमानाः परिभूयमानाः अथ श्रुकसारिका समूहविशानि षिनिर्गतानि रुण्याः इन्याः अवसानि प्रति प्रबुद्ध

का.दं.टी. स्यज्ञाप्तस्यतारितितारतामपिदुःखस्तामपिपठनः पठनं कुर्वंतः पंजरांतिपंजरभ्रांतिनितथापंजरस्थायिनः इत्यर्थः यस्यांच
निपूर्ववत अनिर्वृतिः अनिर्वाणतामणिप्रदीपानांनतुकोकानांअनिवृत्तिः अनुपरमानिवृत्तिः स्यादुपरमइतिकोशः अनिर्वा
६० र्वृतिरितिपाठः तत्रानिर्वृतिः मध्यंकाले पूर्ववत अंतरितिअंतर्मध्ये तरंगामध्यमणिः तस्यभावस्तत्रादाशयाणांमुक्ताप्राकारानांना
यकस्वरूपइतिकेचित् नतुकोकानांअंतिनिनतरकतानांचक्षुतरकंकंपनंकंपमितिकोशाः अकितिपतिआकितः तालकल्याद्वि
अनवरतानंसमानमुरजध्वनीनांप्रक्षणार्थप्रयुक्तानिमृत्यवाद्यमृदंगवाद्यानांनतुकोकानांअकितः अमर्यादाडुंडुवियोगइति
डुंडुस्यस्त्रीपुरुषरूपस्यारविंदानांविघटनंनतुनामतोडुंडुचरणानांनतुकोकानांडुंडुनकुंडनस्त्रीपुरुषानिश्चयः वर्णइतिवर्णावर्णकात
स्याः पर्याशापरोशरणंकनकानांमवर्णानांनतुकाकानांवर्णाः ब्राह्मणादयः तेषांपरिक्षावर्णसंकार्याभावातअक्रिकलामितिअक्रि
रलंनंचकलंत्वज्ञानांकेनुनांनतुकाकानांचान्यन्यामत्रद्वेषइतिमित्रःसूर्यःतेनसहद्वेषःअप्रीतिः कुमुदानांकैरवानांचंद्रविकासि
त्वातनतुकाकानांमित्रेणकद्रुद्वेषः कोशइतिकेचित् प्रतीकाराः तत्रगुप्तेः गोपनंअसीनांखड्गानांनतुकाकानांकोशस्यभाण्डार
स्यगुप्तिः किंबहुनोक्तेनबहुनालिखितेनेत्यर्थः यस्यांनगर्यांमहाकालइत्यभिधानंयस्यसदेवः स्वयंसाक्षात्सततंनिवसतिसुर
निकरसुराणांयश्चूडामणिःशिरोरत्नंतस्यमरीचयःकिरणाः तैश्चुंबिताःस्पृष्टाःचरणनखानां...यस्यसः निश्चितातिनि
श्चितताश्चर्ययत...तेनदारितोभिन्नःअंधकमहासुरोयेनसतथा गौरीतिगौरीमानचतीतस्याः सांत्वनानसौ
तत्पुरस्यपांशुकाशिः तयाघृष्टःघर्षणंप्रापितःत्रोखरअनवतंसेनंद्रकलंकयस्यसतथात्रिपुरेतित्रिपुरदैत्यस्यपुरुषाःतेन
रूप्तोवाहितःअंगारागोभस्मादूलनंयेनसःतस्यमंगलभस्मीकृत्यतेनांगरागोवाहितःइतिभावः मकरेतिमकरध्वजस्यकं
दर्पस्ययःध्वंसोदाहःतेनविधुरस्यादुःखितस्यास्यामसमक्षियाप्रसादंयंत्याप्रसन्नीकुर्वत्याईश्वरार्धभागेतिस्थितयाप्रसा
रितंयत्करयुगंहस्तयुगंतस्माद्गलितानिपतितानियानिवलयानिकंकणानितेषांनिकरःसमूहः तेनअर्चितापूजि
ताचरणौयस्यसःप्रलयेतिप्रलययनंबंधलोचनोवह्निः तस्याशिखाःज्वालाः तासांनिकरःसमूहः तेनकपिलःपिंग
लोजटाभारःयस्यसमूहः तेनभ्रांतात्रस्ताश्चसुरसिंधुःगंगायस्मात्सतथा अंधकारातिःअंधकनाम्नोदैत्यस्यअरातिः ६०

इत्युः भगवानमहाकालस्यवास इत्यस्येति इत्यस्य च कोकैलासवासप्रीतिरहितादपयस्मानसौदूयेनसः तस्यामुज्जयिन्यांवसति
पूर्वोक्तप्रकारेणव्यावर्णितस्वरूपायांतारापीडोनामराजाभूत इतिदूरेणान्वयः अथच्चतमेवविशिनष्टि तत्रप्रथमंतानिसर्वाण्य
पिराज्ञविशेषणानिनलः नैषधिः नहुषोनभागीरथस्तु आपातिशनपादप्रयतादाः ययातिययुपिता धुंधुमारः कुवलाश्वः भरतः
दाशरथिः भगीरथः समारपात्रः दशरथिरामपितादतेषांप्रतिमः सदृशः प्रख्यःप्रकारः प्रतिमइतिकोशः भुजेतिभुजबलेनशत्रुबल
नआर्जितं उपार्जितंभूमंडलंपृथ्वीमंडलंयेनसः तथाफलितंसंजातफलंनाकत्रयंयस्यसतथा प्रभुशक्तिः मित्रशक्तिः उत्साहशक्तिरिति
शक्तित्रयं मतिमानबुद्धिमान उत्साहःप्रगल्भतातेनसंपन्नःसहितः नीतीतिनीतिशास्त्रस्यचह्रदयंग्रंथअरिवत्रप्रवीणाबुद्धिः प्रतिभा
भयस्यसतथाधर्मइतिअधीतंपठितंधर्मशास्त्रंयेनसतथा यतिमयूखद्वमसाः इति आस्कराः तत्तासुइदंदेवता इंदुपूर्वाप
दस्यदीर्घइतिदीर्घः कृतंतेजसाकांत्याचतत्रतेजःप्रकाशः कांतिःचंद्रिकाशब्दितेजः प्रतापः कांतिःशोभादेदीप्तिर्वाअनेकेतिअ
नेकमसंततंतवायज्ञाः तैःपूताःपवित्रामूर्तिःशरीरंयस्यसतथा आयाज्ञादानिषडंगानिससमःप्रधानामितिससंततनः इपनमेताति
इपकृमितःशांतिःप्रापितःसकलजगतःसमग्रविश्वस्यइपप्लवःउपद्रवोयेनसतथाप्रकारेतरेणतममेवविशेषयंनाह्वविलस्यति
कुसकुनतिनतिनरवंडानिचिवरायत्यकानामयणस्यरूपस्यततवशःछकंभुजांतरकालेनश्रयावसतिनिवासःतस्मातयत्करंसमा
नंनदृवराणस्यअवराणनांअलाइर्शितइत्यदिविकसितंयदरविंदंकमलंतद्वतदृष्टायस्याःसातयाश्रीरितिअरेणकभेटनयःसमाग
मःसंबंधःतस्मिन्यसनमासक्तिःविद्यतेयस्याःसातयाकक्षपाश्रियानिर्व्याजेनिश्चलंआलिंगितः इपग्रहीतःसत्यस्यप्रभवःइत्य
त्रिकानेनप्रापमानगाद्यसंदातमस्तगुणितनाःवशिष्टादयःतःसंसेवितस्यपर्युपासितस्यसत्यस्यप्रभवःकस्यकइवभरतागिलप्रया
दुःस्यस्यधुर्नाषस्यमधुसुदनचरणइव्यदतिपादइवयथापूरःपाददःसधुंन्याः इत्यतिःश्रातंतथाश्रमपिमत्यस्यंतिभावःविवि
रःसमुद्रइवअब्धिज्ञत्वंद्रइतिकविवदः अथचचंद्रवशंसाःमाध्यंप्रदर्शयिनतद्विशेषणान्याद्द नीपतेतिजानाग्र्यानिप्रीतिरस्याधि
रिपुजनानांविजनानिरहितजनानांतेषांसंतापादाघःतत्कारणंइतिनिषिद्धःतत्यपिहारमसंतापःचिंतोद्वेगइत्यर्थातस्थिरंरितिक्रिस्याप

०टं०था॰ निश्चलत्वात् विनित्यं सर्वकालं अभ्यागच्छतः सर्वेदिशामुक्तं यथा इति कनेरुदविनिध्यः तस्मिन् हारस्तु आकल्पांतस्थायित्वात् स्थितिनित्य
उत्पत्तिनिर्मलीतां नमलस्यापि अनमलस्यापि मलिनीकृता कृश्मलाकृता अरातिनिता सुरतान्यचन्मलानि सुरतबलमलानि ते
६२ षां द्युतिर्येन तां विरागः तस्मिन् हारस्थानिमेन स्यास्य अन्यत्पर्यावत्यय त्राः स्त्यानतया पुंसकता तदुच्चावर्णद्युतिपादनमुमाग
मः दधिदु वादेशं मतालेइतियन बहुव्रीहिः अतीति अति धवलस्यापि अतिशुक्लस्यापि सर्वाना सामय्येकांतिरागकारिणो इति वि
गीश्वः तस्मिन् हारलगाः सिद्धः तत्कारिण इत्यर्थात् अत्र सर्वत्र अपि वा गीश्च श्वितकः विशेषणानि यापातालि निपातालसात
ले तद्वद्वदभवां मास्य प्रदर्शयेनाद् आश्रितइव क्षितिभृतोगतानः पर्वताः श्वेतं पुरुषिकाः चक्राः तेः आश्रितः आसेवितः उभयं
वाग्निनशिनि निनिनिताः आलीयायपराः स्वसनाचाताश्च नेपांक्षितिः श्वयः तयाभीताः त्रस्तातेन्ऽपाः स्वराज्यशयभीत्यातमाश्रि
ताः पर्वताश्च पक्षक्षयभीताः रमातलमितिभावः प्रद्वउतिप्रहाः नक्षत्राणितेषांगणः समूहः तद्वद्वसनं त्रणक्तविशेषणनविशे
षयनाद् बधीतबुधः पंडिताः तैरनुगतः महितः तदुक्तं यत्र हायानतृपः पश्यतादिवह्रिः आश्लेषेणः मद्वितिपर्शबुधः सौम्यः
नक्षत्रमकरध्वजः कृदर्वः तद्वद्वद्वनानीतिहत्मन‌ः दुक्षेदंत्रासः विग्रहः इत्यत्र पत्न्यमतथापक्षे विग्रहायुद्धादिकलहः इत्यथ इवद्दश
स्थानामपितान इदिवक्षामित्रातिमुक्षोभनंयानित्रेमकृतं तेनप्रेतः महितः पर्शकमित्राक्रक्षमणतनन पुष्टितिपथुपतिशिश्च
रः तद्वदिवमहोति महतीयासेनसेन्यंतया अनुयातः अनुगतः पर्शमहासेनः षण्मुखः भुजगतिभुजगाः अनंतः तद्वत्क्ष
मेनिक्षमाक्षांतिः तस्याः भरभारः तेनगुरुर्गौरी यानपर्शशमाणश्चाढो येनसपक्षेयमङ्भाश्वतनिकाक्षादिः नर्मदेतिनर्मदा
नकत्राद्रु तांतस्याः प्रवाहाः रयः तद्वद्विवर्मदेति महावेगा मरुल्कुलंतस्मात्प्रभवउत्पत्तिर्यस्य मनस्थापक्षे महावंशजमहाविष्णुः वंश
मन्दातनमेदाप्रवाहः प्रादुर्भूतइतिलोकांतः अवतारइवधर्मस्यश्चयसः अवतारइव अन्यांतरं मिवप्रतीतिपुरुषोत्तमस्यानिर्मा
प्रतिनिधिः प्रतिभाग इवपाविविधिरामारूपनइताश्च क्षत्रप्रतापाउत्प्रश्नाविधी इयेन मनथा अन्य यस्तुत्रागेवाक्तः सदुनितापवाः
पशुपतिशिवकाकिराकनरामनतनेन आम्रलतः आवुधेम यादीकृत्य चापितंकपितं धर्मं अवश्यम्यअ वद्यं भंदलाकेकाम्नानि
वपुनरपिस्वीकृत वकवनान अयकलिकालविरोपणानि तमइतितमौनातिस्यप्रसरः प्रसरणं तेनमालिनं कश्मलं ६२

वपुः शरीरं यस्य सतथा तेन पापैरतिपापैवपनमावद्धेकेनदइन वद्धकं इदमिति कोधाः येनेति येना पर्पादेकोकालमः अपरंभिनं मकुर
वं तुमदनं अस्मेरूआभमनवानतमेवाविकालास्फरतीतिरंजः नकापेनपरिदेवनेनमानिताइत्यादिताभ्यादयाकृपणानयाआर्द्रस्निग्धंहृदयं
चेतायस्यवेभूतायाहूरः शंभुः तेनति मितिविष्टेतं येनेति येनत्यत्वनं आर्द्रकेति इह याचकंगोकमर्यादाकृत्य आसेन्तिति आसेतुबंधंम
र्यादाकृत्य भासंदशाहितंमिरंभाम मर्यादाकृत्य आमोधमाहार्गाइति गंधमाद्नंपर्वतं आमर्यादीकृत्य पूर्वदक्षिणपाश्चमोत्तरमत धालंपात
भावः अवनिपाः राजानः प्रणेमुः नमश्चकुः इत्यन्वयः अथइदवाग्निविशेषयेनाह तर्लितरलनिधिः समुद्रः तस्यतरंगाः कल्लोलाः
ते धौताः क्षालितान्मखलाम ध्यभागोयस्यसतथातस्मात् पत्रमितिपत्राणांवर्णानांभंतमध्याविचारोगमनदीतिर्यस्तारागणो
नक्षत्रसमूहः तेन द्विगुणितः अधिकीभूतः तदनदुणां शुभ्रत्वहशाणां कुमुमप्रकारः पुष्पसमूहोयस्मिन् सतथातस्मात इघादीतउ
द्यतरुद पंचाननयतंइवबिवंतस्माद्गलितः अप्वतीयश्रमतबिंदवः पांशुपरिग्रपः तदुक्षणीयः आसारः मेघनिमः तेनआ
र्द्राः अभ्युक्ताः चंदनामलय तार्वासमनमतथातस्मात अभिजिगोति अभिगिरिसुरः सूर्यः तस्यरथतुरगाः स्यंदनहयाः तेषांखुराः शफाः
तेषांअग्रवरणात्रांतेनपटेहयः संबंधः तेनसंचारिताद्धा भावतावितरसंतालविंगपद्वायस्मिन् मतथातस्मात ऐरावतइति ऐरावताद्
स्मितः तस्यपः करश्लुंडा तेनलूनान्निकृत्तान सलुकाजलप्रियात स्यांकुसुमपदलानियस्मिनपर्याप्तिश्वारालोलादुद यनामदतिप्राग
बोनंदनः आतनुबंधविशेषणानि कपानिरूपकंदनानिसयनाविदृज्ञानिकापंत्रासानिचिरकातुमात्राल वलीनान्मीलतालवलीतस्याः फ
लानियस्मिनमतथातस्मात इदधीविडद्धः समुद्रावलिनिर्गताधालाल देवनाडर्द्वाध्यात्रीत यार्चेदमानोनमक्षिप्य मानोगघवस्यगम
नंद्रस्यपादाचारणो यस्मिनमतथातस्मातश्च वलानांपर्वतानांयः पातः तेनदलितानिभिन्नानियानिकांस्य कुलानितल समूहानितेषांजा
कलेः संतानिकलं संतानतारकोनाकातलं यस्मिनमतथातस्मात नकोतनंकेतुपयोधरणीलतांबुवदप्रमुखानां तेननलादीनां वानरा
णांवानितकरतकर्तनं तैः आक्रान्तैः आत्तं यत् कृतमद्दूषं वर्तनसदूषं तेन संभूतानिष्पन्नातमतुबंधात मुद्रबंधादित्यर्थः कंकाद्यां
गकला समचंद्रेण समुद्रवंधनीवाहतामितिकाकाः अयमंदरगावजेयणानभ्रोग्रीतिअवलेनिर्गवयलानग्नं शूलाभिनानि शरा
तस्यलकंवानीवंतेन धौताधातिताः नारकानातन्त्रसमूहोयस्मिन् सतथातस्मात अमृतेतिअमृतंपीयूषंतदर्थंयतमथनंसमु

का॰टी॰ इभ्यैनितन्त्र इ घान इ धुक्रोयोर्वेतुंडः कृत्स्नः मन्दिमथन नेन्कायां पृथ्वीतलं मंदरमारिकंप्यालितः तस्य यत्कं युगपद्यं अंगदप्रश्रं तस्य या
मकरकोटिः तमाच्यन क्रयणं घर्षणं तेन मसृणितान्त श्वीकृताः ग्रावाणः शिलाः यस्मिन् स तथा तस्मात् मन्दरात् इति सुराः देवाः असुरा
६२ दैत्याः तेर्द्रुतरवाक्रोद्याए कौसाहेनवा वलयितः वक्रयाकारतां प्रापितो यो वासुकिः नागराजः तस्य यत् समाकर्षणं तस्य यः प्रारंभः उ
पक्रमः तस्मात् चलितः सकलात् मूर्तियश्वरणभरः पादरामहः तेन दलितः चूर्णितः तवनंबकरकोयातान स तथा तस्मात् अमन्तेतिअ
मतस्यर्पायपरस्य यदीन्नगःएषताः तेः मित्रकार्णोकान्तानि सानूनिद्रायवराणि यस्य स तथा तस्मात् आसंदरान्तकमाद्रितिप्रागेव व्याख्या
तं अथगं अमाप्नेविशेषयन्नाह नगनिरनागवर्णा तमार्जुनवामदेवातयोर्वानरणमुद्रापादन्यासः तया अंकितः चिन्हितो यावदारीका
श्रमः तेन रमणा यातकंदरा उ कुवरंति कुंत्री पुरं अन्वकापुरी तस्याः सुन्दर्याः स्त्रियः तासां भूषणारनेन आभरणशब्देन मुखराणि वाचा
लानि शिखराणि यस्मिन् स तथा तस्मात् मन्दरात् समीपवर्तिना संध्यापासनेन संध्यावंदनेन पूतानि पवित्राणि प्रस्थवर्णां भागनदीरा
भार्यास्मिन् स तथा तस्मात् कुंकारे रति कुंकारेण भीमेन हूयतं कारितं सौगंधिकवरं सौगंधिकाभध्वंसनेन तेन सौगंधिकरभिमंडलं
भूमिभागो यस्य स तथा तस्मात् अत्र कथा पांडवाः वनवासितिस्तिताः वं ध्यानवां प्रविश्यात् तत्र द्रौपद्या दृष्टं दुर्लभं सौगंधिककुसुमेषु
ततो भीमसेनेन गत्वा सरस्वदध्यासीनं नागराजं तत्र अन्यत्र कोवालकान्तार्पाक्षा यसौगंधिककुसुमानि गृहीत्वा सन्निधिमं
वायसौगंधमारदनाशितप्रागेव व्याख्यातं अथ पुनः पानिसाप यन्नाह अन्नरा भागिता कुसुमेभिः स्तबकरूपकाशिताः क्रीडा उरः सेनाति
मेवायिय अंभोजाकुः सपत्र कमलमुकुलं तनरं तुरिः नियमः वारणीतत स्यगतुः चरणाः पादाः तेषां नखाः नखराः तेषां मयूखाः
किरणाः तैः प्रक्षिप्ताः मुकुटस्य पत्रलता तस्याग्रैश्च यायांतिनथा भयान भयेन सा च सनिन्दा कलान्य ग्नात रक्रोकंपनात ताराकुली
तिकायासामित्रैव वाद्यो यंपांतितथा भुजाति भुजचक्रेन वा दुन्दुना ह्रीता निर्हीताः अन्य यस्क भागेवांक येन चातिक्रान्त
चरणान्विमाहोनैवकल्पतरोसंदासनेन पासने आक्रांत मति भरेण भारेण आयाममन्योविस्तारवत्यः सर्वदिशाः नेमुः प्र
णताः वभूवुः काउचकतादनज्ञतन्यइवकेदृश्यः ज्वालामुखाः ज्वलनाः तेषां व्यतिकरः संबंधः तेन कंपिताः धृताः शिष ६२
क्रोज्वालामुखाः वाणाः अथवा सिंहासनाद्विक्षेणाः अनेकोतिअनेकानि रत्नानि तेषां अंशवः किरणाः तैः पल्लवित

विद्राज्यमाने अकं वीतिन्यकंचीनि आकंचमानानि मुक्ताफलभांडमाद्धानां जालकानि समरादौ निरममानयेषु चातभद्रौमाति मन्यपंक्ष
मद्रैकल्पाति दृंद्रषिसृतूक्तांचकारनस्प्रह्वोभ तस्पर्द्धोपितद्रतिमंप्रदानमंतास्यां चनुर्थी दृङ्रुष्टूर्णाय तामाद्य स्मादितियस्मात्
गन्धोगुणा गौर्वादयः तेषां गणः समूहः तेन नूतम बाह्रीन यंया यस्मात् इत्यत्र धीपंचमीगुणानां गणनाभिः धवलीति धवलीकृतं
शुभ्रीकृतं भुवनतलं त्रिभुवनतलं येन स तथा गवलीत गवलकान्तानां समयज्ञानानां श्वानकद्रव्याणि वितांसिति पांआनंदकारीप्रंश
दलनकः कस्माद्दर्वक्रोक्वार्तक्रांचनाम्नः पर्वतिक प्रदेशात दूंसानवद्भुःमितछन्दरामृदु वयस्य तिचः पृथ्वी कृत्स्न मुख्य यस्याः
कान्यां अभिख्यायाद गम्काद्रश्र मुरवितभुवनं यथा स्यात् तथा अश्रान्त आनयत भावे क्तं अथ नर्तितैः वर्णितानि अपर्तितिअप
तस्यपीवृपस्य यः आमोदः तद्वलकरभिः प्रकटितः प्रमदः गंधिश्चपरिमलो यस्याः सा तथा कान्त्या सौगन्ध्यं वर्ण्यते इतिकाव
समयः धवलीति धवलीकृतः शुभ्रीकृतः गगनरजोकः देवदानवलोका यया सा तया कान्त्या मंदरेतिमंदरेण सर्ष्णात्तणाउ
दुग्धाद्दुद्दीता या दुग्धोद्धृता दुग्धसिंधुः क्षीरसमुद्रः तस्य फेनः अब्धिकफः तस्य फेनवदिव पाथ्वे वमथनक्षणे तथापि मगमुरलोकः
शुभ्रीकृतइति नदुपमानर्माति भावः यस्याति यस्य गता गतक श्रीगत्यश्री आतपत्रस्य छत्रस्य छाया आनपाभाव कृद्रणं क्षण
मपिनिमेषमात्रमपि न मुमोचन तस्या तापाक्रांता व्याप वनीलकलकाश्रयणं त्याद्विल्या गुण्य मास्थैतातिख्याति दुःखेन मोदंगनपः
भतिदुः मदः एवं विधोयः प्रताप कोनादं उज्ञानतं तेजः तस्मात यः संतापो धर्मस्तेन विद्यमाने वर्धायमाने च अथ पंचानां वाणां
पंकने चकलासंबंधं दर्शयन्नाह तथा चातिय स्पगतः चारितं गौर्यो वस्कृतिर्तां द्राविश्यिभिः च भाग्यभ्युदयागमनं तोलोकः शुश्रान
आकर्णितवान् उपदेवामन गृह निर्देशामववत्नराद्भ गृहीतवान् मंगलामवत्रोवर्मस्मिमामिव बद्धमेने सर्वाधिकत्वेन तातवानसंतोदवः
ताधिष्ठानकः तामिवन्नात पतापितवान् आगामः सिश्रांतः तामिवनविसस्मारनाविरमतवानज्ञन उत्पस्य सर्वत्र संबंधः यस्मिंश्च
तियस्मिन्तानाद्वीद्विरागनिश्रयोर्वतिवाकाम्लोपः इदं पृथिव्यांनाऽतिनदेवदर्शयातागरित्याद्रागरीणांपर्वतानांविपक्षता
पक्षरादिवंद्रेणपक्षालिनाः गिरीणामिति प्रागेवोक्तं ननुलोकानांविपक्षतादस्यकृताप्रत्यर्थानांस्वादीनांपरत्वं प्रत्युपात्तच
तंमानत्वं न तुलोकानांपरत्वं भिन्नत्वं द्रात्तुत्वं वा अभिमुखत्वं नानां अवरुध्यत अनेनेति अभिमुखावस्थानं कमंणि ल्युट् दर्पणा

कादंब०टि०

६३

नां मुकुराणां न तु लोकानां कुल्याभिः परतः कुल्याप्रवकानं सर्वेषां कुशीलत्वात् इति भावः शूलपाणिरीश्वरः तस्य प्रतिमायाः मूर्तेः दुर्गा
पार्वती तया आश्लेषः अभिषंगः न तु लोकानां दुर्गविषमकलंकेन संश्लेषः संबंधः गतविग्रहाभावात् ... चरणानां मेघानां चा
प धारणं इंद्रधनुर्धारणं न तु लोकानां अथवा भावान्न धनुर्गदानं ध्वजानां वैजयंतीनां उन्नतिः ऊर्ध्वमुखत्वेन गमनं न तु लोकानां अ
हंकारेण भावात् धनुर्वा चापानां अवनतिः अवनमनं तु लोकानां वल्कालकारिणां नतिः सर्वेषां स्वाधीनवृत्तित्वात् वंशानां वेणूनां शाली
मुख्याः भ्रमराः तेषां मुखे गानं नेः शान्तिभेदः न तु लोकानां शिलीमुख्याः बाणाः तैः क्षतिः परस्परद्रोहाभावात् पक्षीर्षा ... शाली
मुखकंकपत्रा इति कोशः देवतानां यात्रा क्षणा विशेषः न तु लोकानां यात्रा भयादन्यत्र गमनं यात्राभ्यात् याप ने गतावित्यतः कार्यः कुसु
मानां पुष्पाणां बंधनेन ग्रंथनेन ... न तु लोकानां बंदित्वेन बंधनं सर्वेषां निरपराधित्वात् इंद्रियाणां करणानां निग्रहो निरोधः
न तु लोकानां निग्रहो दंडः वनकरिणां अरण्यवासिगजानां वारिप्रवेशः ... बंधनं क्रियते मानवादिः वारिः स्यात् गजबंधनी
ति कोशः न तु लोकानां दस्याद्वारिप्रवेशः ... बंधनं ते ... असिधाराणां खङ्गाग्रभागाणां न तु लोकानां तीक्ष्णं
कार्यं ... याज्ञिकानां अग्निधारणं न तु लोकानां अग्निधारणं ग्रहणानां शस्त्राणां तुलारोहणं न तु ... तस्यां आरोहणं संक्रमः
न तु लोकानां दिव्यार्थं तुलारोहणं ... इदं यो विषशुद्धिः विषपानीयं तस्य शुद्धिः स्वच्छता न तु लोकानां
विषेण शुद्धिः कलंकापहारः तदुक्तं सप्रपंच प्रमाणं ... विषं तेन शुद्धिर्वरस्यानामिति कुमाराणां आयतिर्विस्तारः तस्या
भंगो विच्छेदः न तु लोकानां आयतिः उत्तरः कालः तस्य भंगो लक्षणया दुःखदानकर्तृत्वेन तत् विच्छेदायोगात् आयत्तस्तू
रः कालः इति कोशः ... न कालो नाम्यो ... तेषां मलिनं कृष्णकं अंबरं आकाशं येषु तेषां भावस्तत्त्वं न तु
लोकानां मलिनांबरत्वं मलिनवस्त्रत्वं ... मंत्र... भेदः स्फोटनं न तु लोकानां मंत्रभेदः मुनीनां तपस्विनां यो
गः चित्तवृत्तिनिरोधः तस्य साधनं यम... न तु लोकानां योगाः विषाग्निप्रयोगाः कार्मणं वा तस्य साधनं दुष्टमंत्रादि कुमारपण्
मुखः तस्य ... तारकस्य दैत्यस्य ... दूरणं ... न तु लोकानां तारकाणां ... स्यात् ... ६३
र्णं ... न तु लोकानां ग्रहणानि यंत्रणं तस्य ... प्रस्प... सा

...तस्य अतिक्रमः न तु ... न तु लोकानां ... निर्देशो ... पदाभारते ... दुःशासनो दुर्योधनलघुभ्राता तस्य
... दुर्योधनात् दुःशासनेन ... कृतो द्रौपदीकेशग्रहणं ... अपराधः आगः तस्य आकर्णनं श्रवणं
न तु लोकानां दुष्टं ... दुःशासनाः दुष्टमनुजाः तेषां ... अवस्थानस्य परिणामः ...
तस्य ग्रहणं न तु लोकानां ... न दानानं ... अकुशले ... कुशलं यस्मात्स अकुशलः ख
... तेन योगाः संबंधः न तु लोकानां ... अकुशलं अपुण्यं तस्य योगाः ... पुण्येषु कुशलमित्यर्थः अ
... कुशलं ... स्यामि ... अन्यत्र दोष इत्यर्थः कामिनीनां स्त्रीणां कुचभंगेषु ... रचना ... मदः ...
प्रवृत्तिः ... न तु लोकानां दानं वितरणं तस्या ...
... इत्यर्थः न तु लोकानां ... तस्य ... आमात्यः शुकनासेति नाम ब्राह्मणः
आसीत् ... तस्याः ...
... बुद्धिः प्रतिभा यस्य ... आश्रितः निर्भरः ... प्रेमरसः
... तस्य प्रयोगः तदर्थपरीक्षणं तत्र कुशलः ... भुवनेति भुवनानां ...
... तस्या ... कार्यं ...
... बुद्धिर्यस्य स तथा ... मर्यादायाः ...
अपितस्य सेतुः पालिः गुणानां ... आचार्याणां ... आचार्यः उपदेष्टा ...
यस्य ... आर्णववत् ... तस्य धारणे ...
... सलिलनिधिः समुद्रः ...
... कारिणः ... सात ... तस्य ...

कादंब-ध.
६५

आर्थमाराधितेनमहार्घेणचंद्रकोटिकेनाप्रफलं शरतं समभ्यर्थ्य कृत्वा ततमाद्दृष्टीभ्यां तत्रान तयोश्चारूंईद्गतीरं वालकृष्ट यंत्रातंत
दृष्टान्तयोः कृपितेनतातप्रभवनं भूमीमृतंत त्रचतरस्यासंधितं एकत्र यंत्रितमिति ताराधिवाससंत तमस्येति वार्ता उभयोर्विनिर्माणा
घटितेति घटितोविद्दृलोसंधिश्च त्रकूटोयेनतत्र संधिःसामविग्रहोपुष्पंपयोत्तरयापिशाच्याघटितःसंधिःसंघटनं यस्यास्तत्र
टूस्य तारासखीयेन घटितसंधिविग्रहं यस्य ततसंपत्स्यतीति दूतीयो बहुव्रीहिः अंबकेति मंबकडरवरः तद्वद्दिव प्रसाधिततिप्रसाधितं स्वीय
तीकृतं दुर्गविषमक कंयेन परं प्रसाधितात्रसंनीकृतादुर्गापार्वतीयेन मतथायुधिष्ठिरदुतियुधिष्ठिरोधर्मपुत्रः तद्वत्धर्मस्थनीती
धर्मादेः प्रभवः उत्पत्तिर्यस्मात् पक्षे धर्मोयमप्रभवोयस्येतिविग्रहः मकृ तिकुलानि समग्राणियानि वंदे वंदंगानानाक्षाद्दीनितेषां
रिताताअभंपेतिआदुपंसम ग्रंयप्रपंतत्रमंगकेकसारःकल्पाणकरस्य भूतः प्रकारांतरेणतमेनविजयतेविजयवंनाद्दस
नामीरस्यंदुस्यदृस्यतिः मरगुरुः तद्दिवकृपपर्वणोद्वंस्यकविः शुकः तद्दिवरनारयस्यसमपितुः वसिष्ठः अरुंधतीजानि
तद्दिवसमस्यदनारयात्मजस्यादिश्वामित्रः कौशिकः तद्दिव अजातशत्रोर्धर्मपुत्रस्य धौम्यः सचिवः तद्दिव नलस्यनैषधः
दमनकाभिधानोमात्यः तद्दिव अयंतारापीडस्य शुकनासः इतिभावः सर्वेषु सर्वकार्येषु समग्रकृत्येषु आहूतास्तथा प्रतामातेबुद्धिः
येनमतथाअन्य यस्तप्रागीरीकः यद्वित्यशुकनासः प्रताबलेनबुद्धिसामर्थ्येनअदुष्करः अभावस्य प्रयासलभ्यांलक्ष्मीश्रियं
अमन्यततातवानकारद्रतीनारायणस्य वक्षस्थवदुक्षस्थलं भुजांतरं तत्रविज्ञांभातोदुधीमापदनेन आसीरातिकाठिन्यंसंनितं
वक्षःस्थलंविज्ञानविनरंकाठिनरकामकृ दैत्यः तस्य रक्ताणि तेषां द्वारोऽभिघातः तेनभीषणे भयानके मर्दिताश्च मस्थ सोमंदर
स्थान्वमनोदरः तस्य योनितं वः कृदकः तस्ययोनिर्दयानरमकंपनिष्पेषः जीर्णद्भावः तत्कर्तव्य तायां कठिनं कठोरं अंसपी
ठं स्कंधपीठं यस्तिन अयवानर्थ्य येणअवनतीविजोपगीत वांध्यं मथनावसरेद्विमंदरानितंवाः अंसयोर्लग्ना इतिभावः एते
नमंदरास्पिअंसयोरधिकं मितध्यानतंयमितशुकनासायंअसाधप्राप्यप्रद्वाविताअरंनिस्तीर्णतांउपयोत्रास
वतीतांविडिनदिशितिदर्गो तानिप्रकांडतानिअनेकराज्यानि यत्र कानियत्यासातथाके वलमेव यथा कृपापादपंयकसंप्रा ६५
प्यतिस्तारंयातिकोद्रञ्जनकोतिअनेकः प्रतानेकतानेनाद्वानानानिवडानिवर्तितयस्यमांत्रणोश्वरणीतलंतगतीतिः

Dr. BHAU DAJI

रत्नांसमुत्थितमपिरथ्यातिमात्रमपिठाटरट्टःप्रादुर्दिर्न आचरितं अज्ञातं नासीतनत्तभवंत्यर्थः कृमिन्निवभवनेदयमुद्रद्व
यथासम्प्रतिकिमपि अज्ञातं नस्यात भुवनतलं वशीकर्यनाद अनेकोति अनेकोपेचारपुरुषाः प्रणिधिपुरुषाः तेषां राज्यं तस्य संचारः
परिभ्रमणं तेनाविच्छिन्नं प्रतिवनुनिगतितुरुदस्यांतानुःसमुद्राणांवलयं वंकरणंतस्ययानीचिदपिथिकानिगुणितापरिधिः परिक्षेपः
मण्डलमाणंयस्यासततमिन सीतिसपत्नाताराणपादः शकराः तस्यकुरः शंशानडतप्पावरेणपुष्पेनराज्यविनत्य
लक्ष्मीआधिपत्यश्रीः तस्याः कालेपथानेनकालेपवदूर्णमकलेतिमकलगतः समयविश्वस्यदभयदानंतदेवयत्रदीशातवयूप
नयतलीभेनस्फुरदिति स्फुरंतोदेदीप्यमाना याआमिलताम्रकृता तस्याः पतिन्नितालं कांतिसमृद्धः तेनताहिकेन व्यासनिलिकोतानाश्व
राः समग्रायेआगतयः सत्रवः तेषांयानिकुलानितेषांप्रकटपोविनाशाः तत्रधूमकेतुग्रहविशेषः तस्यदंडेनपुच्छेनदंडाकृतित्वात्
पुच्छस्येतिभावः एवंविधेनबाहुनाभुजेनसंप्रेतितांबृहद्शाल्मलीकुशक्रौंचशाकपुष्कराः सप्तद्वीपाण्यवलयंकंकणंयस्याः एवंभूतांवसंधरांवि
जित्यतस्मिन्शुकनासनाम्निमंत्रिणिकूटस्थमित्रेद्रवगरुभारं आरोप्यानिधायसस्थिताः सुखेनरूपान्विन्यः प्रजाः प्रकृतयः कृत्यानिव्या
युक्तव्यं नापंडतः परंकिंकर्तव्यमस्तीतिअपरंविचारयित्वायंकार्यमपश्यदितिवन्वयः प्रशमितेति प्रशमिताः शांतिंप्राप्ताः अरातयो
समग्रा विपक्षाः दस्यवो यस्यतस्यभावस्तातयाअतएव विगताशंकाभयः निश्चिन्तोतोतोनिश्चिन्तीकृतः श्लथीकृतावसुंधरा
याःशितिः यापारोव्यापृतिर्येनसतथा प्रायोबाहुल्येन यौवनस्य तारुण्यस्य सुखानि स्त्रीसंभोगादीनिअनुवभूव अनुभवाव
पयोन्नकेतादृश्वदर्शयति तथाहीति कदाचिदिति कस्मिंश्चिदसमये अनंगपरवशः कामपरायतः सुरतेषु नातनाना
त्पान्यासांसवचनयः कौशल्यमानः अभिलष्यमानः सिन्नमानः काभिः लितंवद्धसितंतदेव फेनाभ्रमतंतस्याः अंतभिः कां
तिभिः काभिरवप्रणायिनीनांकामिनीनांच चंदनतलक्षर्दमारवकीदृशीनां कुसुमांगवकसंतः कठोराः कठिनाः कपोलेषुपुल
कः रोमांचाः तैर्दत्तोरिताक्ष्लथीभूताः कर्णपल्लवाश्रितावतंसपल्लयायासांपुनःकेलिकृयमाणः ताड्यमानः पीड्यमानः केलिता
नानांशुभिः नेत्रकांताभिः कोपकृतावलंकारमकरणकृतवल यादिनकुंकुमंतकुंकुमंकसरं तस्यधूलिभिः चूर्णैरिवउपाभरण
प्रभाभिः भूषणरश्मिभिः अनुकीडायमाणोवचनैः परमस्य तथा धवलीतधनकान्तिःकपूरखंभवसनैरिवकरवाट्टतयाः

कादंब·टि· नखाः पुन्नागाः तेषां मकुलाः किरणाः तेषां तालकैः समूहैः आहन्यमानः आघातविषयीक्रियमाणः चंपकेति चंपको हेमपुष्पकः त
स्य कुड्मलानां दलानि खंडानि तेषां मालिका मालाः ताभिरिव भुजलताभिः बाहुवल्लीभिः आलिंग्यमानः संयम्यमानः इतः सुरतवि
नोदस्थानि हृष्टातिहृष्टः रसिकतायां रभसः रसभरः तेन आस्वादितं कंपितं यत्कुरतकं तेन चलितानि मणिवलयानि तेषां यः कलकलो ध्व
६५ नध्वनिः तेन रमणीयं मनोहरं अतएव भासुरं संभवति तरंगलितानि दोधूयितानि यानि दंतपत्राणि कर्णाभरणानि तेषां दला
न्नितः दंतुरां विषमं न्याय्यमनाय्यं यस्मिन उत्कंठितइव शिंजितं ध्वनितं तस्याश्चरणोपान्ते ताभ्यां गलन्नश्च यन् स्खलितः यो यावकरसः
तेन रंजितः शंखरोचितं तस्मिन् सरितः सरस संसारं भ्रमं यातु नयन ग्रहः कनाग्रहः तेन चूर्णितं भग्नं मणिकर्णपूरं रत्नोपितं
श्रवणभूषणं यस्मिन उच्छ्वसितालसं भावस्थायां उच्छ्वसिताकुलसंप्रेंखितकुचापयोधराः ते पुष्पमानकः कान्तं तरः नस्पयः पंकः कर्दमः
तन्यपत्रलतापत्रभंग्यः ताभिरंकितः चिह्नितः प्रच्छदपटः उत्तरच्छदो यस्मिन अर्छितं अर्छितं मलयजतत्रश्रमजलं मलनीतिपानान्नं नस्यतीण
कः स्पर्शितिः कुलितानि विकुसानि गात्राच्यनातिरूप त्राणां भंगो यस्मिन् ग्रन्थयः तन्मार्गे यांतः कदाचिदादितसराज्ञा कनकशृंग कोशैः
मकर्णघटितशृंगसंघातैः विरकालैः वा वतानंत्रा रक्षा संरक्तवान् कोशः पातुः किरीटरत्नं कुहनाः कुंकुमस्य यानुलधाराः ताभिः पिंत
रीक्रियमाणः काम्यस्यमन्यथा कीडागारबमकरंदजतुः मदनः तस्य वनवस्य स वर्णस्य सेनारान्ताः बाणाः तेषां परंपराभिरिव काहलाभिः
कामिन्यः स्त्रियः तासां करपुटाः हस्तसंपुटाः तेभ्यः निःसृताभिः चिनि गताभिः पुनः राज्ञां नामविज्ञानशिक्षितं क्षेप्तायाः क्षालकं यावकलंत
स्य छटाः तासां प्रकूपः अभिघातः तेनपाटलीकृतं रवितरजाःक्रुतं दुकूलं दुकूलं सूक्ष्मवस्त्रमत्र यस्मात् मदेतिमदमदोगंधधूलीतस्यजलसं
भः तस्याबिंदुना पृषतेन शबलाः कर्बुराः चंदनकामकामकरयद्यदूलकाय यस्मात् तथा ग्रन्थयसुप्रांगो यातः कदाचिदादितमहूअवरोधजनैः
अंतःपुरलोकैः वर्तमानः सरागा गृहदीर्घिकाणां भवनवापीनां संभः पानीयं तादृशं च कारणं सम अथ च अंभोवितीर्णानि कुचे
तिकुचानां स्तनानां चलनचंदनचूर्णानि मलयजरज वक्षोदाः तेषां वासितानि भीक्षताउर्मिमालाकुलकंपीकृतं यस्यतत्त नदकेति नदलं
मनोहराः पिनुलाः कीटयः तेषां चालाः मुखराः येचरणाः पादाः तेषां यः अकतकः तेनमिलितमांचितं हंसमिथुनं यस्मिन् तच्छद्वंद्वं यस्मिन्
ततथा अलकेति अलकात् चूर्णकुंतलात् निपतितं स्खलितं कुसुमसारं पुष्परसं यस्मिन ततथा पुन्नेति पुंनाम्नं निमज्जमानं कर्णपूर

कृपकुवलयदलं यस्मिन उन्नतानि उन्नताः उच्चाः यानितथाः आराद्धाः तैः शोभाः आस्फालनं तेन तरंगिताः क्षीणाः तरंगाकल्लोलाः य
स्मिन ततउद्दलितानि उद्दलितानि उच्छिन्नानि नालानि विशानि येषामेवं भूतानि पर्यस्तानि नलिनानि कमलानि तेभ्योनि पतितं स्व
सं धूलिपटलं परागसमूहो यस्मिन अननयरतेति अनयरतकरास्फालनेन निरंतरहस्तास्फोटनेन स्फुरंतो हेदाप्यमाना ये फेनबिंदवः
अब्धिनकफेनपतलाः तैः विसंतानाचंद्रकामिचका यस्मिन तारकाः दृश्यः इनच इति चंद्रिकतं मेचकितं अन्वयस्तु पूर्वोक्तः कदाचिदित
सः दिव संप्रतिदिवसं प्रणयिनीभिः मानिनीभिः आताड्यतरत्यन्वयः ताडितो भूदित्यन्वयः ताउव्यथने इति धातुः यः कं तत्प्रयोगः
अत्रयद्यपि प्रथमतः कर्त्तृत्वं नानिर्दिश्यादितथाकर्मत्वेनेति कारकप्रकमभंगस्तथापि वाक्यभेदाददोषः कदेवाः इत्यनिकर्तीबाहूतः
अपराधव्याजेन सतथा पुनः कीदृशः मेखलाबन्धो बंधनं रणांशपाद्रो यस्य सतथा कैः कुसुमदामभिः पुष्पमालाभिः किंविशिष्टा
भिः बकुलेति बकुलः केसरः तस्य कुसुमानां पुष्पाणां आवलिः श्रेणीर्येषु तिः नखेति नखानां पुनर्भवानां किरणाः मयूखाः तेर्नीम
श्रः संबलैः अथ च प्रणयिनीनां विकंपमानानि संकेतेनिरुमुकुलैकमयान्वयमागतव्यामितिसंवेलनः तेन चंचितामिः निष्कलीभू
ताभिः सामातास्वयंतु नागलदितिभावः अतएव आबद्धाविरचिता भंगुराबकाभकुटयो याभिः स्ताः आरणितेति आरणितं
मानं यस्याः अशीर्यकं कणं तेन मुखगवाक्षाभुजलतायासांताभिः कदाचिदादिति बकुलतरुः केसरवृक्षः तद्दुदिवाविकाशाविकसारतां
अभजन्नप्राप्तवान् तमेवाविशिनष्टि कामिनीति कामिनीनां स्त्रीणां यः गंडूषश्चुलुकः तस्ययः सीधुमंद्यं तस्य धारा पंकिः तस्याः सा
दः तेन मुदितः हर्षितः कदाचिदादितिअशोकः पादपः कंकेलिवृक्षाः तद्दुदिव अरति करसांगं प्रदर्शयंनादृयुवतीति युवतीनां स्त्रीणां यः
चरणतलप्रहारः पादतलाभिघातः तेन संक्रांतो लग्नः अलक्तकोयस्यसतथारागोअनुरागोउद्वाह्वअवहत्तं नद्रव्यांपर्णं इतिधातोर
भ्यास संप्रसारणेकृदितिरूपं कदाचिदिति पूर्ववत् मुखलायुर्धाबलभद्रः तद्दुदिव ततामस्य मादृक्षंदनोति चंदनेन हरिचंदनागरागेनथ
वलः श्रुभ्रः पक्षेचंदनवद्धवलः कंठेति कंठस्य सकाकलनतैलाकुकुमसमालास्यस्य सतथा पानं मधुपानं आसेवतअभजतकदाचि
दिति मं भ सानुः गंभ्य हस्तीतद्दुदिव काननं वनंजगाहे विलोडयामास इत्यन्वयः कीदृशः मदेति मदेन रक्ताः कपोलाः तालिन्दोलायमानाः
कर्णपल्लवोयस्य सतथा मदकलः गजेन कफः मनोहरः विकसराणां वानवनलता कुसुमानितेषां रागभिः पारमलैः पासिनकदाचिदि
८

दंसाइ यमकदस्य कुमलवनेषु नलिन कानने षु मे अ रमतम रुतः कमलिनीत कोमलानि सुखितानि यानि मणि नूपुराणि रत्नपादांगदानि
तेषां निनादः शब्दः तेन आनंदितेभ्यो मुदितमानसेभ्यस्तथा परी कूणितमणि नूपुरवत् यो निनादः तेन आनंदितं मानसं सरो येनेति वि
ग्रहः कलहंसाविधित मणि पातिन मन्दाक्रान्त वनी राग वर्तेते पञ्जरे हंसैः पुनि न वार मदयन्तं सर्वांगना सुकुमार संकीर्ण मायनालके मनोर
गोपयुक मालकाश्च वयस्यतया परी संध्यावली कनीकर माकाम दोषं त्रिधाविस्माय पङ्कजः कुम्भकलितामश्च करयु प्रसारदवलतासु केषु
बद्धीमद्भेषु बाह्यमभ्रमणं च कारयाद्ये षु लता मयूरेषु वर्तते भ्रमितिविश्रम माणानि यानि पुनः ममकुलानि तैः दंतुरः खगिय मेषु कदाचिदपि
मंदरी प्रमदाः अभिलता मंडितवाल्को किलनीकेलि निनादित वनश्यामपदेन विस्वितं मिति त्वं अवगुंठनं गिरिविरहे नेन नतथा मंदरीति
गांश्च दूल्कितिब दूल पंचमस्य कलाप शालय प्रदोष: यामिनीमुखं तत्र ददतः संकेतायाभिः स्ताः कुलांगनाः प्रति अनुरागधस्य अंतः पुरस्य सं
गीत कंगल्यादि ददर्शी अट्टालिकादि यन्त्रयः कुसुप्रासादा भूपग्रहाः तेषां कुक्षयो मध्यभागास्तेषु तासनानाविधनानाविधघटितेतिदुर्लभ
सुवर्णकलादेयथास्यार्थति कियाकुञ्चितवर्णप्रकरवातायनाः सदैवास्थायिषु अनवरतानि अनवरतानि अनंतरं दृश्यमानो यः कल्पा
गुरुः कालागुरुः तस्य धूमाद्गमनकृतनं तेन रंजितं च रहितं तेभिरवं भूतेः पारापतैः कलरवैः अधिष्ठिता आश्रिताः निर्यूहाः कपोतपा
ल्यो येषु कतानित कृतपयाः कियंता ये आत्मप्रत्ययिताः आत्मप्रत्ययितारामोद्रातकानुः एवं विधाः शकुंता याणि तेः परिगताः
गाढ़ता दितरचेताविशेषणं बाणावलीवेणु वंशाः मुरजा मृदंगाः तैः मनोहरं तन्मना तरमणीयं संगीतविशेषणं कंदुकेना तांक
वहुवत्वेन श्रतवदानाद्येना मकंद मल आतरमणीयं संगीतविशेषणं आयतां तरकालकार्यतिरूपः कालः ग्रतकरणः तदा
ले नेतितत्काल ततदातं स्वादातकानुः आविरधन्नीतिशास्त्रार्थी तदिलंत ततमिवे यत् संचितवान अतिक्रंदाणन स्तुना आश्रि
ष्ठवेत तदास्यमनमंकल्पाद अनाश्रितानि अनाश्रितं अनाकुलं वेतायस्य सतथा अप्रार्थी दृढं प्रदर्शयंनाद् पातित अन्यथा पृथिवी
व्यापारणां परिसमाप्तत्वात् परिपूर्णा भूतलातनतात यामतितयात दपस कतयेत्यर्थः एतदेव अर्थांतरन्यासेन निरूपणाति प्रमुदित
ति प्रमुदिता मुदं प्रापिताः प्रजाः प्रकृतयो येन सतथा तत्पराः पालयति समासं परिपूर्णीकृतं समग्रं सप्ताङ्ग यो ज्ञानं च स्वास्थ्यं
स्वयं भूतस्य नरपतेः विषयेति निषया स्वकं चंदनादयः तेषां अनवरत उपभुंजते रुति उपभोगाः तेषां भोगाकांक्षा अलंकारः भू

षणं आदरातिशय्या भावनेत्यर्थः अथ कः कथमेनमथादिपकलात्वात् इतरस्य तु पतादृशस्य तु विरं बनारासकत्या साधकत्वेन व्यस
नमेव प्रजेति प्रजाभ्यः प्रकृतेः अनुरागः स्नेहः तस्य हेतो तदर्थं आंतरं तरम ध्येम ध्ये द्वितीयं तनानां सोपानकोकनं दृष्टे दत्तवा
न अग्रमनकत बाहुर्मनमनाद्भुरिति भावः सिद्धेतिनिमित्त यतथाविधकारणापि सिद्धासनं तनामनं आरूढ आरुदवान् शुक
नासो पनि शुकनासनामानं त्रिविमहितं राज्यभारं आधिपत्य धुरं अनायासेन च प्रयासं विना प्रज्ञाबलेन गतनी
तीकृतः अधिकीकृतः प्रजाभ्यः प्रकृतेः अनुरागः स्नेहः येन सतथा यादृशकार्याणि स्यात्नामिकल्पानि च अकार्येत समर्पितं
शुकनासमपि राजकं गलसमूहं आननामनमश्व के केः मालिभिः मत्तकः कोकिलैः नलिताः कांपता यत्र दासमण्यः प्रणितमण्यांत
यां यामवीथ्यमंतयोः तासां तालं येषु नैः राजकं विडंबयंनाद आवर्जितो धृतायः कुसुमशोखरः पुष्पावतंसः तस्मात्च्युताः स्रस्ता
दितानि अंतानि तानि यानि मणिकुंडलानि रत्नकुण्डा भरणानि तेषां कोटयः अग्रभागाः तैः संघात्तितं संघर्षितं अंशदंबाकुर
ताम्रयुक्ताः नवलातुरास अथवा यस्मिन्नेवं भूते यदुक्तं सेनं तस्य मुखरः नानानाटः येखुरः शिफाः तेषां रवः शब्दः तेनबधि
रीकृतानि भुवनांतरालानि मध्यभागा यास्ताः पुनः नवलभरेण सैन्य भारेण प्रचलं कंपितं यत्र सकलपातलं पृथ्वीतलं तेन
पादान पारामदर्प कयप्रवर्त भकारानियास्ताः सर्वप्राप्तिम सर्वतः धर्मरक्तनयाद्वानवहुलमतिदृढं भूतलपदकंरजः
यं तस्य कलकलः कोलाहलः तत्र दृष्ट्वा शब्दाः तेन स्फुटतनभेदप्रापितानिश्चवणाविवराणि याभिस्ताः सर
भसंति सरभसं वेगेन दहत्यमानो यो जय जयेति शब्दः तेनानिर्भराः भृतादत्यर्थः प्रौढ़यति प्रोधाप्यमानानि वीज

मानानि यानि धवलचामरसदृशानि तैः संपादिताः आच्छादिताः पुंडरीकेति पुंडरीकं तं संश्रीभूतं यन्नरेंद्रवृंदं तस्य यानि रत्न
दंडानि आतपत्राणि छत्राणि तैः संघट्टितानि वृंदैः तेन तन्नाशात् न मायामहताः प्रवर्तितप्रपंचविकप्रकारेण तस्य राज्ञः तारापीडस्य
मंत्रिणि आमात्यानां विनीतानाम् अपि तारतरभारोन यः स तथा तस्य यौवनमारं नारमध्यगत्वं अनुभवतः अनुभवविषयीकुर्व
तः कालः अनेकानामागतवान् भूयसा भूयिष्ठेन कालेन प्रायो बाहुल्येन अन्येषामपि त्रिवर्गसुखानां सर्वेषां अंतपारंगतानां
नानाविधमर्यादाविषयानुभवानां इत्यर्थः पुनरेकं तिष्ठपुनरर्थेन सुखदर्शनतानिनं यत्तत्स्वं तदेकं तदेकं न प्राप्तं तथैव तेन प्रकारेण
उपभुज्यमानं उपभोगविषयीक्रियमाणमपि नारवणानि अंतःपुरं अभूत् उभयविशिष्टानामपि नृपाणां तन्नगरीतं परलोकस्य सादं भूतं
पुष्पं प्रसवनं तस्य स्त्रीणां तस्य दर्शनं यांति न यथेति यथा यथा येन प्रकारेण यौवनं तारुण्यं अतिचक्राम अतिक्रमितवान् तथा
तेन प्रकारेण विफलीकृतं विफलानिष्फलं मनोरथं यस्य स तथा तस्य अस्य तारापीडस्य राज्ञः संतापः मानसी व्यथा आवर्धत वृद्धिं
प्राप संतापं बाधाजन्यं अनपत्यमिति अनपत्यता अपत्यरहितत्वं तस्मात् जातमुत्पन्नं यथा यथा विषयेति विषयानां स्त्रकूचंदनादी
नां उपभोगाः अभवन् तदुत्पन्नेन यत्सुखं तस्य इच्छाः अभिलाषाः ताभिः मनः चित्तं विरक्तं बभूव नरेंद्र
पतीनां नायकत्वेन सदृशं तेन पार्श्वस्थितं सद्गुणमपि असहायं अद्वितीयमिव नक्षत्रपंतिं सनेत्रमपि अंधमिव गतस्य भुवना
लंबनमपि निरालंबमिव निराधारमिव आत्मानं मन्यते अमन्यत सदा तामसी अथ तत तस्य राज्ञः विलासवती नाम महिषी पट्टरा
ज्ञी भूषणं अलंकारं तद्वंश इव स्थितः कस्य कुलगृहं दारका पुत्रसंतानं भूतस्य राज्ञः दस्य वंशस्य च संततिकं च दृष्टकैरिव भूपति केदभार
वितीर्णं तस्य वंशस्य कलंकं भुजां तस्य कोपं भागिनिः तस्य प्रभा कीर्तिता यैः च मुक्तकांतस्य बलभद्रस्य न वांछते आभरण
विशेषः सो न सागरस्य समुद्रस्य वेलेव रत्नाकरविश्वविदिगतस्य सुधानागरस्य मदकैं पदानरात्रिरागपाद परस्पर पक्षस्य लतेव
लक्ष्मीव वसंतमासस्य पुष्पाभ्युदया इव कुसुमाकरवद्धनः सहजाः चंद्रिकेव सुधाकरस्य च करतः कामरस्य कमलिनी
चनलिनी वनभासः आकाशस्य तारापंक्तिरिव नक्षत्रश्रेणी राजमानस्य मानसरोवरस्य हंसमालिकेव कांतापंक्तिरिव
मलयस्य मलयाद्रेः चंदनवनराजिरिव यज्ञवनश्रेणी राजराजस्य नागाधिपस्य फणामणिरिव ज्योत्स्नारत्नकांति त्रिभु

वने वर्तनात्रिभुवनस्य विस्मयकारिणी विस्मयः आश्चर्यं तस्य जननी कारिणी वनितेति वनिताः स्त्रियः तासां विभ्रमाणां भूषण
भूतानां जननी नगरीति वसतिकेतनं कं तासां ग्रंथदंताः पुरं अवरोधः तस्मिन् प्रधानभूतां मुख्यां कुर्वतीत्येवं स्मितमस्य यस्य ता
सामपि तस्याः विलासवत्याः आवासं तन्निवासगृहं तत्र गतः सन् तां दृष्टवान् आद्राक्षीत् अयमर्थः तस्याः विलोकनानि बिंबेतिव्विता
मानसी अवस्थातया अतिमितानि भ्रष्टा दृष्टिः दृशा यस्य स तेन कुतो नरपतिना तं नेत्राभ्यां भृतेन पारिजनेन परिच्छेदेन परिवृतां सादृशीं
आसनादिदृष्टिभारात दूरतः अवलोकितः कृतावस्थाने ध्यानेनानिलयानि स्वपरादृष्टिलांछनेन यया तरं नंभृतः कंचुकिभिः सौविदल्लैः उ
पास्यमानां सेव्यमानां आननतीति न भ्रातृभ्रातृणां नाभिः अंतःपुरवृद्धाभिः अवरोधवृद्धस्त्रीभिः आश्वास्यमानां भावप्रशंसय
विश्वास्यमानां आविष्कृतिः अविरलम् अविरलं निरंतरं ये अश्रुपाताः तैः जलपातैः तैः आर्द्रीकृतं क्लिन्नीकृतं दुकूलं दुकूलवस्त्रं यया सा तां अनल
कृतां आभरणभूषितां वामकरतलोपसंस्थापितं कपोलतलां मुखकमलं आननपद्मं यया सा तां भनेन रोदितिकारणं
कः स्त्रीजातिस्वभावो भावितः असंयतेति असंयताः अबद्धाः आकुलाः शिथिलाः ये अलकाः कचाः यस्याः तां तद्
यर्कः पर्यंकः खट्वावद्धावापर्यंकः तस्यां पर्यंकायां उपविष्टा आसीत् दृष्टिः दत्ता दृढं नकुलवर्णं अन्यत्र शुभ्रागवाक्षः
कृतेति कृतां बाहुं तं अभ्युत्थानं तन्नाम यस्मात् तां तत्क्षणम् वनीतस्या मेव पूर्वां कर्मवपर्यंकिकां उपवेश्य स्वयं नाम्ना
अन्यत्र उपविश्य स्त्रीपुंसोः कल्याणं नरपतिरन्यत्र तदनंतरं च भूपालः तामन्वादात् उत्पन्नयः स्वयं चैत्यन्नेनाकल्पमवलाप
पर्यंत नरम्यावर्तनेन विकल्पानि हृदयगतिकारणः सान्त्वः अविरतां अविरलं अपाहृतं बाष्परस्य अश्रुपातस्य कारण
णं निवर्तमं येन गतवति न दीनि उपपन्नभीतभीत इव च रा इव दृष्टगतिकारणं तत्र वीणाकुर तत्र पाणिना दनावरतो द
गीभूता तान्यां भावन्तेन नदस्य कृष्णाभिषेकभूता कपालो पूर्वो निलिताराधा विशेषणं अन्य यत्रापि गेवाकः कृतादिसाद देवीत
हृदयाभिमर्थे कृत्या ज्ञानं अंतर्गत अंतर्गतं दृष्टमनायां गुरुत्वकः गांभीर्यकृतस्य भारभारः तेन मंथरं अनुद्धतं अन्ना
र्द्रशुष्कवार्णितं घतिकृतानि दनोत्पन्नं अवाप्त्यां मत्येन श्री राज्ञाः स्वभावः प्रदर्शितः अथ सा मयाकर्णं मकांत्वंत नंस्यात् हि भावः
श्रितवर्णं तत्समाप्यात तदुपमानमाद् प्रश्नं नीतिप तारा तत्र पश्चात्पंकयः नेत्र गारिण तत्रः मुक्ता फलकाल कुमित्र मुक्ता कपामि
नवाष्पांबिंदुनिकरं अश्रुकणानामस्तु प्रश्नं तिव्रयनं पूर्वमिति दृष्टवंत दर्शना कुक्षिकृतयौर्बांना मित तेन अलंकृता सिनभवि

नामि किमिति प्रश्नेरकार्यं दक्षोर्दृष्याः ततिद्भुत कनककमलमुकुलयोः बालातपद्युतेः कामदिवसयोरंकरेण चरणयोः पादयोरयं अरुणकरस्यः यावकद्रवः न पातितः तन्यतः कोमलमुकुलकारसाम्यात् चरणयोः किंतु सामान्यं आरक्तसाम्यात् अलक्तरस बालातपसाम्यं कमितिकुसुमकुसुमस्य रागस्य यकारः कारणं तस्य कलहंसादि कृतकृतांगकोपनुरणन साम्यात् मणिनू पुरौ पादकटकेन माद्भुतेः पादपंकजस्य गुंजनचरणकमलसंस्पर्शेन अनुग्रहीतौ प्रसादपात्रीकृतौ किं नाम कि नाम इति निमितं कीर्तने दानं अयं आपगतोयामी खलावृत्ति शब्दे तस्य कलापः समूहः तेन मकोहो हेम ध्यभागः मध्यप्रदेशः मेखला याः कलापिः कृष्णापेक्षया कल्पितं विविधमणिद्युतिः साम्यात् मेखलाकलापः प्रबन्धनः इति नाकिमिति चेतिहा णः कण्ठेन नंद्रद्रविण चपयोधरभारे तनाभोग कृस्तागुरुः कान्तुं तस्य द्रवेण यः पत्रभंगोरचना विशेषः किमिति हेता नलिखितान् कृपाकृतः अत्र गौरत्वतत् कृत्वा कांचनरुक्मत्वं साम्यात् चंद्रस्तनभारयोः साम्यं गौरकृष्णत्वसाम्याच्च हृदि णकृष्णागुर्वोः साम्यं केन तिहेव तेन कारणेन दयं तन्वी शिरोभराग्रीवा हरिणमुक्ताकलापेन न विभूषिता नालंकृता केन वर्गमालातनास्थ शुनीप्रवाहेण हारमुकुलं तद्य अद्वैत मिन यन्चंद्रलेखा शशिकलेव कृर्यतिहे तिलकशोभित्यत शरतय दक्षकदाकंनेत्रदाकंतस्य नाः बिंदवः ते धौता क्षालिता पत्रलता पत्रभंगिया स्याश्चैवं भूतं यल पाल युगं रुद्धा मुग्धाकं चन्द्रमिव यास्या इदं नेति कोमलानि हृदि यानि अंगुलिदलानि तेषां निकरः समूहो यस्मिन् एवं भूतं करतलं दूरनत कर कोमल मिव कोकनद मिव कमिति हेतोः कर्णपूरतां श्रवणाभरणतां आरोपितं रक्षापितं दुमां चोतिहेमान्वन हृदि चेष्पं कृतेन हेतुना केन कारणेन इमां प्रत्यक्षगतां ललाटरेखां अलिकगतां धारयसि धत्ते तां विशेष यन्नाह अनि ति अनुपरचितं अविद्धतं गोरोचना प्रसिद्धात स्याः बिंदुभिः तिलकं पुंड्रं यस्याः सा तां असंयमिताः असंबद्धाः अलकाः कुन्तलाः विसृतेप्यस्यां सा तां अयं चेति आयते तव कुसुमरहितः पुष्पशून्यः केशपाशः कुंतलकलापः मे मम दृष्टिः खेदं करोति प्रणयती पन्नयः कश्चन बहुलपक्षप्रदोषात् बहुलपक्षः कृष्णपक्षः तस्य प्रदोषो यामिनीमुखं तद्वदिव अत्र प्रदोषविपक्षपक्षे चंद्रलेखा रंजनात् बहुलग्रहणं बहुलपक्षेपि पक्षिमरात्रौ चंद्रनक्षत्राणां रंजनात् प्रदोषग्रहणं कीदृग् चंद्रलेखा शशिकलातया विर- ६८

ह्नः प्रदोषविशेषणात् अतीतेति अतिबहूनि अतिदृढानि यानि दिवसानि तीतानि तेषां संख्यया तैः अंधकारेण रश्मीनां अप्रसरा यस्मिन् स तथा अत एव कृष्णगात्यान् न मनंद्रलेखायाः साम्यं शुभ्रत्वसाधर्म्यात् तौ एवं कलाप्रदोषयोः साम्यं तनोपक्षीणत्वा दुःखेन विलासमुपसंहरन्ताद्देवीति देवि दूरादि प्रसादप्रतिलाभ नदुःखानि मितं मानं सिव यथा कारणानि वेदयत्व अथ एतद्दीन दुर्लभ इति तेन तद्गत्व मानाः तव आयताः विलोलाः श्वासमरुतो नि श्वासाः पवनमिव कृ अत्य नितम संतापः आरुण्यं प्रातिस्त्रीत नसदवर्तमानमित्यर्थः एतेषां पल्लवसाम्यता अनुतापि मन्दं दयतितं अनेप यति धूनयति श्वासमरुतो विगतो नायि तरलीभाति तत्र कोकृतं कृपनीकृतं नमस्तीपि मृगपयोधरत्कृर्यस्तत्र वाक्याद्दृत किंचित्प्रतीमया असादनु जीविना असमीतेन केन परिजनेन पश्चिकेन अ न्येन केना त्रिद्ध अपराधं अपराधः कृतः अतीतेति अतीतानि पूर्णं अकिंचनुरंजिते यौन पिविचार येनाप्लवाद्भुपये ख्यानिश्चयेन आत्मा नः स्नेहोयस्य सत्कृतनापि वैगुण्य मपि न पश्यामि नाव लोकयामि त्वादृतेहनिश्चितं मम गदोषितं प्राणितं राज्यं च करदाय तंत्रदर्शि नमित्यर्थः इमं दाशपुत्रः शोकस्य कारणं नयामनंत्रा त्यतां प्रतिपाद्यतां इदानीं इत्ययं पूर्वोक्त प्रकारेण आत्मधीयमानापि असमानाति कामनताराज्ञपत्नी यदा नानिवादितं प्रतिवचः प्रत्युत्तरं प्रातिदं प्रातिपन्नं वनीतदेति दर्तेन प्रकारेण अस्याः विलासवत्याः विरह्ना गृहीत्मा नियो बाष्पः नेत्रांबु तस्य दिनकारणं परिज्ञानं अपृच्छत् अप्राक्षीत् आतः इकृतिकल्पान्तरमिदं यं अर्थानिन पत्र आनंतरं तस्याः तांबूलकरंकः तनीत्वा द्विलासरतिकाद्युतिनामस्याः अनुकरणशब्दत्वातत् उपरागानं यजवीद्युतवाच अब्रवीत् इत्यन्वयः कीदृशी मन त्वरितं प्रत्यासन्नानिकटका पिता कि मुखानि त्वाद्दिवेति हृदेवं देव स्वामिन देवोवितताग्निशात अधिपतेः अल्पमपि स्खल्यपि प स्खलितं कुतः स्यात् एतस्याः प्रीतिविषये अत्यंतं गाढं ध्यानेनात्तात्त भावः अतस्त्वं भक्तिमुखेन हि यस्यलोकेन अनुकूलनांतेन दोषस्मिन्नस्यपारिजनस्य अन्यस्य वस्यानितताद्गतस्य अपराधुं अपराधं कर्तुं कारिकः सामर्थ्ये न कार्यार्थः तादृशीति का त्वाऽत्येनाद्दीकृत्वा तिमहापचेषोभवताग्रहः नत प्रतीयतेन त ह ह इति वा कृत्वा विगतैव कलं पुत्रादि इतं यस्मा देवं भर्ता राज्ञा मानामः गतसंभोगा यस्याः सात्यमा याम दृग्रह प्रेता स्यात् सा पापं वपुकलत्र सनामाम्यात्सद्वाकरयोर्दर्भः दं न ज्ञानपतीय र्थः अदृमत्वीति अस्याः देव्या अयं संतापः न तोडंगः संतप्य मानाया संतापं कुर्वत्याः महा कालः भगवान् न द्रागतः इत्य[illegible]

दार्यं प्रथममपि पूर्वमपरिचयमिनी इयं सकर्णशोकैरात्मार्त इत्यन्वयः नामैव शिशिरोऽपि दारनचेति दानवस्य असुरस्य श्रीरिव
श्रीरिव अभयं विशिनष्टि ततं निहितं करतं मंगं नेत्रयासान्प्रदीकराणां समूहः करतार्शयं पृथ्वीतत्रयनेति रायनेस्थापः का
न मानुषः भांजनमशनं भूषणपरिग्रहः आभरणालंकारः इत्यादिपु ममुन्नितेषु पि यांपं च विरिक्त व्यापारं च्छादनं त्येव
कथं कथमपि महता कष्टेन परिजनः परिच्छदः तस्य प्रयत्न आग्रहः तेन प्रवर्त्यमाना प्रेर्यमाणा अन्वयस्तु प्राग्वोक्तः तयाद्रूसया
कथं न तातेत्यादौ येनादृष्टं ते नेति देवोऽभवान तस्य या हृदयवादप्रन्तितमः अस्याकं तस्याः पार्श्वे द्वारी पारिद्रुतं मिच्छन्तयानाविकां
गं कृतमिव दर्शनं न दर्शितवती न त्वाविनवती तादृशं अध कथं तत प्रदर्शितं इत्याशयेनाह अस्यति तु पुनरर्थे आ घनतु देवी
तिकृताभगवं तं महात्म्यवंतं महाकाकं आर्जितं पूजितं इतीया इन गत यात्रा महाकालः प्रासादः द्वाभारते शास्त्रे वाच्यमानेषु
रूपमानेषु तमाकर्णितं कामत्याअंकाया मादृश अपुत्राणां गति अपुत्राणां कृतवर्जितानां लोकिता स्वश्रु भाः लोकाः इत्थं
क्ताः न संतति विद्यंते अत्रार्थे पुत्रनाम्न्यस्तु नरकात्त्रायते इति पुंनाम्नो नरकात् त्रायते इति पुत्रः एतेन पुत्रोपि न
रकत्रायकोऽभवतीति ज्ञापितं इत्यं तत इति प्रकारेण एतत्थ्य आकर्ण्यं भवनं गत्वा आगत्य एतत्परिजनेनपारिक
दकोंकेन मद्विरः प्रणामे क्रियमाणे तिपूर्वं यथास्यात तथा अभ्यर्थ्यमानापि प्रार्थ्यमानापि आहारं भोजनं भाजनं दानं
भिरुचितभूषणानां आभरणानां परिग्रहं स्वीकारं ना चरति न करोति इतरं प्रतिवचनं न प्रतिपद्यते न ददातीत्यर्थः तादृशं कुर
तीत्याशयेनाह केवलमिति केवलं सदास्ति दिनमेव क्रंदति भावः कीदृशी अविरल घनैर्बाष्पैः नेत्रांबुगण
व दुर्दिनं मेघच्छन्नतमः तेन अंधकारितं सांद्रांधकारं मुखं यस्याः ताए तत मदनं वचः आकर्ण्य श्रुत्वा इत्येवं प्रमाणामिति दिवा
भवानस्य राज्ञाः पुत्र्यामिव्यावित देवसर्वं वंदि नामवनतमीकरिष्यत इति भावः इति पूर्वोक्त प्रकारेण अभिधाय उक्त्वा विरराम
एताव भगवा रतवचनाद्यंत स्यां मकारकार्या भूमिपालो राजा मुहूर्तमेव मुहूर्तमात्रं तूष्णीं मौनं स्थित्वा न दवस्थत्या
स्यायस्य थः दीर्घं बाष्पमानं उष्णं तं निश्वस्यान्श्वासं कृत्वा न गत्वा आह अब्रवीत् देवि किं क्रियते देवायत्ते दैवाधीन व
स्तुनि एव कंक्रियतां किं कर्तुं शक्यं अतएव आतिमात्रं आदृतेन अतंत रोदनेन अलं इतं प्राप्तं वादृश्येन दे वतानां गुरुणां

नवयं अनुग्राह्याः अनुग्रह विषयाः अस्माकं इदं यं केन आत्मजस्य पुत्रस्य यः परिष्वंगः उपगूहनं तदेव अमृतं पानसुखं त
स्य आस्वाद मुखं उपभोग करतेस्य अभाजनं अनाधार क्रतं अत्रार्थं हेतुमाह अन्यस्मिन्निति अन्यस्मिन् जन्मनि भवां
तरे अवदातं कर्मशुद्धं कर्मनकृतं नावदातं शुद्धं कृतं कर्मण भवातीतं कर्म फलं शुभाशुभं रूपं उपनयति प्रा
पयति पुरुषस्य मनुष्यस्य अत इदं जन्मांतर अस्मिन्भवे देवं भाग्यं अन्यथा कर्तुं अनिष्टफलं इष्टफलं कर्तुं मेव न शक्यं
भिकुर्नापि धार्यते नापि कं पुनर्मंत्रमि सा अत्र देवे द्विविधं प्रतिबंधकं अप्रतिबंधकं च प्रतिबंधकं तद्यथा द्विविधं स्तत्र
तिबंधकं देवं ध्यक्तापुं यांगारोहितान्यं नु सद्कारिन घटन इत्यादिकं प्रारब्धं कानेत्यात प्रतिबंधकं अप्रतिबंधकं तद्यथादि
निबंधकान दानादि सामग्रीसमवधानेन प्रतिबंधकं न भवति तदभावेनु प्रतिबंधकं अतो दृष्टस्या प्रत्यक्षत्वेनाना स्वकृतानुमरा
त सर्वे उपपादितां क्रमतां णतदेव दर्शयति अधिकृति दृढं वाह्य तादृक्तप्राप्तिपरिहारेप देहागमन तेषु पूर्वावस्थानः अधि
कृत्य विज्ञानतवर्यागुमुनिजन सेवा कर्तार्यतः प्रकटितः आदरः सत्कारो यया सैव भूताभ वाद्दानश्चितेन त्वयागुनयः परमुक
इदं वनेभाग्यंत देवत्रयं च येनादृवल्लात यत्नेन प्रयत्नेन मनां शुध्यत्यर्थः आराधिताः प्राप्तितः पुनयः यथा समीहिता
तिययाभिलषितानि फलानि येषुएवं भूतानां दुर्लभानामपि वराणां मार्गितानां दातारिदायकाभवंति अत्रार्थे निपसंमतिं प्रदर्शयन्ना
दृष्टं यंत दानादानश्चितेन्द्रशांति आनर्ण्यत ग्रंथांतरे भवदांत श्रेयः मगधाधिपति बृहद्रथो राजा नामेति कौशिकमंत्रेण ज्ञानादनस्य कस्य स्यंत्री तां न यन दीर्घिं अनुकौनरूपं संभुज्य वलं वाद्य बलं यस्य
माहात्म्यात बृहद्रथो राजानामेति कृतार्थताक्रमेण पूर्वं दे कौशिकाकैमुनिः तस्यप्रभावात
रातं अप्रतिरथं मगधाधिपं जरासंधं मंत्रपूतं च मंत्रकं आम्रफलं दत्त्वा मित्रं ततः
रिणा तं चकं वर्यानव्य स्यनं यतः स नृपवराः कनामा महाद्रमुनिः तस्यसुत स्यत्वं भ्रात्यप्रसादात माहात्म्यात नारायणभ
आनन्दरूपम्बादृ नवअव्रात दृतानअपरा जात न उद्धानि सप्रहानि व अश्वा भ्यान अनीक नीयान न नुरः पुत्रान अवाप

कादंबरी
७०

न्मप्तवान अन्येन्वांति पूर्वक व्यतिरिक्तमत्तर्यस्य: तयो धनानन्तपस्विनः आराध्य उपास्य पुत्रस्य पुत्रस्य तद्दर्शनं अवलोकनं तंदेव
अमृतं तस्य आस्वादः इष्टजीवाः तल्लालितां यत्तत्संसातं दृष्टो यथा नुः इति अत्रार्थे दृष्टांतदर्शयंनाद अमोघांतांदृष्टिनिश्चितं
अमोघांनिश्चितं पंकं यासंता: मद्गुणानिवाम दृष्टे तपस्विसपर्याभवंति दृष्टेति खलु निश्चयेन अदमपि करादा कस्मिन् काले देवी त्वां
दृक्ष्यामि विलंब्य विष्यामि तमं वर्जिताननं स्तिसमुपनिसगुपाल दृः प्राप्तोयामभीष्टगुणः तस्य भरभारः तेनअलसां मंथरां आदेव
तपांडुमुकुमुखमाननं यस्याः तांतां कदामवआसंनोदसमापवनं पूर्णचंद्रस्य उदयोयस्यामेवं भूतां पौर्णमासीनिशामिवकांत
गार्भिणीमव करोति कस्मिन् काले मम मत्पयजन्म महोत्सवः पुत्रजननक्षणः तस्मिन् आनंदः प्रमोदः तेन निर्भरः संभृतः परिजनः क
दाकस्मिन् काले पूर्णपात्रं पूर्णानकं दृष्टाव्यतिरेहष्यतिउन्मेषपक्षदृष्टियन वस्त्राद्यलूप्य तहति वस्त्रमाल्यं चतत्पूर्णपात्रं पूर्णानकं
वीतकौतुक: करोति दैवाविलोकनानीत दार्भोआनंदयिष्यति प्रमोदं जनयिष्यति तंगव विजोदयंनाल दृष्टा इति दारिद्र्यातज्जन्य
वंश द्वारिद्र्यात वसनं तस्य धारिणी धरणीमेत्युतांति कृतेन पुत्रेण सनाथः सहितः उत्संगः क्रोडं यस्याः साकारवद्योतिवर
आकाशमिवतां विशिष्टनष्टि उद्धतांत उद्देश्यं प्राप्तंविवं ततम्यादवंयस्यां सा सद्वलाततपेन वर्तते या मा दृष्टि दृष्टवनस्य कल्कनपी
नत जन्मात बालातपसाम्यं सूर्यांबिंबपुत्रबिंबसाम्यं करोति पुत्रवक्त्रः मम मम दूरध्वदयं चेतः तस्य आल्हादं प्रमोदंजनयिष्यति उत्पा
दयिष्यति मत्तोविरोपयंनाद सर्वेनितर्वश्चितता: औषधयः ताभिः पिंजराः पीतरक्ताः जटिलाः अन्योन्यं मिलिताः केशाः कलाप्यस्य
तथा नाद्यतः क्लापवतारक्षयायुताः घृताबिंदयो तस्मिन्तं भूतंताव्यवितारकदेवन्यस्तः स्थापितः गौरसर्षपणाउनिश्रः संयुता भूतिर्भ
भस्मकणिका यस्य स तथा अयं वाल्यशानविधि गोरोचनाति गोरोचनारोचनात याचित्रा किनग्न: कंठसूत्रग्रंथिर्यस्य स तथा अयमपि
रक्षाविधिः उत्तानं उत्तानं उर्ध्वमुखं शेते यः स तथा दर्शनातः दर्शनेन दंतैनश्यंरहितं मता उग्रमितां विकसितं आननं मुखं यस्य
स तथा क दाति कस्मिन् काले मम शावः नेत्रयोः मंगलप्रदीपवत् उल्लं कज्जलं अर्ध्यं कारंतीमवतु उनाकल्यिष्यति मृत्ताद्दीपक
रोष्यति कीदृग्गोरोचनावत पिलाद्विवेतशुक्तः कांति यस्य सतथा पुनरापमे वादवाजानगष्टि अंतरातिओतः पुरं भवा अंतःपु ७०
रिकाः पदादि भंतरा ताः स्त्रियः तासां करतलानि दृष्टतलानि तेषां परंपरा श्रेणिः तया संचार्यमाणा दृष्टान्दृष्टं प्रतिस्था

प्यमाना मूर्तिः शरीरं यस्य स तथा अंगुष्ठेति अंगुष्ठैः सर्वशेषैः इनैः नंदितो राजपुत्रत्वात नमस्कृतः कदा चोति करोति पूर्ववत्
क्षितयाः पृथिव्या यो रेणुः धूलिः तेन धूसरा मलिनाः मम हृदयेनाचितेन नादृष्ट्वा चलोचनेन सदृशार्थपरिभ्रमन उतलतः पर्य
टन भवनं गणंगृहांगणं भद्रयिष्यति भूषयिष्यति एतेन राजः चिन्तने त्रयोः तृतीय एवा यं संस्कारइति दुर्गनिलं कदेति पूर्ववत
इतस्ततः संचरिष्यति संचरणं करिष्यति कदव केसरि शिंदः तस्य किशोरकः शिशुः तद्वदेव संजातगति संजाता समुत्का जातानु
कदाचित् चंक्रमणाय बुद्धा गमन यो यस्य तारस्यमनतथा स्फटिकं कति स्फटिकमणीनां याः भित्तयः कुड्यानि ताभिः अंतरिताना व्यवहिता
न भवन मृगाणां मृदुकुरंगाणां धावनादि पीतानम्र्शापि बाल्यादिना दृश्यमान मूर्तिर्नखिरसप्तः सूत्रीतुमिपुः करोति कस्मिन् काले धात्री
उपमातां आयासयिष्यति प्रयासं जनयिष्यति कीदृक् कक्ष्यांतरं सृद्कोणंतरं प्रधाविताः अखिलतः दर्शनविषयत्वाभावादाह्वन
नं कति रत्नकस्य सूत्र्णयामं खकासनातस्याः धोरकाः किंकृण्यः तासं आरवः शब्दः तदनुसर्तुं शीलं यस्याः सातांत कुर्वन अनु
सरत अनुकशीलत्ययनकानसदृक्कर्दन कानभवनासितच्छदानकोइदृशान अंतःपुरस्य वरांधवः रूपस्यपादकटकस्यानिनादः
शब्दः तेन संगतानां मिलितानां करोति पूर्ववत् मतो योगकरो तादृशी तस्य लालोविलासो यस्यामेवं विधाः क्रीडाः खेलनं कारयिष्यति चापि
यति उभयोः साम्यप्रतिपादनार्थमाल्य लोतिरूलमागुरुः कालनुटः तस्य पंकोद्भवः तेनलिखितानिपीलता यात्मदलेरखाबलेखातया
अलंकृतांविभूषितं गोरूलकं न्यस्य तथा शिखादृश्यायितिकप्रत्ययः पक्षे कल्माग्रपंक तस दल स्वाद्दानपदुतिः मुक्तिवालद्वी
नोलालनार्थं मुखेन यो ध्वनिः अथवानुरक्तसूक्तियकानांमुखेनसमाधानार्थं यो हंदिमध्वनिः तेन ज्ञानिताउत्पादिता प्रीतिर्य
स्य मतथा उर्ध्वंतिउर्ध्वकरणं उर्ध्वीकृतद्दस्तेन ताद्दृशा भ्रंशयाना विप्रकीर्णानि दिशि साच्चंदन चूर्णस्य मलयज क्षोदस्य धूलिः अथवा चं
दनचूर्णं च तत् धूलिः पांसुः तथा धूसरा मलिनः कुंतलानि कुंचितानि क्रीडतया अंगुलीतस्याः ग्रास्वरं अग्रपुलकाग्रयोरत्यनका
र्थः तदेव अंकुराः सहस्रः शनिः गजपक्षे कुंचितांगुलिं अग्रस्तरदकुशः तेन आनपर्णं ष्टप्रतरवावालनं तेन निधृतं कोपितं शिरगज
कं येन स तथा कुर्दात मनुरिति मातान्नननीत स्याः चरणयुगलंवा दलं दंडं तस्य रागो रंजनं तत्र उपयुक्तः मन्यः ऽपः उद्घृ
रितः तेन पिंगलकः पिंगलीकृतां वा का शादूवः तस्यधोरसः शडुकं स्वाकूलानां लावि रसाद्वलानां मुखानि वदनानि विरंचयि

DR. BHAU DAJI
डाक्टर भाऊदाजी संग्रह

पतितद्रु साक्षरूपेण विद्रुपाणि करिष्यतीति भावः कदेति पूर्ववत् कुतूहलेन कौतुकेन चंचलेन चपलेन लोचनेन नेत्रेण यस्य स तथा
मणिकुट्टिमेषु रत्नबद्धभूमिषु संक्रांतमात्मीयमुखारविंदं दृष्ट्वा अंगदताडनेयेन स तथा तदुक्तं लग्नदृगंतस्फटिकैर्गतिर्यस्य तं
भूतः आत्मनः स्वकीयस्य प्रतिबिंबानि प्रतिरूपाणि अनुसरिष्यति तत्र ग्रहणार्थं अनुगमिष्यति कदेति पूर्ववत् नरेंद्राणां यत्तत्संबं
तेन प्रसारितं विस्तारितं यत् भुजयुगलं बाहुयुग्मं तेन अभिनंद्यमानं अपेक्ष्यमाणं आगमनं यस्य स तथा भूषणेति भूषणा
नां ये मणयो रत्नानि तेषां मयूखाः किरणाः तैः आकुलीक्रियमाणा व्याकुलीक्रियमाणा दृष्टिर्यस्य स तथा आस्थानस्थितस्य सभोपविष्टस्य मम
पुरः अग्रे सभांतरे सभामध्ये प्रदक्षिणं पुनः पर्यटनं करिष्यति संतापानि वदनानि चिंतावाक्यानि यथा दशरथ उपसंहृतं
नाद इत्येतानीति एतानि पूर्वोक्तानि मनोरथशतानि मनोविकल्पितशतानि चिंतयतो ध्यायतो राज्ञः अंतर्मध्ये संतप्यमानस्य प्रज्व
ल्यमानस्य राज्ञोऽग्न्यागार इव प्रयांति गच्छंति मामपाति अनपत्यता असंतानता ततः समुद्भवः समुत्पन्नः शोकः शुक् अनल इव
वन्हिरिव अद्य दर्शनं प्रतिदिनं मामपि दहत्येव ताकुलयत्येव शून्येति मम मंशून्यमिव उद्भासितमिव वज्ञगृहं प्रतिभाति प्रति
भासते अफलेति राज्यं आधिपत्यं अफलमिव निरर्थकमिव पश्यामि अवलोकयामि अप्रतीतिनां विधते प्रतिविधेयं च
स्मात प्रतिपश्चस्य विधातुः तस्मिन् अप्रतिविधेये प्रतीकाररहिते दैवाविधातारि किं करोमि कमनुतिष्ठामि तद्दिति स्मात्सर्वा का
हेतोः देवि अयं शोकानुबंधः शोकपरंपरा मुच्यतां त्यज्यतां धैर्यधीरताभ्यां धर्मे च धीः बुद्धिः आधीयतां स्थाप्यतां अत्रार्थे हे
तुमाह धर्मेति धर्मनिष्ठितं धर्मपरायणानां कल्याणानां कल्याणसंपदः श्रेयो विभूतयः सदासर्वकालं समीपसंचारिण्यः
पार्श्ववर्तिन्यो भवंतीति संज्ञायं तेरूत्येवं पूर्वोक्तप्रकारेण अभिधाय उक्त्वा सलिलमिति सलिलं पानीयं आदाय गृहीत्वा स्वय
मात्मने करतलेन पाणितलेन अभिनवपल्लवेन च प्रत्यग्रकिसलयेन च विकचारविंदं मुखं समार्जयत् उदस्त्वरं यक्रमलंनाल
नं तदेवउपमानं यस्यैवंभूतमस्याविलासवत्याः साश्रुकं अश्रुराज्यासद्वर्तमानं आननं मुखं ममार्जेषु दुःखकारित्यर्थः मज्ज
षष्ठ्युद्धारेति धातोः क्रिदित्येवं पुनरिति पुनः वारं वारं प्रियेति प्रियमिष्टं तस्य स्त्रयं तेन मधुराभिर्मिष्टाभिः शोकस्य शुचः य अप
पनोदृशीकरणं तत्र निपुणाभिः पंडिताभिः धर्मस्य पुण्यस्य उपदेशाः प्रतिपादनं तस्य गर्भे अभ्यंतरे यासां ताभिः एवं भू

ताभिः वाग्भिः वचोभिः आश्वास्य आश्वासनं कृत्वा सुचिरं चिरकालं यावत् स्थित्वा नरेंद्रो नृपः निर्जगाम गतः दुर्दैवो
निर्गतिश्च वा दूर्गते तस्मिन् मंदीभूतशोका मंदीभूतः क्षीणतां प्राप्तः शोको यस्याः सा एवं भूता विलासवती उचितं योग्यं अथेति
यथापूर्वं तत्प्रकारेण क्रियमाणानि विधीयमानानि आभरणपरिग्रहः विभूषणस्वीकारः सत्त्व आदिर्येषां तस्मिन् एवं भूतं दिवस
व्यापारं दिनं कृत्यं अनतिष्ठत् अकरोत् तदर्शिततः प्रभृति तद्दिनादारभ्य नितरां अत्यर्थं देवतानां आराधनं पूजनं देवतानां देवीनां आ
राधनानि प्रसंगी करणानि तेषु आदरणात् यी मुखाः तेषां प्रजाः अर्चितकगुरुजनानां पूज्यतानानां सपर्याः सेवाः तासु आदर
वती भवति बहुमानवती च भृत्तं तस्य भ्रांति यत अश्रुतपूर्वं अश्रुतपूर्वं ताकिंवदन्ती कृताश्चित आनार्दश्रनामकं यस्तज्ञनेभ्यः
श्रावं अाकर्णितवती गर्भतत्प्रयाय भ्रूणहा भवन तत सर्वे समग्रं चकार कतवती महोतमहांतं महीषसमधिकं शंकुरूपं न अतीगणत
गणितवती अनवरतं अनवरतं निरंतरं दह्यमानो योगुग्गुलः पतंगः तस्य च दुग्धानाविर्गतो धूमः तेन अंधकारः सं
जातो येषु एवं विधेषु चंडिकायां गृहास्ताम् इतः स्वप्नसमधवलतिधवलांबरेण शुभ्रवाससा शुचिः पवित्रा मूर्तिः शरीरं यस्याः
सा तथा उपोषिता कृतोपवासाः दर्शितास्तद्दारिताः नीलाग्रकुशास्तर्भाः तेष्वेव उपकल्पितरोषपतायाः गुणस्वभूतेषु मुकुलनिश्चयो
षणिते यां उपनेषु तन्निद्रासुखापनाप्यनेन चकार पुण्यानि पुण्यानि पवित्राणि यानि सालिलानि जलानि तैः पूर्णैः भृतैः विवि
धानां विचित्राणि यानि कुसुमफलानि तैः उपेतैः साहितैः क्षीरतरवो वटादयः तेषां पल्लवाः किसलयाः क्वचित् क्षीरपल्लवा इति
पाठः तत्र क्षीरपल्लवः कोमलपल्लव इति व्याख्येयं तत एवंविधानां चन्दनैर्यैर्यातिः सर्वाणि रत्नानि रत्नानि गर्भे मध्ये भागे येषां
तैः कुंभं सुवर्णस्य कुंभैः निंबैः गोकुलेषु प्रशस्तगोष्ठेषु गोस्य मुख्यवल्लभस्य यावानि तास्तासाम् शिलाः बिंदुं त्यंगलं
लक्षणैः ताभिः तासां लक्षणैः गवां दर्शभिः संपन्नानां सास्नादिमतीनां धेनूनां अधः अधोभागाः संस्नापनं कृतवती प्रती
तिप्रातिदिवसं मदनिशा उपायो ज्ञायक कालं कालं अत्यर्थं सर्वरत्नैः समावप्रमाणानिभिः उपतानि स्वार्चितानि हेमानि सुवर्णानि पय
ः पानितिल पत्राणि तिलपर्णा कृतिस्वाणि अपाणि अध्यायप्रभावादेवदेवनवती अप्रसंप्रदानं चतुर्थिमत्तेन महानेद्रेण सर्व
की यभगवतः रवितं आकलितं विनायक उत्कंडक प्रसिद्धं तनयाचार्यातीतदंतः स्थापनीय वधांतावधं अनेकप्रकारं यद्रूपदा

कादंबरी
१२
नेनेन आनंदिताप्रमोदं प्राप्ताः दिग्देवतायेषु तानि बद्धकोटिः सप्तपञ्चास्य यासः चतुर्दश्यः तासां निशासु रात्रिषु च तुःपथे च बंर
स्नपनमंगलानि स्नानभद्राणि भेजे अभजत सिद्धायतनानीति सिद्धाः योगिनः तेषां आयतनानि चैत्यानि निर्वित्त रसंवितवती
की दूरस्थानि रवितीत रक्तानां बाहूतानां चाम्राणि देवतानां प्रतिमानां उपयाचितकानि भेश्चप्रचयाणि येषु तानि अथ वसाञ्जि
धानानि समवलंबितानि मातृकाभवनानि महेश्वरी प्रभृतिदेवीनां मंडपानि तासाम गतवती काहस्थानि दर्शितः प्रकाशितः
प्रत्ययानां विश्वासानां तानि प्रत्ययः अनुष्ठानानुरूपं देवतायचनमिति वायहामात्तानि अभिमतमातृणां भक्तानि प्रति
ष्ठितप्रसिद्धपत्रगादित्यानि पुनागकुलानि तेषां स्थलः इत्यादि सुमसमथनं चकार अजस्रः प्राप्तः प्रभातः आदाय वातान स
हाय स्नस्तानि महा स्मशान उपपादितानि बाहूताय ताः अश्वत्थं वानानि कृता विहिता प्रदक्षिणा यया सि तं भूताववंदनं दनं स तवती न
याद्यो कायमानं कं पमानं वलय कं कूणयंस्य सत थातं नवाणियुगलेन हस्तयुगलेन दध्योदन बलिं दधियुक्तः यः ओदनः तत्
भ्रमणीय बलिः तं बाय से भ्यः काकेभ्यः स्वयमात्मनात्मना ताप्रत स्नाना नासातीत दात द त वती बालिं विलिनालिपालंबादितात
खंडां अस्फुटितां इंदारूपेण पतिं संकिरंनकणैः संपादितं निपातितं रक्तस्य दध्यस्य त्यात्रं भाजनं तसिन्धा रस
दातं आतं अदूरदः इति प्रासादनं अंबादेवी दुर्गा तस्याः सपर्यासे वां आनतानवितानं या मातता मिवविशेषयंनादत्र
परिमितेति अपरिमितानि बहूनि कुसुमानि पुष्पाणि धूपः गंधोपि उज्ज्वानि कार्वेलपः विलेपनं अपूपः पिष्टकः विहिति
क यंत्रितमंत्रं पकलं पात्र संपरमान्नं वलि दाताः वृत्तार्थं अक्षताः एतैः कृतां स्मासां स्वयमितिस्व यमात्मना भक्तिः पूर्वं
मारव्याता तया प्रवर्णन युक्तेन मनसा शान्तेन उपहूतान उपदोंकृतानि पिंडपात्राणि येभ्यः तानसिद्धादेशानसिद्धसं
ज्ञितान नग्नान स्वरादूतायेक्षपणकादीगंवराः तान्यप्रक्ष अप्राक्षीत् ताविप्राश्निकाः शुभाशुभप्रकाशिकाः विप्राश्निका
तामांआदेशावचनानि आदाय चनानि बहुमानेन आदरविशेषेण अंगीचकार निमित्तानिमितं ओमा शकुनपंडितानी
तोमितचाः तानुपचचार तथा मीपयें ना नुपकृत तथा वेद संतरात् आदिमूलरूढानार्दाआदरं बहुमानं अदर्शीयत दर्शि १२
तवती अनेकेति अनेकेषिय धाः कृवराः तेषां परं परा पारंपरी तया आगतः आत्मायः आगमः प्रसिद्धः तदागतानि यानि रहस्या

नि तत्वानि अंगीचकार स्वीचके परिपाठ्यंयः आगमः मंत्रशास्त्रं तदागतानि रहस्यानि वा दर्शनं तिदर्शनार्थं आगतं ब्राह्मम
वंभूतं द्विजजनं ब्राह्मण लोकं आतमाः पुत्राः तस्य दर्शनं अवलोकनं तत्र उत्सुकाउत्कंठिता विद्वद्वयस्य श्रुताः श्रवणं अकारयत आख्या
ण इति कारयामास अकारयत् आदिता दूर्वांकुर पतरस्यामाति अर्थ्यं तस्य कर्तां दूत्तः जनः कर्मसंततः अनवरतं तति अनवरतं निरंत
रं वाच्यमानाः उच्यमानाः पुण्यकथाः पवित्रकथाः शुश्राव अथावीत गोरोचनेति गोरोचनया लिखितं यत भूर्जपत्रं गर्भो भि
र्ध्व वस्थितं भूतानि मंत्रकरंडकानापादिकान अवाहूअवहूतन रद्धाप्राणैरतिश्रान्ताः आपासंसंप्रसारणालिनिदपेरक्षातरक्षा प्र
तिसरः कं कणंतेन उत्तानि ओषधानां सूत्राणि व बंधबंधितवती अस्याः वृत्तयसवत्याः परिजनापि परिहृदाप उपश्रुत्यै तत्व
हिनाक्षयार्थं च लोकानां नुनिर्गाम बाहूर्यां दिवस अभ्युपश्रुति निशितक्राशः तादात ते निमित्तानि तदन शकुनानि तत्राह अग्रहीत
शिवोतविलाभ्यः शृगालीभ्यः अनुदिनं प्रतिदिनं मांसबलिपिंडं निशिरात्रौ ऊना सर्वे उतरुश्चवतीलस द्रजनाश्चर्याणि स्वप्नालो
कन कुलवृद्धा आचार्याणां गुरूणां आचचक्षे कथितवती चत्वरे श्रावणबलिं उपजहार आहृतवती एवं चातिर्वंपूर्णांकिप्रकार
रेण गच्छति कालि अनेहसि कदाचित् कस्मिंश्चित् समये स्वप्ने राजा निकासनत्याः आनने मुखं शशिनं चंद्रं प्रविशंतं
अद्राक्षीत ददर्श के स्यां तन्वां सौधाग्रे काशान्तां शीर्ण भूषिततस्याः सात रत्ना स्वतोकराः प्राचूर्यः कसिन्सति नभ
सि आकाशे सति आकाश विशेषणं अयांति अस्या स्वप्ने एवं बोधा अनेकाष्टा पांडुतारकाः श्वेतन दक्षत्राणा यस्मिन
अरीयान्य पतत्ततः कृत्वां तः तस्य पश्चाद्भागः तद्धतधूम्रधूम्रवर्णो विकास प तीभिवर्णय यंनादसितानि विशुभ्रो
यः प्रासादः तस्यां शृंगं अग्रं त त्र स्थिताया उपविष्टायाः कस्याः चित्प्रियं कस्यापि शांत्या आननं विनाकल्यामिव यत्नालवल
यमि वदनां आनंदितां निशानाहिताकला सम ग्रासत् ताभिः पूर्णमंडलं यस्य सतथा तं प्रबुद्धापि गतनिद्रः तत उत्थाय उत्था
नं कृत्वा दूर्गानत्र मादात वाचकत्राः विसृष्टांतिन स्पष्ट तरेण अतिगोरसेन विस्तारितेन चक्षु बलकर्णेन धवलीकृतं पुल्लीकृ
तं वासभवनं निवासमेदनं येन सतथा तालिनेन वक्षणं समये अंत्र वकरोप भ्रमपर्याग्यवत् केदार्षाः तामाहूय आह्वानं कृत्वा स्वप्रं नि
श्चहूं अकथत् उक्तवान् कथयन्न वाक्यप्रबंधं इत्यस्य कर्तृत्वं नीतस्य शुकनासः तं रूपं समुपजातः समुत्पन्नोऽदृषः प्रमोदप्रचयसंत
था

[illegible]·टी· ७३

तमाल्पवनदेशवर्त्तिनी तथा ग्रामवासिनी कामिनी वा स्थिता नि:संदेहमित्यादि कुंतलेन संयावत्यपि च नात्र आनंदनमतोरथा: चिंतितानि संपन्ना: निष्पन्ना: कृती
तगुणावलम्बप्रतीत्स्वदेवस्वामिन पश्चिमत अतिचिरकालेन भसार्व त्र आनांचमनोरथा: चिंतितानि संपंना: निष्पंना: कृती
कृतार्थवचनमत्यमवीदृदेवदूत स्वामिन पचितत अतिचिरकालेन भसायं त्र आनंदसमतोरथाः संदेहं स्वामीभवानमृतस्य आत्मजस्य यन्मुखकमलावलोकनं आनन
तिकृतियतेरंकर्तावि: तत्र अतिस्मिहदेव स: अस्य देहाना: संदेहं स्वामी भवान मृतस्य आत्मजस्य यन्मुखकमला वलोकनं आनंद
तिकृतियतेरं कर्ता वि:व अस्मिन्हि देवस: अ संदेहं नि: संदेहं स्वामी भवान मृतस्य आत्मजस्य यन्मुखकमलावलोकनं आनन
तिकृतियतेरं कर्तावि: रव अहोभि: देव स: अ संदेहं तः संदेहं स्वामी भवानमृतस्य आत्मजस्य यन्मुखकमलावलोकनं आनन
तिकृतियते र कर्ताविः रव अहोभिः देव सः असंदेहं नि: संदेहं स्वामीभवानमृतस्य आत्मजस्य यन्मुखकमलावलोकनं आनन
तिकृतियतेरं कर्ता वि:र व अहोभिर्देव स: अ संदेहं नि:संदेहं स्वामी भवान मृतस्य आत्मजस्य यन्मुखकमलावलोकनं आनन
तिकृतियतेरं कर्तावि रव अहोभि: देव स: अ संदेहं नि: संदेहं स्वामीभवानमृतस्य आत्मजस्य यन्मुखकमलावलोकनं आनन
तिकृतियतेरं कर्तावि:रव अहोभि:देव स: असंदेहं नि:संदेहं स्वामीभवान मृतस्य आत्मजस्य यन्मुखकमलावलोकनं आनन
तिकृतियते रं कर्तावि: रव अहोभि: देव स: असंदेहं नि:संदेहं स्वामीभवानमृतस्य आत्मजस्य यन्मुखकमलावलोकनं आनन
तिकृतियतेरं कर्तावि:रव अहोभि:देव स: असंदेहं नि:संदेहं स्वामीभवानमृतस्य आत्मजस्य यन्मुखकमलावलोकनं आनन

नाद॰ टी॰ मेवाविशेषयंनाद्‌आह्लादितिभद्रः रद्रः प्रतिदिनंस्वयांमत्यात्मनिदैन्याः अनेके बहवः तिकारयांतत्वाः अंतस्याद्‌द्वैतवोयस्मिन्ने
वंभृतंवांछितं ईक्षितपानं द्वारस्थानकादिभाजनमागनंनयस्याः मातांश्यामायमानंकृष्णतांप्राप्यमाणंपयोधरयोस्त
७५ नयोः मुखंनुचुकंयस्याः सा कामिवप्राप्य गितवर्णामम वमिनमापिप योधरैः सैद्याः श्यामम् खास्यात केतकीतिगर्भज
नितायाः छविः देहदीप्तिः तयापांडुरांगभूक्तां कामिवकेतकीमियमापितगर्भामध्यभागः तस्यछविः कांतिः तयापांडुरस्मातथ
थतस्याः कुलवर्धनानामस्त्रीभूमिपालेनतानंउपसत्यसमीपंगत्वाप्रतीक्षणेनद्विवसरद्रः एकांतेकर्णमूलेविलासवतीगर्भर
त्नांतंतस्यागर्भोदंतांविदितंतातंअकोधीतअकरोतउत्पन्नयः कुलवर्धनांविशेषयंनाद्‌सर्वेतिसर्वपुसवकवर्गेषुप्रधानभूताश्च
ज्ञानीन्त्रस्यतादृशप्रवंगाभावातश्चेतेपिअवसरानाभिज्ञस्यतद्‌भावाद्दिव्यतआह्लसदेतिसदासर्वदारानकुलेनपपरंप
रागतांसंवासः अवस्थानं अत्रचतुरादक्षातदृष्टोवाअदृष्टस्यतद्‌भावाद्दिव्याद्‌सदेतिसदासर्वकालंचराज्ञायः संनिकर्षः संबं
धः तत्रप्रागल्भावंरितासर्वेतितर्वानियानिमंगलानिश्रेयांसितत्रकुशलातत्र्यकरणेअभिज्ञेत्यर्थः तयसाभतिज्ञापित
महत्तीमहत्तारिकाखार्थिकः प्रदोषोनप्रदोषोनारतेकायांप्रदोषेरात्रीनिर्धातअथचापदेशोनसंध्याकालः रजांतस्यगा
व्यकृष्णत्वाद्दिवसेतदभावादितिभावः भूमिपालेविशेषयंनाद्‌अभ्यंतरेतिअभ्यंतरेमध्येयः आस्थानमंडपः उपवेश
नस्थलंतत्रगतंभासंवासितथाविधजनसंसर्गादितिभावः गंधेतिगंधतैलस्यगंधतैलस्यअवसेकः संपातः तेनश्लाक्ष्णा
तंदीपिकानांसहस्रंयस्मिन्तादृशः परिवारोमंडपमंडपारलदेयस्यसतंदीपिकासहस्रमेवपरिवारोयस्येतितातद्दीप्ता
लोकात्नांतरीधानादितिभावः तादृशांतिरुतांपकांतदीपिकाप्रभायाः नक्षत्रप्रभयाअवच्छिन्नियुक्तपारकरस्यउद्गमा
मंगलस्थंदृष्ट्वासंपक्षप्रतिपाद्यन्नादृउद्धितडद्नांनक्षत्राणांनिकरः समूहः तन्मध्यवर्तिनंतदंतः पातिनंपौर्णमासीज्ञापिन
मिवराकाचंद्रमिवअन्यत्रदिनेचंद्रस्यासंपूर्णत्वात्पौर्णमासीग्रहणंतादृशपरिकरत्वाद्विशेषमानांतरमाद्‌उरगतिउरगरा ७५
जोनामाधिपतिः तस्यसादृशुखलातफणामणिसहस्रंतस्यअंतरालंमध्यप्रदेशः तत्रस्थितंआसीनंनारायणमिवजना
र्दनमिवमूर्धेतिमूर्धविसर्जितैः नताभिर्विकैः प्रधाननरेंद्रैः प्रकृष्टराज्ञाभिः पार्श्वगतैः स्तोकैः परिवृतंसहितंअभ्यंतर

नादृशजनानामेवप्रवेशसंभवात्अनतातिनअतिनातिदविष्टप्रदेशेअवस्थितः परिजनोयस्यसतंअत्रस्थरेइतिनओ
अनादेशः पुनःकाहशांश्चकनांशेनमंत्रिणाहृताः ताः कथाः कुर्वाणंतातास्ताः अनिर्वचनीयाः कथाः किंवदंतीः कुर्वाणं
विदधानंअभश्चकनाशोविशेषयंनाद्‌अनंतरमितिगतः सिद्धासनातअनंतरंयथास्यात्तथाउतंगांउच्चंयतनेत्रासनं
आसनविशेषः तत्रउपविष्टेनस्थितेनधौतेतिधौतंक्षालितंयतधवलांबरंतदेवपरिधानंअधोंशुकंयस्यसतथातेन
परिधानेवधौतांशुकमितिकोशः अन्वितिअनुल्वणाः नुकटोवेषोनेपथ्यंयस्यसतेनतलनिधिनेवसमुद्रेणेवअगाधंअल
ब्धमध्यंगांभीर्यंगंभीरतागुणोयस्यसतेनअथकथांविज्ञानस्थितसमुपेतिसमुपारूढः सम्यक्‌प्रकारेणउपारूढोत्राप्तोयो
विश्रंभोविश्वासः सनिर्भरोअतिशयोयासुताः अन्वयगतप्रागेवोक्तः तेनेतितुपुनरर्थेतस्याः मकरिकायाः तेनवचनेनपृ
थौंकप्रतिपादितेनयत्नेनयस्यचक्षुः नेत्रंशुकनाशमुखेतत्क्षणंपपातअपतदित्यन्वयः वचनंविशेषयंनाद्‌अश्रुतेतिअ
श्रुतपूर्वेणअनाकर्णितपूर्वेणसंभावयितुंयोग्यंसंभाव्यंनसंभाव्यंअसंभाव्यंतेनकीदृशास्यराज्ञः सिक्तांसिंचितंसर्वांगांसमग्रं
शरीरंयस्यसतथातस्यकेनेवअमृतरसेनेवपाथूपद्वेनेवमनोभीष्टत्वातदुःखनिवारकत्वाच्चवचनस्यअमृतसाम्यंसद्य
स्तत्कालंप्ररूढः प्रादुर्भूतोयोरोमांचोरोमोद्गमः तस्यनिकरः समूहः तेनदंतुरकृतंसंजातंदंतुरंनु शरीरंयस्यसतथातस्यआ
नंदेतिआनंदः प्रमोदः तज्जरसः तेनाविष्टलीक्रियमाणस्यक्लिन्नीक्रियमाणस्यस्मितेनेतिअदृष्टरदंयदुल्लसितंतस्मितंतेन
विकसितांविस्तीर्णांताम्राधरकपोलफलकंयस्यसतथातस्यअंतःप्रहर्षाद्विशेषयंनाद्‌परीतिपरिपूरितंपूर्णीकृतंहृदयंतस्मात
अतिरिक्तंउद्धुरितंहर्षमिवदशनांशुवितानच्छलेनदंतदीप्तिसमूहमिषेणाविकिरतः बहिःक्षिपतःचक्षुः विशिनष्टि स्फोत
वेवलतारकाकनीनिकायस्मिन्ततआनंदेतिआनंदजलबिंदुभिः प्रमोदजनितनेत्रजलपृषतैः क्लिन्नांखिन्नांपक्ष्ममालं
नेत्ररोमसमूहोयस्मिन्ततथाअनाकांक्षितपूर्वंअननीक्षितपूर्वंदर्शनंप्रकर्षप्रमोदागतञ्‌
यंअभिसमीक्ष्यास्तिराक्ष्यचपुनरर्थेकुलवर्धनांस्मितेनाविकसितंविकस्वरंमुखमाननंयस्याः तांदृष्ट्वाआगतांसमागतां
दृष्ट्वाविलोक्यतस्येतिविलासवत्यासमानीर्णानिद्रतानितन्मानिदिग्नावस्थामेतस्याःगर्भोभविष्यतीत्येतादृशयअर्थस्यस

कादंबरी॰

७८,

नतांनि रंतरं मनसि निवर्तते विपरिवर्तमानत्वात् इदं स्पर्यमाणत्वात् अविदितः अज्ञातो गर्भधारणलक्षणो येन स तथा
एतादृशो विधिः कनाकुलकाले विचिंततता नयनयोग्यं अपरमन्यत अतिमहतो अत्युत्कृष्टस्य हर्षस्य प्रमोदस्य कारणं निधा
नकं अपरयन अनवलोकयन स्वयमानाना उत्प्रेक्ष्य विचार्य समुत्पादितं उत्थापितं आसनं अवलिंबितं धीर्येण सतथा स
मीपतरं आसीनं करेण प्रसार्य मलगात् रतिविशेषः नाति प्रकटं च गांभीर्यं यथा स्यात् तथा भाषे अवोचत् अकृतार्थत्वादुदेवेति
देवि देवदेवस्य निनतस्मिन् पूर्वोक्तस्वरूपे स्वप्नदर्शने किंचित् सत्यमस्ति तदेव भवान् आनंदयताननंदयतु कुतः इत्यत आ
ह अस्यां तिथौ यस्मात् कारणात् इयं कुलवर्धनायां उत्कुलकांचनाद्यालोकेनाविकसितनेत्राः दृश्यते अवलोक्यते देवस्या
पि मामनोपि इदं ईक्षणयुगलं नेत्रयुगं मदत्प्रकर्षकारणं प्रमोदस्पदं भवः आनंदयता ननंदयति किं कुर्वति विकसत् वि
कासं प्राप्नुवत् तदेव विज्ञानम् अप्रियं तिप्रियमिष्टं यद्वचनं वचः तस्य श्रवणमाकर्णनं तस्य कुतूहलं कौतुकं तस्मादिव श्रवणमूलं
कर्णमूलं उपसर्पत गच्छत् नीलोत्पलकुवलयं कुवलयं तल्लक्षणं कर्णपूरं कर्णाभरणं तस्य शोभां कांतिं उपजनयदिव निष्पादय
दिव आनंदेति आनंदजलं प्रमोदबाष्पः तेन परिप्लुताभ्यामार्द्राभ्यां पक्ष्मतारकाकनीनिकाभ्यां तत् उपारूढं आरूढं मनोहरस्य म
हामहस्य श्रवणकुतूहलं येन तत् उत्कंठितकं अत्युत्कंठितमित्यर्थः मे मम मनः चित्तं कुप्यति दिदं प्राप्नोति अन्वयस्तु प्रागेव कः
किं इदं प्रमोदनिधानं कं इति पूर्वोक्तप्रकारेण तस्मिन् अनुकूलनाद्रे उकवति कथितवति सति राजान्नृपः विहस्य किंचित् स्मितं कृ
त्वा अब्रवीत अवोचत् यदा इति यद्यनया यथा कथितं सत्यं तथा सर्वमवितथं यथार्थं स्वप्नदर्शनं धीते तत्र वाद्यापि अद्यापि
अद्यमित्यात्मानि दीर्घः नेत्र इ धन विश्वासं कुर्गामि तानि याम कमाद्वकुतः इति इयती एतावती भाग्यस्य भागधेयस्य संपत्
संपत्तिः कुतः स्यात् ममेति शेषः हृदि निश्चितं इदं दृष्टानां पूर्वोक्तानां प्रियमिष्टं यद्वचनं तस्य श्रवणानि आकर्णनानि तेषां वयं
अभाजनं अपात्रं अथवा अहं अवितथवादिनीमपि सत्यप्रलापिनीमपि विपरीतामिव असत्यवादिनीमिव अवगमि
च्छेन परयामि अवलोकयामि कारणं इंगितं विधानं पूर्वं व्यावर्णितस्वरूपाणां कल्याणानां निःशेषं यशो असंभावितं अ
योग्यं आत्मानं मन्यमानः ज्ञायमानः तादृशेति हेत्वर्थे इत्युक्त्वा उत्थाय उत्पन्नं कुरुक्षय मेव आत्मानं वर्तमानं अंतःपुरः इतिशे
षः

किं अत्र सत्यं इति देवीं विलासवतीं पृष्ट्वा आपृच्छ ज्ञास्यामि निर्णेष्यामि इति अभिधाय उक्त्वा तत् अंतःपुरमयासीत् कुड्याग्रा
पर्णे तस्य अनिर्धातेः रूपं सकलं नरेंद्रलोकं समग्रराज्यं गृहं विस्मृत्य हृदयगामयतो इत्यनुत्थाप्य खांगभ्यस्तकौ यदूस्थया
दाशिभ्यः भूषणानि आभरणानि उन्मुच्य उत्तार्य कुलवर्धनायै महते रेकाय दत्वा वितीर्य कौदृशं तत्पः तत्संनिहितया कुलव
र्धनया अभ्यर्चितः पूजितः केनाशिरः प्रणामेन उत्तमांगप्रणामनेन तां वाचिकेन दृष्ट्वा तेनेतिदतोषः प्रीत्या प्रसादो व स्वापात्राद्दिर
पः तस्य अनंतरं पश्चात् अवनितलेरथ्यां निक्षिप्तासं योजिताद्दशरेखा अलीकरेखा यया सा तथा अनेन राज्ञः अतिवदान्य
त्वं प्रमितमभिनवो तथा राज्ञः संतोषकरणानाम तत्काभिनवे ग्रथ्य सूचितः पुनः किं कृतवानित्याह सह देवि समान कार्कश्यकनारोन
उत्थानं त्वा हर्षविशेषस्य प्रमोदातिशयस्य आनंद रोषस्मितं स्विन्नवंचनमन सानिनेनवर्धमाणः त्वरां क्रियमाणः पवनेतिपवनेन
वायुना चलितं यत् नीलकुवलयं तस्य इलस्य पत्रौघस्य तस्याः विरंबके नाति स्फारिणा दक्षिणेन अक्ष्णा अपसव्येन अक्ष्णा चक्षु
षा परिस्फुरता स्पंदता अभिनंद्यमानः आनंद्यमानः तत्कालीनस्यासि जासपर्या तस्यां समुच्चितेन योग्येन विरलं तिलापस्यादूलंय
आयथा नासम वनाभ्यंतरगमनं गत्तः तथा अविरलाविरलं तंत्राध्यं गंधबंधन परिहीनेन पारवदेन अनुगम्यमानः अनुव्रज्यमानः
पुरः इति पुरोप्रसंसर्पिणीनां अग्रगामिनीनां अनिलेन अनिलेन वायुना लोलाचारलाङ्गलशिखाः यासां ताः तासां प्रदीपिकाः इति प्रदीपस्त्व प्र
दीपिका स्वार्थे कः प्रत्ययः अलाका पूर्वस्यात्इत्यनुकंप इति कृत पूर्वमिकारः तासां प्रदीपिकानां आलोकेन प्रकाशेन समुत्सार्यमा
णानि तत्क्रियमाणानि शांतरं अंतर्गतः अंदेशाति मिरसंहतिः ध्वांत समूहा यस्यामिति राज्ञो विशेषणं अन्वयस्तु प्रागेवाक्रः तत्रैवे
ति तास्मिन्नेतः पुरे वासभवने शयनतल्प मधिशय्यानां विलासवतीं ददर्श इति दूरेणान्वयः वासभवनं विशेषयन्नाह मरकतेति
मरकतं रत्नभेदं तंदशसंनिधानं पापपापं उभास्करनीलाकनी प्रभवतीनां प्रवेशे प्रतिवंधक मंगलमंत्राद्दोपप्रकाशेयस्मि
न्नन्वाप्रत्ययाद्यासत् धातस्या अनुकंपनेन प्रवर्तितश्चायां उत्तप्रवालितः मंगलाभिधः प्रदीपो यस्मिन् पूर्णकलशाः भृतकुं
भाः अधिष्ठितं पक्षकं पक्षद्वारं यस्मिन् पक्षद्वारं तु पक्षकं मिति कोशः प्रत्यग्रेति प्रत्यग्रालिखितानि नूतनानि दीर्घृतानियानि
मंगल्यानि मंगलोद्दिष्टानि आलेख्यानि चित्राणि तैः उज्ज्वलितो दीप्तिमान यो भित्तिभागः कुड्यप्रदेशः तेन मनोहारिणि अभिरा

कादंब०

७६

मेघपंक्ति इव सन्निहितानि न्यस्तानि सितवितानं श्वेतकंदकं यस्मिन् वितानेति वितानं उल्लोचः तत्पर्यंतं तत्प्रांतं यावत् अवबद्धा मुक्ताग्
णा मुक्ताजालं यस्मिन् मणीनां मणयस्तेषां प्रदीपाः तैः प्रद्युतं प्रकाशितं मिंतं मानं यस्मिन् तत्पर्यं एकादशाभिः शयनतलं विद्योप
यंनाद्भुतीतिभूतिं यस्य यस्मिन् विनाशाय पत्रलतापत्रपुष्पान्विताः तान्यलंकृतानि यानि तानि शय्याः शय्यारक्षायाः परिक्षेपा
दार्ढ्यं यस्मिन् दृश्यते दृष्टेरानि द्रोणस्य योगाभं संभूत्य पर्यंत प्रथमं तंतेन नाट्याः फलपत्रान्वितं दर्शनीयाः चित्रात्मगर्भानंतरं च
पर्यंके कृतः स्वच्छः दर्शनीयः गर्भितो नाम पत्रान्वितानि चित्राणि तानि गर्भस्य पृष्ठपर्यंके पश्चाच्च यत्र दर्शनीया तत्र भाग
विन्यस्तः स्थापितः धवलश्वेतं दुकूलवासनामि ग्रमसयं मंगलकलशं यस्मिन् इयं चंदेवस्थितिः तद्वत् अन्यत्रानि द्राक्षफलानि समयः
सर्वश्वेतः क्रीडाभागं अदृश्यं प्रक्षेपणं अल्पं तेन इति आकर्षति आकर्षणानि संयतानि विविधानामनेकप्रकाराणां मोपधीनां मू
लानि यंत्राणि च कल्पवृक्षप्रभृतीनि पवित्राणि मंत्रपूतगोरोचनाप्रभृतीनि यस्मिन् ततः अयोनिरूपः कल्पितानि पार्श्वे रक्षितानि र
क्षार्थं काव्यार्थानां नानां बलयानि बद्धानि तानि यस्मिन् तत्तथा तत्त्वतः इति उत्सवः सर्वतः चित्रकीर्णाः विक्षिप्ताः गौर
सर्षपाः श्वेतसिद्धार्था यस्मिन् अपराजिता बलं श्रियानि बालानां कंठानां योग्यं कुलयं धनतेन ग्रथितानि गुंफितानि कोमलानि
चलानि दिव्यपत्राणि अश्वत्थपल्लवानि यस्मिन् आसकाः अन्योन्यं संलग्नाः हरितानि आरिष्टपल्लवाः निंबपल्लवाः यस्मिन्
इति मंत्रिणां गानि आनि यानि पादपानि पर्यंकपादा धारभूतानि काष्टानि शेषाणि तेषु प्रतिष्ठितं इति इंद्राश्चं इस्यादी
धृतिः कांतिः तथा धवलः शुभ्रः प्रच्छदपटः उत्तरपटो यस्मिन् अचलेतिः अचलः उच्चात्मा अचलः तस्मिन् निश्चलं कृत्वा बालं
कालीर्णं गर्भेति गर्भश्च यस्य तां गर्भवतीं वाम्येन विधं धृत्वा तल्पशयनीयतलं अधितिष्ठति अध्यासीनं पुनर्विलासवतीवि
शेषयंनाद् अंतरेति अंतःपुरस्त्रियः याः जरत्याः वृद्धाः स्थविराः तासां तेन समुदायेनाश्रयमाणां विधायमानं अनंतरं रणवं
गलं यस्यां तां अवतरणकं मंगलं उत्तारणमातृदेवताचार व्यवस्थाप्रसिद्धं शांतियोग्यं आचारः कुलाचारः तत्र कुशलेन अभि ७६
ज्ञेन ज्ञाने पादूकन केनि कनकस्य सुवर्णस्य पात्राणि भाजनानि तैः परिगृहीतैः आर्त्तैः आशंक्य नानि नवेद्य प्रासाः निर्लावणि
ताः अविकिरतया शिताः वेदध्वः कथाः संदर्शितैः ज्वलितैः ज्वलितैः पानीयकलशाः तैः अग्रथितेति अग्रथितानि अगुं

फितानि यानि कुसुमानि पुष्पाणि तैः मनोज्ञैः सहितैः पूर्णानि भृतानि भाजनानि यैः शालिविहीनवर्णं अखंडितेति अखंडितं अ
क्लिष्टं भाजनं मुखं येषां अविधैः नम्मपटलैः मनिस्य मृगैः कीटैः कीडैः प्रत्ययतं तत्कालीनं यत्पिसितं मांसं तस्य पिंडाः प्रसिद्धास्तैः
मिश्रैः मिश्रितैः पुनः कैः शीतलप्रदीपैः कर्पूरप्रदीपैः कीडैः पटलकैः रजस्वान्निर्मितः पटलं मंडलकं वा प्रज्वलितैः इत्यादिभिः अवि
च्छिन्नेन आवद्धेन अखंडितया गलधारया तस्याः अनुगम्यमानः अनुखीयमानो मार्गो यस्याः तथा तैः गौरेति गोरोचना प्रसिद्धा
तया मिश्रैः संयुक्तैः गौरसर्षपैः श्वेतसिद्धार्थैः पुनः कैः सलिलस्य तस्य अंजलयः तैः पुनर्विलासवतीविशेषयन्नाह धव
लेति धवलांबरस्य श्वेतवाससः नियतोनिश्चलो देशो नेपथ्यं यस्य सतेन प्रमुदितेन दर्बितेन प्रफुल्लितेन स्नातेन उपक्रांतः मंग
लप्रायः बाहुल्येन मंगलरूपः आलापः संलापो यस्य येन विधिना परिजनेन परिच्छदजनेन उपास्यमानां सेव्यमानां अथ उपमानांत
रेण तां विशेषयन्नाह द्रुपदेति पार्वती प्राप्तो योगार्थः तस्य भावस्तत्ता तथाह तु भूतया अंतर्गतः कुलशैलो यस्यां एवं भूतां क्षित
मिव वसुधामिव सर्वेषां आधारभूतत्वेन कुलशैलकृतयोः सामीप्यं सलिलपानीयं तेन निमग्नो वृत्तः ऐरावतो भ्रमातंगो यस्यामेता
दृशीं मंदाकिनीं गंगामिव गृहागतः नंदगोप्रासः सिंदूरमृगारियस्यामेवं विश्वोगारसत्रांशुलगामिव लामिवाह मानलम
ध्यमिव जलधरपटलं अभ्रवृंदं तेन अंतरितो व्यवहितो गोचरत्वं रवि सदृशो यस्यामेतादृशीं दिवसश्रियामिव वासरलक्ष्मी
मिव उदयगिरिणा उदयाचलेनान्तरितः दिनमाछादितं तेजो यस्यामेवं भूतां विभावरी रजनीमिव अभ्यर्णे समीपस्थः
कलकलस्य धालकः नक्षत्रस्यानिर्गमो बालदर्भो वा यस्यामेतादृशीं नारायणनाभिमिव दामोदरकुक्षिकामिव आसन्नस
द्भिताः अमृतकलशाः पीयूषकुंभाः यस्यामेतादृशीं क्षीरोदवेलामिव दुग्धोदधिजलवृद्धिमिव गोरोचनायाः निवर्तितपंजरी
कृताः दृष्टयः तो यस्यैवं भूतं अनुकृतं आश्रितं अतिधवलं अतिशुभ्रं दुकूलयुगलं दुकूलयुग्मं वसानां दधानां अन्वयस्तु प्रा
सात स्मिता स्वानं कर्तव्यताये च गर्भिणाय इत्युक्ता तस्मिन् शयनीयपर्यंके तथा स्वदृष्टमुपाविश्य तत्र आसीदानकोवितुल्या

कादंबरी

११

पुरुषयोरेकत्रावस्थितिर्नयुक्तेति तस्मिन्नेव शयनीये शयनसंबंधिगृहे एवमासनेन राज्ञा उपाविष्टा इत्यर्थमाह॥ तामेव विशिनष्टि
ससंभ्रममिति ससंभ्रमं संभ्रमं सचकितं सविक्रमं संवापरिज्ञानेन संवक प्रनेन प्रसारितं नितारितं यत्करतलं हस्ततलं तदेव आलंबनं आधा
रः तस्याश्च दर्शनेन तदृष्टेन वामपसव्यज्ञानीतलकोकिलविन्यस्ताः स्थापिताः दृष्टा एव पल्लवा यया येति गर्भवती ताप कं कक्षणं प्रचलिता
निभूषणानि तेषां मणिरवेन मुखरं वाचालं यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणं अरु मित्यनेन आदरातिशयः सूचितः ततश्च शुक
नाशोपि शयनांतरे आसनांतरे यथादत्त उपाविष्टवान् तदेव विशेषयन्नाह प्रमृष्टेति प्रमृष्टं उत्क्षिप्तं यत्कनकवर्णं तस्य चारवः म
नोहरः पादावलंबि कुसुमाश्चरण इति पाठः तत्र चारुः सुंदरः पदः इत्यर्थः आयामाभिमुखो अथैः धवलः श्वेतः उपकरणः उत्तरपटो यस्या
नआसंने समीपवर्तिनि अर्थातिआनंतर्ये तां विलासवतीं पादद्वंद्वः प्राप्तां गर्भां यथैवं भूतां आलोक्य निरीक्ष्य राज्ञा पार्थिव इत्युवा
चरत्यत्रवीत किंइत्यत्र प्रस्तुतः प्रारब्धः परिहासोन मंजनना विन्यासोयेन सः केन मनसा चितेन कारणेन दूर्वस्य प्रमोदस्य यो भरः
संभारः तेन मंथरेण अलसेन प्रस्तुतः गर्भधारण रूपोर्थः ततः तत्र परिहासो हास्यमतिवाय तदेव स्पष्टी कुर्वन्नाह दैवीति दृदे
विशुकनाशः प्रच्छति कुलवर्धनात् किमपि यत्राद्दर्शनं तथैवेति तत्त्वं ततः प्रश्नः अर्थेति प्रश्नानंतरं अभ्यक्रमस्फुटं यत स्मितं हास्यं तेन हु
रितानि विकसितानि कपोलाधरलोचनानि यस्याः सा लज्जया त्रपया दरवनाद् तातः ते वा अंशवः किरणाः तेषां जालं समूहः तस्य
आज्ञेनाभिषेण अंशुकेन वस्त्रेण मुखमाननं माकार यंती प्रच्छादनं कुर्वती तानि डासवती तत्क्षणं तस्मिन् समये मुग्धा अवाङ्मुखी
तच्छादितापुनरितअपरर्यादित्यलयः क्रियमाणा पुनः पुनः वारं वारं अनुबध्यमाना निर्बंधं श्रूयमाना पुनः किंतु वीणा दृत्य भिदस्य
नारूतिब्रुवाणा रति लज्जया मादृक्लिष्टां तत्क्लिष्टां नितरां तु ना मां अतिमात्रं अतिसंकटं त्रपायारवशं तत्त्वा यतां कांपि विनिमीलितनेत्रां प्रार्थय
यंत्रादृमित्यानार्तिर्दृताः किंचिदपि स्वल्पमात्रमपि वीप्सतानामीति योगातातिय गच्छिता तारकाकरनानि कयाम्भिन्नेवं भूतेन च
श्रवानेत्रेण अवनतमुखी आनम्रवदना साज्ञानंदपंसा यभ्यस्तय मिनस दूर्भयावर्तमानमिव अपरयाहितत्राणमेव पतित्र
तायाधीरायाः तादृशप्रश्नस्यानुचितत्वात् सभ्यस यामातभावः अपरिस्फुटो प्रकटो योहासः स एव ज्योत्स्ना चंद्रिका तयाति
गूढेनानिर्गतेन मुखशशिना वदनचंद्रेण उपलक्षिता भूभुजां पतिराज्ञापनां विकासवतीं भूयः पुनरपि च भाषितुवाच॥

किंतदित्याहूक तेति कष्टाभिनंतनुः शरीरं यस्याः सेति संबोधनपदं यादृतिय तदोः संबंधः मदीयेन मदुक्तेन वचसा वाक्येन यादृत्रपाल
जावितन्यते विस्तार्यते तादृशितद्वद्व अथ मदूमाति मो दूमितय दृढं तत्त्व पयेणा दूमित्यस्याभिदत्र्यभितानं निभृतमत्यर्थं तुल्यं
ठिताः अर्थाति कुंकुमराग स्यैवाविता कुमितित्र्येन प्रकारार्थे नाप्रतीति ध्यास्यामि तस्यगोपनं कथं न रक्ष्यसेत्याशयः विघटितवि
घटमाना गाभिघमाना निर्दलानि यस्य एवं भूतः कोशोमुकुलः तेनाविराट्टा निर्मलोयश्चंपकोद्रुमपुष्पकः तस्यद्युतिः कांतिः तस्याः
सवर्णतया सरूपतया अतएव विवर्णाया तानि परिमलानुमीयमानस्येयुनं तथा च चंपकपरिमलः पूर्वः अंतरगापरिमलत्वाविरुद्ध
तावंद्याला वर्णा व्यानुमानं भवत्येवेत्याशयः कुंकुमंकारमांतेन अंगरागः उद्वर्तनं तस्य अंतर्वलीत्वनियतापांडुरतानामापद
मानस्य प्राप्यमाणस्य त्यर्थः अथ च अनयोः पयोधरयोरितिसंबंधः कारुण्यो गर्भसंभव एव अमृतं तस्य अवसेकः सिंचनं तेन
निवाप्यमानः विलुप्यमानः चिरकालात्पुत्रानुत्पातानामतकः शोकएव ज्वलनो वह्निः तस्मात्प्रभवः उत्पत्तिर्यस्य एवं भूतेन तेन तृताप
रिश्यामता कृष्णधूमाभिवमतोः यद्वातोः पुनरुत्प्रेक्षांकुर्वन्नाह गृहीतेति गृहीतमात्रे नीलोत्पलं कुवलयं याभ्यामेवं भूतयोः च
कृत्वा कर्योरिव रथांगाख्ययोरिव पुनरुत्प्रेक्षांकुर्वन्नाह तमालेति तमालः तापिच्छः तस्य पल्लवाः किसलया तैर्लांछितान्चिह्नितं मुखं
ययोरेवं भूतयोः कनककलशयोरिव मत्वर्णकुंभयोरिव पुनः प्रकारांतरेण उत्प्रेक्षां कुर्वन्नाह मदोन्मद इति मदद्रेकवारं अलिखिता
गूढा गुरुपंकेनप्रवरताप्रवल्ली यायोरेतादृशयोरिव श्यामायमानं श्यामतामापद्यमानं चूचुकं स्तनवृंतं पयोः पयोधरयोः त
योः तापनं कथं कारयसि स्तनाग्रश्यामता गर्भव्यतिरेकेणानुपपद्यमाना तद्भावमाविकरोतीति भावः अस्यचेति मध्यभागस्य
त्यनेनान्वितं प्रातादनं प्रत्यहं अतिमात्रं अतिदृढतां आपद्यमानेन प्राप्यमानेन कांचीकलापेन रसनाकलापेन दूयमानस्य
पाड्यमानस्य नश्यापितिनश्यत स्वल्पाः त्रिवल्यः वलित्रयं यस्य तथा तस्य तनुत्वभावः कृशत्वं गर्भस्य जातत्वं उच्यते त्य
ज्ञेता मध्यभागस्य मध्यदेशस्य रोमावली प्रकारेण लक्षणं वदंतं च पंशुकलाकुः इत्यत्रवादित्यन्वयः कीदृग्रअंतर्मुखं म
खमध्ये दृग्गोचरः एतेन गर्भपुरुषत्वं सूचितं इति ध्वन्यर्थमाह देवीति देवि देवि श्रीमन्देवीं विलासवतीं आव्हास्यमि
लिदयमितिदूरं देवोऽस्याः पूर्वो नत्याकृष्यमानतं यातिकल्पांतेवर्यां प्राप्तोऽतित्यद दूरकुरकुलम् धनापूर्वो जातयाकुश्रिताश्री

कादंबरी·
७९

कथया वार्तया प्रवृत्तिः तत्संबंधः आलाप कंठस्थानस्थाप्यर्थस्या वेदकृक कथा कुशा वाप्रयौ न हृदयं च मितिपर्व विश्वाभिः पृ नों काभिः न
र्मत्रायाभिः परिहासवाङ्ग्व्याभिः कथाभिः वार्ताभिः मुचिरं चिरकालं कुलनाव्रावरुलं कुलाभ्यकनागाः स्वभवनं स्वगृहं अथ या
मानआयं यानरं दृष्टिपपाचित मितिं च वासमहृ तां तात्रणां तागत्रं तस्याम सुविलासवत्यामसंभवाद्द मतभंने पतिततदतितद्धं
तरं पुण्यदृनिपवित्रवासंग्रसवस्यकन तस्यमनयः कालः तस्मिन्पूर्णपरिपक्व मासाः तया णं कृः श्रीमतीवृद्धिः एद्रोतेऽगेन मे पादिके प्र
नृत्तायां सर्वदोषगादिपनमनोभीष्टायां वेलायां तन्यांतवीति दीरा यंत्रविलासवती पुत्रं सुतं अजस्रतसर्व कीड्डाचामोदितः दृष्टितो
यागर्भः तंनिमितं कोदीदहमनोरथः नानारसविषयकाभिलाषः इतियावतस्य संवादने परिपूर्णतापादनेतयाप्रमुदितासंतुष्टा अथग
णकाननिदिश्यमानश्रेष्ठान् भाग्यद्वातेति वाहूरंगाणादौ आगद्ग्रातापूर्वपश्चिमादिदेशावितृ पेणानिश्चिताच्छायायैः अनवरतौ तानित्यं गलंती
गलंत्यः तैलीया गादिकाधारिका नादिका कालस्य समयस्याल्पेन नाडीवार्धकं पात्रावर्तोयंकश्यतेतया कलितानिश्चितापताकालक
कामुस्मकाद्याये नित्यं च ठलंती यानादिकामुद्धृतांतलिन वृत्तितालकलयायात्विवाकालं कोमवमेघमाला कादंबिनी इंसद्रसिव
मेघवन्निमित्र मेघवत्तिरोरंमदः इति दृष्टेमः कृतो विशेषयंनाद्रसकलैतमकलः समग्रौ यालौ कृतौ यौ इदयौ कश्चितानितेषामानंद
कारिणं प्रमोददानकं अथ च तस्मिन पुत्रेजाते परिजनस्य बाह्याभ्यंतरस्य वक्तुजनस्य राजकुलतांसमुदायेनाख्यादि वादितः आ
नंदः तस्य पाशहुः तस्याः संभ्रमः तत्साद्यकर्मभ्रातिमदान अभादित्यन्वयः परिजनां विशेषयंनाह सरभसमिति सरभसंत्वरितं
तत्सतः समंतात प्रधावित स्यच्चलितस्याहितसंभ्रमं विशेषयंनाह चरणेति चरणानां पादानां शतौ सस्मात्यः संक्षोभः प्रघा
तः तेनच्यालितं कंपितं क्षितितलं यस्मात् तत्थाश्चपालैर्निभृषालोभमुखेन प्रसन्नमुखं प्रस्तावस्तताः तेषां दृष्टौ दीर्घकाल सर्वतो
यागत्तिर्गमनं तत्याष्टस्य कंचुकिनां सौविदल्लानां सहर्षलापस्मिन सः अनेन कृतोप्यातिः हापनार्थम वैधः कंचुकिनः प्रवतादति ध्य
मितं जनेतिजनानां समर्दन समुदायेना नाविध्यमाणाः पीड्यमानाः अतएव पतिताः स्रस्ताः येषां तुराः शिरोधिः पृष्टिपादं च ७९
क्षणोपेतं तन भवति ए ख्युदरहृदयं च मकलक्षणं त्यानेकुब्जाः एतादृशीतास्तु वामनाः केवलं स्वल्पतनवः किराताः क्रांताः स्याद
व्यतनो भूनिर्वामंकु यीता पनकार्थः तेषां गणः समुदायो यस्मिनत्तस्मात्सौविदल्लापर्यमाणाः रक्षिं प्राप्यमाणाः सौंतःपुर

जनानां आभरणरणत्कारः अलंकारनिनादः तेन मनोहरेहृदयद्यतीपूर्णातिउत्सवेषु मद्धिद्यतेन बलाद्रान्यपरश्लेतेतसर्व
पात्रं तस्य आदरणं मुद्धणं तेनादिलुप्यमानानि गृह्यमाणानि बलाद्राजन्यमाणानि वसनभूषणानि यस्मिन्संशोभितं शोभमा
पितेन गारंयेनमत्तथा अनंतरं नेतिमनोलयनंतरं उत्सव कुलाहलेन तूर्यस्य निर्भरः अतिशयो यामध्ये नोवधाः प्रताः नन्नुः
नृपंचकृष्णिपन्नयः प्रजानां विशिनष्टि समासामंता इति सामंताः स्वदेश्याः पार्श्ववर्तिनो राजानः तैः सह वर्तमानाः सांतःपुरः अंतःपु
रेणसहिताः सप्रकृतयः प्रकृतिः पौरलोकः तया सह वर्तमाना सराजलोका राजलोकान पसंबंधिजनः तेन सहिताः सवेश्यायुवत
यः वेश्यायुवतिभिः वारांगना स्त्रीभिः रूपेतासवालवृद्धाः बालवृद्धैः सहिताः आगोपालं मतिः आगोपालं बालं मर्यादीकृत्यय्यथा
स्यात्तथेति क्रियाविशेषणं कंड वडनालादवक्षावाद्यवेशत्वं कोलाहलेनाकिकुर्वता आपूरयता पूर्णी कुर्वता कांत्रमुवनां त्रिविष्टपं
तद्वत् कोलाहलं विशिनष्टि मंदरेति मंदरेण मरुणा मथ्यमानो विलोड्यमानो यो जलधिः क्षीराब्धिः तस्य घोषवत गंभीरो यो दुंदु
भिः निस्वानः तस्य ध्वनिः पुरःसरः पुरोगामी यस्य सत्तथा तेन प्रहतेति प्रहतौ ताडितौ मृदंगमुरजः मुरजाः कंबुः काहलो वाद्यवि
शेषः आनकौ दुंदुभिः तेषां निवदः समूहः तेन नानर्भरेण पूर्णेन मंगलार्थं वाद्यते यः समंगल पटहः वर्णनाद्यतस्य यः पटुरवः
स्फुटः शब्दः तेन संवर्धितेन वृद्धिं प्रापितेन अनेकेयत्नाः तेषां सहस्यंतस्य यः कलकलः कोलाहलः तेन बहुलेन दृढेन अधि
कीभूतेन त्यर्थः प्रतीगत प्रातीर्थ प्रत्यर्थं एवमेतैः नपाताजस्य जनमात्रोत्सवः ज्ञातिक्षणः अवर्धत वृद्धिं प्रापकंतेव चंद्रोद
येन कुमुदवां धर्वोद्दमनेनदलधिः समुद्र इवकोदृशः जन्मात्रोत्सवः महोत्सव कलकलेन कोलाहलेन मुखरो वाचालः तर्द
तरंन पतिय ज्ञकार तदाद्य पार्थिवस्तिति पार्थिवोराजाभिमुतिकागृहं अशिशुगृहमद्य दौहितृरेणान्वयः अथराजानं विशिनष्टितन
यतितनयः सुतः तस्य आननं सुखं तस्य दर्शनेन अवलोकनेन यो महोत्सवः तेन हृतं गृहीतं हृदयं चित्तं यस्य संभृतोपि कृशादर्शे
यत आसादिनोतादिस्वयं मोक्षशुभदिनानुसारेण सर्वे मौहूर्तिकाणां ज्योतिर्वेदो गणनेन नोपदिष्टे प्रशस्ते उत्कट फलसूचकमुहूर्ते
निवारितो दूरीकृतोनिखिलः समग्रः परिजन प्रतिकूलो येनेति राज्ञो विशेषणं शुकनाश एवाद्भुतोऽयस्य सतथा राद्विशेष
यंनाह द्वारेति द्वारेण प्रतीहारेणाद्विराजमानं शोभमानं द्वारं विशेषयंनाह मणीति मणिमयं रत्नमयं यत्मंगलकृत शयुगलं तेन

कादंबरी

अग्रेयेन सर्वदा तत्रांयुक्तेनेत्यर्थः पुत्रवत्यां सद्द्वारतोरणमणिमयकुकुभारोपणांकि यतद्वितालाखिति आरतनाः संश्रिताः बहुपु
१० त्रिकामयांतलिखिताः तन्निभर्तकरणाभितसद्दूर्विरोचणं यस्मिन सद्दूप्रसक्तिलोयतेतद्दूरदेशोक्रमच्युतकुमारयांमयांतलिखिते संश्लि
ष्टपत्रिकांकिर्यते इति द्वाराः केचित्तु बहुपुत्रिकानामरुक्षणपुरोरघेनानिवृद्धयादिशिखः कृष्यतेनुतावर्तीत्येवंविधानि भिन्न
भिन्नजातीयानि नवपल्लवाः नववृक्षालयाः तेषां निवहः समूहः तेनानिरंतरं निर्यन्निर्मितेन सर्वभिन्नसंनादितानि समीपवर्तीनि
कनककुमयानि सुवर्णमयानि दूरकंकशौरंगुसलेन आर्याग्रयुगमीशरंतत्र बंधनेन एतानि यस्मिन अयं च राज्ञां देवदेशाचारः द्रूलगु
सलंयाचुयामि तिसमासेनवाचिरकोतावरकानि ग्रंथितानि अंतरांतरा गुंफितानि यानि सितकुसुमानि श्वेतपुष्पाणि तैः मिश्रा
संश्लतया दूर्वावद्वप्ररोहस्तस्याः प्रवालमालया पल्लवश्रेण्या अलंकृतं भूषितं तेन अत्र वीतिअवलंबितं अन्यत्र नकुलं संपूर्णव्याघ्रचर्मरचे
तानिगहूतियस्मिन ततथानेन चंदनेनलिप्तं मत्स्यं पुष्पदामचंदनमालिकातोरणाद्येतु मंगल्यं दाम चंदनमालिके यस्मिन्नाननिवितामणिः
तस्याः अंतरालेमध्यविभागे द्वारतोरणविता घंटागणो यस्मिन सतेन पुनस्तमेवविशेषयन्नाह भयतस्थितिपुरंध्रिवर्गेण पुरंध्रीसच्चारित्र
यमरः समधिष्ठितं अध्यासितं द्वारेणान्वयः किंकुर्वता पुरंध्रिवर्गेण आलिख्यतः लिपीकृतः स्वस्तिकः प्रसिद्धोयस्मिन्निर्भ
तं भित्तिज्ञालंरच्यना समुद्रंउपरचयता कुर्वता वर्णैः द्वारपक्षकयोः उभयतः उभयपार्श्वयोः पक्षद्वारं पुपक्षकमिति कोशः कोशः
नमयदर्शनपुण्येन समयंद्राशितस्वयातपुण्येन अभितैनांतपुरंध्रिवर्गस्यावतोषणंकाभिः केरवाभिः वार्ताभिः अथ केरवीं तद्वेष
यन्नाह गोमयेति गोमयं छगणं तन्मयीभिः उत्तानैतिद्रुतानैउर्ध्वमुखानि दूलाः स्थापिता श्वेतराटकाः कपर्दकाः तैर्दंतुराभिः विष
मोन्नताभिः अंतरांतरामध्ये रभावद्धनयामितानावरवर्णाः नीलपीतादिधातवः तेषां रागेण रुचिरं कुर्यास नेत्रकुसुमं तस्यके
शाः केशरं तैः कल्पिताभिः विरचिताभिः कुरंभेति कुरंभ कम्पोतर तस्य कंसरलवाग्रकतत्र खंडाः तैरपिकिंचः संबंधः तेन कल्पिताभिः
रचिताभिः पुनः किंकुर्वता कुर्वता सद्रुतादूरिद्वारजनीरसाः द्वीररसः तस्य चूर्णं प्रोक्षणं तेन पिंजरितं पीतरक्तं तांबूलमेचदंबरं
सूतनपाणिभगवतीषष्ठीदेवीपुनः किंकुर्वता संघटयता रचयता कुंडलं संतोउलसंप्रवेशेयंत्राप्तदंडेतत्र शक्तिरायुधविशेषः दं
डीकद्रुः ताभ्यां प्रचंडोभीषणो यः कार्तिकेयोग्रः तं तमेव पुनर्विशेषयन्नाह सिखंचेति शिखंडकलापः पुटाभ्यां विस्तीर्णाताणपुटाभ्यां वि १०

स्तीर्णताणपुटाभ्यां विकटो विपुलो यः शिखंडी मयूरः तस्य पृष्ठमंडलं तत्र अधिरूढं उपविष्टं आलोका नंचरूपाः लोहितपटघटिताः
रक्तवस्त्रनिर्मिताः पताकाः यिततंत्रोर्यस्मिन सतं पुनः किंकुर्वता आबध्नता बंधनविषयीकुर्वता कोमुसीचंद्रमसा पुण्यं दर्शनं देवता
दूरूलात पूर्वपदस्यदीर्घता ताविशेषयन्नाह विन्यस्तातिविन्यस्तारचितं यत अलक्तकरूपदलं तेन पाटलोश्वेतरक्तो मध्यभागो यस्या
स्तां पुनः किंकुर्वता विन्यस्यता स्थापयता कांसनायगुटिकाकरंडमालां सनाम्यः नालिकाभिः निष्पन्नाः याः गुटिकाः गुलिकाः तासां
करंडः समूहः तस्य माला श्रकृतां मालां विशेषयन्नाह कुंकुमेति कुंकुमस्य केसरस्य यः पंकः तेन पिंजरीकृतां पीतरक्तीकृतां उद्धप्रा
ताः मूर्तायेकनककमयवाः सुवर्णस्य प्रधाविन तेषां निकरः समूहः तेन कंठावलीं संलग्नकंटकां आखिलेतिविटंकतांगाः संबद्धाः येसिद्धा
र्थकाः गौरसर्षपाः तेषां प्रकारः तस्यभावस्तत्ता तनमार्द्रतुभूतया कांचनस्य सुवर्णस्य योरमः तेन खचितां सबंधामिव अनेन
सुवर्णसर्षपयोः साम्यं प्रदर्शितं चंदनेति चंदनं मलयजं तस्य द्रावः द्रवः तेन धवलितं शुभ्रीकृतं शोभिततिदाररभामावृतत्वप्रांतप्र
देशो पत्र धर्ममानपरं पतंदुसवर्णं अन्यानि वस्तिकादंडं आस्थितं दंतस्य मंडनं मंगलं सर्वाभावकारिरचना विशेषाः तानि संपादयिता
निष्पादयता वर्धमानपरं परां विशेषयन्नाह पंचेति पंचवर्णाः विचित्राः येचेलचीराः वस्त्रखंडाः तेषां कलापः समूहः सएवचि
न्हं यस्यां मातां आर्द्रगतपातं यो पिष्टपंकः तेन अंकितां चिह्नितां पुनः प्रकारांतरेणाह दूर्वानामाद्युपेतिउपहारं द्वार समर्पितं तेन प्र
ताः बद्धाः विविधा ता धात्या कणवंचि धानु सकसमाला पुष्पस्रजः ताभिः अलंकृतः भूषितो द्वारदेशो यस्य लोयस्मिन तत आलिख्य
तिशंखाग्रपद्रूतं विलसितं कांताः नाविघ्नतां सकलंयषां तिआलिकादरोत्रो स्तनायेत्राद्रूयः धान्यानि तं माध्यं अवस्थापितान्याः
आर्य्यरद्वारयाज्ञयास्तिताः श्रावनीयाश्रीशारभामीयस्मिन आयुधानि पानि आयुधाग्निमयपुत्तलिकाशेषं पूर्ववत् अनवरतानि
अनवरतानांतरं दह्यमानः प्रज्वलमान आज्येन सर्पिषा मिश्रः संयुक्तः भुजंगस्य सर्पस्य निर्मोकः कंचुकः शेषस्यदुर्णास्य विषा
णश्रृंगस्य यः क्षोदः चूर्णं यस्मिन अनलेति अनलेन वह्निना धूप्यमाणात् दह्यमानात् अरिष्टतरपल्लवानि च शकिलाकल्पाः त
यंदलं सितानि कामतो रक्षार्थे धूमं धूपं यस्मिन अभ्यर्च्य अनेन मुखराः वाचालाः ये द्विजगणाः विप्रसमूहाः तैर्वि
प्रकीर्यमाणा उद्गृह्य ताविक्षिप्यमाणा शान्त्यर्थं उदकलवाः पानीयपृषताः यस्मिन अभिनवेति अभिनवसूतनालिखिता

यो मातुः पदः मानरो बालरक्षाकारिण्यो देव्यः यस्मिन् परिहियंते तस्य पृतायां व्यग्रो धात्रीजनो यस्मिन् सूतिकेति सूतिकां दृष्ट्वा इ
व.आंगनाभिः तरलाभिः आरब्धा यान्सूरतकामंगलगीतिका तयोमनोहरं उपपद्यमानां क्रियमाणं स्वस्त्ययनं अरिष्टनिरा सु
पाकः यस्मिन् क्रियते क्रियमाणावि धार्यमाणा गोरोचना स्वरक्षार्थं बलिविधानं यस्मिन् आबध्यंति आबध्यमानं धवलकुसु
मानां श्वेतपुष्पाणां दामशतं तत्कृतं यस्मिन् अवीति आविष्टि नीतिरं तरं पठ्यमानं नारायणस्य कृष्णस्य नामसहस्रं यस्मि
न अमलेति अमलं निर्मलं यत् हाटकं कनकवर्णं तस्य पट्टे दंडा तेषु प्रतिष्ठापिताः सम्यक् तया स्थापिताः निश्चलाः निश्चला अ
कं प्राप्तास्तथा अर्चिर्यषां ते तथा तैः अत एव अंतर्मध्ये शुभ्रतानि ध्यायद्भिरेव विधृतमंगलप्रदीपैः उद्भासितं शोभि
तं उत्खातेति उत्खाता आकर्षिता बहिः कर्षिता असिलता खड्गलता ताभिः सनाथाः सहिताः पाणयो हस्ता येषां ते च ते विधैः सर्वतो
नतुर्दिक्षु रक्षापुरुषैः रक्षार्थं नियुक्तसुभटैः परिवृतं परिवेष्टितं अनन्तरं तु प्रागेवोक्तः अंभ इति अंभ आनुलंपावकं बहिश्च स्प
ष्टा तत्प्रवेशविधायिने प्रवेशं त्वा आत्मजं दृष्टं
सन्नयः अथात्मजं विलोकयमानात्प्रसवेति प्रसवेन विजन्मनेन परिक्षामा कृशा पांडुच्छवि शरीरं यस्याः एवं विधायाः विला
सवत्याः तनं गाढः अंकः तत्राकृतं प्राप्तं स्थिति स्वकीयप्रभायाः कांत्याः समुदयेन समूहेन उपहृतादूरं ध्वस्ताः गर्भगृहस्य सूतिका
गृहस्य प्रदीपप्रभा रत्नमणिकांतियेन सतं अपरिमितं कांत्या गर्भस्य रागोत्पत्तिमातस्यभावरतलंतस्मात् उदयेन उद्गमनेन पार
पारदलं रक्ततरकं मंडलं यस्यैवंभूतं सवितारं सूर्यमिव अपरं संध्यापाश्रमसायंकालः तयालालोहितं आर्द्रतरकं बिंबं यस्यैवंभू
तं चंद्रमसं न शनार्थमिव अनुपेति अनुपजातं अनुत्पन्नं काठिन्यं यस्य तथाभिर्वैवंभूतं कल्पतरं पतुच्चमिव पारिजातकिश
लयमिदुत्फुलं विकसितं रक्तारविंदराशिमिव कांत्यज्ञसमृद्धा मिव कोश्छितांगमंगलं अवनिदर्शनं पृथिव्याः अवलोकनं त
दर्थं मवतीर्णं आगतमिवाद्रमेत्यादि विद्रुमाणां प्रेम कुरंगाणां यानि चक्रवाल अन्य अनंतरं विचालत पल्लवीना तपल्ल
वैः रंजितविषये गान्यादिलमाणिः तस्य रोमभिर्विरचिताः निष्पादिता अवयवाः अपथनायस्य सुतं अनीति अनभिव्यक्तमप्र
काशितं मुखपंक्तिर्यस्यैवंभूतं मनुमसनं कार्तिकेयमिव स्फुरति मरुवनितादेवयोषितः तासां करात् दूरस्तत्पारिभ्रष्टं अमरपतिर

दूरस्तस्य कुमारं बालमिव उन संतापिवेनं पूरयंतमिव परिपूर्णां कुर्वतामिव उद्भासिउग्र समानैः शोभमानैः सहजभूषणैरक्षाः
भावकाले कांतिमद्गापुरुषाः नकवर्त्यादयः तेषां लक्षणैः चिन्हैः इयेतं तद्दितं आगामीति आगामिकाले भाविष्यकाले य
स्थालंकरणं तस्माग्रहष्टमाद्यक्ष येनश्रियालक्षणम मालिमा तं उपगूहितं आल्हादस्य प्रमोदस्य हेतुं कारणं अन्वयस्तु प्रागे
वोक्तः विगतेति विगलन्ताचक्षुर्पातनयानानं निरीक्ष्यमाणः मुहुर्दर्शितोप्यबापअथ चक्षुर्विशेषयंनाह् विगतेति निमिषो यस्मा
दतएव बानश्चलं स्फुरं पक्ष्म यस्यतं तेन मुहुः २ वारं २ प्रमृष्टः प्रमार्जितोश्रु यतः प्रादुर्भूतो य आनंदबाष्पः प्रमोदाश्रु तस्य पटलं
तेन धुतात्कांतारकाकनीनिकायस्मिन तत्तेन दूरमत्यर्थं विस्फारितेनाविस्तारितेनाहिनीयेन सर्वाचक्षुणेन एतेन आनंदरसरूपसाभि
व्यक्तिः सूचिताः पिबन्निव अत्यादरेणावलोकनं पालनमुच्यते आकर्णनि आत्मपंकुर्वन्निव स्पर्शानिव स्पर्शी कुर्वन्निव मनदशातमनोरथा
नां वांछितानां यतादृश्यं तेन प्राप्तं दर्शनीयस्यरतं तस्यहृद्यस्य तासंयुक्तं यशस्यातयोतावि यावित्राषणं एताति आत्मानं च कृतकृत्यं कृतार्थं
मेनेज्ञातवान शुकनासस्तु समृद्धः तं पश्चात् मनोरथाय स्यैवंभूतः शनैः २ अस्य कुमारस्य अंगं शरीरं प्रत्यंगानि हस्तपादादीनि
निरूपयन विलोकयन प्रीतोति प्रीत्या निर्निमेषालोचनेन नेत्रयनैव भूतं भूमिपालं नृपतिमवादीत अभ्यधात् देवेति दे
व देवं सामिन पश्य पश्यावलोकय २ कुमारस्य गर्भयतां परिनंत दृश्यत अस्फुटानां अव्यक्तानां अवयवानां अपघनानां शो
भा यस्यैवंभूतस्यापि चक्रवर्तिचिन्हं भोमः तद्भुतचिन्हानि सामुद्रकशास्त्रोक्तानि मारूत्संबंधी पुरुषे लं आविर्भावयंति प्रकटीक
वंतितदेवदर्शयंनाह् तथाहीति अस्य त्वाभवकारयातिपर्यंते प्रघट्टकः संध्यांशुवन संध्यांशुकाः स्वार्थिकः तैः रक्तालोहिता
ताधावाल इंदुप्रतिपच्चंद्रस्य कलातस्याः आकारः आकृतिर्यस्यैवं विधि ललाटपट्टे भालस्थले नलिनलोल पृणालं तस्य भंगात्
छेदात् सदृशं तं तुर्निभा रतिन ह तनवीमृक्षा दुर्णा रोमपद्धतिः परिस्फुरतिएतल्लक्षणद्वयं चक्रवर्तिन एव स्यादिति भावः अरा
लंबकं पक्षनेत्रेण मयम्निर्वभूत एतल्लोचनयुगलं मुहुः २ रक्तावितेर्मत्सातुमेति वासभवनं धवलयतीव भ्रूप्रीकुर्वन्निव
कीदृशां वकथं यतं दृशीकंसितां भोक्तंत दुर्धवकृष्णां तं वदायतंविशालांकुंभोतावलंभमाणाः सर्वतः प्रसृतायः कमल
कोशस्य परिमलः तद्गत मनोहरं नायअस्य अतनासोदं महत्स्पाशितं यं नागाज्ञारुनासा अग्रप्रतीव गं धोपादानां कुर्वतीव

कादंबरी

८२

दृश्यतादृशमत्यर्थं प्राकृताकवकनकलेखेवमवर्णलेखेवरकोत्पलंकारकनदंतस्य याकलिका तस्याः आकारो यस्मिन्नेवंभूतं अधरर
नकंअधरलश्रणंहरकंमंगलद्रव्यंमाणावद्वीर्याकाउद्धृतानउद्धृतंयुक्तीनरवकंमंगलद्रव्यंबीजपूरर्समंभवेपीत्यनेकार्थः चिन्हांत
रमाद्रकोतिरकोत्पलस्यकलिकायनलोहितोरक्तोतरोयर्यासीभगवतीमाद्रान्यवतविशृश्रवसः इव इंद्रस्येव गंगवः कंबुःचेकं
प्रसिअंएनयोः चिन्हंयवीरेनादर्शकरोदृतोइद्रस्यापिकारोंगांगचक्रलांछिताभवतः विश्वारनुज्ञत्वादितिभावः करयोरेखाद्रुती
यंचिन्हमाद्प्रशस्तेतिप्रशस्तात्प्रक्षणोपितायात्रेरवारेखानयालांछिताचान्द्रीकरोद्रस्तोचरणयोरप्याद् आभिनवेति अभिनवाः
प्रत्यग्राचिरन्मतरुपल्लवाःपाणिपादाक्रिशल्याःतद्वलंकामलंमदुःएककक्षणंपंचभिर्द्रुतायमादकेरातिकेरवाग्रये रेखानिथन्नेःध्व
जायतुरगातपत्रकमंडलाशतध्वजःपताकाध्वयःस्पंदनःतुर्गाश्वयुःआतपत्रंछत्रंकमलंनलिनंएतैरलंकृतंभूषितंवभवमाद्भनेकेतिभ
नेकयेनरंध्रागज्ञानःतेषांसद्रुसंतस्यकुरागमणाभांवक्रंसमूद्रः तेनचुंबनंसंश्लेषःतत्रउचितंयोग्यमेवंचं धंचरणयुगलंपादद्वितयं
चिन्हांतरेमाद्रएवचेतिअस्पवालस्यरुदितःरवःसमापतरवतंदुंदुभिरवपदहस्येवअतिगंभीरः अतिमंद्रःस्वरयोगाःध्वानिमंद्र
धःश्रूयतेआकर्ण्यतेइत्येवंप्रवेषिप्रकारेणकथयत्यवेतान्क्रियासंयोगितेनेचकरिणसामान्याधिकरण्यमुच्यतेइतितस्मिन
शुकनाशेकथनमससमयंमंगलनामापुरुषःराज्ञोनंपादयोश्चरणयोःप्रणाम्यविदितपतविज्ञापनांचकारमंगलकोविज्ञापयंनाद
द्रोतिदतोमार्गोयस्यातिसतथाकेनराज्ञाकेनराजसमूहेनक्रीडतेनद्वारस्थितेनप्रतीहारस्थितेनपुनःक्रीडतेनससंभ्रमात्तस
लरंअपसृतेनदूरीभूतेनत्वारितंशीघ्रंगतिर्गमनंयस्यसतथाप्रहर्षातिप्रहर्षाद्द्रमेनप्रमोदद्रुमेनपुलककंकंटकितंतनुर्यस्य
गःस्फारीभवनीविस्तार्णतांप्राप्यमाणेलोचनेयस्यसःप्रहृष्टंसहर्षंवदनंयस्यसःदेवस्वामिनत्वांदिष्ट्याभाग्येनवर्द्धसेएधसे
नेत्रश्रवःप्रतिहताःशयंत्रामाःचिरंबहुकालंतावप्राणिद्रपृथिवीनकंधरंजयपद्रुणत्वत्प्रसादात्तवमाद्रान्यात्अत्रभव
तःपूज्यस्यशुकनाशस्यापिपत्न्याब्राह्मण्यादृत्यनेहृषीतिनृपःसूचितःशृंगारायांत्वंमोचित्यात्तत्रार्यान्जायतेस्वतदत्सुतः
लातमनोरमेत्यभिधानंनामयस्याःसातस्यांकस्यांकदवरेणुकायांतत्रसार्यारामइवपरशुरामइवतनयःपुत्रोजातःसमुत्प
न्नःश्रुत्वेतिएतदाकर्ण्यदेवःभवानप्रमाणमितियदुचितंस्यातदेवः तदेवकर्तव्यमितिभावःअथेतिएतदाकर्णनानंतरंनृप

तिःराज्ञाअमृतस्यपीयूषस्यवाद्वविवर्षणंतत्प्रतिमंतुल्यंतदुवनंमंगलवचःआकर्ण्यश्रुत्वाप्रीतिप्रसत्प्राप्तेद्रेनाविस्तारितेअक्षि
णीयेनेतिबद्धृष्टिःततोरः समागता विस्ताद्दृशिपः प्रत्ययदत्तप्रत्ययोवाचअहोइत्याश्चर्यंकल्याणपरंपरार्थयःसंततिःअतोज्ञा
यतेइतिसत्यंआवनथोर्यंकांतनादःतनानंधिरंतनोवचनान्यायपारइतिवाक्यंदर्शयंनाद्रयादितिवस्माद्वितोविपदंशेपतसंप
दंसंपतअनुवभातिअनुगच्छतिसर्वथासर्वप्रकारेणसमानंसरवदःखंयर्योस्तयोर्भावस्तनतांदर्शयतासापयनाविधिनाविभवेनवयंअ
नुवर्तिताःपुत्रोत्पत्तिभ्यांनामितःयथापुत्रप्राप्त्यामस्मास्यंनतथाभवतेयममापिसाम्यामानिभावःइत्यभिधायइत्युक्त्वाप्रीत्याआभ्यं
तर्मदेनाविकसितांविमुद्रांवमुखंयस्यसःसरभसंवेगेनआलिंग्यउपगूहनेनवाविद्रमनस्थितंपूर्वेनस्वयमेवआत्मनेवशुकनासस्य
उत्तरीयंनिवसनंपूर्णपात्रंपूर्वंव्याख्यातंमुरकपंअपहारहृतवानतस्मिन्भूषणसिंनंपुरवायनराथप्रीतमनाःसंतुष्टचित्तःप्रियमिदंयद्
वनंतस्याप्नुरत्नंयांयंअपारमितंसंख्यातीतंपारितोषिकंसंतोषप्रयुक्तंआदिदेशआज्ञांदत्तवानउत्थायचेतितथैवततःउत्थायउ
त्थानंकत्वाशुकनाशेभवनंगत्वाद्गुणतरंअत्यर्थंअकारयत्कारयामासइतिदूरेणान्वयःकीदृशोराजाअंतःपुरिकाजनेनअनुग
म्यमानःअनुपश्चात्तदनंतरंगंतुंयोग्यइत्यर्थःअथवाअंतःपुरिकाजनानांविशेषयन्नाद्वरणातिवरणानांपादानांप्रमोदगतिरेकात
याद्विकृदनंआस्फालनंतेनक्वणितंशब्दितंयत्नुपुरंमदस्वपादकरकसद्रसंतेनमुखरितंवाचालितंदिगंतरंदिगमध्यंयेनसते
नसरभसेतिसरभसंनवेगेनयः उत्क्षेपःभुजानांवालनंतेनचालिताकंपितायामणिवलयावलीरकंकणश्रेणीतयावाचालित
तामुखरिताबाहुलतायस्यसतथातेनहर्षवशातईर्ष्यविवर्तितःइच्छाविवर्तितःइतानतलैःसन्मुखतलैःकरपुटैःहस्तपुटैःअनिल
तुलितांवाशुनाचितुहिताआकाशानमालतीव्योममपीप्रनीपिवदर्शयताप्रकाशयतापर्यस्तोतिपर्यस्ताःविक्षिप्ताःमर्दिताश्च
र्णिताःकर्णपल्लवायेनसतथातेनपरस्परेतिपरस्परमन्योन्यंअंगदानांवहूवलयानांयाकोटिरग्रभागःतस्याःसंघट्टःअ
भिघातःतेनेवहृष्टमिवपाटितंछिन्नंउत्तरीयांशुकंयस्यसतेनसंघट्टयत्राप्तस्त्रमज्ञातेनश्रोतःशातितेषांगणावलिपनं
तेनरंजितानिनवीनवासांसिनव्यवस्त्राणियस्यसतेनारिराञ्छिताविचदुद्धरितंतमालपत्रंयस्यसतेनइतरेषांभूषणानां
वस्त्राणांचसंमर्दवशात्निपतनमभूततमालपत्रंतुमदृताकुंशनसौभाग्यमंगलानिमित्तकत्वात्व्यवस्थापितमितिभावः

चिकसंतोषावलाकानिपोवारयावितः तासांदूमिनेः दास्यैः इंगि दूतमिंगि दानानि करमि तानिवानि केवर वर्नानि तेषां अनुकारं सादृश्यं प्रथ
यतादिलासयतास रभ सतिमरभ सं संचं नयदूलानां परस्परं संगानामानोदनं तेन स्वयंतं तांकोलाचयकायालार लतामुक्तानतानाभिः
आस्फालितं श्राहतं कुचकलशं यस्य सतेन मिदूरंतानि दूरं नागतं तेन नजनितं यत ताडकं पुंडूतत्रश्च मवशात लुलिताः लुलिताः अल
कलेखाः य स्य सतेन भवलेवाभ्रांत नतति ततेनाकृयतामलकानातश्रावालिताः न नुसर्वेषांमतिभावः चित्रोति विप्रकीर्णोव
क्षिप्तो यः पिष्टातकवापष्टातक स्यार्थे कल्पवासकः तस्यपांशुपुंजा धूलसमूहः तेनापि अरितः पीतरंजितां प्राप्तः कंठापाको यस्य सतेन
प्रवलोति प्रवलाः सयमि ववार ध्वनां इताः कलामनो दाः मूकाः अस्फुटवाचः कुब्जाः पूर्वोक्तलक्षणाः किराताः स्वल्पतनवः वा
मनाः पूर्वव्याख्याताः वधिराः अकर्णाः जडाः मूर्खाः एवंविधाः दानाः पुरःसराः अग्रगामिनो यस्य सतेन उत्तरीयोत्तरीयांश्च
केन शकारेन वस्त्रेणग्रीवायां कंधरायां बद्धं संयमितं अवरुद्धं आरुद्धं अतएव वाविडंबितां विडंबनां प्रापितेन रक्तं चुकिकदंबकं येन
सतेन वीणाति वीणाच ल्लकिं वेणुर्वंश्यः मुरजोमृदंगः कांस्यतालं प्रसिद्धं एतेषां योलयः साम्याबहा नदनुगतेन कलमधुरं यथास्या
था उद्गायता गानं कुर्वता हर्षस्ययोनिर्हरिः अतिशयः तस्य भाव लता तयामत्तेन रक्षीवेन वउन्मत्तेनेच वातग्रस्तेन वग्रहगृहीतेन
ग्रथिलेनेन अपांति अपगतोदूरी भूतो वाच्यो वाच्यार्थ विवेकः पृथग्भावता यस्मात्स तेन नर्तति नृत्यं लक्षणायात्र्यो रागवंदेनो तस्यां
प्रसंकुलकलेन अश्रम तरपरिजनेन न पथावारिणा अनुगम्यमानः पादोनां नर्तनयं वनाद्भ्रवलितेति प्रवलानिलं चलाननि यानिम
णिकुंडलानि रत्नकर्णाभरणानि तेरादूताकपोलभात्तियस्य सतेन विघूर्णमानं पतनायोन्मुखं कर्णोत्पलं यस्य सतेन अधोइति अर्था
विप्रांतेतावलोलः चंचलः श्रोत्रसेवनं सोमयस्य सतेन दोलायमानाः कंपमानाः विकशकाकलाङ्त रासं गीकृता कुकुममालायस्य स
तेभानदं यमानानि दंयमानि आयेन प्रहताः वाद्दिताः भंभोदुंदुभयः मृदंगावाद्यविशेषाः मर्दलाः मुरजावटहाः प्रसिद्धाः एतेषांयो
निनादः शब्दः तदनुगतः तान्निश्रितः काहला वाद्यविशेषः शंखः प्रसिद्धः तयोः रवः शब्दः तेनतालिताो नष्पादितोरभसोवेगोय
स्य स तेन चरण संनिपातैः पादविक्षेपैः नष्टकांएथ्वी ह्रासयते वाद्दिर्दार्णा कुर्वते च प्रवृत्तं प्रारब्धं नृत्यं येन सतथा तेन संचारणाग
मेन कुब्जीकृत समुदायेन कादंबिनावावधयत मुरवसे वचाये तेन कृता दालिताः किला दलः कलकलायेन सतेन पटता बंदीः स्वरेण

Dr. BHAU DAJI
अक्षरसंग्रहालय (stamp)

गलकातिगायता गानं कुर्वता चानुगम्यमानः त्यस्यसर्वेवानुषंगः अतीतिक्रांतेष्वतीतेषु पद्मीलगारेषु दिवसकुलेषु सतिद
र्शनदाने रुग्मिदिवसे प्रशस्तातिपुण्यपवित्रे मुहूर्ते च कार्यमाणः करभीः कांशिनाः कनकमकवर्णैः श्रालानसानजाणाधीनं कृत्वा
विधायप्रयास्मै परिपूर्णमंडलः चंद्रः शुभ्रामिवत्कमलंव दनाभोजं आवहन प्रविशत् दृष्ट अवलोकित इति मातुः जनन्याः स्वभा
नुरुचमरमस्पप्रलर उगमि च गडान्तयः ससलोः सपुत्रस्य च शुष्मीदुरति नाम चकारनिर्मितं अपरेषु अन्यस्मिन् दिनेषु कनाष्टिपिताः
लक्षणान्विताः विप्रकुलयोग्याः सकलाः समस्ताः क्रियाः कत्वाविधायराजानुमतं नृपेणानुज्ञातं आत्मजस्य पुत्रस्य विप्रजनोचितं आल
णतनयोग्यं वैशंपायनइति नाम च क्रे कृतवान् क्रमेण परिपाट्या कृता निष्पादिताः निष्पादितं चूडाकरणं चोलकर्मा तदादिकाः क्रियाः ता
सां कलापो यस्य स तथा तस्य च शुष्मीदुरस्य शैशवं बाल्यं अतिचकाम यौवनं प्राप्तवानित्यर्थः तारापीडः तस्य पीतां व्यासंगः चित्तस्यान्य
त्रगमनं तस्य विघातार्थं दूरीकरणार्थं नगराद्बहिः विद्यामंदिरं अकारयदित्यन्वयः अनुशिप्रांसिप्रा समीपवर्तिकीदृशं अर्धकोशमात्रं आ
यामो विस्तारो यस्य तत् अतिमहता अत्युच्चेन तुहिनगिरिः हिमगिरिः तस्य यानिशिखरमालाः तासांश्रेणिः तदनुकारिणा तत्सादृश्यधारि
णा सुधाधवलितेन या धवलितेन शुभ्रीकृतेन प्राकारमंडलेन वप्रवलयेन परिवृतं वेष्टितं अनुप्राकारं आहितेन स्थापितेन महता प
रिखावलयेन परिवेष्टितं अतिदृढं कपाटसंपुटं यस्य तत् उत्तरादितं यदेकद्वारं तत्र तनेच्यास्मिन् तत एकांतेति एकांतानि व्यंजनकलेड
कानि वादित्र शोभ्यासादियोग्यं फलकं यस्मिन् तत अभंगति अभगागारं द्वे यत् दूरंत द्वृढाकागरयस्य तत् सर्वेति सर्वविद्याचार्याणां समग्र
विद्याध्यापकानां संग्रहं प्रकारं आतमहूंतं अत्युत्कृष्टं यत्नं अन्वानित तत् अत एतत्त्रोति नेनां स्यानिर्नं तं च शुष्मीदुं पंजरगतं कुमारा कुलोग
कमिवकलपाव्थायप्रतिषिद्धानि गमानां बहिर्गमनं यस्य सतं आचार्येति आचार्यस्य कुलं च वैशंपायनकुलं तस्य पुत्रायोपः परिजनः
मएवपरिवारो यस्य स तं अपांति अपनीता दूरीकृताः अजीयाः समग्राः त्रिशुजनक्रीडायाः बालजनलीलायाः व्यासंगो विद्याप्रतिवं
धकं यस्य स तेन विधते एकस्मिन् मनो यस्य मनं एकाग्रचित्तमित्यर्थः अखिलेति अखिलाः समग्राः याविद्याः तासां च दुपादानं ग्रहणं
तदर्थं आचार्येभ्यः पाचकेभ्यः शोभने प्रशस्ते दिवसे दिने वैशंपायनोमंत्रित तः सएवाहूतीय विद्याभ्यसने सदा मोचर्यं स्थैर्यं भृतं

का॰टंबरी॰ ८३

चंद्रापीडं आचार्येभ्यः अर्पयांबभूव अर्पितवान् अथ च गताप्रातादिनं प्रत्ययं उभयायां स्थाय उभयं कृत्वा स्वगृहादागत इति शेषः वीप्सायां द्वित्वं
सद्विद्यासमस्तविद्यापरिज्ञानः सत्यपारमद्भः तत्र च गत्वा एनं चंद्रापीडं आलोकयामास अवलोकयन् चंद्रापीडोपि राज्ञा तारापीडेन तथेति
तेन प्रकारेण यंत्रितो नियमितः यथा अन्यो कोपि चवल्लकाले नैव अनन्यहृदयतया एकाग्रचित्ततया आचार्यैः गुरुभिः उपदिश्यमाना
अभ्यस्यमानाः सर्वाः समग्राः विद्याः द्रुमसातकलाः ग्रहाद्गृहीतवान् आचार्यैः किं कुर्वद्भिः स्वं स्वकीयं आत्मकौशलं नितरां
मैत्रप्रकटयद्भिः आविः कुर्वद्भिः पात्रवशात् अल्पेनैव विद्याग्राहकत्वात् उपजातः समुत्पन्नः उत्साहः प्रागल्भ्यं येषां ते आचार्यविश्रा
यणमाणिदर्पणे आदर्श इव आतानमले अति स्वच्छे तस्मिन् सकलः कलाकलापः संचक्राम संक्रमं कृतवान् तथैव दर्शयन्नाह तथा
हि तपदेनपदं व्याकरणं शास्त्रं तस्मिन् वाक्यमिति वाक्यं मीमांसा वेदांतं तस्मिन् प्रमाणं न्यायवैशेषिकसांख्यपातंजलरूपं तस्मिन् धर्म
शास्त्रं मन्वादिप्रणीतो ग्रंथः तस्मिन् इतः परं ननु पाश्चिकला मातृशास्त्रेति राजनीतयः कामंदकप्रभृतिशास्त्राणि तेषु व्यायामश्रमः
तदर्थं या विद्या मल्लयुद्धादिका तासु चापे धनुः चक्रं प्रासं खड्गं चर्म संनाहं कृपाणं च दंडं शक्तिः शस्त्रविशेषः तोमरः प्रहर
णविशेषः तोमरः भुः कुठारः गदा प्रसिद्धा एतत्प्रभृति सर्वेषु आयुधविशेषेषु रथचर्यां करथपरिवर्तने गजपृष्ठे पद्मासिता
गदे तेषु वीणावल्लकी वेणुः वंशः मुरजो मृदंगः कांस्यतालं वा घ्राविशेषः दर्दुरः पुरंदर्दुरः च आकारश्चवाद्य एतत्प्रभृतिषु वाद्येषु श्र
तेषु भरतादयो विद्वांसः तैः प्रणीतानि शिक्षितानि नृत्यशास्त्राणि तानि विधानप्रतिपादक ग्रंथाः तेषु नारदीय प्रभृतिषु गांधर्ववेद
विशेषेषु हस्तिशिक्षायां गजशिक्षायां तुरगस्य अश्वस्य वयोज्ञाने वयः अवस्थानस्य ज्ञाने पुरुषाणां नराणां लक्षणेषु सामुद्रकप्रति
पादितेषु मधीलिखकारलक्षणेषु चित्रकर्मणि आलेख्ये वा ध्यायपत्रच्छेदे केनकादिपत्रच्छेदने पुस्तकानां ग्रन्थानां व्यापारे प्रयोगे
लेख्यकर्मणि लेखनाविद्यायां समग्रासु द्यूतकलासु शकुनिरुतज्ञाने च तत्रिज्ञाय्वज्ञाने ग्रहगणिते ज्योतिःशास्त्रे रत्नपरीक्षासु रत्नानां म
ण्यानां शुद्धशुद्धज्ञानं दारुकर्मणि काष्ठकर्मणि दंतानां रदनानां तेषां व्यापारः व्याहृतिः तस्मिन् वास्तुविद्यासु पट्टानिर्मिता विद्यासु
आयुर्वेदे वैद्यके यंत्रप्रयोगे यंत्राणां सर्पप्रतापादीनां प्रयोगः व्यपारणं तस्मिन् विषाणां क्ष्वायरुजां गरप्रभृतीनां अपहरणं दूरीकरणं त
स्मिन् सुरंगा संधिला तस्या उपभेदः भेदनं तस्मिन् तरणे नद्यादितरणे लंघने कूपकायुल्लंघने प्लुतयः व्याघ्रादिषु संग्रामादिषु वि

घ्नकरणादिरूपाः तासु ऐंद्रजालं माया कूटनिर्मितं तस्मिन् कथासु वृद्धकथा प्रभृतिषु नाटकेषु अभिनयात्मकेषु आख्यायिकासु
वासवदत्ताप्रभृतिषु काव्यं कालिकर्म तेषु महाभारतं प्रसिद्धं तदुक्तं भारतं सर्वेषु वेदेषु रतिः सर्वेषु तीर्थेषु तरणं सर्वतीर्थानां तेन भारत
मुच्यते ॥ पुराणं पंचलक्षणं इतिहासः पुरावृत्तं रामायणं रामचरित्रं तेषु सर्वासु लिपिषु अष्टादशाक्षरयोन्यासेषु सर्वेषां देशा
नां भाषासु वचनव्यापारेषु सर्वाः याः संज्ञाः परिभाषाः नाम सर्वेषु शास्त्रेषु पवित्रानि शुक्रंदः सूत्रमास्नायेषु अन्येष्वपि एतद्व्यतिरिक्तेषु कला
विशेषेषु परमाधिकं कौशलं चातुर्यं आवाप प्राप्तवान् अस्य कुमारस्य अतःस्तनिरंतरं अभ्यस्यतः विद्यापरिश्रमं कुर्वतः वृकोदरस्येव
भीमस्येव शैशव एव बाल्य एव सहजानां स्वाभाविकानां जनानां विस्मयजननी आश्चर्यकारिणां महाप्राणता महासाहसमत्रारितः
आविर्बभूव प्रकटीबभूव एतदेव विवृणोति यदृच्छया इति यदृच्छया स्वेच्छया क्रीडता पर्यंकलिं कुर्वतापि अनेन कुमारेण गजानां अनेकया
नां कलभाः एव कलभकाः स्वार्थेकः कलभः त्रिंशद्वर्षकः इति कोशः सिंहस्य हर्यक्षस्य किशोरकोबालः तस्य कर्मापादिताभ्यां आक्रां
ताः पीडिताः इव चालितुमपि इतस्ततो गंतुमपि न शेकुः न शक्ताः बभूवुः कीदृशाः अनेकरतलेन अवलंबिताः गृहीताश्च कर्णपल्लवा
तैः भवनतानि भंगानि येषां ते तथा तथा कर्णोत्पलेन च नीपिता इति भावः अन्यदप्याह एकेनैव कृपाणप्रहारेण तालतरुन् म
णालदंडानिव नालिनदंडानिव लुलायविछेरसकलैति अस्य नाराचाः बाणाः गिरिवारिभित्तिकाभिदो बभूवुः अस्य किंविशिष्ट
स्य सकलाः समग्राः शत्रुन्यासलान् तेषां चंडाः अन्ययाः तप्रधनानि काननानि तेषु दाधानलस्य वनवह्निः सदृशास्य यथा कुंस्य
वपरशुरामः जामदग्न्यः तस्येव यथा तस्य बाणाः गिरिकाननभिदः तथास्यापीति भावः दशभिर्दशपुरुषैः संवाह्यं योपिनद्धं त्या
नोच्चितेन अति प्रमाणे त्यर्थः अयोदंडेन लोहदंडेन श्रमं अभ्यसितपरिश्रममकार्षीत् कृतवान् इति नतेषां मध्ये तयोति केषांचिन्मतं
तेनान्य शब्दार्थं कथयन्नाह पंचम्यानविरोधः महाप्राणतायाः शेनभिन्याभिः सर्वाभिः कलाभिः वैशंपायनः तं कुमारं अनुचका
रसादृश्यमकरोत् वैशंपायनस्य ब्राह्मणपुत्रत्वात् तन्मिन्नापिक्षितासादृश्यमकारीति भावः चंद्रेति चंद्रापीडस्य वैशंपायनः परं
मित्रमासीदित्यन्वयः तत्र हेतुमाह सकलेति सकलाः समग्राः याः कलाः विज्ञानानि कदंबाः तासां कलापः समूहः तदर्थंयः परिचयः
संलापः तत्कृतबहुमानेन सन्मानेन शुकनासस्य गौरवेण पूज्यत्वेन सहसार्धं पांसुधूल्या क्रीडनं खेलनं तस्य भावस्तत्त्वात्
मा

कादंबरी

८५

मार्धं संबंधः संवर्धितः तस्य भावस्तत्तातया च कारणेन तु तमुख्यार्थः मित्रं विशेषयन्नाह सर्वेति सर्वयोर्विश्रंभो विश्वासः तस्य
स्थानं आश्रयः हृतायं हृदयमिव एतेन सर्वथा अभेदो दर्शितः निमेषमपि अक्षिचलनमात्रमपि एककाले तेन वैशंपायनेन
विना स्थातुं न शक्नुवन् समर्थो बभूव वैशंपायनोपि इत्याकर्ण्य सूर्यनामा रश्मिवानिव सहवर्तनं चंद्रापीडं अनुगच्छन् पश्चाद्गच्छन् क्ष
णमपि अक्षिस्पंदनमात्रमपि न विरहय्य च कारणविशुद्धं बभूव एवमिति पूर्वोक्तप्रकारेण तस्य चंद्रापीडस्य सर्वविद्यापरि
ग्रहं कलादिकाभ्यासं आचरतः कुर्वतः त्रिभुवनेति त्रयाणां भुवनानां समाहारः त्रिभुवनं तस्य विलोभनीयो लोभजनकः यौवनारंभः
यौवनं वाल्यात्परं वयः तस्य आरंभः प्रादुर्भवन प्रकटीभवन् रमणीयस्यापि मनोहरस्यापि द्विगुणां पूर्वतः द्विभागाधिकां रमणी
यतां शोभातिरेकां पुपोष कार्त्स्न्येन सकललोकानां समग्रजनानां हृदयस्य स्वांतस्य आनंदजननः प्रमोदोत्पादकः कुसुमाकरस्य
समुद्रस्य अमृतरसमिव पीयूषरस इव प्रदोषस्य यामिनीमुखस्य चंद्रोदय इव जलधरसमयस्य मेघकालस्य सुरधनुःकलाप इंद्रचा
पसमूह इव बहुविधाः अनेकप्रकारा ये रागाः तेषां ये विकाराः विकृतयः तैः भंगुरो वक्रः इभयोर्विशेषणं यौवनारंभस्यापि एता
दृशरूपत्वात कल्पपादपस्य पारिजातस्य कुसुमप्रसव इव पुष्पोद्गम इव मकरध्वजस्य कंदर्पस्य आयुधभूतः शस्त्रभूतः उभयोर्वि
शेषणं दुर्वाररिपुकामोद्दीपनत्वात अभीतिअभिनवोन्नतनो अभिव्यज्यमानो प्रकटीक्रियमाणो योगरागः तेन रमणीयः मनोहरः
इदमपि द्वयोर्विशेषणं उभयत्र रागोदयसद्भावात कमलवनस्य सरोजवनस्य संदोहवद्विविधायोल्लासस्य विलासः तत्पाविलासः तस्य योग्यः उचि
तः उभयोर्विशेषणो शरदिनो मयूरस्य कलाप इव प्रचलाक इव अस्य चंद्रापीडस्य लब्धावसरः प्राप्तप्रस्तावः सेवक इव भृत्य इव म
न्मथः कंदर्पः निकटीबभूव समीपवर्तिभूत इत्यनेन चंद्रापीडस्य मन्मथाधीनत्वं नास्तीति सूचितं एतद्वर्णनात् ऊर्ध्वं तदुक्तस्यासह
श्रियासह वक्षःस्थलं भुजांतरं स्थलवितस्तारविस्तीर्णं बभूव त्रिभुवनानां कुटुंबजनानां मनोरथैः वांछितैः सह ऊरुदंडद्वयं सक्थियुगलं
अपूर्यत पूर्णं बभूव सातिशयमतो निश्चितिभावः अरिजनेन शत्रुजनेन सह मध्यभागः अवलग्नप्रदेशः तनिमानं तनुत्वं अभजत आ
श्रयत त्यागेन दानेन सह नितंबभागः आरोहप्रदेशः प्रथिमानं महत्त्वं आततान विस्तारमवाप तनु विस्तारं लोमराजि प्रतापेन कोपाद
उदमसर्वतेजसा सह रोमाद्रोः तनूरुहश्रेणिः आरुरोह आरूढा बभूव सह दानमपि इत्थं स्थितिदिपं आहूतेति आहूतकलत्राणांनानु ८५

रूपाणां अलकलताभिः केशलताभिः सह भुजयुगलं बाहुयुगलं प्रकंपतां दीर्घतां उपययौ प्राप चरितेन आचारेण सह लोचनयुगलं ने
त्रयुगं धवलतां शुभ्रतां अभजत नखतवत आतःयागे दर्शनसह भुजांगुल्य दंडः स्कंदप्रदेशः अंशप्रदेशः स्कंध इति कोशः गुरुः म
हान् बभूव अभूत् स्वरेण ध्वनिना सह गांभीर्यं तां गांभीर्यतां हृदयं स्वांतं अगात् अगमत् यत्वापिलस्या नगरस्य मनोरथं पुपूर्ण
त्वस्य एवमपि ज्ञानेन कलादिः समस्तवाक्यादेव कलाभ्यासमातिशयत्वं यंयंत्र वामितिएवं पूर्वोक्तप्रकारेण समारुढः प्राप्तो यौवनारंभो येन
सतं परिसमाप्तं समग्रकलाविज्ञानं यस्य मतं अभ्याता अशेषविद्यायैनैवं भूतं चंद्रापीडं अचगमप्यज्ञात्वा आचार्यैः अध्यापकैः अ
नुमोदितं श्लाघितं अथ राजा चंद्रापीडं आनेतुं बलेनाख्यामा अधिकृतं सद्भिं बलाहकनामानं पुरुषभृत्यमा कृत्वा ज्ञानं कृत्वान
दूवांत्येतुरगा अश्वाः तेषां वलं साधनं पदातिपंक्तिः ताभ्यां परिवृतं साहितं अतिप्रशस्तं अतिशोभते अदर्शनादिन प्राहिणोतमप्रया
माम सतिबलाहकः विद्यागृहं गत्वा द्वारस्थैः द्वारपालकैः समीवेदितागमनः वारितः प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा क्षितितलं च कृत्वा पाणि जानुलंबि
तं आश्रितं चूडामणिः शिरोमणिर्यस्य चंद्रापीडं नामधेयेन प्रणम्य नमस्कृत्य भूमिसमुचितं भूमियोग्यं समुचितया
ग्यं तनिजान आत्मनो विष्टरो गात्रपत्रेण अनुपत्रेण अनुमतः अनुज्ञातः राजसमीपि इव नृपसंनिधाविव सविनयं यथा स्यात्तथान्य
वीदत तदंकितताचेति गुरुतं मातं माकिलातं अवस्थानं कल्लावलाहकः चंद्रापीडं उपसृत्य समीपि गत्वा इदं अवादीत् प्रकटीकृतेनावलोकि
पकार्यो यं नैवं भूतः व्यादिशन विज्ञापनं कुमार महाराजः तारापीडः समाज्ञापयति आज्ञादातेति तदेवाह पूर्णा इति अस्मा
कं मनोरथा वांछितानि पूर्णाः संपूर्णाः जाताः इतिशेषः अधीतानि पठितानि शास्त्राणि शिक्षितानि संदर्भप्रभृतीनि सकलाः समग्राः क
लाः शिक्षिता अभ्यस्ता सर्वाः आयुधविद्याः धनुर्धरांद्यासु परं आचार्यवर्णनीयस्वरूपंप्रतिष्ठां महत्त्वं गतः प्राप्तः विद्यागृहा
त् कलाभ्यसनमंदिरात निर्गमाय निःसरणाय अनुमतः अनुज्ञातः न केवलं मया एतस्यानुज्ञा मात्रं किंतु गृहीतसकलकलाक
लापा यमित्याचार्यैः अनुमतः उपगृहीतशिक्षं उपगृहीतायुधः सकाशात शिक्षा अभ्यासादिरूपा येनैवं भूतं वांछन्नौ
पश्यतु निरीक्षयतु नगरस्थ कामिनवावास्तिकमिव वारिकगजं धनीत स्मार्तंवानिर्गतं बहिरागतं गंधगजकुमारमिव अत्रगंधशब्दोपादाने
न हूतिनो मुख्यत्वं सूचितं पुनरूपमानांतरं प्रदर्शयन्नाह सकलेति अवगताः प्राप्ताश्च सकलाः समग्राः याः कलाः षोडश

कादंबरी.
८७.

द्वास्पतिर्वातासां कलापः समूहो येन स तं न वा दृतं दृतनोद्दितं पौर्णमासीशर्वरीमिव राकाचंद्रमिव अतिचिरेण कालेन यद्दर्शनं
दर्शितं तत्र दृष्टं दिनानि सोत्कलिकानि सोत्कंठानि लोचनानि नेत्राणि सफलतां साफल्यतां प्राप्तानि गर्भगृहाणि तव दर्शनेन विलोकनेन प्रति
सर्वाणि अंतःपुराणि अतीव समस्तकानि अतिसोत्कंठितानि अत्रोत्ता विद्याग्रहे अयं दृश्यमानः संवत्सरो वर्षः भवतः स्तव विद्याग्र
हे अधिवसतो अधितिष्ठतः अत्राधिकारद्दशमामिति आधारे द्वितीया अथ च षष्ठं वर्षं अनुभवन् त्वं प्रविष्टः असि विद्याग्रहम
ति शेषः एवमनेन प्रकारेण संपिंडितेन संकलितेन अमुना षोडशेन वर्षेण त्वं प्रवर्धसे षोडशं गच्छसि तद्दिनं दिनं त्वर्थः तत्फलमाद्य
इति भावः अद्यप्रभृति दृष्टेनिर्गत्य दर्शनोत्सुकाभ्यो अखिलमातृभ्यः दर्शनं दत्वा अभिवाद्य च पादप्रणामं कृत्वा गुरूणां उपग
तानि यंत्रणानि शिक्षा यस्मिन् एवंभूतः यथासुखं यथेच्छं सुखानि नवयौवनललितानि च विलसितानि अनुभव साश्लाकुरु सन्मानय
गल्लकोकं यथा योग्यं सन्मानदानेन राजलोकं वशीकुरु इत्यर्थः द्विजातीन् ब्राह्मणान् पूजय वस्त्रादिप्रदानेन आराधयेत्यर्थः प्रजाः
प्रकृतीन् परिपालय रक्षां कुरु बंधुवर्गं स्वजनवर्गं आनंदय प्रमोदय अयं चेति प्रत्यक्षो पलभ्यमानः त्रिभुवने त्रिविष्टपे एक अद्वि
तीयः स्वजातिषु सर्वोत्कृष्टाश्वेत्यर्थः अविशिष्टलिंगत्वात् नपुंसकत्वं दाः प्रमाणमिति यावत् अनिलो वायुः गरुडो गरुत्मान् तयोः स
मः तद्वद्वेगो वेगो यस्य स तथा इंद्रायुध इति नाम यस्य तथाविधः तुरंगमः अश्वः महाराजेन स्वामिना प्रेषितः प्राहितः द्वारि विद्याग
हद्वारे त्वां तवावलोकनार्थं येन एवं एव इंद्रायुधः पारसीकाधिपतिः यवनाधीशेन देवस्य स्वामिनः त्रिभुवनाश्चर्यमिति कृत्वा
तिसंदिश्य इति कथयित्वा च प्राहितः प्रेषितः इति वाक्यमाह इदं अश्वरत्नं सख्या आसादितं प्राप्तं महाराजस्य स्वामिनः तारापीडस्य अर्थि
तं ह्रूणं आरोहणयोग्यं समुचितं अस्मिन्नर्थे हेतुमाह जलधितीरे जलधिजलात् समुद्रात् उत्थितं अत एव अयोनिजं पुंस्त्रीसंयो
गादनुत्पन्नं दृष्ट्वा च तत्लक्षणविदः शालिहोत्रज्ञाः कथितवंतः इद्धानि ईदृशानि तान्याह इति शेषः निवेदितं कथितं राजा इति शेषः देवस्वामि
न् यानि उच्चैःश्रवसः इंद्रतुरंगमस्य यानि लक्षणानि चिह्नानि श्रूयंते आकर्ण्यंते तैर्लक्षणैः अयमिंद्रायुधं उपेतः सहितः
एवंविधः एतादृशः तुरंगमः न भूतः पूर्वं नासीत् न भावी भविष्यति न अग्रे तदिति इत्यर्थः अयं अश्वः अभिरोहणेन अनुगृह्य
तां अनुग्रहं विषयीक्रियतां इदं राजपुत्राणां सदृशं पात्रावार्थं हितार्थं अनुप्रेषितं तुरंगमप्रेषणानंतरं यस्त्वा प्रेषितमिति भावः

एतदेवाविज्ञानहि मूर्धाभिषिक्ताः ये पार्थिवाः राजानः तेषां कुलं वंशः तत्र प्रसूतानां उत्पन्नानां विनयेन मर्यादया उपपन्नानां शूराणां सा
हसगुणोपेतानां अभिरूपाणां पंडितानां कलावतां विज्ञानवतां कुलक्रमागतानां परंपरयागतानां तुरंगमारूढं द्वारि प्रतीत्यां प्रणामला
लसं प्रणामेन नमस्कारः तत्र लालसं कृतस्पृहं प्रतिपालयति कालक्षेपं करोति इत्यभिधाय इत्युक्त्वा बलाहकं विरतयवाचासंसतिचंद्र
पादः पितुरादेशं न कर्णे दृष्टं गाढं समत्वं कृत्वा आरोप्य नर्तितनयौवनलक धारोमेयः तस्ययः उच्चैः कायः नहुतगंभीरया मंद्रया
गिरा वाचा तं जाताद्धतगामिषः निर्गतु पाठः प्रवेश्यतां आनीयतामित्यादिदेश आज्ञापयामास वाणूतत इत्यवचनानंतरं मेवप्रवेशितं प्रवेशं कारि
तं इंद्रायुधं नामानं अश्वं अपर्याप्तादुत दूरेणान्वयः तत्राश्वस्य यथासंभवं नवांकुरागुणः व्यक्तीतिभिः स्वभावं वर्णयितुं तद्विशेषणान्या
हखलीनं खलीनकं मुखयंत्रणं तस्य कटकं वलये तत्र अवलंबनाभ्यां आसक्ताभ्यां प्रतिपदं पदे पदे कृतं विहितं आकुंचनं आकर्षणं
यं प्रयत्नो याभ्यां मे विध्वाभ्यां पुरुषाभ्यां उभयतः आकृष्यमाणं इतस्ततो विक्षिप्यमाणं अतिप्रमाणं अतिमहांतं उर्ध्वे च इः क
रोवस्थितं भूतेन पुरुषेण प्राप्यः स्पृष्टुं योग्यः पृष्ठभागो यस्य मतं अस्य प्रादानस्य भाव मादूआपिबंतिसंमुखागतं अभिमुखा
गतं अपि बंधं सम्रं आकाशं व्योम आपिबंतमिव आस्वादयंतमिव निजसवेनेत्य्याह्नरः अतीति अतिनिष्ठुरेण अतिकठिनेन
मृदुः प्रकंपितं उदरं अंतरं विवरं येन यं भूतेन हूत्कारेण हेषा शब्देन कादरेण पूरितं तिपूरितं यासं भुवनोदरविवरं
येन स तेन अर्गलितं पूर्वतो वाव गोदावः तेन दुर्वदर्धांम प्यायभमाननं गरुतं तं संपूर्णयावनि भर्त्सयंतमिवातिरस्कारं कुर्वंतमिव
क्रियात्स्वभावमाह अतीतिअतिदूरं अतिनायेन उन्नमता अधः कुर्वता शिरोभागेन उत्तमांगप्रदेशेन कीदृशेन तत्र वस्य वेगस्य
यो निरोधः स्ववलनात्तेनमपीतं च दूरोपितः क्रोधः तेन घुरघुरायमाणा घुरघुरेति शब्दं कुर्वाणा कृता घोणा नासिका येन
सतेनतिलः खलयो याः दंष्ट्राः दंकारः इत्युच्यनार्थं अतिक्रमणार्थं त्रिभुवनं त्रिभुवनं त्रिविषयं आकलयंतमिव विचारयंतमि
व पुनः प्रकारांतरेण तमेवाविज्ञानहि अमितेति इंद्रस्य आखंडलस्य चापं धनुः तदनुकारिणीभिः असितपीतहरितपाट
लाभिः लेखाभिः कल्माषितं कर्बुरितं शरीरं देहो यस्य सतं कर्बुरशरीरं देवं स्पृष्टमाह आस्तीर्णेति आस्तीर्णः आच्छादितः शि
धवर्णा विचित्ररागाः कंबलो रल्लको यस्मिन् तादृशं कुंजरकलभमिव कलापस्य रातां द्रः मः तदा थातः वप्रप्रथातः तस्य या

कादंबरी ८६

धातुधूलि गैरिकक्षोदः तया पाटलं अवतरन्तं दूरतः एव आभिवर्ध्यं वरं धवलमिव असकृत्स्यन्दः रुधिरपंकः तत्कर्दमः तस्य यालेखा
ततिः तया लांछितास्तरसरसकेसरा यस्य स च विविधं पार्श्व तारितं मिव टेंचितं तस्य संघातसमूहमिव मूर्तिमंतं देहधारिणं क्रिया
भावात् अनवरतेति अनवरतं निरंतरं परिस्फुरत् स्तनतः प्रसरत् प्रोथा मुखाग्रं तस्य पुटात् उत्क्षेपः सकलम् अस्य ऊः
शब्दः तेन अतितीव्रवेगेन आपीतं आस्वादितं अनिलमिव वायुमिव नासिकाविवरेण नासारंध्रेण उद्गमं तं बहिर्निष्काशयंत
इव स्वभावात् अंतरिति अंतर्मध्ये स्वकितं सकलं प्राणं मुखरं वाचालं यत् खलीनं कवीयं तस्य खरं रोदं कृतं युक्तं यत् उत्ख
रे अग्रं तस्मात् यः क्षुभः पतिश्रमः तस्मात् उत्पन्ना निर्याता लालाजलभूरुहास्तन्येषां तान् फेनपल्लवान् फेनामुखकफः उद्धा
समुद्रः यः निवासः तत्र पारिपीतिः आतरसः पीयूषरसः तस्य गंडूषाननुकल्पा निव उद्गिरंतं वमंतं अत्यायतं अतिविस्तीर्णं
तातिखभावात् अतीति अतिनिर्मांसत्वात् अवयवमांसतया समुत्कीर्णमिव यंत्रकर्षितमिव वदनमाननं उद्वहंतं धारयंतं आन
नमं तत्र तन्निर्ह्लादपालावित अरुणमणयपयराग रत्नानि ते भ्यः समुद्भूतानि रक्तिः अंशुजालपिः दीप्तिसमूहरूपैः भासितेन
अवसज्जितिः ज्वालिनी कवामरांशिकार्द्धितवालव्यजनानि यस्मिन् तेनं भूतेन वनिस्वलं इंद्रिगखरं अग्रं यस्य तेन कर्णयुगलेन अ
वणाद्भितये न विरतम आनं तुंगिमभरनं तस्य शृंगार वर्णनद्वारा विशेषयंनाद् उत्क्षेपेति उत्कलानिर्मलया कनकशृंखलासुवर्णशृंखलया
रचिता निर्मितापरश्मयांश्वानां संयमनाधारज्जवः तेषां कलापः तेन कलितया साहित्याकार्धौतिका क्षालनुतद्भुतदोह्लितारकालंबा
विस्तीर्णाः संकाशपलायाः सटाः संशुकेसरास्तस्याः संतानं यस्याः सा तया तलानिधौ समुद्रे यत् संचरणं भ्रमणं तत्र लग्नाः आसक्ताः
निद्रुमपल्लवाः प्रवालकिसलयास्तस्य प्रसरविधेयवकरं शिरोधरया ग्रीवया रूपशोभितं विराजितं अलंकार द्वारा विशेषयंनाद् अ
तीति अतिकुटिला अतिवक्रा कनकपत्रलता सुवर्णपत्रभंगैः तस्याः प्रतानं समूहः तेन भंगुरेण वक्रेण पर्दिगणिता अंकिता
रत्नमालायस्मिन् सतेन स्थूलमुक्ताफलान ग्राथिया पादूल्पेन संततिः यस्मिन्नेवं भूतेन अरुणेन रक्तेन अश्वालंकारेण अलंक
तं भूषितं अलंकारस्यारुणत्वात मुक्ताफलानां च धवलत्वाद् चित्रशोभात् तारतम्यगणेन विभूषितं संध्यारागमिव संध्यारागपक्षे ८६
अरुणाः तारकाग्रहाः प्रकृत्येव कुमारपुनरुपमानांतरमाह अरुवेति अरुणालंकारैः निर्दिष्टानि स्थापितानि यानि मरकतरत्नानि अश्म

गर्भाणि तेषां प्रभाकांतिः तया श्यामायमानो कृष्णतां समाचरमाणो देहो यस्य तस्य भावस्तत्तातया गगनतला तत्र आकाशतल
तान्निपतितः पतितः यो इरमकरस्य सर्वस्य रथतुरंगमः स्यंदनहयः तस्य इंद्रकामारेकोरुपदानयंतमिव उत्पादयंतमिव सूर्यरथाश्वा
नां हरितत्वात् हरितभावः अतितेजस्विनो भावः अतितेजस्विता तया जवस्य वेगस्य यः निरोधः अंतरान्तरा धर्मेन सा प्रवेशः
क्रोधः तद्वशात् वातद्वन्द्वं प्रतिगमकूपं प्रतिरोमरंध्रं उद्भूतानि प्रादुर्भूतानि स्वेदजलकणानि प्रस्वेदबिंदुसमूहानि वर्षंतं
शृष्टिकुर्वंतं स्वेतलसाम्यादुपमानांतरमाह सागरेति सागरपयसि या तसमुद्रोत्पन्नत्वात् लग्नानि मुक्ताफलानीव स्वेदवानी
व अग्गलहीनाः खुरपृष्ठगुणाः तदुराविशेषयंनाद् इंद्रेति इंद्रनीलमणिनिर्मितं यत्पादपीठं पदासनं तदनुकारिभिः
तत्सादृश्यधारिभिः अतः अंजनानिलघटितैरिव श्यामशिलानिर्मितैरिव अनवरतं निरंतरं यत्पतनं पतनं उत्प्लुत्या
पुत्य गमनं तस्मात् जनिमः समुत्पन्नो योऽभिषमः असहः यः खरः स कठिनो मुखरो वा येषां तैः वसुंधराविलोर्णं सारितान् उरी
कृताय संधगर्भी धीरां वधैः खुरपुटैः ग्राफपुटैः मुरजवाद्यमिव मृदंगवाद्यमिव अभ्यस्यंतं अभ्यासं कुर्वंतं पुनरप्यस्य
शालिहोत्रमतयथवेष्वगुणाति रम्यं वेगळावयवनियांतिश्रायंचप्रतिपादयितुमस्य विशेषणान्याह उत्कीर्णमिव उत्कीर्णमि
व यंत्रघर्षितमिव संधाकत्रमिताया उल्लसितामिव प्रसारितामिव उरसि हृदये श्लक्ष्णायतामिव सौंदर्यविशेषं आपादितमिव
मुखवदने प्रसारितामिव विस्तीर्णीकृतामिव कंधरायां ग्रीवायां उल्लिखितमिव उत्कीर्णमिव पार्श्वयोः प्रसिद्धयोः नानागुणव्यंजक
रेखापरेखावलादिदियुपमानां द्विगुणीकृतामिव द्विगुणीतां आपादितमिव जघनभागे अग्रभागे च प्रतिपक्षमिव वेगदस्यु
मिव गरुत्मतः गरुडस्य त्रैलोक्यसंचरणमद्वायमिवाविष्टपगमनसखायमिव मारुतस्य वायोः उच्चैःश्रवसः इति उच्चैःश्रवाः अ
मृतमथनसमुत्पन्नो इंद्रवाहस्तस्य अंशावतारमिव अंशावतरणमिव मनसो वेगस्य सब्रह्मचारिणं समतुल्यमिव तद्वत्
त्रमातामाह तवतमनसोभिन्नत्वाविसंबंधः मनतवसंभोगद्धेघनश्रमं दूरिचारणामिव उन्नादेनपादमिव वरुणस्य प्रचेतसो
यादसः तामिव इति उभयविशेषणानि मानसप्रचारं मानसं मनः तद्वत्प्रचारो गमनं यस्य तं पक्षे मानससरसि प्रचारोस्य
स्येति विग्रहः अन्य वरुणेति पदमुक्तत्वाति न्याय प्रतिपादनार्थं स धृ इतिम धूमासो यः संतमासः स्य यादस यादसां चैत्रमा

सदिनमिव तद्धरिवाक्षविलसितोयोः शोकः कंकेलिः तद्रूपादंकुरंतरां पद्धेयिकलितानि विनिद्राणि अशोकानि कुंकुमपुष्पाणि पा
टलानि पाटलकेशकुसुमानि यस्मिन् अशोकैः पाटलः इति वा भालकस्थितं प्रभिप्रायेण तत्रालिनमिति प्रतिनं संन्यासिनं मिव भ
स्मवतलसितं कुंकुमपुंडकं तिलकं तेन अंकितं चिन्हितं मुखं यस्य स तं पक्षे भस्मना सितांतिलकं गोपीचंदनं कृतलस्य नलिनस्य यत
वनं तादृशमधुयुक्तोपः पंकः वनाकर्दमः तेन पिंगानि नवाकृति रक्तपीतानीत्यर्थः केसराणि कुंकुमानि यस्मिन् कुंकुमवर्णके
अश्वस्य वा तादृशोष शोतमधुयुक्तवचादिचूर्णस्य पंकः तेन तनुलेपनं पक्षे मधुपुष्पारसः तस्य पंकः कर्दमः तेन पिंगानि
केसराणि यस्मिन् ग्रीष्मस्य निदाघस्यादिव सोवासरः तमिव मद्रूपाम द्रुम आयामो विस्तारो यस्य सतं पक्षे महानयामः
प्रहरो यस्मिन् उग्रतेजसं वा विशेषणं भयत्रसमानं भुजंगः सर्पः तद्वदिव सदा निरंतरं यातागतिः गमनं तस्या अभिमुखं
संमुखं पक्षे सदागतिः वायुः तस्य अभिमुखं वातपानकारित्वात् उदधिः समुद्रः तस्य पुलिनं सैकतं तत्र द्रविडकुंडलाः कुंबवः तैषा
मालिकापंक्तिः सा एव आभरणं भूषणं यस्य स तथा भंगाश्लेषः अश्वानां गले शोभमालिकाबंधनस्य सर्वत्र प्रसिद्धत्वात समुद्र
पुलिनोपमानं भीतं भयाकुलं तद्द्रविडलक्षणालक्षणोश्वोश्चयस्य यभंगश्लेषः विद्याधराश्चोमनोहारिणः तेषां राज्यं आ
धिपत्यं तद्दिव चक्रवर्तियोनरः तस्य वाहनेन उद्धृतेन उचितं योग्यं पक्षे चक्रवर्ती योनरवाहनो वत्सराजकृता विद्याधरः तस्यो
चितं योग्यं विद्याधराद्विपुनरवाहनराज्ञोवाहनस्य प्रसिद्धत्वादिकपमानं मर्यादयामिव सकलं समग्रं भुवनं जगदेव भर्यो
रूपं तस्य अर्हं योग्यं सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः पक्षे सकलभुवनस्य अर्घपूजा तस्य अर्हं योग्यमित्यर्थः सकलभुवननाथार्हमिति
कुत्र चित्पाठः तत्र समग्रभुवनस्य नाथः स्वामी तस्य अर्हं योग्यं पक्षे सकलभुवनस्य नाथा आज्ञा तस्या अर्हं योग्यं ध्वांत
ध्वंसकलेन त्रिभुवनेन मंगलंशंसनमस्य क्रियतइति भावः अश्वेषु तुरंगमेषु अतिशयं अत्युत्कृष्टमेवाविर्भूतं द्रायुधं अप
श्यादित्यन्वयः प्राणेनोक्तः तमदृष्टपूर्वमनवाक्षितपूर्वं दृष्ट्वा विलोक्य अतिधीरप्रकृतेरपि अतिसाहसभावस्यापि चंद्रा
पीडस्य हृदयं वक्षस्थलं आश्चर्यं पश्यशेषस्पृशवान् उत्पन्नवः तमेव विशेषयं नाह अमान्विति अमानुषो मानुषोकोद्भवलोक
: तस्य उचितो योग्यः आकार आकृतिर्यस्य सतं अखिलं समग्रं त्रिभुवनराज्यं यस्य अखिलं त्रिभुवनराज्यं तातस्य उचितं

योग्यं शोपलक्षणैः उपपन्नं साहितं अश्वस्य यद्रूपं तदेव अतिशायं अत्युत्कृष्टं यस्मिन् अस्य राज्ञः मनसि चिंतोद्रं आसीत् ब
भवत् देवादमरं भर्तितिसरभसं वेगवत्तरं पारिवर्तनार्थं चकितो बद्धो यो वासुकिः सर्पः तेन भ्रमितो योमेरुगोमेरुः तेन जलधि
क समुद्रपानीयं मथ्यमानात् विलोडयमानात् इदं अश्वरत्नं अनुभ्युद्गतं अग्रहणात् कृतशरलोकेन किमितिप्रश्नेना मेति कामत्वार्थं वेण
रत्नं वसउद्धृतं न किंचिद्ग्रहणमिति भावः अनेन मसिकिलालकबाहुशालकविस्तीर्णं अस्पृष्टं पृष्ठप्रदेशं भगवाता नारीद्रता आखंडलेन
इंद्रेण त्रैलोक्यराज्यफलं किं असादितं न किमपीत्यर्थः इंद्रोप्रतिवस्तु निश्चयेन उच्चैःश्रवसाकृत्वा विस्मित हृदयः हर्षितहृदयः त्र
लोकाधिपतामम समुद्रेण बालमत्सरं इंद्रोवंचितो विप्रतारितः गुणातिशयं प्रतिपादयितुं वितर्कमाह मन्येचेति अहं इति मन्ये इति जाने
इयता कालेन भगवतो नारायणस्य नाशकौर्यावरोनेत्र विषयं अयं न उपगतः न प्राप्तः हेतुमाह यनेति येन हेतुना अद्यापि एतावत
तकलस्य वैनतेयपक्षिणो गरुडस्योद्गमस्य निर्वाणेन नैयाधिरोहणादि सहितानंत इति न द्रुतादिपि अहो इत्याश्चर्ये वस्तु निश्चये तात
स्य मां पितुरियं राज्यलक्ष्मीआधिपत्यश्रीः अतिनर्विला अतिक्रांता त्रिदशराज्यस्य महेंद्रदेवाधिपत्यश्रीः यश्चैवं विधावर्त
तेऽस्मिन्नर्थे दृष्टं तुंवरदर्शनं नाह सद्धितिएवंविधान्यपि पूर्वोक्तस्वरूपाण्यपि सकलत्रिभुवनदुर्लभानि त्रिजगत्दुःप्राप्यानि रत्ना
नि उपकरणतां परिभोग्यतां आगतानि प्राप्नुवंति अतीति अतिरंजित यामरहूनाणतयामरहूसाहसपराक्रमतया चक्रूरः
समुद्रयार्थः अश्वस्य इयं आकृतिः आकारः मंदेवताखवीसिनास्तु नतं मानाअधिष्ठितां तयावत सत्यमेतत यस्मात् आरो
हणं अधिरोहणं मम शंका भयजनयति नाहि सामान्यवाजिनां देवता न धिष्ठितं तुरंगमाणां अमानुषलोकोचिताः मुरलो
कयोग्याः सकलं समग्रं यत्रिभुवनं त्रिविष्टपं तस्याविस्मयजननस्य आश्चर्योत्पादिन्यः ईदृश्यः एतादृशाः आकृतयः कोआ
भवंतिदेवानामपिरूपांतरग्रहणं संभवतीत्याह येनाह देवतेति ह्यपि तानाश्रितार्थे देवतान्यापिनाम्कोपमुनयोयानः तेषां
शापवशात अननुग्रहणकात उद्भूतानित्यकर्तानानतनूरीराणि येरैवंभूतानिशापवचनोपनीतानि शापवाक्यप्रापितानि
आकर्ण्यते पुराणेषु शरीराणा महातपाः मुनिः अखिलंसमग्रं यत्त्रिभुवनं त्रिविष्टपंतत्रलक्ष्मभृतां आभरणभूतां

कादंबरी

८८

अपरा संवर्तधूमकल्पितएकत्र नानाजात्यं यं तदृक्षं ... बहुलमरसः स्यादेः कृतोपसरदिति अभिधानात् भानामीशाय प्राप्य दत्तवा
नस्यामुत्तरलोकं दृष्टकेऽकं अपदृश्यविदग्ध आश्चर्यं तुरंगमारोहितआत्मानं निवेश्य संस्थाप्य अश्वद्वारं परिगृह्येत्यर्थः अतएव अश्व
हृदयेति विख्याताद्वरवारसंतिकावत्यं मृत्तिकावती नगरीतस्यां भवं ग्रात धन्वानं नाम राजानं उपसेव्यमानाभ्रमाना मर्त्यलोकेन लोके
महांतं भयाम कालं समयं उवास उषितवती अत्रकथा कुशस्थलानाम महर्षिः कुशासमिदर्थं पर्यटन मृत्तिकावती तरेपतामः परिश
यव इति उच्चैः ध्वनिमश्रृणोत गत्वा च तत्रक्षाम नारी तानपुरस्थान तत्रकन्यान प्रति बममानान अपत्यं तत्र प्राप्य कैपर्यं तेच पितर
इत्यचिन्तन तथा च अपत्यं तान्निर्गतात् द्वारहति पुनः अपुत्रस्य नरके पतिष्यामि इति तत्श्रुत्वा मह्यं भाभिधानामेवयो
पितामिदं मत्वान तां क्रमयामः तया चोक्तं यथानायं सिकं तु देव कार्यं कलाकान्तिश्रव्य तांता वतातायांसंकेतभंगो जात इति
गत्वा मृणार कुर्वन बहवा भवति सा ग्रामान रत्नाराणयोगाव्रह्मब्रह्मस्थापिता भविष्यतीति ग्रन्थेचेति अन्ये महात्मानः अपरगारीयांमो
तनाः मुनिजनानां तपस्विनां शापेन अननुग्रहेण परिपीतः आस्वादितः प्रभावो महात्म्यं येषां ते तथा नानाकारा भूतावविविध
प्रकाराणि नारी रूपाणि इव च उड्डमंडलं ब्रह्ममुः भ्रमितवंतः असंख्यायानिः संख्यं अनेनापि केनापि महात्मना महापुरुषेण शा
प भाजा भवितव्यं मदंतः करणं मनाक् संभ्रमस्य तुरंगस्यादृश्यत्वात् दिक्त्वं आवेदयतीव तापयतीव इति विचिंतयन्नेव इति ध्यायन्ने
आरुरुक्षुः आरोढुमिच्छुः आसनात् अभिज्ञासनात् दुदतिष्ठत् उत्थितोऽभूत् एवं तुरंगमं अनुपसृत्य तत्समीपे अनागत्य मनसैव प्र
णाम न्निवृत्य अश्वयोग्यमितायित्तत अवश्यतीक्ष्णास्वादनाय कलनीयत्वात् तेतु भर्यं नमः नमस्कारः अस्तु सर्वथा सर्वप्रका
रेण अस्माकं आरोहणे नयः अतिक्रमः अपराधः मर्षणीयः सहनीयः अपरिज्ञातानि अज्ञातानि दैवतानि अनुचितोपयोगं पतान्यभ्य प
रिभवः क्लेशः तद्रूपाणि भवंति इति इति हेतोः आमंत्रणं च भवन आमंत्रणं च कारमई प्रायुर्थोऽश्वः तं चं प्रापीदवा समितारोहणं अनुम
ति रेव नापरा धर्म इति स्वाभिप्रायं स्वां शक्तिपाभिः लक्षयन् विदितः ज्ञातः अभिप्रायो आरोहणानुमतिलक्षणो येन एतादृशः इन्द्र
दैवारवं हेषारवं अकरोत् इत्यन्वयः अश्वहेषारवं प्रविपिपंनाद स्फुरितेति स्फुरितोऽधःतयोघ्राणविवरेणानासिकारंध्रं तस्य प्रघ ८८
र्घोरध्वनिः अव्यक्तः शब्दः तेन मिश्रं संयुक्तं मधुरं कर्णसुखदं अतएव अपरुषं अकठोरं हुंकारस्य हुंकृतः यापरं परासंतानं तया

अनुबद्धं सहितं अतएव अतिमनोहरं अतिरमणीयं चटुलं चंचलं यत्ताडनं उत्संगं तस्य यार्के सस्कक्षणा सरासस्तस्या
आहतिः आघातः तयाआकूणितानि किंचिन्मात्राकारानि किंचिद्वक्रीकृतानि कायाभिन्नेयंभूतेन चक्षुषा नेत्रेण तिर्यक्
तिरश्चीनं विलोकयन् निरीक्ष्य मुहुः वारं वारं क्षितितलं पृथ्वीतलं ताडयता आस्फालयता उत्खनितायाः धूलिः पांशुः त
या धूसरिता धूम्रवर्णा रोममतिः भुजांतरालं कक्षः पांडुर्यस्मिन्नेवंविधेन दक्षिणखुरेण अपसव्यचरणेन आरोहणाय अधिरोह
णाय आह्वयंतीव आह्वानं कुर्वन्निव अर्थेति आनंतर्ये अनेन मधुरहेषितेन इत्थं आरोहणाभ्यनुज्ञया दत्तया आरोहणाभ्यनु
ज्ञा आज्ञा यस्यैवंविधः इन्द्रायुधः इन्द्रायुधं अश्वं आरुरोह अधिरूढः तमितं इन्द्रायुधं समारुह्य आरोहणं कृत्वा अखिलंस
मस्तं च तं कंपावलिप्तपंचाशीतिनामानं मितिनर्तन्यायं ग्रहोवितते सतियनात्मानं तत्र इन्द्रः कथ्यते यदा इन्द्रप्रदेशान्यादिभिः सार्धं संगच्छतु
न तेषां न प्रा इंद्रतालतो पूर्णविततनयोर्यथाक्रममित्यभिधानचिंतामणिः तदृष्टिव मन्यमानः श्रायमानः निर्गत्येति ततो बहि
रागत्य सचंद्रापीडः अश्वतेन्याम पश्यद्वि इत्यन्वयः अश्वसैन्यानि किन्नराहि इंद्रायुधं वानाधिरूढं तं आकर्ण्य तं प्रापितं सकलात्र
भुवनावरं येन तत् केन तत्र लोकनिरूलकधवविमुक्तियकुपंकासारः कूटकासारः तद्रूपरूपेण रक्षेण रसातलं पृथ्वीतलं दलितय
तेच प्रशिथिलावयवं कुर्वते च अतिनिष्ठुरेण अतिकठिनेन खुरपुटानां शफपुटानां रवेण ध्वनिना पुनः केन रजसा निरुद्धं आ
वृतं यत्र घ्राणं घोणा तस्याः योघोरघोषः घोरध्वनिः तेन हेषितेन ग्राहितेन वकारः समुच्चयार्थः पुनः प्रकारांतरेण दिक्षु
न्नाट्य आक्रांतं इति आक्रांताः दीधितिः सूर्यः तेन यः संस्पर्शः संश्लेषः तेन स्फुरितं दीप्यमानं विमलफलकं निर्मलाचर
णं यस्मिन् तेन ईर्ध्वीकृतेन ऊर्ध्वं स्थापितेन कुंतलता कुंतः प्रासः सरलत्वात् लतोपमानं तस्याः वनं तेन उत्तरध्वनाला
निकरणाकानि याकरणं च विधाः याः नीलोत्पलकलिकाः इंदीवरकोरकाः तासां वनं तेन गहनं सरइव सदा करवगगनत
लं आकाशतलं अलं कुर्वाणं शोभांचिह्न धानं अत्र लोहफलकस्य नीलत्व साम्यात् नीलोत्पलोपमानं कुंतानां च सरलत्व
साम्यात् इत्याद्युपमानं नीलतामपात गगनतलस्य सरस उपमानं इर्ध्वे हृदा यथा पुष्पवितिधाननिचयनमान्तरात पत्राणि
मयूरपिच्छानि मितानि छत्राणि तेषां सहस्रं तेन अंधकारिता अंधकारं प्रापिता अष्टौ दिशः खाः तेषां भावस्तत्ता तया स्फु

प्रतिबोध्यमानः शतमन्युरिंद्रः तस्य यश्चापकलापः धनुःसमुदायः तेन कलापं कर्बुरं शबलं धरणं दंष्टमिव मेघसमूहमिव दृष्ट्वा सन्
बाहार्तः सरन्नस्यः कून अश्वमुखकः तस्य पुंजः तेन अवलिकतानि शृंगलीकृतानि यानि गुरवाणि तेषां भावस्तत्तात याउनवरतं
निरंतरं शहुलनं अन्योन्यसंघट्टः तेन याचत्कलतां चललतान्यात्वप्रलयकालेनीयः सागरः समुद्रः तस्य तलस्थानीयं तस्य कल्पि
लाः तरंगाः तस्य समूहमिव संघातमिव समुद्रं प्रादुर्भूतं फेनचद्रुलतमर्गयिन सर्गातपमानमिति अदृष्टः अनवलोकितः प
र्यंतः प्रांतोयस्य तत्र अरवंसैन्यं अपश्यदिति अन्वयः प्राग्भागोः तत्र वितित्वसमकूलमेव समग्रमेव आस्वाद्य सैन्यं चंद्रापीडन
र्गमेन संचन्वाल अन्वाकालितकुलाकमिव चंद्रोदयेन सागरकुलमिव समुद्रपानीयानि अदृष्टपूर्वं दृष्टपूर्वमिति अदृष्टमिकास्पर्धि
त्यर्थः तथा प्रणामलालसाः प्रणामेन मस्तकीं लालसाः कौतुकाः राजपुत्राः नृपसुताः तं चंद्रापीडं पर्यवारयंत परिवेष्टनं प्रकुर्वं
नगराहृतानाविनीशिषयं नादृसरभसीनि सरभसंसंवेगं अपनीतानि दूरीकृतानि यानि आतपत्राणि छत्राणि तैः शून्यानि [illegible]
संमियंषां तेन थापरस्परं निपरस्परमन्योन्यं यत्पीडनं तेन कुपिताः कोपं प्राप्ताः ये तुरंगमा अश्वाः तेषां निवारणं निषेधनं त
त्र व्याप्रताः उद्यताः अथ नवयरकेन नाम निवेदनानि युक्तपुरुषेण प्रतिनाम ग्राहं प्रभास्थान थाएकैकशः आवेद्यमानाः नि
वेद्यमानाः नामग्रहणानि यं केवांनुदेनि [illegible] इत्यनेकार्थः शिरोभिः प्रणमत्समस्कारं नकुः तामतिशेषः किरीटि
त्रिपद्यं नाद्वतेशेनिविशेषेणावलकृताः कुपिताः मुकुटाः कोटीराणि तेषां प्रभागाः कोटिलमण्यः तेषां किरणानां प्रभाणां दुमः
बहिः प्रचारः तस्य छलेन मिषेण अनुराग [illegible] कुमाराः दूर्विष्कृतारिवलप्रद्रुमाश्व संघटीति संघाटितः संगतीयः सिरोयैः अंजलिमण्व
मुकुलः कुड्मलः तस्य भावस्तत्तातयाविरसंवर्तुलत्वसाम्यात् अंजलिमुकुलस्य कमलमुकुलसाम्यात् शिरःस्थितांजलिमुकुलाः
प्रेक्षामाहृयौवराज्येति यौवराज्यस्य यः अभिषेकः तदर्थं यः कलशः कुंभः तेन आवर्जितं [illegible] सलिलं तेन क्लस्नानयानि कम
लानितेरिव दूरे वर्तितैः दूरतः अवनतैः नम्रीभूतैः चंद्रापीडं पर्यवारयंत इत्यन्वयः प्राग्यवीतः चंद्रापीडः कनकरागभिमुखं प्रत
स्थे इत्यन्वयः तान्सर्वानराजपुत्रान्यथोचितं यथार्हं संमानयित्वा सन्मानं दत्वा अनंतरं पश्चात् इंद्रायुधेनेन तुरंगमाधिरूढेन अ
नुगम्यमानः समनुयाप्यमानः पुनः कीरताः आतपत्रेणछत्रेण निवारितः दूरीकृतआतपोघ्निनकरप्रकाशोयस्य सः छत्रे

विद्वेषयंनाटराज्येति राज्यस्य आधिपत्यस्य यात्रैश्वर्याथे नित्यायां निवासार्थं पुरं नगरं कुसुमकं नद् दानेतराकारैः यस्य सतेन सकला
नि समग्राणि यानि राज्यकुर्मलान पंकुलानि तान्येव कुमुदानि कैरवाणि तेषां खंडं वनं तत्र चंद्रमंडलेन चंद्रबिंबेन दत्त त्रे
णराज्ञाचिन्हेन राज्यान्याः निकसितमुख्या भवंतीति भावः तुरंगमसेना अश्ववाहिनी सा एव अश्ववीनाहिनी तस्याः पुल्कियमानेनसे
कायमानेन भ्रमितसमरदूनगांभीर्यादिगुणत्वात अश्वसेनायाः तं कूपमानं क्षीरोदस्य दुग्धसमुद्रस्य यः फेनोविधकफः तेन ध
वलितायेषामाकारः नागराजः शेषः केतिलत्वप्रसिध्यातद्विशेषणं तस्य यत्फणामंडलं न दृढलश्छविर्यस्य सतथा तेनस्थूलमुक्ता
नां कुलांशैः निर्मिताल्केः गुंफैः आवृतेन आच्छादितेन इपगतिदृष्टिं चिन्हीकृतं लांछनीकृतं केसरिणां सिंहेंड दंडता धारयता
अतिमहता अतिमहिम्ना माकालेश्वरदंडेन [illegible] वर्णदंडेन कृत्वा धियमाणेन धार्यमाणेन उभयतोपि उभयतः उभयपार्श्वयोः समुद्र
यमानो वीज्यमानो यः चामरकलापः वालव्यजनसमूहः तस्य यः पवनः समीरणः तेन वर्तिताः लास्यं कारिताः कर्णपल्लवाः यस्य स
थापुरःपुरः अग्रेअग्रे धावता प्रचलता तरुणाः युवानो ये वीरपुरुषाः सुभटनतः तत्प्रायेणतनुत्येन अनेकेषां सहस्राणां संख्या
यस्मिन सतेन पदातिपाद्लेनेन पत्तिपरिवारेण पुनः कोदराः [illegible] ब्रांदितनेनया वचनतेनेन स्तूयमानो नूयमानः अनवरतं निरंतरं मधुर
वचसामिष्टवाक्येन तत्पतीवतिमंगलप्राय्यमंगलात्मकं [illegible] पठता पाठंकुर्वता अन्वयस्तु प्राग्भागोः क्रमेणानतिक्रमेण पारिपाट्या
तं चंद्रापीडं नगरमार्गपुरीपद्धतिं अनुप्राप्तं आगतं अवलोक्य निरीक्ष्य रजनिकरचंद्रः तस्य उदयेन उद्गमेन पारिबुध्यमानं विकास्यमाना
व्यमानं यत कुमुदवनं तस्य अन्यकारी सादृश्यकरणशीलः सर्वं यत्र तत्रलोकः समस्तमेव भवत मे या बाज्ञानष्ट समीतिस मासाहिः
प्राप्तोविग्रहः शरीरं येन नेयं भूतं अनंगं काममिव अवतीर्णमुद्दीतावतारं पूर्वमीश्वरेण शरीरस्य दग्धत्वात समासात्हितेपृकृम
कादृशज्ञानः परिपक्वीकृतः सकलव्यापारैः समग्रव्यापारोहितः येन स तथा तेन सतीति अस्मिन चंद्रापीडं सतिकारगीकेव गुरुः कु
मारग्राद्धतिदंचयानि नाममात्रं धत्ते पुतिभावः तस्मिन्नितनोषः तस्मिन्नर्थे दृनुगर्भितां विशेषणमाहवहुत्वानि मुखान्येव कुमुदानिव
कान्याणसाम्यात् दुपमानंतेषां कदंबकं समूहः तेन विकलतो वीभत्साआकृतः आकारोयस्य सतथा अदो इत्याश्चर्यं वयं अतिपुण्यभाजः ग
रीष्टसतभादाः यदि तिहंतु थें अस्यकुमारस्य आमानुषीं देवसंबंधिनी आकृतिं आकारं लोचनयुगलेन नेत्रयुग्मेन अनिवारिताः

पश्यामीति विलोकयाम इत्यन्वयः लोचनयुगलं विहितनिष्टिअंतदति अंतः स्वांते समारूढः समुत्पन्नो यः प्रीतिरसः स्निग्धरसः तस्यानिः
ष्यंदः सारः तेन विस्तारितेन विकीर्णो वृतेन कुतूहलमाश्चर्यं तेन उत्तानितेन ऊर्ध्वमुखेन नः अस्माकं अद्य जन्मवत्ता उत्पत्तिमत्ता सफला
कृता नीता इति सर्वे यथा तत्सर्वं प्रकारेण अस्मिन् चंद्रापीडदर्शने पुण्यं ईक्षणाय एतस्माद्य भावयतेः पांतरधारिणे नमः इति वदन् इति ब्रुवन् आगत्य
तीर्थादृतः प्रणामार्थं अंजलिं दर्शयन् एवं भूतानगरलोकः प्रणनाम प्रणामं चक्रुः समुपाय तत्र सर्वतः सर्वत्र समुपायतं समुत्पादितं क
पाटपुटं अररिसंपुटं यस्मिन् वेव भूतं प्रकटं स्पष्टं वातायनसहस्रं गवाक्षसहस्रं तत् स्यभावरतनात यानं चंद्रापीडस्य यद् दर्शनं कुतूहलं दर्शना
श्चर्यं तस्मात् नगरमपि इंगमाप समुन्मीलितं विकसितं लोचनानि वद्ध्यास्मिन्नेताद्दृशमिव अभवत् अत्र अवलोकनाभिमतत्वसाम्या
त् वातायनसहस्रस्य विकसितनेत्रोपमानं अनंतरमिति चंद्रापीडदर्शनोत्कंठया गवाक्षकपाटोद्घाटनानंतरमित्यर्थः समापाप
पारं प्रत्यासि कृतासमयाविधायस्य सततमाविधायस्य अयं चंद्रापीडो निर्गतः इति समाकर्ण्य श्रुत्वा आलोकनेन विलोकनेन कुतूहलेन या
संता आलोकनकुतूहलेनाकुलाः स्त्रियः हर्म्यतलानि समारुरुहुः आरोहणं चक्रुः सर्वास्मिन्नेव नगरे ससंभ्रमं इत्यादि तत्पदं अ
र्धपारि समासः प्रसाधनं प्रतिकर्म तस्य व्यापारो याभिः रत्नाः काश्चित् वामकरतलस्य पाणेस्तलगतः प्राप्तो दर्पणो मुकुरो याभिस्ताः
पार्णमासी उन्यत एकाग्रमामे वक्रीदृश्यः स्फुरितं स्फुटितं सकलं समग्रं रजनिकरमंडलं शशांकबिंबं या सुताः निर्मलत्व वर्तुलत्व
साम्यात् दर्पणस्य चंद्रोपमानं काश्चिदिति काः वनआर्द्रो यो रक्तरसो यावकरसः तेन पाटलितं श्वेतरक्तं चरणपुटं यासां ताः का
इव नलिन्य इव पद्मिन्य इव बालातपस्य बालसूर्यातपस्य कमलेन पारिपीता यास्ताः याभिस्ताः अत्र अलक्तकस्य बालातपसाम्यं चरणपुटानां कमलेन साम्यं
सन्निवेश काश्चिदिति काश्चन स्त्रियः ससंभ्रमेण या गतिगमनं तया विगलितः स्खलितो यो मेखलाकलापो रसनाकलापः तेन आकुलिता
आकुलीभूताः चरणाकुलाकुलाः पादपल्लवाः यासां ताः करेणव इव करिण्य इव हस्त्यः शृंखलाप्रसिद्धाः तस्यासदानं बंधनं तेन मंदमंद
संचारिण्यः मंदगामिन्यः अत्र गतिप्रतिबंधसाम्यात् मेखलायाः शृंखलोपमानं काश्चिदिति काश्चन इंद्रायुधं इंद्रधनुः तस्य
गरुवर्णा श्रेषु एवं विधानि चित्राणि अंबराणि धारयंती विचित्रितानि तथा कादंबजलधरसमयस्य वर्षाकालो दिवसो दिनं तस्यश्री
रिव इंद्रायुधं तस्याकारोपमानेन रुचिरं यद् अंबरं आकाशं तद्धारिण्यः काश्चिदिति काश्चन किं कुर्वत्यः उद्वहंत्यः उद्वहनं कुर्वत्यः

कानचरणपुटान्तानेन विच्छिन्नविरलसिताउद्ग्रसंप्राप्ताः धवलानवतसमलूता एव पल्लवा येषु तान् नूपुररवेण पादकटकध्वनिना
कृष्टान् आकर्षितान् गृहहंसकान् सकान् सन्दर्शनेन निव काश्चिदिति काश्चन करतलात् लालितात् लीलाहारयष्टिः यासां ताः किं कुर्वत्यः गतिम
दनः स्त्रियं विडंबयंत्यः निराकुर्वत्यः तामि वाविविनष्टि मदनो नि मदनस्य कंदर्पस्य यो विनाशोऽभावः तस्मात् यः शोकः तेन ग
हीतं स्फाटिकाक्षवलयं यया सा तां अतिरवलात स्फाटिकाक्षवलयेन समं मुक्तावलसाम्यं दर्शितं काश्चिदिति काश्चन स्त्रियः पयो
धराणां अंतराले मध्यभागः तत्र गलिता स्खलिता मुक्ताफलतारा यासां ताः तनुस्तोकं विमलं निर्मलं यत् स्रोतः तल्लं प्रवाहं पानीयं तेन
अंतरितं व्यवधानं प्रापितं च क्रवाकमिथुनं रथांगमिथुनं यासु एवं विधाः प्रदोषोरज्जनामुखं तस्याश्रिय इव शोभा इव काश्चि
दिति काश्चन योषितः नूपुरमणिभ्यः समुच्छितं प्रकटीभूतं यादिंद्रायुधं नाम धनुः तस्य भावः तत्तातयापथि च येनमं बंधेन वा ता
येन वा अनुगताः पश्चादागताः मदमयूरिका इव मदनमयूरी अपूर्वनायिकानां इंद्रायुधरागरुचिरं बरपरिधानवस्त्रवर्णना
तएतदुपमानं काश्चिदिति अर्धपीतं पान विषयीकृतं ये सुएवं विधाउ च्छलिताः स्य कामणिच कषा रत्नानिर्मितपान भोजनानि याभि
स्ताः स्फुरितादिदीप्यमानो रागोरक्तिमा येषु एवं विधाः अधरपल्लवे दंतक्षतकिरणैर्ये मधुरसमिव कादंबरीरसमिव क्षरंत्यः
क्षरणं कुर्वत्यः अत्र रक्तत्व साम्यात् अधररागस्य मधुरसोपमानाभिभावः कलनाहर्म्यतलानि समारुरुहुः इत्यन्वयरूपा
मेवांकः अन्याश्चेति अन्याः काश्चन स्त्रियः चंद्रापीडदर्शनः अद्राक्षुः अद्राक्षुः मरकतस्य अश्मगर्भस्य यः वातायनो गवाक्षः
तेषां विवराणि रंध्राणि तेभ्यो विनिर्गतं बहिर्गतं मुखमंडलं यासां ताः कामिव विकचं विकसितं कमलकोशपुटं यस्या मेवं विधां
अंबरतल संचारिणीं यो मलकाननीमलिनीमिव दर्शयंत्यः आत्मानं प्रकाशयंत्यः अत्र नीलत्वसाम्यात् मरकतांबरस्त्रो
साम्यं वर्तुलत्व साम्यात् मुखकमलयोः साम्यं च प्रदर्शितं ततः भूषणानि नादः झंकारभेणध्वनिः सदूसदाः उदपादि उत्पन्नः
अर्थध्वनिविशेषं यं नादूसरभसितिरभसं सत्वरं यत्संचलनं गमनं तस्मात् जन्म उत्पत्तिर्यस्य सतथा मधुरं यथा स्यात्तथा मा
रणासकं त्रीषु आस्फालितायां वीणाः वल्लक्यः तासां रवः शब्दः तद्वानितो यः कोलाहलः कलकलः तेन बहलीकृतः रसनाकांची
तस्याः रवेणाक्षेन आहूता आमंत्रिताः ये सारसाः लक्ष्मणाः तेषां रसितं शब्दितं तेन संभिन्नमिश्रितः सवलिताः सरलांप्रा

माः येच रणाः पादाः तेषां तलेन ताडितं हतं यत्सोपानजातं आरोहणमार्गं तत्तो यो गंभीरध्वनिः मंद्रध्वनिः तेन व्रहद्दारांगांहर्षितानां भ
कादंबरी· वनां धारितवादिनां अंतःपुरमयूराणां केकारवैः अनुगम्यमानः नवीनवीनो वा कालसंभवो यो जलधरो मेघः तस्य यो रवः शब्दः त
९१ स्मात्य द्वयं तेन वाचालाः शब्दायमानाः कलहंसा हंसाः बाः तेषां कोलाहलः तेन कोमलः मधुरः दर्पप्रकर्षाविवाधमान पदद्ध्वनिः नवजलधर
ध्वनिसाम्यं मकरध्वजस्य कंदर्पस्य यात्रिजयघोषणा त्रैलोक्यं मया जितमिति उद्घोषणं तस्याः अनुकारी सादृश्यकरणशीलः प
रस्परं यत विशेषणघटनं तं श्लेषः तेन आरणिताः शब्दिताः तारतरआकरध्वद्वीद्वा अतिमनोहराः हारमणयो यासामे
वंविधानां रमणीनां मणीनां शोत्रहारीकर्णमनोहरः हर्म्यकुक्षिषु गृहकोणेषु प्रतिरवनिन्हादः प्रतिशब्दध्वनिः विघालयस्य सतथा
ततो भूषणध्वनिः इत्यादि इत्यन्वयस्तु प्रायो योज्यः मुहूर्तादिव मुहूर्तानंतरं युवतिजनैः स्त्रीजनैः निरंतरतयानिबिडतयाप्रासा
ग्रभूपसंघातः नानामयारव स्त्रीभिर्निष्पन्ना इव बभूवुः सकलं कं सयावकं यत्सरकमलं चरणपद्मं तस्य विन्यासैः स्थापनैः क्षिति
तलं वसुधातलं पल्लवमयमिव किसलयमयमिव आसीत अंगनानां योषितां अंगस्य शरीरस्य प्रभाप्रवाहेण कांतिधारया नग
रं रंगं लावण्यमयमिव चातुर्यमयमिवासीत आननं मुखं तस्य मंडलं वर्तुलाकृतित्वात् तेषां निवहेन समूहेन गगनतलं व्योमतलं
चंद्रबिंबमयमिव आसीत आतपनिवारणा सूर्यालोकदूरीकरणाय कृतानि तानि ऊर्ध्वीकृतानि यत्करतलानि तेषां जालकेन स
मूहेन दिक्चक्रवालं दिगंतं चक्रं कमलवनमयमिव आसीत आभरणानां भूषणानां अंशवः किरणाः तेषां कलापेन समूहेन
आतपः इंद्रायुधमय इव आसीत लोचनानां नेत्राणां श्यामसूत्रलेखाः कांतिराजयः ताः सांसं तानिनपरंपरया श्रितः नील
उत्पलदलमय इव भुवनील नालनदलनिष्पन्न इवेत्यर्थः कौतुकेन कुतूहलेन प्रसारितानि विस्तारितानि अत एव निश्चलानि
स्थिराणि लोचनानि नेत्राणि यासामेवंविधानां पश्यंतीनां विलोकयंतीनां तासां योषितां हृदयानि चंद्रापीडाकृतिः विग्रह
प्रविवेश हृदयानि विशेषयंनाह आदर्शानि आदर्शो मुकुरः तन्मयानीव तद्रूपाणीव सकलं जलं तन्मयानीव स्फटिकोपलसिद्धः
तन्मयानीव प्रतिबिंबसाधन्यादेतेषामुपमानं आविरिति आविर्भूतः प्रकटीभूतो मदनरसः कामरसो यासामेवंवि धा ९१
नां कामिनीनां अन्योन्यं परस्परं तत्क्षणं तस्मिन्समये रमणीनां मनोहराः आलापाः संलापाः प्रसस्नुः विस्तारं प्रापुः आ

लापान विनिर्दिशति सपरीहासहपरिहासेन नर्मवचनेन वर्तमानाः सपरिहासाः सहविस्रंभेन विश्वासेन वर्तमानाः साभिलाषाः सह
संभ्रमेण भयेन वर्तमानाः ससंभ्रमाः सहईर्ष्यया परासहनलक्षणया वर्तमानाः सेर्ष्याः सहउत्प्रासेन वितर्केण वर्तमानाः सोत्प्रा
साः सहअभ्यसूयया अन्यगुणदूषणात्मकया वर्तमानाः साभ्यसूयाः सहविलासेन नेत्रजेन वर्तमानाः सविलासाः सहमन्मथे
न अनंगेन वर्तमानाः समन्मथाः सहस्पृहया वांछया वर्तमानाः सस्पृहाः तानेव प्रदर्शयन्नाह तथाहीति त्वरितं शीघ्रं गमनं यस्या
ः तस्याः संबोधनं हे त्वरितगमने मांसखीमपि प्रतिपालय गृहाणागच्छेत्यर्थः दर्शने अवलोकने उन्मनाः ग्रथिला तस्याः संबो
धनं हे दर्शनोन्मने उत्तरीयं उपरितनं वस्त्रं गृहाण पततीति नारंबेत्यर्थः हे मूढे अनभिज्ञे आननात्वं कोवनी मुखोपरिस्थां अलकलतां
केशलतां उत्क्षिप्य ऊर्ध्वीकुरु हे मदनांधे चंद्रकलां अलीकाभरणं उपाहर दूरीकुरु उपहारार्थं पूजार्थं येनकुसुमानि तैः स्खलित
चरणा पतसि पतिष्यसीत्यर्थः वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वेति भविष्यत्यर्थे वर्तमानादि मदनिश्चलने केशपाशं अलकसमूहं
संयमय संयतं कुरु हे चंद्रापीडदर्शनव्यसनिनिकां चीदामकं रसनादाम उत्क्षिप यद्यंसे यद्वे पापि कपोलस्थला
यितं कर्णाभरणं कर्णपल्लवं उत्सर्पय ऊर्ध्वीकुरु हे अहृदये हृदयवर्जिते निपतितं स्रस्तं दंतपत्रं कर्णाभरणं गृहाण स्वीकु
रु हे यौवनोन्मत्ते यौवनेनतारुण्येन तारुण्ये तनउन्मत्ते पयोधरभारं लग्नं आच्छादय जनेन विलोक्यसे आगंतुकलोभेन हृत
चित्त यासहे अपगतलज्जे अपगता दूरीभूता लज्जा यस्याः तस्याः संबोधनं शिथिलीभूतं श्लथीभूतं दुकूलं दुकूलं आकलय
तानादि हे अलीकमुग्धे अलीकमुग्धा नाम्ना कृत्रिमोग्ध्यामुग्धसंप्रार्थनामिह ततोतं शीघ्रतरं आगम्यतांआगम्यतां मर्थो विलंबं कंठिके
कुतूहलिनि कुतूहलं कौतुकं विद्यते यस्याः सा तस्याः संबोधनं पदर्शनार्थं अंतरं विचालो द्वादूविचालं मध्यमंतरं इति कोशः हे
असंतुष्टे संतोषवर्जिते कियत्क्षणमात्रं आलोकयसि वीक्ष्यसे हे तरलहृदये चंचलचित्ते पारजनं पारिछदं अपेक्षस्व अपे
क्षां कुरु हे पितर्णावेहे ताश्रितगतिं स्वस्थानात स्खलितं उत्तरीयं सव्यानं यस्याः एवंविधा लज्जनेन लोकेन हस्यसे हे रागान्धे तनयनेरागो
ण कामरागेण आवृते आच्छादिते नयने लोचने यस्याः तस्याः संबोधनं सखीजनं आलिजनं न पश्यसि न विलोकयसि मनोकंति
अनेकेषु भंगीविकाराः कोटिल्यविकाराः तैः पूर्णभृत् तदसहि अकारणेनानिमित्तत्वात् कैकण आयासितं खेदितं हृदयं येयं

भूतामतीदुःखं दुःखं रूपमेव नमस्वेनेत्यर्थः जीवतिप्राणान्धत्ते इति मिथ्याविनीते इति असत्येनाविनयकारिणि व्यपदेशार्थीक्षि
तेः कृपटावलोकितैः किंविस्रब्धं सविश्वासं यथास्यात्तथा विलोकयपश्य इति मैव नशालिन इतारणशोभिनि पयोधरभारे
णस्तनभारेण किं पीडयसि किं पीडां जनयसि मदुपरि पतनेनेति भावः इति अतिकोपने इति इदं पुरतः अग्रतो भवमदीयं
नरीयाभुकं उत्तरीयं त्रीडि मतर्दयि इति मार्दवेनि एकाकिनीवातायनं गवाक्षं किं रुणत्सि रोधनं करोषि इति अनंगपरवशे इदं
मदनस्य त्वं मदीयं उत्तरीयांशुकं उत्तरीयं तां उपरि चक्षुर्तां नयसि प्रापयसि इति रागः तत्र सक्ते रागः प्रीतिः स एव आसवः सीधु
तेन मत्ते शीवि आत्मानं निवारय वारणं कुरु अतिरागवशात मरणं भविष्यतीति भावः इति उत्सृष्टधैर्ये यत्र सादृ ते गुरुजनस
मक्षं गुरुजनाः पूज्यजनाः तेषां समक्षं प्रत्यक्षं किं भावासि प्रभावनं किं करोषि इति उद्धसत्त्व भावप्रवर्धमाना श वे किमिति प्रश्ने
एवममुनात्र कारेण आकुली भवसि व्याकुलतां भजसि इति मुग्धे ग्रथिल मदनज्वरेण कामज्वरेण जानितं यत्त पुलकजालकं रो
मांचसमूहं निगूह स्थगय तं कुरु इति असाधाचरणे अशुभचारिते कमेवं उन्माद्यसि कथं ज्वालाभिभजसि इति बहुविकारे इति अने
कविकार एव विअंगानां भंगाः संज्ञानविज्ञेया तेषां चलनं संकोचः तेन आयासितः खिन्नः मध्यभागो अवलग्नं यस्याः एवं
विधा त्वं यथा मुग्धा खिद्यासे लिदं प्राप्नोसि इति अन्य हृदये अन्यचित्ते सभकाल निजान्मदात् आत्मानं निर्गमय बहिरागतम
पि नावगम्यसि न जानासि इति कौतुकाविष्टे हे कुतूहलग्रहीते निःश्वसिति निश्वासं गृहीतुं विस्मृतासि कौतुकेन एवं व्याक्षिप्तचि
त्ता भूत्वा यथा उच्छ्वासमपि न गृह्णासीति भावः अंतः संकल्पेन मनोऽध्यवसायेन रचितो योरतसमागमः मैथुनप्राप्तिः ततो
यत्सुखं सातं तस्य यो रसः आंतर प्रीतिः तेन निमीलितेन मुद्रितलोचने नेत्रे यस्याः तस्याः संबोधनं लोचनयुगलं समुन्मी
लय विकाशय अयं चंद्रापीडः अतिक्रामति गच्छति इति अनंगज्वरप्रचार मूर्छिते इति कामबाणप्रघात निश्चेतनेर पिकिरणानि
वारणाय सूर्यतापापनोदाय उत्तरीयांशुकपल्लवं शिरसि मस्तके कुरुष्व धेहि अधीति कोमला मंत्रणे इति सती व्रतसटे इति
सत्याग्रे पातत्रं तंतदु क्षणार्थाय दृः तेन सटीति ग्रथितेत्यर्थः द्रष्टव्यं द्रष्टुं योग्यमपि चंद्रापीडं अपश्यंती अनवलोकयंती
लोचनयुगलं वंचयसि वंचनीकरोषि इति अधन्ये इति अभाग्ये परपुरुषाणां यद्दर्शनं व्रतं तेन इताशि पादितास चंद्रापीड

नतथाविधः पुरुषः येनदर्शनादेवव्रतभंगः स्यादितिभावः प्रसीदप्रसन्ना भव इति सखिउत्तिष्ठ उत्थानं कुरु रतिविरहिते रति
रहितं अग्रहीतं मकरचिन्हो ध्वजो येन एवंभूतं साक्षात् स्वभावं तं मकरध्वजं पश्य विलोकय अयमिति अस्य चंद्रापी
डस्यातितं यदानपत्रं छत्रं तस्य अंतरेण अंतरा अलिकुलं भ्रमरकुलं तद्वत्नीलेन्द्रीतिन्नीलसमस्तके अयं मालतीकुसुम
शेखर एतामिरस्ययाशंका आशंकनं तेन निपतितः शशिकरकलापात् चंद्रकिरणसमूहः इव अभिलक्ष्यते अनेनोपपत्तिना
शिरस्य शशिकरवाश्वसात ततशंकया तद्घातमित्तु निपतति इति उत्प्रेक्षा श्वेततत्व साम्यात् मालतीकुसुमशेखरस्य चंद्र
रक्लापायमानेन एतादृति अस्य कुमारस्य एतत् कपोलतलं मरकतप्रभाशः आभाति शोभते कीदृशं कपोलतलं कर्णाभर
णस्य याम रकतप्रभात पाश्याम रयितं श्यामवर्णं चारितं किमिव उपरचितां निर्मित विरचितः शिरीषकुसुमस्य कर्णपूरो यस्मि
न्नेवंभूतमिव मरकतप्रभास्याश्यामत्वात् तया लंकृतस्य कपोलस्य शिरीषकुसुमकर्णपूराभावोपितद्रुलंबो यमितिभावः
एतदृश्यतामिति विषयेय दीपकस्य स्मितियावत् एतत्रिद्वि पृष्ठयो अभिनवयौवनेन अनेन नवतारुण्येन यो सांकुरागः रागः मुक्ताकला
पाः तेषु अंतर्निर्विष्टा अंतः प्रविष्टाः ये अरुणमणयः पद्मरागाः तेषां किरणाः त्विषः तेषां कलापच्छलेन बहिः परिस्फुरतीति अंज
इति एतदृक् अभिनवं अनेन चंद्रापीडेन वद्ध हृदयं वितं वक्षः प्रविश्य भिन्नत्विव बहिः परिस्फुरति बहिः प्रसर्पति यद्वा अभि
नवयौवनरागः हृदयं वक्षः भिन्न पूर्वालकच्छलेन बहिः परिस्फुरति एतादृति एतदृक् अभिनवं अनेन चंद्रापीडेन चामरकलापा
नंतरमध्ये दृश्यतामेत दृतः प्रदेशात् एव व्याक्षितं अवलोकितं अनेन अकिमपि एतत अज्ञातस्वरूपं वेगं पाययनेन सदृसमासं श्यसं
भाषणं कुर्वता इदानीं सखे लीलाधवलो उत्तानं चवकालं यथास्यात्तथा हसितं एषा स्मितिरेषा बलाहकः अस्य ताडः शुक
कीरः तस्य पक्षतिः पक्षः तद्वत् हरिता नीलरेखा यस्मिन्नेवं भूतेन उत्तरीयांशुकप्रांतेन सव्यान वस्त्रप्रांतेन तुरगास्य
कनकमानमिति तुरगाः अश्वाः तेषां खुराः शफाः तेषां चलनं गमनं तस्मात्तानीतापतिर्यक्स्य वदि धरेणु धूलिं अग्रके स्तेषु
लग्नं अपहरति दूरीकरोति अनेनेति अनेन चंद्रापीडेन कक्ष्यायतकुरककमलं तदुत कोमलं मृदुतलं यस्य सतथाचरण
पल्लवः तुरंगमस्कंधे तिर्यक् समुत्क्षिप्य तिर्यक्कृत्वा हंसलीलं यथास्यात्तथा निक्षिप्तः स्थापितः अयमिति अनेन चंद्र

कादंबरी· पीडनतांबूलं नागवल्लीदलं तत्र आचमनार्थं अयं करोति हस्तः शुंडा च गजेनेव प्रसारितं विलासितः कः रविकिरणस्पृष्ट तानितेति तिडनानि
तंतलं यस्य सतथा दीर्घांगुलयो यस्य सतथा आर्द्रपितताबीज तवर्णः पुष्करकोशः कमलकोशः तद्वत् शोभते इत्येवं इत्युक्तः सत
९३ थापदि पुष्करं शुंडा यंतां तांबूलपत्राणां तस्मादनेनाह ग्रीवेति ग्रीवालंकारभूतं तस्य कुबकोग्रइः तस्य ग्रासो भक्षणं तत्र लालसो लो
लुपः धन्येति साक्षी धन्या भाग्यवती या अस्य निर्धनिकमलं करतलं करिष्यति अतएव संधार्याः सपत्नीत्युक्तं धन्या च
तिचकारः पुनरर्थे द्वितीया निकासनतो धन्या महाभाग्यवती एतदृर्थस्पर्शयंनाह सकलेति यया विलासवत्या सकलं धन्यादीमं इलं
तस्य यावाभारो वीवधः तस्य धारणे निर्वहणे क्षमः समर्थः गर्भेण गरभत्वेन व्यूढो वर्द्धितः कश्चित् कुमारादिशागर्भेणाध्यभोग
नाद्रि गात्र इत्यूढः धृतः सौगपिसमग्र मही भार धारणक्षमः इपर्सर्परंनाह इत्येवमिति इति समाप्तिए नेविधानि पूर्वोक्तस्त
पाणि अन्यानि चएभ्यः अनुकामिव वनानि च वदंतानां त्यंतानांतासां स्त्रीणां कांचनपुष्टैः आपीयमान इव अत्यादरेणवी
क्षणंपानमुच्यते भूषणरवैरिव आभरणध्वानैभिरिव आहूयमान इव आमंत्र्यमाण इव हृदयैः चित्तैः अनुगम्यमान इव
अनुयायमान आभरणरत्नानां रश्मयः किरणाः तएव रज्जवः ताभिः अनुबध्यमान इव नवयौवनान्येव बलयः तैः उप
हूयमाणः पूज्यमान इव अगुर्थिबस्थया याभुजलता बाहुलतास्ताभ्यो विगलितानि च्युतानि धवलवलयानिकरः श्वेतकटक
समूहो यासां एवं विधैः पदे २ प्रतिपदं विवाहेन लाजइव इद्रूहवन्दिरिव कुसुमामिश्रैः पुष्पसंपृक्तैः लाजांजलिभिः अवकी
र्यमाणः वर्धाप्यमानः चंद्रापीडः राजकुलसमीपं आससाद प्राप क्रमेण परिपाद्या राजद्वारं आसाद्य प्राप्य तुरंगमादश्वा
तअवतारउत्तीर्णः अथराजद्वारं विभिन्नश्रियामितिप्रामावाखितामिः सिंबावसरहिताभिः अनवरतं निरंतरं क्षरद्गल
तगंडस्थलात गलितैर्यो मदः दानं सएव सबीनां बु कर्दमः तं कुर्वंतीति कर्यः ताभिः अंजनगिरीणां यामालाश्रेणि तद्वत
मलिनाभिः मलीमसाभिः कुंजरघटाभिः हस्तिसंघाताभिः अंधकारितानिश्यामानि दिङ्मुखानि तेषां भावस्तत्ता तत्या जलध
रादिवसायमानं मघाद्विनिमिवाचरमाणं इद्दरं प्रवर्द्धयतथवलातपत्राणांश्वेतछत्राणां सहस्रं तेन संकटं संकुलं अके
नेद्वीपांतराद्दिगंतराद्दाज्ञाताभ्यंदूताः संदेशहारकाः तैर्या एतानितैः संकुलं व्याप्तं अन्वयस्तत्रागेवोक्तः च पुनरर्थे अ

वतीर्य अश्वादुत्तीर्य करतलेन हस्तेनैव लब्धावलंबो दत्तावलंबनो वैशंपायनं मंत्रिसुतं अवलंब्य अवलंबिनीकृत्य पुरः अग्रेसविनयविनय
सहितं यथास्यात्तथा प्रस्थितेन गंतुप्रवृत्तेन वत्रलादकेन उपादिश्यमानो निवेद्यमानो मार्गः पंथाय स्येयं भूतः राजकुलंविवेशेति
इत्यन्वयः अत्र कुलं गृहं कुलं गृहे पि ताको केकुबेरस्येव कुं अकेर इत्यनेन कार्यः पूंजीभूतामवरसीभूतमिवात्रिभुवनं आयद्दीना
आनावनकवित्रकतास वर्णवेष्टिताश्वेत्र याष्टियो सितशुक्लाः वारवाणाः कंचुकाः येषां तैः सितानि यानि वृत्तानि तेषां शेव
र येषां तैः सितश्वेतः इत्सीषः मूर्धवेष्टनं येषां तैः सितोयो वेषोनेपथ्यं तस्य परिग्रहः स्वीकारः तस्य भावस्तत्ता तया श्वे
तद्वीपसंभवैः इव श्वेतभिधानद्वीपसर्वश्वेतवर्णा यत्र कस्मादित्यभिप्रायः कृतयुगपुरुषैरिवकृतयुगः सत्ययुगः तत्रो
त्पन्नैः पुरुषैः नरैरिव मद्यमाणैः अत्युच्चैः द्वितानिकौ अद्वानि आलिखितैश्चित्रितैरिव उत्कीर्णै रेव उत्कीर्ण्य कार्यैरिति
रचितैः रत्नप्रासभ्रंतस्यत्रः स्तंभः तत्र निषण्णैः स्थितैः तद्वत्स्तंभेनालिखितैरेवं भूतैः द्वारपालैर्दौवारिकैः अनुल्लसितः
अपरिज्ञातः द्वारदेशो यस्य तत पुनः कादृशं विराजमानं शोभमानं कैः प्रमाद्भिः देवभूपानां रदैः कादृशैः अनेकैः तिञ
नेकानि संख्यचनानि चतुः शालानि चंद्रशालाः शिरोगृहं विदं कः कपोतपालिकास चतुरन्तप्रदेशः वेदिकाः प्रसिद्धाः ताभिः
संकटानि संकीर्णानि मालवराणि गृहांतगतानि येषां तैः अभ्रंकषैः व्योमव्यापिभिः अपहसिता अपहासास्पदीकृता गम
नेकैलासस्य शोभा दीप्तिर्यैः अमलानि निर्मलानि काचमद्धानि याभ्यां अचलानि तैः शुभ्रैरेवंभूतैः मदाप्रासादैः देवभूपानां गृहैः स
नाले यश्चोत्कीर्यमिवाद्गोपयुक्तानि विवक्षाघवालितंतैर्नोज्वलेन च द्वारदेशस्य शोभा संपन्नः यस्य वातायना गवाक्षा
तेषां विवराणिरंध्राणि तेषु वानरांतयुवतीनां स्त्रीणां कदृष्टां तस्य भावस्तत्तया कनकश्रेणिकाजालकेनेव
उपरिविस्तीर्णं नाविस्तीर्णवागुरा मानमित्यर्थः पुनः कीदृशं अतिगंभीराभिः अलब्धमध्याभिः आयुधशालाभिः शस्त्र
शालाभिरुपेतं सहितं कीदृशीभिः अंतर्गतो मध्यगतः आयुधनिवहः शस्त्रसमूहो यासु ताभिः काभिरिव आशीविषाः
सर्पाः तेषां कुलानितैः संकुलाभिः व्याप्ताभिः पातालगुहाभिरिव बालवैश्यमंदिराभिरव पुनः प्रकारांतरेण तदेवाह
पयंनाह अबलेति अवलंबनानां कानता पादानां मेघ ततः करसुवाव कर सतः तन रत्नानि मणिः कुलानि रत्नखंडान
येषु तैः शिखरनिर्मलैः सानुमध्यवर्तिभिः शिखिवकुलैः मयूरसमूहैः शृत स्याविद्धितस्य केकारवस्य कोलाहलः कलकलो

यं धुतैः एवंभूतैः क्रीडापर्वतकैः क्रीडाचलैः रूपशोभितं उज्ज्वलेति उज्ज्वलवर्णो यः कूर्चकोरलकः तेन भंगुरं घटितं आच्छादितं कनक
पर्याणं सुवर्णपल्ययनं याभिस्ताभिः अलंकारादियानि चामराणि तेषां कलापः समूहः तेन चुंबिताः स्पृष्टाः चलाः कर्णपल्लवाः या
सां ताभिः उपरुद्धो प्राप्तो यो निशाविनयो ताभ्यां निभृताभिः भृताभिः तत्र आशाः संनादितानां विनयो नम्रता अतएव कु
लवधूवनिताभिरिव ता अपि शिक्षाविनयाभ्यां निभृताः सुरेभिर्विधाभिः यामकरेणुकाभिः चतुष्किका दूषितनाभिः अश्व्यं कक्षां
तरंगदंतं रं यस्य तत आलानेति आलानस्तंभो गजबंधनस्तंभः तत्र निषण्णेन स्थितेन गंधमादननाम्ना गंधद्विपेनासनाथी
कृतः एकदेशो यस्य इति दूरेणान्वयः अथ गजं विशेषयन्नाह नवेति नवजलधरो नवीनमेघः तस्य यो घोषः ध्वनिः तद्वत् गंभीरं
अनुनादः मन्द्रो यो वेणुवीणारवः तेन रम्यं मनोहरं आस्फालिता वादिता या घर्घरिका वाद्यविशेषः तथा घर्घरं घर्घरशब्दं
मिश्रमित्यर्थः अनवरतं निरंतरं गीतं तत्र यत्र यत्प्रेक्षणार्थं प्रयुक्तं संगीतकमुच्यते तस्य यो मृदंगध्वनिः मुरजरवः तां
सन्नलयथास्याः तथा उत्कर्णं श्रवणं कुर्वता अतएव अमीलितानि मीलितलोचनत्रिभागानि नेत्रत्रिभागानि येन स तथा तेन य
द्वा गजानामवलोकनस्य भावोयमिति वा मितिवाम दर्शनकोटा अपस्व्यंदं तम्प्रीनिर्षण्णः स्थापितो हस्तो येन स तथा तेन अथ
मपि गजस्य स्वभावाविश्चलः स्थिरः कर्णतालो यस्य स तथा तेन कंचन मेनत गीतश्रवणमाहात्म्यं उभयोर्तद्वि उभयपार्श्वे अव
लंबते इत्येवं शीलो यो वर्णकंबलः पारिस्तोमः तस्य भावस्तत्ता तया विधा गारिणेन्द्रजलवालकेनैव आविष्कृतेति आवि
ष्कृतो यो धातुः गैरिकं तेन बिच्छिन्नं पक्षसंपुटं यस्य गजस्यापि कुक्षिनाछादितत्वेन बिच्छिन्नपक्षसंपुटत्वादिति भानः
तस्योपमानं आधोरणेति आधोरणा हस्तिपकाः तेषां गीतं गानं तस्मात् यः आनंदः प्रमोदः तेन स्रुतं विगलितं मदमु
धुरं कंठगर्जितं येन स तथा तेन मदेति मदजलं दानजलं तेन श्यामलः कृष्णो यः शंखः भालश्रवोंतरं तेन शोभितं विराजि
तं श्रवणपुटं कर्णसंपुटं यस्य स तथा तेन शंखो स्थालकादाश्चिकं वाविलयमरः रजनीति रजनिकरबिंबं चंद्रबिंबं नुं बंतात्व
दंतुकिमस्य संवर्तकाः बुद्धालोकविनाशकालीनामिधातिषां संसमूहः तद्वच्च यति अनुकरोति यः स तथा तेन शेषापद्भावे
तिकः प्रत्ययः अनेन स्वच्छत्वेन वर्तुलत्वेन च शंखस्य चंद्रसादृश्यं दर्शितं नीलच्छायासाम्यं चास्पष्टीकृतं कर्णांतिकर्णावलंबिना ९५

Dr. BHAU DAJI
डाक्टर भाऊ दाजी

कांचनमयेन स्वर्णनिर्मितेन अंकुशेन सणिना कृतकर्णपूरामिवविद्रुतश्रोत्राभरणामिव मुखमानं तं उद्धृताधारयता पुनः
कीदृशेन मधुकरकुलेन भ्रमरसमूहेन कृत्वा अलंक्रियमाणेन विभूष्यमाणेन भ्रामरं लांबिताननापेक्षयापीलितकपोलतलाभा
गौल्पा भागाः तत्र दोलायमानेन इतस्ततो भ्रममाणेन चंचलत्वसाम्यादुपमानांतरमाह कर्णेति द्वितीयेन भ्रमरेण कर्ण
चामरेणेव शुक्लरक्तानि रक्तं मादमंदेति मदजलं दानजलं तेन मलिनेन कृष्णेन तेन वर्णेनापि उपमानस्य साम्यमाविष्कृतं
तद्वचयवानां सगुणत्वं वर्णयितुमाह पूर्वेति अलघुत्वता अलघुतया पूर्वकायस्य पुरोभागस्य घनभागोवामनत्वं गजस्य
गुण इत्याशयेनाह वामनेति वामनतया न्यूनतया जघनभागस्य पश्चाद्भागस्य पण तस्मिन्नादेयोत्र आमादूपातालेति पाताल
तरमानसतवर वामुखात उत्तिष्ठता प्रादुर्भवता निशासमयेन चाविभावरीकालेनेव कोटेन परिस्फुरंती दीप्यमाना अर्धचंद्रः अ
ष्टमीचंद्रः तद्वक्तिना ध्वमणिना वर्तमाना नक्षत्रमाला आभरणं यस्मिन् स तेन परं सार्धचंद्रा नक्षत्रमाला तारापंक्तिः
यस्मिन्निति विग्रहः पुनस्तमेव विशिनष्टि प्रकटेति प्रकटितं आकृष्टं अरुणं रक्तं अतएव चारु मनोहरं पुष्करं शुंडाग्रं ये
न स तथा तेन कनेनव शारदारंभेण वधनात्य प्रारंभेणोवतत्र पुष्कराणि कमलानि राजीवपुष्कर इति कोशः नोपं पूर्वेवत
पुनर्विशेषयन्नाह वामनेति वामन इत्येणवनामनावतारेणेव उभयसाम्यमाह त्रिपदीति कृतोगावाहनः एकं पादं उ
त्क्षिप्य पादत्रयेणावस्थानं त्रिपदी तस्याः विलासो विभ्रमो येन स तथा तेन पक्षे त्रिपदी स्वर्गमर्त्यपाताललक्षणा तस्यां विला
सो विक्रमं येनेति भावः स्फाटिकेति स्फाटिकगिरिः स्फटिकाचलः तस्य तटेनेव प्रेणेव उभयोर्विशिनष्टि शिलामर्गेतिलग्ना सिंदूम
स्याप्रतिमा यादास्य दंतबंधीयस्य स तेन प्रतिमा प्रतिरूपकं गजस्य दंतबंधीचेत्यनेकार्थः पक्षे सिंदूरप्रतिबिंबितास्ति दूम
वस्य प्रतिमा प्रतिरूपकं यस्मिन् स तेन अतएव प्रसाधितेन वशीकृतभूषणपारिग्रहेणेव लंबितपलांशो कर्णपल्लवौ ता
भ्यां आहतं मुखं येन स तेन पक्षे कर्णपल्लवः श्रीपंचं अन्वयसक मागे पुनः प्रकारांतरेण विशेषयन्नाह उज्ज्वलेति उज्ज्वला
रक्ता यो पटुकंबलाः पट्टसूत्रा निर्मिताः बद्ध इति प्रसिद्धा वातेषां पटाः तैः प्रावारितानि आच्छादितानि एतानि येषां तैः र
सितेति रसिताः अगणितानां मधुर श्रोत्रसुखदो यः घंटिकाणां लघुकिंकिणीनां रवः स्वरः तेन मुखरैः वाचालैः कंठदेशे
तैः

कादंबरी
९५.

मंत्रिश्रेष्ठैर्विमंत्रितदृष्यत्प्रसिद्धचाण्डालोहिताः कृताः स्कंधकेसराणां वाला येषां ते रक्तवालाः स्याद्राहुत्वनेति वनराजानां अरण्य
हस्तिनां रुधिरेण पाटलाः रक्तवर्णाः नखराः सटाश्च येषामेवंभूतैः केसरिभिः अावद्धदूर्ययुग्मैः निबद्धयुगैर्निहितो ग्रन्थस्तो पायवसराधिः
तृणसमूहः तस्य न्यालवरं अग्रं तत्रोपविष्टाः मंदुरापालाः वाजिशालाया रक्षकाः येषां ते वाजिशालातु मंदुरेति कोशः आसं
नेति आसंनः समीपवर्ती यो मंगलगीतध्वनिः तत्र दत्तान्यथाकर्णा ये अंतरितकपोलयोरंतर्मध्ये धृताळिपत्रास धुराः
भिन्नाः सरसा रसोपिताः कुलिताः दिनमार्दिताः काकाः आर्द्रतंदुलाः कालास्य आर्द्रतंदुलाः इति कोशः तेषां कनकशुद्धरक्तम्ये
षांतैः भूपैति भूपालाः राजानः तेषां चक्षुर्भिः प्रत्युत्पादकैः मंदुरागतैः वाजिशालाप्राप्तिः एवं च वधितुरंगमैः रथैः उड्ढम
नंतराभिर्नंआ धाति अधिक्रम्य तनोमिलिति अधिकरणमंडपः तत्र गतैः आर्यैः प्रज्ञास्थैर्वेषानेपथ्यं येषां तैः अत्युत्तम
नवैआसनं तत्र उपविष्टैः स्थितैः धर्ममयैरिव धर्मनिष्ठैरिव धर्माधिकारिभिः महापुरुषैः अधिश्रितं आश्रितं पुनः कीदृ
शं यस्य २ कार्यस्य यस्य अधिकरणं तस्मिन् ये लेखकाः तैः आलिख्यमानं क्रियाक्रियमाणं शासनदृढं आज्ञापत्राणां दशनं
यस्मिन् अथ लेख्यकानाम् आज्ञाधीनानि अधीनि अधिगतं आतंलकक ग्रामनगराणां नामभिधानं येषां तथा तैः एकभव
नामिव अखिलं समग्रं जगता दृष्टं आलोकयद्भिः विलोकयद्भिः आलिखितानि आलिखितानि लेखितानि सकलभुवनस्य त्रिविष्ट
पस्य यो व्यापारः यत्र द्वारः तस्य भावः तत्ता तया धर्मराजो यमः तस्य नगरं संयमनीति ख्यातं तस्मात् व्यतिकरं अतिशयं द
र्शयद्भिः एतेन चित्रगुप्तलिखितोलेखीकरणेन यमनगरापेक्षया अपि अत्रसातिशयत्वं सूचितमिति भावः पुनः कीदृशं च
श्यमाणेन सेवकजनेन उत्पादितानि अधिक्षिप्तानि तिरस्कृतानि वयसः अथ सेवकजनं विज्ञापनाहि अभ्यंतरे इति अभ्यंतरराजसमीप
ये अवस्थिताः नरपतयो राजानः तेषां निगमः बहिरागमनं तस्य प्रतीक्षणं प्रतीक्षा तत्परेण आसक्तेन स्थानस्थानेषु
स्थानानि च स्थानानि च स्थानस्थानानि तत्र कर्मधारयः तेषु बद्धं मंडलं येन स तेन कनकोऽतिकनकमयः सुवर्णनिष्पन्नः योर्ध
चंद्रः अर्धचंद्रश्चित्रं तारागणश्च श्वेताबिंदुभिश्चित्रं ताभ्यां ज्वलकानि कर्बुराणि चर्मफलकानि तैः चंद्रतारकुलिमितवलाटा
दृष्टिरिति निशसमयमिव रात्रिकालमिव दर्शयता अन्योन्यं आलापयता स्फुरितेति स्फुरितं दीप्यमानं निशितं तीक्ष्णं य

तकरवालं खड्गं तस्य ये कराः करणाः तेषां प्ररोहा अंकुराः तैः करालितः दंतुरैः आतपो दिनकरालोको येन स तथा तेन एकश्र
वणपुटेन एककर्णपुटे घटितं संयोजितं धवलं दंतपत्रं येन स तथा तेन दंताचारो यं यदेककर्णे दंतपत्रपरिधानं ऊर्ध्वबद्धो
बद्धः मौक्तिकलापः केशकलापो येन स तथा तेन धवलेति धवलं यच्चंदनं तस्य स्थासकाः आभरणविशेषाः तैः लांछिताः बद्धाः
भुजौ हस्तदंडाः बाहुदंडाः यस्य तत्तेन बद्धस्वतिकवक्षस्थल ग्रामिति शेषः असिधेनुकाः छुरिका येन नानादेशपरिग्रहाः दाह्रअंध्रे
त्रअंध्राः तैलंगाः द्रविडः द्राविडदेशाः सिंहलः सीहलद्वीपं तत्प्रायेण तत्तद्देशान् एतद्देशोद्भवाः प्रायो बाहुल्येन संति यस्मिन्
इति वा स तेन सेवकजनेन नम्रकसेवकेन इत्यर्थः इतः परं स्त्रीमंतविशेषणानि आस्थानमंडपान्मध्ये मंडपः तत्र गतेन प्राप्ते
नयथोचितानि यथायोग्यानि यानि आसनानि विष्टराणि तेषु उपविष्टेन आतिदूपाकं कुर्वता दूरादेव रक्षोडां धूतक्रीडांप्र
मारयता दिवसानि यता अभ्यस्यता अभ्यासं कुर्वता अष्टापदः शारिफलं न यवि टकमित्यन्ये तस्य व्यापारं आस्फालयता
वादयता परिवादिनी वीणा चित्रफलके आलिख्य पट्टके भूमिपालो राजा तस्य प्रतिबिंबं प्रतिरूपं आलिखता लिपीकुर्व
ता काव्येति काव्यगोष्ठी आबध्नता काव्यस्य अर्थवर्णार्थं लग्नापवेशनेन उनबंधं कुर्वता इत्यर्थः परिहासकथां उपहास्यकथा
वचनरचनां आलोचयता बिंदुमती चित्रांक पिंविंदं प्राभुवतां प्रहेलिकां पूर्वी कां चिंतयता ध्यायता
नरपतिना राज्ञा कृतविरचितानि यानि काव्यसुभाषितानि काव्यसूक्तानि भावयता चेतसि भावनां कुर्वता द्रष्टुं पदं
पदं इत्यादिकं पठतां पाठं कुर्वता कविगुणान् नवीनकाव्यकर्तॄणां गुणान् तत्कालकाव्यकरणाद्रूपान् गृह्णता ग्रहणं
कुर्वता पत्राणि कतकोसंयुक्तानि तेषां भंगानरचना नवरेषान् उल्लिखता उल्लेखं कुर्वता वारविलासिनीजनं वारस्त्री
जनं आलापयता संभाषयता वैतालिकाः बंदिनः कुभाषितपाठकाः दिनांते गीतं गानं आकर्णयता शृण्वता अनेक
ति अनेकानि सहस्राणि संख्यापरिमाणं यस्य स तेन धवलेति धवलः श्वेतो योऽसौ उष्णीषपटः मूर्धवेष्टनपटः तेन आश्लिष्टानि
आलिंगितानि विकटानि विपुलानि किरीटानि कोटीराणि तैः संकटं संकीर्णं शिरो यस्य स तेन उष्णीषस्य श्वेतत्वात् किरीट
स्य मणिप्रभया रक्तत्वाच्च श्वेतरक्तत्वसाम्यात् अग्रस्थमासोसिताजटिः मदू च तेमानं यत शिखरं शृंगं तत्र लग्नं आकाशे तस्य
मेरुकं यस्मिन् भूतेन कुलपर्वतचक्रवालेन वर्धद्वारेण मूर्धाभिषिक्तेन सामंतलोकेन स्वदेशसमीपवर्ति

एतत्समूहेनाधिष्ठितमिति प्रागुक्तमेव आस्थानेति आस्थानात् उपवेशनस्थानात् उत्थितो यो भूमिपालो नृपतिः तस्मात्संवर्ति
तानां संघट्टितानां कुथानां परिलोमानां आसनानां रत्नखचितविष्टराणां च अनेकवर्णैः विचित्ररागैः रागिभिः समूहैः इंद्राय
धपुंजैरिव इंद्रधनुः समूहैरिव व्याप्तः शोभितः सभामंडपं तां संस्थानीयं स्पृशत पुनः कीदृशं अनवरतं निरंतरं वारवि
लासिनीनां गमनेन आगच्छतां निर्गच्छताम् आकुलितं व्याकुलीभूतं अथ च वारविलासिनीगमनं विशेषयन्नाह अमलेति अमला
निर्मला भूमिः तस्यां संक्रांतः यो मुखनिवहः तस्य प्रतिबिंबः तस्य भावस्तत्ता तया स्यात् विकासि तेषां ध्यातिगुणत्वात् उत्प्रे
क्षितविकचेति विकचो विकस्वरः कमलकृशणपुष्पाणां प्रकरः समूहो यस्मिन्नेवं भूतमिव संपादयता कुर्वता गतिवशेन गाम
नवशेन रणितानि शब्दितानि नूपुराणि पादकटकानि पादटाणि कंकणानि रसना च कटिमेखला तासां स्वनः शब्दः तेन
मुखरेण वाचालेन स्कंधे अवसक्तोऽपि तं कनकदंडयुक्तचामरं येन स तथा तेन एकस्मिन् देशे निषण्णः आसीनः चामीकरस्य
सुवर्णस्य शृंखला अंदुकः तया संयतो नद्धः भुजंगमो यस्मिन् इतस्ततः इति इतस्ततः समंतात् प्रचलिताः परिचिताः विश्वस्ता
भ्रमिता अनेकेति केसरिकाकुरंगाः कस्तूरिकामृगाः तेषां परिमलः आमोदः तेन वासितं सुरभीकृतं दिग्मुखं येन तत्
अनेकेति प्रत्येकमभिसंबंधः कुब्जाः पूर्वोक्तलक्षणाः किराताः पूर्वं व्याख्याताः वर्षधराः षंढाः बधिराः प्रसिद्धाः वामनाः
पूर्वं व्यावर्णितस्वरूपाः मूकाः प्रसिद्धाः तैः संकुलं व्याप्तं आश्चर्याद् दूरात् उपाहृतेति उपाहृतं आनीतं किंनरमिथुनं यस्मिन् त
त् आनीतं वनमानुषं अरण्यमनुष्यरूपं वनचरं यस्मिन् आबद्धेति आबद्धाः संयताः मेषाः हुडाः कुक्कुटाः चरणायुधाः कुररः पक्षि
विशेषाः कपिंजलाः गणोत्पाः लावकाः प्रसिद्धाः वर्तिकाः पक्षिविशेषाः तेषां युद्धं यस्मिन् उद्दीपितेति उद्दाप्येन कूजितं येषामेवंविधाः
चकोराः विषसूचकाः कादंबाः कलहंसाः हारीताः पक्षिविशेषाः कोकिलाः पिकाः यस्मिन् आलप्येति आलप्यमानाः संभाष्य
माणाः शुकसारिकाः यस्मिन् पुनः कीदृशं पंजरकेसरिभिः पंजरप्राप्तसूर्यैः सिंहैः उद्भास्यमानं उद्भावल्येन शोभ्यमानं अथ करा
रणाविशेषयन्नाह दूरभपतितेति दूरभपतितोद्धाराः तस्य परिमलः तस्मात् यः अमर्षः क्रोधसंभवः तेन लुंभितैः घूर्णितैः
अतएव निःकूजद्भिः निरर्थं गुंजद्भिः गर्जितं कुर्वद्भिः करिवारिणां पर्वतानां केसरिसारवत्वात् दृष्ट्वा जीवंतेति प्राणंतीति गिरि
गा ९६

या गुहाः कंदराः तत्र निवासिभिः अवस्थायिभिः मृगैरिति बलात्वनात् दानतीतिरित्यर्थः पुनः प्रकारांतरेण विशेषयन्नाह भवनेति
भवनहरिणकदंबकैः मदमृगसमूहैः लोचनप्रभया नेत्रदीप्त्या प्रायवलनं कर्बुरीकृतं दिगंतरं यस्मिन् कीदृशैः कांचनभवनं
सुवर्णसदनं तस्य प्रभा कांतिः तया लालिता उत्साहिता दावानलशंका वनवह्निव्यापरो येषां तैः अतएव उत्त्रास्यमानैः उत्प्राबल्येन
त्रासं प्राप्यमानैः लोलालताकाः कनीनिका येषां तैः भ्रमद्भिरितस्ततः पर्यटद्भिः उद्दामेति उद्दामः उद्धतो यः केकारवः तेन अनुमी
यमानं अनुमानविषयीक्रियमाणं मरकतकुट्टिमस्थितं अश्मगर्भबद्धभूमिस्थितं उपविष्टं शिखंडिमंडलं मयूरसमूहो यस्मिन् अती
तिव्यतिचारिणः अतिशीतलो यश्चंदनविटपि मलयजतरुः तस्य छाया आतपाभावः तत्र निषण्णाः उपविष्टाः निद्रायमाणाः
प्रमीलां कुर्वंतः सहसारसाः अस्मिन् अथ च अंतःपुरेण शुकस्थारभ्य अवरोधतनेन भवनेत्यारभ्य गणेनाधिष्ठितेन समुपेतं म
ट्टतं अभ्यंतरं मध्यं यस्येति दूरेणान्वयः क्रमेण कीदृशं त्यादि बालकेति बालकाजनेन कन्याजनेन प्रस्तुता प्रारब्धा कंदुकस्य गेंदुक
स्य पंचाभिर्दारुमयीभिः खलपुत्तलिकाभिः भृतं पंचालिकोच्यते तस्माच्च क्रीडायेन स तेन अनवरतेति अनवरतं निरंतरं संवाह्य
माना आरुह्यमाना या दोला प्रेंखा तस्याः शिखरमग्रं यस्मिन् क्वणितायां घंटारवतासां टंकाररवेन पूरितं भृतं आशामुखं येन भुजंग
ति भुजंगमस्य सर्पस्य यः निर्मोकः कंचुकः तेन शंकितः शंकां प्राप्तो यो मयूरः केकी तेन दृश्यमाणो ग्रस्यमाणः दूरोन्मुक्तः कलापो य
स्य स तेन सौधेति सौधाग्रात् अवतीर्णं प्रचलितं यत् पारयत कुरंगकलोचनं कुलं तस्य भावस्तत्ता तया आलोलितरुलस्य
या इत्यलिन्यः कमलिन्यः तासां वनेनेव कानने नेव पारायतानां नीलत्वसाम्यात् तदुत्प्रेक्षा अंतःपुरेति अंतःपुरिकाजनेन प्रस्तु
ताप्रारब्धा अन्यनरपतिवारितानां विरंचनक्रीडा यस्मिन् स तेन पुनः किंविशिष्टेन कपिभिः वानरैः आकुलीभूतेन अश्वानां
दृष्टिदोषबाधनार्थं अश्वशालायां कपयः स्थाप्यंते इति राज्ञामाचारः अतउक्तं अश्वमंदुरातः परिभ्रष्टाः बंधनात् विमुक्ता
: अतएव आगताः तैः अवेति अवलुनानि मार्ड्डितानि भुवनदाडिमीफलानि यैः आरंबरितेति आरंबरिताः आकुलीकृताः
अंगणांगणं तस्य सदकारपल्लवाः कृताकुलाः याः अभातिअभिभूताः पराभूताः ये कुब्जवामनकिराताः तेषां कर
तलतलकात् छिनानि चलित गृहीतानि भूषणानि याकिरद्भिः विक्षिपद्भिः विभूतैः कपिभिः वानरैः आकुलीभूते
न

कादंबरी।

९१

व्याकुलीभूतेनशुकेनेति शुकः कीरः सारिकापीलपाठ्ना ताभिः प्रकटितः प्रकटीकृतो यः सुरतमैथुनेविश्रंभालापः विश्वासालापः
तेनकलितः त्रपितः अवरोधजनो यस्मिन्सतेन प्रासादेति प्रासादस्य गृहस्य यानि सोपानानि आरोहणानि तत्र स्वल्पसमारोहणं
उपरिष्टाद्गमनं तेन चलिताः कंपिता रवकाना स्त्रीणां चरणावमर्कोः पादावलग्नैः मणिमयैः रत्नविकारैः पदैः प्रतिचरणाभि
न्यासमित्यर्थः रणद्भिः शब्दं कुर्वद्भिः तुलाकोटिवलयैः पादांगदवलयैः द्विगुणीकृतं द्विगुणतामापादितं कूजितं कलस्वनं रुतं यासि
तं या सं ताभिरेवंभूताभिर्हंसमालिकाभिः कलहंसपंक्तिभिः धवलितं शुभ्रीकृतं अंगणं चत्वरं यस्य स तेन ध्वनेति ध्वतं धारितं यैः
तं शालितं शोभितं धवलं श्वेतं दुकूलस्य क्षौमस्य उत्तरीयं यैः कलितं कलधौतस्य सुवर्णस्य यो दंडो यष्टिः तस्य आवलंबो विद्यते
येषां ते अतिवृद्धत्वात् दंडमवलंब्य गच्छंतीत्यर्थः पलितेति पलितं पांडुरं कृत्वाः तैः पांडुराः श्वेताः मौलयो येषां ते आधा
र अवष्टंभः तन्मयैरिव तादृक्कारैरिव मर्यादाकलितः तन्मयैरिव मंगलश्रेयः तन्मयैरिव गांभीर्य अलब्धमध्या आकृतिराकारा
येषां ते अतएव स्वभावेन अनुपाधिकेन धीराः धैर्यवंतः तैः उष्णीषो मूर्धवेष्टनं विद्यते येषां ते उष्णीषिभिः अतिवृद्धत्वपिंजर
तासिंदीप्तिवद्वदूर्ध्वशीर्षैरिव अपरित्यक्तः अनुष्ठितः सलीलारंभः यैः सत्वंसाद् संतस्य अवष्टंभः आधारो यैः एवंविधैः कंचु
किभिः सौविदल्लैः अधिष्ठितेन आश्रितेन अंगणानां विशेषणं एवंविधेन अंतःपुरेण समुपेतं सहितं अभ्यंतरं मध्यभागो
यस्येति रूपविशेषणमाह भावः प्रकारांतरेण गृहं वर्णयन्नाह लकोति … भवसंघसरद्ग्रामिव कैः रक्ताग्र
रुणां काकतुंडानां ये धूमाः तेषां पंक्तिः समूहः सनीतिसनीहारेणाद्गमेन वर्तमानमिवश्यामकुञ्जराः चतुष्किकागतद्वितिः ते
षां घटा समूहाः तस्य कराः शुंडाः तेषां सीकराः एव ताः तैः जलायात्रिः तया सह वर्तमानमिव तमाल … धिक
पंक्तिः तस्याः अंधकारैः तिमिरैः सौतिराग … मिव … अशोकांकं कोरुयः तैः सौतिम
द्रताराग्रगणेन नक्षत्रसमूहेन वर्तमानमिव कैः मुक्ताकलापैः मुक्ताप्रालंबैः सवर्षसतिस वर्षा समयेन प्रावृट्समयेन व
र्तमानमिव कैः धारायंत्रैः यंत्रगृहैः सौतिसद्रतडित्वता विद्युल्लतया वर्तमानमिव काभिः हेममयाभिः सुवर्णनिर्मि
तैः मयूरयष्टिभिः कलापिसमूहोपवेशनदंडैः सौतिसदुग्रहद्देवतेन वर्तमानमिव काभिः शालभंजिकाभिः पुत्रिका
भिः

त्रिवेतिक्रिवाद्य ईश्वरस्य भवनं गृहं तद्वदिव द्वारावलिताः दंडपाणयः प्रतीहारगणा यस्मिन् ईश्वरपक्षे कूष्मांडकादयो गणाः इ
रुष्टं अलंकारप्रधुपेतं यत्कवित्वंश्रष्ठं तद्वदिव उभयविशेष्यं नाह विविधेति विविधा अनेके ये वर्णा ब्राह्मणादय एकमु
ख्यसतातीप्रसमूहः श्रेणिः ताभिः प्रतिपाद्यमानः इत्याद्यमानः अभिनवो अत्यग्रः अर्थसंचयः द्रव्यसमुदायो यस्मिन्पक्षे विवि
ध वर्णश्रेणिभिः विविधाक्षरपंक्तिभिः प्रतिपाद्यमानः कथ्यमानः अभिनव अश्रुतपूर्व अर्थसंचयः अभिधेयसमुदायो यस्मि
न अप्सरसां तिलोत्तमाणां गणाः समुदायः तामिवप्रकटः स्पष्टः मनसो रमणानां सुंदराणां आरंभः प्रारंभो यस्मिन् पक्षे मनोरमा
रंभादेवांगनायस्मिनाद्यवसोनादिवासकरस्य गर्भस्य उदयः उद्गमनं तमिव उत्पत्तिया निपपावरेषु तदाके पुनःकमलानि सरोजानि
तेषां आमोदः परिमलो यस्मिन् नृत्यभंगश्लेषस्य द्वाउत्संतः प्रग्राकराः श्रीकारकाः कमलाद्वारण … तेषां आमोदः परिमलो
यस्मिन् इष्मा किरणाः सूर्यः ताम्रवातिलकस्याखराष्टियाय तो विद्वतः कमलवनजालवत कमलैर्वा उपकार उपकृतिः पूज्या
येनतत पक्षे निलकस्यानिदर्शोभयाकमलानां उपकारो विकाशाः पायें न तनाटकं तां उवंतद्वदिव पताकाविंडायं ताल स्थानां अंका
म ध्यंतेन शोभितं पक्षे पताकाइसविन्यासः अंकानाटके रूद्रेनाः तास्थां शोभितं विराजितं शोणितं पुरं बाणनामासुरस्य नग
रंत त्रदेवाकोऽदरतिप्रसिद्धं तद्वदिव बाणाः शराः तेषां यो योगः … तंसाहितं पक्षे बाणादित्यः … नामित्यर्थः
पुराणेति पुराणं … तद्विनाविभागेनाभिन्न … तया … शितः सकलभुवनस्य समग्रविष्टपस्य कोशः द्रव्य
समुदायो यस्मिन्पक्षे विभागेन अनस्थापितः … सकलभुवनकोशाः समग्रभुवनमंडलं येन संपूर्णेति संपूर्णः समग्रोयश्चं
द्रः तस्य उदयः तद्वदिव मदवः … द्रव्याणि … संवर्धितानि … यानि रत्नानि तान्येव आ
लोक … यस्मिन्पक्षे मदकराणां सुकुमारकिरणानां … संवर्धितः वेलां … समुद्रोयेन सनोलायाति
… अविच्छिन्नं अत्रुटितं महादानस्य मदस्राविणस्य संतानं परंपरा यस्मिन्पक्षे दानसंतानं मद
संततिः … सकलजीव … विष्टपस्य अवद्वारः अवद्वारणं तस्य कारणं निदानं त
द्यथं … सुवर्णतद्वेव गर्भे मध्ये यस्य तत पक्षे हिरण्यगर्भो ब्रह्मा … ईशानेति ईशानः ईश्वरः तस्य बा
हुवनं भुजवनं सरलतालबहुला … मदर्भः

कादंबरी.

९८

अधिष्ठितः आश्रितः प्रकोष्ठः एकदेशो यस्मिन्पक्षे महाभोगिनां महासर्पाणां मंडलसहस्रैः अधिष्ठितः प्रकोष्ठः कलाचिका य
स्मिन महान आभोगो विस्तारो येषामेवंविधानां मंडलानां खड्गानां सहस्रं तेनाधिष्ठितप्रकोष्ठो यस्येति वा महदिति महाभारतं ग्रंथं त
द्दिव अनंतानि असंख्यानि गीतानि गानानि तेषामाकर्णनं श्रवणं तेन आनंदिताः हर्षिताः नराः मनुष्या यस्मिन् पक्षे अनंतः
परमेश्वरः तस्य गीतां स्तुतिं तदाकर्णनेन आनंदितो नरः अर्जुनो यस्मिन् यदुवंशमिव यदुः नृपतिः तस्य वंशः संतानपरंपरा ता
व कुलक्रमागताः परंपरयागताः शूराः शौर्यगुणयुक्ताः भीमाः क्रूराकृतयः पुरुषोत्तमाः पुरुषेषु मुख्याः तेषां बलेन सैन्येन परिपा
लितं रक्षितं राजन्यानां गुप्तिकाप्रदानेन तद्रक्षां कुर्वतीति भावः पक्षे शैतनामविशेषः पितामहः भीमोनामकश्चित पुरुषोत्तमो
विष्णुः बलो बलदेवः एभिः पालितं कालितं तत्र राजितं धातुरिति शेषः व्याकरणं शब्दशास्त्रं तद्दिव अयं प्रथमः आद्यः अयं मध्य
मः अनुकृष्टाधमः अयं च उत्तमः सर्वोत्कृष्टः एवंविधा या पुरुषविभक्तिः तस्यां स्थिताय अनेके आत्मकारकाः ते आख्याताप्रति
पादिता सम्यक्प्रकारेण या दानक्रिया तस्यां योऽन्वयः तस्य प्रपंचो विस्तारः तत्र सुस्थितं कविनम्बाहिता मित्यर्थः पक्षे प्रथमपु
रुषः मध्यमपुरुषः उत्तमपुरुषश्चेति संज्ञां यं पाणिना प्रपंचितां विभक्तयश्च स्यादयः तामुख्याः आदेशाः तिसत्वतसप्रभृ
तयः कारकाणि कर्त्रादीनि आख्यातानि नव दशवा संप्रदानं चतुर्थी कारकं क्रियाभ्वादिः अव्ययानि उच्चैरित्यादीनि तेषां प्रपंचो
विस्तारः स्थितो यस्मिन उदधिः समुद्रः तद्दिव भयात भीतिः अंतः प्रविष्टं मध्ये समागतं यत् सपक्षाणां पक्षोपेतानां भूभृता
नां राज्ञां सहस्रं तेन संकुलं पक्षे सपक्षाः पक्षयुक्ताः भूभृतः पर्वताः ऊषंपू० उषेव उषा बाणासुरपुत्री अनिरुद्धः प्रद्युम्नतनयः
योः समागमः संबंधः तद्दिव तस्याः सख्या भूताचित्रलेखा तया अनिरुद्धाकृतिनाम्यां प्रति अनिरुद्धस्तानायन्निचेत्रि भुवन
मालिख्य दर्शितमिति पौराणिकी कथा तामधिकृत्य वा चित्रेति चित्रलेखाभिः आलेख्यपंक्तिभिः दर्शितः प्रकाशितो विचित्रो ना
नाविधः सकलः समग्रः त्रिभुवनस्य त्रिविष्टपस्य आकारः आकृतिर्यस्मिन तत् पक्षे चित्रलेखा नाम्नी ऊषापू० बलिर्नृपः तेन कृतो
यज्ञो यागः तमिव पुराणपुरुषैर्वृद्धपुरुषैर्वामनेन श्च अधिष्ठितं आश्रितं अभ्यंतरं मध्यभागो यस्य तत् पक्षे पुराणपुरुषो वामनो ९८
नः गृहीतवामनावतारः शेषं पू० ॥ कुंभिनी कुट्टिमपक्षः तस्य प्रदेशो यामिनीमुखं तद्दिव वितता विस्तीर्णा या शाद्वलिकारण

कलापः तद्वद्बकलंबद्भ्यां नवलंतस्य वितानं उच्छ्रेणो यस्मिन् पक्षे शाद्वलिकारणकलापेन धवलाम्बरमेव वितानं यामन्मितिविश्वदः
नरवाहनो राजा तस्य कथाको वक्ष्यत्विः तद्दिव अंतः संवर्धिताः अंतःपुरे वृद्धिं प्राप्ताः याः प्रियदर्शना हृद्यावलोकनाः राज
दारा राजदारिकाः स्वार्थे कः कथ्यते इति पूर्वस्य कारः ताभिः गंधर्वाणां देवगायनानां दत्ता उत्कंठा यस्मिन पक्षे अंतःसंवर्द्धि
ता प्रियदर्शना नाम्नी राजदारिका नरवाहनपुत्री गंधर्वदत्ता च तस्याः गांधर्वदत्ता कल्पाध्यायः तयोऽस्थिरविरहितयोः समागमो
कृत यस्मिन महातीर्थं वाणारस्यादि तद्दिव सद्यस्तकालं अनेकैः पुरुषैः प्राप्तं लब्धं अभिषेकेन फलं शरीरशुद्धिलक्षणं यस्मिन्प
क्षे अनेकपुरुषैः प्राप्तं अभिषेकात् स्नानात् स्वर्गादिपदबंधफलं यस्मात् प्राप्तिति प्राग्वंशः दानिर्मदात प्रागस्दं यत्सद्द्गमित्यर्थः त
मिव नानाविधाः आसवः सीधवः आसवः तेषां पात्राणि भाजनानि तैः संकुलं व्याप्तं पक्षे आसनपात्राणि मद्यपात्राणि मद्यासव
माधवको मैरेयसीधुरासवः इति कोशः निशा रात्रिः तस्याः समयः कालः तमिव सप्तविंशति भिः मुक्ताफलैः रचिताः नक्षत्रमाल्य
माभिरनेकाभिरलंकृतं विभूषितं पक्षे अनेकाः नक्षत्रमाला यस्य दृश्यंते यस्मिन प्रभातं प्रत्यूष तस्य समयः अवसरः तमिव पूर्वेद्वि
शा पूर्वदिग्भागेन कृदेशेन वा रागः स्नेहः तेनापि अनुमेयः मित्रस्य सुहृदः उदयो अभ्युन्नतिः यस्मिन लोकसंबंधेन समाग
तानामपि सुहृदो अतिगौरवं कालं थाबहुसंबंधेनागतानामिति भावः पक्षे पूर्वेद्विशाभागप्रांत्यकदेशे यो रागः तेन अनुमेयः अनुमा
नेयोऽपि मित्रस्य सूर्यस्योदयो यस्मिन् गंधिकः उपधाटिविक्रयकृत तस्य भवनं गृहं तद्दिव लानानंतरं केंद्राणां धूपः विलेप
नं अंगरागः वर्णकः वर्तिर्विलेपः ते कुंकुमनिर्मितःमित्य भंगाकृष्टयः ताम्बूलिकानां नागवल्लीदलविक्रयकाणां भवनमिवर्णीव
हितः कवकामुगंधनक्षीविलोपः कवंगदेवकुसुमंगकाचंद्रबालाकंकोलः कोशफलंपत्रंजातीफलंपत्रेण तेषां संचयाः संनिधि
र्यस्मिन्नित्यभंगाश्लेषः प्रथमः आद्यः वेश्यया दास्या योषिता समागमः तमिव अतिगांभीर्यात अप्रवादितः अज्ञातः हृदयाभिप्रा
यः चित्ताभिप्रायो यस्य पक्षे वृधस्य अर्थांतरः चेष्टाविकारो चेष्टा शारीराक्रिया तस्या विकारः विकृतिः यस्मिन इत्यभंगाश्लेषः कामु
कोकामयितायोजनः तमिव बहूनि नादूतानि प्रियप्रायाणि येषु एवंविधाः संलापाः परस्परालापाः सुभाषितानां सदुक्तानां रसा
स्वादाः तेषु रताः वाल्कुमार्याः अभीष्टायवाधनेन परस्परं कृतात्कारहृत यो यस्मिन्पक्षे यो गतितो तीयाब द्यूताद्रः धूर्तघूतक
न

कादंबरी

१०

तस्यमंडलमिवसमृद्धमिवदीयमानंयन्नाणिनूतनमडूलालंकरणंअर्कक्रांतिः तत्ररक्तोत्पलपत्रसंचयोयस्मिनअवरोधजनस्यमध्ये
यदलंकारादिकंप्रेष्यतेप्रदीयतेवानतस्यबाह्ये॥ लिपालिक्रियतइतिराजलिपिः पक्षेरक्तोत्पलपत्रसंचयोयोऽतिधूर्तैरपिसर्वप
रक्तोत्पलपूर्वकंगृह्यतइतितदुपमानंधर्मस्यप्रथमस्यआरंभः प्रारंभः तमिवअङ्गोपासमग्राः निर्जनाः तेषांमनः तस्यप्रल्हादनं
आनंदजनकमित्यभंगश्लेषः मदकलदन्तिनमदावनंतादिवश्वापदाः वनेव्याघ्रादयः मदेमृगयार्थंसंरक्षिताश्चद्विजाः पक्षिणस्त्रा
लणार्थंतैरुपपुष्टंसहितंरामायणंरामचरित्रंतादिवविनोदार्थंरक्षितानांकपीनांवानराणांकथावार्ताताभिः समाकुलंपक्षेकपि
कथादूतमलकथामाद्रीकुलंपांडुपत्नीतस्याः कुलंवडूदिवनकुलः सर्पद्वेष्टतेनअलंकृतांविनोदार्थंराज्ञांमदेनतसद्भावइतिभावः पक्षे
नकुलः सहदेवाग्रजः संगीतस्यप्रेक्षणार्थंप्रयुक्तस्यगीतनृत्यवाद्यत्रयस्यभवनमिवअनेकस्थानेषुआवरणापितंन्यस्तंमृदंगप्रति
कानांअंगंयस्मिनपक्षेमृदंगानिमुरजानिरघुकुलंदशरथकुलंतद्वदिवभरतः कोलूषः तस्यगुणेनकल्पकोकलेनआनंदितंपक्षे
भरतस्यदाशरथेः गुणः व्रतपालनलक्षणःज्योतिषमिवज्योतिःशास्त्रमिवग्रहाः इङ्गितरूपाणांग्रहणंमोक्षः तेषामिवदंडोद्विना
मोचनंकलाभागाः विज्ञानिकदंशाः तेषुनिपुणाः यस्मिन्पक्षेकोद्धोग्रहोमोक्षश्चकलापादशोभागाः तासांभागानांविभागाः ते
षुनिपुणंततसताणकमित्यर्थः नारदीयंपुराणंतद्वदिवआसमंताद्घूर्ण्यमानः लयमानोरणधर्मोयस्मिन्नित्यभंगश्लेषः यंत्रं
वीणांतद्वदिवान्नविधाः ग्रामः मनोज्ञग्रामः रसाःश्रृंगारादयः तेषांकश्चः आस्वादश्चवर्णंयेनततपक्षेविविधग्रामःसं
नानाविधरागरसैः कल्याणादागनायस्मात एदुम्सकुमारंयकाव्यंकृविकृतंतद्वदिवअन्यानिततानि स्वभावान्यवृत्तयः अ
ध्यवसायामनोगताभिप्रायाः तेषामावेदकं कथकंपक्षेभन्येनकविनाचिंतितांविचारिताः स्वभावाभिप्रायः सहज्ञोभिप्रा
यः तात्पर्यविषयीभूतोऽर्थइतियावततस्यआवेदकंज्ञापकंमहानद्याः शूद्रनदिन्याः प्रवाहओघः तमिवसर्वंयत्तदुरितंदुःखार
तंतस्यअपहारंपर्शसर्वदुरितंपापंध्वंसंद्रष्टंतद्वदिवनकस्याचिदपिनाकांक्षणीयंनाभिकांक्षणीयंअपितुसर्वस्यापिस्पृ
हणीयमित्यर्थइत्यभंगश्लेषः संध्यायाः सायंकालस्यसमयःक्षणः तमिवदृश्यमानः प्रेक्ष्यमाणश्चंद्रापीडस्य
सुतस्यउदयअभ्युन्नतिर्यस्मिनपक्षेचंद्रापीडईश्वरः सानंदसंध्यायांनत्यविधानादितिभावः नारायणोविष्णुः तस्यवक्षःस्थ
लं

भुज्ञांतरंतद्वदिवश्रीशोभातयायुक्ताःनिरकांतिःतेषांप्रभाकांतयः ताभिः भासितंप्रकाशितंदिगंतोयस्मिन्पक्षेश्रीलक्ष्मीरत्नंकौस्तु
भंशंखपृ०बलभद्रोरामः तमिवकादंबर्यानदृश्यमाणाक्षीतस्यासविशेषपक्षवर्णने आकुलामतियस्मिनपक्षेकादंबरीकापिशायनं
आहरणमिवाहुलमिवपामनोपादशायदर्शितंभूमंडलंयस्मिनपक्षेपप्रासतोऽग्रजात्तस्यउपदेशोवेदः तेनदर्शितंअन्येभ्यः
प्रकाशितंभूमंडलंयेनमतंसंदष्टमानमितानाग्नीमयूरः तस्ययात्क्रोदारंभः तेनचंचलंचटुलमित्यभंगश्लेषः कुलांगनाचा
कुलवध्वाः प्रचाराः संचरणंतमिवसर्वंदयतीतिसर्वदः परमेश्वरः तस्मातउपजातादुंकाभयंयस्मिनपक्षेसर्वदासर्वकालंचारया
जनः शालीनाजनः तमिवउपचारः मनाजनचतुरमित्यभंगश्लेषः दुर्जनः खलः तमिवअपगतःपरलोकात्रात्रवः तेभ्योभयंय
स्मिनपरलोकाभवांतरंअन्यजनाद्दुराचारितजनः तमिवअगम्यः परंग्राह्यः एवंविधानिपयोदेश्राः तस्यअभिलाषायस्मिनप
क्षेअगम्यानांविषयाभिलाषायस्मिनिवदुश्रोद्धः अगम्याविषयासक्तमपिप्रशंसनीयमितिविरोधः तत्परिहारस्तुअगम्यःपरं
ग्राह्यविषयोदेशः तदासक्तमित्यर्थात अंतकोयमः तस्यभटगणाः कुभटसमूहः तमिवकृतांकृतंयतस्करतंशोभनंकृत्यं
तस्ययोनिवाः तत्रानिपुणंचतुरंपक्षेकृतंपुण्यंतद्वदिवआदिमध्यावसानेषुकल्याणकरंशुभकारकमित्यभंगश्लेषःवासर
स्यदिवसस्यआरंभः तमिवपद्मरागैः रक्तमणिभिः अरुणीक्रियमाणंरक्तीक्रियमाणंनिशांतंगृहंयत्रतत धामागारंनिशां
तमितिकांडः पक्षेपद्मानांरागैः अरुणीक्रियमाणानिशांतानित्रियामांतायस्मिन्दिव्यामुनिगणावसिष्ठादितामिवकलापिनाम
सुराः तैःसनाथाः सहिताःश्वेतकेतवःसितध्वजाः तैःशोभितंपक्षेकलापीसनाथःश्वेतकेतुश्चत्रयोप्येतेदेवर्षयःतैःशो
भितंविराजितंभारतशास्त्राणिरैसमिवक्षतोविद्धिताः वर्मकवचंबाणाःशराःनवकाणिप्रसिद्धानिएतेषांसंभारःसमूहःतेन
भीषणंभयजनकंपक्षेरूनवमोद्रोणपुत्रः बाणाःशिलीमुखाः तेषांनकेपपरदलेपुरंभारःतेनाभीषणंपातालंवदुवामु
खंतदिवमहाकंचुकिनःसौविदल्लाः तैरध्यासितंआश्रितंपक्षेमहाकंचुकिनःसर्पाः वर्षपर्वताः क्षेत्रसीमाकारिणोचलाः
सप्तैवंतदुक्तंहिमवानकूटश्चनिषधोमेरुरेवचश्वेतःरुक्मीचशृंगीचसप्तैतेवर्षपर्वताः तेषांसमूहमिवअंतःस्थितानिम
ध्यस्थितानिअपरिमितानिअसंख्येयानिअलंकारायतस्त्वर्णोतनश्रृंगाकनकंविदुः तेषांकूटानियस्मिनततसंबंधतः

कादंब॰

१००

अपरिमितत्वेनश्रृंगंप्राधान्यंयेषामेवंभूतानिदृमकूटानिम् वर्णसमूहायस्मिन्श्रृंगप्राधान्यमान्वोश्चेत्यनेकार्थः पक्षेअप
रिमितश्रृंगाद्रिमकूटाचलोयस्मिन्महादुर्गमपिदुःप्रवेशमित्यतिशयोक्तिः अवंतीविषयोमालवदेशः तत्रगतमपिमागध
जनैःतगरमिंधदेशोद्भवजनैरधिष्ठितमितिविरोधः तत्परिहारस्तुमागधः युद्धनिवर्तिनोगायनाः तैरधिष्ठितमित्यर्था
तस्मात्तमपित्रधिमदपिभ्रमंतोनष्टालोकायस्मिन्इतिविरोधः तत्परिहारस्तुभ्रमंतोदेशांतरादागताः नष्टलोकाःस्तु
तिव्रताः नष्टाचार्यायाश्चयस्मिन्वित्यर्थातसमसंभ्रमंमनोगउपगतैः प्राप्तैः कृतःप्रणामोयेनैवंभूतैः प्रतीहारमंडलैः द्वारपा
लसमूहैः उपदिश्यमानः उपदर्श्यमानः मार्गःपंथायस्यसतथाबहुभिर्वैधैर्विघ्नप्रायःसोविधायदूरागततेनताहृशस्यद्
र्शनाभावात् द्वारपालैर्मार्गप्रदर्श्यतइतिभावः अद्यापितुराज्ञानसनितप्रमोदातिरेकेणविस्मृतान्यव्यापारत्वात तत्प्रदर्शनंय
त्नमेवेतिभावः तत्रमहाप्रवेशनंतरंसचंद्रापीडः भुवनांतराणीवसप्तकक्षांतराण्यतिक्रम्यपितरंतारापीडमपश्यदित्यन्वयः पुन
ःकीदृशः राजलोकेनप्रणम्यमानोनमस्क्रियमाणः अथराजलोकंविशिनष्टिसर्वतोनिसर्वतः समंतात्प्रचलितेनउत्थितेनतु
मारागमनप्रतीक्षयापूर्वंकृतंविहितंअवस्थानंअवस्थितिर्येनदूरादेवपर्यस्ताःनम्राःयामौलयःशिरांसिमुकुटानिवातेभ्यः
शिथिलिताः श्लथीभूताःयेचूडामणयः तेषांमरीचिभिःचुंबितंआश्लिष्टंनखधवलंयेनप्रत्येकशःप्रत्येकंप्रतीहारःद्वारपा
लःतेननिवेद्यमानेननिवेद्यमानेनमादरंयथास्यात्तथाक्रियाविशेषणंपदे२प्रतिपदंअभ्यंतरात मध्यप्रदेशात
विनिर्गताभिःबहिर्निःसृताभिःआचारेशुशिक्षिताकुशलाभिःनिपुणाभिःअंतःपुरवृद्धाभिःमहत्तरिकाभिःक्रियमाणं
अवतरणमंगलंयस्यसः अथराजानंविशेषयंनाह अभ्यंतरेतिअभ्यंतरेमध्यगृहेअवस्थितंकृतावस्थानंपुनःकीदृशं
पुरुषैः आवृतंपरिवारविशेषयंनाह अनवरतेतिअनवरतंनिरंतरंयतशस्त्रग्रहणंतेनयाश्यामिकातयाआलीढं
आश्लिष्टंकरतलंहस्ततलंयेषांतैः करचरणकोपनयशोभितानिहृदयेत्यर्थः तेषामप्यावरणेशस्त्रग्रहणगतिप्रेक्षणा
नामेवाभावःस्यादित्यर्थः असितंयत्कृष्णमालनंतेनभास्वतमाच्छादितंशरीरंयेषांतैः कौरवआलानस्तंभैरिवगजबं
धनस्तंभैरिवअसितत्वसाम्यादृढत्वगतैतिगजस्यदृढत्वनिर्णयोमदृष्टांतस्तस्ययःपरिमलःतस्यलोभेननिरंतरंनिलीनात्य

१००

मधुकराः भ्रमराः तेषांपटलानिवृंदानितैःशिरोरुहैः व्याप्तैः कुलक्रमागतैः परंपरायातैः इरासः महान्अन्वयोवंशोयेषांतैः अनुरक्तैः
श्रीतमद्भिःमहाप्राणतयामहापराक्रमतयाअतिकर्कशतयाअतिनिष्ठुरतयाचदानवैरिवदनुजैरिवआशयाःचित्ताभिप्रायाः
आकाराःआकृतिताभ्यांसंभाव्यमानःपराक्रमःमाहसंयेषांतैरेवंभूतैःसर्वतःचतुर्दिक्षुशरीररक्षाधिकारनियुक्तैःआत्मरक्षकैः
पुरुषैः परिवृतंपरिवेष्टितं उभयतःपार्श्वद्वयेवारविलासिनीभिःवारयोषिद्भिःअनवरतंनिरंतरं धूयमानंवीज्यमानंधवलचामरं
यस्यसतंपुनःकीदृशंहंसवतधवलेयनशयनतलेनाप्यालंकृतनिषण्णाश्रितंकुमिवमंदाकिनीगंगानस्यपालिनाश्लेषमुरकुंजरमि
वऐरावणमिवशयनतविशिनष्टिअमलेतिअमलंनिर्मलंयत्पुलिनंसिकतंतत्स्यनलंतद्वतशोभिनीविराजिनिअन्वयत्पुप्रागोवा
कःआलोकयविलोकयइतिप्रतीहारवचनानंतरंद्वारपालोक्तेःपश्चात्अतिदूरादतिदविष्टदेशातअवनतेननम्रेणचलितःकं
पितःचूडामणिःशिरोमणिःयस्येवंभूतेनाशुरसाभरतकृतप्रणामोयेनतंपुनः२वीक्ष्यांहूतंआगच्छ२इतिअभिधानः
निर्गताः प्रसारितेविस्तारितेभुजयुगलंबाहुयुग्मंयेनसः शयनतलादीषतत्किंचितउच्छ्वसितांईषोद्गतामूर्तिःशरीरंयस्यसः आ
नंदजलेनप्रमोदबाष्पेणपूर्यमाणंभ्रियमाणंलोचनेनेत्रेयस्यसः आनंदरूपमभिव्यंजयंनाह समुद्गतेतिसमुद्गतःप्रादुर्भूता
यः पुलकःरोमांचःतस्यभावलतातयासीव्यन्निवसंतनंकुर्वन्निवएकीकुर्वन्निवतन्मयीकुर्वन्निवपिबन्निवअत्यादरेणपानंकुर्वन्
वपितुर्निकटंविनयातिशयव्यंजयंनाह विनयेतिविनयातवैनयिकगुणेनअवनतंनम्रीभूतं पिताताराषीडःचंद्रापीडंआलि
लिंगपरिष्वक्तेपूर्वंआलिंगितःपश्चाद्नुनःविभक्तीभूतःपितुःताराषीडस्यचरणयोःपादयोःपीठंपदासनंतस्यसमीप
अंतिकेतांबूलकरंकवाहिन्यापिंडीकृतंआत्मस्वकीयंउत्तरीयंसव्यरंशीघ्रंआरानीकृतंविष्टरीअपनयदूरीकृत्यइतिशब्दः२
वदन्भुवनअग्रचरणेनतसमुत्सार्यदूरीकृत्यचंद्रापीडःक्षितितलेएवभूमावेवानप्रसादउपविष्टवान् तदनंतरंतदुपविश
नानंतरंराज्ञाताराषीडेनमकतानिर्विशेषंयथास्यात्तथाउपगूढःआलिंगितांवेगंपायनःनिहितशापेन अस्यांसनेचंद्रापी
डासनेन्यषीदतउपाविशत्तावत्तस्मिन्नवसरेतस्याश्वासनोपदेशःतेनानिश्चलानांवारांगनानांवारविलासिनीनांनेत्रपातैः
अवलुप्यमानइवआच्छाद्यमानइवदृष्टिपातांविशेषयंनाह समोतिसदृशअभिलाषाभिःनर्तमानैःसाभिलाषैःसहस्यसादे

वः

DR BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी स्मारकम्

कादंबरी

१०१

अनिलेनवायुनाचालितंकंपितंयत्दुकूलपटलमालातदूरदीर्घीकृतंयतः आक्षिप्ताकृष्टाकानरलोकानांचलताराकृतीनिक्रममाणश्चसारंग्रथा
नंयथापुतः मुहूर्तमिवाल्पकालंतत्रएवसमर्पितस्तत्रअवस्थानंतत्रतादृशवत्सहितपुत्रगच्छवत्सपुत्रवत्सलांपुत्रदृशिनांमातरंजननीदर्शनस्य
लंसंतद्दर्शनंतंतंतांअभिवाद्यपादग्रहणंकृत्वायथाक्रमंयथानुक्रमंसर्वाःजननीःउपमातृःदर्शनेनआनंदयन्प्रमोदयन्इति
दूतर्थपित्रातातापीडेनविसर्जितःविसृष्टःसविनयंयथास्यात्तथाउत्थायउत्थानंकृत्वानिवारितःतत्रवरक्षितःनारीजनपरिच्छेदे
मेमेसंभृतःविशंपायनादुत्थायअंतःपुरमध्येवत्सायाम्येनएवपालितेनउपादृश्यमानवत्सोअंतःपुरंआययौसमागमइति
अंतःपुरंमातरंजननंतांगमनमश्वकेद्वारद्वारेणान्वयःअथमातुर्विलेपनानिधवलकुंकुमानिअलंकृतानिआच्छादितानिद्वाराणिच
वांतिःअनेकेयेकालरास्यातिःशुद्धांतवर्जितेशुद्धांतमंतर्वंशान्तःपुरंतत्रनियुक्ताःआंतर्वंशिकाःकंचुकिनःतेःसमंतात्सर्वतः
परितांपरिवेष्टितांकैःक्षमिवक्षीरोदकल्लोलैःक्षीरसमुद्रतरंगैःपरिवृतांश्रियमिवलक्ष्मीमिवपुनःक्रीडाजलमध्यान्निर्गताभिः
धृतातपत्राभिःविलासिनीभिःविलोकनीयावर्णनीयाकृत्यमार्णाअथचलातपत्रीनांविलेपनानिअतिप्रशांतःअतिशांतःआकारोयासां
ताभिःकुमार्यैःनरकंयदंबरंतस्थंतद्दूरयंतीभिर्वृद्धाःताभिःसकलाःसमग्रायेकंकाःतैःवंधाभिःवंदनीयाभिःरसंवत्सरा
ण्यादाद्दृष्टाभिःविप्रलंबाःकंचायमानाःश्रवणपाशाःकर्णपाल्योयासांताभिःविद्धांतात्अनेककथाप्रबंधाःतासांदत्तांता
वार्तायाभिस्ताभिःपूर्वंभूताःभूतपूर्वाःएवंविधाःपुण्याःपवित्राःकथाःसंबंधाश्चकथयंतीभिःप्रतिपादयंतीभिःदत्तहासा
नप्रवरंशांतानुवाचयंतीभिःपठंतीभिःपुस्तकानशास्त्राणिधृताभिःधारयंतीभिःधर्मपदेशानिनेदयंतीभिःज्ञापयंती
भिःपुनरश्रामंयावद्वाग्यंनारूढःपरचितैविद्युपरचितैःविद्वद्भिःस्थानेःविधानेपथ्यंभाषान्चयेनसतथातेनतदीर्घआतंकि
ष्टांनपृकंप्रमाथनंप्रतिकर्मयेनैवंवर्धनवर्षपरजनेनसंवदजनेनउपसेव्यमानांपर्युपास्यमानांकामंदत्यातेषांलक्षणंयथा
शैलस्पशलाःप्रथमाःकुलाबालाश्रस्त्रीस्वभाविनःआत्मानदृष्टाःकार्येषुतर्वेवर्षवरास्मृताःअनवरतंनिरंतरंअभिधूयमानःव्य
यमानःव्यालव्यजनकलापःचामरसमूहोयस्याःसातांअंगनाजनेनस्त्रीजनेनचउपास्यमानांसेव्यमानांअंगनाजनंनानिवे
षयंनादूनसनैनिवसनानिवस्त्राणिआभरणानिभूषणानिकुसुमानिपुष्पाणिपटवासःपिष्टातःतांबूलंनागवल्लीदलानि

तालवृंतंव्यजनंअंगरागःविलेपनंभृंगारःकनककलशःएतानधरंतीतिधारिणीतेनधारिणीकादृशेनमंडल्याउपविष्टेनस्थितेनअन्वय
क्रमागतांकःपुनरपिप्रागतांकाःपुनरविविक्षेपतेतांनीचाविक्षेपयश्चादृपयोधरेतिपयोधरयोःकुचयोरवलंबीमुक्तागुणोहा
रोयस्याःतांकान्तानामपुजलेनमुक्ताजालपुष्पजलेनउपमानांतरंप्रदर्शयन्नाहअचलेतिअचलयोःपर्वतयोःमध्यअंतरेस्रवंता
वहमानःगंगाप्रवाहोयस्यांएवंभूतांमेदिनीमिववसुंधरामिवसर्वसहत्वात्तस्याःएवउपमानंआसन्नेतिअसन्नःसमीपवर्तीया
दर्पणःआदर्शःतत्रपतितःमुखप्रतिबिंबोयस्याःतांअत्रार्थेउपमानांतरंदर्शयन्नाहअर्केतिअर्कबिंबंसूर्यमंडलंप्रविष्टंशशि
मंडलंयस्यामेवंभूतांदिवमिवअमावास्यामिवतस्यामेवशशांकबिंबस्यार्कबिंबेप्रवेशात्अत्रादर्शस्यसूर्यबिंबोपमानंमुखस्यश
शांकबिंबोपमानंराज्ञाअमावास्योपमानमितिभावःसमुपसृत्यपार्श्वंसमागत्यअन्वयक्रमागतांकःनपुनरर्थसाविलासव
तीतंमकंतंससंभ्रमंसवेगंपादपातितप्रणाम्यपार्श्वपरिवर्तिनिनिकटस्थायिनिपरिजनेपरिच्छदेआसांसंपादनदत्तनियोगक
रणाभितोसन्यपिस्वयमेवआत्मनेवकृतंविहितंअवतरणकंउन्मादककर्मविद्यापाययामासहृदयेननेतसाअंतर्मध्येशुभा
तानिकल्याणदातानिध्यायंतीचिंतयंतीअथहृदयाविरोपणानिस्नानकृतइतिप्रस्तुतापयःपूर्णोबोपयोधरौतास्यांक्षरं
तोयंपयसांबिंदवःतेषांछलेनमिषेणद्रवीभूयसाभूयानिर्गतेनवदेहःप्रसर्पतैवस्नेहआभ्यंतरप्रीतिःतेनआन्नेनआनुले
नव्याप्तेनमूर्धनिइनमांगेउपाघ्रायचुंबनीकृत्वाम्रचिरंचिरकालंआश्लिष्यआलिंगितंअनंतरंचातिआलिंगनानंतरं
तर्थयत्रबंबतघृतमितिवृतायथोचितायथायोग्यःसमुपचारःप्रियवागाद्यापारोयत्रेतियथास्यात्तथाआश्लिष्यआलि
गितःपैत्रीयायनोयस्यासाश्चयंउपविश्यचिनयातअयानितलेसमुपविष्टंआसादितंसंआकृष्यवलात्कर्षणंस्तुलाअनि
च्छंतमपिमातुःश्रमसंभयातअंकपीठंउत्संगंक्रीडंआरोपितवतीआरोप्यासमंप्रमसवेगंपरिजनेनपरिच्छदेनउपनी
तायांआनीतायांआसंध्यांनेत्रपार्श्वेशुंपायनेउपविष्टेस्थितेसतिचंद्रापीडंपुनः२वारं२आलिंग्यउपगूहनंविधायल
लाटदेशअलिकप्रदेशेचबाहुभूशिरांतरेभुजशिखरयोःस्कंधयोःमुहुः२वारं२करतलेनस्वपाणितलेनपरामृशंती
परामर्शनंकुर्वतीपिकासवतीतमवादीनतमवोचत्तांकुमारंयत्तआदयवत्सपितृदृष्टेवसकठिनंकठोरंहृदयंयस्यएवं

विधृतविततानकः येन तत् विदीर्णं दृष्टो यं आकृतिः आकारः त्रिभुवनेऽपि तदीयापत्यनीयामदृष्टं कालं अप्यस्तं। यं तं एता
वन्मात्रं दृष्ट्वा ये दैवं भिताप्राप्तिका अतिदीर्घोऽपि कालं दमांशुदृष्टेन यंत्रणा प्रयत्नेनापि यंत्रणं कथं सोढवानसीत्याश्चर्यं
तेन च बालस्यापि मतः कर्मोऽप्येवमद्भुत चैर्यं अहो इति पूर्ववत् अर्भकेऽबालकेऽतथापि विगलितं दूरीभूतं शिष्टजनाः बालजना
तेषां बालकीनृकतेन अघवलप्युलंघ्यं भत्तेहृदयं अहो इति। गुरुजनस्यापरि असाधारणा सर्वा भक्तिः यस्याऽपि तु जनक
स्य प्रसादात् मातृत्यात् समस्ताभिः समग्राभिः विद्याभिः उपेतः सहितः आलोकितोऽसि वीक्षितोऽसि एवं पूर्वोक्तप्रकारेण अ
चिरेणैवकालेनाल्पकालेन अनुरूपाभिः योग्याभिः एनं कुमारं पर्यंकुं बलत्तुं वनं सतवतीनां दृष्टो जल्पिते न अवनतं
नम्रीभूतं कस्मिन्कपोले गलत्पारंभागे आत्मनो मातुः मुखप्रतिबिंबो गर्भे यस्मिन मुखस्य कमलसाम्यादेव विकसितं
विकचैः विकस्वरैः कमलैः कृतो विहितः कर्णपल्लवावतंसो यस्मिन एवं यथेति पूर्वोक्तप्रकारेण तत्रापि मातुः समीपे पिन अतिचि
रं न अतिचिरकालमेव स्थित्वा अवस्थानं कृत्वा क्रमेण परिपाट्या सर्वतः पुराणि समग्राणि अवरोधानि दर्शनेन आनंद्य आमा
प्रमोदयामास राजकुलद्वारप्रतीहारीमार्गेण निर्गत्य बहिरागत्य बहिः स्थितं इंद्रायुधमश्वमारुह्य तथैव पूर्वोक्तप्रकारेण तेन
पूर्वोक्तेन राजपुत्रलोकेन अनुगम्यमानः शुकनासं मंत्रिणं द्रष्टुं विलोकयितुं आर्यस्येत्यन्वयः यावत्प्राप्तवानिति तत्रैव तस्य श्
कनासस्य गृहद्वारमासाद्य शुकनासभवनविशेषेत्यन्वयः अथ गृहद्वारं विलोक्य यंनाद्यामीतियामानस्थिताः चतुष्किकायां स्थि
ताः विविधानां गजानां घंटाः समूहः तयासंकटं सम्बाधं प्रवेशमशक्यं अनेकशत तुरंगाः तुरंगमा तेषां सहस्राणि तेन संबाधा
सहितं अपरिमिता अपरिमिताः असंख्याः येजनाः मनुष्याः तेषां समूहः भिन्नजातीय नरगणाः तेषां सहस्राणि तेषां संम
र्दः अन्योन्याघातः तेन संकुलं अकंदे श्णक्रांते उपविष्टैः स्थितैः सहस्रशः निबद्धानि च अनेकानि येऽनेकानि यानि का
र्याणि तद्दर्शनैः अर्थिभिः दर्शनार्थं अवलोकनार्थं उत्सुकैः उत्कंठितैः समंततः सर्वतः विविधानि यानि शास्त्राणि
तान्यंतःदानं प्रोषधं तेन उन्मीलितानि विकाशं प्रापितानि प्रतिभा च बुद्धिर्येषां तैः अपरैरपि अवस्कन्नैः सव्यकामि १०२
चणाविन येन अनुगामि विद्यते येषां तैः तदुणानुरागेणापि नयाद्विमेवकाभूतैरित्यर्थः धर्मपटैः श्रवणगोष्ठितैः आच्छादि
तैः

ज्ञानाय मुनीनां अर्थं यां ध्यवतपस्विनां यत आसनमारतं तस्य पथो मार्गः तत्र धौरेयैः धुरंधरैः तथा रक्तपटैः रक्तांबरैः पाशुपतैः
शैवैः द्विजैः आस्तीर्णैः श्वाद्रवानिवां महार्हं दुः आसेव्यमानं उपास्यमानं अभ्यंतरप्रविष्टानां ध्यानानां सामंतानां सदे द्वारपार्श्वं
वर्तिनां च तत्सदृशाः कार्णाभिः धेनुकाभिः आकीर्णं व्याप्तं अथ कार्याणि निवेदयंति तद्वचनैः तप्ताः अग्रिमो भागो घनं
तत्र उपविष्टा स्थिता ये सामंतास्तेऽपि पुरुषाः तेषां प्रसंगाः संगतिषु भवाः स्थिताः दुर्गुणाः कृथाः वर्णपरिस्रोमायासु ताभिः अति
अतिचिरं बहुकालं यदवस्थानं तस्मात् योऽनिर्वेदः खाद्यमानं तेन प्रसुप्ताः निद्रां प्राप्ता आधोरणा हस्तिपकास्तेभिः सह
पर्याणेन पल्ययनेन वर्तमानाः ताभिः निश्चलं चेष्टारहितं यदवस्थानं तेन मस्तकायितानामिः संजातनिद्राभिः एतादृशं शुकनासंगृह
मासाद्य प्राप्य सलंगसवंगः प्रधाविते अतित्वरया तामसः द्वारदेशवर्तिनः प्रतीहारपुरुषैः द्वारपालकैः आनिवार्यमाणोऽपि
अतिवध्यमानोऽपि राजकुलद्वाराद्यांगणं एव राजपुत्रैः तुरगात् अश्वात् अवतीर्णवान द्वारेति द्वारदेशप्रतोलिकाया
वरुणपतः तुरंगास्तेन मः वेगं प्राप्य नमचलं व्याकुलं व्यापुरः प्रधाविते अग्रतः द्राग्प्रचकितैः समुत्सारितो दूरीकृतः परिज
नो यैः तथैव पूर्ववत् प्रतीहारमंडलैः उपदिश्यमानः उपदेशविषयीक्रियमाणः मार्गः पंथा यस्य स तथा तत्पूर्वं वलितानं
पिता मुकुटानां कृतनतिरपि ततः सामंतैः सर्वार्थसमाप्तिं समुपस्थिते रसौ इत्याद्येषां यतिउत्थानं कृतवत्यः प्रणम्यमान
नमस्क्रियमाणः तथैव प्रचंडायप्रतीहाराः द्वारपालकाः तेषां हुंकाराः दुःकृतयः तेभ्यो भयभीतिः तेन मुक्तं भवनमानं तासमा
श्रयनपरिजनोयेषु तानि प्रचालितानि प्रचलितानि तस्ततो वेशिताः आवेशितास्ते सयहयः तस्याचकितं तांक नयनं
तं चर्चितस्य चरणशतेन पादशतेन चलितां कंपितां च संभारपृथ्वी येषु तानि एवंविधानि कक्षांतराणि गृहप्रदेशानिकृशा
प्रकोष्ठकटौ तात्वामध्ये भवं पनवोविविधः निरीक्ष्यमाणः विलोक्यमाणः नवीन वनवाः नवीनाः सुधा वयनदातासु
धया अवदाताः उज्ज्वलाः ये प्रासादाः तैः निरंतरं व्याप्तं दृष्टा समवराजकुलं शुकनासभवनं विवेकप्राविष्टवान प्रविश्य च प्र
वेशं कृत्वा अनेकान अनेकानां नरेंद्राणां यतः दृष्टं तन्मध्ये उपाश्रितं अपरमिव अन्यामिवापितरं तत्र नकुउपविष्ट उपविष्टतः
नयोयेन सत्वरं तथा दृष्टत दर्शित उत्थानं तेन मौलिना शिरसा शुकनासं च वंदनमस्कृतं शुकनासः तं चंद्रापीडं गाढं यथा स्यात्तथा

कादंबरी·
१०३

आलिलिंग उपगूढवान् चाक्रमसंभ्रमं सवेगं समुत्थाय उत्थानं कृत्वा वैशंपायनेन स्वसुतेन समं सार्थकेन प्रेम्णाश्लिष्टेन अथ शुकनासेन अंगविशे
षयंनाद् अन्विति अनुपूर्व्या अनुक्रमेण उपितौ राजलोको यस्मात आदरेण सद्भवर्तमानं सादरं यथा स्यात्तथा अभिमुखं संमुखं
दत्तानि अविरलानि अनवच्छिन्नानि पदानि येन स तथा प्रदर्शित प्रदर्शनेन प्रमोदेन विस्फारिते विस्तारिते ये विलोचने तयोरागता
आनंदजलकणाः यस्य स तथा पूर्वमालिंगितः पश्चादनु कथं सादरेणोपनीतमानीतं रत्नासनं सिंहासनं अपहाय त्यक्त्वा अवनावेव
पृथिव्यामेव राजपुत्रः चंद्रापीडः समुपाविशत उपविष्टः तदनु पश्चात् वैशंपायनः उपाविशत उपविष्टे वराजपुत्रे शुकनासः क्षौम
कंडुकनाशं विहाय अखिलं समग्रं अन्यत् अवनिपालचक्रं राजसमूहं उज्झितं त्यक्तं निजासनं आत्मीयासनं येन तत् अवनि
तले पृथ्वीतले अभजत् अनिश्चयत क्षणमिति क्षणमात्रं तूष्णीं मौनं स्थित्वा च शुकनासः समुद्गतः प्रादुर्भूतः प्रीत्याश्लिष्टेन पुलकः रो
मांचो येषु अंगविशेषेषु आवेद्यमानो हर्षः प्रकर्षोत्कर्षो प्रमोदो यस्य स तथाभूतं चंद्रापीडं अब्रवीत् इदं तातेदं पुत्र तातः पितापि
त्र यो गतिकोग्राः बहुनिश्चितं अद्यास्मिन् दिने देवस्य तारापीडस्य समाप्तविद्यं परिपूर्णीकृतविद्यं येन वत्सविथं उपारूढयौव
नं संप्राप्ततारुण्यं भवंतं त्वां आलोक्य सफलं गतचिरकालेन भुवनराज्यफलप्राप्तिः त्रिभुवनाधिपत्यफलोपलब्धिः उपजाता प्राद
र्भूता अद्य गुरुजनानां पूज्यजनानां सर्वाः आशिषः आशीर्वादाः समृद्धाः संपत्तिभाजः बभूवुः अद्य अनेकजन्मांतरोपार्जितं
अनेकभवार्जितं भवदंतं शुद्धं कर्मः फलितं फलवत् संजातं अद्य कुलदेवताः कुलाधिष्ठात्र्यः प्रसन्नाः प्रसादवत्यः अपुण्य
भाजां अधर्मवतां अभाग्यवतां त्रिभुवनस्य आश्चर्यस्य विस्मयजनकः आश्चर्योत्पादकः पुत्रत्वं सुतत्वं प्रतिपद्यंते भजंते
इति मद्वृत्तांतरेदं वयः अवस्था इदं यत्परिदृश्यमाना अमानुषी मनुष्येषु असंभाव्यमाना एतादृशी शक्तिः पराक्रमः इदं स
र्वविद्याग्रहणसामर्थ्यं अहो इत्याश्चर्ये धन्याः भाग्यवत्यः प्रजाः प्रकृतयः यासां प्रजानां भरतः आदिभिः भगीरथस
गरपौत्रः ताभ्यां प्रतिमः सदृशः भवान् त्वं पालयिता रक्षकः उत्पन्नः किमिति प्रश्ने खलु निश्चयेन वसुंधरया पृथ्व्या अवदातं
शुद्धं कर्म कृतम् आचरितं यया त्वं भर्ता प्रभुः समासादितः प्राप्तः हरिवक्षःस्थले विष्णुभुजांतरे योनिवासो वसिति तल्लक्ष्मणेया
सततग्रहो हठः तद्वसतिनतया तदासत्तया तन्निश्चयेन लक्ष्मीश्रीहृतादिः यतो तिविशेषः याः श्री भवंतं त्वां विग्रहवती शरीर

धारिणी उपसर्पति ना भुपैति अमूर्तरूपेण यद्यप्यनुसरति तथापि न मूर्तिविग्रहरूपेणेत्यर्थः सर्वथेति सर्वप्रकारेण कृतार्थ
टीः यावत बाहुना भुजेन वसुंधरा भार पवित्रा सद्भजनकेन समं वद धारय इत्युक्त्वा बलवेनद्वादशांगलेन महाघराद्य इति पूर्वो
ना प्रकारेण अभिधाय उक्त्वा चकारः समुच्चयार्थः स्वयं आत्मना आभरणानि आभरणानि भूषणानि वसनानि वस्त्राणि कु
कमानि पुष्पाणि अंगराग गोरोचना विलेपनं एतत्प्रभृतिभिः वस्तुभिः अभ्यर्च्य अर्चयित्वा विसर्जयांचकार विसर्जितवान् विसर्जि
तः एवंदार्थानुज्ञातः उत्थाय उत्थानं कृत्वा अंतःपुरं अवरोधं प्रविश्य मध्ये गत्वा मनोरमाभिधानां मनोरमेति नाम्नीं वैशंपा
यनमातरं दृष्ट्वा विलोक्य ततः तदनंतरं बहिर्निर्गत्य इंद्रायुधं समारुह्य आरोहणं कृत्वा कुमारः भवनं जगामेत्यन्वयः अथ भव
नं विशेषयन्नाह प्रविशेति पित्राजनकेन पूर्वं पूर्वस्मिन् काले कल्पितं कारितमित्यर्थः राजकुलस्य राजसमूहस्य प्रातिच्छंदकमि
व प्रतिबिंबमिव द्वारे अवलंबिताः स्थिताः श्वेताः पूर्णकलशाः कुंभाः यस्मिन् आवद्धाः संदानिताः हरितानीलावंदनमाला यस्मिन् उच्छ्रि
तानि उच्छ्रितानि पताकानां श्वेत वैजयंतीनां सदृशं यस्मिन् अभ्याहतानि वादितानि यानि मंगलतूर्याणि कल्याणहेतुकातो
द्यानि तेषां रवेन शब्देन परिपूरितं दिगंतरं येन तत् उपरचितो निर्मितः विकचानां विकस्वराणां कमलानां नलिनानां कुसुमप्र
कारो यस्मिन् अचिरकृतं आनिकायंस्यामादिकं यस्मिन् इवलोगानर्मकः विविक्तः भिन्नः स्वरूपः परिजनः परिवारो यस्मिन्
उपपादितं विहितं अशेषं समग्रं गृहप्रवेशमंगलं धात्वाक्रियादि यस्मिन् अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः गत्वा च तत्र गमनं कृत्वा
श्रीमंडपो आस्थानमंडपः तत्र अवस्थित स्थापितं शयनेन श्याय्यां मुहूर्तं नाडिकाद्वयमात्रं उपविश्य अवस्थानं कृत्वा तेन
राजपुत्रलोकेन सह सार्धं अभिषेकः स्नानं आह्निकस्य ततः अन्नं भोजनं अवसाने अंते यस्यैवं भूतं सविथिं दिवसक
र्म अकरोत् अकार्षीत् अत्यंतरं मध्ये यतः शयनीयमरुहं सुषुप्तिः तस्मिन् इंद्रायुधस्य च कीयाश्वस्य अवस्थानं अक
ल्पयत अकल्पित अस्य राजः एवं प्रायेण उद्वृत्तेन कृतान्तेन ततः अद्य तादृनं परिणति प्रयोदशमुहूर्तं पर्यंतादिवसावसा
परिणति तां इपयसौ अगमत अरविमंडलं सूर्यबिंबं उतरोर्ध्वमुक्तापादाः किरणाः येन एवंभूतः पपात स्रस्तः अंत्यादि उपरि
दिगतवः पतति सर्वोर्ध्वपाद एव स्यात् स्वभावपर्णवर्तुलसमा स्यादुपमानांतरं दर्शयन्नाह गगनेति गगनतलाच्छकाशतला
त

अवतरंत्याः आगच्छंत्याः दिवसश्रियः दिनलक्ष्म्याः पद्मरागनूपुरमिव लोहितकषायकरकमिव नूपुरं प्रायेण मणिछिद्रोपलब्धे रा
द्रूयंतिस्वस्यास्य प्रभाकांतिः तथापिहितानि आच्छादितानि रंध्राणि छिद्राणि यस्य न तादृवसकरस्य सूर्यस्य रथचक्रमार्गानु
सारेण वासरलक्षकः दिवसः प्रवज्याः प्रतीचीं पश्चिमां ककुभं दिशं अगात प्रयमौ कइव जलप्रवाहइव पानीयपूरइव सोपि रथ
मार्गानुगामी स्यात् इति भावः वासरो दिवसः अधोमुखं प्रसृतेन विस्तृतेन रविबिंबेन सूर्यबिंबेन अभिनवाः प्रत्यग्राः ये
पल्लवाः तद्वत् लोहितां कंतकंयस्यैवं भूतेन करतलेन वकमलरागं अशेषं समग्रं ममार्ज दूरीचकारेत्यन्वयः अत्र वर्तुलत्वरक्त
त्वसाम्यात रविबिंबस्य द्रुतलोपमानं कमलानां संकोचत्वादेव रागनिराकरणं तिरस्कृतकमलिनीतिकमलिन्या नलिन्याः यः परि
कः तस्य परिचयात संबंधात आगता प्राप्ता अलिमाला भ्रमरश्रेणिः तया आकुलिता व्याप्ताः कंठा यस्य अतएव दूतुनादकाले
तिकालपाशः कृष्णवर्णः आकृष्यमाण मित्यत्र कताकमिथुनद्वंद्वस्य मिथुनं विरहवशादिधवांच्चकार स्वीति दिवसकरवि
बं सूर्यबिंबं गगनगमनखेदात् दिवसोमसंचरणप्रयासात् दिवकरपुटैः करणसंपुटैः आदिवसांतं आदिवपर्यंतं आपीतो
योअरविंदमधुरसः तमिव वक्रातपच्छलेन लोहितप्रकाशमिषेण वाम उद्गिरयांचकार अस्तावस्थामाह प्रतीचीति प्रती
चीपश्चिमा तस्याः कर्णपूरं तद्देवरक्तोत्पलं तद्रूपलीकांतरं क्षेत्रांतं उपगते प्राप्ते भगवमाहात्म्यवति गभस्तिमालिनि
श्रीसूर्ये सति अथ च संध्यायां समुल्लसितायां उल्लसंप्राप्तायां अत्र उल्लसत्एव कमलिनीसाम्यं प्रदर्शयंनाद अंबरेति अं
बरमाकाशं स्वच्छत्वनीलत्वसाम्यात तदेव तडागः सरः तस्मिन विकचा विकसिता कमलिनी नलिनी तस्या अत्रारुण्यात
सायं संध्यः पुनः कंपमत्क्षदिशामुखेषु दिग्वदनेषु तिमिरलेखा भृंगी यराजिषु स्फुरंतीषु दीप्यमानासु श्यामत्वसाम्यादृयं प्रा
तिरुक्ष्मागारः शाककृत्रः तस्य पंकः कर्दमः तस्य पत्ररचना शिव पत्रभंगविच्छित्तिरिव मुखं तन्मुखमेव अतएव तिमिरं जालासु
पत्रके वाखापर्णं नयुक्तं अंधकारेण तिमिरेण संध्याराग उत्तायमाणेन दूरीक्रियमाणे सति कोनेव अतिकुलं भ्रमरस
मूहः तेन मलिनेन कृष्णेन कुवलयवनेन वेरत्क कमलाकरे रक्तपद्मसमूहे तत्र यावरागातिमिरयोः कुमुदकमलयोः विर
द्रुतिन्यायवलेन तद्रूपमानं कमलिनी तिकमलिन्याः पद्मिन्याः निपीतं आस्वादितं उत्तानपंसूर्यो लोकं उन्मूलयितुं मृणाला
पि १०५

दूरीकर्तुं एककमलोदराणि मधुकरकुलेषु ग्रीनेः प्रविशत्सुप्रवेशं कुर्वत्सु कृष्णत्वसाम्याद्दाहृतिअंधपल्लवेषिवतमोभागेषिव
तेन तमस्याति न्यायत्वं सूचितं निर्गति निशाणवरारत्रैर्यदि कामिनाक्षीतिस्याः मुखमाननं तस्य अवतंसपल्लवे नीलावरं किआलय
संध्यारागोगलिते दूरीभूते मतिकृष्णपूर्वादिषु संध्यादेवतार्चनार्थं कलापेषु विशिष्टेषु विकीर्णेषु सत्सु अर्थजलांजलिरित्यपि
वोध्यं तमसा नीलत्वात देवमयूरसाम्यमित्याशयेनाह मयूरेति गिरिसार देउ आंत प्रदेशेषु अंतर्तिमिरं तमो यासु एतासु अना
रुद्धमयूरास्वपि अनाश्रितनीलकंठास्वपि मयूराधिष्ठितास्विव मयूरयष्टिषु सत्सु पारावताः अंशे ओपवरे निवासः प्रसिद्धइति
ताह गवाक्षेति गवाक्षाः वातायनाः तेषां विवरेषु छिद्रेषु विलीनाः गुप्तीभूय स्थिताः तेषु कृष्णत्वसाम्यादाह प्रासादेति प्रासादस्यग
ग्रहस्य यालक्ष्मीः तस्याः कर्णोत्पलेषु पारापतेषु कपोतेषु सत्सु पुनः कासु अंतः पुरदोलासु अवरोधप्रेंखासु सत्सु तासु विशेष
यंनाह उपरतानि गतं दूरीभूतं संनादनं इदनं तेनानिश्चलानि स्थिराणि कांचनपत्राणि सुवर्णफलकानि यासु मूलानि मुक्ताभू
ताः दोलासंबंधिर्यत्रः ताभिः अरणमुत्रा वद्वात्तासु आंदोलनाभावादिति भावः तदभावे तत्र स्यात्र दोरोहणाभावात भव
नेति भवनस्य स्वमिषः सदकारः कृतः तस्य उपरिधार्वलेष्वति पंजराणि यावृशीति विगतालापेषु संलापवर्जितेषु एकः एकीरावाति
पीतपादात बोलितवाहिषु समूहेषु सत्सु संगीतादिति संगीतस्ययः विरामः अवसानं तेन विश्रांतः स्थितः यः वाद्यवासीतासु
उत्सार्यमाणासु दूरीक्रियमाणासु वीणासु नकुलासु सत्सु वर्तीनियुवतीनां यानि नूपुराणि पादकटकानि तेषां यः शब्दः तस्य
उपरमानियुक्तिः तेनानभवेषु निश्चलेषु भवनकलहंसेषु गृहराजहंसेषु सत्सु नूपुरशब्दाय ग्रामस्य सजातीयस्वरशंकाका
रित्वाभावेन तेपि सक्रियेन सुलादित भावः अपनीतेति अपनीयमानानि दूरीक्रियमाणानि दृष्टदोषापराभार्थ्यविर्णवद्धयः गौरवः
वामरवालव्यजनं नमश्चत्रमाला नक्षत्रसंख्या मौक्तिकारचितभरणविशेषः एवंविधानि मंडनानि भूषणानि येषु मधुकराति
मधुकराः भ्रमराः तेषां समूहः तेन शून्यानि वाक पाल्याभिति येषां तेषु एवं विधेषु मत्तवारणेषु नगरोपसतृप्रदीप्तिप्रदी
प्यमानेषु प्रकाश्यमानेषु राजांगनपरस्य वल्लभाः प्रियाः येतुरंगमाः अश्वाः तेषां मंदुराशालास्यां प्रदीपेषु अंदीपप्रथेषु प्रवीति
प्रविशंतीषु प्रवेशंकुर्वतीषु प्रथमयामसकाया कुंजरयत्ताः तामृकतीतिरुतं विदितंस्वरत्वयनं विधापत्रामना धर्य्ये संभू

कादंबरी
२०५

तेषु पुरोद्देशेषु पुरोऽधस्तान्निम्नमध्यबद्धाञ्चिताः पुनः कैः प्रसन्नमणिभूमिकुट्टिमेषु स्फटिकमणिनाबद्धानि यानि यानि भूमौ कुट्टिमा
नि तेषु सक्तता निविडीयमानाद्विसर्जितशतावसर्जितानि विस्तीर्णाः जलौकः तेन निरस्तः स्तोकः परिज्ञानं येषु अत एव विस्तारितेषु विव
विस्तारं प्राप्तेषु विस्तीर्णेषु नापि श्यामच्छायानं मन्दत इश्यतेऽजन्यामिति भावः राज्ञेति राज्ञां कुलस्य यानि कक्षांतराणि प्रकोष्ठांतराणि ते
षु प्रज्वलितं यद्दीपिकासहस्रं तस्य प्रतिबिंबानि प्रतिच्छायाः तैः चुंबितेषु मणिद्वीपेषु दीपकप्रतिबिंबानां पीतत्वादुपमानां तु रंदर्शयिनाद्
कृतेति कृतोऽनिवृत्तः विकचचंपकदलैरुपहारः पूजा येषु पुष्पं विधीयते येषु अंबकृतानां पीतलाद्विवक्तद्युपमानमिति भावः निपतेति निप
तिताः दीपालोकाः प्रदीपमणिप्रकाशो यत्र स्वीतारनिविडैणमर्यादा दूणम् आतीया नलिन्याः तामांत्रिभांदनं कोऽनुरंतदर्थं आगतो वा
न्तरपायामृत्यांबिधास्थिरभवनदीर्घिकाम् सदैवापीषु मत्तकांतं अरस्थैकसविपक्षैर्दृष्टिवन्निद्रयाप्रमीलया अलसेषु मंथरेषु मत्त
ससागोपितेति समागोपितं अधिकांकितं कामं कीयं नगतास्मिन् गृहीताः मायकाः बाणाः येन सतास्मिन् यानि कंदवशाद्वासिद्धेः द्वयं तः
पुरप्रविष्टमकरकेतौ कंदर्पे सानिकरे तेति सुरते मैथुने यानि दूतिवचनानि तेषु कर्णाभ्यां श्रूयमाणेषु श्रूयमाणेषु सत्कृतरा
गेषु अनुरागा आकृष्य इत्याय अतएव अवतंसमाम्य प्रदर्शयिनाद् अवतंसपल्लवाविव मानिनीतमानिनीनां शोकविधुरेषु
श्रुकपादुपरितेषु हृदयेषु मनः क्रमानादेवप्रल्वलत्सुदरूमानेषु सत्सु अतएव आद्यवीतिसर्यकांतायोमणयः तेभ्यः इव संक्रांतः प्रति
बिंबितः अनलो वह्निर्येषु उपसंहरणाद्दूणं वा विधुप्रदोषसमये यामिनीमुखसमये प्रवृत्ते सति प्रसृते सति चंद्रपादैः प्रज्वलि
तेति प्रज्वलितं दृष्टिपितं यद्दीपिकायक्रवालं तदेव परिवारः परिकरो यस्यैवंभूतः चरणाभ्यामेव राजकुलं गतापि तुः समीप
मुहूर्तं स्थित्वा दृष्ट्वा च विलासवती आगत्य भवनं त्र्यायतनतलं शायनाय तलं अधिशिश्ये त्र्यायतनं च कंट्र्यायनतलं मित्यत्र अधि
शीङ्स्थासामित्यधिकरणाद्वितीया त्र्यायनतलं निवेदयिनाद् अनेकेति अनेकेषां रत्नानां मणीनां मणीनां वा प्रभाः तया स्ना
वलं कर्बुरं कल्मषत्वसाम्यात् उपमानांतरमाद उरगेति उरगराजः शेषनागः तस्य यत्फणामंडलं तत्र इद्दैकैव प्रभातायां
विभातायां तस्यां निन्ध्यां रजन्यां च समुत्थाय उत्थानं कृत्वा पित्राज्ञया समभ्यनुज्ञातः प्रदत्ताज्ञः अभिनवा प्रत्यग्रा यास्या मा
आखेटकस्य यल्लौतुकं आश्चर्यं तेन आकृष्यमाणं हृदयं यस्य सः भागवति अनुदिते उदयमप्राप्त एव सहस्ररश्मौ सूर्ये इंद्रा

युधमश्वमारुह्य अंबुदगवानुरागपदातिपरिवृतः वनं ययौ इत्यन्वयः नीदूरेति राजकुमारः द्विगुणेति द्विगुणीक्रियमाणा मनो
ष्टा यस्य सः कृष्णपार्श्वकैः कौलेयकश्वसंकैः तानेव विशिनष्टि भयतदृति अग्रतः पुरतः बालेयौ गर्दभः तत्प्रमाणात् चामी
कर्शश्रृंखलाभिः सुवर्णश्रृंखलाभिः कौलेयकाः श्वानः आकर्षयद्भिः आकर्षणं कुर्वद्भिः ज्ञराहृति तरल तुरीयानं बोध्या थः द्वी
पीनस्य चर्मलकृतद्दूततदेव यानं वलं वर्वुरं यद्दू सनं वस्त्रं तस्य यः कंचुकः अंगिकात दृष्टिभिः अनेकेति अनेकवर्णाय यत् चीरिका
तयाद्दूढाः संयताः भालयः केशाः यैः उपेति उपचितानि वर्धितानि यानि श्मश्रूणि आस्यलोमानि तैः गहनानि संकीर्णानि मुखानि
येषां तैः एकेति एकस्मिन् कर्णे अवसक्तं स्थितं दंतपत्रं ताडीपुटं यैः आबद्धेति आबद्धानि आनिबिडं दृढं नक्षाम ध्यप्रदेशं यैः अनवर
तेति अनवरतं यः व्यायामः श्रमः तेन उपचितः पुष्टः उरुपिंडकाः जंघापश्चाद्भागे येषां तैः पिंडकाचगुल्फोपरितनो रधः प्रदेशः कांदेदः अनु
पानां येषां तैः अनवरतेति अनवरतं निरंतरं कृताः कोलाहलाः यैः प्रधावद्भिः शीघ्रं गच्छद्भिः तत्रेति तस्मिन्वने अनेकशः सहस्र
शः वनवराहान आरण्यकोलान् कुरंगाणां सिंहानां महान् खण्डान् चामरान् चमरीः अनेककुरंगकान असंख्यमृगान्दूघा
नद्भूतवानित्यन्वयः कैः नाराचैः क्रोडनिर्मितैः बाणैः सर्वलोहमय बाणश्च सद्गतिकोक्ताः अथ नारीचानर्थं विशेषयंनाद्
कर्णांतेति आकर्णांतं आश्रवणप्रांतं आकृष्टाः आकर्षिताः पश्चात्तमुक्ताः क्षिप्ताः नः मदेति मदेन कलाः मनोहराः अनेकभक्ष
त्रिंशद्वकृत्वात्मरात्रकालसूचिता अतएव कलभवात् प्रयोगः एवंविधाय क्रमात् इति मानः कोः तेषां कभाः गुणाः विज्ञातिष्वः
भिन्नत्वः कुम्भानि तासां भ्रमुक्ताः भंडकः पुनः कैः भल्लकैः कुंतेति तानेव विशिनष्टि कचैति विकचान विकसितानि यानि कु
वलयानि इत्यलानि तेषां पलाशानि पत्राणि तद्वत् कुटिलतीः दीप्तिर्येषां तैः तीव्रताः नाभलानामधिपितदुपमानं चापेति चाप
स्य धनुषोयः टंकारः टंकारवः अनुकरणशब्दः तस्मात्यद्धर्षेण न विकृताचक्रताया त्रयः दंवताधिधान्यः ताभिः अर्धांतेन
वीक्षितः अन्यान्वनीति अन्यान्तंवृकात्रोवित एव प्राणान् इधत एव स्फुरितांदीप्यमानान् सद्यः प्राणतया दृष्टान् सतया
नाग्राह्यः दूतवान समीति अन्होवक्रमायामस्यां समाहतः भास्करे निवत्यर्थं सति वनादरण्यात् कुमारः स्वभवनं स्वगृहं स्वा
नामानीयवान् इत्यन्वयः अथ कुमारो विज्ञानासि इंद्रायुधं अश्वं न उह्यमानं नद्धमानं अश्वं तुरंगमं विशेषयंनाद् तानेति

कादंबरी

१०६

अनवरतं श्रमसलिलानां स्वेदोदकानां बिंदवः पृषताः तैर्यं च[illegible] उद्भिन्नतात्पलतात्र(?) अत एव दुर्लानो श्रितेन च आस्वादं
तरमिव कृताभ्युत्थानेन च मुहुः मुहुः श्वासेन दुःखानिव घटनैः दंतघर्षणैः खलखलाय मानो रवः तेन खलीनं मुखबंध
व्रणं येन श्रमितिश्रमेन खेदेन आश्लिष्टं अधश्च यंत्रमनुसृतं समाप्तिं आदितास्तलताः पत्रिनतः तुलं कृतं सह हितारा धिरलताः यस्य स तेन प
र्णान्तिपर्याणं तु पल्ययनं तस्य पट्टकः कशाघातेन तथा वनं अनुसरणं यस्या एवं विधा दृश्यता एनतरा त्रिकं पृष्ठं निर्याणं यस्य स तेन कर्ण
ति कर्णाभावतंसो तं श्रवणाभरणं कृतेन कुसुमान्येव मालानियानि कुसुमानि तैः शबलं आश्रितं आलिपदलानि भ्रमरसमूहाः तेषां झं
कारखः संकुल शब्दः तेन मुखरं वाचालं वानं अरण्य यत्र मतं तस्य विटं कक्ष्मण्वं विवर्ण पल्लवं तालकांकु डालम्पुच्छ कंडुकं ततास्त्वतापु
नः क्वाद्ग्रामः समुद्भूतः प्रादुर्भूतो भवः तस्य भावस्तत्ता तया अंतरा आर्द्रीकृतं मदंडं यस्य स तेन मृगाणां निशागामिनां द्रुमाणां रुधिर लवाः
रक्तांशाः तैर्व्यातंतेन शबलेन कर्बुरेण एवं भूतेन वाणेन कंनकेन द्रुगुण तरं उपजातार्कांतिर्यस्य सः सत्वरतो वारवाणेनमद
नीदीप्तिभवत्येव यो विश्वविदितं अनेकतिअनेकैः यैर्दल्पाः पत्रवः तेषां अनुसरणं गवेषणं तत्र यः संभ्रमः चेन सौनं कुर्यतं
नपारि भ्रमादूरीभूताः ये छत्रधराः तेषां भावस्तत्ता तया हतं तु श्लोक उष्णं यो यः स शोषितं यत्ने कार्ये छत्रीभूतेन आतपवारण
कृतेन नवपल्लवेन प्रत्यग्राकुलायेन सवार्यमाणा दूरीक्रियमाणः आतपो यस्य सः विविधा विविधाः अनेक प्रकाराः याव
नलताः अरण्यलतयः तासां कुसुमरेणुः पुष्पपरागः तेन धूसरः ईषत्पांडुः कृतो विग्रहः शरीरः वसंत इव उष्ण इव अखलु
रस्य वद्धः तेन मलिनं करमलं यत्कुलं पत्राभिव्यक्ता प्रकटा अवदाता निर्मलास्वेदलेखा यस्य सः दूरविक्षिप्तेन दूरं ततवितेन
परागतपरिश्रमेन पतितः परिष्कृतेन स्वल्यं कृतो विहितः पुरोभागः अग्रभागो यस्य सः प्रजानां तावयुताः ये तुरंगमा अश्वाः तेषु
आरूढः अन्याय राजकुलैः राजपुत्रैः नृपसुतैः सदृशा तत मेवं तत्प्रयाय तां तं आरवेर कीर्तं उच्चारयन अन्यान्यं ब्रुवन्
इति शब्दयेमा दूरवांर्थति पूर्वकि प्रकारेण प्रजापतिः सिंहः एवं यद्भूः वनक्रोडः एवं महिषः रजाक्षः एवं सरभः अष्टापदः एवं दू
रिणा प्रियाः व्यापादिता हतो श्रोषः अन्वयस्य प्रागंकाः खभवनगमनानं तरं चतुरंगमान् उरखादुत्तीर्य अवरो दूर्णं शालास रो
भ्रमं सर्वं अप्रधावितायः परिजनः परिकरः तेन उपनीतं आनीत आसनं विष्टरे उपविश्य उपवेशनं कृत्वा वारवाणं कंचुकं

Dr. BHAU DAJI

१०६

अवतार्य तस्यावतरणं कृत्वा तुरंगाधिरोहणोचितं अङ्गेषं समग्रं वेषपरिग्रहं अपनीय दूरीकृत्य इतस्ततः प्रचलितं यत्तालवृंतं व्यज
नं तस्य यः पवनो वायुः तेन अपनीयमानः दूरीक्रियमाणः श्रमः क्लमो यस्य सः तथा मुहूर्तं घटिकाद्वयं विश्रम्य विश्रामं विश्रामं गृहीतवान
विश्रम्य नीति विश्रामं गृहीत्वा मणिनि मन्मयः चंद्रकांता ग्रावाः रत्नं तं तोयं पूर्वकृतं कुसुमप्ति तोयं निर्गतं अपं(?) कलशा तं कुंभ गतं तेन स
नाथा सार्द्रतां अंतर्मध्ये निर्णेकवर्णानि तां कनकवर्णा(?) पीतवर्णा यस्यामेवं भूतां स्नानभूमिं अगात् जगाम नितंनितिनितानि वर्तिता
निष्पादितः अभिषेकव्यापारो यस्य स तस्या विराजवस्त्रेण धवलेनेव वस्त्रेण परिमृष्टः अंभः तं वस्त्रयैन स तस्य वसनं ततिस्वं तो नि
म्रेयाः दुकूलपल्लवः तेन आकलितारोपिता मौलिः शिरो यस्य स तस्य मंदमुद्रं चर्वयन् वामीकवर्णयेन मन्त्रनं तस्य कृतं देवान्
नं देवपूजा येन स तस्य श्रंगराग भूमिं गतं विलेपनभूमिं समुपविष्टस्य प्रतीहारपादिनेन विसर्जिताः विसृष्टाः महाप्रतीहारेण
महाद्वारपालकेन प्रधिष्ठिताः आश्रिताः राजकुलपरिचारिकाः नृपकुलतीर्थारिण्यः कुलवर्धनाराजगृहं भार्या तया सनाथाः
सहिता विलासवती कुमारजननी तस्याः सा कुटुंबरिकाः सर्वातः पुरप्रेषिताः इति सर्वे यदंतः पुरं तेन प्रेषिताः अंतःपुरपरिचारि
काभ्यः वरोधसंबाधधाविन्यः पटलकं चंगेरिकायां तस्यामवनिहितान आपतानविविधा नानाविधानि आभरणानि भूषणा
नि माल्यानि पुष्पदामानि अंगरागानि विलेपनानि वासांसि वस्त्राणि आदाय गृहीत्वा तस्य चंद्रापीडस्य पुरतः अग्रतः इयतलाति
नद्धला आदाय गृहीताप्रथम मात्मनो विलेपनं विलेपनं आलयं उपाविनः कृतः अंगरागो येन भूतः आहार मंडपं
दत्वा विधीर्य भोजनमंडपं निरेषयं नानावित्रवित्रधानि वित्राणि मणिभाजनानि पात्राणि तेषां सहस्रं ते
न सारं प्रधानं भाजनानां वर्तुलत्वादि साम्याद्दुपमानं तस्मादुपरि दृढस्फुरितता राजगणं शारदं अंबरतलमिव तत्र नोतितलि
ना दंपं आहारविधिं भोजनविधिं मनु सदृशं नवः द्विगुणितं पराव्यर्तितं यत कुथासनं तत्र उपविष्टः समीपोतमापं पार्श्वे त
त्राविष्टेना स्थितेन तात्त्विक तस्य ता सापीस्य ये गुणाः उत्पादयतः तेषां उपवर्णनं कथनं तत्र परेणासक्तेन वैशंपायनेन यथा
र्थं

यथायोग्यं भूमिभागोचितस्य ता उचिता योग्या भूः तस्यां उपवेशितेन स्नापितेन राजपुत्रलोकस्य विशेषेण राजपुत्रलोकेन असमेउदं
दीयतां इति पूर्वोक्तप्रकारेण प्रसादः प्रसंननातस्य विशेषः आधिक्यं तस्य दर्शनं प्रकटीकरणं तेन संवर्धितः वृद्धिं प्रापितः सेवारसः
सपर्यारसास्वादो यस्य स तेन उत्तरं यस्य प्रागोचितः भोजनानंतरं उपस्पृश्य आचमनं कृत्वा गृहीतं ताम्बूलं नागवल्लीदलं येन स तं
स्मिन्नं उपमुकुलितवनादिकाद्यभिषेकस्थानं द्रागुधसमीपं आगमत आगत्य यो तत्र वेदितस्मिन् स्थले अनुपविष्टः एव उद्धोषितण्व
तस्य इंद्रायुधस्य ये गुणाः मुखमंडलनिर्मांसत्वादयः तेषां उपवर्णनं प्रायो बाहुल्यं येषु एवंविधा आलापाः संलापाः यास्त्वं
भूताः कथाः किंवदंत्यः कृत्वा विधाय आज्ञाप्य निर्दिष्टास्य प्रतीक्षणं समस्यानं क्षणं तत्र उन्मुखं मा बंधनं पार्श्वपरिवर्तिनि समी
पस्थायि निपातजनैः मत्स्यपितस्य ये गुणाः शालिहोत्रप्रसिद्धाः तैः हृतं आकृष्टं चित्तं हृदयं येन तावस्थितं भूतः स्वयमेव आत्मनैव
अत्रैव कारितस्य यो गव्यनवनीतदत्तं द्रागुधस्याश्वस्य पुरः अग्रे एव संतर्पणं आकृष्य प्रक्षिप्य लदनं नगं निर्गत्य राजकुलं आयासी
त आजगाम तेनैव क्रमेण पूर्वोक्तप्रकारेण आज्ञागतानंतारादीव चलोस्य निरीक्ष्य पुनरागत्य एत्य स्वगृहमिति शेषः निशां रात्रिं अने
षीत पारिकूकितवान् अपरे द्युरिति अपरस्मिन् दिने प्रभातसमये एव कृत्य याउनुगम्यमानं केलासनागमनं कंचुकिनं आया
तं आगमंतं मपश्यदित्यन्वयः कंचुकिनं विज्ञानात् सर्वतिसंर्वसमग्रं यरंतः पुरं तत्र अधिकृतं नियुक्तं स्वस्थानिनं सिंत्यः भवनिपंतः रा
राः परमसंमत परं विश्वस्तं अथ च सद्भागतकन्यां चित्रपयंनात् अन्वितं अनुलक्षीकृत्य मार्गं आगता प्राभातमा प्रथमं वयःको
मारवयः तस्मिन् वर्तमानया आछितया तिराजकुलेन पकुलेयः संवासः वसनं तत्र प्रगल्भया प्रतिभान्वितया अपितु अनुच्छ्रितः
अपरिचितपरिचितेन मर्यादाय या सा तया प्रगल्भस्य अभिमानपतिरेकेण विना भावः स्यादत्र तु तत्सद्भावेपि तदाधिक्यमित्याश्रि
यमितिभावः किंचिदिति किंचिद्दीपितमुपारूढं आश्रितं यौवनं तारुण्यं यया सा तया ताम्रक विराक्रांपि एव ताक्रापकः स्वार्थिकः भा
रकः शाक्यकुर्कटः नद्वद् आक्रांदितारक्ता गायमिन्नेना दृशेन अंशुकेन वस्त्रेण राचितं बाहुलं अवगुंठनं शिरोवेष्टनं यया सा तया अंशुक
स्यापि रक्तत्वादुपमानं प्रदर्शनाद् मन्वाड्या तम हूबाश्ततपनवर्तमान यापूर्वयाप्राच्या ककुभा दिशा इव प्रत्यग्र दलिता तत्कालमर्दिताया
मनः शिलामनोगमातद्रुगुणं सुवर्णमिव भिंन्नग्रामस्य देहस्य लावण्यं चातुर्यं तस्य प्रभा कांतिः तस्याः प्रवाहः रयः तेन भवनं गृहं आपूरयं

त्यापि पूर्णं कुर्वत्या कर्नेन्य अमतरसस्यानदी तस्याः पूरेणेव गदुः सिद्धिकेयः सचामोय्रदः तेन ग्रासाभक्षणं तस्मात् यद्व्यंतस्मा
त रज्जानिकर मंडलं चंद्रबिंबं अपहायेत्य त्यक्त्वा गां पृथ्वीं अवतीर्णया आगतया उत्पन्नयेव कौमुदीव मूर्तिमत्या नारीरूपधारिण्या राज्ञ
कुलदेवतयेव वक्ष्यवका अधिष्ठायिन्या च क्वणितं शब्दितं मन्मणनूपुरं रत्नपादकटकं तेन आकुलं व्याप्तं चरणयुगलं पादद्वितयं य
स्याः सा तया नूपुरस्य शब्दितत्वात् चरणयोश्चागतत्वात् उद्देशामाद्रक्तदिति कूजनयः कलहंसः कादंबः तेन आकुलितं कमलं यस्याः
एवंविधया कमलिन्येव मल्लाद्रः मद्रचः सहेम मेखलाकलापः सर्वरसनाकलापः तेन कलितं युक्तं घनस्तनकंठमा जघनप्रदेशो यस्याः सा त
या नातीतिन अतिनिर्भरं नातिबाहुल्येन उद्भिन्नाः प्रकाशं प्राप्ताः पयोधरा स्तना यस्याः सा तया मंदमिति मंदं नातिप्रयत्नेन यः भुज
लतायाः बाहुवल्याः विक्षेपः इतस्ततश्चालनं तेन प्रेंखिताः धृताः येन खं सममृगया नखरदीप्तयः तेषां छलेन मिषेण अनवरतं नि
रंतरं लावण्यरसं तारुण्यरसे धाराभिः क्षरं पाद्धयरिगातिदिग्भुखानि सावर्ण्यादिग्भुखप्रसरन्तीः याहूरकताः तासांरश्मि
आलि कांतिसमूहेन मग्नं क्रीडितं च तच्छरीरं तस्य भानस्तता नयादीः रसासादुग्धांभोधिः उन्मग्नं दनं यस्याः एवंविधां यालह
स्या इव बद्धकेति बद्धकानां विशेषसत्कूलः तस्य कांतिसमकालाभ्या मनातया अंधकारिता अंधकारद्याव्वरिता अधरकेरवादंतच्छदं
स्वाय स्याः सा तया समतिसमा आविषमा मुग्धतावत्तुंकातुंगा दृश्यात्रासिका नासा यस्याः सा तया विकासिति विकासितं यत पुंडरीकं त
द्वत् कांतं नेत्रं यस्याः सा तया मणीति मणिकुंडलयो रत्नभूषणयोः मकरपत्रभंगः कर्णेषु पत्रेषु मकराकृतिः तस्य तस्याः
किरणानां आतपः प्रकाशः तस्य आरक्तं प्रतिबिंबितं यत् रयं विग्रकपोलं तस्य भावः स्त तातया मस्तकर्णपल्लवेनश्रोत्रा
तं सेनवर्तमानं मुखमिव धारयंत्या पर्युषितपर्युषिताना गतार्दिगंधः अतएव धूसरः यश्चंदनरसः तस्य तिलकेन
अलंकृतं भूषितं ललाटपटं यस्याः सा तया मुक्तेति मुक्ताफलानि प्रायो बाहुल्येन संतियास्मिन्नेवंविधाः अलंकारा यस्याः सा
तया राधितोतरा धेयः कर्णः तस्य यारापलदश्मीशाधिपत्यश्रीः तयेव कुभयं विज्ञानत्रितउपतिउपपादितावाद्रताः अंग
रागो यया पक्षे अंगनानां द्विगम्यरागः प्रीतिनवीप्रत्यग्रा यावनलेखा अरण्यश्रेणिः तयेव उभयं विशेषयंनाह कोमलेति
कोमलामुकुमारा तनुकृता रिकताय स्याः सा तया पदं कोमलाः तन यः कृताः अतःतोयस्यां त्रयीविद्वयातयेव समप्रतीति मुप्र

कादंबरी-
२०८

निष्ठिता: शोभनेन याक्ताऽपिता: चरणा: पादा यया मातया पक्षे सप्रतिष्ठिता: सर्वत्र प्रसिद्धा: चरणा: शाखा: पदानि यस्यां सा
तया मखेति मखोचितः तस्य शांतौ वै च उभयो: तस्य मादृवेद्याति वेदिर्वत्र मध्यं यस्या: मातया तनुमध्येत्यर्थ: पक्षे वेदि: परिष्कृ
ताभूमि: मध्ये यस्या: मेरुः मंदरः तस्य यावनक्त तातयेव कनकपत्रै: कर्णाभरणै: अलंकृतया भूषितया पक्षे नागकेसरचंपक
वातस्य पत्राणि दलानि कनककानागकेसरेध तुरेचंपके कांचनारकिंशुक थीरपीत्यर्थ: महान् अनुभाव: माहात्म्यं तदनुरूप:
आकार: आकृतिर्यस्या: मातया अन्वयगुभागिर्वाक: आगमनानंतरं सकंचुकीकृत: प्रणामार्थेन वैभृत: विज्ञापयामास विज्ञ
प्तिमकरोत् किं तत् गमनमुपसृत्य समीपमागत्य क्षितितलनिहित: स्थापितो दक्षिणकरो येन स: इयं दक्षिणदिगागात: क्षितौ दक्षिणकरं
व्यवस्थाप्य विज्ञप्तिं कुर्वतीति भाव: देव कुमार महादेवी विलासवती समाज्ञापयति भवंतं ज्ञापनां करोति इयमितरत्वलुनक्ष्व येन इयं क
न्यका महाराजेन त्वत्पित्रा पूर्वं कुलूत नाम्नी राजधानीं ज्ञात्वा समायत कृत्य कुलूतेश्वरस्य हिमवद्द्रोण्यां ईश्वरस्य दुहिता पुत्री पत्रलेखा
इति अभिधानीयसा मायान्तिका मत्ताबंदीजनेन मह आनीय अंत:पुरस्य या: परिचारिका: सेवाकारिण्य: तासां मध्यं उपनीता प्रापिता
सतीसा मया अन्विगतनाथा राजदुहिता प्रतिरूपाम् समुपजात: समुत्पन्न: स्नेहो यस्या: एवंविधया मया सापत्रलेखा दुहितानिर्विशेषं दु
हितापुत्री तस्या सकारात तान्वर्गता विशेषो अस्यां यथा स्यात् भाइयं तं कालं एतावत्पर्यंतं उपलालिता पालिता संवर्धिता न रक्षिता
पिता च तस्मिन् हे तत्र भर्तुरिदानीमांगनं त्वं उपचिता मीनाय पाभवंनताबलावूल स्कंधांतरा आख्यातात्कृत्वा मया प्रेषिता नयतीति अस्यां प
त्रलेखायां आयुष्मता भवता परिज्ञने पारिहर्दे सामान्या सर्वसाधारणा दृष्टि: यथैयं च धन्तेययनच भावितव्यं बालिकेव लालकेव
उपलालनीया पालनीया स्वस्यात्विनयवृत्ति: मनोवृत्ति: तद्वदेव चापलेभ्य: आनयवृत्तिभ्य: निवारणीया वर्जनीया नान्याप्यातिशिष्यणीय
वद्रष्टव्या वकीकृताम्य पृष्ठ इव मित्रामनस सर्वविश्रंभेषु सम्यग्विश्वासस्थानेषु अभ्यंतरमध्यवर्तिनी करणीया कार्या दीर्घकालेन
संवर्धिता दयादिश्रामा यस्या: स्नेह: प्रतित: तस्य भावस्तत्ता तया स्वसुतायामिव वनितपुत्र्यामिव अस्यां मम हृदयं चेत: अतिमहानभ
भिज्ञान: कुलेयमिन्नर्वं भर्तुयोरान्नं नर: तत्र प्रसन्नतात लनताण तानि धानिकर्माणि तांबूलकरंकधारणप्रभृतीनि इयमेव भर्तृतायो
ग्यानि यतामितानियतां नश्चितं तु यथा यमेव सम्प्रति विनीतैर्या आतद्विनयवत यार कातिप यरैआकृयादूरैवाद्य मि: यक्षि: कुमारं ता
आराधयिष्यति स्व नउपीकाश्वातिक्वर्लपां अस्यां भातिका कालेन भूयसा: स्नेहसाझपस्थिता पृष्टं प्राप्ता मि समवत्स वती प्रेम: प्र २०८

वृत्ति: स्नेहप्रवृत्ति: अस्या: आविदितं अज्ञातं शीलं मनो येषां विधा: कुमार: इति संदिश्यत्वं अपिते सर्वथेति सर्वथा सर्वप्रकारेण तथा कन्या
णिनाश्रयी विनाय यतितव्यं प्रयत्न: कर्तव्यं यथा आ अतिचिरं निरकालं यावत तेन चन्द्रापीडाया मोगामाइयं पभिरतीत्य ध्याय इत्युक्ता
विरतवचासि आपास्तवचनव्यापारे कैलासे सति कृत: अभिज्ञात: कुलीन: तद्रूपणामोयमातां पत्रलेखां आनिमिषलोचनं च
आस्या तथा सुचिरं चिरकालं आलोक्य निरीक्ष्य चंद्रापीड: यथा आज्ञापयति आदिशति अंबा माता एवं उक्त्वा कंचुकिनं प्रेषयामा
मास विसर्जितवान् तु पुनर्यपत्रलेखा तत: प्रभृति तद्दिनादारभ्य दर्शनेन एव तदन कोकनेन च समुपज्ञात: समुत्पन्न: सेवायां र
सोऽस्या: सा न दिवा निशि दिनरात्रिं च रात्रौ स्थिर्यामन्यान प्रस्थापनं कृतवंत: न आसीनस्य उपविष्टस्य न उत्थितस्य उत्थानं
तवंत: नभ्रमत: इतस्तत: नराजकुलगतस्य छायेव अप्रतिबिंबमिव राजसेवन्त: चंद्रापीडस्य पार्श्वं मुमोच त्यस्य मर्दनकारेणा:
न्वय: चंद्रापीडस्यापि तस्यां पत्रलेखायां दर्शनादारभ्य अवलोकनात् तत्र भृति प्रतिक्षणं क्षणं प्रतिउपचीयमाना वृद्धिं प्राप्य
माणा महती प्रीति: महान् स्नेह: आसीद् भूत अस्य प्रतिदिनं प्रत्यहं अभ्यधिकं अधिकाधिकं प्रसादं तद्रत्नप्रत्यर्पणरूपं अकरोत
सर्वविश्रंभेषु सम्यग्विश्वासस्थलेषु एनां पत्रलेखां आत्महृदयादव्यतिरिक्तामिव स्वस्वांतादभिन्नामिव अमन्यत ज्ञातवान् एवं पूर्ण
कथाकारेण समतिक्रामत्सु गच्छत्सु दिवसेषु राज्ञा तारापीड: चंद्रापीडस्य यौवराज्यस्य अभिषेक: तं चिकीर्षु: कर्तुमिच्छु: प्रती
हारान् द्वारपालान् उपकरणस्य स्नानयोग्य सामग्र्या: संभार: राशिर्दु: तस्य संग्रहार्थं आनयनार्थं आदिदेश दत्तवान् सामति
समुपस्थित: संजात: यौवराज्याभिषेको यस्य मतं कदाचित् कृत्याश्रित समये दर्शनार्थं अवलोकनार्थं आगतं प्राप्तं आरूढविनय
मपि संप्राप्तविनयमपि भूयो विनयारोपणाभिप्राय: विनीततरं विनयत: तरमिच्छन् पांछनशुकनासः सविस्तरं सव्यासं उवाच अब्रवीत्
तात तदेवाद्यतामेति संबोधनं हे पुत्र चंद्रापीड तेन अल्पमपि स्तोकमपि उपदेष्टव्यं वक्तव्यं नास्तीति वर्द्धतु मा इ अधीतानि अधी
तानि पठितानि सर्वशास्त्राणि येन स तथा तस्य सर्ववेदनीति शास्त्रस्यापि परिग्रहः अधीतशास्त्रत्वे पितत्वविदित्वाभावात उ
पदेष्टव्य मस्तीत्यत आह विदिते तिविदितं ज्ञातं वेदितव्यं नागम्याभिप्रायो येनस्य आनाय मुहूर्त यातिकेवलं चोत्तपरं निसर्गत
एव स्वभावत एव आभानुकुंठं असूर्यांकुंठं अरत्नालोतिरत्नानां मणीनां आलोकेन उच्छेद्यं दूरीकर्तुं योग्यं अप्रदीपप्रभ
भ

कादंब मायदूमणिकर्णाभ्यां अयमेवं दूरीकरणीयं अतीतं अतिशयेनातिरवधिकतया गहनं अल·र्ध्यं यौवनं तारुण्यं ततः प्रभवः उत्पत्तिर्यस्य
१०० तं विधं तमः अज्ञानं द्वितीयाल्लक्ष्मीमदः द्रव्यमदः अपरिणाम इति विद्यते परिणामेन उपशमो यस्य सः अयं भावः परिणामेनोप
शमः ईर्ष्याद्युपरसिद्धः विपरीतम अद्वयः परिणामेपि नोपशमः दारुणः भयावहः कष्टं दुःखरूपं अपरं तृतीयं ऐश्वर्यमेव तिमि
रं अंधकारं तेन अंधत्वं गतास्तत्वं अनंजनेति अंजनवर्तिः विद्यते ... अंजनवर्तिः तयापि साध्यं विनश्यति तदुक्तमंधकारं महा
दोषत्वात्रापगतिफलकरं इति पदं वांजनवर्तिरपि न साध्यं न निवर्त्यं यतु अन्यमिति भावः अशिशिरोपचारहार्यः शिशिराः शीतलाः उपचा
राः चंदनादिभिः हार्यः अपहार्यो ग्राह्याः अत्यंतं अतिशयेन तीव्रः कठिनः दर्पोभिमानः स एव दाघज्वरः तीव्रतापः तस्य ऊष्मा घर्मः सत
तमिति सततं निरंतरं मूलमंत्रैः आगम्यः निवर्तयितुमशक्यः मूलमंत्रैः उपलक्षणं तेन मणिमंत्रादिविषापहारणं दृष्टं नास्य विषमाप
गम्यः विषमः कठिनः विषयाश्च कुचंदनादयः तएव विषं गरलं तस्य आस्वादो भक्षणं तस्मात् यः मोहः मूर्छा नित्यमिति नित्यं सर्वदा
स्नानं आप्लवः शौचं मृद्जलशुद्धिक्रियाताभ्यां न बाध्यः न विनाश्यः प्रबलो बलवान् रागो विषयाभिलाषः स एव मलः पंकः तस्य अवलेपः संपर्कः
अजस्रमिति अजस्रं निरंतरं अविद्यतं क्षपावसाने रात्र्यंते प्रबोधो जागरणं यस्याः सा तादृशी घोरा राज्यस्य आधिपत्यस्य यत्सुखं स
तं तस्य संनिपातः संघातः स एव निद्रा प्रमीला भवति इति ... विस्तरेण वारं वारं अभिधीयसे वत्स्यामीत्यर्थः अपरामपि अनर्थ
परंपरां प्रदर्शयन्नाह गर्भेश्वरेति गर्भेश्वरत्वं बाल्यादधिकमीश्वरत्वं अभिनवयौवनत्वं सर्वाधिकं तारुण्यं अप्रतिमं प्रतिनिधिशून्यं
रूपं सौंदर्यं अमानुषशक्तित्वं न विद्यते मानुषेषु मनुष्येषु यादृशी शक्तिः सामर्थ्यं यस्मिन् तस्य भावः तत्त्वं चकारः समुच्चयार्थः इ
ति महती खल्वियं महता गरीयसां सर्वासमग्रा अनर्थपरंपरा कष्टपरंपरा एषां प्रत्येकमपि अविनयानां
दुर्बुद्धीनां आयतनं आस्थानं किमुत समवायः एतेषां समुदायस्य दुर्बुद्धिजनकत्वं पुनर्भण्यते दृष्टं यौवनं धनं संपत्तिः प्रभुत
माविवेकता एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयं अथ यौवनस्यापि दुर्बुद्धिजनकत्वं प्रदर्शयन्नाह यौवनारंभेति यौवनारंभे तारुण्यप्रा
रंभे प्रायो बाहुल्येन शास्त्रमेव जलं पानीयं तेन प्रक्षालनं तेन निर्मलानिर्गतो मलो अस्याः सा ... बुद्धिः कालुष्यं बुद्धि
विपर्ययं उपयाति प्राप्नोति अनुज्झितेति अनुज्झिता अपरित्यक्ता धवलता श्वेतता यस्या एवंविधापि यूनां तरुणानां दृष्टिः सरागैव तिस

रागेण वर्तमाने इव भवति आत्मीयेति आत्मीयया स्वकीयया यौवनसमये तारुण्यक्षणे प्रकृतिः पुरुषं दूरं अपहरति दूरं परित्यजतीत्य
र्थः अभिनवं उपमानमाह शुष्कमिति यथा शुष्कं पत्रं वात्या वातसमूहः ... यथा अपहरति उभयोः साम्यमाह
समुद्भूतेति समुद्भूता रजोगुणेन भ्रांतिर्भ्रमो यस्यां वात्यापक्षे रजसां रेणूनां भ्रमो यस्यां इंद्रियेति इंद्रियाण्येव करणान्येव हरिणाः कु
रंगाः तेषां हरणात् हरणशीला तादृशी दुरुपभोगा ... मृगतृष्णिका मरुमरीचिका च पक्षे सततं निरंतरं सुखाभिमानोत्पाद
नात् दुरंता दुःखावसाना ... नवयौवनेन प्रत्यग्रतारुण्येन कषायिता विपरिणता आत्मांतःकरणं यस्य एवंभूतः पुरुष
स्यास्वाद्यमानानि तान्येव विषयस्वरूपाणि मनसः चेतसः मधुरतराणि आपतंति मधुराण्येव भवंतीत्यर्थः अत्रैव दृष्टांतमा
ह सलिलेति यथा कषायद्रव्येण रसितं स्वादितं आमधुराण्यपि सलिलानि मधुराणि स्युः आत्मानं इति प्रमादिकः पातः विषयेषु
सुखं दन वनितादिषु अत्यासंगः अत्यासक्तिः पुरुषं आत्मानं नाशयति इव दृष्टांतमाह दिगिति दिग्भ्रांतिरिव उभयोः साम्यमाह उन्मा
र्गइति उन्मार्गं अपथः विरुद्धाचारश्च तत्र प्रवर्तकः प्रेरकः ततः किमित्यत आह भवादृशा इति उपदेशानां व्याख्यानानां भाजनानि
पात्राणि भवादृशाः भवत्सदृशा एव भवंति नान्ये इति भावः उपदेशफलमाह अपगतेति अपगतो दूरीभूतो कालुष्यलक्ष
णो मलो यस्मात् एवंभूते मनसि चित्ते उपदेशगुणाः सुखेन अनायासेन विशंति प्रवेशं कुर्वंति कस्मिन्निव स्फुटीति स्फटिकम
णौ रजनिकर इव चंद्रः तस्य गभस्तयः किरणाः तद्वदित्यर्थः ... गुरुवचनमिति गुरुवचनात् ... प्राप्तियं
गुरूपदेष्टारः तस्य वचनं वाक्यं अमलमपि निर्मलमपि अभव्यस्य असाधोः श्रवणस्थितं कर्णकोटरगतं सत् महत् शूलं उप
जनयति उत्पादयतीत्यर्थः अत्रार्थे अनुभवसिद्धं दृष्टांतमाह सलिलेति यथा सलिलं पानीयं अतिस्वच्छमपि कर्णगतं महद्व्यथा
तनं स्यात् दोषाभावेत्यादि इतरस्य तु अधिकतरं आननशोभासमुदयं उपजनयति ... करिण इव
दृष्टिन इव दृष्टांतमाह दृष्टिदोषबाधनार्थं शंखाभरणं कर्णे ध्रियते इति लोकप्रतीतिः अतिमलिनं अतिश्यामं दोषजातं दूषणसमूहं
तस्याभरणभूषणं अंधकारमिव तिमिरमिव दूरात् दूरीकरोति क इव प्रदोषसमये निशाकर इव यामिनीपतिश्चंद्र इव
प्रकारांतरेण प्रशमहेतुः प्रशमः शांतिः तद्धेतुः गुरूपदेशः शिरसिजजालं केशपाशं अमलीकुर्वन् गुणरूपेण त
देव परिणमयति परिपाकं नयति क इव वयःपरिणाम इव अवस्थापरिणतिरिव यथा सोपि पलितरूपेण शिरसिजजालं केशसमूहं

पलितरूपेण अमलीकुर्वन् तदेवाविरासि अङ्गानां गुणरूपेण परिणमयति तां निद्रानामिव प्रथमे वयसि किमुपदेशेनेत्यत आह
अयमिति अयमेव नापरः तत्र तव उपदेशकालः शिक्षाप्रदानसमयः अत्रार्थे हेतुं प्रदर्शयन्नाह अनास्वादितेन विद्यते आ
स्वादो अनुभवो यस्य यश्च विषयविषयरसो यस्य तथा तस्य आस्वादितविषयस्य तु उपदेशो निरर्थकः स्यादित्याह कुसुमेति हि
निश्चितं कुसुमशरः कंदर्पः तस्य शराः बाणाः तेषां प्रहाराः अभिघाताः तैः जर्जरितं ग्रथिलीभूते हृदि उपदिष्टं उपदेशविषयी
कृतं जलमिव क्षरति गलति विनश्यति निरर्थकं भवतीत्यर्थः दृष्टान्तरमाह अकारणमिति उपशमादिकार्यजनकं न भवतीत्यर्थः ननु म
दनशरप्रहारजर्जरितहृदयस्य उपदेशाभावेऽपि उपदेशकार्यं प्रशमादिकं सर्वं अन्वयो वंशः श्रुतं च शास्त्राभ्यासं च भविष्यतीत्याशङ्क्ये
नाह दुःप्रकृतेरिति दुःप्रकृतेः दुरात्मनः तादृशहृदयस्य अन्वयः श्रुतं च अविनयस्य हेतोः भवति न तु विनयायेत्यर्थः ननु कथं राजस्य
कथमविनयप्रवृत्तिरित्यत आह चंदनेति चंदनं मलयजं तस्मात् प्रभवो यस्य एवंभूतोऽनलो वह्निः किं न दहति भस्मीकरोति परस्परसंघ
र्षं दीपितसति चंदनात् समुत्थितोऽग्निर्दहत्येवेति ननु प्रशमहेतुभूतात् श्रुतात् कथं अविनयोत्पत्तिरित्यत आशङ्क्याह प्रशमहेतु
नापि वारिणा किं वडवानलो वाडवाग्निः नाग्नेः प्रादुर्भवति सर्वलोकविनाशाय सर्वदा महासमुद्रे तिष्ठति यस्य च उपायस्वदुर्ति
प्रायाद् दुःप्रचंडतरी भवति प्रबलतरो न स्यात् अथ प्रकारान्तरेण गुरुवचनमाहात्म्यं वर्णयन्नाह गुर्विति नाम इति कोमलमंत्रेण
गुरूणां हितं हितं प्राप्तिपरिहारे प्रदिष्टं उपदेशः क्षालाजलं जलव्यतिरेकेणापि स्नानमाप्लवः कारण्डं अखिलः समग्रोऽपि
मलः कालुष्यं तस्य प्रक्षालनं शुचीकरणं तत्र क्षमं समर्थं अनिवालि अनुपजातं अनुत्पन्नं पलितं पाण्डुरः कचः तदाह्वे रूपं य
स्मिन् तादृशं अजरमिति जराव्यतिरेकेण वृद्धत्वं पलितत्वं अनीतं न आरोपितः स्वीकृतः मेदोदोषो येन एवंभूतं गुरुकरणं लघू
करणं मेदोदोषेण लघुता भवतीति सर्वं प्रसिद्धं तथा यंन भवतीत्यर्थः असुवर्णं विरचितं सुवर्णस्य कनकस्याविरचनं
यस्मिन् एवंभूतम् ग्राम्यं प्रयोसनीयं कर्णाभरणं श्रवणविभूषणं अतीतेति अतीतो गतो ज्योतिः प्रकाशो यस्मादिदं भूतः आ
लोकः उद्योतः उद्द्योतकरः न संतापकः न कः प्रजागरः जागरणं केवलं तवैव नायं उपदेशः इत्यत आह विशेषेणेति राज्ञां भूभु ११०
जामयमुपदेशो विशेषेण आधिक्येन प्रदातव्य इति भावः राज्ञामनेकउपदेष्टारः किं तवोपदेशेनेत्यत आह विरला हि

श्चितं तेषां राज्ञां उपदेष्टारः उपदेशदातारः विरलाः स्तोकाः यतः राज्ञामुपदेशासमर्थाः अत्युत्कटो विवक्षितः अस्मदादिभिर्नत्वा
न नः तदेव प्रदर्शयन्नाह प्रतिशब्दकस्येवेति प्रतिशब्दकः भयात् भीतिः राज्ञवचनं नृपवचः अनुगच्छति नृपवचनानुगामी भवति न तु
प्रत्युत्तरं दातुं समर्थः इति भावः कस्य प्रतिशब्दकस्य प्रतिध्वनिरिव यथा सोऽपि मत्तध्वनिसाम्येन अनुगच्छति केषांचित् उपदेशश्रवण
मेव नास्तीत्यत आह उद्दाम इति उद्दामः उत्कटः अहंकारो दर्पो येषां ते च एथु यथा स्यात्तथा स्थगितानि आच्छादितानि श्रवणविवरा
णि कर्णछिद्राणि येषां ते च द्विपाः करिणः कर्णतालरूपचयतः एवंविधा राजानः उपदिश्यमानमपि कथ्यमानमपि हितोपदेशमिति न
शृण्वन्ति नाकर्णयन्ति कदाचित् शृण्वन्तोऽपि आकर्णयन्तोऽपि गजोद्दलीलया निमीलितं नेत्रं संकोच्य तद्वत् निमीलितेन अवधीर
यन्तः अनादरं कुर्वन्तः हितोपदेशदायिनः शिक्षाकथकान् गुरून् खेदयन्ति दुःसंप्रापयन्तीत्यर्थः अयमपरस्वभावं प्रदर्शयन्ना
ह आदेति निश्चितं एतादृशी राज्ञां प्रकृतिः शान्तस्वभावः विह्वला व्याकुला अहमिति अहंकारेण दाहज्वरः तीव्रतापः तद्वत् का
यामूर्च्छा मोहः तथा अन्धकारिता अन्धकारवदाचरिता धनराज्यलक्ष्म्याः मा परं प्रदर्शयन्नाह अलीकेति अलीकः असत्यो यो
भिमानो हंकारः उन्मादः स्थवात् उभौ कुर्वन्तीति तानि एवंविधानि धनानि द्रव्याणि राज्यामिति राज्यमेव विषं गरलं तस्माद्विकार
: विकृतिः तेन शून्यानि तं आश्रय लक्ष्मीं तत्र प्रदाता राजलक्ष्मी राज्यश्रीः नेदं पूर्वोक्तमतथ्यं किन्तु सत्यमेवेत्याह आलोकयत्विति कल्या
णाभिनामा अभिनिवेशाः आग्रहो यस्येति एवं भूतः संतावदादौ ईक्षस्व आलोकय तु विचारय तु कस्मीत्योपानात् इयमिति ज्ञानाश्रि
तं इयं प्रत्यक्षोपलभ्यमाना वल्गानां कशेयकानां यन्त्रं उत्संथानः तदेन रूपमिव साम्यात् उत्पलवनं त अविश्रमः अचलितः तस्मि
न् चंचलत्वसाम्यात् अमराम धुनरा लक्ष्मीपुनर्दीर्घान्तरं प्रदर्शयन्नाह सारिणेति यत्र कश्चित् दूरदेशान्तरं गंतुमीहते तदा सोऽपि सद
वासिमार्गदर्शितः तदा यांचिद्गुरू आदाय गच्छति तथैवमपि सहवासपरिचितोऽयं परिचयः संबंधविशेषः तद्द्वारा सहवासि
पाश्चात्यानां इत्येतानि वस्त्राणि नौभिलोचन आदायैव क्षीरसागरात् दुग्धाम्बुधेः उद्गता भाद्रः बहुशानिवरदः सहवासाभिरसंबं
धः तस्मिन् विनोदः विन्ह्यानि चित्तानां वनकदाणानि तानि कानीत्यपेक्षायामाह पारिजातपारिजात नपचन्द्रः मंदार किन्नालंय
भ्यः रागविषयलिप्सां आरुण्यं चन्द्रशकलं ताम्रं एकान्तवक्रतां कौटिल्यतां प्राप्तिकृत्यं च उच्चैःश्रवसः इन्द्राश्ववेगं

कादंबा.
१११

तांबिनास्थि यंबांचल्यं चकाल कृदात कालकू टनाम्नो विषात मो दन द्राक्षि मूर्छीत्पाद कत्वाक्षिं अन्यच ज्ञाकरण मार्ति च माहिरायाः कादं
वर्यां म दं उन्माद त्वं मन्मोदनं भेदक लक्षणं च कामुभ मणेः नं स्वयं फाविन्यां निद्रं यत्वं नेतिअ यल्लस्याः तत्साहित स्यापि रागोनिद्रा
कुर्वन आहूयदीति इह प्रगतिर्मंबध च ना दूरं अपारिश्चितान दीक्षिण्यं किं विन्तास्ति म आइ यं अनायोअश्रेणा चतेणत दे यप्रपंचयं
नादूल धातिल आपि मदन्ता कष्टेनप्राप्यापि दुःखेनपरिपाल्यंते परिपालना विषयीक्रियते दृष्टादं गुणाः शौर्यादयः तत्क्षणं यत्नं दानं
बंधनं तेनानिस्यंदी कृतापि निश्चलीकृतापि नश्यति प्रपलायंते इष्टामिति इष्टाम इलटः दर्पाईं कर्णिवेषामेवं भूताश्च भटाः योद्धारस्तेषां
मदलं तेनई ध्वी कृताः याआमिल तत्तापन्यं तरंगे नाप धृतापि स्थापितापि अपक्रामति अपतरति मदिति मदजलेदान वारितं दबस्थामल
ताधर्म्यात दुर्ईनां धकारः तद्युक्तायेन गज्ञादू त्तिनः ते धर्मटतामिष्या हितायाघनानिघडा घटासमूहः तयापरिपालितापि रक्षितापि प्र
पलायते पलायनं करोतीनेति परिचयं संस्तवं न रक्षति नपालयति नेतिअभिजनं कुलं नै शतिनावलोकयतिनेति रूपं सौंदर्यं नावलो
कयतिनेति कुलक्रमं कुलपारंपर्यं नानुवर्ततिनानुगच्छति नेति शीलं आचारं न श्यति नावलोकयति नेति वैदग्ध्यं पांडित्यं न गणयति
नविचारयति नेति श्रुतं शास्त्रं न आकर्णयति न शृणोति नेति धर्मं रक्षं न अनुरुध्यते धर्मानुरोधेन न प्रवर्तते अर्थमं न तामपिगा
दृत दृर्शनात नेति त्यागं दानं प्रति ना द्रियते नादरं करोति कृपणमपि पश्यद दर्शनात नेति किं विषतांविधं च णसर्वार्थं दत्तां नावि
चारयति नाचनारंणं करोतियतएवाविद्वांसः दरिद्रोपद्रुताः स्फुरति प्रसिद्धः नेति आचारं क्रियानुचारं मार्गं न पालयति नराश्च
तिलक्ष्मीवंतोपि प्रायोमा ह्वान रणादर्शनात नेति सत्यं अवितथं न अनुबुध्यते न जानाति असत्यवतीपि यद्दर्शनात् दर्शनात
नेति लक्षणं सर्वांगिककरावसामुद्रिकशास्त्र प्रतिपादितं न प्रमाणीकरोति लक्षणसत्त्वेपि तस्याः अभावदर्शनात गंधर्वेति गंधर्व
नगरलेखा दृष्टिं वृद्धिं प्राप्नोति यस्याः प्रसिद्धः असद्वस्तुभ्रमो नाशात दृष्टेवपरयतएव अदर्शनं कुलयतएव पुरुषस्य नश्यतीति नश्यति
अत्याख्याति इदानीमपि आरूढा प्राप्तामंदरेण गिरिणा परिवर्तः परिभ्रमः तज्जानितो य आवर्तः परिभ्रमः तस्मात्पाभ्रां
तिः भ्रमितज्ञानतः संस्कारो नेत्रगाम्या यस्याः एतांवधि नपारिभ्रमतापरिभ्रमणं करोति कांचित्पतिकाचापलं कानिर्भरं निश्चलं पदं
नआचभाति नानिदधाति अतएवांग्रे श्यतरूश्याः कमलवासस्य प्रसिद्धत्वात कुमलिनीषु संचरणशीलिकरः संबंधः तेनल्पाः

नलिननालकंटकाः यस्याः मालवं बिधय यथाभग्नकंटकाभ सौन्दश्च कपदं नदने न स्थेयमपिइत्यर्थः अतिप्रयत्नेन अतिप्रयासेनाविध
तापिविरलातापिपरमेश्वरगृहेषु उत्कृष्टगृहेष्वपि अतिप्रयत्नेनाविधृतापि विरक्ता तापि परिस्खलति स्खलनां प्राप्नोति विधार्यते
धमतः गंधर्वाः तेषां गंडाकरवाः तेषां मधुमदः तस्य पानं आस्वादः तेन मत्ता वक्षीनिव न नुपरमेश्वरगृहे गजास्ति छांतिरुतिलावन
मधुपानमतावा सरलं भवनुपरं साधुमदेषु अपरिस्खलिता कुतानतिष्ठति यत आहूयारूप्यामिति पारुष्यं क्रूरत्वमिव उपार्जितुं अभ्य
सितुं असिधारासु खड्गधारासु निवसति निवासं करोतियथाअसिधारासु कार्यार्थं क्षणं राक्षतं मा क्रूरात्कर्थं मा अपरदेवकुयंतिमतीतिभावः
विश्वं प्रविष्टं यस्मिन्नपे तत्तथाविधेण रूप्यंतानिरूप्यतेयद्रूपं तादृशरूपं तस्य भावस्तत्वं तादृशं प्रहीतुं नारायणमूर्तिं नारायणश
रीरमाश्रिता अधिगता अप्रत्यया विअप्रत्ययः अविश्वासः बहुलो यस्यामेवं भूतासतीव इयमेतिय थाकु मलं साश्रयं मुंचतितथाश्रयी
भूतं भूभुजमपि तत्कोभयाः माल्यमाल्य मितिसत्वकृप्रकारेणद्रुपानितान्विषशुद्धिं प्राप्तानि अथन्नमसुपचितं व र्धमानं मुकुलितानि इत्ययमुलकं
दंडं दीनालकं कारःकुमलाभ्यंतरं मंडलं पारमांइत्येणतानियस्यातिविग्रहः दंडः कर काशतेभांडागारः मंडलं देशो यस्यमंडलं दूर हृदयाल
कामत्येकस्यवितिमीपुरा सा नीम ध्यमस्थाति तत्र कं गुणानां विषयं रक्षतिगः प्रकृतिमंडलं रपार्थिवांकदआसारइत्यपि तदेवं त्राक
मिवादिभं दाभ्यादद्यापत्ते तं रं दत्ता रक्षकुमित्यन्यत्तामल्लासिवाविराभोगदृष्टः तानयांतीतानिवटपाः विटपाइव विटपकाः
स्थार्थिकप्रभवः पर्शवविटपाः दृशाः विटपानअध्यासितत्यिआश्रयणं करोतिगंगास्वर्धुनीसैच समुद्रं यंतज्जनन्यापतरं गाभंगाः बु
द्बुदाः ललनकः तद्दर्तनं वलायपलाषशेवसौतारं गबुद्बुदाभ्यां चांचल्यवनीचादयमकरः सूर्यः तस्य या गतिः गमनं सैवप्रकटिता आ
विः कृता वारि विभाजनेन कृप्रकारसंक्रांतिः वस्तुनाद्वयोः संबंधो यथाप र्शराशियु सूर्यसंबंधः पातालं तद्वासुकेः तस्य गुहा कंदरा सैव
तमोगुणः तेनबहुलादरश्च पदीत सांधकारः हृदुबंधनपश्ये वप्रकारेव भीमसाहसेन अतिकठिन कर्मणापरं अद्भुतायं हृर्यद्दयं य
स्याः परंभीमस्य शरीरस्य यः साद्रुमगुण : प्रावृष्टीति प्रावृड्वर्षा कालः सैवअचिरास्वल्पकालीनस्थायुतिः प्रकाशः तत्कारिणीप
क्षे आचारसुतिःविद्युत दृष्टेतिदुष्टाकृ रायाविशाची ताश्व सैसिनदर्शितिः प्रकटीकृतः अनेकपुरुषाणां उच्छ्रायः अभ्युन्नति यस्याप
क्षेर्ध्व्यां नृतंभृतापासाणिनरमानं पुरुषंभनेकपुरुषाणां उच्छ्रायः उन्नतापनंभृतालक्षावित्यसलं अत्यसाद्रूसंनरं उन्मतीकरोति
उन्मत्तं तानयतितारस्रतीति सरस्वतीभागिनीतयापारगतंतं स्ववृत्तं नरं ईर्ष्येवचमत्सरेणेव नालिंगतिनाश्लिष्यतिगुणवंतं

वैराग्यादिगुणोपयुक्तं नरं अपवित्रमिव अपावनमिव नस्पृशति न स्पर्शं करोति उदारं स्फारं सर्वं यस्यैवंविधं पुरुषं अमंगलमिव
न बहु मन्यते नादरं करोति महान्तं शुभतरं अनिमित्तमिव निष्फलमिव न पश्यति नावलोकयति अभिजातं कुलीनं अहिमिव सर्पमिव
कंपयति उद्वमयति शूरं अमिति शौर्यगुणोपेतं कंटकमिव परिहरति दूरतस्त्यजति दातारमिति दातारं बहुप्रदं दुःस्वप्नमिव अशुभस्व
प्नमिव न स्मरति न स्मृतिविषयीकरोति विनीतमिति विनीतं विनयगुणोपेतं पातकिनमिव पापकारिणमिव नोपसर्पति न पार्श्वे प्रया
ति मनस्विनमिति मनस्विनं पंडितं उन्मत्तमिव ग्रथिलमिवोपहसति उपहास्यं करोति इंद्रजालमिव कुहुकमिव परस्परविरुद्धं अन्यो
न्यासंबद्धं दर्शयंती प्रकाशयंती नित्यमालीयं चरितं च तत्र गतकथितं प्रकटयति आविःकरोति तदेव दर्शयन्नित्याहेति संततमिति
संततं ऊष्माणं तापं उपजनयंत्यपि कुर्वंत्यपि शैत्यं उपजनयतीति विरोधः ऊष्मा तत्परिहारस्तु ऊष्माणं दर्पं जनयंतीत्यर्थः जड
ति आदरं आनयन्त्यपि धारयंत्यपि नीचस्वभावतां आविःकरोतीति विरोधः तत्परिहारस्तु उन्नतिं उत्कर्षं नीचस्वभावः अकर्तव्यकर्मत्यर्थः
तथा राज्ञः समुद्रः तस्मात्संभवापि समुत्पन्नापि तृष्णां संवर्धयतीति विरोधः तत्परिहारस्तु तृष्णां गार्ध्यमित्यर्थः ईश्वरतां दधाना
पि अनीश्वरप्रकृतिः अनीश्वरप्रकृतिः लंआतनोतीति विरोधः तत्परिहारस्तु ईश्वरतां प्रभुतां अशुभं अशुभमित्यर्थात् बलोपचयं आहा
रयंत्यपि आनयंत्यपि लघिमानं आपादयतीति विरोधः तत्परिहारस्तु बलोपचयं सैन्यसमृद्धं लघिमानं कार्पण्यमित्यर्थात् अमृतस
होदरापि अमृतेन सहोत्पन्नापि कटुकं सर्पं तीव्र विपाकं यस्यादिति विरोधः तत्परिहारस्तु कटुकः दुःखदायक इत्यर्थात् विग्रहवत्यपि मूर्ति
मत्यपि अप्रत्यक्षं आगम्यं दर्शनं यस्मादिति विरोधः तत्परिहारस्तु विग्रहवती कलहवती इत्यर्थात् पुरुषोत्तमरतापि खलजन दुर्जनाज्ञना
नां प्रियायस्या इति विरोधः तत्परिहारस्तु पुरुषोत्तमं कृष्णं रतं मैथुनं यस्याः एवंविधापि खलजनानां प्रियायतः अभ्यर्थात् रेणुमयी
व रजोगुणमयी स्वच्छमपि निर्मलमपि कलुषीकरोति मलिनीकरोतीत्यर्थः यथा रेणुमयी धूलिलक्ष्मीः चपला चंचला दीप्यते ह्यात्मन
ति तथा केनचित्पात्रीभवत कलुषवत मलिनं कश्मलं कर्म सं दुष्प्रति दुःकृतिरीष्यां कपटापि कलुषलक्षणं यतश्चलिनं कर्म तदेव उ
मतित देवदर्शयति तथाहीति तस्मात् इत्याह आरंभः तरंगक्षणानां विभवबुद्धीनां संवर्धनेन विस्तारेणावार आराजसूक्ष्मास्ति अबुद्धीन लक्षा
रयोः वृद्धिहेतुत्वेन साम्यं छिद्र योग्यतया तस्मादन्योः साम्यं व्याधीतव्या धगोति सग्रव धावृद्धीवितानं इन्द्रियमृगाणां

अपहारिणानां अवनाकुलत्वसाम्यात् श्रोत्रयोः साम्यं न स्वत्वसाम्याच्च अक्षमृगयोः साम्यं गानतुष्टाश्च मृगाद इत्यं त इतिसर्वप्राणि
ध्वंसस्थानानि सद्वाचरणानि तान्येव चित्राणि तेषां परामर्शः आचमनं तदर्थं या धूमलेखा धूमपंक्तिः कलंकः कपटनिरत्यर्थं दृष्टां
तस्य धूप्रपातरेखा पश्चात्ताप एव बुद्धीर्यतः तस्य शरीरं देवावलोक्यानि नश्यतीति भावः मोह इति मोहः मोदं दीर्घनिद्रा निमीलनाविना
मां विभ्रमशय्याविलासशयनं धनेति धनानि द्रव्याणि मदोन्मत्तः संमर्दः तएव पिशाचिन्यः तासामाविर्भावार्थं जीर्ण प्राचीनी वल
भी अट्टालिका विभागः तिमिरेति शास्त्राण्येव दृष्टयः तासां तिमिरस्य नेत्ररोगाणि रोगस्य उद्भूतिः प्रादुर्भावः पुरःइति सर्वेषां अविनयानां
दुर्बुद्धीनां पुरःपताका अग्रे दिसयंतीत्यर्थः उत्पत्तीति क्रोधस्य कोपस्यावेगाः संभ्रमाः त एव ग्राहाः तत्कलंक तेषां भृत्यानिम
गा तटिनी आपानेति विषया गोचराः तएव मधूनि मद्यानि तेषां आपानभूमिः पानगोष्ठिकास्थलं संगीतेति भ्रूविकाराः विकृतयः
तएव नाट्यानि तेषां संगीतशाला रंगशाला आवासेति दोषा एव दृष्टयस्त्रिया आशीविषाः आशीर्दंष्ट्रा तस्यां विषं येषां ते आशीवि
षाः सर्पाः तेषां आवासार्थं दरी गुहा उत्सारणेति सत्पुरुषाः शिष्टाः तेषां व्यवहाराः आचरणानि तेषामुत्सारणं दूरीकरणं तदेव
कारित्रकनावेत्र यष्टिः अकालेति गुणा एव कलहंसाः कादंबाः तेषां अकाले प्रावृट् असमयवर्षाकालः प्रावृषि हंसा नश्यंति इयं
सर्वगुणानां अनारूढतिरिति अपकर्षगुप्रासादः विसर्पणेति लोकापवादः विस्फोटकस्य तएव विस्फोटकाः कुलानि
तेषां प्रसरणभूमिः विस्तारणाय स्थलं प्रस्तावनेति कपटनाटकस्य कृतकस्य प्रस्तावना प्रारंभः सूत्रधारादि प्रवेशः कदाकेतिक
मकरिणो मदनगजस्य कदलिका रंभावाध्यं तिमाधु भावस्य शोभना ध्यवसायस्य वध्यशालाः मरणस्थानं राहु इति राहुर्मसंग्र
हः निर्मलसाम्यात् सएव इंदुमंडलं चंद्रबिंबं तस्य राहुजिह्वा संहिकेयमनानद्वाताद्विशिष्टं तं पुरुषं न पश्यामि न मलीकृत्य
मि यस्य देहे न त्यक्तभसंबंधातयः पुमान् अपरिचित या असंनिहित्य गनिर्भरमति निर्यंत उपगूढः नाश्लिष्टः यो वा नाविप्रलब्धः
न चाविप्रतारितः नियतं निश्चितं लक्ष्मी आलेख्यगतापि चित्रलिखितापि चलति न स्थिरी भवति अन्येषां चितानिचलयतीति
वा पुस्तकस्थापि पुस्तके स्थापितापि इंद्रजालं वदातंदकीर्णापि उत्कीर्णापि उत्कीर्णापि विप्रलंभं ना विप्रतारणं करोतीति श्रुता
पि आकर्णितापि अभिसंधत्ते संद्रायं करोतिश्चिंतितापि चित्त यति संवनाकरोति एवं विधया पिदृष्टोत् क्लेद्रणलाक्षितयापि अन
भिया दुराचारस्या दुष्टाचारण्या कथमपि महताकष्टेन दैवबलेन भाग्यबलेन परायहीता बीसतारासान ॥ या

DR. BHAU DAJI

का॰टंबरी॰
११३

विकूचाविस्कूलाः भवंति मर्दयंताभावन यानां दृक्षेभ्रीनां अधिक्षमनतां अधिकरणनां चागच्छंति प्राप्नुवंति नकारस मुच्च मार्थः तदिप दर्शं
यति न यान्नीतभभिषेचकस मंत्रस्यांभिषेकःशुणो वृत्र तेषांराज्ञां मंगलकलशाकोशःकल्याणकुंभांभोभिरिव दाक्षिण्यं अनुकूलता
प्रस्ताव्यंत धावनाविय वाध्रियंते अग्नीति अभिषेकानंतरं होमस्य सग्नवाल अग्नीत्युक्तं अग्निकार्ये होमादितस्य धूमेन स्वांतं हृदयं मालि
नीक्रियंते गन्ध्यामाति शेषः पुरोहितातिपुरोहितः पुरोधां तस्य कुशाग्रतणिदर्भाग्रिण्यैव मनाजेन्य वहुकार्यैः ताभिरिव शांतिः क्षमाश्र
यन्हियंते दूरीक्रियंते उष्णीषीतउष्णीषः मूर्धवेष्टनं सएवपट्टबंधः तेनैव जरागमस्तस्याः आगमनं आगमः तस्य स्मरणं स्मृतिरा
कायंते आच्छियंते आतपत्रीति आतपत्रं छत्रंतस्य मंडलेन निहतेन परलोकस्य भवांतरस्य दर्शनं अवलोकनं अपवार्यते दूरीकार्यते चा
मराति चामराणि व्यजनानि तस्य पवनैः वीज्यमानैः सत्यमपि वतायं वदतीत्यवं शीलः सन्धावाद्धं तस्य भावस्तत्तातं अपन्हियंते अपहूरण
विषयीक्रियंते वेत्राणि वेत्रदंडैः दंतस्य प्रतिभा रवगुणाः श्रोत्रादयः रुत्सार्यंते दूरीक्रियंते तत्रयांति जयशब्दस्य योत्कलकलाः कोला
हलशब्दाः तैः साधुवादस्यास्पनयः तिरस्क्रियंते ध्वजांतध्वजांचलैः तेषां पटाः वस्त्राणि तेषां पल्लवैः प्रांतैः गलियच्छालोकः
परामृश्यते परामर्शविषयः संक्रियते तत्तदेनरतांम्यति तत्र भाद्वीतिकायानमनुष्याः श्रमेतिश्चमनकर्णेन प्रयाससंभवेन शूतस्थि
हृदः गृध्नुनं मयूरस्य अन्यस्य आपादितविस्तीर्णस्ययोगलः कंठः तस्यच्युटेतहस्तपल्लवाभिः मयूरस्य नीरवः श्रमरबन्धम
यंते चपलःस्पाति तत्तद्पमानं खचितं वीजितः श्रोतारिगणः तस्यचः रुजायवः अवभासः तद्वत मद्भूतं मनोहराभिः विनय
रिणीभिः मनस्वाति मनसितनाः पंडितकालेनेः शार्दूलताभिः निंदिताभिः एतैः भाग्भिः संपादुःशामरादुनिः प्रलोभ्यमानाः
कुभंप्राप्यमाणाः धनेति धनस्य द्रव्यस्य योलवो लेशः तस्य लाभः प्राप्तिः तस्मातद्यः अनलपोहंकारः तेन विस्मृतो विस्मरणं
प्राप्तः जन्मयेषांतथा अनेकेदोषाद्दुषणानि तैः उपचिततनव्याप्तिन गमचडेनेतिरागः दुःखा आरुण्यं चनेतसा आविलाः तन्म
योभावः तेन वाध्यमानाः पीडयमानाः कुमैयदोषोतिदोषदुःसहस्य क्रूरत्वं तेन नतत्रापि रागाभावक्षीयेतितमास्वादयिद्धितविधि
धायेभ्ये अनेक विषया गोचरा एव ग्राम्याः गृहकाः तत्रकातसः रूपंदः पंचअभिधानि पंचाभिरपि प्राणप्रमितसंख्यारपि च शरासैः
रपि जात्संदूषतांकभ्रतां प्रतिनमदृप्तसंख्यानि करणेरायाद्यमानाः परिकुभ्यमानाप्रकृताति प्रकृत्या स्वभावेनचंच

चपलाः तस्य भावः तत्तातस्त्वभ्रः प्रसंगप्रवकाशेतयेन वंभनेनकं ननमनसाचितेन आकुलीक्रियमाणाः विह्वलतां उपयांति गच्छंति ग्रहे
रिवग्रहे भगणेभिरिव समस्तंग्रहणाविषयीक्रियंते भूतैः पिशाचैरिव अभिभूयंते पराभूयंते मानमंत्राः देवताधिष्ठातःकांतिरिव
आविश्यंते मंत्रेण अन्यत्र आवेशाः क्रियंते यथाभूतमन्यत्र प्रवेश्यते सत्वैरिव दुष्प्राणिभिरिव अवष्टभ्यंते हूरेनगाद्धेनैतेनापनेवपव
नेन वायु उभ्यंते दलकालेन वाञ्छयंतो वकुर्णक्लिरियन्तशसितग्रस्यंते भक्ष्यंते मदनेनमदनजारैः कामवाणैः मर्मकेलिआदत्ताहात
ताउत मुखभंगसहस्राणि आननविकारान् मदमहानि कुर्वंते घटयंति धनेति धनस्य द्रव्यस्योष्मातापः तेनपच्यमानाः पाकविषयीक्रियमा
णाइवादिवेष्टां नावस्थांचेष्टां कुर्वंतीत्यर्थः गाढंतिगाढतरंप्राप्यः प्रहारैः लगुदादिना कुलंदनं तेआहता उवअंगानि हस्तपादादीनि न आरयंति
न धर्तुं गृह्णंतीत्यर्थः कुलीरातकुलीरादुवकर्कटाउवतिर्यक्गतस्थानाएवपार्श्वभ्रमंति पापप्रशमणंकुर्वंति अधर्मेति अधर्मेण असदाचारेण
भग्नाभंगंप्राप्ता यातिगमनं मनःसंबोधनाःतश्च येषामेवंभूताः पंगवइव स्वेडान्वपरेण अन्येन संचार्यंते संचरणकीलिकाः क्रियंते मृषेत
मृषा आत्मत्वभाषणं तस्य वियापाः परिणामः तेन संजाताः समुत्पन्नाः मुखरोगायेषामेतादृशाइव अतिरुक्षेण अतिकष्टेन तांतिव्रवंति
मर्मणिमलच्छदतरवः इव विषमच्छदरुशइव कुसुमानिनेत्राणि येषां गुणाविकारवेरुतयः तेः पक्षेकुसुमरागाविकारैः
पुष्पगमाविकृतिभिः कुसुमं उत्पनेकार्यः पार्श्ववर्तिनां समीपस्थायिनां जनानां शूलमस्तकन्यथा मृत्यादयंत्रानयंति सम
पर्णात् मुमरजमः सर्वसक्रप्रसिद्धं आसंनेति आसंनः समीपवर्ती दंतधानवन्धुतनमादस्वजन
मपिनाभिजानंति प्रावल्येन कंपितं धूलकाचनं नेत्रं येषामेवानंभावउर्जितज्ञानिनः प्रतापवंतः पुरुषाननिरू
हानने शांत नम्लोकयांतपशेते तेस्मिनः मूर्यादकाल कालदृष्टेतानिषिद्धकाले संध्यादिरूपदष्टः भक्षिताः सर्पैर्णातिज्ञोषः एतांनिधार
वमहामंत्रैः ओ गुल्मप्रभृतिभिः वादुगुण्यादि नजानि बुध्यंतेन प्रबोधं प्राप्नुवंति ज्ञानुर्वितिज्ञानुपाभरणानि काश्चानिव्यन्नभ
पणानिउवर्णेष्वां तेज्ञाप्तिनं पुरुषंनसहंतन मृष्यंति दुष्टेति दुष्टवारणाउवमदांमाजगजाउव मदान अत्युत्कृष्टायेमार्गाहंकारः त
रुशाणायसंभरूणाते न निश्चलीकृताः लब्धतांप्रापिताः सन्तः उपदेशान् शांतनम्रशांतिनादरेनेगजपक्षेमद्भूतमानं यस्यनांद्वश्रोत्रा
संभः आलीन स्तंभः तेन निश्चलीकृताः सन्तः उपदेशं हितपकवाक्यंन नम्रशांति अवगणयंतीत्यर्थः लक्ष्मीति लक्ष्मीप्राप्तिर्नावषं
गारके तेनगृहीताः भ्रांताः कनक मयं सुवर्णमयंपश्यंति निकोतांतउव वातपानं मधु पानं निज्ञानघर्षणन्नताभ्यांचधिनं

तेष्वेव रङ्कार्यं प्रद्युम्नाशितिश्रमेषु चांचल्यं वा बधाः । यथा । इव वाणा इव परोन्मार्गाश्रितास्ताभ्यां प्रेरिताः नोदिताः विना इयंति विनाशं जनयंति दंडाय
त्रिः भागधेयस्य तयोः विशेषाः प्रद्युम्न आदालोनिवर्तंते दृश्यंतान्यपि दाक्षिण्ये दाक्षिण्यादौ कतान्यपि कृतानीव सम्यानीव महाकुलानि महाभिज्ञ
नानि शातयंति पीडयंति पातयंत्यपि च अकालेति मनोहराणि नंदाशिष्यः आकृतयः आकारो येषां वंति धारा वितानानि काकुवितानादि
न जो भवंति सदृशत्वात् तस्मादुपमानांतरमाह अकालेति अकालप्रवृत्ता कुसुमप्रसवा इव तद्वत् द्रुमोपधिविडंबना मकालकुसुमा द्रुमः
फलप्रसवयोर्वैधर्म्यमहोत्पाताविद्वर्धाः श्मशानाग्निदाहश्मशानमेव वनं तस्य अग्नयः इव अतिरौद्रा अन्येषां भूयोत्पादकाः भूताः संपद
येषां ते तथा पक्षे आतिक्रूराभूतिभस्मायेषु ते भीरिकातिमिरं नेत्ररोगः स संजातो येषां ते तैमारिकाः तद्वत् अदूरदर्शिनः भाविनं दोषं न
पश्यंतीत्यर्थः दूरं पश्यंति न पश्यंतीत्यर्थो वा पक्षे अदूरदर्शिनः समीपस्थितवस्तु विलोकिनः उपात इपसर्गितोपसृष्टाः ग्रहैः भूताइव
शद्रैः कीर्ति रागभ्रांत मा श्रितं भवनं मंदूत्येवाति त आश्रयमाणा दृतिश्रयमाणाः आकर्ण्यमाना अपि दूर्या इयंति दुर्गंतमयंति च
वप्रे तपदप्रापुर्यावामत कवाधनानिर्विदं अन्येषां समुत्पादयंत इत्यर्थः कामार्थे दृष्टे मतकाणां पुरस्तात् वाद्यानि वाद्यंते इति दे
शाचारः विलोक्यमाना अपि चेतसि चिंत्यमाना अपि मार्यमाणा अपि प्रपातकं स्त्रीहत्यादिकं व्यवसायाः इव तदभिप्रा
या इव उपद्रवं च कारादुःखं उपजनयंति अध्यादयंति अन्विताश्च नादिवरं प्रतिष्ठवरं पापिनः एनसा आपूर्यमाणाः भ्रियमाणाः
इव आत्मा तमूर्तयः कृष्णदेहा भवंति तादृशा लसा एव अवस्था येषां ते तद्वस्थाश्च समुच्चयार्थः एवं विधाः व्यसनानां धूतादीनां शतस्य
सर्व्यंतानि शतामुपगताः प्राप्ताः शरव्यता मतिपाठे तु शरव्यं लक्ष्यं तस्य भावः तलं उपगता इत्यर्थः वल्मीकितृणलीकं उपदेहि
का पदं तस्य तृणानि न गृह्णीतिषां अग्राणि प्रांतानि तेषु अवस्थिता यौ जलबिंदवः तद्वत् पतितमपि मनुष्यं जनमतः स्रस्तमपि
आत्मनं नावगच्छंति न जानंति अपरो अज्ञात अपर अन्ये तु पुनरर्थे रात्रस्थो भ्रमतां दोषांतरमध्याह अपरे लोभातः इति दोषानपि गु
णपक्षमध्यारोपयाद्भिः धूर्तैः विप्रतारकैः स्तुतिभिः प्रतार्यमाणाः सर्वज्ञनस्यापि गुणस्य तांत्र उपहासयोग्यतांत्र उपयांति प्राप्नुवं
तीत्यन्वयः कीदृशैर्धूर्तैः कीर्तिस्वस्य आत्मनो यत्र अर्थः प्रयोजनं तस्माद्धेतोः व्यावर्तनं करणं तत्परैः तत्परैः धनमिति धनं द्र
व्यंत दैवपिशितंमांसं तस्य ग्रासः ग्रहणं तस्मिन गृध्रैः दूरदर्शिभिः वध्यातथाद्व्यावर्तनपरैरित्यर्थः आस्थानेति आस्थानं ११५

म्नपि पविचारानं तत्रं दैवनलिनीकमलिनीतस्यां वकैः धूर्तैः यथा वकाः नलिनीमाश्रित्य तदाश्रयबलेन स्वात्मानमाच्छादयंते के
न प्रकारेण परवंचयित्वा अकस्मात् इव परमन भक्षयंति तद्वत् आलक्य बलेन परान् वंचयित्वा स्वानि भक्षयति इति गाथार्थमाह द्यू
तमिति द्यूतं दूरोदरं च विनोदः काम्यमानं चेतो हृष्टे तेषां वलात् करतालि भाव्यः परेति परदाराः परस्त्रियः तेषां अभिगमनं सं
भोगः वैदग्ध्यमिति चातुर्यमित्यर्थः मृगयेति मृगया मृगव्याश्रमः इति अभ्यासः सुरालीति अश्रांता योग्या अभ्यासः इति काकाः न तु
परप्राणव्यापादनं जनितांकमपि पातकमस्तीति भाव्यः पानमिति पानं मद्यादीनां विलास इति विलसितमित्यर्थः प्रमत्ततामिति
प्रमत्ततां क्षीवतां शौर्यं सुभटत्वं स्वं वीति स्वदाराः स्त्रियः तेषां परित्यागं यत्नं धर्मोधिकं गुरवाति गुरूणां वाक्य प्राप्य
दृष्टिपदेशात् स्य वचनं वचः तस्य अवधानं उल्लंघनं अपरप्रणेयत्वं अन्यवश्यत्वं वश्यः प्रणेय इति कोशाः गुरुवचनाव धारणेनक्रूरा
र्यं प्रभुत्वमिति भिखारीतां मतादयः वश्यत्वं प्रापयंति इति तेषामाशयः आश्रितेति आश्रितार्थतां इति भृत्याः यस्य राज्ञः सम्यक्सेवां
कुर्वंति सा आश्रितभृत्यः कोन्वस्त्रितिभृत्य भृत्यः तस्य भावस्ततां तादृशं च नृपते दूषणं वि गुणं भृत्यानां मवश्यां क्लेशात्रस्तत्वमितिरा
ज्ञे नूनं तद्वत् अठपाठमनमाश्रितभरणं च गतानि हानी तस्मात् कोपसंत्यक्तं सुखेन उपसेवितुं योग्यः सुखोपसेव्यः
तस्य भावस्तत्वं सुखोपसेव्यत्वं न प्रत्युनिर्लोकस्यातिमात्रं गुणः आरोप्यते रतोत्सवं तेनाद्यं गीतं गानं वाद्यं आतोद्यं वेश्याव्यसनं बुधाः
तामुच्यति ताभ्यो अभ्यासनवितंतांरसीकतां रसाभिज्ञतां महात्मनि महापराधानां क्षेपेन युद्धादीनां अवकर्णनं श्रवणं महानुभावताम
हाधर्मिष्ठता प्रदत्ततयाता माया धार्मिष्टाभिः विद्धितस्य गात्रप्रदानाद्युपरिभवस्यापि स्पृहीतः सहत्वं क्षमेति शांतिः स्वा वंदतान
रवप्रहूतांप्रभुत्वंए श्रयंदेवेति देवाभर्तृदादयः तेषां अन्यमाननं अवगणनं महासत्वं वंतां महाधैर्यं तांदितिवांदनामागादोदयः
तेषां व्याधिप्रायम् यशः श्रीनदीति एतेन वंद्यतनं च दानं न स्त्रीकलनं कामिति भावः तरलतां चपलतां प्रमादः प्रगल्भता इति अवीति
विशेषा वाभिज्ञातां अपक्षपातत्वं मापादिति अवधृतामित्यादेः पूर्वं पूर्वं स्यादिष्टस्य तथा इति रतिरस्य वाच्यमानतया पूर्वमिष्टंकृत
स्य गुणस्य आरोपः प्रशांसनं एवं अध्यारोपः अत्राध्यारोप वलक्षणिक पुनरुक्तसंग दानकलं मातिशय्य कुलदानं कलादिकं मात्यंमय
मृदत्यं अथ धूर्तानां वितुं पर्यंता इति अंतर्मध्यस्थ मपि भावमनापायविदूराद्धूः हास्यं कुर्वाद्भिः अस्मादुपतारणा नभिज्ञाति
हास्याविन याम कृप्र तारणांवं च नातनं कुशलैः आश्रिताः किंकुर्यमाणाः धनिनः अमानुषलोकोदेवलोकः तस्य उचिता
भिः

का.टं.बी. ११५.

योग्याभिः स्तोर्ईडितवर्णं चित्रं तीनिस्त्रिस्य इत्यस्यमदः तेनमत्तां चित्तं येषां तेन था अतएवानश्रीतनतयानिर्गतास्तेतनाधर्मयस्मात्तस्यभा
वस्ताता तमातर्थे वेनिय था प्रतार्थमाणाः तथैवेत्यर्थः आत्मानि आरोपितं स्थापितं अलीकं मिथ्याभिमानं यैः ते तथा मर्त्यधर्मिणा
पि मर्त्यस्य मनुष्यस्य धर्मा मम नाद् योग्यं यां यमि यां विधापिद्दिव्यां ताहृथ्याः इ वसं वांधिनो यैः अं गुणः भा गाःति अवतीर्णः इत्यंनमिवस
ईदेवतामवदेवताधिष्ठितमिव अतिमानुषं मानुषं कुर्वांतिरस्य वर्तमानं आत्मानं उप्रेक्ष्यमाणाः मन्यमानाः प्राप्नुवंति प्रारब्धांत्याद्दिथ्या
विता दिवदान योग्या विशर्णव्रत्याताभिः अनुभाव्यमाहात्म्यं येषां तेतथा अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः अनुतापवतांसेवक तेनेनात्र यमाणंवि
धाय मानां आत्माविडुंवनां असदुणारोपल क्षणां अभिनंदंतिप्रशंसंतिचकारः पूर्वोक्तः समुच्चयार्थः वि भूतिमतां तांपुनर्दर्शयंतरमाह
मन साविदेवतावाहाद्दुराद्रः अध्यारोपः आरोपणं तेन निप्रतारणं वंचनं तस्मात् इति असदिति असद्भूता असद्रूपाध्यासं भावनाद् वत्वा
तनान्विय तेन रूपदुःखानवनष्टबुद्धयः इवता ध्यारोपलोनिमित्त मृगाक्षिप्रदर्शयनाद् अंतरा इति अंतर्मध्येप्रविष्टं अपरमन्यत भुजद्वयं
यस्मिन तं वाव धमिव आत्मनावाद युगलं स्वकीयं भुजयुगं संभावयंति संभावनाविषयां कुर्वंति एतेन स्वात्मन चतुर्भुजत्वं ख्यापितं
नेत्रलमप्याह लपातित चमकृतिः तथा अंतारं तं पाद्रुतं नतीयं स्तोवनं यस्मिन्तात् शंस्वलस्तोतिताः कं आत्मां केत आरोपितविपर्यं कुर्वंत
दर्शनि लोकानां दर्शन प्रदानं स्वात्मप्रकटनं अनुग्रहं प्रसादं गणयंति मन्यंते दृष्टीतिदृष्टाः चक्षुषः पातं अनवलोकनं तदपि एकपक्षे
उपकृतिपक्षे स्वाप यंति निक्षिपंति संभावयंति संभावयणं तु त्यमनं तदपि संविभागः पारितोषिकं दानं तन्माध्ये कुर्वंति पारितोषिकं तुल्यंग
णयंतीत्यर्थः आज्ञामिति आज्ञाम पिनिर्दिशमपि वरप्रदानं समादृतंप्रदानं मन्यंते ज्ञानेनाति स्पर्शः संस्पर्शः तदपि पावनं पूतं पवित्रं आत्म
कयंति भि बाद् यंतात्मश्यांतमिथ्यामहात्म्यः माहात्म्यगर्वः माहात्म्याभिमानः तेन निर्भराः भृताः देवताभ्यां अदूंभ्यः न प्रणमंति नमस्का
रं कुर्वंता द्विजांति द्विजातीन् अयो गुरुन् न पूजयंति पाद्यपात्राद्विप्रदानेन न सत्कुर्वंतीत्यर्थः मान्यानि तिमान्यान मानमीयान् न मानयंति
नमस्कारं ददतेनोत अर्चनीयान अर्चायोग्यान न अर्चयंति न अर्चां कुर्वंतीनोति अभिवादनार्होन् उपसंग्रहयोग्यान न अभिवादयंति
न पादग्रहणं कुर्वंतिनेति गुरुद्धिताद्धितप्राप्तिपरिहारोपदेष्टृन अभ्युत्तिष्ठंति नाभ्युत्थानं कुर्वंति अनर्थकेति अनर्थकानिष्फल
याः आयासः प्रयासः श्रौतः स्मार्तिकर्मणि क्लेशः तेन अंतरितं व्यवाहूतं उपभोगं गमनादिकः तत्ज्ञानितसुखं सातं यस्येति कृत्वा विद्व

ज्ञानं विबुधज्ञानं उपदूसंति उपहास्यं कुर्वंति ज्ञरेतितराविश्व सातस्यात्रिकृत्यं वि कृतता तेन प्रलपितं ज्ञप्यिताविति कृता रस्थानांस्ताविर
णां उपदेष्टांशांश्रुपदर्शयांतज्ञानंतत्यर्थः आत्मेति आत्मनः स्वस्य या प्रज्ञा बुद्धिः तस्याः परिभवः पराभवः इति कृत्वा सचिवोपदेश
यप्रधानाज्ञाश्रयं असूयंति असूयां कुर्वंति ताद्धितानिहितवादिनेयथा कितवादिने कुप्यंति कोपं कुर्वंति सचिवोपदेशाद्यपाहितवा
दिने इति चतुर्थी इय मपि वृद्धद्वैत्यादिनां संप्रदानं संज्ञात्वां सत्यांसि बंधता दृशं पुरुषं सर्वथान्युपंतात्याज्ञायेनादृतामितितंपुर
षं सर्वथा सर्व प्रकारेण अभिनंदंति प्रशंसंति तं आत्मयंति आत्मायं कुर्वंति तं पुरुषं पार्श्वे समीपं कुर्वंति रक्षयंतितं संवर्धयंति
श्रिंत्राप यंति तेनोति तेन पुरुषेण सदृक् स्नेय यथ्यानत्या अवलि इति अवस्थानं कुर्वंति तमाप्यिति तस्मै पुरुषाय ददाति प्रयच्छति त
मितितं पुरुषं प्रतिमित्रं तां सुहृद्रूपतां उपगच्छति तातानिष्यादयंति तस्ये ति तस्य पुरुषस्य वचनं वाक्यं श्रृण्वंति तत्र इति तत्मिन पुंसि वर्ष
ति पुनः प्रदानं कुर्वंति तं पुरुषं बहु मन्यंते अत्युत्कृष्टतया ज्ञानं तीत्यर्थः तमिति तं प्रति आप्ततां विश्वस्ततां आपादयंति प्रतिपादयंति
ततद्रस्यसत् सर्वस्वापि स्वात्मद्दृश्यद्र इति यः पुमान अहर्निशं अदैशं निरंतरं सयाते अन्यत् कर्तव्यं स्मि स्वतः उपरतेनः
संबोधितक पुरुः लोतिनवाति येवि तयः माहात्म्यं तद्गुणावर्णनात् कक्षणंदृ द्राव यतिरू द्रुवनांचक्रां ता विभूतिमतां पुनर्दर्शयंतर
माहरवेति नेषांविभूतिमतां वाः अवार्कसं प्रतं युक्तं येषां विभूतिमतां अतिच्छ्रांमप्रसः आतितान्निराव द्रुलः इपदेशः कुशानि
तां ता व्याप्त स्वात्म्य माहितां द्वं कौटिल्यशास्त्रं यामकादिप्रमाणानि आभिनारक्रियाकृत्याप्रातकृत्यादि रूपक्रिया क्रूरेति क्रूरा
निष्कुरणः एकाभद्भुतायाप्रकृतिः स्वभावो येषां ते विधापु रोधसः पुरोहिताः गुरवः धर्मोपदेशकाः परत्रागतरेषां अभिसंधा
नानिरोधः तत्र पराः तत्पराः मंत्रिणः सचिवाः उपदेष्टारः कुशलाग्रकाः नरपतीनां यन्ताहूस्तेन भक्तायासो दुस्त्याज्य
का वेतककर्मधारयः एवं विधायांल क्ष्म्यां आसक्ताः प्रेमाधिक्यं मारणमारणं व्यापादनं तदेव आत्माख्यरूपं ये यांत थाविधपुत्रा क्ष्मपुत्र
मि वांगः उपमः संदेशसदृशं स्वारसिकं स्वभ्रमनेन आद्रीभिन्नं हृदयं येषां अतएव अनुरक्ताः एतादृशाः भ्रातरः सहोदराः डंडधाः मूलतः
उन्मूलतायाः प्रकृत मुपसंहरं नादत देवमितताज्ञति हेतवर्थं एवं प्राप्य पूर्वोक्तस्वरूपकुले अतीत आतकुदिला अतिवक्रा कृष्टप्रयन्येषि
शः कायव्यापारः तासां सद्भृतेन रूपेण भीषणेन गत्यतं त्रोति राज्यस्यतंत्र इति कर्तव्यतायां इति कर्तव्यतां सोपत्यने कार्यः अभिमान अनु
भूयमानं माविव्यता रूपं चमहामोहकारिणि महामोहजनकं कुमारीं तसंबोधनं तथेति तेनैव प्रकारेण प्रयतथाः प्रयत्नया त्वया

येनप्रकारेण ज्ञेनो: द्रौकि: भवानलंन उपहस्यसे उपहासविषयीक्रियसे साधुभि: सज्जनै: नानिंद्यसे न निंदाविषयीक्रियसे गुरुभि: धर्मो
चार्यै: नाधिक्रियसे धिक् जीवितमित्यादिवाक्यगोचरीक्रियसे सहृद्भिर्मित्रै: नउपालभ्यसे उपलंभविषयीक्रियसे विद्वद्भि: पंडितै: न
शोच्यसे न शोचविषयीक्रियसे यथा तथाय्यथा विटै: असदाचरणशालिभि: न प्रकाश्यसे न प्रकटीक्रियसे कुशलै: अनाचाराभि
ज्ञै: न प्रतार्यसे न प्रतारणाविषयीक्रियसे भुजंगै: गणिकापतिभि: न आस्वाद्यसे गणिकार्थं द्रव्यवितरणद्वारा नउपभोग्यसे सेव
कासपर्याकारिण एव वृका: ईहामृगा: तै: न अवलुप्यसे न अनिष्टप्रसक्त्यसे न अकुलीक्रियसे इत्यर्थ: धूर्तै: धूर्तै: न वंच्यसे न प्रता
र्यसे वनिताभि: स्त्रीभि: न प्रलोभ्यसे न प्रलोभनाविषय: क्रियसे लक्ष्म्याश्रियान विडंब्यसे न विडंबनायुक्त: क्रियसे न परित्यज्य
से इत्यर्थ: मदेन आधिपत्यजनितादहंकारेण न नर्त्यसे न नन्त्यं कार्यसे मदनेन मनोभवेन न उन्मत्तीक्रियसे न चित्तानि प्रलुतामा
पाद्यसे विषयविषयैरिंद्रियार्थै: न आक्षिप्यसे प्रेर्यसे रागेण स्नेहातिशयेन न विकृष्यसे न आकृष्यसे सुखेन सातेन नापन्हियसे न परि
त्यज्यसे कामम् अत्यर्थं मयेदं शास्त्रै वेदैर्भि: शिक्षितत्वात् पदेशोऽस्यर्थ: इत्यर्थ: न आहूयसे इति प्रकृत्यास्वभावेन धीर: धैर्यवा
न यद्यपि तृप्तिपूरणीयं कीदृक् पित्रा विनीतापित्रा न कारात्मयापि समारोपिता: निर्दूता: संस्कारा: तातकर्मादयो अथ च तत गुणविद्याया
श्च यस्य गुणवंभूत: अथवान्यदप्याह तरलो तात रत्नं चंचलं हृदयं चेतोऽयस्य सतं अप्रतिबुद्धं बोध रहितं च पुरुषं धनानि द्रव्याणि
मदयंति मदं ज्ञानयंति अहंभूतत्वानुमापति येनोपदेश: सार्थक: स्यादिति ततरभिप्राय मारोऽस्य न्नस्मादूतथापि अनुपदेश्य
तोपि भवद्गुणै: शीतलादृभि: य: संतोष: मनस: तुष्टि: सोऽस्यैव नाग्रे तं पूर्वोक्तप्रकारेण मुखरीकृतवान् तादृशा व्यापारे प्रवर्तितवान् आ
ह्वार्यं विपरीतशंकाचित्रेण ये अयं उपदेशः यत आह इदमेवोतउ इदं पूर्वोक्तं पुन: पुन: अभिधीयसे अथसे अ ह्वार्य शंका मुतत्याज्य
तिविदंमास्मतिविद्वांसमपि चेतितमपि सचेतनमपि दानवंतमपि सदाममपि महासाहसमपि आभिजातमपि कुलीनमपि धी
रमपि धैर्यवंतमपि प्रयत्नवंतमपि उद्यमयुक्तमपि पुरुषं लक्ष्मी: श्री: खलीकरोति सन्मार्गात् स्खलनं प्रापयति अतस्सर्वत्रा
पि नाल्प: कै: पुंभि: परायत: अयमादिगपि वर्तकरोति अन्यस्य कार्यान्तेत्यर्थ: तत्र हेतुमाह यत: इयं दुर्विनीता अपगतविन
येत्यभवान् तां पित्राज्ञानके न कल्याणै: मंगलै: क्रियमाणाविधीयमानं न वीयान स्नपय: राज्याभिषेक: तत्क्षणं यमा
ं
११६

क्षय: अनुभवतु अनुभवविषयीकरोतु पूर्वपुरुषै: इदं कुलक्रमागतां परंपरायातां धुरं भारं उद्वह उद्वहनं कुरु अवनतिद्विष
तां शत्रूणां शिरांसि उत्तमांगानि अवनमय नम्राणि कुरु बंधुवर्गं स्वजनसमुदायं उन्नमय ऊर्ध्वीकुरु अभीतिमभिषेकानंतरं
यौवराज्याभिषेकादनु प्रारब्धेति प्रारब्धः प्रस्तुतो दिग्विजयो येन स: परिभ्रमन् प्रतिदिशं दिशंप्रति गच्छन्नुपवित्राच्च वचा
न केनापि तितामपि स्वायत्तीकृतामपि सप्तद्वीपभूषणां सप्तसंख्याका: द्वीपा: जंबूप्रभृतय: भूषणं यस्या: तां विधां वसुंधरां
पुनर्द्वितीयवारं वशीकुरु अयमिति प्रतापं निजादइदं उद्घाति: आरोपयितुं तस्य कर्तुं नेतव अयं काल: समय:
समागत इति शेष: तस्य फलं प्रदर्शयन्नाह आरूढ: इति आरूढ: अध्यास्ये: प्रताप: यस्मिन् भूतेरातनि लोकपद इव सर्वज्ञाता
द्रुमादर्श: आदेश: आज्ञा यस्य स तथा त्रिकालदर्शी परसिद्धादेशो भवति यथैव दत्ततथैव भवतीत्यर्थ: इतीति इतिपरिसमा
प्तौ एतावन्मात्रं अभिधाय कथयित्वा उपरराम विरतव्यापारो बभूव उपशांत वचसि उपरतवाग्व्यापारे तस्मिन् शुकनासे
तस्य चंद्रापीड: ताभि: पूर्वोक्ताभि: उपदेशवागभि: शिक्षावचनै: प्रक्षालितइव धौतइवउन्मीलित इव उद्घाटितइव स्वच्छीकृतइ
व स्वच्छतां प्रापितइव निर्मृष्टइव मार्जनाकृत इव अभिषिक्तइव अभिलिप्तइव प्रालिप्तइव अलंकृतइव भूषितइव प
वित्रीकृतइव पावनीकृत इव उद्भासितइव उद्दीपितइव प्रीतिनिप्रीतातिसंतुष्टचेता यस्यैवं भूत: मुहूर्तं स्थित्वा कियत्कालं
अवस्थानं कृत्वा स्वभवनं निजसद्म आजगाम आययौ ततदिति ततस्तदनंतरं कतिपयदिवसापगमे कियद्दिवसातिक्रमे च राजा
नृप: तारापीड: स्वयं राज्ञा आत्मना अभिषिंचयते पाचकारसंज्ञानं विज्ञानपि स्वामिति स्वयमात्मना उत्क्षिप्त: उर्ध्वनीत: मंगलाभि
धान: कलशो येन सतथा शुभलग्ने मंत्रिणा सह पुण्यदिने पवित्रवासरे सुतावेक्षिषयंनाद पुरोधसा पुरोधसा पुरोहितेन सं
पादितं यद्द्रव्यं अशेषं समग्रं राज्याभिषेक कलशं मंगलं यस्य स तरात्पति विज्ञानपि अनेकेति अनेकेभ्य: देशेभ्य: आगतानां
नरपतय: तेषां सहस्रैरतैन परिवृत: साद्भुत: ज्ञात्वाविज्ञानपि सर्वेभ्य: उपादि मर्थेभ्य: समग्रेभ्य: तीर्थेभ्य: नागधातिभ्य: सर्वाभ्य:
नदीभ्य: तटिनीभ्य: सर्वेभ्य: सागरेभ्य: समुद्रांतर्गतेभ्य इत्यर्थ: अन्यथा सागरस्य क्षयात बहुवचन मनर्थकं स्यादत सामा
हृतेन एकीकृतेन पुन: तदेव विज्ञानपि समर्थाप्ति सर्वा: समग्रा: ईषधय: फलपाकांता: ताभि: सर्वफलै: समग्रसस्यै: सर्वैस्त
भि: समग्रतीर्थोदकमृत्तिकाभि: सर्वरत्नै: समग्रमणिभि: परिगृहीतेन स्वीकृतेन आनंदेति आनंद: प्रमोद: तज्जानितं यत

कादंबरी

११७

बाष्पजलं तेनाभिषेकेण संस्कृतेनोतिजल विशेषणं मंत्रेति मंत्रा देवाधिष्ठातारः तैनपूतेन पवित्रेणेति तस्यैव विशेषणं अभीति अ
भिषेकस्य युवराज्याभिषेकस्य यत् सलिलं पानीयं तेन आर्द्रः क्लिन्नो देहो यस्यैवंभूतं चंद्रापीडं राज्यलक्ष्मीः आधिपत्यश्रीः लते
व वल्लीव नितरां पादपं स्वकायवृक्षं अमुंचत्यपि अत्यजत्यपि तारापीडं तत्क्षणमेव तत्कालमेव संक्रामंतीव विशतीव पादभ पअनंत
मिति युवराज्याभिषेकानंतरं अलिंगितेति आलिंगितवदंतःपुरं अवरोधः तेनपायित या साद्धृतया प्रेम्णा स्नेहेन आर्द्रहृदयं यस्याः
सा तया विलासवत्या स्वकीयजनन्या स्वयमात्मना आमोदिता आमोदः परिमलः स विद्यते यस्मिन्नेतादृशो चंद्रातपः चंद्रगोलिका
तद्वदुज्ज्वलेन शुभ्रेण चंदनेन मलयजेन आपादतलात आपादतलं मर्यादीकृत्य अनुलिप्तांगः तां गाग्यानि मूर्तिर्यस्य सः अभीति अ
भिनवानि प्रत्यग्राणि विकसितानि विनिद्राणि सितानि श्वेतानि यानि कुसुमानि पुष्पाणि तैर्वाकल्पो आकल्पः शेखरो येन तं सोमस्य सः
गोरोचना गोरोचनेन आभ्युदयिकं छुरितो देहो यस्य सः दूर्वेति दूर्वाप्रतानपल्लविकानस्याः प्रवालैः किसलयैः रचितानामितः कर्णपूरः कर्णावतंसो
येन सः दीर्घेति दीर्घा आयताः दशावर्तयोः यस्यैवंभूतं अनुपहतं अखंडं दुग्धं इंदुः तद्वदुज्ज्वलं श्वेतं दुकूलं युगलं दुकूलयुग्मं वसानो
दधानः पुरोहितेति पुरोहितेन पुरोधसा प्रतिबद्धः प्रतिसरः दूरतस्त्रं तेन प्रसाधितः अलंकृतः पाणिर्यस्य सः राज्यानां वा कान्हिन
वेति नवा प्रत्यग्रा या राज्यलक्ष्मी आधिपत्यश्रीः सा एव कलहंसवत्सा स्यात कमलिनी नलिनी तस्याः आयतत्वसाम्यात मृणालेनेव
बिसेनेव मुक्ताकुसुंकांतमुखलेन उपमानांतरमाह कर्ममाह अभीति अभिषेकदर्शनार्थं युवराज्याभिषेकावलोकनार्थं आग
तेन मासेन सप्तर्षिमंडलेनेव मरीचिप्रभृति मुनिसमुदायेनेव एवं विधेन हारेण मुक्ताप्रालंबेन आलिंगितं आश्लिष्टं वक्षस्थलं
भुजांतरं यस्य स तथा सितानां सितानि श्वेतानि यानि कुसुमानि पुष्पाणि तैः ग्रथिताभिः गुंफिताभिः आजानु आनलकालं
यावत लंबते इत्येवं शीलाः आजानुलंबिन्यः ताभिः इंदुगतेति इंदुश्चंद्रः तस्य कराः किरणाः तद्वल्लला मनोहराः ताभिः वेक
क्षेति वैकक्ष उत्तरीयकं तद्वत्कापिताभिः स्रग्भिः मालाभिः निरंतरं निचितं व्याप्तं शरीरं यस्य तस्य भावः तत्ता तया धवलितेन
वलःश्रीयः वैवाहिनेपथ्यं तस्य परिग्रहः स्वीकारो यस्य तस्य भाव तत्ता तयान्वितेति चकारः उभयसमुच्चयार्थः उभयसमुच्च
येन दुग्धारक्षेशामाह नरेतिनरसिंहरवनसिंहायतारउवइवकाद्गकरि धृतः कंपितः केसरनिकरः सटासमूहो येनसः अ
थर्कसरस्वती सामग्येषु अग्गर वर्मणा सामग्यं चेतिभावः कैलासातकैलासउवर उन्नतादि उवएनंविशिनष्टि अवदातेश्रवत

शरत्स्रोतस्विन्याः गंगायाः स्रोतः प्रवाहः सदृशो यस्मिन अत्र कैलासावेययोः सामंस्यगस्रोतस्विन्योः साम्यंच दर्शितं गैरा
वतेति ऐरावतसूरणमतुंडवर्णं विशिनष्टि मंदाकिनीति मंदाकिन्याः गंगायाः यत सरणा कलाकावभ्रासमूहः तेन ताडितः व्याप्तः पुन
र्धवल वेषसाम्यनिमित्त कथुमश्वं तं सरमाह क्षीरोदेति क्षीरोदः क्षीरसमुद्रः तद्वदिवचनं विशेषयंनाह स्फुरितेति स्फुरितानीत्य
मानानि लवाः दिंडीरांशाः तैः आकुलव्याप्तः तादृशी तत्कालेतदा वै प्रतिपन्नः स्वीकृतः चैत्र दंडो वेत्रसयाष्टि येन वं विधेन पितृत
नकेनस्वयमात्मना पुरः अग्रे प्रारब्धं प्रस्तुतं समुत्सारणं जननिवारणं येन सः सभामंडपं आस्थानमंडपं उपगम्य समीपगत
मित्स्थं तस्वर्णाद्रि मिति स्वर्णाद्रि मेरुः तद्वदुन्नतमिति चंद्रापीडो युवराज सिंहासनं नृपासनं आरूढः आरूढवान आरुढस्य च तदुपरि
शचअत्रचकारः पुनरर्थकः अस्य चंद्रापीडस्य कृतोचितं यथोचितं यथायोग्यं सकलराजलोकस्य समग्रनृपजनस्य सत्कारं सत्कारा
येन सः मुहूर्तं घटिकाद्वयं स्थित्वा उपविश्य तदनंतरं दिग्विजयार्थं प्रयाणं गमनं तस्य आशंसाकथकः प्रस्थानदुंदुभिः यात्रापटहः
आमंथरं नात्युच्चं यथा स्यात्तथा ध्वानशब्दं चकार अथ दुंदुभिं विशेषयंनाह गतयेति प्रलयकाल नांक स्वांतसमयाद्रूवाय्या
नयावाकार्दविनीतस्याः घोषः गर्जितं तद्वद्घर्घरः गंभीरः ध्वनिः शब्दो यस्य सः किं क्रियमाणः अभिहन्यमानः कैनकं
स्य करवर्णस्य कोणाः कर्णबालतंद्रं शीतः कोणो वीणादिवादनमिति कोणाः करवडदधिः समुद्रः तद्वदिवमंदरोगिरिः तस्य पातः पुनः स्वन
नेः वसुधेति वसुधरा पृथ्वी तस्य पातः मूलभागः तद्वदिवयुगांतिः कल्पांतेः निर्घाताः दिशां मद्धंगतः शब्दाः श्रूयंतेतेः कलातेतिदु
सागः अतन्यंतञ्जानि तोयः जलधारा मध्यः तद्वदिव तारद्वंडा विघुद्दंडाः तेषां पातैः प्रपतनैः पातालेति पातालं बलि वेश्म तस्य कु
क्षिः मध्यप्रदेशः तद्वदिव मद्भातमहावराहः वृत्तमावतारः रूपः तस्य घोणा विकृणिका तस्याः अभिघातैः प्रहारैः येनेति दुं
दुभिना कतीरतातया ध्वनताशब्दं कुर्वता रवेण शब्देन भुवनांतराणि विश्वविवराणि समाध्मातानीव आपूरितानीव उन्मीलिता
नीवाविकसितानीव पृथक्कृतानीव भिन्नकृतानीव विस्तारितानीवा विपुलीकृतानीव गंभीरीकृतानीव अंतर्हितानीव प्रदक्षिणीकृ
तानीव आवर्तकृतानीव बधिरीकृतानीव आकुलीकृतानीव जातानीति ससभिः समाध्मातादिभिः संबंध्यते विश्रुतावितागता
दिशां ककुभां परस्परमन्यान्यं बंधस्य संबंधावित्तेषयस्य संधयः संध्यः संश्लेषिताः विघटिता उवयस्य चोति दुंदुभिः संबंध्यते
निनादः शेषवाचकोयस्य दुंदुभेः निनादः शब्दः त्रिभुवनविष्टपत्रयंत्रलोकमात्रमणं चकार अत्रोत्प्रेक्षेति भयेति भयवशा

कादंब०

११९

नभसि तब शोनावृषमं कृपृष्ठं वलितं पश्चादागतं इतानंऊर्ध्वमुखं पूर्णासदृश्यं यस्यैवंविधेन ग्रीवेणनराधिपेन उन्नतेन इवास्य
खे आलिंग्यमान इव आलिख्यमान इव मुहुः स्वारं । दिक्षु दिशासु दिकुंजरैः दिग्भागैः आहूयमान इव निमंत्र्यमान इव अभिमु
खं सन्मुखं यद् तानीर ट्रानांऊर्ध्वं याताः ऊर्ध्वप्रवृत्ताः तैः संत्रासितसंत्रासितेन भयेन रचितं रेचकं मंडलं तिर्यक्भ्रमणं मंडलं यस्यैवं
विधैः दिवसकररथतुरंगमैः सूर्यरथगतसन्निभिः नभसि विदायमि प्रदक्षिणीक्रियमाण आवर्तइ क्रियमाण इव अपूर्वीत
अपूर्वः अश्रुतपूर्वोयः शर्वस्य भवानीपतेः अट्टहासः महाहासः तस्याशंकाः आरेकाः तस्याः दूर्षः प्रमोदः तस्मात्यत हुंकृतं
न हुंकारेण केलासशिखरवासिना तातादृशा नुनिसंबद्धसकंभेण ईश्वरबलीवर्द्देन आभाष्यमाण इव उच्यमान इव. तैतिकृतं
विहितं गंभीरं अतुच्छं कृतगर्जितं यस्यैवंविधेन एरावतेन भ्रमुप्रियेण प्रत्युद्गम्यमान इव अभिमुखं यात्यमान इव अश्रुतेति अश्रु
तपूर्वः अनाकर्णितपूर्वोयः सः शब्दः तेन जनितैर्यारोषः इद्धतस्य आवेशः अपस्मारः तेनातियमअवनामितं नम्रीभूतं विषाण
मंडलं शृंगमंडलं यस्य एवंविधेन विबुधसन्निदेवलोककृतं मातलिना यमवाहसारिणा प्रणम्यमान इव नमस्क्रियमाण इव संत्र
स्तानि सं त्रस्ताः चकितायेलोकपालाः सोमाद्याः तैराकर्णितः श्रवणविषयीकृतः ततस्तदनंतरं दुंदुभिरवं पट दूरवं जयजये
ति वचनं वकारः पुनरर्थकः आकर्ण्यमानस्य सर्वतः सर्वत्र समुद्घुष्यमाणः उद्घोषणाविषयीक्रियमाणः जयजयशब्दस्य
सत आरंभविधः वंद्याचीरः स्तुतिपाठकः श्रयणः सकृष्णस्य सदृशं चवाहिः अनुगम्यमानः अनुव्रजमानः अथनरपतीनांवि
शेषणानि कवाकितोवभूवक्रमेण आलानमंडपात् नरगात निर्गतावभूव यन्वयः किंविशिष्टैः नरपतिसहस्रैः भूमिप
तिद्वारनैः अनुगम्यमानः अनुव्रज्यमानः अथनरपतीनां विशेषणानि समंताद् इतिसमंताद् कवाससंभ्रमंत्व संडथि
तैः तत्रार्थान्तःवंभूर्वद्वः मुक्ताफलप्रकारावर्गीभिः संमद्धः वशिद्धः विकिरद्भिः विक्षिप्तान अन्योन्यस्य संघट्टः संमर्दः तेनवि
शरितं त्रुटितं यत् हारसूत्रं तेनावगलितान च्युतान् कुर्वन्नव अनवरतान्निरंतरं आशाविजयोद्दिशविजयः तदर्थं प्रस्थानं गमनं तस्मिन्मं
गलस्याविधानं तत्स्य लाजाविकासः तस्यालाजानिव अक्षतानीव मंगलनिमित्तं लाजालाजाः प्रक्षिप्यंत इति भावः किंकृत
अनुगतः पातितपाथिवातिवपावाद्यं दैवदूरं नुगतः पादजातइव मंदारइव एतानि वाजिनः श्रमितानि तिसितकुसुमाणार्चित ११९
पुष्पाणांयानि मुकुलानि कुड्मलानि तत्यातयंस्यैवं शालाः तैः ऐरावतेति आशागजोदिग्गजः अनुगतः ऐरावतइव श्वेतगजइ
व

विविधविशिष्टैः विमुक्तेति विमुक्ताः त्यक्ताः करिभ्यः शुंडादंडेभ्यः शीकराः पृषताः येः गगनेतिगगनांतरात् दिग्गजविशालैः अनुगतः गग
नाभोगइव व्योमविस्तारइव करिहस्तैः तारेतिताराणां नक्षत्राणां गणः समूहः तंवर्षंतीत्येवं शीलाः तैः तरुदेति जलदर्शैर्म
घैरनुगतः जलदकालइव प्रावृट्समय इव कोहस्तैः फलेतिफलास्य विश्राम्यजलकणाः पानीयबिंदवः तेषां आसारः वेगवान् वृष्टिः
तं संदीवितृ मं शीलाः तैः अत्रश्वेतत्वानुगतश्चंद्रैभिरभ्यनुमानं बोध्यं अन्वयस्तु प्राग्वोक्तः ततः निर्गत्य बाह्यास्थानच
कारपुनरर्थीनिर्गत्य भिवानितरसात शीघ्रेन गंतुयात्रुं आरंभं आरंभनकारांकंठत्वा समंत्र मेण वेगेन आधोरणा हस्तिपकाः
उपनीता आनीतां करेणुकांवशां आरुह्य आरोहणंकृत्वा अथकरेण्वां विभिन्नविषयैः इतिपूर्वं इति पूर्वं प्रथमं आरुह्य उप
गलतेयापश्चात्स्वया तांबूलकरंकवाहिन्या अध्यासितं आश्रितं अंतरासनं नपासनात्रथमासनं यस्यां तां उपेति उपपादि
तौविहितः प्रस्थानस्य सूचितः प्रयाणयोग्यः मंगलं यान्तीति मंगल्यः अलंकारीभूषा यस्यां सा तां अचलेति अचलोंचकः मंदरः
भ्रमणं तेन च कीदृतः वकृतां प्रापितं यः क्षीरोदः क्षीरसमुद्रः तस्य आवर्तीपयसां भ्रमाः तद्वत्पांडुरेण शुभ्रेणइति
दशानदीनां कराधिपतिः तस्य बाहुदंडः भुजदंडः तत्र अवलितः कृतावस्थानः यो कैलासः उन्नताद्रिः तद्वत्कांतः प्रभायस्य
सतेन मुक्तेति मुक्ताफलानां स्थानानि बद्धानि यस्मिन सतेन शलेति शलाः स्वर्णतिनिर्मिताः इषिकाः यस्मिन सते
नेवंविधेन आतपत्रेण छत्रेण निवार्यमाणः दूरीक्रियमाणः आतपः सूर्यालोको यस्य स तथा अन्वयस्तु प्राग्वोक्तः निरिति
निर्गच्छन्निर्गतन अभ्यंतरावस्थितएव नतु प्रपादः प्राकारस्य वा दृतदर्शितानां प्रतारितदर्शितानां प्रतिपालयतां प्रतीक्षां कुर्वाणा
नां नरपतीनां नृपाणां उत्तरोर्ध्वं मृपाः किरणाः येषामेवंविधानां चूडामणीनां शिरोमणीनां तेषां आलोकलक्षणाय बालातपः
२ तेन रंजितेन बद्धलेन अलककेशैः स्फुरति मुखा अलकरास दूषिणा अत्यर्थं अतिशयेन पिंजरीक्रियमाणाः पीतरक्तीक्रियमा
णाः दशदिशः कर्मदर्शी आलोकयामास इत्यन्वयः अत्रोत्प्रेक्षित राज्येति राज्यकर्म वराज्यस्य यः अभिषेकः स्नानं तस्य
अनंतरं प्रसृतेन विस्तृतेन स्वप्रताप वह्निना स्वस्य स्वकीयस्य यः प्रतापः कोशदंडजंतेजः सएव वह्निरग्निः तेनैव प्रताप
स्यारक्तातदनुमानं अथ चं स्वीय राज्याभिषेक जनमनावेव राज्यस्नान समुद्भवेना नक्षत्रानुरागेणैव आत्मीयस्नेहेनैव राज्य
रक्तीक्रियमाणं अवनितलंचमस्यातलं अथ च आसंनः समीपवर्तिनः रिपुविनाशः शत्रुक्षयः तस्यापशुनेन मानं

DR. BHAU DAJI

कादंबरी

२२०

सूचकेनाद्यन्तराद्दरेण चपादस्पर्शक्रियमाणं श्वेतरश्मिक्रियमाअंबरतलं व्योमतलं अभीति अभिमुखासन्मुखागतायाभुवनतलकलश्या
त्रिविष्टपश्रीः तस्याः चरणालक्तकः पादयावकः तस्यरंजितं यत्कांतिजितायमानः रक्तवदाचरमाणः आलोकोआतपोयस्येवंभूतंदिव
संवासरं दर्शितपूर्वाङ्कृययासंबंधः विनीतवेशविशेषेण निर्गतः बहिरागतः च पुनरर्थकः अवनिभुजां राज्ञां चक्रवालैः समूहैः प्रण
म्यमानो नमस्क्रियमाणः अथ रत्नकावशेषणानि ससंभ्रमं तिससंभ्रमं सवेगं प्रचलितं प्रस्फुलितं गंधगजानां गंधेभानां घंटा
सदृश्रवयांते अन्योन्येति अन्योन्यं परस्परं संघट्टः संमर्दः तेन जर्जरितानि शानिश्लथिलीभूतानि आतपत्रमंडलानि छत्रसमूहा
येषां तैः आदरेण आदरेण गौरवेण अवनताः नम्राः शिरोमाल्याः विराजितैर्निर्गलितावशिष्टाः मणिमुकुटानां रत्नकिरीटानां पंकज
श्रेणयो येषां तैः आवर्जितेति आवर्जितानि आनमितानि कर्णपूराणि कर्णाभरणानि येषां तैः कपोलेति कपोलस्थलात गलात्परप्र
देशात स्खलितानि सद्रतनांशानि कुंडलानि कर्णभूषणानि येषां तैः राजभिरातां दीयः आप्तः प्रत्यायितः सेनापतिः सैन्याध्यक्षः ने
नानिर्दिश्यमानानि निर्दिश्यमानानि नामानि येषां तैः पुनः कीदृशः गंधमादननाम्ना गजेंद्रेण अनुगम्यमानः अथ गजं विशेष
येनाह नवदलेति नवदलः निबिडः यः सिंदूरेण श्रृंगारभूषणकालः तेन पाटलेन श्वेतरक्तेन गजस्य सिंदूरभूषणमिति सर्वप्रसि
द्धिः गजकर्णाभ्यंतरमाद्दशितमुक्ताशितितलं कृष्णतलं यावत् दोलायमानः कंपमानो यः मुक्ताकलापः मौक्तिकप्रकरः तदेव अव
नतं कर्णाभरणं यस्य स तथा प्रस्थानसमये सर्वतः स्वेष्टत्वात अलंकारांतरमाद्द सितेति सितं यत कुसुमं माल्यालंपुष्पस्रक
समूहं तेन शबलं कर्बुरं शरीरं यस्य स तेन अत्रोत्प्रेक्ष्यते मेरुवातिमेरुः मंदरः सानुसेविनी इति कर्मधारयः तत्स दर्शनेन उज्ज्वलमा
नात अस्य मेरुसाम्यमित्यर्थः विशेषणत्रयेण मेरोरपि गंधमादनसाम्यं प्रदर्शयन्नाद्द संलग्नेति संलग्नः संश्लिष्टः संध्या
तपो यस्मिन एतेन सिंदूरमाद्दश्यात धौतेति निर्गतार्थगायर्जितः प्रवर्तितः श्वेत गंगाप्रवाहो यस्मिन एतेन मुक्ताकलापसाम्य
तारेति तारागणेन नक्षत्रवृंदेन दंतुरितं विषमितं तटतलं यस्मिन एतेन स्रक्साम्यं पुनः गजानां विशेषयन्नाद्द ऐरावत धौत
ऐरावत धेन अवधूर्तेन सनाथीकृतः राजितः पुरोभागो ऽग्रभागो यस्य स तथा अश्वारोपविशेषयन्नाद्द कनकेति कनकस्य सुवर्णस्य
यः अलंकारः तस्य प्रभाकांतिः तया कल्माषिताः कर्बुरिताः अवयवा अपघनाः यस्य स तेन अश्वोत्प्रेक्ष्यते इन्द्रताः कुंकुमस्य

किंजल्ककेसररसकाष्ठलाबिंबायस्य एदेवधेनवनादिदेवेन इन्द्रायुधेन आकृष्यमाणेन अश्वपालकेनेति शेषः एतेन अस्य अग्रयान
तं संनिवर्तितमिति भावः नानीतः मंदं मंदं प्रथममेव आदावेव शातक्रतवीमिन्द्रसंबंधिनीं प्राचीं अभिमतली तस्याः अभिमुखं
चचालेत्यर्थः तदनंतरं बलं सैन्यं चचाल समस्तप्रकारेण चलितं बभूवेत्यर्थः अथ बलं विशेषयन्नाद्द चलितेति चलिता गंतुं प्रव
त्ता या गजघंटा द्वितसमुदायः तया नंदितानि भूतानि आतपत्राणि छत्राणि यस्मिन तत्कालेद्दर्शं प्लावितेति प्लावितं प्रलयं नीतं मही
तलं येन ततगजजलं जलसाम्यात सागरतः प्रसरणमात्यापन्नदुपमानानां नरमाद्दमंद्रांतमन्द्रप्रलयः महाकल्पांतः तस्मिन योजलधिः
समुद्रः तस्य कंपनात्यंतद्दृश्यत अथ बलं विशिनष्टि अनेकेति अनेके संख्यातीताः चिकुलोलाः तरंगाः तेषां परं पराः पंक्तयः विस्तारः
तामुपतितं आतापितं संक्रांतं द्रुमदलस्य नागिमंडलस्य प्रतिबिंबं सद्दर्श प्रतिबिंबं यस्मिन अत्रातपत्राणां वर्तुलत्वस्वच्छ
त्वसाम्याचंद्रप्रतिबिंबसाम्यं एतदपि प्लावितमहीतलं आकुलितेति आकुलितः आश्चर्यकारककुलः […]यस्मि
न एतद्भाभयत्र गाम्यं उद्धीति अथ प्राबल्येन चालितस्य कृतप्रयाणस्य अस्य राज्ञः चंद्रापीडस्य भत्रचकारः अधिकारांतरसूचकः वै
शंपायनः पार्श्वे समीपं आजगाम आर्यया कृपालारतपदसंचारिण्या गौरीपुर्वाणगामिन्या करेण्वा द्रावकान्याकृष्णाभ तस्य […] सितस्व
बनानितिं दूत उपपादितं तं वाहितं प्रस्थानसंगतं गमनमंगलं येनस धवलेति धवलं श्वेतं दुकूलमेव वासः वस्त्रं यस्य सः सितेति
तकुसुमः श्वेतपुष्पैः अंगरागः शरीरशोभा यस्य स तथाविततकुसुमवत अंगरागविलेपनं यस्या तिवामदूतामस्य साबलसमूह
परिन्यसंघातेन नरेंद्रवृंदैश्च राजसमूहैश्च अनुगम्यमानः अनुगम्यमानः धृतेति धृतं गृहीतं धवलं श्वेतं आतपत्रं
छत्रं येन सः द्वितीयइव अपरइव युवराज्ञः आगत्य अभिव्यनकारः पुनरर्थकः आसनवर्ती समीपवर्ती बभूव संजातेति कस्य क
इव यथा अर्कः सूर्यस्य शशिकरः चंद्रः समीपगामी भवति अत्र शशिकरइवेति कथनात वैशंपायनस्य कुमारापेक्षया शोभाया
मपकर्षः सूचितः दुक्तो यमर्थः अमावस्यायां सूर्यः न कदेशे चंद्रस्य न्यूनं तेजः भवतीति भावः अथवा उत्तरश्च निर्गतोयुवराज इति
कोलाहल माकर्ण्य वनादिव स्थितप्रधानतां धावनं कुर्वतां बलानां सैन्यानां भरेण समुद्घाश्च संमुखागतेरभिमुखागतिः प्रण
तः प्रणामं कुर्वाणः अन्यैश्च राजभिः देशाद्दूनेश्व भूमिपालैः नृपतिभिः कृतानतक्षणं तत्कालं समहिलाः श्रीभावं कंपिचना
लकांदंडाबिचालनेतिचालिताः कंपिताः पृथ्वीदंडाः […] मर्यादाकारिणो सीमाः तेः कीलितायंत्रिता वीजलधिः समुद्रः

न मा

दृष्टावर्धापथश्च अत्यंतं र्भतिर्भाद्भ्रलिनः तेषां करसीकराः शुंडादंडोद्गतजलकणास्तैः निर्वापणं अपनयनं तेनेव इव चाकलइव
आतपत्रेति आतपत्रैः छत्रैः संपादितः आतपोपरिप्रकाशो यस्मिन्नेवंभूतो दिवसः नना शनाः शंप्रामवान बलेति बलभंरणसे
न्यभारेण जर्जरीकृताः श्लथीकृताः मदनकलाः मनोहराः ये करिणो हस्तिनः तेषां चरणघातं अंघ्रिघातं तेन खंडिता भिन्ना दूनी
भोपरितरवाणां तासां वप्रस्थानं दुर्गभूमि भेरि रवं कर्णं भूमिवंक शाराभिः मनुष्यं चकार आच्छादितयंत्रवनकलसाम्यादुबेशारमग्न
चेद्विधातां दलितं मर्दितमदस्तूतां दानवारिभरतां गजानां मदपयसि पदे रथ दानवः पत्नयः प्रचस्वलुः प्रसवलनां प्राप्नुः
अथ मद्दपर्याः विभिन्नाः कुल्यादय सेचरणग्रंथिपाशिते अग्रप्रमाणेद्यस च तुरं गैतितुरं गमुखे आ अश्व नर्दने भ्यासिनिस
ताः अहिराग ताः सितफेनाः रंजनकाः तैः पल्लवितेनिलांप्रासे दूरीतिदूरितालस्य पितरस्य यः परिमलः गंधः तस्यानिर्भनसह
ज्ञेन अतिपटुता अतिलंघनेन गद्गमदशाटेन करिवान वारिपरिमलेन च अनुक्रिमस्य व्याप्तस्य घ्राणेंद्रियस्य नासिकारणस्यान
लिकान्यग्रहणसामर्थ्यं समप्रापयत् णत्रादिः समप्र यो यो दूरीभूतमित्यर्थः करस्य चमामजस्य चमतंगजस्य च यथा तदनुक्रमते
न तस्यान्यग्रहणसामर्थ्यं न भवतीति येत्यर्थः तथा नानारससमूह्यादिफलस्य कटुरस मुदायचडानिकस्यापि रसविशेषस्य ग्रहो
रसनेनए वं तादृशसमुदाय हुद्रुहदाद्रिकनिंबफलरससमवधाने चरसने न सकलान्यरसग्रहो भवत्यय मुक्तर्थः आर्द्रकरसादिः
तथैव प्राणेंद्रियस्य नानासुगंधद्रव्यसंनिधानदोषवशात् न कस्यापि गंधविशेषस्य ग्रहणसामर्थ्यमेवं तादृशेन गजमदामो
देनानुक्रिमस्य घ्राणस्यान्यगंधग्रहणसामर्थ्यं न भवति इत्यर्थः अथ च एतैः कृताडनस्य कस्य मूर्छवमीद्वव अभवत्तदुप
न्वयः तानि वाहक मतिकर्मणपारंपर्याप्रसर्पतां भक्तानां त्स्यसैन्यस्य पुरः अग्रे प्रधावतां अग्रे प्रचलतां तन कदंबकानां अंत
समुदायानां कोलाहलेन कलकलेन तथा तारतर दीर्घेण उत्तरमधिकताप्राप्तेन काहलानां वा ढाविडशंखानां निनादेन ध्वने
तथा खुरखाः कुरस्वनाः तैर्विमिश्रेण संश्लेषेण वादितानां तुरंगाणां दूर्षहर्षाख्यवेणदर्पः प्रमोदः तेन यो हेषाश्च स्तावतस्याः रवशा
ब्दः तेन तथा अनवरतं निरंतरं कर्णतालस्य यः स्वरः शब्दः तेन संश्लेषेण दंतिनां हस्तिनां आडंबररवेणप्रेमु स्थिरंतयोश्च नाना
शृंगारभूषणरवेणेत्यर्थः दंतिरं च विशेषवंनाद ग्रैवेयातिग्रैवेयकं कंठाभरणं तस्याः कृण्यः सुद्रघंटिकाः तासां क्वणितं ध्वनि
तं

तेन अनुश्रितेन अनुगतेन तथा गतागतिगाति च आतगमन वद्धानां विषमोऽसहनाः विरावः शब्दो यासामेवं विधानां घंटानां भूषणविशे
षाणां टंकृतेन टणत्कारशब्देन तथा मंगलार्थं श्वेतार्थं शंखशब्दाः तैः संवर्धिताः शंखश्वासाः ध्वनयो येषामेवं विधानां प्रयाण
पटहानां प्रस्थानदुंदुभीनां निनादेन निर्घोषेण तथा मुहुः पौनःपुन्येन ताड्यमानानां डिंडिमानां पटहविशेषाणां नस्वनेन शब्देन
इत्यस्य तन स्यपूर्वाहिः अंतरिकस्थूलं तथाविधं श्रवणयोः कर्णयोः पुरंयस्य मतथातस्य अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः पानीः शनैः शनैः बलेति ब
लेन सैन्येन यः संक्षोभः संमर्दः तस्मात् जनात् उत्थितः एवंभूतो रेणुः रजः उत्पात उर्ध्वं जगाम आश्रितो स्थितः पृथिव्याः अनेक
वर्णाः श्वेतादयः तेषां भावस्तत्ता तया रेणोः अपि अनेकवर्णतां प्रदर्शयन्नाह क्वचिदिति क्वचित् प्रदेशे शशालोकाविधानात् शफरोमत्स्यः
तस्य कोडः उदरभागः तद्वत् धूम्रो धूसरः क्वचिदिति निर्मितांशकल दंतेभरं मेलकः उष्ट्रः तस्य सटा जटाः ताभिः संनिभः सदृशः क्वचिद
तिपरिणतः पक्ववयाः यो रुरुकः कुंरंगः तस्य रोमपलव तनुरुहाणि रोमाणि तद्वन्मलिन क्वचित् क्वचिदिति उत्पन्नः समुत्पन्नोयः दूर्वांत
तं जालकाः तद्वत् पांडुरः श्वेततरः क्वचिदिति अत्र शरकाल कालीनाया मृणालदंडः बिसदंडः तद्वत् धवलः शुभ्रः क्वचिदिति
जरन् जरीयान् यः कपिः वानरः तस्य केशा अलकाः तद्वत् पिङ्गः पिंगलः क्वचिदिति वरः प्रधानो योस्य भोवलान्वदेः तस्य रो
मं यः वर्णितस्तु वर्णं तामिनयन्नैव पिंडः कपोलोः तद्वत् पांडुः श्वेततरः क्वचिदिति त्रिपथगा गंगा तस्याः प्रवाहः स्रोतः तद्वद्वत्
हरिनरणभवः द्रुतः अश्वाः विशेषः कुपितइव कोपं प्राप्त इव धावेकं कुर्वन् क्षमां पृथ्वीं मुंचन् त्यजन् तथा परो रूपं शोतिं आरब्धेति
आरब्धः प्रस्तुतः परिहासाद्दानं येन एवं विधइवावकं कुर्वन् वनानि काननानि दधन आच्छादयन उपरागकारिणो ऊवनाद
र्नकोकिपिप्रासिद्धः इव पिता इव पिपासित इव रक्तोष्णीर्णां हस्तिनां करसीकर जलानि शुंडादंडोद्गत वातास्त्ववारीणि पिबन् पानं कुर्वन्
अदृश्यतां प्राप्य योगीत्यर्थः पटीति पटं वितानं च गुरुत्वात् निवतलव्यमाहुरधिगगनतलं आकाशतलं दलतन गलन इभ
वारिकधर्मत्वात् तदुपमानं अवदीति अवलीनां भ्रमराणां निवहः समूहः तद्वद्देवा कुर्वन् मदजलस्य दानस्य लेखा नवनवनं कानां कुर्वन्
नवनस्य गंधस्य क्लेदवत्पल्लवान् तदुपमानं मगीतागमपतिः संदः तद्वद्देवाकं कुर्वन् कार्तुं भक्लापग जाज्ञारसः पिंडकोपद्रुला
नि नरणं वाहनं चनं विदधन् कुपानीति कृपाणः खङ्गः तानि च जयो दक्षस्य दृष्टा यं नराः तद्दृष्टिपतकां नि जयंतो अवलंग आदधन
जनितां विस्मृतास्याः आगमः तद्द्रष्टवदनत्वमाहाराग्निसदृतमानगीनवां डुरीकुर्वन् श्वेतीकुर्वन् गुरु तापादन साधर्म्यात

उष्णाक्षर्यायपथ्यव्यवते इ भीतिर भाद्लिनः तेषां करसीकराः शुण्डादण्डोद्धृतजलकणाः तैः निर्वापणं अपनयनं तेन लीढ इव चाकनइव
आतपत्रीति आतपत्रैः छत्रैः संपादितः आतपोगविप्रकाशोयस्मिन्नेवंभूतो दिवसः ननाशनाशं ग्रामदान बलेनैव बलभरेणा स
न्यभारेण तर्जितलताः श्लथीकृताः मदेनकलाः मनोहराः ये करिणो हस्तिनः तेषां चरणघातं अंघ्रिघातं तेन खंडिता भिन्नाः द्रुमी
सोपनांत्रवाणभिन्नाः नम्रस्थानदंतुरा भस्मभिरेवं कंटकांरं भूमिर्वेकल्पारगामदाण्डं चकारादाष्टाद सेयवनेन कल्पसाम्पारु द्वेशारसरा
वे इवि धातातार्थाति पं मदेति मदरत्तोद्भवनवारिशास्त्रतोग जानां मद पच्या सिपदेश पदानयः पतयः प्रचस्खलुः प्रसत्तनां प्रापुः
अथ मदपर्यायाः विकीर्णाः गुल्फ इव सेचरणग्रंथिपादमिते अप्रमाणे इव सचतुरं गीतितुरं गमसेभा अश्वतदने भ्यामिस
ताः अद्विरागताः सितफेनाः श्वेतकणाः तैः पल्लवितेनिलांग्रासे दूरीति दूरितालस्य पित्तस्य यः परिमलः गंधः तस्यानिर्भरसह
जेन अतिपटुना आतिस्पर्शेनगतमदामोदेन कस्तिवानवाग परिमर्लेन अनुलिप्तस्य व्याप्तस्य घ्राणेंद्रियस्य नासिकाकरणस्यान
सिकाव्यग्रहणसामर्थ्यं सम ग्रापस्यदणनाकिः समय यथोदृशीभूतमित्यर्थः कर्पूरवसामजसेवमतंगजस्यैवयथातदनुलिप्तै
नतस्यान्यग्रहणसामर्थ्यं नभवतीत्यर्थः तथानानारससामुत्याद्विललितस कफसमुदाय वडालीकस्यापि रसविशेषस्य ग्रहो
रसनेनएवं नादकामसमुदायडाइ लहणाईकनिंबफलरससमवधानेचर सनेनसकलान्यरसग्रहो भवत्ययमुलपः आर्द्रक रसादेः
तथैव प्राणेंद्रियस्य नानामुगंधद्रव्यसंनिधान दोष वशात् नेकस्यापि गंधविशेष ग्रहणसामर्थ्यमेवं तादृशेन गजमदामो
देनानुलिप्तस्य घ्राणस्यान्यगंधग्रहणसामर्थ्यमभवदित्यर्थः अथ चपलैः हताननस्य लोकस्य मूर्छ्वमीद्ध इव अभवादिप
न्वयः तानं वाहकमंतिकर्मणपाश्चात्यप्रसर्पतीव कर्तावल्मसैन्यस्य पुरः अग्रे प्रधावतोन्नाग्रं प्रचलतोनन कदंबकानांकीन
समुदायानां कोलाहलेन कलकलेन तथा तारंतरदीर्घ णाइतरमधिकता प्राप्तेन काहलानां वा द्यविशेषाणां निनादेन ध्वनि
तथा स्फुरराः शुभ्रस्वनाः तीर्थमिश्रेण संकरेन वाजिनां तुरंगाणां ह्रेषांहेषारवेण दर्पः प्रमोदः तेन यादृशमन्हृ वातस्याः स्वभ
वः तेन तथाकलनवरतां निरंतरं कर्णताल स्वयः स्वरः शब्दः तेन संकरेन दंतिनां हस्तिनां आडंबर स्वेणाएष मुस्य दंतयोश्चनाना
अंगार भूषण स्वेणेत्यर्थः दंतिरं तविशेष यंनाद ग्रैवेयतिग्रैवेयकं कंठाभरणं तस्यात्किंकिण्यः क्षुद्रघंटिकाः तासां क्वणितं आकु
लं

तेन अनुश्रितेन अनुगतेन तथा गतागतगतिवशागतगमन वशात् धूपमोअमदनाः विरावः शब्दो यासामेवंविधानां घंटानां भूषणाविशे
षाणां टंकृतेन रणत्कारशब्देन तथा मंगलिम मलार्थं यथार्थं शंखशब्दाः तैः संवर्धिताः वृद्धिमासाः ध्वनयो येषामेवंविधानां प्रयाण
पटहानां प्रस्थान दुंदुभीनां निनादेन निर्घोषेण तथा मृदुः वारं वारं ताडनताड्यमानानां डिंडिमानांपटहविशेषाणां निस्वनेन शब्देन भि
द्यमानस्यपर्वतेः शंतीकृतं कथा कृतं श्रवणयोः कर्णयोः पुटं यस्य सम तथा तस्य अन्वयस्तु प्राग्वत् लोकः ब्लानः श्मंदं २ बलेतिब
लेनसैन्येनयः संक्षोभः संमर्दः तस्मान्नाकल्पात् येयं भूतोरेणुः रजः उत्पपात ऊर्ध्वं जगाम आश्रितं क्षितितः पृथिव्याः अनेक
वर्णाः श्वेतादयः तेषां भाव स्वतातयारेणोः पिअनेकवर्णतां प्रदर्शयन्नाह क्वचिद्दृश्यत क्वचिद्दृशः ग्रामाक्षरत्वान्यः डापरोमत्स्य
तस्यक्रोडः उत्संगभागः तद्वत् धूम्रधूसराः क्वचिदिति त्रिशिखि प्रदेशे अधिमलिनः उष्ट्रः तस्य सटाः जटाः ताभिः संनिभः सदृशः क्वचिद्
तिपणितः पक्कवधाः योरलकः ठूरः तस्य रोमपल्लवः तनुरुहः कल्मषः तद्वन्मलिनः रूक्षः क्वचिदतिरुपमः समुद्रतोयः इर्णा तं
तुः जालकालकः तद्वत्पांडुरः श्वेततरः क्वचिद्विशाल डाहात् कालीनाखा मृणालदंडः श्वेतदंडः तद्वत् धवलः शुभ्रः क्वचिद्विशंत
गंधः वर्णेन चवर्णं तस्मिन यः कनपिंडः कफपुंडाः तद्वत्पांडुः श्वेतरतः कारकाः त्रिपथगा गंगा तस्याः प्रवाहः श्रोतः तद्वत्त्व
ह्रस्वरणप्रभवः हूरः अश्वाः विक्षुब्धमुत्पतद्वकोपंप्राप्तदर्पानि कुर्वन्समं गृह्णंमुंचन त्यजतपसे हरांशांतिआरव्यात
रनलोकपिप्रसिद्धं तापिनइवपिपासितइनक जिर्णाहस्तिनां करसीकरजलानि शुंडादंडोद्धृत वातान्यवाणीपिबन्पानंकुर्वन
अहश्यतां प्राप्यतीत्यर्थः पर्यंतपक्षतानि वगुरुत्मानिवतल्यमारुडदृष्टिगगनतलं आकाशतलं उत्पतन गच्छन् उभ
चुंबनस्य संस्पर्शात् वर्णपलादुपमानं गौतामपातः संदः तद्वद्दर्शनं कुर्वन् मदकेरवोदानरेखां चुंबनं चुंबनां कुर्वन्
नेत्ररणं वारस्यपन विदधन उपानीत उपानः स्वीकृतो गजयोः स्कंधः रुक्षायनेसः तद्वद्दिनपतकां विजयंतीं गृह्णन् आदधत् जो
ति रागांकलमातस्थाः आगामः तद्वद्देवतल्पमारुह्यअंगसिदत संगांगनपांडुरीकुर्वन श्वेतीकुर्वन्तोरुतापादनसाधयति

तराधारइयमानं मुद्रयन्निवतिपक्ष्मनेत्ररोमतदनुग्रसंमीलितः तत्पुरो वनीसंदृष्टि मुद्रयन्निव संकोचयन्निव मकरंदेति मकरंदो मरंदः तस्य म
धुरसः तस्याबिंदुपंक्तः पृषत्कदंबः तत्र लग्नः संयुक्तः कर्णोत्पलानि श्रोत्रकुवलयानि आजिघ्रन्निव गंधं गृह्णन्निव मदेति मदेन दानवारि
णा कृतामलिना ये कपोलाः तृष्णिनः तेषां कर्णतालाः तैः ताडनं प्रहार प्रदानं तेन त्रस्त इव भीत इव कर्णौः श्रोत्राः शंखाभालस्थवीजेग्रे
यांउद्दवितरागिणा ध्वाक्षद्राणांविद्रान प्रतिगन उन्मुखीभिः तिर्यग्ध्वमुखीभिः आनिपतये गतानः तेषां मुकुटाः कुरंटानि ते
षां मणयः चंद्रकांताद्याः तत्रपत्रभंगा मकरिकाः ताभिः पीयमान इव तुरगेति तुरगाणां वाजिनां मुखानि आननानि तेषां विक्षेपाः
प्रसारणक्रियाविनोदाः तैर्भ्यागलितविप्रुतैः गलितैः फेनाः मुखकफाः तस्य पतला पंक्तयः परंपराः तएव कुसुमस्तबकाः पुष्पगुच्छाः तैः अ
भ्यर्च्यमान इव पूज्यमान इव मत्तेति मत्ताः मदयुक्ताः ये गजाः हस्तिनः तेषां घंटाः समूहाः तेषां कुंभाः शिरः पिंडाः तएव भित्तयः कु
ड्यानि तेभ्यः संभवः उत्पत्तिर्यस्य धनधातुः गैरिकादिः कुंभकलशादि भार्थं अनुलिप्यते तस्य धूलिः तेनाक्रांसलयेन
अनुगम्यमान चलेति चलनं वृंतेन यथामरकलापः वालव्यजनसमूहः तेन विधुतेन कंपितेन पटवासः पिष्टातः तस्य पांसुः
धूलिः तेन आलिप्यमान इव आलिप्यमान इव नरेति नरपतीनां राज्ञां उत्संगसमूह अवतंसरागदर्शनमात्पसिच्युतैः स्रस्तैः कु
सुमानां पुष्पाणां केसराणि किंजल्कानि तेषां रजांसि परागाः तैः प्रेत्यमान इव प्रोत्साहं प्राप्यमाण इव उत्पातः अत्रन्य
ताद्दशो गाढः संदिग्धयः तद्वदिव अकांडएव अप्रस्ताव एवादवसन गंडकेन यो बिंबांपिवनप्रसनन पतिनः पाणांगडांग्रस्थानमंगल
कयाः प्रतिसराः कृतासक्तानि तेषां वलयमालिकाः वलयश्रेण्यः ताः गोरोचनाचूर्णोयमानः गोरोचनं प्रसिद्धं तदात्वदाच
रमाणः ककवान्नकर्च करपत्रकर्तनेन जातो यार्वदनरागः मलयजचूर्णतद्धत धूसरः अन्वयरत्नप्रागिवाक्रः अपीत अपरिमा
णं असंख्येय दूलसैन्यं तस्य संचयः संमर्दः तेन समुपचीयमानस्य उपचयप्राप्यमाणस्य नकारः पुनरर्थकः ग्लानेः संमर्द॰
अन्नोर्ष सममग्नाविवसंदुरंगन्नितिधानं कुर्वन्निव अकालेति अकाले अप्रस्ताव यत्कालं प्रसं मेघपटलं आभ्रवृंदं तद्वत् मेदुर
ः पुष्टः विस्तारः उपसरणं उपगंतुं ग्रामं आरंभ प्रारंभं चकारेत्यर्थः तेनेति प्रवीणेन रेणुनाचकारः पुनरर्थः क्रमेति क्रमेण
परिपाल्य उपचीयमाना पुष्टिं प्राप्यमाणाव दृष्टादृष्टा मूर्तिर्दृष्टो यस्य संततगाढमेतादृशं कुलायः विलयः आत्मसात्
करणं तत्र यत्नं मंगलं विघ्ननिवारकं दधिदूर्वादि तस्य वर्त्तन कृतुनामुख्य मंगलेनेत्यर्थः रिपुइति रिपवो दृस्यवः तेषां कुलानि

गोत्राणि तानि एव कुमुदानि नलिनानि तेषां प्रलयः स्वपतापि मननाहारेण दूसप्रतिमेनेत्यर्थः राज्ञेति राज्ञलक्ष्मीः नृपश्रीः तस्याः
विकासः विलसनं तदर्थं पटवासचूर्णनिपिष्टतः श्रीदेन आहूतेति आहूतनानापि प्राणानां यानि आतपत्राणि छत्राणि तान्येव
पुंडरीकाणि कुमलानि तेषां खंडनं कर्त्तनं तस्मिन् तुषारेण नीहारेण कमलानां विध्वंसनेन तस्य च सामर्थ्यात् सैन्येति सैन्यभ
रेण बलभरेण पातितं आक्रांतं यन्महीतलं पृथ्वीतलं तस्य मृत्स्ना निश्चोत्थिता तत्र अंधकारेण तिमिरेण चलेति चलत गछ
त् बलं सैन्यं तदेव जलदः मेघसमयः तत्र कदंबकुसुमानि नीपपुष्पाणि मतादिव सितादिवसकरः सूर्यः तस्य कराः किरणा त
एव कमलवनं नलिनवनं नलिनखंडं तस्य उद्दलनं मूलतः उच्छेदनं तस्मिन् द्विपयूथेन दीप्तिसमूहेन गगनेति गगनं मेवमहीतलं पृथ्वी
तलं तस्य प्लावनं आक्रमणं तस्मिन् प्रलयः कल्पांतः तस्य पयोधिः समुद्रः तस्य पूरणपूर्णेन त्रिभुवनेति त्रिभुवनस्य त्रिविष्टप
स्य यालक्ष्मीः श्रीः तस्याः त्रिशिवगुंठनपटिन इत्संगात छादनवस्त्रेण महोनिमहाय गदूभार्दिवगदूः तस्य केसरनिकरः सटाः
समूहः तद्वत्कर्बुरेण मलिनेन प्रलयेति प्रलयस्य कल्पांतस्य अनल कोवन्हिः तस्य या धूमराजिः इव नवतलनपंक्तिः तद्वन्मांसलेन पु
ष्टेन पातालेति पातालतलात् वदमुखतलात् उत्तिष्ठता इव उत्थानं कुर्वता इव चरणेति चरणेभ्यः पादेभ्यः निर्गच्छता इव निर्ग
मनं कुर्वतेन कोचनेति कोचनेभ्यः नेत्रेभ्यः निःपतता इव पतनं कुर्वतेव दिग्भ्यः इंद्रादिभ्यः आगच्छता इव आगमनं कुर्वतेव
नभइति नभस्तलात् व्योमतलात् पतता इव पतनं कुर्वतेव पवनेति पवनात् समीरणात् उल्लसता इव उल्लासं प्राप्नुवता इव रवीति
रविकिरणेभ्यः सूर्यरश्मिभ्यः संभवता इव प्रादुर्भवता इव अनितेति अनिद्राया प्रमीलायाः आगमः समागमः तेन अत्र
तुल्यप्राप्तिवलक्षणं वाक्यं तस्याः दृत्यतः आहूअनेति अनपहृतं अगृहीतं चेतनं चैतन्यं येन वीप्रधनेत्यर्थः अतएव
आलोकककरुणातभावः अनवीत अनयगणितः अनिरुद्धतः सर्वाभानुर्वर्णं च भूतेन अंधकारेण वतामस्थेणव अधर्म
ति अधर्मकाले उपस्थितेन प्राप्तेन भूमि मरंडेणाय कश्याम ध्यसदनेन धर्मकाल तु दत्तदीप्तितं स्यादतएवोक्तं अधर्मकालेति अ
धर्मकालो यः कलिनीति वा उद्धतं कालो तस्याच गणा दीप्ति तस्य पूर्वात् अतएवोक्तं अधर्मकालेति अनुदितेति अनुदितः उदयं
न प्राप्तः तारागणानि च दीन नक्षत्रसमूहो यस्मिन् एवं भूतेन वद्रूत नगा रुमपक्षगात्रः तस्याः प्रदोषेण यामिनीमुखेन
पातितेति पातितं यस्तं मलिकंपानीयं यस्मिन् एवं भूतेन नलकधरसमयेन वर्षाकालेन आक्रांत अभ्रांताः अप्रचलिताः भुजंग
माः

सर्पाः यस्मिन्नेवंविधेन रसातलेन पृथ्वीतलेन संवर्धमानेन रश्मिं प्राप्यमाणेन केनेव दाश्विरणेनेव विष्णुपादेनेव यथा दाश्विर
णो बालेः ध्वंसनार्थं क्रमेण वृद्धिं प्राप्तः तथायमपीत्यर्थः पुनर्विवर्धनरेणुना त्रिभुवनं त्रिविष्टपं अलंघ्यत क्षीरोदः क्षीरसमुद्रः तद्व
तपांडुना धवलतरेण नाशितक्षीरोदेनेव कथा चूर्णेन गगनतले मलकं अनवभ्रमाणं व्याप्यमाणं अलक्ष्यत अदृश्यत केनेव कामि
व नवोदकेन नवानपानीयेन विकचानि विकसितानि यानि कुवलयानि इत्यकानि तैर्बोवनमिव अत्र गगनस्य कृष्णत्वसाम्यात तद्
पमानं क्षीरोदस्य शुक्लत्वसाम्यात नवोदकोपमानमिति भावः बहुलेति बहुलं निबिडं यद्रजः तेन धूसरितं कर्बुरितं अंशु
नित्यकरणाविबं चंद्रबिंबमंडलं अनवकूलनाम एमिव दृष्टिकर्णाभरणाचालकयत्ननामिवानिःप्रभं विगतद्युति अभवत तदा दुकूलेति
दुकूलं शेमिनं दंचपटः वस्त्रं तद्वत धवलं अध्वताग्गनापगा स्वर्धुनि कलुषतां मलिनतां आत्मगाम आगतवतां कुवदालकेवरं भवयया
रेभारजोभिः कृतावस्मितं व्याप्ततीर्थया मित्यर्थः नरोत नरथालोनपः तस्यवत्कं सैन्यं तस्य भरं वीवर्थं असमर्थे व अक्षममाणेव पुनः
भारावतारणार्थं भारं कुत्रचिदपनेतुं अमरलोकं स्वर्लोकं रजो मिषेण रेणुच्छलेन मही पृथ्वी आरुरोह अन्वारोहणं वकार एकेना
रोमारूपेण गता भूरिदानीतु एतद्रूपेणेत्यर्थः अत एव पुनः नान्द्रोपादानेन उत्पत्ति तत अवनिरजः जलधिजलेषु समुद्रपानी
येषु अपततत पपातेत्यर्थः कीदृशानि इषः समग्रः समग्रः प्रीतः आमुष्टतः आतपः सूर्यालोको येन तत अंतएव अंतर्दृश्यमान
मिवअंतर्मध्ये प्रज्वलमानमिव अनेन उष्णानि इत्युदंते तः पुनः कीदृशानि धूसरितानि भूसरितो धूम्रवर्णीकृतो रविरथस्य स्यंद
नस्य ध्वजपटो येन तत मुहूर्तमिति मुहूर्तमात्रेण सर्वत्र सर्वाभ्यंतर व्याप्त्यानमानत्वात् गर्भत्यात् गर्भवासमिव भ्रूणवासमि
वसंहरसागर ज्वालामनकुर्वति जलधिपानीयामिव उत्तरमिव यमोदरमिव महाकालमुखमिव असंदर्शयमानो योक
कः महाकालः तस्य मुखमिव नारायणोदरमिव उनादेनोदरमिव ब्रह्मांडमिव पृथिवी नगं धरा सर्वेश्वरासनेव प्राविष्टवताति सै
न्यमितिनोपः गर्भवासादिकमिव रजोरूपेणाकाशावर्तिसैन्यं प्रविष्टेत्यर्थः अत्र गर्भवासादिभिरुपमानैः सैन्यस्य अत्युत्कृष्टता
द्योतिका धर्मविशिष्टतां स्वचितं दंतः प्रवेशाचरजसोपि तत्र प्यधिकयमितिभावः मारुतिमन्मथ इत्यादयः त्रिदशादयः अत्र
विकारार्थे मयड् तद्वत पादपसंदिनं अभूत पुरुषा दिश आलंबप्यादिकं तं तत्रागमाद्वाविधिमाद्वत्ककुभो दिशः नकार्मैरीश्वर
भिः रंगिण प्रतिरेणु रूपेण रजोमयत्वेन वर्णवारतकंच्योम तकं पारणातं तना यतागतं एकमितिएकं मम भूतं पृथिवी कृत्स्नं म

तन्मयमिवत्रैलोक्यं त्रिविष्टपं आसीत् अभवत् अथानंतरं तदनंतरं वैशंपायनः चंद्रापीडं आवभाषे अभिदधे इत्यन्वयः कस्मिन
सति रजसि उपशमिते शांतिं प्राप्ते सति कैः निर्जातानि जमदस्य आत्मीयज्ञानस्य यः इभालापः तेन संतप्तानां जलितानां सैत
मां दंतिनां हस्तिनां आशृ ज्ञप्रातिहृष्टा करा शृंगाः तेषां वरवारिणि आणि ते भ्योविनिःसृतैः शीकरागनैः अत एव शरद्भ्रः स्थाद्रिः
क्षीरोदः क्षीरसमुद्रः तद्वत् धवलैः शुभ्रैः शीकराभिधारितवारिणवप्रुषः तेषां आसारः वेगवत्वृष्टयः तैः तथाकीर्णा एव प
तुषाः तेषां प्रवृत्तिः प्रवर्णमुदनं तत्र यान स्पृतेन इनवार्ता विश्रमेन अत एव विसर्पतां प्रसरतां जन अंकबिंदु दुर्दिनेन मदवारि
स्वत मेघतानि तमसा तथावालिनां तुरंगाणां दूष्यवाः रुषा ज्वलाः तैः चित्रकाणैः विशिष्टैः दूषान्द्रेषातुरंगाणां गजानां
मितकोप्रः एवंविधैः अश्वजकंमुखनिस्रुतजलेन स्यंदकाः संतुः तेषां जालकैः समूहैः समवायानि कुरंबंजालकेनिन स्त्रं
वसंगतानि दूमः पुनरपीतिरजो मनाग तरं ज्ञानः प्रकटीभूतः आलोकः प्रकाशः यास्यांवंभृतामु दिशामू ककुभां कृष्णत्वसाम्या
दाद्रसागरेति सागरात समुद्रात उन्नग्नमिव उपर्यागतमिव अपारमाणं असंख्यं बलं सैन्यं आलोक्य निरीक्ष्य अथ वैशंपायनं
निर्जीप्य चंनाद्य उपेनि इपलातः समुत्पन्नः विस्मयश्चित्रं यस्य सः सर्वतः तातगर्वं ताभतः दृत्तप्रेरितदृष्टीयन सः अन्वयस्तुप्रा
गर्जाकः किमुवाचे त्याह युवराजेति हे युवराजदेवेन पूज्येन तातपादेन महाराजाधिराजेन त्राकिमितप्रश्नेन त्रितेन वशीकृतं सर्व
मेव जितमित्यर्थः यत भवान त्वं जेष्यसि यज्ञान् ग्रहीष्यसि तथाः काः दिशः ककुभः नत्र अविजिताः नासमालकृताः याः त्वं स्वा
यत्तीकरिष्यसि कानि दुर्गाणि कांद्यानि प्रमाधि तानि न गृहीतानि यानि त्वं प्रसाधिषिष्यसि गृहीष्यसि तथा कानि द्वीपांत
राणि अंतरीपानि तानि नात्मीयकृतानि यानि त्वं आत्मीकरिष्यसि तथा कानि अनार्दिष्टानि अभिधयानि रत्नानि स्वसाताबत्युक
स्वकृतानि तानि अपार्जितानि नोपार्जितानि गवेषयोरुतानि यानि त्वं उपार्जयिष्यसि अथ उपार्जनं करिष्यसि अथवा के राजानः नृपाः न
प्रणताः नमस्कारं कृतवंतः तथा के नृपाः राजाभिः नावरान्ततः न विह्वलाः त्रिसिरः ममांगेभालेन मकुस्यन वीनन कनस्य
कुम्भलशक्तिकुत्तत्कामकं मदुरे तादृक्सैवाजलतः सपर्या निगाम कंपानिज्ञाल नंतथा के भूपालाभिः प्रतिबद्धा संनद्धा दृ
मपदाः कृतकपट्टाः वसुधावे भतेः कर्णदेः भालैः सभाभुवः समानश्चान्यान मस्रणीकृताः नभ्रवणीकृताः तथा केः रा
जभिः नृपैः पादपीठ पदासनं नृपमणयः मणयः न घृष्टाः न घर्षणं प्रापिताः तथा के नृपाः वेत्र कृताः वेतसय

ष्येयानगतिपंक्त्याः नम्रीकृताः एतेन सर्वे प्रतीहारं तां प्राप्ता इति सर्वत्र तथा के भूपतिभिः चामरग्राहिणीभिः व्यजनानि नोद्धूता
नि न वीजितानि एतेनास्य सर्वेषि राजानः चामरग्राहिणो भवन्तीति ध्वनितं तत्र यथा के नृपतिभिः नयनांबुदाः मंगलप्रलो
तो वाष्पता; नोद्गारिताः तथा केषांचन्नृपकरीटानां मुकुटानां पत्रभंगाः पत्रेषु मकराकाराः विरतमुखाः तेः मालुलभाग
दुपतत्या नीयमं कृ यरितानि मकाः तस्य ता लपीड्य यांचरणौ पादौ तयोर्नखाः पुनर्नवाः तेषां मयूखाः किरणाः ते
षां राजयः श्रेणयः नपीताः नपानविषयीकृताः एतेनसर्वेपि क्षिति भुजः तत्पादपीठस्य मस्तकाः चरणमपर्यस्थितवंत इति
ध्वनितं अथ रात्रांबुधाः नवर्णयन्नाह एतेषु नानाविन्यस्तं पृथिव्यां रत्नगर्भायां एतेषु प्रत्यक्षोपलभ्यमानाः येसर्वे पार्थिवाः
समग्रराजान इत्याकृतिमिव शोभसामित अभिषेकस्य राज्याभिषेकस्य पयः पातः सलिलपातः तेन पूतं पवित्रं
चूडामणयः अनंतपल्लवाः तेः मंगल्यां मंगलोद्भूतां भवद्भ्रणयां तस्यां तद्धाः राजसं दानिंद्रं सर्वरम्भं इदं तिस्म
रथीतिक्रीडया राजानः चतुरितिचतुरंध्ययः चतुः समुद्राः तेषां जलानां अवगाहः संबंधः महाप्रलयः तद्भुत
तेद्युगीनतिपृथयक्तल क्षणं यमिनएताद्शंबलंसैन्यंतस्य मदीयंकारः तेनावलिप्ताः व्याप्ताः इक्ष्वाकुगंगामपिताभ
गीरथः सगरपौत्रः भरतः आर्थिभिः दिलीपः रघुपिता अलर्कः प्रसिद्धः मांधाता युवनाश्वपुत्रः प्रतिमाः सदृशाः कु
कस्य यो वास्य यद्भिमानं अहंकारः तेन शालिनः शोभिनः सामस्यस्य नः सोमोष्टिकारिणः मूर्धाभिषिक्ताः कृतभि
षेकाः इयां मातृभिः पूर्वोक्तचान्वर्णितसरूपेः राजभिः इयं धरित्री वसुधा धृता धारिता केश्चिदपरैः भिन्नैः आत्मपर्वं
तेश्च कुलपर्वतैश्च एतानीति अमात्यांगादीनामेतानि सैन्यानि भवंतं त्वां उपासते सेवन्ते नीलोत्पलानि आप्लावितानि अवगा
हितानि इत्यर्थः इतरांतरालानि मध्यभागा यैः तानि एतद्रैवं दर्शयति तथा सीति पश्य २ विलोकय २ यस्यां २ दिशि २ वसु
नेत्रं विक्षिप्यतिप्रेर्यते तस्यां २ दिशि २ सातकमिव पृथ्वीतलमिव उद्गिरति वमति सैन्यानीति सर्वत्र संबध्यते नमृदिवनम्
धरिव मत्रे जनयति कल्पयत्युदितोद्भवमंति उद्गिरति गगनमिव अंतरिक्षमिव वर्षति स्रजत्ति विसार्यमाणामि
व सृजति प्रणयति अदर्शयति मन्येजाने अद्यापीति वसुधा अपरिमितं यद्बलं सैन्यं तस्य भरातिशयः तेनआक्रां
ता भारिता सतीमहति महाभारतप्रतिपादितं व्याख्यातोयः समरसंघर्षः संग्रामसंमर्दः तस्यस्मरतिस्मरणं क १२१

रोति अत्र स्मृत्यर्थं धातुभिः योगोमातुः स्मरति वनकर्माणिच्छायाः येतिएषः तर्मापतरवतः कदलीवनांतरेषु रंभाकानि
नांतरेषु मयूरवमार्गमर्यः नीलारदेशेषु ध्वजाग्रभागेषु स्खलितं स्खलनं प्राप्तं मंडलं विंबं यस्येवं भूतः प्रतिरोधनिरु
द्ध्यर्थं ध्वजानगणयन्निव संख्यां कुर्वन्निव कुतूहलात् भ्रमतीत्युत्प्रेक्षा ध्वजानामुच्चतोत्कर्षो ध्वनितः कृदलिकावनमिति स्
थिप्रदर्शनोपलक्षणमात्रेन तन्यत करिमदोत्कर्षमाह सर्वतश्चेति मदजलमुचां मदस्राविणां करिणां हस्तिनां कपोलाः गं
डस्थलाः यः परिमलः आमोदः तद्भूतसुरभिणि भासत्यर्थं कंणिकावासितानि वेणिकाप्रवेणीत याभ्रोदीति गंधलोल्ये
नं नृत्यन्तमिन्नेवं भूतेमद वारिणिदान जलेनिरंतरं सततं समंततो जलक्लिन्नत्यर्थः एवं भूता भूतधात्री तामेनाविनाशान
पतितेतिनिपतितं पर्यस्तं यत्मधुकरकुलं भ्रमरसमूहः तस्ययः कलकलः कोलाहलः तेन कलकलायिताकुलितंगर्जन्
तिकोपः अत्रवश्यामताद्वं व्याख्यां मदवारिणः श्यामदिक्सु श्यामतायाप्रमाणार्थं विश्वभ्रमरकुलस्य नसाम्यं नीलं जलं
कालिंदीति कालिंदी यमुना तस्याः जलकल्लोलैः पानीयतरंगैः कलितेव भाति शोभते सैन्यातिसैन्यस्य बलस्य योभरः तदुजनितायुसं
शोभः क्षुब्धता तल्लक्षणं यद्भूयं त्रासः तस्मात् गगनतलं व्योमतलं उत्पतिताः स्वच्छत्वेन मेघ्याधर्म्यान् समरितदवनघर्दवपताः
प्रशोपलक्ष्यमाणाः इंद्रवतं चंद्रवत धवलाः शुभ्राः ध्वजांपंक्तयः विजयंती श्रिण्यः दिग्चक्रवालं ककुपसमूहं आच्छादयंति भा
सूर्यंति सर्वथा तसर्वथा सर्वप्रकारेण एतत्चित्रं महदाश्चर्यं एतत्किमित्याह यादितियद्यपि अद्यापि तताः विस्फुरंत प्रासाः स
कलाः समग्राः यकुल शैलाः तएवसंधिबंधाः अस्थिबंधा यस्याः एवंभूता धात्रीव सुंधराबलभारेण सैन्यसंमर्दनस
हस्राः सहस्रधा ननाकलीभवतिन सहस्रधा जायतइत्यर्थः एतदाश्चर्यमित्यर्थः एततर्शकादृशीनृपंक्षांतरमाहयदु
तिबलभारेणसैन्यभारेणपीडितायावसुधातस्याः धारणेन विधुराः पीडिताः फणीनां पतयः शेषनागस्य फणाभितयः
फणाकुलानि बलैतिअतएवरसंतदा धारणतिष्ठतीत्यर्थः इत्येवं प्रवृत्तिप्रकारेणतस्यवैशंपायनस्य वदतो ब्रुवतः एवंयु
वराजः चंद्रापीडः आवासभूमिनिवासभूमिंअवाप प्राप इत्यन्वयः अथ तांवर्णयन्नाह समुच्छ्रितानिसमुच्छ्रितानिउच्चा
निअनेकानितोरणानिबाह्यद्वाराणि यस्यांतांबाह्यद्वारं तु तोरणमित्यमरः कर्णोतितेणमयोत्रः समर्थाः प्राकारावप्रः
तमिन्यस्यादृशसदृशगरुड्डाकृतं तेननिर्वर्तितंसंबंधः शकर्यंतस्यां उल्लासितोत्तिउल्लसितं उल्लासंप्राप्तं यत श्वेतरूप

दस्यभंतवल्लस्यमंडपव्रातं जनाश्चवज्रातंतेन शोभिनी शोभायुक्तां तस्यामायामभूमौ अवतार्य अवतरणं कृत्वा नकारः पुनर
र्थकः सदावततारापीडवत सर्वाः क्रियाः समग्रवस्त्यानि चवमारकल्पयामास सर्वविधितितेः पूर्वोक्तैः सर्वैः समंत्रैः नरपतिभिः अ
मात्यैश्च अत्र चकारः समुच्चयार्थः समैत्यनल्पांतिकः मागत्य विविधाभिरनेकप्रकाराभिः कथाभिः वार्ताभिः विनोद्यमानः क्री
डाविषयीक्रियमाणः अशेषं समयं तं दिवसं दिनं अत्यवाहयत अत्यक्रामत तत्केन दुःखेन कष्टेन अथ युवराजो विज्ञानामित्र अ
भीति अभिनवः प्रत्यग्रोयः पितृवियोगः अननुभूतदुःख कविरहः तस्मात् जन्मदुत्पत्तिर्यस्य सतथा अप्रतीतं विरहेण शंकावेगेन शो
कनावित्रोन अभ्यस्यमानं आयासं प्राप्यमाणं हृदयं चित्तं यस्य सतथा गृहिकथमतिक्रमितवानित्याह अतीतानि अतिवाहितः अ
तिक्रमितः दिवसा येन सं भूतः यामिनीमपि त्रियामामपि सुखशयनीयस्थौ सोवशय्यायाः नातीतेनातिदवीयसि प्रदेशे नातिदूरे तस्या
पितृयत शयनं शयनीयं तत्र निषण्णेन उपविष्टेन वैशंपायनेन अन्यतश्च अन्यस्मिन् वैशंपायनानिषादन्यादितिके समीपपार्श्वे
वर्तिनि क्षितितले पृथ्वीतले विन्यस्ता स्थापिता याकुथा परिश्रामः तत्र प्रकल्पयामास तत्र शयनया पत्रलेखाभिधानया करंकवाहि
न्या सह सार्धं अंतरा मध्ये अपत्रसमंदनकसंबंधि अंतरा मातरं बंधं अंतरा मुकुनावाः वैशंपायनापतात दूताभिः निर्यं
नं आलापं अन्योन्यं प्रीतिभाषणं कुर्वन् विदधनन् आतताता न बाहुल्येन समागतानि दूतप्रमीतानि यस्य सतथा प्रायेणबा
हुल्येन जाग्र देवानिद्राभाववानिवानिर्याति नाय प्रत्युषेवति प्रत्यूषे प्रभाते च कस्मात् स्थानं कृत्वा ततो निचक्रमेण पूर्वोक्त
परिपाट्या अनवरतप्रयाणकैः निरंतरगमनैः प्रतातिप्रतिप्रयाणकं प्रयाणं प्रयाणं प्रतिउपचीयमानेन पुष्टतां प्रा
प्यमाणेन सेनासमुदायेन सैन्यसंघातेन प्रतिष्ठतामचलतां वसुंधरां धात्रीं जर्जरयन् शिथिलतामापादयन् गिरीन्पर्वता
न् आकंपयन् तरलतां नयन् सरितां नदीः उत्क्षिपन् जलं दूरीकुर्वन् सरांसि तडागान् रिक्तीकुर्वन् शून्यीकुर्वन् जलेन निःशे
षः काननानि वनानि चूर्णयन् उत्पाटीकुर्वन् विषमाणि कठिनानि समीकुर्वन् सरलीकुर्वन् दुर्गाणि कोट्टानि दलयन् खंडयन्
निम्नानि गभीराणि पूरयन् पूर्णीकुर्वन् स्थलानि स्थलप्रदेशान् निम्नान् नयत सगंभीरतामापादयत निम्नीं संदर्शं [illegible]
याम्रातंत्र्येण परिभ्रमण पर्यटन उन्नतान् उच्चान् उन्नमयन् नम्रतामापादयन् अवनतान् प्रणतान् उन्नमयन्

उच्चतां प्रापयन् भीतान् त्रस्तान् आश्वासयन् आश्वासनां कुर्वन् शरणागतान् प्राणार्थिनः [illegible] पालयन् दृप्तान् [illegible] उन्म
लयन् उन्मूलनां कुर्वन् कंटकान् शत्रून् उत्सादयन् दूरीकुर्वन् स्थानस्थाने निविष्टानि स्थानानि [illegible] स्थानानि तपुराणपुत्रान् न
पकृतान् अभिषिंचन् अभिषेकं कुर्वन् रत्नानि [illegible] समर्जयन् उपायनानि प्राभृतानि प्रतीच्छन् स्वीकुर्वन् क
रान् दंडान् गृह्णन् ग्रहणं कुर्वन् देशव्यवस्थान पदमर्यादां आदिशन् आज्ञापयन् [illegible] शासनानि स्थापयन्
स्थापनां कुर्वन् कीर्तनानि [illegible] कुर्वन् शासनानि ग्रामपट्टनादीनि [illegible] भयजनन् आक्रमणानप
तयन् अर्चयन् मुनीन् [illegible] प्रणमन् नमस्कुर्वन् आश्रमान् [illegible] प्रतिपालयन् कुर्वन् [illegible] अनुरा
गाय [illegible] प्रतापं [illegible]
चिन्वन् पुष्टीकुर्वन् गुणान् शौर्यादीन् विस्तारयन् प्रथमयन् [illegible] प्रकटीकुर्वन् वेलावनानि
समुद्रतीरवनानि आघ्नन् आभंजयन् [illegible] आसमंतात् [illegible]
[illegible] सकुलः समग्रोयः [illegible]
[illegible] प्रथमं [illegible]
मित्यर्थः इदं वपुराणप्रसिद्धं ततः वरुणः प्रचेता [illegible] यस्याः सा तां पश्चिमामाशामित्यर्थः अनंतरं [illegible] ततः पश्चात् सप्तर्षी
णां मरीचिप्रमुखाणां ताराः नक्षत्राणि ताभिः [illegible]
सकल [illegible]
आत्मीकृतं [illegible] चतुः समुद्राः [illegible]
[illegible] ततः [illegible] सकलभुवनतलं समग्र
[illegible] प्रदक्षिणी [illegible] पर्यटन कदाचित्कस्मिं
[illegible]
[illegible]

नातिविप्रकृष्टं नातिदूरं तत्र च पतितसिंहकेसरलग्नलिंगं समग्रं यत्र धरणीतलं पृथ्वीतलं तत्र पर्यटनं परिभ्रमणं तेन खिन्नस्य श्रान्तस्य
निजबलस्य आत्मीयसैन्यस्य विश्राममदात् तोः क्लांतानश्वं तथैव कतिपयानाकर्ण्य ततः दिवसानवसानं आतिष्ठत अवस्थानमकार्षीत्
तत एकदा तिथि पक्षिमिन्नमयेतत्र स एव तस्मिन्काले स्थित एव इंद्रायुधमश्वमारुह्य आरोहणं कृत्वा मृगयार्थं आखेटकार्थं नि
र्गतः कानने वने विचरन् गच्छन् शैलशिखरात् गिरिशृंगात् अवतीर्णं उत्तीर्णं यदृच्छया स्वेच्छया किंनरमिथुनं तुरंगवदनयुग्मं अ
द्राक्षीत् अवलोकयांचकार अपूर्वतया अद्भुततया तु पुनः अर्थं कः समुपजातं समुत्पन्नं कुतूहलमाश्चर्यं यस्य सः कृतादिकृतो
त्पादितः ग्रहणाकारं अभिलाषः इच्छा वशगो येन सः तादृशि तस्य किंनरमिथुनस्य समीपपार्श्वे आदरात बहुमानात उप
सर्पितः तादृशि प्रति प्रेरितः तुरंगो वाहो येन सः तथा समुपसर्पन समीपं गच्छन् अदृष्टपूर्वं अनवलोकितपूर्वं यत्पुरुषद
र्शनं मानुषवीक्षणं तस्मात् यः त्रासः आकस्मिकं भयं तेन प्रधावितं प्रकर्षेण प्राप्तं तत्किंनरमिथुनं पलायमानं कुर्वाणं अनुस
रन् अनुगच्छन् अनीत अनवरतं निरंतरं यः पाणिप्रहारः हस्ताभिघातः तेन द्विगुणीकृतः द्विभागाधिकीभूतो जवो गतिर्यस्य तं
धवलं इंद्रायुधं अश्वं नत्वा असहायः एकः समग्रात सैन्यमंदिरात् निर्गत्य निर्गमनं कृत्वा सुदूरं अतिविप्रकृष्टं अनुसस्मा
र पश्चात् तयोः अत्रांतर अस्मिन्काले ग्रहणविषयाक्रियते मयेति शेषः इदं किंनरमिथुनं गृहीतं इदं गृहीतं इति
पूर्वोक्तप्रकारेण अतिरभसा अतिवेगेन आकृष्टं आकर्षितं चेतो यस्य सः तथा अथ च तुरंगमस्य अश्वस्य महता च तया महा
वेगतया मुहूर्तमात्रेण साधारकाष्ठयनएकपदमिव एकवारमिव अत्यसादृश्यं इव शब्दः एकवारसदृशमित्यर्थः असहायः अ
द्वितीयः तस्मात्परे स्थानं पंचदशयोजनमात्रं पंचदशयोजनपरिमितमध्वानं मार्गं प्रगामयत् अस्मरत् ततः तत्पूर्वोक्तं अनु
बध्यमानं अनुबंधविषयतत्क्रियमाणं किंनरमिथुनं आलोकयत एवालोकयत एव संमुखापतितं अभिमुखागतं गिरिश
िखरं अचलतुंगशिखरं पर्वतं च सानुं आरुरोह आरोहणं चकार आरूढे तस्मिन् किंनरमिथुने आरूढे सति तस्मिन् पदं
तदनुसारिणीं तदनुगामिनीं दृष्टिं च क्षपांनिवर्त्य निवर्तनं विधाय अचलमचलस्य पर्वतस्याग्रतस्तरुणिमानृतिनि
र्याप्रताः प्राणाः तैः प्रतिहतः प्रतिरुद्धः गतिप्रसरो गमनप्रचारो यस्य सः अतएव विधृतः गमनात्प्रतिषिद्धः तुरंगः १२६

इंद्रायुधो येन सः चंद्रापीडः तस्मिन्काले तस्मिन्समये समुपारूढो व्यायामः श्रमः खेदः तेन आर्द्रं खिन्नं शरीरं देहो यस्य तं
धाम इंद्रायुधं आत्मानं च अवलोक्य निरीक्ष्य क्षणमिव क्षणसदृशं किंचिद्विमर्शं विचारं कृत्वा स्वयमेव आत्मनैव विहस्य हास्यं विधा
य अचिंतयत चिंतितवान् किमितिदूतः अयं आत्मा मम बालिशेन वालकेन च आयासितः प्रयासं प्रापितः किमनेनेति अनेन कि
न्नरमिथुनेन गृहीतेन अगृहीतेन वा किं प्रयोजनं किं फलं यदीति चेदर्थे चेत् इदं किंनरमिथुनं गृहीतं ततः किं वा फलमित्यर्थः अथ न गृ
हीतं तदापि किं न किमपीत्यर्थः अहो इत्याश्चर्ये मम मूर्खतायाः मूढतायाः प्रकारभेदः अहो इति यत्किंचन करणात्किंकाल यत
र्मधारयेवासाधकृदिति साधकरोभनं फलं यस्य यावत् करणीक्रियमाणं विधीयमानं स्थानात्तानिः फलंददो अवेति अवश्यकर्त
व्या अवश्यकरणीया क्रियाप्रस्तुता प्रारब्धानि फलीभूतानि स्फुटीभूतानि कदाचित् कार्यमित्रकार्यं उपपाद्यमानं विधीय
मानं न उपपन्नं तेन निष्पन्नं तज्जातिरूपं धर्मानीति धर्मः प्रवर्तितः सर्वथा वाह्यतो न निष्पन्नः न सिद्धं गतः गुरोरर्थः पितुरर्थः प्रारब्धः
व्यन्नः कुलपतिः तज्जातमिति परामिप्रायमाशंक्याह कस्मादिति कुतोहेतोरित्यर्थः इत्तरं प्रदर्शयन्नाह अहमिति अहं आविष्टव
आगतः कस्मात् दूरं गतः न चायं नानार्थं के इदं अश्वमुखद्वयं किंनरमिथुनं अनुसृत्य आश्रितं इति ताव वायं गणोसातिा
वनाध्वनाकृयन्मार्गेणानुगतंतीवस्थं प्रापितं तो मत्स्यकाशात बलं सैन्यं अनुयायि अनुगमनशालि मित्यर्थः मे मम महा
वीमहागिरीणां अनुष्ठितं इंद्रायुधः निमिषमात्रेण चक्षुः पातमात्रेण अतिदूरं अतिविप्रकृष्टं अतिक्रामति अति
तस्मात् तुरंगमस्य इंद्रायुधस्य यान्वितो यः तद्वशात् तदनुरोधात् तदीयेन मया बद्धचित्तं अस्मिन्किंनरमिथुने बद्धचक्षुषा
पितादृष्टिर्येन सतत शान्तेन अथ च नं विशेषयन्नाह अपरिक्लिष्टं अविरलानि निविडानि अन्योन्यसंबद्धानीत्यर्थः यानि

नरु जातानि रक्षा जातानि नागवाः स्कंधं शाखाः गुल्माः विटपाः लताः शाखाभ्यः प्रादुर्भूताः शाखाः एतेषां संतानं परंपरा तेन
गाढं निकालं केनिरंतरंनिरंतरं प्रत्यक्षं निपातितानि स्थलानि यानि भृकपर्णानि शुष्कपत्राणि तैः अयम् आ[illegible]व्याप्तं तलम् अधोभा
गो यस्य तास्मिन् स्वेन पथा प्रतिनिवृत्य आयुग्राय अस्यामि शामि अस्यामि न वेति अस्मिन् प्रदेशे प्रयत्नेनापि उद्यानानां विपरिभ्रम
ताप रिभ्रमणं कुर्वता मया निश्चितं मर्त्यं भर्मां मनुष्यः न नआसाद्य तेन भाव्यं तयः पुमान् सुवर्णपुरगामिनं यथा नेमा गिरि उपदेश्यति
उपदेशं कारिष्यति मया बहुशः अनेकधा कथ्यमानं प्रतिपाद्यमानं जनैर्गिरितडागोषः श्रुतं आकर्णितं उत्तरेण सुवर्णपुरं तादृशं रूप
यस्मात् सर्वेषां सर्वजनपदानां समग्रदेशानां दिव्या वसुधाया सीमांतलेखा सीमांतः कृताकर्ता तस्य लेखेव लेखा ततः परतः अय
तः निर्मानुषं मनुष्यरहितं अरण्यं काननं तत्तरणं अतिक्रम्य उल्लंघ्य कैलासगिरिरिति अयं चेति अयं प्रत्यक्षः कैलासः तादृशानां प्र
तानि हत्य आयु याचक नाम सामयं उदक्षय विलोक्य दक्षिणां आच्छादितां केवलं अंगीकृत्य स्वीकृत्य गतव्यं गमनीयं
आत्मना कृतानां स्वयमाचरितानां दोषाणां दुष्कर्मणां यत् निश्चितं फलं आत्मनैव स्वयमेव अनुभवितव्यं अनुभवविषयीकर्तव्यं
इत्येव धार्यं इति निश्चित्य वामांगितिनामकरूनेन सव्यपाणिना केनचालितः कंपितः शतिमथनात् स्वकितं येन सः तुरंगमम् इंद्रायुधं
व्यावर्तयामास निवर्तयामास निवर्तितं तुरंगमश्चालितानि वर्तितः पश्चाद्वलितः तुरंगमः इंद्रायुधो येन ये भर्तव्यं पुनः तदनंतरं चिंतितवा
न ध्यातवान् तदेव दर्शयति अधुनेति अधुनासांप्रतं अयं द्युतिता अतिप्रकटीभूता या प्रभा कांतिः तया भास्वरः शोभमानो या
भगवान् ऐश्वर्यवान् भानुः सूर्यः दिनस्य श्रियः वासरलक्ष्म्याः रसनामणिमेखलामध्यमवलग्नं सूर्यं पक्षे मध्यं
मध्यभागं अलंकरोति विभूषयति पारश्रांतः खिन्नश्च अयं इंद्रायुधः ततस्तदाहरणं अश्वं आस्कंदीत आस्कंदीताः आ
नाः कातपयाः क्रियंतः दूर्वायाः शानपर्णायाः प्रवालकवलाः पल्लवग्रासाः येन स तं कस्मिंश्चिद्दर्शनीयरम्यसरसि कासार
जिलप्रस्रवणवारिणि निर्झरे वा सरिदंभसि वा नदीजलके वा स्नातः इतिप्रयं स्नातः पश्चात्पीत मुदकं येन स तं अत एवापनीतश्रमं
दूरीभूतं क्लमं कृत्वा विधाय स्वयं च सलिलं पानीयं पीत्वा पर्णं कस्यचित् तरोः अनतिदूरं नातिविप्रकृष्टस्य अधः छायायां मुहूर्त
मात्रं विश्रम्य विश्रामं गृहीत्वा ततः पश्चात् शून्यानि अग्रमनं करिष्यामि इत्यतः पूर्वं अंकं विचिंतयित्वा ध्यात्वा सलिलं अंभः अन्विष्यमाण
: गवेषमाणः मुहुः वारं वारं इतस्ततोदत्तदृष्टिः अर्नेवंभूतः पर्यटन परिभ्रमन मार्गमध्याने सदाक्षीत अपश्यत् इत्यन्वय
: अथ मार्गे प्रियं त्वया नाग्नलिनीति नलिनीकमलिनी तयासंयुक्तं जलं नलिनीजलं तस्य अवगाहः आलोडनं तस्मात् स्थित

स्थानिः सतस्थ अचिरात् अल्पकालात् अपक्रांतस्य पश्चाद्वलितस्य मदतामदीयमः गिरिचरस्य पर्वतचारिणो वनगज यूथस्य ह
स्तिसमूहस्य चरणक्षोपितैः कर्दमिलैः पंकपटलैः कर्दमसमूहैः आर्द्रीकृतं जलाकृतं तथा कराव कृष्टैः करैः शुंडादंडैः अवकृ
ष्टैः आकर्षितैः मृणालकैः दंष्ट्राकानि बनालानि वर्तितैः सरवर्तमानैः कमलकलापैः कलापितं निरलं दाचाचितं आद्राणिव
आद्राणितः रथिकप्रबलैः नलश्च कसेरुकालयैः श्यामलितः कृष्णीभूतः उद्देशः प्रदेशो यस्य स तं उद्दलितैः अवकृष्टैः कुमु
दं श्वेतोत्पलं कुवलयं कुवलयं कल्हारं सौगंधिकं तस्य मुकुलानि मुकुलानितैः अंतरांतरा मध्ये मध्ये विछुरितं व्याप्तं उत्पातितः अ
पाकृतैः मकरंदमः सदर्पकेन वर्तमानैः शालूककंदैः उत्पलानां कंदैः उत्पलकंदानां तु शालूकं समितिकीर्णः आकीर्णं व्याप्तं आस
मंतात् मर्दितैः छिन्नैः कुसुमानां पुष्पाणां स्तबकैः गुच्छकैः सारैः प्रधानैः वनपल्लवैः अरण्यकिसलयैः आच्छादितं आवृतं
आवृताभिः लताभिः कुसुमोपविष्टाः पुष्पमध्यवर्तिनः उत्पतंतः दीप्यमानाः षट्पदाः भ्रमराः यासु एवं विधाभिः वनल
ताभिः अरण्यव्रततीभिः आकुलितं आवर्णं अभिनवेति अभिनवः प्रत्यग्रायः कुसुमपरिमलः पुष्पगंधः तद्गुणिनातमालः
तापिच्छः तस्य पल्लवाः किसलयाः तद्गुतस्य सम्यक्मदजलेन दानवारिणा सर्वतः विसर्पितं सान्निध्यं अन्वयरतुप्राग
वातः उत्पलानां तिउपलानाम मर्दनात् गलितस्य स्यंदमान आरकाय स्य स तथा तं मार्गं प्रतापं अभिमुखं अनुसरन् अ
नुगच्छन् उत्पित्तिः इद्धकुंभिरः पृरुषैः उपयैः इदंर्याम्यैः उपरिस्रोतैः छत्रमंडलस्य आतपवारणवलयस्य आकारो
येषां तेः छत्राकारैः इत्यर्थः सरलैः तिसरलाः अवक्राः ग्रालकाः दृष्टाविशेषाः सल्लक्यः गजप्रियाः ता एव प्रायेणाद्व
स्तेन येषु एवं विधैः आविरलैः निविडैः रचितैः उपितयाः स्कंधशाखाः शाद्वलयितया सरलोरव आनवितउपि उपलक्ष्यमा
णैः दृश्यमानैः पादपैः वृक्षैः उपेतेन सहितेन तथा स्थलास्थलीवृक्षा कपित्थविंगलवालुका सिकताः यासु तत्तेना
नानां वृक्षतानया विरलानि स्तोकानि तृणानि इलपश्च वल्लीयामिन न तेन वनेतिवनद्विपानां अरण्यगतानां दृष्टौ नेः दंतैः दलितानां
तासामनः शिलाम नाग मातस्याः धूलिरेणुः तयापरपत्लेन आसमंतात भंगितानाभिः द्वाभवनराजिभिः उत्कीर्णाभिः आरवपत्र
भंगाः पत्रवल्लीतद्वत् कुटिलाभिः वक्राभिः पाषाणभेदकना ता यामंडार्येः वतुर्थैः तानभिः अलाटिलताटिलाकृत्यतः तत्राटिलितंताशि
लयांतराल मध्यभागो यस्य तत्तेन तथा अनवरतानांतरं गलंतः स्रवंतः ग्रुग्गुलद्रुमाः पलंकष वृक्षास्तेषां द्रवो रसः

तेन आर्द्रीकृतानि दृषंतितलानि यस्मिन् तेन तथा स्त्रीभ्यः मानुष्यः स्तनः च्युताय निर्झरजलसमानि अद्रयः तेन पिच्छला वि
जितविलासाः यस्मिन् तेन टंकेति टंकेन प्रस्तरदारकेन लक्षणायः द्रुमखुरः अश्वखुरः तेन स्वंडितं गुल्फं अतः तं यत्तु दिता
कंगा दृनं तस्य शब्दः चूर्णं तेन पांसुलेन रूपांसुयुक्तेन तथा आकुलीकृतानि नानाखंरः नखैः उत्खातानि अतिसानि तानि यानि वि
लानि विवराणि तेभ्यः अवकीर्णं अवभ्यतं कांचन चूर्णं सुवर्णक्षोदो यस्मिन् तेन तथा सकृतानि विलक्कारस्तानि मग्नाः शृ
ङ्गिताः चमरकाः चमर्यः कस्तूरिका मृग्यानि पालदं उपप्रतिध्वानि तेषां खुरपंक्तयो यस्मिन् तेन तथा संजीर्णा विद्यानि जराः रंकुः मृगवि
शेषः रुरुकः उरभ्रः शतकं यः नीमप्रकारः तनुरूट्टमसमृद्धः तेन नानि तेन व्याप्तेन तथा विषमाः असमाः ये शिलाच्छेदाः तत्रोपविष्टा
नि आसीनानि शिलीवंशीवकयुगलानि विषदंशनयुग्मानि यस्मिन् तेन मयूराः तथा पक्षिविशेषाः जीवंजीवकाः तेन दक्षि
णदेशे प्रसिद्धाः वनेति वनमानुषमिथुनैः मनुष्याकृतिः सदृशाकारैः वनचारिविशेषैः अध्यासितानि आ
श्रितानि तटगुहामुखानि यस्मिन् तेन मंथपाषाणः मृगंधद्रव्यविशेषः तस्य परिमलः विमर्दजनितामोदो यस्मि
न् तत्तेन तथा वेत्रलता वेत्रवल्यः तासां प्रतानेः शाखापत्रप्रचयैः प्ररूढाः उद्गताः वेणवो वंशा यस्मिन् तेन एवं वर्णन
कृत्या सततलेन रजताद्रेः अधोभागेन कांचना कृपन्नात्रमध्याने पर्याने गत्वा तस्मिन् कैलासगिरिवारिणः पूर्वोत्तरे दिग्भागे
दृश्यमानं अत्यायतं अतिविस्तीर्णं तरलं रंगः सम्यक् दृष्ट्वा अवलोकयामास जलभारेण पानीयनीवंधेन अलसं मंथ
रं जलत्वसाम्यादार्द्रोकतिजलधारी मेघः तस्य चूडामिव समर्थूमिव बद्धोलितबद्धोल इत्यत्र पक्षः तस्य क्षपासंघः तस्याः
पुंजीकृतं राशीकृतं अंधकारमिव ध्वांतमिव अत्र तमोंधकारयोः नीलगुणसंबंधात् साम्यं प्रदर्शितं तत्र प्रसूतपूर्वोक्तरु
संदेवित्राप्रवेशं चकारेत्यन्वयः किं क्रियमाणः संमुखागतेन अभिमुखायातेन तत्र तरंगमारुतेन पानीयवीचीसमी
रणेन आलिंग्यमान इव आश्लिष्यमान इव अथवा गुर्विणि उन्मिषितकुसुमरजसां पुष्पपरागाणां कणाः पांसवः
आमोदो मुखवासनेव यस्मिन् स तेन जलोतिजलस्य पानीयस्य संसर्गः संबंधः तेन शिशिरः शीतलः शीकरः
वातासंचारितवारि यस्मिन् स तेन अत्रारूढवाग्रेः उन्नतं चंद्रेति चंदनं मलयजं तस्य रसः द्रवः तस्य समः सदृशाः स्पर्शो य
स्य स तेन कमलस्य नलिनस्य रसो मधु तस्य पानं आस्वादः तेन मत्तानां उन्मत्तानां कलहंसानां कादंबानां श्रोत्र १२९

दूराभिः पूर्णैः निरैः कोलाहलैः कलकलैः आहूयमान इव आह्वानविषयीक्रियमाण इव तस्य तरुखंडस्य मध्यभागे अंत
राल प्रदेशे प्रविश्य च प्रवेशं कृत्वा अच्छोदं नाम यस्मिन् संभृतं सरः कासारं दृष्टवान् आलोकितवान् अथ सरो विशेषयन्नाह
मणीति त्रैलोक्यलक्ष्म्याः त्रिभुवनश्रियः मणिदर्पणमिव रत्नादर्शमिव वसुंधरायाः रत्नगर्भायाः स्फटिकभूमिगृह
मिव स्फाटिकहर्म्यमिव सागराणां समुद्राणां जलनिर्गमनमार्गमिव वारिबहिर्गमनपंथानमिव दिशां ककुभां निस्यंदस्रव
रससरणमिव गगनतलस्य व्योमतलस्य अंशुनावतारं इव तदंशावतीर्णमिवानिर्मलत्वेन तरलपरीदाः कैलासतिकैलास
मिव जलात्तुंगमिव गतस्य पाषाणमयत्वात् सरसश्च द्रवरूपतया साम्यं न संभवतीत्यत आह द्रवेति द्रवतां रसतां आपन्नं प्राप्तं
हिमतलवत्वाद्धातु तुषारगिरिमिवाहूमाचलमिव तस्य दृढत्वात् नोपमानत्वमित्यत आह विलीनतां वलनां विद्रुतामि
त्यर्थः अमृतमयत्वाद्धादर्शचंद्रेति चंद्रस्य शशिनः आतपमिव प्रकाशमिव अस्य जलोद्भवत्वात् न साम्यमित्याह सेति सतां
जलतां रूपितं प्राप्तं विषवतसाम्याद्धार्हदृशेति हरस्य ईश्वरस्य यः अट्टहासः महाहासः तमिव तस्य क्रियारूपत्वात् साम्यं
नस्यादित्याशयेनाह जलेति जलीभूतमिव हलं वारिरूपत्वात् जलीभूतामिव सकलजनकल्पसाम्यादाह त्रिभिर्भवतां त्रिभुवन
स्य त्रिविष्टपस्य पुण्यराशिमिव श्रेयःसमूहमिव अस्यामूर्तत्वात् न साम्यमित्याशयेनाह सरदिति सरोरूपेण कासार
रूपेणावस्थितं रूपवत्तामित्यर्थः नीलत्वसाम्यादाह वैडूर्येति वैडूर्यं बालवायजं तन्मयं गिरिजालमिव आतपकठिनता
न तत्तुल्यतानुपपत्तेराह सलिलेति सलिलाकारेण जलाकारेण परिणतं तद्रूपतामापन्नं इन्द्रकल्पसाम्यादाह शरदिति
शरत्कालीनं घनात्ययसमयसंभवं यदभ्रं दंभोपदं तदिव एतस्याकाशस्थत्वात् तत्साम्यानुपपत्तेराह द्रवीति द्रवीभूय र
सीभूय पतितः स्खलितः स्याद्धतानर्गलिकं स्वच्छत्वात् बिंबसंक्रांतसाम्येनाह आदर्शेति प्रचेतसो वरुणस्य आदर्शमिव मुकुर
मिव स्वच्छतया उपमानांतराण्याह मुनीत्यादि मुनीनां वाचंयमानां मनोभिः चित्तैरिव सज्जनानां आप्तानां गुणैः शीलादि
भिरिव हरिणानां मृगाणां लोचनप्रभाभिः नेत्रकांतिभिरिव मुक्ताफलानां रसोद्भवानां अंशुभिः किरणैरिव नामितानः पाटि
तं चतुर्भागैर्यपि आतामिसेवामिवानियामकं उत्तरसायां पुनः कीदृशं सर्वोपलक्ष्यमाणमित्याद्यारिकामातारिकामिव शून्यामि
तत्रतेनुमाह अंतरेति अंतर्मध्ये स्पष्टं प्रकटं यथा स्यात् तथा दृष्टः अवलोकितः सकलः तलं तासः समग्रो यस्य ए

तस्य भावस्तत्ता तया तार्द्रीकृतमिव भविष्यमाणया शायेनात् आपूर्णो आसमंतात् आपूर्णो भृतः पर्यंतः प्रांतोप्यस्य न तस्मात्
ग्रामपि भानिलय यातउत्तरतं वध्यमाणं प्रतिबिंबपतो विचित्रत्वं तदुपमाद्यायतो मेसते इंद्रनिव इंद्रचापसदृक्षैः आसंद
कथनुः सदृक्षैः संरक्ष्यमाणं रत्नामाणां मनपतद्विविशेषयंनात् अनिलेति अनिलेन वायुना उत्क्षिप्ताः उत्क्षिप्ताः यैजलतरं
गाः पानीयवदूर्मयः तैर्यंत्रीकृत धृतयः ताभ्यांताम्रपतिर्यंत्रीतैः कौद्दौः सर्वतः समंतात् संस्थितैः कृतांच कृतिः अत्र कुड्मलि
तानां चक्रवाकानां रूपभूतानामपि तदनुकृत्वाद्युपचारोपमानं पुनः सरोविशेषयंनात् उद्भिन्नेति उद्भिन्नानि विकसितानि पं
कजानि कमलानि यस्मिन्नेवं विधेन उदरेण मध्येन द्वितीयपक्षे उत्फुल्लं पंकजं नाभिकमलं यस्मिन्नेवं भूतेन उदरेण जठरेण नारा
यणमिवशूलमिवत्रिभुवनांत्रविष्टपं बिभ्राणं दधानं अथत्रिभुवनंविशेषयंनात् प्रतिमेति प्रतिमा प्रतिबिंबं तस्य निर्भिन्नव्याज्येन
अंतःप्रविष्टं मध्यप्रविष्टं सदृत्तचरेण नक्षत्रकादिनावर्तमानं यत्काननं वनं तं शोभाः अद्रिः नक्षत्राणि ऋक्षाणि ग्रहाः मंगलादयः
तेषां चक्रवालं समूहं यस्मिन् तत्तथा पुनः तद्देवविशेषयंनात् आसंनेति आसंन समीपवर्तद्यः कैलासो तत्तादृशः तस्मादव
तीर्णस्य उत्तरितस्य त्र्यंबकस्य शतवारं भगवतो महादेवस्य ततः संदर्पस्तरोरंभस्नानमज्जनं मज्जनाभ्यां प्रतीताभ्यां यः क्षोभ
भजनितया चालयंतेन चलितः कंपितो नाः चूडामणिभृतः चंद्रखंडः तस्मात् च्युतेन स्रवितेन अमृतरसेन पीयूषद्रवेण मिश्र
तं ग्रंभृतं जलं पानीयं यस्य ततत्था अथ पीयूषरसं विशेषयंनात् बलकेति जलेन क्षालितो धौतो येन मण्डूकपोतोपात
तीरकाल्यप्रदेशोताभ्यां गात्रंच्युतं यत्तत्त्वं पर्यन्ता तुर्यं तस्य यःप्रवाहोरश्च तस्यानुकारिणा ततो दर्शनेत्यर्थः उपेति
उपकूलं उपकंठे यत्तमालवनं तापिच्छवनं तस्य प्रतिबिंबः प्रतिच्छायः तेन अंधकारवदाचरितानि अभ्यंतराणि मध्यप्रदेशा येषां तैः
अत्रांधकारिताभ्यंतरत्वसाम्येनोप्रेक्षते दृश्यमानेति दृश्यमानरसातल द्वारैरिव वीक्ष्यमाणवडवामुखप्रतिष्ठारैरिव एवंभूतैः
सलिलप्रदेशैः पानीयस्थलैः गंभीरतलं गंभीरतरं अतएव पूर्वोक्तसाम्यादेवास्तु आर्यापि तद्विवापि देवसोपि उपजातासमुत्थ
स्नानिरायाः त्रियामिन्याः शंका आरेका येषां तैः चक्रवाकमिथुनैः कोकद्वंद्वैः परिसरगलोपलक्ष्यमाणं त्यज्यमानं यतनी
ल्पलकनंदीवरखंडं तेन गलितनिबिडप्रसरत्रासासकृत्वरंतरंगविताम्रदेन ब्रह्मणा परिपूरितो भृतो यः कमंडलुः कुंडिकांत

नपारमासमस्येन पूतं पावनं जलं तीय नं यस्य ततत्था अनेकस्यातिअनेक मुः शरि श्वालखिल्याः सूर्यपुरःसरा मुनयः तैर्यानंदैव
कृतमदृः तेन कृतो विहितं संध्यापासनं संध्यावंदनं यस्मिन्तत्तथा तु दुरुद्धतिअनेकशः ग्रंथे अवतीर्णा उत्तीर्णा यासावित्री दृतत
नयप्रीतया भग्नंकूलवृत्तिं देवार्चनार्थं तु मलानां नलिनानां सदृक्ष्यमिन ततम दृक्ष्यकाद्वतिर दृक्षवांसमपीण्णंमरीचिप्रभृ
तीनां मंदलंसमृदः तस्य स्नानं आप्लवः तेन पवित्रीकृतं पावनीकृतं सर्वदेति सर्वदा सर्वकालं सिद्धवधूभिः सिद्धांगनाभिः धौतानि
क्षालितानि बानिकमत्यरुताया मंदराब्रतत्याः वल्कलानि चीवराणि तैः पुण्यानि पवित्राणि उदकानि जलानि यस्मिन्तत्था उद
केति उदकस्यतस्य वाञ्छारोकितःतस्याःदारुद्रभिलाषः तेन आगतानां प्राप्तानां गुह्यकेश्वरस्य कुबेरस्य अंतःपुरकामिनी
नां अवरोधस्त्रीणां मकरकेतुः कंदर्पः तस्य चापचक्रं आरोपितं धनुः तद्वत् आकृतिः आकारो येषां तैः आतिविकारैः आतिवि
पुलैः अत्वर्तांवर्तने यौ गुतैरावर्तिभिः एवंभूतैर्नाभिमंडलैः उदकूपकाम सूदैः आपातंग्रगंभीरलीलं यस्य तत्तथा उद्वंबना
भिपर्यंत उदग्रा दावर्णनं वृत्चोरितकामिंनीअदेशी वरुणस्य प्रचेतसः दर्शनेन मरालेन उपानः गृहीतः कमलवनस्य नलिन
खंडस्य मकरंदो मरंदो यस्मिन्तत्तथा व्रीचीति दृप्ता तानाजाग्रदोर्तनां मज्जनेन अंतार्वागाहनेन त्रोरिताः चोथिल्लीभूता स्त्र
जलणालदंडा दृढ कालीनचं सदंडायस्मिन तत्तथा व्रीति त्र्यंबकस्य इश्वरस्य यः वृषभो बलीवर्दः तस्य विषाणकोटिः
शृंगाग्रभागाः तयाखंडिताः भंजिताः तटस्य तीरस्य शिलाः शैलाः यस्य ततत् व्याचादृतियमस्य कृतांतस्य यः महिषः कृ
मारः तस्य शृंगं विषाणं तस्याग्रालाग्रभागाः तेन विक्षिप्तः उतरततः पर्यंततः फेनपिंडः डिंडीरपुंजो यस्मिन् व्रतीतिणैरा
वतोस्त्रिमदः तस्यदशनाः दंताः तएव ऋलत्व इदलसाम्यात् मुशलानि आयुधानि तैः खंडितं पाटितं कुमुदं खंडं कैरवव
नं यस्मिन् अथ प्रकारांतरेण तदेवविशेषयंनाद्यांबोत यांचनंना रुण्यंतदु उदयउभयसाम्यप्रदर्शयंनात् उद्वितिउत्कलि
कांतरंगसंततिः तया बहुलं दृढं तरंगभंगवीच्युन्मुक्तकांतिकांडाःपर्यंतःकलिकाहलेखः हलेखा कालिकान्यतिकोजाः
विविधकामाभिलाषः तयाव कुलं व्याप्त मित्यर्थः उद्दाततुलंवितं उन्नानसंअर्थो दूरादिन्नं तादवतत्सदृशामित्यर्थः उभ
यैः सा ० मृणालेति मृणालानां तंतुलतांच लग्नैः संपृष्टैः रक्तैः कृष्णमाना आपिदाघज्वरोपशमनार्थं मृणालवलयालंकृ
तः स्यादित्यभंगश्रूपः मद्दतिमद्भागवतोपुरुषश्रीतिकं सं धारयः तद्वाद्देवउभयोर्विशेषणमाद् मीनेति मीनाः मत्स्याः

कादंबरी

१३० मकराः जलचरविशेषाः कूर्माः कच्छपाः चक्राः जलचारिविशेषाः मकराः बाह्वीक्ष्यमाणाः लक्षणाः सारसाः सारस्यश्च यस्मिन्
पक्षे मकरादीनिव कांतानि प्रकटानि स्पष्टानि लक्षणानि चिह्नानि यस्मिन् सामुद्रिकस्य हस्तपादाद्यवयवेषु मकरादीनि चिह्नानि
भवंतीति सर्वप्रसिद्धं ननु सारसी लक्ष्मणा सा नु सौमित्रेश्चीमतित्रिश्चितिः द्वैकोषादिषु दर्शनात् कथमत्र लक्षणा शब्दप्रयोगः
ति चेन्न लक्षणशब्देन मा सहत्य मरमाद्याणां निर्मलकारस्यापि दर्शनात् षण्मुखेति षण्मुखः कार्तिकेयः तस्य चरितं आचरणं
तदिव श्रूयतिश्रूयमाणः आकर्ण्यमानः क्रौंचपक्षिविशेषः तस्य यान्वानितास्त्रीतस्याः प्रलापः प्रकर्षेणाक्रोशो यस्मिन्पक्षे
कार्तिकेयेन क्रौंचदैत्यो हतः अतएव तस्य वनितायाः प्रलापो रुदितं यस्मिन् तथा भारतं व्यासप्रणीतं शास्त्रं तद्वदुभयोः पांडुतिपांडु
वः श्वेतवर्णः यथा धार्तराष्ट्राः हंसविशेषाः तेषां कुलं समूहः तस्य पक्षावाता तैः कृतोविस्तृतः शोभाविशेषो यस्मिन्पक्षे पांडुः
अं वात्मजः धार्तराष्ट्रः दुर्योधनः तयोः कुले अन्वयो तयोः परस्परं लज्जनीताभ्यां कृतः शोभाभिवृक्षियस्मिन अमृतेति अ
मृतार्थपीयूषार्थं यन्मथनं समुद्रस्यान्ते तस्य समयः कालः तमिव तीरेतितीरं तटं कासारं प्रांतदेशः तत्राबद्धताः ये
शकुंताः वार्द्दूणाः तैः पीयमानं आस्वाद्यमानं विषजलं यस्मिन्पक्षे तीरे शरीरस्यातिरोषः तस्मिन् वाकृतायः श्रीतिकं
ठो महेश्वरः तेन पीयमानं भक्ष्यमाणं विषं कालकूटं यस्मिन्कालकूटो भसो विषमिति अनेकार्थः तथा हालाहलमित्यम्यत्र
नादंनस्य यद्बालचरितं बाल्यावस्थायां क्रीडा तंतदिव उभयोः साम्यमाविष्कुर्वन्नाह तटेति तटं तस्यवसरसदाति कांडाः त
स्मिन्चक्रं वानीपाः तेषां गलाः शाखाः तस्यां अधिरूढो योदारः गोपांगनाः तेन कृता बाहुता जलप्रपातलक्षणा क्रीडा
यस्मिन्पक्षे तरयमुनायाः हार कृष्णः उपंपृ० वंयतमदृतिमदनस्य कंदर्पस्य यो भंगः केतुः तद्वदुभयोः सा० मकरइति
मकरो जलजंतुः तेन अधिष्ठितं आश्रितं पक्षे मकराकारतारा चन्द्रेदृश्यतिशिवि भवोंदृश्यं तद्वदुभयोः साम्यार्थमाह
अनिमिषेति अनिमिषामत्स्यः तेषां लोचनानि नेत्राणि तैः रमणीयं मनोहरं पक्षे अनिमिषलोचनाः देवाः उपंपृ०
अरण्येति अरण्यं काननं तद्वदुभयोः साधर्म्यमाह विजृंभेति विजृंभमाणानि विकसितानि द्राणि पुंडरीकानि सितांभोजा
नि यस्मिन् तत्तथा पक्षे विजृंभमाणाः मह्याश्वेतानिद्राः पुंडरीकाः चित्रकाः चित्रकाय पुंडरीक इति कोषः उपंपृ० वंचर १३०

DR. BHAU DAJI

उरगेति उरगाः सर्पाः तेषां कुलं अन्वयः तद्वदुभयोः साम्यमाविष्कुर्वन्नाह अनंतेति असंख्यानि यानि पत्राणि पुष्पवि
शेषाणि पद्मानि कमलानि तैः उद्भासितं शोभितं पक्षे अनंतो नागाधिपः एतत्पत्रो नागविशेषः पद्मश्च उपंपृ० कंसइति
कंसो दैत्यः तस्य बलं सैन्यं तद्वदुभयसाम्यार्थमाह मधुव्रतमधुकराणां भ्रमराणां कुलानि समूहानि तैः उपगीय
मानानि गानविषयीक्रियमाणानि कुवलयानि उत्पलानि तान्येव आपीडः शेखरो यस्मिन् तत्तथा पक्षे कुवलयापीडो ग
जः उपंपृ० कद्रूरिति कद्रूः नागमाता तस्याः स्तनयुगलं कुचयुगं तद्वदुभयोः साम्यं तं प्रदर्शयन्नाह नागेति नागसह
स्रैः पीताः आस्वादिताः पयः सारं दुग्धाः कुलकाः यस्मिन् तत्पक्षे नागाः सर्पाः पर्यायग्रंथ उपंपृ० मलयेति मलयो मलयाच
लः तद्वदुभयोः साम्यतामाह चंदनेति चंदनं मलयजं तद्द्रुः श्रीखंडं श्रीतलं वनं जलं यस्मिन् कीलालं भुवनं वनं घनरसइ
त्यभिधानचिंतामणिः पक्षे चंदनानां श्रीखंडानां वनानि काननानि यस्मिन् असदृशेति असत्साधनं असहेतुः तद्वदुन्मा
ये शास्त्रयोः साधर्म्यमाह नेति न दृष्टः न वीक्षितः अंतः अवसानं यस्य तत्पक्षे न विद्यते दृष्टांतो निश्चितसाध्यवान् यस्मिन्त
द्भावाद्सद्धेतुत्वमिति भावः अतिमनोहरं अतिसुंदरमित्यर्थः दृष्टिः नेत्रस्य आल्हादनं प्रमोदजनकं इत्यर्थः आलो
कयति आलोकमात्रेणैव निरीक्ष्यमाणमात्रेणैव अपगतो दूरीभूतः श्रमः क्लांतिः यस्य स तथाविधः चंद्रापीडः ततः दृष्ट्वा वि
लोक्य मनसि चित्ते एवमकरोत् एवमचिंतयत् अहो इति अहो इत्याश्चर्ये निष्फलमपि निरर्थकमपि मे मम तुरंगमुख
मिथुनस्य किंनरमिथुनस्य अनुसरणं अनुगमनं सफलतां कृतार्थतां उपगतं प्राप्तमित्यर्थः किं कुर्वतो मम एतत् सरः का
सारं आलोकयतः दृष्टिविषयीकुर्वतः अद्येति अद्य आस्माद्दिने परिपूर्णं संपूर्णं जातमित्यर्थः किं तदित्याकांक्षायामाह
ईक्षणेति ईक्षणयुगलस्य द्रष्टव्यं दर्शनीयं यद्वस्तु तस्य दर्शनं अवलोकनं तस्य फलं व्युष्टिः खल्वेति खलुनिश्चितं रमणीयानां
मनोहराणां अंतः प्रांतः आलोकितो वीक्षितः एतस्मात्परं रमणीयं नास्तीत्यर्थः दृष्टइति आल्हादनीयानां प्रमोदकारिणां अव
धिः मर्यादा दृष्टः अवलोकितः प्रमोदजनकमेतदन्यत् किमपि नास्तीति भावः वीक्षितेति मनोहराणां चित्तहारिणां सीमायाः अंतले
खाप्रांतरूपा रेखा वीक्षिता नयनेनैव वीक्षिता अतः परं नेतत् कामपि नास्तीति भावः प्रत्यर्थितेप्रीतिजनना नांप्रीत्युत्पादकानां प
रिसमाप्तिः परिसमाप्तिः प्रत्यक्षीकृता इंद्रियगोचरीकृता विलोकिता तिदर्शनीयानां द्रष्टुं योग्यानां अवसा

नभूमिः प्रांतभूमिः चरमकथावा अवलोकितावाशितादुतःपरं दर्शनीयं नास्तीति भावः इदमिति इदममृतं पीयूषं तद्वत् रसो यस्य
तं विधं सरसः तटाकस्य सलिलं पानीयं निर्माय इत्याद्यवैधसाग्र्यलक्षणाद्युत्पादयतः जगत्सृगतास्वसृष्टिः स्वकार्यनिर्मितिः पुनरुक्
ताभिवनीतात्रापि ताएकमेव वस्तुनामांतरेणाविष्कृतामिति भावः अमृतगुणोपपादनेन पुनरुक्ततां स्पष्टयन्नाह इदमिति इदम
पि स्वच्छनिश्चितं इदं त्वत्सरोपलभ्यमानमपि अमृतमिव पीयूषमिव सर्वेषामिंद्रियाणां आल्हादनं प्रीणनं तत्र समर्थं बालि
शं अतिविमलतया अतिस्वादुतया च सुखयति अस्य प्रीतिं करोति इदं उपजनयति उत्पादयति तेषां ग्रीष्मः शीतलः तस्य भावस्तत्तया
करणभूतया अस्य शैत्यं संदृष्ट्वा तिरस्करोति तथा कमलस्य नलिनस्य सुगंधितया सुरभितया तस्य भावस्तत्ता तया घ्राणं नासिकां आप्याय
यति प्रीणयति तथा इदं तोयं कः वा वालो मुखरः तस्य भावस्तत्ता तया श्रुतिं श्रोत्रं आनंदयति प्रीणयति तथा स्वादुतया मिष्टत
या रसनां रसज्ञां आल्हादयति प्रीणयति नियतमिति नियतं निश्चितं अस्मिन्सरस एव दर्शनलक्षणया अवलोकनलोभेन इमाप
तिः भगवान् ईश्वरः कैलासमेतं कैलासगिरिं ज्ञातादृश त्र्यंबकनिवासः अवस्थानं स एव व्यसनमासक्तः ततनपरित्यक्तानिति
नरवास्यामि स्वकनिश्चितं रथांगपाणिः चक्रपाणिर्देवः कृष्णः संप्रतमिदानीं जलेशयानीयत्र्यंबकं स्वापः तस्य दीर्घदर्शनाभिलाषं
न आचरति न करोति पूर्वं तत्शयनापेक्षाकारणमाद्याशितिर्यदितिदेवथैइदं अमृतवल्लीश्रुषवतरुमाय स्मिन्नेवां वध्यतस्
गंधिसलिलं करभिपानीयं अपटाय त्यक्त्वा लवणोदधिरसः तेनपरुषं रूक्षं पर्यायविमिन्नेवं भूतैरूदन्वान् समुद्रः शयनं करोति अ
तानूनं निश्चितं इदं प्रथमं पादेनासलिलाभूतएतदभावादेव रूक्षः समुद्रं करोति इतिभावः कारणांतरमाद्येनोतियेन कारणेनइ
दं प्रथमतो नासीत अतएव भूतधात्रीभूतानां प्राणिनां धात्री धारणक्षमा एतद्दर्पस्य यन्नूनं समुद्रं अवतीर्णा मध्यप्रवि
ष्टा अथ तां विशेषयन्नाह प्रलयइति प्रलये कल्पांतः यः अवतार रूपावगाहः तस्य वाराणानामादुपलक्षणं चैतत्तेन
दंष्ट्राया अग्रखंड तया अभिघातः प्रहारः तस्माद्भीता त्रस्ता सति इपारआगतेति तद्दीप सागरं विशेषयन्नाह कुलइतिकुल
शैलानिरहितः तेन पानार्थं परिकुलितं लावण्यपालिकं सकलं समग्रं सलिलं यस्य सतं अनेन अतिन्यूनत्वं एतस्य ध्वनितं
यदि सरसः समुद्रोगदूतरः स्यात्तदा एकवराहघोणाभिघातमात्रेण भीतापि आगतानभवेदेव अतएवाग्रेव्यतिरेक

मुखेन समर्थयन्नाह अन्यथेति पूर्वोक्तविपर्यये यादृशः अत्र मदासरसि निमग्ना क्रीडिता भवेत्स्यात् अगाध इति अगाधं अतलस्पर्शं एवं
विधानि यानि अनेकानि पातालानि बहुवा मुखानि यावत गंभीरं गंभीरं अंभाः यस्मिन्किमिति एकेन वराहेणाकेनापि कमपीत्यर्थः
महीतिमहावराहस्य द्रंष्ट्रेरपि न आसादितान प्राप्ताभवेत् एतेन कल्पांतेपि एतस्याचलानं सूचितमितिभावः नूनमिति नूनं नि
श्चितं महाप्रलयेषु कल्पांतेषु प्रलयपयोदाः कल्पांतमेघाः अस्मादेव सरसः सलिलं जलं कल्लोलं आदाय गृहीत्वा भुवनां
तराणि त्रिभुवनाविवराणि प्लावयंति जलमयी कुर्वंति अथ प्रलयमेघान्विशेषयन्नाह प्रलयेति प्रलयकालीनं यद्दुर्दिनं मेघांतम
ः तेन अंधकारिताः अंधकारवदाचरिताः दृशादृशोयैः तेतथा मन्ये चेति अदमिति मन्ये जाना मियत्र आदौ प्रथमं विश्वनिर्मि
तेः सर्वास सलिलमयं जलमयं अल्पंरूपं भुवनं त्रिविष्टपम भूत्तदिदं पिंडीभूयएकीभूयसरोव्यपदेशेन तटाकमिषेण
अवस्थितमिति तद्वापयन्नेव चिंतयन्नेव चंद्रापीड मरसोदक्षिणतीरं दक्षिणाधिग्त्यातेप्रतीरं आसाद्य प्राप्य तुरगादश्वात् अव
ततार अवतीर्णवान् अथ दक्षिणतीरं विशेषयन्नाह निर्गलितेति सकलवतालिका खंडवत् कर्कशानुदिनाश्चा वालुकाः सिक
ताः ताः प्रायोबाहुल्येन यस्मिन्तत्तथा विधतीरं आर्थ्यैः व्योमचारिभिः इष्टतानि गृहीतानि यानि सनालानि कुमुदानि कैरवा
णि तेषां कलापः समूहः तेन अर्चितानि पूजितानि अनेकानि असंख्यानि वारुणि मनोहराणि ज्ञलिंगानि पुलिनस्कृतं भे
तत्र स्थितानि किंगानि ईश्वरसंबंधीनि यस्मिन्तत्तत्र अवधतीति अवधत्याविशिष्टपल्यं दर्भ यदर्थं पयः पूताथै लिकंतस्मात्पर्य
स्तानि पातितानि यानि रजत मलानि तैः शोभितं शरणंतं पतितपकुले तटसमीपे यानि शिलातलानि तत्र उपविष्टानि शिला
निअवमानुषानि प्रसिद्धानि तैः निषेव्यमाणाः सेव्यमानः आतपः सूर्यालोकः यस्मिन् केलासस्थर तरोः अभ्यर्णतया
समीपवर्तितया लताः अवनमितेयनाल मंडलं आकालीप्रभृतीनां समंदीनां समुदायः तस्य पदपंक्तिः चरणवीथी तस्याः मुद्रा
भूमितल पातिता तलपातया अंकितां नीकृतं अवकीर्णानि अवकीर्णं इतस्ततः पर्यस्तं यद्भस्म भूतिः तेन संसूचितं प्रकाशितं
रतप्तं मार्गं पश्चात् स्थितं यतगणानां प्रमथानां कदंबकं समुदायः तस्य त्रिपुंड्रस्मये उद्धूलनं भस्मधूलनं यस्मिन्तत्तथा अ
वगाढेति अवगाढार्थं सलिलक्रीडार्थं अवतीर्णः इत्यातीयो गणपतिः गणेशः तस्य गंडस्थलं कात करणाप्रदेशात गलित च्यु
तं यन्मदप्रस्रवणं दानक्षरणं तेन मिश्रितं संचितं अतीव अतिमात्रं आतदीर्घपादे निषादैः चारणन्यासैः अनुमीय

मानः अनुमानविषयीक्रियमाणः कुपितपिपासितोपः कात्यायनीसिंहो मनसाभिधः तस्य अवतरणमार्गः सरसिसमा
गमनपंथा यस्मिंस्तथा अवतार्थेति अश्वात् अवतरणं कृत्वा इंद्रायुधनामानमश्वरत्नं स्यपनीतं दूरीकृतं पल्ययनं तस्मादे
वं भूतमकरोत् असजत अथान्यं चा इंद्रायुधं यं नादुःक्षितोति पूर्वं क्षितितले पृथ्वीतले लुठितं अपाहृतं पश्चादुत्थितं कृतो
स्थानं यद्यप्ति गस्तीर्णः भाना कृतिवधाः कियंतः यवसं तृणं तस्य ग्रासाः पुरो यैः येन सर्वं ततः पश्चात्तं तमश्वं सरसि अवतार्य
रोम ध्वेनील्यापीतं सलिलं इंद्रायुधनतु बलात्कारेण स्नानं कृतापूर्वं च इत्थायुधाने कारयित्वा पश्चात्तत्समानीय अन्यतमस्य
कस्यचित् समीपवर्तिन स्तरोः शाखमूलशाखायां बद्धं धरासावार्यांनि निग्रहणेन आकोट्य अपनीतं दूरीभूतं सलिलं मुख
यंत्रिणयस्यैवं भूतं कनकमय्याः कनकनिर्मितयाद्धापाशेनलभ्य बंधनार्थं पाशः ग्रंथितद्ये याश्च संलग्नयाच
रणौ पादौ व अपानि यस्य कृपाणिकाशुरिकातया अवलूनानि कर्तितानि कृतानि चतानि यंतः सरस्तीरस्य तटाकप्रतीरस्य दूर्वाया
गतपर्णकयाः प्रनालकवलानि कृत्वा इवयमेव स्थापनं अग्रतः क्षिप्त्वा पुरो निधाय अत्र चकारः क्रियासमुच्चयार्थः पुनरपि
द्वितीयवार सलिलं नायं अवतीर्य पीतवान् स्वयमिति शेषः ततश्च तदनंतरं प्रक्षालितं करयुगलं हस्तयुग्मं
येनैवं भूतः सरः सलिलात् उद्गत उदतिष्ठत् इत्यन्वयः बालकवनोपकइव जलमयं पानीयमयं आहारं प्रत्यवसा
नं कृत्वा विधाय चक्राह्वयानामवमृणालशकलानि बिसखंडानि आस्वाद्य आस्वादं कृत्वा तिरिक्तां भूरि बहि
मांशुरिव कुमुदानि करवाणि कुरंगीच्छायाः स्पर्शं कृत्वा पाणिविभुज्य कवचमंतरं तां अंभः कमलीन मलीन
अभिनवसंस्पृश्य अनंगशरप्रहारातुरसुरकामबाणान्वितव नलिनीदलोदकं यं कमलिनीपत्रं वैकस्थं स्वसवक्षसि
निधाय संस्थाप्य अरण्यगजइव वनकरी वशीकरेण आर्द्रं पुष्करं कमलं शुंडाग्रं च तेनैव शोभितः करे हस्तः शुंडायस्ये
वं भूतः वंद्रापीडः कतिपिदतल्लक्षणीयामंदयौवनाश्चयः तेनैव परिक्षिप्तवलयितपरिक्षिप्तवलयितमिति कोडाः एवं
भूतेन सलिलेन पृथुप्रत्येक परिस्रुतं आस्तीर्य आस्तरणं कृत्वा ततः पिंडीकृतं पिंडितं प्रापितं यदुत्तरीयं निवसनं सिर
सि मस्तकस्याधोभागे निधाय संस्थाप्य निषसाद शयनेन का शयनेन शयः किं स्वस्तरं कृतवान् तया कौ शायामादृक मलिनीमि १३२

कुमलिनीनलिनीतस्याः पत्रांकुरैः पत्रैः मृदुभिः प्रत्यग्रं नवलं भग्नानि खंडितानि कुसुमशयनानि येषांते सरः णालकेः सतंतुलैः
स्वार्थिकः प्रत्ययः अलस्यपानीयस्य याः कणिकाः सूक्ष्मबिंदवः ताभिः आचिते व्याप्ते कृपया आस्त्रे मुहूर्तं स्थित्वा क्षायामात् मु
हूर्तमिति मुहूर्तं घटिकाद्वयं विश्रांतः कृतविश्रामः नकारः समुच्चयार्थः अथ च तस्य सरसः उत्तरं उत्तरदिग्संबंधि तीरप्रदेशे
तटप्रदेशे चंद्रापीडः सम्यक्प्रकारेण उत्पादितं नं चरं तं प्रसरं तं गीतध्वनिं श्रवणेन आकर्णयत एतादृशं यं नादं
मृतोति इत्यावल्ग्येन मुकुरपतकः कलकः प्रासादिनसः तेनातिश्रवकांतं श्रवणपुटं कर्णपुटं यस्य स तेन तन्मुखीभूतेन तदभिमुखी
भूतेऽत्र श्रीवीणाईषद्वं धरणीवां धरनेंद्रायुधेन प्रथमं पदार्थं आकर्णितं श्रुतं कीदृशं श्रुतिसुभगं कर्णमनोहरं वीणावरकीर्तस्याः
तंत्र्यः प्रसिद्धाः तासां झंकारः अव्यक्तः शब्दः तेनातिमिश्रं संपृक्तं अमानुषं दिव्यं इत्यर्थः श्रुत्वेति श्रुत्वा आकर्ण्य च कारः पूर्ववत्
तिसमुपजातं समुत्पन्नं कौतुकमाश्चर्यं यस्य स तथा इति च्छ्रोत्रमाह कुतइति अत्रापि गतमत्र्यसंपाते अमानुषप्रदेशेऽगानध्व
नेः संभूतिः प्रभवः कुतः स्यात् कमलिनीत कमलिनीनलिनीतस्याः दलैः पत्रैः यः संस्तरः प्रस्तरः तस्मादुत्थाय उत्थानं कृत्वागी
तसंपातेन गतां याग्या सा च तां प्राप्तं तामित्यादिशं दिक्कुंभं प्रतिचक्षुः नेत्रं प्रहितेन प्रेरयामास तस्यातिपूर्वाक्तं प्रदेशमुत्यगीतः
लस्य अतिदवीयस्तया अतिदूरतया प्रयत्नेन अत्युद्यमेन व्यापृतं व्यापारितं कौतुकं नेत्रं येनैवं भूतेनापि लोकयन्नपश्य
न नाविचिन दद्रौ भालोकयामास केवलं अनवरतं निरंतरमेव शब्दं न्यस्त आकर्णयामास कुतूहलात् कुतूहलवशात् को
तुकवशाद्गीतध्वनिः प्रभवः इत्यत्र तस्यश्रितामाकांतुमिच्छातया तावद्दूतागमने बुद्धिर्मे बंभूवः दनांतदत्तमार्गपितं
पर्याणं पल्ययनं यस्मिन्नेतादृशमिंद्रायुधमश्वमारुह्य आरोहणं कृत्वा तत्पश्चिमया वनलेखया तीरस्यातिक्रम्य तंप्रवृत्तिं
गीतध्वनिं नामितो वृत्यानदानीव्यत्यभिप्रत्यांके संमुखं तागामार्गे कृदिशः इंद्रियं दर्शितमानः कृष्यमानः वर्त्मामार्गो
यस्य सः कैः अप्रार्थितैरपि अयाचितैरपि वनहरिणैः अरण्यमृगैः अथतानेव वागिनष्टिप्रयोगितप्रियं नलभंगीतं गानं येषां
तैः अतएव प्रथममादौ प्रस्थितैः प्रचलितैः अथ च नले स्वर्णवर्ण्य यं नादं वकुलोत्तं वकुलः केसरः एलानं द्रवालाएथीवाचंद्र
चालिता नि कुटिब दूरत्व मरः इवंगः देवकुसुमवृक्षः लवलीनाफलीलतावल्लीविशेषः तासां लोलानि चंचलानि कुसुमानिपु
ष्पाणि तेषां सुरभिः घ्राणतर्पणः परिमलो गंधो यस्यां सा तया अलौति अलिकुलानां भ्रमरसमूहानां यावत् इतिशब्द

विशेषः नयामुखरितया वाचालितया तमानुषितितमधुकराः तापिच्छाः तैः तमालैः श्यामलया श्यामलत्वसा धम्यां ट्रादृष्टिनागेति दि
शांतानाः दूषितः तेषां मदपीथ्यं नदानश्रेणीत्वक्रमेणातिक्रमेणपरिपाल्यापनकारः पूर्ववत् अथ चंद्रापीडविज्ञानदृष्टिपुण्यैरिति पुण्यैः
पवित्रैः बकुलासमाकैः रज्ञातादृष्यायुभिः अभिनंद्यमानः आनंद्यमानः अथमारुतानां विशेषणानि संमुखागतैः अभिमुखा
गतैः अच्छेति अच्छानि निर्मलानि यानिनानिर्झरजलानि प्रश्रवणपानीयानि तेषां कणाः बिंदवः तेषां आलंसमूहः तेन जनिताउ
त्पादिता जाड्यमाद्यं येः तैः जर्जरितेति जर्जरितानि शिथिलीकृतानि भूर्जानां पत्रत्वचां वल्कलानि वानानियैः तैः धूर्जटीति धूर्जटि
शंकरः तस्य मौलौ शिरसि बद्धर्दः तस्य रोमंथः चर्वितचर्वणं तस्य फेनः डिंडीरः तस्य बिंदून् बुद्बुदान् लीलयेंद्रजालकाः वाहिनः तैः षण्मुखेति षण्मुख
स्य कार्तिकेयस्य यः क्रीडामयूरः तस्य शिखापृष्ठतर्जुभिः तत्पश्चात् काशिभिः अंबिकेति अंबिकायाः पार्वत्याः कर्णपूरस्य कर्णवतं
सस्य यः पल्लवः अंकाल तस्य उल्लासनं उद्धीकरणं तत्र दुर्ललितं दुश्चेष्टितं येषां तैः उन्नरिति उत्तरशिखतिंनां कुरंगणांशत्रलिर्शोपाणांमाः
कामिन्यः स्त्रियः तासां कर्णोत्पलानां श्रवणकुवलयानां प्रेंखोलनेन आंदोलनेन दीक्षा अभिलाषो विद्यते येषां तैः आकंपितेति आकंपिताः
आधूनिताः कंकोलकः कोलफलाः यैः तैः तथा तैः नमिरुदविनमर्दाद शाखोषाः तेषां कुसुमानि पुष्पाणि तेषां पांसवो रजांसि या
तयंतीति वैशीलाः तैः पशुपतेरिति पशुपतेः ईश्वरस्य द्रासः तस्याः वंशोनि यंत्रणं तेन भार्तः पीडितो वासुकिनागराजः ते
न पारपीताः आस्वादिताः ते च शेषाः अवशिष्टाः तैः आलकाशिभिः प्रमोदकारिभिः तं प्रदेशं गत्वा सचंद्रापीडः पादपैः वृक्षैः
परिवृतं चंद्रप्रभनाम्नः चंद्रप्रभाभिधानस्य कैलाससपादपस्य उत्तराद्रिपर्यंत पर्वतस्य तलभागाभिविष्टं अथोद्गच्छतं भगवतः
शंभोः श्वेतंजनवाहीतं भूतलभागे सुनिविष्टं स्थापितं सिद्धायतनं विलक्षणपर्यादित्यन्वयः अथ पादपानाविशेषयन्नाह सर्वत
इति सर्वतः समंतात मरकतं अश्मगर्भं तद्वत् हरितैः नीलितः हारीति हारिणो मनोहराः ये हारिताः मदं कुराः तेषां रतयः श्या
तैः रमणीयैः मनोहरैः भ्रमदिति भ्रमंतो भ्रमणशीलाः ये मत्तमाताः मत्ताः पक्षिणः तेषां नखराः नखाः तैः जर्जरितानि श्लथी
कृतानि जरठानि कठिनानि कुसुमकलानि येषां तैः उन्मदेति उन्मदानि अत्युत्कृष्टमदयुक्तानि यानि कोकिलकुलानि पिकसमूहा
नितैः कवलीकृताः भक्षिताः सहकारस्य आम्रस्य कोमलाः मृदवः अग्रपल्लवाः प्रांतांकुरा लग्नानि येषुतैः उन्मदेति उन्मदाः
षट्चरणाः भ्रमराः तेषां चक्रवालं समूहः तेन वाचालिताः मुखरीकृताः विकचाः स्फुटाः वृत्तकलिकाः सहकारकोरकाः येषु

तैः अचालितरदेति अचलिकृता अत्रस्ताः ये चकोराः विषसूचकाः तैः चुंबिताः चर्चिताः मरिचानां श्वेतशोभांजनानां अंकुराः प्ररोहाः
येषु तैः चंपकेति चंपकः हेमपुष्पकः तस्य यः परागः पौष्परजः तस्य पुंजः समूहः तद्वत् पिंजराः पीतरक्तायेकपोततलातिति
राः तैर्गंधानि भक्तितानिपणल्याः वैदूर्याः पुष्पाणि येषुतैः फलेति फलस्य गरिभारः तस्य निकरः समूहः तेन पादिता बाधि
ताः दाडिमाः करकाः तेषु ये नीडाः कुलायाः तेषु प्रसुप्ताः शायिताः कलविंकाः कुलिंकवा येषुतैः प्रक्रीडितेति प्रक्रीडितं क्रीडयाप्रवृत्तं य
त कपिकुलं वानरकुलं समूहः तस्य करतलानि पाणितलानि तैर्यां ताडनेन प्रघातेन तरलितानि कंपितानि ताडीपुराणि येषु तैः अन्योन्यइति
अन्योन्यं परस्परं कुपिता कोपं प्राप्ताः कपोताः पारावताः तेषां पक्षपाल्यः गरुतः ताभ्यः ताभिः पातितानि स्रस्तानि कुसुमानि सूनानि
येषां तैः कुसुमितेति कुसुमानि पुष्पाणि तेषां रजः परागः तस्य राजिः समूहः तदनुसारिण्याः सारिकाः पीतपादाः ताभिराश्रितानि
व्याप्तानि शाखाणि शिखराणि येषां तैः शुकेति शुकानां कीराणां पतनशीलं तेन व्यमुखानि आननानि तेन खानि खगाः तेषां शिखराणि
अग्राणि तैः डाकुलितानि खंडितानि यानि फलानि तैः स्फीतैः स्फारैः जलदेति जलधरो मेघः तस्य जलं पानीयं वांछिताः ये मुग्धचा
तकाः बप्पीहाः तेषां ध्वनेन डाकेन मुखरितं वाचालितं तमालवीरंतापपवनं येषुतैः प्रतेन तमालवृंतानां रक्तश्यवर्णत्वेन जलधर
भ्रमात मुग्धचातकैः प्रार्थ्यतइति ध्वानितं द्भितिदृ भानां दूषितं कलभाः विरालकाः स्वार्थकैः तैः खंडिताः खंडिताः पल्
लवाः किसलयाः लियेवामें बंधानि बलितानि सानां दुषितं कलभा विराल दव आंदोलितानि लवलीवलयानि येषुतैः आ
लोयितेति आमंतात्रलीयमानाः अंतः प्रविश्यमानाः ये नवयौवनेन प्रत्यग्रतारुण्येन मत्ताः उत्कटाः पारावताः कलरवाः तेषां पक्षेक्षेप
न रागतलविक्षेपेण पर्यस्ता पतिता कुसुमस्तबका पुष्पगुच्छाः येषां तैः तनुइति तनुपवनेन मंदवायुना कंपिताः धूताः याः कोमलाः
मृदवः कुरव्याः भाः तासां दलानि पत्राणि पर्णपत्रं छर्दे दलमात्रकाः तैः मार्जितैः कृतवालव्यजनैः आविरलेति अविरला
नि अमिलितानि यानि फलानि तेषां निकरः समूहः तेन अवनतानि नम्रीकृतानि नालिकेरखंडानि येषु तैः अकुठारेति अकठोरा
णि मृदूनि पत्रपुटानि येषां वामिवांविधायपृथग्विटपिनः क्रमुकवृक्षाः तैः परिवृतैः परिवेष्टितैः आनिवेति आनिवारिताः अनि
षिद्धाः ये विहंगाः पक्षिणः तेषां तुंडानि मुखाग्राणि तैः खंडितानि गुलिकाः तानि पिंडखर्जूरजालकानि प्राप्तानि येषुतैः मद
तमदेन गर्वेण कृतावशेषिता नितवलभरेण वा मुखराः वाचालाः श्यामस्त्रयः नीलकंठयोपितः तासां मासं मधुरामिष्टारवः

रुच्यः तेनविरचितानि अंतराणि मध्यानि येषां ते आकलितेति आकलिताः प्रादुर्भूतायाः कलिकाः कोरकाः कलिकाः कोरकोऽस्त्रियामि
त्यमरः तस्याः कलापः संघातः तेनदंतुरित उन्नतैः केआलीति कुलस्य स्थिरतावादेः अंतरांतरा मध्ये इत्यर्थः याः तरंगिण्यानद्यः ता
३३५ सांतरालितेन भंगितेनासकलिता व्याकुलिता तलभूमिभागाः अधः प्रदेशा येषां ते इंगुदीद्रुः पादपैः वृक्षैः अतिसुकुमारं अति
मृदु किसलयनिकरं पल्लवसमूहं उद्गाढं धारयद्भिः रक्तसादृश्यात् देववित्ययम्नात् वनेतिवनदेवतानां अरण्याधिष्ठात्री
णां करतल्लनिवद् निलमिव दलतरुसमूहसदृशमिव अलितअलकाकायानकः तस्यलक्षणैः सिक्तमिवसिंचितमिवग्रंथीति
ग्रंथिपर्णं शुकंबर्हमित्यमरः तस्यग्रामेन गृहितानि दूर्वितानि यानिचमरिकुलानिवनोद्भवगोसमूहानि तैः निषेवितानि सेवित
निमूलानि वुआनि येषां तैः कर्पूरं तिकपूरः अंतर्गर्भित घनसार वृक्षाः अगरुः शब्दाद्वैः प्रायोवादुल्येनविद्यते येषु तैः इंद्र
तिदं द्रायुधानि इंद्रधनूंषि तद्वत् उभयोः साम्यमात् घनेतिघनानाबद्धं भवलीनं येषां तैः पक्षे घनो मेघः कुमुदेति कुमुदानिकैर
वाणि तैरिव उभयोः साम्यमात् अदंतेति नदंती योऽदिनकराणां सूर्यकिरणानां प्रवेशः तेनाग्निशिरं अग्निलं अभ्यंतरं मध्यभागो येषां
तैरित्यभंगः श्लेषः दाशरथिः रामः तस्यबलानि सैन्यानि तैरिव अंजनेति अंजनवत नीलानि यानिवनानि तृणानि
तैः परिगतः व्याप्तिः प्रांता येषां तैः पक्षे अंजननीलनलाः कपयः शेषं पूर्ववत् प्रासादेति प्रासादाः देवगृहाणि प्रासा
दो देवभूपानामित्यभिधानचिंतामणिः भंगश्लेषमादसेतिसदृपारावतैः मर्कटैः वर्तमाना सपारावताः तैः पारावताः क
करवेगारीमर्कटस्तद्रक इत्यनेकार्थः पक्षे पारावताः कपोताः भवनेति भवने गृहे कीलिताः ये तापसाः परिव्राजकाः तैरिव
एतत्साम्यमात् संन्यातिसंनिहिताः समीपवर्तिनः वेत्राः वृक्षविशेषाः आसंनाः प्रियकायेषां तैः पक्षे संनिहितानि वेत्रासनानि
विष्टरविशेषाणि येषां मिति वदुव्रीहिः रुद्रइतिरुद्राईश्वराः एकादशांतैरिव एतत्साम्यमात् नागेति नागाता तांबूलीतांबू
लवल्ली तांबूलीनागापर्यायवल्ल्यपीत्यभिधानचिंतामणिः तयाबद्धः परिकरः परिक्षिपर्येषां तैः पक्षे नागः सर्पाएवलताः
तयाबद्धः अर्थात्जटायाः परिकरो येषां मिति बहुव्रीहिः उदधीति उदधेः समुद्रस्यकूलतटं तस्य पुलिनानि तल्लोद्धिन्न
प्रदेशाः तैरिव पुलिनं तज्जलोद्धृतमिति कोषः उभयोः साम्यात् विः कुर्वन्नादानितंतरमितानितं तरं सततं उद्भिन्नानि प्रकटि ३३५
तानि प्रवालाः नवपल्लवाः लतांकुराः यत्प्ररोहाश्च तेषां जालकानि वृंदानि येषु तैः पक्षे प्रवाललतासु विद्रुमलताशेषं पू

अभीति अभिषेकार्थं यानि सलिलानि जलानि तैरिव एतत्साम्यमात् सर्वेति सर्वाः समग्राः श्वेताः ओषध्यः फलपाकांताः तासां यानि
कुसुमफलानि कुलयानि तैः समर्थे सर्वैः शर्वैः पक्षे मंगलकर्माणि सर्वौषधीप्रसिद्धा आलेख्येति आलेख्यं चित्रं तेन युक्ताः गृहाः तैरिव
उभयोः सादृश्यमात् बहुलेति बहवः वर्णाः अनेकरागाः चित्राणि पत्राणि पक्षाणि येषां मिलं भूतानां शकुनीनां पक्षिणां व्रातं तेन संशोभि
तैः चित्रशालैः पक्षे बहवः वर्णाः पतानि यानिचित्राणि आलेख्यानि तेषु यानि पत्राणि वाह्यानि शकुनयः पक्षिणः शेषं पूर्ववत् कुरुभिरि
ति कुरवः कुरुवंशोद्भवाः राजानः तैरिव एतयोः सादृश्यमात् सादृश्यमात् भारद्वाजेति भारद्वाजाः व्याघ्रादयः वेष्टिताः पक्षिणः तैः पक्षे कौरवपक्षे भा
रद्वाजो द्रोणः मदेति मदोत्कटं तत्र रूढानि यानि समरमुखानि संग्राम प्रारंभाः तैरिव मुखमुपायप्रारंभश्रेष्ठा इति मरणास्यया इत्यनेकार्थः
एतयोः साम्यार्थमात् पुंनागेति पुंनागाः वृक्षविशेषाः समारूढाः समाकर्षिताः शिलीमुखाः भ्रमरा येषु तैः पक्षे पुंनागाः प्रकृष्टपुरुषाः
शिलीमुखाः बाणाः शेषं पूर्ववत् मदोतेति तिलकार्यकारिणा हस्तिनः तैरिव उभयोः तुल्यतां परस्परं नादप्रलंबेति प्रलंबाः लंबायमानाः ये
बालपल्लवा नवीनकिसलयानि तैः करणभूतैः स्पृष्टं संघट्टितं भूतलं भूभागः प्रदेशो येषां तैः पक्षे बालपल्लवाः चमरप्रांताः शेषं
पूर्ववत् शोभातिशयार्थं हस्तिनां चामराणि कर्णेषु ध्वंतइति सर्वप्रसिद्धं अप्रमत्तेति अप्रमत्ताः सावधानाः ये पार्थिवा राजानः तैरि
व एतयोः सादृश्यमात् पर्यंतेति पर्यंतप्रांते अवस्थिताः बद्धवः अनेके गुल्मकाः गुच्छकाः येषु तैः पक्षे गुल्मकाः सेनाविशेषाः
एकेभैकरथाश्वपत्तिःपंचपदातिकासेना गुल्मं गुल्म इति कोशः इंगितेति इंगितं तांगितैः वर्मितैरिव दंशितावर्मितः सन्नद्ध इति को
शः एतयोस्तुल्यत्वमात् भ्रमेति भ्रमराणां शिलीमुखानां यः संघातः समूहः सपत्रकवचं वर्म तेन आवृताः आच्छादिताः का
याः देहा येषां तैः पक्षे भ्रमरा आवर्ताः तेषां संघातः समूहो येषु अंबुविधानिकवचानि संन्नाहाः शेषं पूर्ववत् प्रमाणेति प्रमा
णं तोलनं तत्र आभिमुख्याः संमुखाः तैरिव उभयोः प्रकारांतरेण भंगमात् वानरेति वानराः गोलांगूलाः तैः करांगुलिभिः करशाखा
भिः स्पृष्टाः आश्लिष्टाः गुंजायेषु तैः पक्षे वीताविकल्पार्थः नरां गुलयोमनुष्यांगुलयः शेषं पू॰ सुवर्णपरिमाणं गुंजायाः एतत्प्र
दृष्टमिति लोकप्रसिद्धं अवनीति अवनिपालाः राजानः तेषां राज्यर्जनः तस्यापि एतयोः सादृश्यप्रदर्शयंनात् सिंहेति सिंह
पादैः दर्पश्चरणैः अंकितानि चिह्नितानि तरुतलानि वृक्षाधोभागा येषां तैः पक्षे सिंहपादेषु अंकितानि तानि
तलानि येषु ग्रामवत् आरब्धेति आरब्धा प्रस्तुता पंचतपः क्रिया पंचाग्निसाधनकर्म येते तैरिव एतयोः सादृश्य

मिव भातीति अतिधवला भातिशुभ्रा याप्रभा कांतिः तयापरिगतो व्याप्तो देहो यस्याः तस्याः भावस्तत्ता तया तथा च देहस्य प्रभा
का° टी° रूप स्वच्छ द्रव्यंतरितत्वात् न परिस्फुटं प्रकटं दृश्यमाना ज्ञायमाना अवयवा अपघनाः यस्याः स्वच्छद्रव्यांतरितत्वसाम्येनोत्प्रे
क्ष्यते स्फटिकेति स्फटिकश्चंद्रकांतः तस्य गृहं धाम तत्र गतामिव प्राप्तामिव दुग्धेति दुग्ध सालिके श्रीरेंदिम ग्नामिव ब्रुडिता
१३६ मिवाविमलेति विमलो निर्मलः यत चेलांशुकं वस्त्रविशेषः तेन अंतरितामिव व्यवहितामिव आदर्शेति आदर्शतलं मुकुरतलं तत्र
संक्रांतामिव प्रतिबिंबितामिव शारदेति शारदघनाभ्ययः तस्याः अभ्रखंडानि मेघपटलानि तैः तिरस्कृतानि अंतर्हितामिव अपरि
स्फुटावयवत्वदेनाद्ध्यंकितेत्येतिपंच महाभूतमयं पृथिव्याद्यात्मकं द्रव्यरूपं अंगानि अवयवाः तेषां करणकलापं शरीरजनकसामग्री
अपहाय दूरीकृत्य केवलेन धवलगुणेनैव उत्पादितानि निर्मितानि अंगानि अतिशयधवलत्वात् तन्निभावः क्वचिदपहायेत्यस्योभयत्र संबंध
मारूढं तथा धवलगुणेनैवोत्पादितायाः तस्याः पृथिव्याद्यात्मकत्वे द्रव्यत्वमेव न स्यात् इत्यत आह द्रव्येति द्रव्यात्मकं स्वरूप
मपहायेत्यनेन द्रव्यत्वाभावे अंगानि शरीराणि च यदा तन्निष्पादनेन उपकरणसामग्री अपेक्षितास्ति न स्यात् तस्याश्च द्रव्यात्म
ककार्ये ज्ञाननैसामर्थ्यात् अत आह अंगानीति तद्व्यपहायेनत्वाभावत्व दूषणं अलौकिकत्वप्रसिद्धेः दूषणस्यैव भूषणत्वात
अध्वरक्रियायाः स्त्रीत्वमाश्रित्याह अध्वर इति अध्वरो दक्षस्य यज्ञः तस्य क्रिया तन्मितामिव उभयसादृश्यमाह उद्धतेति
उद्धता अन्यायाधिगणामनुष्यर्थदाः पार्षदाश्चैते यैः कृतग्रहः केशग्रहः तस्मात् यद्भयं तेन उपसेवितः स पर्यायविषयी
कृतः त्र्यंबकः ईश्वरो यया सा तां दक्षप्रजापतिना अध्वरे ईश्वरो नाहूतः तेन गणाः प्रेषिताः तैरध्वरविनाशो विहितः इति पुराण
प्रसिद्धं रतिमिति रतिर्मनोभवस्य स्त्री तामिव उभयोः सादृश्यमाह मदनेति मदनेन कंदर्पेण पाप्ताद्धतो यो देहः शरीरं तामि
तं तदर्थं मदनोपशांत्यर्थमित्यर्थः सा च रतिः प्रसन्ना तास्यात् ध्यायते नाहूतो द्वारात दूरस्य ईश्वरस्य प्रसाधनार्थं प्रसत्त्यै आप
हाता स्वीकृता दूरात धनाईश्वरसपर्या यमोयां तां मदनस्य देहः उपदेहः यदेहो स्वीयो विधः पुंडरीकमानः तन्निमित्तं तदर्थमित्य
र्थोपायपलमदन देहनिमित्तं गर्भपर्व तत ईश्वरेण कंदर्प देहः भस्मसात्कृतः पश्चात् रत्या ईश्वरं संसेव्य यत्र संनिहितत्वनवीन १३६
देहः कारितः इति पुराणप्रसिद्धं क्षीरोदेति क्षीरसमुद्रस्य अधिदेवता अधिष्ठात्री लक्ष्मी तामिव उभयोर्विशेषयं नाह मद्दोत

DR BHAU DAJI

महादेवस्य निकटे कन्यायाः महाश्वेतायाः चंद्रलेखवासद्वा सात परिचिताना निदोषतो दृश्यायां दूरचंद्रालेख्यांउ तंगा अद्भुता
निर्णीता यस्याः सा तां पश्चेक्षणांदूसमंद्रमः पूर्णचंद्रेण सदृशः सः तेन परिचितान् निर्णीता दूरस्य चंद्रकलातस्यां उल्लंघनरत्नक
पश्यामिति बहुलाहितं दुरितं दुष्कृतं तस्य मूर्तिः शरीरं तामिव उभयोः सा॰ स्वर्भानोरिति स्वर्भानोः अत्युच्चा भानुः सूर्यः तस्य आ
तपत्वः क्षेणं भवनं स्मानत कृतांवादूलं त्रिनयनस्य शंभोः छायावत् आप्नत आरणे रदे आगामनं ययासा तां स्वभानुः संहिंस्यः
कारणार्थं अर्थाय अर्थ पंच पंचतन्त्र तबलीतिपरा चर्तीनालिगलः तस्य देहकान्तिः भास्वत्त्व तामिव उभयोः सा॰ गद्दोनिगतानि
नेन दूति निर्मणा अवगुंठनं आच्छादनं तन्नि निर्मितं उत्कंठितायः शीलितं कौम दूदनः तस्यां चातः तं समीहितं उपनतं प्राप्तं यया सा
तां पश्येति ग्रहणादिनाराधिते कोटितं ईश्वरस्य चांतितेन आपिश्छायाउपनतां प्राप्तां पथि पतितां पथ्युपातिनी श्वरः तस्य दक्षिणमुखस्य अपस
ध्याननस्य वामः दाम्य तस्य पश्चाविः शोभा तामिव अत्र दक्षिणस्य पूर्णप्रायत्व तत्र हातत्वं निनतदर्थं उभयोः साम्यमाह बाहिति
स्मालनात मुखाच्च बाद्दुरागात्यदूतमबालानय पद्मंभागश्चेतः श्वेतत्व पवित्रत्व साम्यात् आहूर्णीरणंदेदूधारिणं द्रव्येश्वरस्य
उदूलनं अंगमर्दनं तस्य भूतिं भस्म उदव प्रकाशपत्वसाम्यनाद पिस्मेति आविर्भूतं प्रकटीभूतं उत्पन्नाकरणामिव दूरेति
दूरं कृतं यः कृष्णत्वसाम्यात् अंधकारः तस्य विघटनं दूरीकरणं तत्र यः उद्यमः प्रयत्नः तेन प्राप्तां समागतां दूरसंनिधानसाम्य
नाद गौरीति गौरीपार्वती तस्याः मनः शुद्धिः चित्तनैर्मल्यं तामिव अमूर्तायाः मूर्तत्वकथंसाम्यात् दृष्यादच्युतेनेति विहितात
दूरस्यपरिग्रहः स्वीकारो यया सा तां मातिशयत्वसाम्येनाह कार्तीति कार्तिकेय स्यपट्टानन्द्रस्य यां कौमारव्रतक्रिया बाल्यान
ष्ठायां तपोनुष्ठानं तामिव अत्रापि क्रियारूपत्वेन तदर्संभवादाह मूर्तिरिति मूर्तिमती सशरीरामित्यर्थः गिरीशेति गिरिशो महादे
वः तस्य योगरूपं भाव लानई तस्य देहद्युतिः शरीरच्छविः तामिव तस्याः गुणरूपत्वेन तद्रूपमानाभावादाह पृथगिति शरीरात बहिर्नि
र्गत्य पृथक् अवस्थितां प्राकारामित्यर्थः आयतनेति आयतनं चैत्यं तस्य तरवो वृक्षाः तेषां कुसुमसमृद्धिः पुष्पसंपत्तामि
व तस्याः आगमनेन निदानमाह ओंकारेति ओंकारस्य ईश्वरस्य अभ्यर्चनं पूजनं तदर्थं स्वयमुद्यतां उद्योगयुक्तां गच्छंतीति पितामहस्य
ब्रह्मणः यात पः सिद्धिः तामिव तपः सिद्धि रात्मगतत्वेन उपमानाभावादाह मद्देति लक्ष्मी अवतीर्णां कृतावतारां आद्येति आदि
मकृत युगोयः प्रजापतिः ब्रह्ममरीच्याद्यस्तस्य तपो वाचकीर्ति अरुः तामिव तस्याः एकत्राव स्थाने कारणमाह समाख्याति

कादंब०

१३२

सप्तसु लोकेषु यत् भ्रमणं पर्यटनं तस्माद्यः खेदः श्रमः तेन विश्रांतां उपविष्टां त्रयीति ऋग्यजुःसामवेदाः त्रयी तामिव एतस्यास्तत्रागमने हेतुमाह कलौति कलियुगेन कलिकालेन अधर्मेण दूरीकृतायाः धर्मद्विषः तस्माद्यः शोकः शुकेन गृहीतः स्वीकृतो वनवासः अरण्यनिवासो यया मातांगयमपि अधमधर्मेण गृहीतवान् वासिस्थ भयोः साम्यं धर्मातिशयवपनसाम्यनाह आगामीति आगामी अग्रे भावी यः कृतयुगः तस्य बाह्यालिलग्नदानमात्रं तामिव प्रमदारूपेण स्त्रीरूपेण अवस्थितां आसंदुष्टा देहानि देहबंधशरीराणि धारिणो मुनिजनाः वाचंयमाः तेषां ध्यानं प्राणायामः तस्य संपदं समृद्धिं तामिव अमरेति अमरा देवाः तेषां यज्ञः दूषितः तेषां याथातथ्यं तामिव गलसमृद्धस्य तत्रागमने निदानमाह अभ्रेति अभ्रगंगा आकाशगंगा तस्याः शीतिदंशमुखोत्तावणः तेन यदुन्मूलनं तस्मात् यः शोभः त्रासः तस्मान्निपतितां स्खलितां उयमपि शोभेन निपतिताश्चेतानि शांतं वर्णयंनाह श्वेतेति यत्र सर्वं मेननत्सुश्वेतं तत् श्वेतद्वीपं तस्य याऽऽशाश्रीः तामिव सार्श्वेतद्वीपेण वनाभिन्नप्रदेशोद्भूत्यादृश्य येति इतरद्वीपानां यद्वन्धकनंदाशरणं तरदेवकृतद्वलमाश्रयं तेनागतां प्राप्तां काशादिति काशः इषीका तस्य कुसुमानि पुष्पाणि तेषां विकाशः विकसनं तस्य कांतिः प्रभा तामिव कीदृशी शरत्समयं घनात्ययकालं उदीक्ष्यमाणां प्रतीक्ष्यमाणां शेषेति शेषो नागराजः तस्य यत् शरीरं तस्य छाया कांतिः तामिव अत्र कथं तस्या आगमनं त्याकांक्षायमाह रसेति रसातलं भूतलं अपहाय कर्णनिर्गतां बाहिरागतां मुक्तालीति मुक्तालायुधो बलभद्रः तस्य या देहप्रभा शरीरद्युतिः तामिव तस्याः अत्रासंभवमाशंक्या द्रुमधु इति मधुमदेन कादंबरीमदेन यद्विघूर्णनं देहभ्रमः तस्मात् यदपत्यासः खेदः तेन विगलितां च्युतां भ्रष्टां तस्य परंपरा संततिः तामिव तस्याः एकत्रावस्थितेर भावाद्राह पुंजीति पुंजीकृतां एकत्रीकृतां संवर्तितः धवलतया श्वेततया सर्वहंसैः समग्रसितपक्षैः कृतो विहितः संविभागः स्वश्वेत्यार्पणं यस्याः सातामिव धर्मेति धर्मरूपः तस्य हृदयात् यशसः विनिर्गता मिवउत्कीर्णामिव उत्कीर्णामिव उत्कीर्य निर्मितामिव मुक्तेति मुक्ताफलात् रमाद्भवात् आकृष्टामिव आकर्षितामिव मृणालैति मृणालैः विरचिताः विहिताः अवयवाः अपघनाः यस्याः सातामिव दंतदति दंताः द्विपमुखरदनाः तेषां दलैः खंडैः घटितामिव निर्मितामिव इंदुरिति इंदुः चंद्रः तस्य कराः अंशवः त एव कूर्चकाः कुंचिकाः तैः आक्षालितामिव धौतामिव

वर्णांतवर्णाश्चक्रावर्णस्वर्णमयेव सुतीक्ष्ण हिमकरो हिमकरोरकुधायामस्वरस्य गुणद्वयनेकार्थः एतादृशस्याः सुधारसः सुधवलीकरणं सूवं तस्याः छटाभिः शुभ्रांशुभिः आच्छादितामिव आच्छादितामिव भस्मेति भस्म तस्य पीयूषस्य येषेनापि पांडुरा ऐरावतसमूहः तैः पांडुरीकृतामिव शुभ्रीकृतामिव पारदेति पारदरसेंद्रः तस्य रसः द्रवः तस्य धारा धाराप्रवाहः ताभिः धौतामिव क्षालितामिव रजतेति रजतं रौप्यं तद्द्रवेण तद्रसेन निर्मितामिव निर्मितामिव चंद्रेति चंद्रमंडलं शशांकबिंबं तस्मात् उत्कीर्णामिव उत्कीर्य वर्णितामिव कुटजेति कुटजाः गिरिमल्लिकाः कुंदः प्रसिद्धः सिंदुवारः निर्गुंडी तेषां कुसुमानि तेषां पंक्तयः कांतयः ताभिः उल्लसितामिव प्रगुणीकृतां आमिव धवलीमेति धवलिमा श्वेतिमा इयत्तामिव एतावत्तामिव परमावधिमित्यर्थः अत्र सर्वत्रोत्प्रेक्षातत्साम्यादुपमानोपमेयभावः नत्वसमर्थता पुनः प्रकारांतरेण विशेषयंनाह जटाभारेति जटाः सटाः ताभिः उल्लसितः उत्प्रावल्यं नशोभितः शिरोभागः उत्तमांगप्रदेशो यस्याः सा तां अथजटां विशेषयंनाह स्कंधेति स्कंधः भुजांतरं तत्र अवलंबिनीभिः अवलंबितुं शीलं यासां ताभिः तासामारक्ततां वर्णयंनाह उदयेति उदयः उदयाचलः तस्य तटं प्रस्थं तत्र गतान् प्राप्तान् अर्कबिंबात मयूखमंडलात् दधत्यानिः काश्यपबालरश्मिबालातपः तस्य प्रभाभिः कांतिभिः निर्मिताभिरिव उल्लासिताभिरिव उन्मिषद्भिः तडिन्निभं ताम्रकुंतलायात् इति तारिता युत तस्याः यत्तरलं चंचलं तेजः तद्वत् ताम्राभिः श्वेतरक्ताभिः आन्विरेतिआन्विरं यत्तस्यानं आपूर्वः तन अवच्छिना अभ्यंतरे लग्नाः यो निरलस्ताका नारिकुणा जलबिंदुपः तेषां भावः तत्तात याचारिकुणानां च तवाद्दृष्टप्रणामेति प्रणामः नमस्कारः तत्कालं नंपश्यपर्णं रीश्वरस्य चरणं भस्मापादविभूतिः प्रोक्ता यासु एवं भूताभिरिव जटाभिः उपाटकुटग्रथितं गुंफितं मणाति मल्लिकाव नौचब्रनरुनार्थं माणिनिर्मितरत्नघटितं नाम्ना मृकुटीजस्य अंकस्थितं यस्मिन्वं भूतं ईश्वरचरणद्वयं शंभुपादयुगलं ततमां गांनाकेसा उद्वहंती धारयंती रविशति रविरथस्य मर्यस्यंदनस्य ये तुरंगा अश्वाः तेषां खुराः शफाः तैः शंण्णानि कर्णितानि यानि नरत्नानि भानि तेषां शाटस्थूणं तडाधराद नानि मकलेन भस्मना विभूत्या कृतावतृता कलाटपट्टिकापुंड्रविशेषाय यासा तां कलाटस्य रत्नचतुःपाशनामावाक्कलाटपट्टिका यत्र पुंड्रलपतिलनेन अथ चंद्राकारत्वादायाः शीरातशिरवरामा कालायां सानुरोधलायां क्षिप्त त्राशकोलायस्यामिवं भूतां शैल सत्तमे मेवलामिवादिमत्र कसभ्र भाग मिवाकिं कुर्वंतीं संभावयंतीं संभावनाविषयां कुर्वंतीं भूतनाथं महादेवं कया दृष्ट्या श्वेतलसाम्यादाह अपरयाभि

न्यायापुंडरीकमालेत्रवासिनीभांडापंलेव अथ दृष्टिविशेषयन्नाद् भनुकेति अनुकान्निरूपमाया भक्तिः आगाध्यत्वेनज्ञानेन यात्रसाधितया प्रसंगयानश्मीतनकस्मीकृतं ध्याना वलोकविनीकृतां लिंगाकारं यथामात यापुनरुमामे पवित्रोप यंनाद् अनवेति अनवरतं निरंतरं य त गीतंगानं तेनपारिस्फुरितः प्रचलितः योधरपुटः ओष्ठपुटः तद्गात मुखाद्गास्यात निःपताद्भिः क्षरद्भिः दशनांशुभिः दंतदीप्तिभिः पुनरपिप आप्रारं भे स्थापितत्वात द्वितीय वारमपि गीतानाथं मदादेवं स्नाप यंतीस्नपनं कुर्वंती अथ दशनांशु नविशिनष्टि अतीति अतिशयेन सर्वाधिक्येन शुचिभिः पवित्रैः अतिनिर्मल्यात् दृश्यद्भिः तिशुद्धं निर्मलं यत हृदयं चेतः तस्य मयूखाः किरणाः तैरिव गीत तिगीतानांगुणाः मधुरत्वादयः तैरिव स्वरैतिस्वरा षड्जादयः तैरिव स्तुतीतिस्तुतिर्नुतिः तस्याः वर्णा इव अक्षरा इव वर्णानांतावत् कालं स्थानुमरात्वत्वात तदभावादाद् मूर्तिरितिपुनस्तांविशेषयितुं अक्षवलयगतमुक्ताफलान्यादौ विशेषयन्नाद् अतीति अति विमलैः अतिनिर्मलैः वेदाः ऋग्प्रभृतयः तेषामर्थैरिव अभिधेयैरिव तस्यां तदसंभवमाशंक्याह सावित्रीतिपितामहमुखात प्रजापतावुदनात साक्षाद्व्यवधानात आकृष्टैरिव आकर्षितैरिव गायत्रीति गायत्रीमंत्रविशेषः तस्याः वर्णैरक्षरैरिव वर्णानां अमूर्तत्वात्तदसंभवादाद् ग्रथ्यमानैति ग्रथ्यमानेन रचनाविशेषेण स्फीततां पुष्टतामुपगतैः प्राप्तैः अतिश्वेतत्वसाम्यादाद् नारायतिनारायणस्य जनार्दनस्य नाभिपुंडरीकं नाभिकमलं तस्य बीजैरिव उत्पत्तिनिदानैरिव सप्तर्षीति क्रतस्य ऋषिणादतसं श्लेषेण पूतं पवित्रं आत्मानं इच्छद्भिः वांछद्भिः तारकारूपेण नक्षत्ररूपेण आगतैः प्राप्तैः सप्तर्षिभिरिव एतेन मुक्ताफलानां नक्षत्रसाम्यं परिमाणविशेषं प्रदर्शयन्नाद् आमेति आमलकीफलानि तस्याः फलानि तद्वत्स्थूलैः स्थविष्ठैः एवंविधैः मुक्ताफलैः ग्रंथितैः उपरचितेन निर्मितेन अक्षवलयेन जपमालिकया अधिष्ठितः आश्रितः कंठभागगानिगरणप्रदेशो यस्याः सातां पर्वतिपार्वणेषु पार्वधिः तेन पारिगतं समग्रं चंद्रमंडलं चंद्रबिंबं यस्याम् एतां दृशीं पौर्णमासीं रात्रिमिव राका रात्रिमिव मंदलकान्तेनाक्रवलद् यस्य परिपोषसाम्यं तस्याः मुखस्य च चंद्रसाम्यं तस्याश्च पौर्णमासीसाम्यं अथ पुनः तत्कुच युगलततश्यामलपीनत्वबर्णनद्वारा तामेववर्णयन्नाद् अधरीति ऊर्ध्वमुखं कपालिश्यामतानास्तीत्यतो ऊर्ध्वमुखं यत् द्वरस्थिरः कपालं तद्गत मंडलाकारेण वर्तुलाकृतिनाद् रपदर्शनेन स्तनेन वक्रतां स्तनवलयं पतंत्यत उद्धरस्य वक्रत्वात् गौरी तिगौरीशासदृशं नेद्रः तस्य दूरतो निवृत्तौ स्थापितौ यौ कलशौ नयतिद्वतकांतः शोभायस्य संततं नवैविघ्नेन स्तनयुगलेन उपलक्षितां कामि
व

एवं यतदंसमिथुनं वक्षोगायुगमं तेन सनाथां सहितां गामिवज्ञात्वा मिवपुनः किंविशिष्टं कल्पतरवोमंदाराः तेषांस्तकलेनकतोपमानंतस्याः वल्कलेनचीवेनकृतं उत्तरीयं उपसंव्यानं तस्यकल्यकार्थे ययासातां अथ वल्कलं विशेषयन्नाद् चामरेति चामरं बालव्यजनं तद्वत रुचिराः मनोहराः आकृतिराकारो यस्य स तेन प्रलंब श्वेतेन च तत्साम्यमिति भावः लतेति स्तनयुगलस्य मध्ये निबद्धैः ग्रंथिर्यस्तेनउक्तलसाम्याद् वेष्टते गौरीति गौरवादीतातस्याः सिंहो मनस्कारः तस्य पास दात भयेन च ताद्दृक्कारणेन च पुनः किंविशिष्टं मंडलकृतेन तुलोकेन भस्मसत्रेण यज्ञोपवीतेन पवित्रीकृता पावनीकृता का देहो यस्याः सातां अथ प्रकारेण सम्यगनिशिनष्टि अयुगमिति अयुगकोचनईश्वरः तस्य सकाशात समीपात प्रसादः प्रसंन ता तेनलब्धेन प्राप्तेन नूपुरेति नूपुराणि भूषायश्चंद्रः तस्य मयूखाः किरणाः तेषां जालं निवसमूहं निवप्रकारान्तरेण तामेवा विशेषयन्नाद् दुकूलेति दुकूलपटेन शुभ्रमवस्त्रेण प्रावृतां आच्छादितां नितंबबिंबं आरोहो यस्याः सातां अथ दुकूलपटं विशेषयं नाद् आप्रपदीनेति आपदव्यापकेन तस्यादाप्रपदाभ्यां व्याप्नोत्याप्रपदी दूयदिति कोपः तेन स्वभावतः प्रकृत्यासितेनापि शुभ्रेणापि शुभ्रं यदासनं ध्यानासनं तस्य वंधोरचनाविशेषः तेन ऊर्ध्वं ऊर्ध्वमुखं यक्षरणयोः पादयोः तलं तस्य प्रभाकांतिः तस्याः परिष्कंगात संश्लेषात लोहितायमानेन अरुणायमानेन एतेन चरणतलयोरारुण्यातिशयो व्यक्तः पुनः किंदुतां योवानवापितारुण्येनापि उपास्यमानां सेव्यमानां कनेवरुचकामोपसर्पणानिद्रमसमयप्रासेन निर्विकारेण विकृति वर्जितेन विनीतेन प्रसतेनैवं भूतेन सोष्यमेवविनयेनैव यौवनस्यापि स्वल्पकाले पार्यत्वादि गुणविशिष्टत्वेन तत्सा म्यमिति भावः लावण्येति लावण्यं चातुर्यं तेन परिगतां सोऽन्वितां कर्मेनवनवलानानि सौकुमारानि तेन रुतपुण्येनेव सुरू तिनेन अत्रत्वस्वशालत्वमौभयसाम्यं रूपेति रूपं सौंदर्यं तेनापमातं आश्रितां कनेनकन्निरल्लोचनेन मनोहरनेत्रे णाविमनेचापलं चापल्यं यस्मादेवंभूतेन आयतनमृगेणेव सदृशारंगेणेव अत्र चारुलोचनत्वविनातकापलत्वच उभयोः साम्यं पुनः किंकुर्वती दक्षिणकरेण अपसव्यपाणिना दंतमयी गजदंतप्रचुरं यवीणां चक्राआस्फालयंतीं वादयं तीं अक्षवर्णानां विक्रीनिश्चितंतं गीतिरुतं तं गतां कारं प्राप्तां स्वस्तवामिव तिसातामदासिन अथ दक्षिणकरं विशेषयन्ना दूरदृशेति दशा स्निग्धायादंततरं वदिका नागादंतराव कलं तस्यदंगुलीयकानि अंगुलीभूषणानि तैः आपूरिताः

आकीर्णाः व्याप्ताः अंगुलयो यस्य सः तेन त्रिपुंड्रितात्रिपुंड्रकृततिलकविशेषाद् विभ्राजंस्तद्दूरितं यतः भस्म तेन पांडुरेण श्वेतेन प्रकोष्ठे
ति प्रकोष्ठः कलाचिकाकंकणवद्धोयः शंखस्य कंबुर्वलयः तेन कंबुः कार्ष्णिकः तल इति अनल्कं बालेनं अतेन श्वेतत्वसाम्याद् न खेतिन खरः पुन
र्नवाः तेषां मयूखाः किरणाः तदंगुरांऽनतायमितं तस्य भावस्तत्ता तत्र याग्रहीतः आनतः दंतस्य कोणः वीणादिवादनं येन स तेनैव
कोणो वीणादिवादनविशेषः प्रत्यक्षेति प्रत्यक्षां इंद्रियगोचरां गंधर्वविद्यामिवदेवगायना विद्यामिव मणिमंडपिकानां
स्तंभेषु प्रतिबिंबवशाद् गणाति मणिमंडपिकारत्ननिर्मिता चतुष्किका तस्याः स्तंभलग्नाभिः आत्मानुरूपाभिः आत्म
सदृशीभिः आदृगांरुपेताद्दृगां प्रतिबिंबैः युताः सवीणाभिः सवल्लकीभिः प्रतिमाभिः आत्मच्छायाभिः सदृशाभिः विमपर्या
क्रमे नाभिः इव रुचिं तांमाद्दृतां स्वपनेतिस्वपनेन प्रक्षालनेन एतेन आगंतुकमलनिरासः सूचितः तेन आर्द्रेयत लिंगं तत्र संक्रां
तं प्रतिबिंबं यतः प्रतिबिंबस्य भावस्तत्ता तया अतीतेति अतिप्रबलः अत्युत्कृष्टा या भक्तिः आराध्यस्तेन सानंतया आराधितस्य
गायितस्य द्रष्टुः ईश्वरस्य हृदयमिव चित्तमिव प्राविष्टां प्रविष्टां ततः तां पुनः किं कुर्वतीं विरूपाक्षं देवं गीत्याख्यानैरूपवर्णयंतीं
स्तुवंतीं अव्यर्गीतिं विशेषयंनाह द्रष्टा ऋतिप्राप्तः कुंडयं गानि गरणमंनं धीरागाणामवलानां विशेषा गीतशास्त्रप्रसिद्धाश्च य
यासा तया कायेवरारलताये वस्त्रकं आश्रित्य यदिति रागाणां नक्षत्राणां पंक्तिः श्रेणिः तयेव तदुभयोः साम्यमाह ध्रुवेति
ध्रुवः गीतशास्त्रप्रसिद्धः तेन प्रति वा बद्धा रचितया पक्षे ध्रुवः उत्तानपादिः कुद्धयेन कुपितये वदुभयोः साम्यार्थमाह रागर
क्तेति श्री रागादयः तेः रक्ता मिश्रिता रक्ता मिश्रिताः सुखं प्रारंभे वर्णाश्रयस्यां सा तया पक्षे रक्तो लौहितः मुखं आस्येन
र्णायस्याः सा तया मत्तयेव क्षीवयेव एतयोः तुल्यतामाह प्रदर्शयन् घूर्णितेति घूर्णिताः घोलनां प्राप्ताः मंद्रगुरः प्रदेशोद्भवाः
तारगः शिरः समुद्भवाः स्वरा यस्यां सा तया पक्षे घूर्णित प्रचलायितां गां दृशं अलसा तारा यस्यामिति विग्रहः उन्मत्ते ति उन्मत
येव उन्मादवायुग्रस्तयेव उभयोः शब्दसादृश्यमाह अनेकेति अनेकेन बहुनः रुता विहिताः ताला कालक्रियामानरूपा यस्यां
सा तया पक्षे तत्र सः तत्तु संयोगाः मीमांसेति मीमांसा विचारणा तये वमीमांसातुविचारणेति क्रियाः उभयोः साम्यमनेकेति
अनेकार्थान् प्रकाराः याभावना घोलनादिविशेषाः तैः अनुविद्धया स्यूतया पक्षे भावनारूप्रत्ययश्च अर्थानि गायन
प्रत्ययनुकृत्वा आख्यातार्थं रूपापुनः प्रकारेण तामेवविशेषयंनाह आकर्ण्येति आकर्ण्यमानः श्रूयमाणः गीतानुविद्धेगान

संयुक्तः विपंचाः वलक्याः निनादेन निर्घोषो यस्याः सा तां कैः वनचरैः अरण्यचारिभिः अथ वनचरानविशेषयन्नाह आबद्ध
ति आबद्धं रचितं मंडलं वलयाकारेण याकृतिर्यैः अतीति अतिमधुरं कर्णसुखदं यत गीतं गानं तेन अपकृष्टैः आकृष्टैः नि
श्चलेभ्यतानश्वलत्वनातामिताग निकर्णपुटानि येषां तैः अतएवध्यानं चित्तवृत्तिनिरोधं अभ्यस्यद्भिरिव अभ्यासं कुर्वद्भिरिव
मृगैः तिमृगाः कुरंगाः वराहाः क्रोडाः वानराः गोलांगूलाः वारणाः हस्तिनः शरभाः अष्टापदाः सिंहादयो ये शाः एते प्रस्तत्यआ
द्यायेषां तैः सदृशश्रुतगीतस्य प्रवाहरूपत्वेनाह अमरेति अमरा पत्नगंगां गातामिव अत्र कथं तस्याः संभव इत्याशंक्याह न
भसः इति नभसः आकाशात् अवतीर्णां आगतां दीक्षितः सोमयाजीतस्य वागभारतीतामिव उभयोः साम्यमाह अप्राकृतेति
अप्राकृतां अमानुषधर्मिणी उत्तमकुलोत्पन्नां वा पक्षे अप्राकृतां साधुशब्दमयीं दीक्षितस्य प्राकृतवाक्यानिषेधादिति भावः कांत्या
शिवस्य मा शंक्याह त्रिशेषयतीता त्रिपुरारेः महादेवः तस्य कान्तः क्रीडाभुवः तस्य कान्तकादविकाता मिव उभयोः तुल्यतामाह तपरा ति
तपोमयं तपसत्तेजोमयत्वात पक्षे तेजोमयी अपि कान्तारूपाई श्वरवाणस्य कोटूम यत्वादिति भावः आंतरगुणवर्णनद्वारा तामे
वविशेषयंनाह पीतेति पीतं आस्वादितं अमृतं पीयूषं यया सि वंभूतामिव एतयोः साम्यमाहे कुर्वन्नाह विगतेति विगता तत्त्वा
लंभो यस्याः सा तां पक्षे तत्त्वा लभ्यात्शानेति ईशानः ईश्वरः शंभुः शर्वः स्थाणुरीशान ईश इत्यभिधानचिंतामणिरिति तस्य शि
रः उत्तमांगं तत्र आराधिकृत्य चंद्रकलां तामिव उभयोः साम्यमाह भद्रेति अनुपहतां असमुत्पन्नारा गीयस्याः सा तां विरक्तमि
त्यर्थः पक्षे रागः आरक्तता आरक्तामित्यर्थः अमस्यांति अमर्याधितां कलितां युदधिः समुद्रः तस्य वेलां स्थानीयं तस्य संपत संपत्तिः
तामिव उभयोः साम्यमाह अंतेति अंतर्मध्ये प्रसन्नां हृष्टचितां पक्षे अंतः प्रसन्नां अकलुषितां असमस्त इति असमस्ता अ
समासगत्या पदवृत्तिः कोशाक्याद्वः तामिव किंशिल्पादयः पदरूपयः इत्यलंकारं प्राप्तिं द्वंद्व उभयोः साधर्म्यमाह अद्वंद्वेति द्वंद्वयु
क्तं इति द्वंद्वं समाधातं इति कोशाः पक्षे द्वंद्वः समासः अोद्वं इति वाधः क्रमतः तस्य न्तृष्टिः धिषणा तामिव एतयोः तुल्यतामा
हानेरातिअकंबनं आश्रयः तद्रहितां पक्षे त्वर्थः पदानि तस्व नां भ्यर्थः श्न्यां तन्मते अर्थानां घटपटादीनां अभावात
शून्यवादित्वात् तवर्थः विदेहात् विदेही आनकी वैदेही मैथिली सीतेत्यभिधानचिंतामणिः तामिव उभयोः तुल्यत्वान नस्व
यं नाह प्राप्तेति प्राप्तः आसादितः योगितिषु रमात्मनि प्रवेशो यस्या सा तां पक्षे प्राप्तः योगिति वित्तो प्रवेशो यया योगितवद्रसी
दिः

कादंब॰

२५० धृतेति धृतं दूरादेरं तस्य कलापः तानं तत्र कुशलाः प्रवीणां तामिव उभयोः समानतां प्रदर्शयन्नाह वर्जितेति वर्जितानि अस्थानि दंष्ट्रा
श्राणि हृदयं च तेन यया सा तां पक्षे वर्जितं अशैः पाशांकैः हृदयं यस्याः इति बहुव्रीहिः मद्गीति मद्य च सुं धरा तामिव उभयोः
साम्यमाह तलेति तलेन नारीणां भूता अश्वतारं दृष्टं यासां तानिरादृण्णामित्यर्थः परं तलेन भूताः पोषिताः रेणः सस्यां
तदुर्कवृष्टि रोष ययः औषधिभ्यां चंद्रतरसरूपेण शुक्लमधिगच्छति शुक्लं द्विजगणयुक्तां देह इति द्विमति द्विम समयः श्री
तकालः तस्माद् इन मुखं प्रत्युपयं तस्य रूपश्रीः श्रीः तामिव उभयोः साम्यं प्रदर्शयन्नाह परीति परिसामस्त्येन गृहीतः भास्करस्य
सूर्यस्य आतपः आलोकः यया सा तां तपस्विनां सूर्यातपग्रहणं महाफलमिति श्रुतेः पक्षे परिगृहीता मुषितः भास्करस्यातपः कां
तिप्रकाशो यया इति बहुव्रीहिः आर्यायित कंदरविशेषः तामिव उभयोः साम्यं पातिति उपाता स्वीकृता यतिगणानां मुनिजनानां योग्या
मात्रा उपकरणं यया इति सा तां पक्षे उपाता यतयो विश्रामाः गणाः अगणा इत्यतिबंध्विता मात्रावृत्तिः ययेति बहुव्रीहिः आलिखित
ति आलिखिता चित्रिता तामिव अतएव अचलो निश्चलं अवस्थानं यस्याः सा तां अंशुमयीति अंशुमयी तेजोमयीमिव तनुरिति तनु
च्छायादिरूपांगतः तया अनुलिप्तं व्याप्तं भूतलं यया सा तां अन्यापि अंशुमयी भवति सापि कांत्याच्छादितभूतला स्यादित्यर्थः
साम्यं निर्ममेति निर्गतं ममत्वं ममत्वभावो यस्याः सा तां निरहंकारेति निर्गतः अहंकारः अभिमानो यस्याः सा तां निर्गतः मत्सरः
गुणेषु दूषणाय यस्याः सा तां निर्मत्सरेत्यर्थः अमर्तिना व प्रति मानुषस्य मनुष्यस्य आकृतिः आकारो यस्याः सा तां दिव्याका
रामित्यर्थः दिव्यलाविस्तादिव्यत्वात् गांधर्वपुत्रित्वात् अपरिज्ञायमानं अनिश्चीयमानं वयः अवस्थाविशेषः तस्य परिमाणं
मानं यस्याः मयं भूता मा पि अष्टादशवर्षदेशीयामिव किंचिन्न्यूनाष्टादशवर्षीयामिव उपलक्ष्यमाणां दृश्यमाणां अन्वय
श्रुत्वा गतोऽतः ततरतिकन्यकादर्शनानंतरं तुरंगमाद् अवतीर्य अवतारं कृत्वा तुरंगमाद् अस्याः तुरंगमं मिंद्रायुधं बध्वा उप
सृत्य समीपे गत्वा भक्त्या श्रद्धया भावेन तत्रलोचनाभ्यां भवं प्रणम्य नमस्कृत्य तामेव पूर्वव्याख्यावर्णितस्वरूपामेव दिव्यया
षितं अमानुषीं स्त्रियं अनीतिम् अनिमिषं मयानीषराद् तं पक्षानं तत्रोमयीमिन्ततते नानश्चलो तिनिश्चलं च यास्यात्यानि २५०
बध्वं लक्ष्यं च ध्यं यं नै बं भूतं नन रक्षा नेत्रेण पुनरिति मां उपिको प्रचेतृणं नंतरं निरूप यामास सा कुत्वेन दर्शो यर्थः चक्षु
रपुनरर्थेः अस्याति च द्राक्षी उस्य मनसि एवं उदपादि तात् उत्पन्नं व भूवा किं विनिष्ठस्य तस्य आविर्भूतः प्रकटीभूतः विस्मयः

आश्चर्यो यस्य स तथा तस्य कथा तस्याः रूपसंपदर्शनादयं स मध्याकांत्या देहदीप्त्या प्रशांत्या प्रशमेन वाण्तरे च विस्मयजननं दर्श
यं नादष्टो अदृष्टपूर्वत्वादाश्चर्यं व्यागतिनिवेश्चितं तं नां प्राणिनां असमर्थितां पनतानि अतार्कितप्रासानि वृत्तांतं तरंगाणि दृष्टांतं तरंगाणि
आपतंति आगच्छंति तदेव दर्शयति तथा दृश्यते मया सम्यग्यां आलिंदकृशोयदृष्टस्य च दृष्टानुरागमुखमिथुनं किन्नरयुग्मं
अनुबंभनाः अनुग्रहता अयं प्रत्यक्षगतः अतिमनोहरः अतिरुचिरः मानवानां मनुष्याणां अगम्यः अगोचरः दिव्यजनानां विद्या
धरप्रभृतीनां संचरणं भ्रमणं तत्र उचितो योग्यः प्रदेशो भूभागो वीक्षितः अवलोकितः अत्रैति अस्मिन्देशे सलिलं पानीयं अन्व
ष्यमाणेन शोध्यमानेन सरः तडागं दृष्टं वीक्षितं एतदेव विशिनष्टि हृदयेति हृदयस्य मनोहृत मिश्वसं नेऽपस्पृष्टं सेवितं एत
ताद् दृश्यं यामिन्नू तत्पार्श्वगत तस्य सरसः तीरं प्रतीरं तस्य लताप्रांतवीथ्यां तत्र अविश्रांतेन संक्षिप्तेन चकार समुद्य
यार्थः अमानुषीदिव्यं गीतं गानं आकर्णितं श्रुतं तन्नवनितमिति अनुसरता अनुगच्छता मानुषाणां भूमौ दुर्लभं दुःप्राप्यं दर्श
नमवलोकनं यस्याः एवंविधा यं दिव्यकन्यका आलोकिता दृग्विषयीकृता नहीति नहि निश्चितं अस्याः कन्यकायाः दिव्यतां प्र
ति मम संशयोऽस्ति नास्ति संदेहो नास्ति अभिन्नार्थे हि तु माह आकृतिरिति आकृतिः आकारः च अमानुषतां दिव्यतां अनु
मापयति अमानुषतां विषयकानुमितिं जनयतीत्यर्थः अन्यदपि कारणांतरमाह कुत इति एवं विधानां एतादृशानां गांध
र्वाः देवमायनाः तेषां ध्वनिनादस्य विज्ञानेन मंद्रादीनां मर्त्यलोके मनुष्यलोके कुतः संभूतिः उत्पत्तिः स्यात् ज्ञातद्भुतार्थेयदि
यावत्तमि मम सदृशा अकस्मात् दृष्टा न पश्चात् विलोकनमार्गेण अपयाति न अपसरति चेति तिरस्क्रियार्थः तथापि कृतार्थाः
स्थिरं रक्षता दृष्टं न नाति दूर निर्गतं तेन कुर्वति गगनतलं व्योम तलं नोत्पतति ऊर्ध्वं गच्छति ततः इति तावत्कालं क्रमभियाना
द्विना मनाक् मर्थे किं प्रयोजनं प्रथमं च पातवाल्यासकायां पाश्रुपतं अथ तं प्रतिपन्ना सा कृतवली सर्वत्र नानाल्यानि कल्पार्थः
इति तत्सर्वं एनां कन्यकां उपसृत्य समीपे गत्वा पृच्छामि प्रश्नं करोमि अतीतिआश्चर्याणां कौतुकानां अयं अतिमहानाश्चर्य
गुः आसन्नो न निकटं इति पूर्वोक्तं अथ धार्यो निर्णयं कृत्वा तस्यां पूर्वोक्तायामेव स्फाटिकमंडपिकायां अन्यतमं अन्यतरं स्तंभं
स्पृष्ट्वा आश्रित्य आश्रयणं कृत्य समुपविश्य निषण्णः गीतिति गीतं गानं तस्य समाप्तिः पर्याप्तिः तस्याः अवसरः समयः
तं प्रतीक्षमाणः प्रतिपालयन् अतिष्ठत् अथेति आनंतर्ये गीतसमाने गीतपर्यंते मूकीभूता मौनमाश्रिता॥

र्णा वकुलीयस्याः सा तथा श्वेतत्वमात्रस्याद्दाद्रूप्रशांतेति प्रशांतः शांतिंप्राप्तः मधुकराणां भ्रमराणामिष्टं रुतं गुंजितं यस्य
स्यामेवंभूताकुमुद्नीव ततः तस्मात् स्फलात सा कन्यका समुत्थाय इत्यानं कृत्वा प्रदक्षिणा कृत्य प्रदक्षिणां दत्वा कृत उपविष्टो
विहितः दूरात्प्रणामेन नमस्कारो यया सा परिवर्त्य तिपरा वर्तनं कृत्वा स्वभावेनन तापाधिना ध्ववलतया शुक्लेन निर्विकारत्वा
त् तपइति तपःप्रभावः तपोमहात्म्यं तेन प्रगल्भयाप्रौढया दृष्ट्यालोचनेन समाश्वासयंतीव आश्वासनां कुर्वंतीव पुण्यानीति
पुण्यैः धर्मैः स्पृशंतीव स्पर्शं कुर्वंतीव तीर्थानि मागधप्रभृतानि तेषां जलैः पानीयैः प्रक्षालयंतीव क्षालनां कुर्वंतीव तपोभिः त
पस्यायिः पावयंतीव पवित्रीकुर्वंतीव शुद्धिनिर्मल्यं कुर्वाणे व वरप्रदानं वांछित दानं उपपादयंतीव जनयंतीव पवित्रतां पवित्र्यं नयं
तीव प्रापयंतीव चंद्रापीडं आवभाषे भाषितवती किं तदित्याह स्वागतमतिथये प्राघूर्णकाय स्वागतं सुखेनागतं महेति
महाभाग हे महानुभाव इमां भूमिं कथं अनुप्राप्तः आगतः तदिति तस्मात् तं उत्तिष्ठ तानं कुरु आगम्य तां म त्वार्चं इति गेयः
अतिथि सत्कारः आतिथ्यं अनुभूयतां अनुभव विषयीक्रियतां इति परिसमाप्तौ एवंपूर्वोक्त प्रकारेण तया कन्यकया उक्तः भा
षितः संभाषणमात्रेण अनुगृहीतं प्रसादपात्रीकृतं आत्मानं मन्यमानः तायमानः ततः तस्मात्प्रादेशात् उत्थाय भक्त्या
आंतरप्रीत्या कृतो विहितः प्रणामेन तिर्यग्णेन संद्रू भगवति ह्यस्वामिन यथायेन प्रकारेण आज्ञापयसि आज्ञां करोषि तनथा
इत्यभिधाय इत्युक्तादनुगतः प्रकाशितः विनयेनाभ्रते तेन सः शिष्य इव विनयइव तां कन्यकां व्रजंतीं गच्छंतीं अनुव्राजपश्चा
त्गाम व्रजंश्च तिव्रजन् गच्छन् समर्थ इति प्रस्तुतं समर्थयामास उद्दिष्टस्य निश्चयं चकार इत्यर्थः दृष्टेति दृष्टं दृश्यं तावदिदं
यं मां दृष्ट्वा निरीक्ष्य न तिरोभूता नादृश्यतां गता तात्पातानिश्चितं कुतूहलेन करणभूतेन प्रश्ना गाथ्यादिष्टाभिलाषया दृष्टाचितप
ईक्षानं कुर्वन्तो विहितं यथायेन तथा येन प्रकारेण अस्याः प्रत्यक्षगताया तपस्विनितपस्विजनेषु दुर्लभं दुः प्रापं दिव्यं मनोहू
रं रूपं यस्याः एवं भूतायाः कन्यायाः अपि दाक्षिण्यंति दाक्षिण्यं अनुकूलता तस्या आतुरायः आधिक्यं तेन प्रतिपातः म
द्रुणायणी दत्ताविरोपरूपाद् यं अभिजाता इत्यं ना विभाव्यते लक्ष्यते यत्तदोर्नित्याभिसंबंधात् दूत यंतितथातेन प्रका
रेण संभावयामि संभावनां करोमि यतो निश्चितं इयं कन्यका मत्सार्थं प्रार्थनं अभ्यर्थमाना प्रार्थ्यमाना अखिलं समग्रं आ
त्मनः स्वकीयस्य इदं तं वृत्तांतं कथयिष्यति प्रतिपादयिष्यति इत्येवं प्रकारेण रूतामात्येन एवं भूतश्चंद्रापीडः पदद्गमासेमिन

गत्वाविंच्चिद्ध्यानं आतिश्च स्य गृहीं दर्शी अदृश्यंत अपश्यत इतीं गुहां विज्ञेयं नामानिरंतरेति निरंतरैः निबिडैः द्विपापादि
वसंति इलीसमया मिवरात्रि कलमिवदर्शीयद्भिः प्रकाण्डयाद्भिर् ताट्टंकैः तमालतरुभिः तापिच्छ वृक्षैः अंधकारितः अंधका
रवदाचरितः पुरोभागेऽग्रप्रदेशो यस्याः तां उत्फुल्लाः इत्युत्फुल्लानि विकसितानि कुसुमानि पुष्पाणि येषु एवं भूतेषु लतानिकु
ंजेषु वल्लीगृहदेशेषु मंद्रं गुंजतां शब्दं कुर्वतां मदेन मत्ताः क्षीवाः ये मधुकरा भ्रमराः तेषां विरुतैर्भिः शब्दैः मुखरीकृतः वाचा
लीकृतः पर्यंतः प्रांतो यस्याः सा तां स्थलीरिति अतिदूरं दविष्टं पततां निर्झरजलानां इतद्वारपातिन्यः तामांच धवलीति धवलश्च मेय
नशिलातले प्रस्तरतलेन यः प्रतिघातः प्रतिस्खलनं तस्मात् यदुत्पतनं तेन फेनिलानां संजातडिंडीराणां इंद्रनीलानां अपां
अंभसां प्रश्रवणैः निर्झरैः अवध्यमानः आवंभाविपर्याकृष्यमाणेन लता गृहमंयस्यां सा तां अथ प्रश्रवणावरोपयंनाद् उद्दि
तिउन इंधकंदक्षः क्षीणाः येषां ये भूताये ग्रावाणः प्रस्तराः तेषां वट कारः इत्यतप्रदेशाः ते रंधाः ध्रमाणानानादर्यमाना
नितैः इंद्येति उद्वारन शब्दं कुर्वन ध्वनिः शब्दो यथा प्रांतेः अवनिश्च वर्ध्यमाणः विवरारूतां प्राप्यमाणः येतु धारिणेन तूराः तस्य
कुलकुराक्षुनिताडानिकृतः नाना स्तंम्कविभूषनैः तेषां आसरणं वनवर्णा च्युतेः द्रुमेनाद्रूमं तु द्विनं दारोमृतलकलापः द्वार
ईश्वरः तस्य दास्याः हास्यंत हृत धवलैः श्वेतैः इभयः पार्श्वं इषदक्षरद्भिः स्रवद्भिः निर्झरैः प्रस्रवणैः द्वारेति द्वार प्रतोली
अवलंबितोऽपि वल्कलामरकुलापः प्रांतकं दारुपत्रन समृद्धम स्यामसंबंधामिव उपलक्ष्यमाणां वास्यमाणां अंता
तिभंतर्मध्ये स्थापितं न्यस्तं भाषितामितिकमंडलुमंडलं कुंडिकाननलक्ष्ययस्यां सा तां एकांतेति एकांते रहसि अवलंबितपळाषित
तायाम पत्रिकायाम सा धनापकरणं यस्यां सा तां विलंतिवि अणिका मूमिथुन्यार्थं अद्रिय माणाद् रादृत्या चित्रस्यांनि कटुंसं
दर्शितं मतनागवि कुरीकंगादीत स्याः फलं तस्य वल्कलैः वल्कलैः भा निःपंनं धौतं क्षालितं उपानह्युग्मं पादत्राण युगलं तेन उपेतां सहि
तां अवैति अवकीर्णं व्युतं यत्र गभस्तिद रूविभूतिः तेन धूसरं मलिनं यत्र वल्कलं यनीयं वां च न्याय तेन सनाथ्यः सहितः एकं दि
शि यस्याः सा तां दंकुरति केदरपाषाणलार कुः लेन उत्कीर्णेन इत्कांगतेन उत्सवमये न के बुदल निर्मितेन भिक्षापात्रेणा भाजनं
रेण आधाशतां आश्रितां आश्रितन्वारात्मार्गाद् इंदुराशिवेद्दुश्चंद्रः तस्यां उकनेव सौ नातितां सनाहितं समापवृतं भस्मालाबुकंबुभू
ति तुं बकं यस्यां सा तां आन्वयद्भ्राग्रीवोताः तस्याश्चेति तस्याः गुंफायाः द्वारप्रतोलीद्वारप्रदेशे यताकालातरे तस्मिन् उपाविष्टः

कादंब.

१५२ आसीनः चंद्रापीडः वल्कलशायनं तस्याद्वितीयो भागः तत्रावस्थितस्तस्थापितावीणा वल्कली यया सा तां तत् इति वल्कले वीणापनानंतरं
पर्णपुटेन निर्झरात् प्रस्रवणात् आहृतेन यदर्थीं अर्घं उदकं यस्य सुमुखितां समागतां प्रति चंद्रापीडः इत्यब्रवीत् इत्युवाच इतिप्रश्ना
र्थं भावः भगवति प्रतियंत्रणया अत्यनुरोधेन अलंकृतं कृतं मिति अतिप्रसादेन अतिप्रसंनतया कृतं सत् तं दृष्टो भगवति दृष्ट्वामि
निप्रसादप्रसंनाभवउवाचअत्यादरः अत्याग्रहः विमुच्य तामेकत्वपतां दृष्टीयं आलोकनमपि दर्शनमपि सर्वपापप्रशमनं सर्वेन
सांप्रशमनकृत अधुना तमर्पितो ध्वंसितजापं घमर्षणं तद्वदिवपवित्रीकरणाय पावनीकरणाय च अलं समर्थं अतः आस्यतां उप
विश्यतां भवत्या दर्शनेन चमसकृताव्यर्थो भूततः किमातिथ्येनेति भावः आन्विताया कन्यया अनुवध्यमानः अनुरु
ध्यमानः चकार पुनरर्थकः तां सर्वसमग्रां अतिथिसपर्यां अभ्यागतपूजां अतिदूरात् इति दूरात् अवनतेन नमितेन शिरसा
नमांगेन सप्रश्रयं सविनयं प्रतिजग्राह गृहीतवान् कृतेति कृतं तस्मिन् आतिथ्यं यया सा तया द्वितीयेति द्वितीयां भिन्नां यतः
कालकंतत्र उपविष्टया आसीनया क्षणमिव तृष्णीभूतेन स्थितं तां मणपरिपाटराघाघ्र अनुयुक्तः पृष्टः ध्यादर
ध्या किंनरमिथुनस्य यदनुसरणं यदनुगमनं तत्र संगेन तद्दर्शनेन आत्मनः स्वकीयस्य सर्वं आगमनं आचचक्षे अकथय
त् विदितेति विदितवृत्तांतः सकलः समग्रः वृत्तांत उदंतो यया सा च कार पूर्वेवत् उत्थाय सानस्यकाभिक्षा कपालं भिक्षा
भाजनमादाय यष्टीतातेषामायतनतरूणां गुहासमीपवर्तिवृक्षाणां तेषु अधोभागो विचचार पर्यटनं चकार अचि
रेणेति अचिरेणाल्पकालेन स्वयं पतितैः स्वभावतः च्युतैः फलैः तस्याः भिक्षाभाजनं अपूर्यत आपूरितमभूत् आ
गत्येति आगत्य एत्य तेषां फलानां उपयोगाय उपभोगाय चंद्रापीडं नियुक्तवती प्रेरितवती तस्येति तस्य चंद्रापीडस्य
चेतसि मनसि इति आसीत् इत्यभूत् इति शब्दः अत्यं प्रदर्शयन्नाह खल्वित खलु निश्चयेन नास्ति किमप्यमंत्रणीत
सां असाध्यं अशक्यं नास्ति तथापि अतः परं एतदन्यत् किमाश्चर्यं चोद्यं भवति न तद्देवाद्यत्रेति यस्मिन् प्रदेशे अपगताः
दूरीभूताः चेतनाः चेतन्यं येषामिवं भूता अपि वनस्पतयो वृक्षाः सचेतना इव सचेतन्या इव अस्यै भगवत्यै फलानि समाति
ष्ठन्ति दत्तात इति आत्मानुग्रहं दृष्ट्वा सा फलं उपपादयति तानि व्यादयिता नियमात् अदृष्टपूर्वे अनवीक्षितपूर्वे इदमित्र
माश्चर्यं आलोकितं वीक्षितं इति अथ तेति अथिकृतास्ति भूयान् उपजातः समुत्पन्नो विस्मयो यस्य सः उत्थायतमेन प्रदेशं १५२

दृष्ट्वा युधमानीय अपनीतपर्णं दूरीकृतपात्रयं अनतिदूरसमर्पितं समस्थानं स्थाने निर्झरजलेन प्रस्रवणपानीय
नतिचार्तितान व्यादितः स्नानविधिः आप्लवविधिः येन सः तानि अमृतवत् स्वादूनि मिष्टानि फलानि उपभुज्य आस्वाद्य च
तुषारस्पर्शात् हिमसदृशं शीतलं प्रस्रवणजलं निर्झरांभः पीत्वा च उपस्पृश्य आचमनं कृत्वा एकांते रहसि लतावलये तं
तावकालं आसीत् यावत् तया कृत्यकलापः फलमूलमयेषु आहारेषु वा त्वरणयः सिद्धः कृतः इत्येति इति पूर्वोक्तप्रकारेण पारित
मापितः पर्यभिनीतः आहारो भोजनं यया सा तां निर्वर्तितनिर्वर्तितौ विहितः संध्याविधानः सायंकालसंध्याविधिर्यया सा तां अ
गम्यातकालवृक्षध्वंसरिवानां पथ्यास्यात्तथा उपविष्टां आसीनां निश्चितं निश्चलं पथास्यात्तथा उपसृत्य समीपं गत्वा नातिदूरं समुप
विश्य आस्थाय मुहूर्तं मिव क्षणमात्रमिव स्थित्वा बालक्षणं चंद्रापीडः सविनयं विनयसंयुतं यथास्यात्तथा अवादीत् अवोचत् तं भग
वति दृष्टा मानवदिति तव प्रसादस्य प्राप्तिः लब्धिः तेन प्रीतमादितेन प्रगुणीकृतेन कौतूहलेन कौतुकेन आकुलीक्रियमाणः व्याकु
लतां नीयमानः एव वाविधेयो अधिमानुषस्य भावः कृतुः मानुषतामानवतां तत्र सुलभः सुप्रापः मां दूतानासकात अनिक्षितं अवां
छितमपि प्रश्नकर्मणि प्रश्नक्रियायां नियोजयति योपयति जनोति निश्चितं प्रभोः स्वामिनः प्रसादलवोपि प्रसंनतालि
शोपि आधीरयतेः नं च कलभाषस्य प्रागल्भ्यं धार्ष्ट्यं उपजनयति उपपादयति स्वल्पोति एकावस्थानं एकावलितास्वल्पापि
स्तोकापि कालकलापं चदृग्रालानिका परिचयं संस्तवं उत्पादयति जनयति अणुरपि परमाणुरपि उपचारः परिग्रहः
प्रतात्कारः प्रणयं स्नेहं आरोपयति आरोपविषयीकरोति तदिति तत् यदि नाति खेदकृत्स्मि येन तैः कथनेनाति
प्रयासजनकसदृशमिवतत्र कथनेन निर्वेदनेन आत्मानमनुग्राह्यं अभ्युपपत्ता विषयं इच्छामि समर्हे अतीतखलु निश्च
यं भवद्दर्शनात् प्रभृति लवाकुलनादर ध्वमिम मम अस्मिन् विषये प्रश्नविषये अतिमहत् कौतुकं अत्याश्चर्यं कलहितस
कृतां दिव्यानां कुलीनां मुनीनां गंधर्वाणां देवगायनानां गुह्यकानां यक्षाणां अप्सरसां तिलोत्तमादीनां मध्ये निर्धारणे षष्ठी
जनमना प्रादुर्भावेन वृत्ताभगवत्या वासिन्याकृतरत कृतमतकुलं अन्वयः अनुग्रहीतं अनुग्रहविषयीकृतं किमिति कुम
र्थं किं प्रयोजनं इतियावत् वेति विकल्पार्थः अस्मिन्नयं नृतनं वयसि अवरलायां कुसुमं पुष्पं तद्वत् सुकुमारं कोमलं व्रत
ग्रहणं नियमस्वीकारः कृतिम् इदं दर्शनं दृष्टं प्रत्यवपकल्पनानं च यं च अयं च इयं आकृति आकार विशेषः क्वतथाला

वर्णचातुर्यं तस्य अतिशयः आधिक्यं कः तथाइंद्रियाणां करणानां दुर्यंउपशांतिः विषयोपरमः इत्याद्वितीयमममततसर्वं प्रलोकं अ
द्भुतमिव आश्चर्यमिव प्रतिभाति प्रतिभासते अन्यज्ञात मातपूर्वं तत अनेकेति अनेके बहवः येषु आः महायोगिनः तेः साधा
नि पापाः क्रियेत्यर्थः ताभिः संबंधानि संकीर्णानि मकरंदकाः इव समूहाः तेषां मुक्तभानि सप्रापानि एवं विधानि इत्यार्थ
मपदानि महामुनीनां निवासस्थानानि अपहाय विमुच्य एकाकिनी असहाय अमानुषं मनुष्यवर्जितं इदं वनमरण्यं कथं त्वं
भवती अधिवससि उपान्वध्याङ्वसइति वनमित्यस्य अधिकरणस्य कर्मसंज्ञायां द्वितीया काश्चेति कश्च अनिर्दिष्टस्वरूपः अयं
प्रकारः प्रभेदः यत्तोरिवसर्वप्रमिश्रिरं च पंचभिः महाभूतैः पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशरूपैः आरब्धं रचितं इंद्रियद्वारीरं दृष्टः
बोपि मार्गं धत्ते द धातित्विरुद्धं ताद्दशम स्माभिः इदं युगानि अन्यस्मिन्दिशंतरे पूर्वं न दृष्टं न वाक्षितं नापि पूर्वं कस्यचित म
खात श्रुतमाकर्णितं अपितिनः अस्माकं कौतुकं महदाश्चर्यं अपनयतु दूरीकरोतु अवेति भवती स्वामिनी सर्वामिदं पूर्वोक्तं आ
वेदनिवेदयतु इतीति इत्थंप्रकारेण अभिहिता प्रतिपादिता सा किमपि अनिर्वचनीयं अंतश्चित्ते ध्यायंती चिंतयंती तूष्णीं
भावं मुहूर्तमिव मुहूर्तसदृशं अत्र सदृशार्थ इव प्रयोगः निश्चयानिश्वासं मुक्त्वा पूर्वानुभूतस्य दुःखस्य स्मरणादिति भावः अश्रु
भिः नेत्रजलैः अमीलितं संकुचितं नेत्रं लोचनं यस्याः सा तादृशी निःशब्दध्वनिवर्जितं यथास्यात्तथा रोदितुं रोदनं कर्तुं
आरेभे आरंभं चकार अश्रुबिंदूनां बनाद स्थूलानि स्थूलानि च स्थूलस्थूलानि तैः अतिवर्तुलसाम्यादिति अंतरितअं
तर्गतां मध्यप्राप्तां हृदयशुद्धिं चित्तनैर्मल्यमिव आदाय गृहीत्वा निर्गच्छद्भिः बहिर्गच्छद्भिः इंद्रियेति इंद्रियाणां अक्षाणां
प्रसादं प्रसन्नतामिव वर्षद्भिः वर्षणं कुर्वद्भिः तपइति तपसां व्रतानां रसानि स्यंदनमिव द्रवरूपमिव क्षरद्भिः श्चव
द्भिः लोचनेति लोचनयोः विषयं नेत्रसंबंधिनं धवलिमानं श्वेतिमानमिव द्रवीकृत्य पातयद्भिः अक्षेति अक्षाणि च अक्षाणि तेः
अतिस्वच्छैरित्यर्थः अमलेति अमलं निर्मलं यत्कपोलतलं तत्र स्वलितेः स्खलनां प्राप्तैः अवशीर्णेति अवशीर्णं त्रुटि
तौ हारः मुक्ताप्रालंभः तस्य मुक्ताफलानि तेरिव आनतद्भुतरलैः कंपनैः पीतां ये यांति एतेन उज्ज्वलत्वसाम्यात्तस्य मु
क्ताफलसाम्यं अश्रूणां ध्वनितं अनुबद्धाः परस्परानुविद्धाः बिंदवः विप्रुषः येषां तैः वल्कलेति वल्कलान्तं तोयोर्वाच्छाद
तौ यौ कुचौ पयोधरौ तयोः उपरि अग्रेतनदुर्लीयमानाः शिथिलतां प्राप्ताः सीकराः कणाः येषां तैः एतेन कुचयोः अति

कादिन्यं यति तं अनवरतमुक्ताभिः तामिति तां कन्यकां च कारयुनरर्थकः प्ररुदितां तादृगश्रुपातां दृष्ट्वा विलोक्य चंद्रापीडः तक्ष
णं तत्काले न नमंरं अचिंतयत चिंतितवान् चिंतामेव आह अहो इति अहो इत्याश्चर्ये व्यसनानि आपदादीनि तद्रूपनिपाताः
अत्यागतिरूपाः तेषां दुर्निवारतात् दुर्दैवता अत्यावश्यकं निवारयितुं अशक्यं ते न तुल्यन्त्यत्र यासि नेति भावः यादृग्विते त्वर्थे अन
न्यभवनीयान परैः अभिभवितुं योग्यां एतादृशीं अकोलिकामपि आकृतिं आकारं आत्मीयां स्वायत्तां कुर्वंति प्रणयंति सर्वं
यतिसर्वथा सर्वप्रकारेण उपतापाः इमाभिः कायाः कंचन शरीरधर्माणां तन स्पृशंति न न आश्लिष्यंति इदं नेत्रोप्रकृतमर्थं स्व
यतः इतिन्यायात् इहन कस्य यया बलेति हृदि निश्चितं इद्धानां सुखदुःखानां प्रवृत्तिः प्रवर्तनं बलवता बलिष्टा इदमिति मममन
सि चिंतो इदमपरमन्यत अधिकतरं महत्कौतुकमाश्चर्यं जनितं उत्पादितं अस्याः कन्यकायाः बाष्पसलिलं अश्रुजलं तस्य पातेन
पतनेन नहीति इंद्रियग्रामात्मा अस्याः अश्रुपतनमेव महदाश्चर्यमिति भावः न तु खल्वमिव शोककारणमित्याह न हीति हीति अश्रि
तं अल्पीयसा कनीयसा शोककारणेन लेदानीम् तेनएवं विधाः अनिर्वचनीयस्वरूपाः मूर्तयः शरीराणि न स्वे आक्रंदंते ना
श्रयाक्रंदंते अत्र वदेत्तुमाह न हीति शुद्रः तुल्लोयोनिर्घातः प्रदूरः तस्य पातः पतनं तेन अभिहता ताडिता वसुधा पृथ्वी
दीनिश्चितं न च लतिकंपते संचर्षितामिति संचर्षितं अद्धैः सं कुतूहलं कौतुकं यस्य तं भूतादृशं शोकस्य लेदस्य स्मरणं स्मृतः
तस्यह तु ताना मततां उपगतं प्राप्तं अतएव परिश्रितं सा सा सं आत्मानं अनगच्छन् तव तान्नि निवृत्तस्य प्रश्नवणात् निवृत्ता
तमुख प्रक्षालनाय वदनशुध्यर्थं उदकं पानीयं अंजलिना पाणिपुटेन उपानिन्ये आनीतवान् सापि तीति सा कन्यका नु पुनरर्थ
कः तस्य चंद्रापीडस्य अनुरोधात् आग्रहात् अविच्छिन्नेति आविष्किन्नं अत्रुटितं बाष्पधारा धारासंतानं अश्रुपानीयधारासमूह
पतितं विनांत लेनवदनमुखं अपमृत्य मार्जनं कृत्वा दीर्घं आयतं उष्णं तत्तं निःश्वस्य उष्णैः मंदं प्रत्यवादीत प्रत्युवाच तदिति
तत्तस्मात् अतिनिघृणं निर्दयं हृदयं अंतः यस्याः एवंविधायाः मंदभाग्यायाः क्षीणभाग्यायाः पापायाः पापिष्ठा
याः जन्मनः प्रभृति उत्पत्तितः अश्रुवणीयेन आकर्णनीयेन दूरेण वैराग्यवृत्तांतेन किं कृतार्दतेन आकर्णनेन श्रुतेन आ
कर्णितेन तथापीति यद्यपि तथाभावो विद्यमानेपि यदि महत् कुतूहलं महदाश्चर्यं तत् साद्भुतः कथयामि शृणु

प्रायेण बाहुल्येन कल्याणं श्रेयसि अभिजना वन्निति तु यथा तुलिलं नः अस्माकं श्रुतिविषयं कर्णगोचरं आपतितं आगतं कुलपरं
परया श्रुतमित्यर्थः एतदेव स्पष्टयता माकर्ण्यतां यथैतद्विबुधसद्मानां कंनरेंद्र अप्सरसां नामेति कामकामं त्रेण कन्य
काः पुत्र्यः संततास्तां कन्यकानां चतुर्दश कुलानि तत्रैकं कुलं मनसो भगवतो विधातुः ब्रह्मणः मनसः संतानात् समुत्पन्नं संजा
तं अन्यत् द्वितीयं वेदेभ्यः श्रुतिभ्यः संभूतं उत्पन्नं अन्यत् तृतीयं अग्नेर्विभावसोः उद्भूतं प्रकटितं अन्यत् चतुर्थं पवनात् वायो
: प्रसूतं जनितं अन्यत् पंचमं अमृतात् उत्पन्नं मथ्यमानात् विलोड्यमानात् उत्थितं प्रादुर्भूतं अन्यत् षष्ठं जलात् जातं अन्यत्
सप्तमं कुलं अर्ककिरणेभ्यः सूर्यरश्मिभ्यः निर्गतं बहिरागतं अन्यत् अष्टमं सोमः कुमुदबांधवः तस्य रश्मिभ्यः किरणे
भ्यः निपतितं च्युतं अन्यत् नवमं कुलं पृथिव्याः वसुंधरायाः उद्भूतं प्रकटितं अन्यत् दशमं सौदामनीभ्यः ह्रादिनीभ्यः प्रव
तं प्रवर्तितं अन्यत् एकादशमं कुलं मृत्युनायमेन निर्मितं रचितं अपरं अन्यत् द्वादशं मकरकेतुनाम्ना भवनेन समुत्पादितं
अन्यत् अपि दक्षस्य प्रजापतेः अतिप्रभूतानां अतिबहूनां कन्यकानां आत्मजानां मध्ये द्वे सुते द्वे कन्ये मुनिरारिष्टा च बभूवतुः जज्ञा
ते ताभ्यां कन्यकाभ्यां गंधर्वदेवि गायने सह कुलद्वयं जातं एवमिति पूर्वोक्तप्रकारेण एकत्रीणि एकस्मिन् प्रदेशे एतानि चतुर्द
श कुलानि गंधर्वाणां तु दक्षात् मुनात् प्रभूतस्य संभवं तद्वत् पूर्वोक्तमेन कुलद्वयं नानाधिकमित्यर्थः अत्रेति अस्मिन् च प्रदेशे अ
मुने: दक्षात्मजायाः सेनादीनां पंचदशानां भ्रातृणां मध्ये गुणैः शौर्यादिभिः अधिकः योद्धा चित्ररथो नाम तनय
: समुत्पन्नः संजातः किल इति सत्ये सच चित्ररथः त्रिभुवनत्रिविष्टपप्रख्यातः प्रसिद्धः पराक्रमः शौर्यं वृत्तिर्यस्य सः भगवतेति भगवता
महात्मना वासमोति सममखा सहस्राक्षेण पुरंदरेण तं प्रेम्णोत्कलिकाः किरीटपंक्तयः ताभिः क्षालितं पालितं चरणनलिनं पादपद्मं
यस्य स तेन एवंविधेन आत्मबंधुना इंद्रेण सुहृत्तया स्नेहमित्रभावेन उपबृंहितः श्लाघ्यावयवीकृतः प्रभावः कौलाद्रेउ उज्जांतेजो यस्य स
तथा सर्वेषामिति सर्वेषां समग्राणां गंधर्वाणां देवगायनानां अत्रैवांते बाल्ये एव आधिपत्यं प्रभुत्वं आप्तवान् प्राप्तवान् कीदृशं
आधिपत्यं समुपार्जितं आर्जितं भुजेन बाहुना भुजेन अथवा बाहुविक्रमेण अर्जनात् अतीत अखिलता खवु लता तस्याः मरीचिनिच
यः कांतिसमूहः तेन मोचकितेन श्यामलितेन उत्थितेति प्रथितं अस्मात् जनात् नातिदूरेणाति दवीयसि स्वरतः अस्मात् १४४
भारतवर्षात् भरतक्षेत्रात् उत्तरेण अनंतरं अत्यासन्नो किंपुरुषनामा किंपुरुषाभिधानो वर्षो क्षेत्रं वर्षपर्वतः क्षेत्रसीमा

रतनगः हेमकूटाभिधानो गिरिवरः वसतिस्थलं वर्तते तत्र च तस्मिन् पर्वते तद्वितितस्य चित्ररथस्य भुजयुगलाद्युगलेन
परिपालितानि रक्षितानि अनेकानि गंधर्वशतसहस्राणि अनेकलक्षाणि प्रतिवसंति तस्योत्कर्षमाह तेनेति तेनेयराता
चित्ररथेन इदं चैत्ररथं नाम अतिमनोहरं अतिरमणीयं काननं वनं निर्मितं निष्पादितं इदं अच्छोदाभिधानं अतिमहत्
सरः खानितं तेन मार्गितं लघुवाभिप्रायेणाह अयं चेति अयं प्रत्यक्षः भगवान् भवानीपतिः ईश्वरः उपरचितः निर्मितः अ
थच आरिष्टायाः पुत्रः सुतः तु पुनरर्थकः तस्मिन् द्वितीये गंधर्वकुले गंधर्वराजो नैवाचित्ररथेन च आभाषितः राज्याभिषेक
विपर्यासतः अतएव बाल एव शिशुरेव राज्यपदं आधिपत्यफलं आसादितवान् प्राप्तवान् अपरिमितं अपरिमितं असंख्यं
यत गंधर्वकुलं तदेव परिवारः परिच्छदो यस्य स तथा तस्यापि स एव हेमकूटाभिधानो गिरिः पर्वतः अधिवासः निवासस्थ
लं पालितं तस्मिन् पर्वते सा मापिखकसंभूता नामपरं सांकुलं तस्मात् कुलात् ताकरणात् किरणजलं अमृतं तस्य अनुसारः
अनुसरणं तेन गाकृतेनाक्रामिनसकलेन समग्रेण ... जनीतरजनिकरस्य चंद्रस्य कलाकलापः तस्य कावर्ण्यनेव अंत
गतसारेणवानर्भितारचिताः त्रिभुवनताः त्रिभुवनस्य आविष्टपस्य नयनानि लोचनानि तेषां आभरणामनोहराभरा
देदृष्टाः यस्याः सर्वांगधात्र्यकाश्रम ... तातां नीलतमा गौरा द्रुताय कुलाधिपतिः हंसः मंदाकिनीम् अंतासा
र समुद्र इव प्रणायनां बहुभांअनरोत मारलातमा गौरा भगवती मकरकेतनेन कंदर्पेण रतिः नडारतमयेन प्रनात्ययका
संबंधः उपजनितां नाह्रतां भातिमहतां गौराख्यसंमुदंद्र पंडुपग तनताश्रामवती तस्यरादः निस्खलं समग्रं यस्तं तः पुरं अन
थः तत्र स्थानमनामुख्यान अभवत तयोश्चाति तयोः द्वं समागमः महात्मनो अदूमादृशीण कान्ता जायुवति रत्नं गौरा
यंनादुअनेकेन अनेकानेनाविधानि यानिदुः खानिकष्टान्नेतेषां सहस्राणि तेषां भाजनं पात्रं आनवद्यालिता लाताजंदः प्र
वशसमुत्पंनात्कादंबरी ... मिति तनपुंसकत्वं ताततिति तातः पिता अनपत्यतया असंतानत्वेन सततनमाता रतिन पुत्रजनाधिकेन महो

गीं टं वृ.
२४५

त्वं तेन मद्दाम दूनम ज्ञन्म अभिनंदितवान आतस्तुतवान अवाप्नोति अवाप्ते प्राप्ते ह ऊर्मि ह्लादने एतदुति रुतां विह्वल ः यथा
चिंता यथा योग्यः समान्यानां वंदे नउक्त्या नृत्यागायेन सः मद्दाश्वेतवर्णतालानमद्दाश्वेताउति यथार्थं म वनाम रूलवान संभि
सा अदूंपल मचनेच्चन नृमश्चनि बाल तयानृत्य तेन कल मधुर प्रलापिना नृलंमनोन्नाम धुरामिष्टं प्रलपनात्येनं उत्तासमानत्या
कंलअवाणां चवलुकान्वगंधवर्णांदे न गायनानां अंतः तअंनकेलि उत्तकांर संचरं नागमंता अवीति आच्छादितः अज्ञातः मंदः प्री
तः शंकः शुक तया तारतारः प्रयासीयेनं चांबधं नीनाद्वं बाल्यं आतनी तवती आतिक्रांतवती तदनंतरं म ममच पुष्पनारी रिन बर्यावंनेन
प्रत्यग्रतारुण्यपदं स्कानं रलांदाद्भुतं कस्मिन्कृत्व वसंते पुष्पकाले मधुमासेन च चैत्रेण वनतथा मधुमासेन वपलुवे नैव प्रत्यग्रे
किन्नालयेनेच नथानवपल्लवं कुसुमनेन समूनेने वनथा कुसुमम मधुकरेण च भ्रमरेण वतथा मधुकरमदेने वतथैत्यानंतर्येण कंद
र्पेण कस्मिन समये अहं मधुमासादवसंतवसंतवासरे कुअंवयामात्रा सद्भाइंअकांदंसरः स्मातुं अभ्युपतं अगच्छमातदूरेणा
च य ः अथ मधुमासदिवसानारंभे यं नागच्छ विलंभे निविलंभ माणानि विकाशमानानि नवनालिनयनानि प्रत्यग्रपत्रसंखंडानि य
पु अकंकेरेति अकुंठाराकेरमारात्या चूतकाककाआम्रकोरकः तासां कलापः समूहः तेन कूता विच्छिता कामुनां कामिजनानां उत्कलि
कारुलंका येषु उद्दीपकत्वादितिभावः कोमलेति कोमलो मृदुः यो मलयमारुतः मलयानिलः तस्य अवतारः इतस्ततः प्रसरणं ते
नतरंगितानि भंगितानि अनंगध्वजांशुकानि मदनचैतन्यं तीनसनानि येषु मलयमारुतस्योद्दीपकत्वात् अनंगध्वजकंपनेना
नंगस्य प्रोल्लासइत्यर्थनं मदेनरतिमदेनाद्दंकारेण कलिताः व्याप्ताः याः कामिन्यः स्त्रियः तासां गंड्षसीधुः चुलुकं मद्यं तेन सेकः सि
चनं तेन पुलकंताः रोमांचिताः वकुलाः केसराये येषु उदंचवकुलतरुः छाया यां कामिनीनां मधुपानं वर्णनं मधुकरेति मधुकरस्य
भ्रमरस्य कुलानि सजातीयवृंदानि तानि चकलंकः अभिज्ञानं तेन कालीकृतानि श्यामीकृतानि कालेयकानां आपकानां कुसमानि पु
ष्पाणि कुसलाकुलानि येषु अशोकेति अशोकः कंकेल्लिः तरुः वृक्षः तस्यतादने नाद्यतिना शिताः निशाचिता निरमणार्थं
कामिनीनां मणिनूपुराणि रत्नपादकटकानि तेषां झंकाराः अव्यक्ताख्याः तेषां रत्नस्मिता मुखराः वाचालाः येषु विकसदिति
विकसंति स्मेरतां प्राप्नुवंति यानि मुकुलानि गुच्छाः पुष्पाणां मितयोपः तेषां यः परिमलः आमोदः तेन पुंजिताः समूहिताः
ये अलयो भ्रमराः तेषां जालं समूहः तस्य मंजु मनोहरं यत्संगीतं गानं तेन सुभगाः सुंदराः एतादृशाः सहकाराः आम्रा

येषु अविरलेति अविरलानि निबिडानि यानि कुसुमानि सुमनांसि तेषां धूलिः परागः श्वेतत्वसाम्यात् सा एव बालुका पुलिनं सिकतास्थलं तेन
धवलितं धवलीकृतं धवलतलं पृथ्वीतलं येषु मधुरेति मधुरसः तस्य मदेन नितरां चिताः विकलीकृताः ये मधुकराः भ्रमराः तेषां कदं
बकं समूहः तेन संवाद्यमानाः इतस्ततो व्याप्यमाना याः लतावल्यः ता एव दोलाः प्रेंखाः येषु उत्फुल्लेति उत्फुल्लाः विजृंभि
ताः पल्लवाः किसलयानि यासां विविधाः कल्पलताविशेषाः तासु लीयमानाः अंतर्धानतां प्राप्यमाणाः याः सतकोकिलाः
पिकाः ताभिः इत्यर्थितं च दूरनीतं यत मधुरसः तस्य भावराः कृणः तेः उद्दाम दुर्दैन अत्युग्र वर्द्धनं येषु प्रोषितेति प्रोषिताः अ
न्यदेशं गता ये जनाः कांकाः तेषां जायाः स्त्रियः तासां जीवाः असुमंतः तेषां उपरूरः उपद्रवणं तेन हृष्टः प्रमुदितो यो मन्म
थः कंदर्पः तेन आस्फालितं आस्फोटितं यत्चापं धनुः तस्य यो रवः शब्दः तस्मात् यद्भयं भीतिः तेन स्फुरितानि विभिन्नानि या
नि पथिकहृदयानि पांथहृदयानि तानि तेषां रुधिरेण रक्तेन आर्द्रीकृताः मार्गाः पंथानो येषु अविरलेति अविरतं निरंतरं पतंतः उप
विशंतः कुसुमशरः पुष्पकांड इषुः यस्य कंदर्पः जनयोगयतने कार्थः नताष्ट्रशायपत्रः पीक्षणः तेषां च त्रसत्करणं पश्चात्य कंद
न बाधितं तरीकृतं दृश्यं यं येषु वाप्ताति द्विसंतापप्रज्ञः प्रसृतायाः मदनः कंदर्पः तस्य रागेण तदासक्त्या अंधाः इत्यर्थ्याः
अभिसारिकाः नायिका विशेषाः तासां सार्थः समूहः तेन संकुलेषु आकीर्णेषु उद्वेलेति उद्वेलः प्रवर्धितः तरंगायः रतिरसः शृंगारः
अगाधत्वसाम्यात् स एव सागरः समुद्रः तस्य पूरः प्लवः तेन प्लावितेषु आच्छादितेषु सकलेति सकलानां समग्राणां जीवलोका
नां हृदयानि चित्तानि तानि तेषां आनंदक्रायके पु प्रमोदजनकेषु अन्ययशः प्रागिवा कः तथा आह्लादं संरविशेषयेनाहूमधुरात
मधुमासे नावितारितावतारतां नीतारोशभाकाति यस्मिन् तत प्रोत्फुल्लेति प्रोत्फुल्लानि विकसितानि प्रत्यग्राणि अभ्यान
नांकितानि कमलानि कुमुदानि करवानि कुवलयानि उत्पलानि कल्हारे सौगंधिकं एतानि विंदंते यस्मिन् तत अत्रेति अस्मिन् कल्
नार्थे आपूर्वार्थे आगतया प्राप्तया अभगवत्या माहात्म्यवत्या पार्वत्या गौर्या तटानि तटीरं नास्मिन् यानि कुलातलानि तपोवन
स्थितानि आलोकितानि यानि यंबरवस्य महादेवस्य प्रतिबिंब कानि प्रतिछायानि तानि वंदमानानमस्कुर्वाणा कीदृशानि शंखोदः
गणाविशेषः तेन सहितानि तस्मद्धवर्तमानानि पंखइति पांशुमिसकृतासमृदूनि मग्नानि क्षिदितानि रजःपदानि अरकुचर
णाग्रतीतिवानि ते अनुमितअनुमानावषयीकृत मनिजनानां ऋषिवर्गाणां प्रणाम प्रदक्षिणेन मस्खलित पारिभ्रमण क्रमेयेषु

नानिहतातिस्निग्धः सघनः अतएव सश्यामो मनोहरतः अतिशयेनचितदार्घ्यउद्देशो वनैकप्रदेशः तस्य दर्शनं अवलोकनं तस्य लोभः तृष्णा तेन आक्षिप्तं हृदयं स्वांतं यस्याः सैवं विधाहं सदसमानेन न यस्याभिः समं व्यचरं अभ्रमं इति अन्वयार्थं व्याख्यानम् अन्नात् भ्रमरेति भ्रमर भरेण मधुकरसमुदायेन भुग्नः भंगुरो गर्भामध्यभागो यस्यैवं भूतः तथा केसरैः किंजल्कैः [illegible] कुसुमानां पुष्पाणां उपहारः समूहः तेन रम्यामनोहरः अयमित्यस्य प्रत्येकमभिसंबंधः लतेतिलता प्रतानस्तस्याः मंडपोमंडपस्य परितः परभृताः कोकिलाः तेषां [illegible] तानि विदारितानि कुसुमानां मुकुलानां [illegible] तेषां छिद्राणि [illegible] विगलिताः विसृताः मधुनिकराः सः समूहः [illegible] संभूतः स पुष्पितो यः सहकारतरुः आम्रवृक्षः उन्मदोतिउन्मदाः मदोन्मत्ताः ये मयूराः केकिनः तेषां कुलानि सजातीयसमूहाः तेषां कलकलः कोलाहलः तेन भीताः त्रस्ताः ये मुग्धाः भोगिनः तेषु कंपयक्तालं यस्याः [illegible] यस्यं [illegible] काम [illegible] श्रेणी विकंपितावकंपोवनस्थलीयः कुसुमानां पुष्पाणां पुंजः समूहः तेन सूचितं ज्ञापितं प्रफुल्लं देवता अरण्याधिष्ठात्री तया प्रेंखोलनं आंदोलनं तेन शोभना मनोहरा [illegible] बहूनि यानि कुसुमरजांसि तेषां पटलं वृंदं [illegible] निकरः [illegible] तेषां केसरी [illegible] मनोहरं उदंता [illegible] भागः [illegible] कुसुममार्गं पुष्पजन मनोहारिणं अभ्याद्याघ्राणा [illegible] अन्यत्र [illegible] प्राप्तं घ्राणविषयं वनानिलेन अरण्यपवनेन उपनीतं आनीतं निर्भरं [illegible] विकासितो [illegible] अपि सति अभीति अभिभूतः आगंधः अन्यकुसुमानां विजातीय सजातीय सुमनसां परिमलो येन सतं असाधारणं [illegible] प्रदर्शयंनाह अतीति अतिसुरभिभावः तस्मात् [illegible] [illegible] पुनः [illegible] प्रसरं अयं गंधाधिकं प्रदर्शयंनाह घ्राणेति घ्राणेंद्रियं [illegible] अनुलिंपंतमिव दृढसंबंधं कुर्वंतमिव तर्पयंतमिव [illegible] पूरयंतमिव [illegible] पूर्णं कुर्वंतं अनाघ्रातपूर्वं आमोदमिति अमानुषइति अमानुषलोको देवलोकः तस्य उचितं योग्यं अन्वयस्तु प्राग्वोतः कुतइति कस्मात् प्रदेशात् अयं गंधः इति इयारूढं प्रादुर्भूतं [illegible] यस्याः सैवं विधाहं [illegible] आगतं मुनिकुमारकं [illegible] सपुत्रं

मपश्यमद्राक्षं इत्यन्वयः अथेतस्याः [illegible] मुकुलिताः मुकुलितेकुड्मलिते लोचने नेत्रे यस्याः [illegible] तेन पूर्वोक्तेन कुसुमगंधेन पुष्पामोदेन मधुकरवत् अवकृष्यमाणा [illegible] नीयमाना कौतुकेति कौतुकेन कुतूहलेन [illegible] [illegible] क्षिप्तानि पदानि गतानि अथ पदानि विशेषयंनाह अभ्यधिकेति [illegible] गमनात अभ्यधिकतरः पूर्वस्मात् अतिशायी यः उपजातः उत्पन्नः मणिनूपुराणां [illegible] झंकारः [illegible] आकर्षिताः सरःकलहंसाः कासारकादंबा येः [illegible] तेन विधुरं व्याकुलं अतएव तपस्यंतं तपस्यां कुर्वंतं [illegible] इव [illegible] गंधसाम्यात् [illegible] अखिलं समग्रं [illegible] [illegible] प्राप्तिः उपलब्धिः [illegible] ईश्वराः [illegible] ईशानस्य [illegible] अतितेजोस्यास्ति यस्यासौ अतितेजस्वी तस्य भावः [illegible] कलस्य मध्यगतमिव [illegible] अस्य [illegible] [illegible] गः तत्र प्रविष्टमिव [illegible] अग्नीषोमसमूहः तस्य मध्यस्थितमिव अंतर्गतमिव [illegible] मानं [illegible] प्रभया [illegible] [illegible] अथ [illegible] [illegible] पुनः मुनिकुमारविशेषयंनाह [illegible] सुवर्णमय [illegible] [illegible] [illegible] तस्य [illegible] [illegible] पुण्यमिति पुण्यस्य धर्मस्य [illegible] [illegible] समागमः संगमः [illegible] [illegible] अन्यस्या गमने [illegible]

मेवानिवासनिलयं अतस्तदुपारिवंदनलेखाकरणमिति भावः कृयैवकमित्याकांक्षायामाह बालेति बालं रसं यत्पुलिनं
तदंगुल्लितं तीरं तस्यरेखालेखात यंवडह्यमानं नाय्यमानं गंगाप्रवाहमिव स्वधुनीवेणी मिव अनेकेति अनेकानां असं
ख्यातानां शापभ्रष्टकुटीनां यद्रूपनं पदं तस्य तोरणं तस्य हिदूरेणैवानिधेन अलंकृता दुर्येन विराजितं शोभितं एतेन सर्व वांछापद्य
नेश्यमनुतिध्वनितं भातीति आत्या यततयाअतिविस्तीर्णतया कांचनमयं निजगीयीग्रथितां गुंफितां मालामिव तपमालिका
मिवरुद्दंतं सर्वतीति सर्वद्रुहिणः समग्रसंगीत यदृता कांचनशोभायाः संविभागो यस्मिन् सतं आयत इति आयता विस्तीर्णा इतुंगः
उच्चैराकारः धाणवं गौयस्य सतं अप्राप्त इति अप्राप्तः अनुपलब्धः इदयं त्रितिप्रवेशो येन नेवं विधेन नवं प्रत्यग्रं मतयौवनं तारुण्यं
तस्य रागेण चसर्वात्मना सर्वप्रकारेण पादलाकृतः एवं तरजीकृतः अधरपल्लवः चकं चीर प्रवरीयस्य सतं रुचकं तु बीज पूरनिंबू सो
वर्णलेपावलेपने कार्यं स्पष्टाश्च धरणतलचकं स्फटिकरूपं यस्य सतं रतकं स्फटिकरूपं इति विरवः पुनः कुर्णंद धानां क आननं मुखं अ
न्निता अनुद्भिन्नानि अप्रकटितानि श्मश्रूणि यस्य तस्य भाव तत्वं तस्मात् अनाशीदुति अनासादितः अप्राप्तः मधुकरावल्याः भ्रमरपं
क्त्याः वलयाः कारेणयः पारिक्षेपः परिवेष्टनं तद्दुस्तृणाविलासो यं नेवं भूतं बालकमलमिव नवीननालनमिव अनंगाति अनंगस्य कं
दर्पस्य यतकार्मुकं धनुः तस्य कुंडलीकृतं गुणेन वध्यये तत्पदति नरपवतटाकः कासारः तस्य कमलिनी मृणालिनी तस्याः मृणालि
नैवाविष्टानेवं भूतेन यज्ञसूत्रेण अलंकृतं विभूषितं एकेनेति एकेन करेण हस्तेन समनालोति समालंयंतं कुलफलं केसरफलंत
द्भुत आकारो यस्ये वं भूतं कमंडलुं अपरेणेताः इतरेण करेण मकरो तिमकरकेतुः कंदर्पः तस्याः वशानो नाशः तस्मात् यः शोकः त
न कादिताया: कृताश्रुपाताया: रतेः मदनस्त्रियः वाष्पजलस्याबिंदुभिः नेत्रवारि एवाद्भिः आरचितामिव निर्मितामिव स्फटिकाक्ष
मालिकं नाशितक्तपमालिकां रुद्रपनं दधानं अनेकेति अनेकान्यताः विद्याश्च अनेकाविद्याः प्रसरणसाम्यात् तापदपाः नद्यः
तासां संगमः संश्लेषः तत्रयः आवर्तः पयसांभ्रमः तं निभयातसादृश्यं यानाभिमुद्रयातं दकुपिकया उपशोभमानां विराजमानं
अंतारितिअंतर्गतंमितनतवतानेननिरावतस्य दूरोरुतस्य गोहं धकारस्य अज्ञानमिति रस्य अपयानपदवीमिवानः सरणमार्गमिव
अंधानमिति अंजनकलकं तस्य रजः कृणः तयलिखिताभ्रिः तद्वृत्स्यामलांकुरांणुतादृशी तनीयसी आततु कांडरेणज
ठरेणातिमरालितनुरूदूर्वांणीव आर्णंदधानं आतेति आतते आसक्तकायकांत्या सावितारं हरितीवदलत्यपराम यपरागद्युति

नआतेनपवित्रपर्वतदलेनेव पवित्रधनकल्पेनैवमंत्रौतिगुंजः तेजसः तसंबंधिना मौंजीया नित्रकासेरेनातस्य गुणेन त्रवक्रेण परिशि
तः वकथितः जघनभागः अप्रत्र इत्येौयस्य सतं अभ्रेति अभ्रगंगा व्योमनदी तस्याः स्रोतः प्रवाहः तस्य जलं अंभः तेन प्रक्षालि
तेनापतेन तदादीतिरतन मन्याः न दकारः विपरस्तकः तस्य कांचनेनेत्रेत यान् पुटं तद्धृतपादकाश्वेतरक्तकांतिर्धृतिर्यस्य स
तेनेवं भूतेन मंदारवल्कलेन त्वचतरुवल्कलेन उपपादितं वादूतं अंबरं प्रयोतनं वस्त्रं यस्य येन गतं अनभिमत प्रल चर्यस्य सर्वैषा स्त्रीपारित्या
गलक्षणस्य अलंकारमिव भूषणमिव धर्मद्रुतिधर्मस्य गुरुतस्य यौवनमिव तारुण्यमिव सरस्वतीति सरस्वत्याः भारत्याः विलासमिव
विभ्रममिव सत्त्वमिति सर्वविद्यानां समग्रकलानां स्वयंवरपतिः भर्तारमिव एतेन सर्वविद्याभिरयमागत्य वृतो न तनेनाविद्या
र्थं प्रयत्नः कृत इत्याविष्कृतं संकेतेति सर्वश्रुतानां समग्रशास्त्राणां संकेत स्थानं पदं तदृदिव अन्योपिजनः संकेतस्थानं गच्छति
तद्वत सर्वश्रुतमेतस्मिन् समागतमिति भावः नयद्यचेतिनिदाघात्रीष्मकाल: तामिवउभयोः सादृश्यं प्रदर्शयन्नाह सोति सह आषाढे
न पलाशदंडेन वर्तमानं पालाशदंड आषाढः इति कोशः पक्षे आषाढः शुचिमासः इति अमरः समयः शीतकालः तस्मिन् कान
नं वनं तद्वत उभयोः सादृश्यमाह स्फुटेति स्फुटिता प्रफुल्ला या प्रियंगुमंजरी फलिनी वल्ली तद्वत गौरश्चासौ वर्णं यस्य प्रि
यंगुमंजरी गौरं मधुइतिमधुमासो वसंतमासः तमिवउभयोः सादृश्यमाह कुसुमेति कुसुमं पुष्पं तद्वत धवलान्याभरणानि तदर्थं भू
तिः भस्म तया विभूषितं अलंकृतं मुखं मुखभागो यस्य तिव दूत्र आदि नूनं यस्य सतं पक्षे कुसुमैः शुभ्राः धवलान्यतिलकारवशानि तेषा
तेषां भूत्या संपत्त्या विभूषितं मुखं मुखभागो यस्यैतिवदूत्रा तूः वसंत प्रारंभ एव तिलकवृक्षाणां पुष्पोद्गमसंभवादिति भावः
अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः अथप्रकारांतरेण तमेव मुनिकुमारं विशेषयन्नाह आत्मेति आत्मानुरूपेण आत्मसदृशेन मनुयसा
मित्रेण परेणाभिनंदितानां भक्तिनं पृष्टनंतरदर्भकुसुमानि पुष्पाणि उच्चिनता अवचयं कुर्वतापरेण तापसकुमारेण
परिव्राजकबालकेन अनुसादितं अतीतेति अतिक्रांतं अतिरिच्य स्नानोतिस्नानार्थं आप्लवनार्थं आगतं प्राप्तं तेनेति च का
रः पुनरर्थकः तेन कुमारेण कर्णावतंसीकृतां अवणभूषणीकृतां कुसुमकमंजरी मद्राक्षमपश्यमित्यन्वयः कामिव वसंत
दर्शनेन अवलोकनेन आनंदिताया: प्रमुदिताया: वनश्रियः कानमलक्ष्म्याः सितं हास्यं तस्य प्रभामिव मलयेति मधुमा
सस्य वसंत मासस्य मलयमारुतामलयानिलः तं आगमनार्थं आगमनाय नितं धारितां अलिकामिव अक्षतां अलिकां यौवनेति कुसु

मलश्याः पुष्पश्रियः यावनलताभाम वनारण्यकारणिमव सुरतोत्तर तः कामल्ल्रियः सुरतं मैथुनं तस्य परिश्रमः खेदः तस्मात यत स्वेद
सलिलं तस्य कणाः पृषताः तेषां जालं वंसभूतः तस्य आवली पंक्ति पंक्तिमिव धत्तोति मनो भवस्य मदस्य मदनदूतिनः आलोक्तियंतो
ताल तस्यकणाः पृषताः तेषां जालं संघः तस्य आवली मिव पंक्तिमिव धत्तोति मनोभवस्य मदनस्य मदनदूतिनः आलोक्तियंता
तस्यानिल भूता चामर पिछिकाता मिव मधु करानि मधुकराः भ्रमराः तएव काम्यकाः कामाभिलाषिणः तेषां अभिसारिकां कामिन
नाव यनकर्त्री संकेतितलल नामिनीवाकृतिकेतिकृतिका अनिंदिवतातस्यतमाणां लवकः गुच्छकः तस्यानुकारिणीतत्स्वस्तृमि
त्यर्थः भ्रमरकराणामति कृष्णत्वेन मंजर्यश्च शुक्लत्वेन तदुपमान इत्यमिति भावः अमृततिउमृतं पायोऽपंतस्य बिंदवः कणाः ते
षां निस्यंदिनी श्रावणी भद्दृष्टिप्रदृष्टपूर्वं अभिनव कोकिला पूर्वी भन्य यत्प्रामीवीनः अस्या इतिन नुवितर्कं अस्याः मंजर्याः अयं
पान्थिकमित्यार्थः भद्दृष्टिप्रदृष्टपूर्वं अभिनवम् यत्प्राणीनः अस्या इतिनुवितर्के अस्याः मंजर्याः अयं
परिमलः परीति परिभूतः अभिभूतः अन्यत कुसुमानां श्रेतर पुष्पाणां आमोद परिमलो येन सः इति मनसा स्वांते नानिश्चि
त्या निर्णय यतं न पांथ नयुवानं कृषिकुमारकं ईक्षमाणा वीक्ष्यमाणा प्ररूढं अचिंतयं अभ्यासं प्रस्तौ इति अस्यो इत्याश्चर्यो विधातुः
निर्माणः रूपातिशय स्पर्धा इत्यतिशय स्पर्धिः पादतेनि निर्माणयः उपकरणकौशः उपस्कर भांडागारः तस्य अक्षीणता अस्त
यतं कौशलमिति पाठेतु निःपादनेयदुपकरणं व्यापार विशेषः तत्र कौशलं दक्षता तस्या क्षीणता तदवस्थापिति भावः अति
शयपद संपमाह यत्रि भुवनेति यच्छितिदैत्यर्थैः त्रिभुवनात्त्रिविष्टपात अदृतः अतिशय रूपसंभारः सौंदर्य समृद्धीय
स्मिन्नेवं भूतं भगवंतं कुसुमायुधं कंदर्पं उत्पाद्यानिर्माय तदाकारात कुसुमायुधाकृतेः अतिरिक्तः अधिकः रूपातिशयः
सौंदर्यातिशयं तस्य राशिः समूहः मायामयो मोहरूपः मकरकेतुः अयंअपरो मुनिः उत्पादितः उत्तरोत्तरं अतिशय बला
तः अयं मकरकेतुः तदपेक्षया प्युत्कृष्ट इति भावः उत्तरोत्तरं मतिशयमेव भंग्यंतरेणानिरूपयन्नाह मन्येति अहमिति
मन्ये जानि इति अस्यार्थमाह सकलेति सकलं समग्रं यत जगत्तस्य नयनानंदकरं प्रमोदजनकमेतादृशं नगाधिपति चंद्रमंडलं
विरचयतारचनां कुर्वता उद्भवाः पद्मायाः लीलावासभवनानि क्रीडानिवासस्थानान्येवं भूतानि कमलानि सरोजानि श्रूलतादृ
वं ताभ्रकाणाहिरण्यगर्भेण एतस्य मुनिकुमारकस्य आननं मुखं तस्य आकारः आकृतिः तस्य करणं निर्माणं तत्र कौशलं
चातुर्यं तदर्थं अभ्यासः पौनःपुण्येनप्रवृत्तिरेव कृतो वा हत एतत्समर्थ यन्नाह अन्यथेति अन्यथा इतरथा विपरीत्ये सदृशवस्तु
विरचनायां तुल्य पदार्थोत्पादने कमलकारणं निष्प्रयोजनं कमपीत्यर्थः अतोज्ञायते अभ्यासार्थं एतन्निर्माणानीति भा
वः

अवलंबते इति अग्रे इति वक्ष्यमाणं इदं अलीकं मिथ्या इति ज्ञात्वार्थमाह यथेति निरुक्त इति आप्तवाक्येव वलपक्षे कृष्णपक्षे क्षीयमाण
स्य ज्ञाता प्राप्यमाणस्य कलावतः चंद्रस्य सकलाः समग्राः कलाः षोडशांशाः रविः सूर्यः कृष्णान्यापनाशिनाना दीक्षिणे
ण आविशति पानं करोति तां हीं कलामित्याशयेनाह इतीति ताः समग्राः गभस्तयः कांतयः अस्य मुनेः इदं वपुः शरीरं आ
विशति तथा चयदेकस्मात निर्गतं तत स्थाश्रयसदृश मुपयातीति पर्यिन वलपक्षेणो पक्षीयमाणाः चंद्रमसो निर्गताः ग
भस्तयः तपः क्लेशेन तत्र्यक्षीणे मुनौ संक्रांता इत्यर्थः इतरथैव परीत्यदूषणमाह कुत इति अन्यथा इतरथा अन्यथा बहुरूपं सौंदर्यं तस्य
अपहृत्य निराकारतांगत्कुतः परिश्रमः तेन बहुलं मुद्रम्याद्दृति भावः इतिचिंतयंती इदैत्यवं विधं तपसि तपस्यायां वर्तमा
नस्यास्तस्य इंदलावण्यं सर्वोत्कृष्टं सौंदर्यं कुतस्यात कारणव्यतिरेकेण कार्यानिष्पत्याद्दृति भावः इति चिंतयंती एव उत्प्रेक्षं ध्यायंती
एव मां कुसुमायुधं अनंगः मधुकरावासो कुसुमसमयमद्दृश्य वसंतकालमदनव दुश्रसितैः निश्वसितैः मदपरवशां पराधीनां
अकरोत न्यधात अथवा कुसुमायुधं विशेषयन्नाह अविदिते अविचारितः अनालोचितः गुणदोषयोः बलाबलंयेन सः
तथा यपीताः परिपीत सौंदर्यस्य पक्षः आहृताय पक्षपाती तत्प्रेरकनैतिन च प्रत्यग्रं यौवनं तत्र सुलभः कृशपःता
रुण्यवत्तदृत्वानसंभवात पुनः किं कुर्वंती ताक्षणेन अपसव्येन च वक्रयाने त्रैणसस्पृष्टं साभिलाषं यथास्यात्तथा आपि
बंता अन्यतरेणावलोकयंतीव अत्यादरेणावलोकनं पानमुच्यते अथ च सावलोकयन्नाह विस्मृतेति विस्मृतः विस्मृतिप्रा
सः निमेषः निमीलनं यस्य तत तथा तेनाक्ष्णा दृशा कुञ्चिता परामुकुलितं आकुल्लालितंपक्ष्मन त्रीणि यस्मिन तत्तथा तेनाक्षि
क्षितावलोक्लितालकुर्विकलाता तरलतरा अतिनंवस्थता तारका नानि कार्यमानेवं भूतं ताराव कलापं उदरं मध्यभागो यस्येति
तडित अयस्य वचरा वरंतरेणतां मेवावलोपयन्नाह किमपीति किमपि अनिर्वचनीयस्वरूपं याचमाने प्रार्थयमाने व यत्वना
कर्तुः एतादृशी कारवत्वात दृपयानं तादृशितत ताय तात्वदधीनांअहं अतिशयात वदंतीव ब्रुवंतीव एतेन अवलोकनेनाति श
यतं सूचितं अभीतिअभिमुखं संमुखं हृदयस्थां तं अर्पयंतीव वितरणं कुर्वंतीव मुनीनां व्यामोह जननाद्दृति भावः सर्वा
अभितिअभिमुखं सर्वात्मना सर्वप्रकारेण अनुप्रविशंती वअनुप्रवेशं कुर्वंतीव तन्मायितेनयतां तद्रूपतां गतां प्राप्तं
इदं माने व यद्दृमाने व मनोभवेणैत मनोभवेन कं दर्पेणअभिभूतां जायस्वपात इति हेतोः ज्ञारणं त्राणं उपयांतीव

गछंतीव दृष्टीति दूरं यावत् अवकाशं प्रवेशं ददाति अर्थितां याव कृतां दर्शयंतीव अवलोकने कारयंती बहिरोधिनाविवेक्ता
पि अभिनयमाना आदृष्टादृष्टि इति दृष्टानुकृतिमिवेदं कामदंश्चसांत्वं तं अयुक्तं अतिभीषणं अतिकलाकरं अकुटिलं नायं कृ मार्गज्ञनः
नस्य उचितं यथ्यं वृत्तं वचनात् सुसर्वंथानीं नितामिति भावः इदमिति आइतंकृत्यमयाप्रवृत्तं प्राकृ अर्थं इति मानानामपि इत्ताद् इत्यान व
त्यपि करणानां इंद्रियाणां अवरोधनं अप्रवर्तनं असमर्थायामाद् प्रतिपादयंनाद् स्तंभितेव जडीकृते नाकलिते वचित्रितेव
उत्कीर्णे वउत्कीर्णेव संयतेव संदानितेव मूर्छितेव घकां प्राप्तेवकेनापि अनिर्वचनीयस्वरूपेणाविष्टेव यदिति यत कालावभं
तेन तदालप्राद् भूतेन अवष्टंभेन व्यामोहितेव वेन निस्पंदा निश्चेष्टा सन् कान यदा यत्याः मे संभूता सतीकथं कुर्यामिति मद्दुला
कष्टेन मुनिकुमारकं अतिचिरं बहुकालं व्यतीय यंअ द्रष्टुमिति दृशाणान्वयः प्रस्तुतस्य दोषत्वेन याता नष्टानं दुर्तेयमितिनिर
पयंनाद् इत्थं कथितेति यत अनुचितं प्रकृतं कृतं तत केनानमितेन उपदेष्टुमानं उपदेशविषयीकुर्यमाणामितिनविभाव्यते नान
श्लोकतं इत्यन्वयः अनिश्च मंप्रदर्शयंनाद् किंवदृपेतिकामिति न वर्तकृतस्य मुनिकुमारस्य स्वरूपदर्शने इयं गम व्याकुमनमा
नितेनाविं तामनाभिज्ञेन केवर्णाकं वा अभिनवयौवनेन प्रत्यग्रताकुण्ठनार्के वा अनुरागेण अंतर्गतप्राप्त्याकं मन्यते न पूर्वीक
भिन्नेन न विभाव्यतामित्यत आह स्वसंवेद्यमिति स्वानुभवेनैत यथैः केनापि प्रकारेणाकमिति सर्वत्रानतकार्थः तदिह स्वसंवेद्ये
न स्वमात्रसाक्षिणा अनुभवेनैव विभाव्यतामित्यत आह स्वसंवेद्यमिति स्वानुभवैकस्पर्शः तस्मिन्ननुभवे अप्रणतं नितांकरोति
अकथितमपि कथितं द्विगुणितं वा यस्मिन्नेवं भूतेन कथितान्निश्चितात् अर्थितभावितापरीतं भावनाच उत्पद्यते तदिह स्वसंवेद्ये
न स्वमात्रसाक्षिणा द्राक् अन्यस्य अनुभावो भवतु तथासंभवना तर्केनतेन कथं निर्णयद् इत्यत आह अनाख्येयमिति स्वमात्रसा
क्षिणा तेनापि अदृष्टत्वान्नानामिति संबंधः अन्वयस्तु प्राग्वोक्तः मुनिकुमारदर्शनानंतरं उत्कंठादिस्थायीनि वक्तुं प्रथममुक्तं ज्ञातश
यमाद् उत्क्षिप्येति तदुकं दर्शनस्पर्शनादपि व्यक्ता संदकारिणः इंद्रियैः करणैः उत्क्षिप्य उत्पाद्यते तस्मात्पं मुनसा च धनी
यमाना प्राप्यमाणा इव हृदयेन स्रांतेन पुरस्तात् अग्रे आकृष्यमाणा इव पुष्पधन्वना मकरध्वजेन पृष्ठतः प्रेर्यमाणा नोदमा
ना इव अथ तमाद् कुथमपीति एतादृशमहं कथमपि महता क्लेशेन मुक्तप्रयत्नं यथा स्यात्तथा आत्मानमपि प्राणिनमपि अधारयं
धारितवतीति निरोधश्च इतिकार्यमितामाद् अनंतरमिति चिंतावत एत कुत्रात्र कांते सन्निताभित्यातिगृत्तं सतिमे ममअंतः

अर्थं तरमिदंने न अवकाशं दत्तं आहूतं तंताना आरचितपरंपरा श्वासमरुतः श्वासमितिवायवः निर्यापुः निष्कासिताः तथाच श्वासाव
ष्टंभनसंकोचात् तं निर्गमितानकार्यामिति भावः अभिलाषमाद् इति साभिलाषं अभिलाषायुतं हृदयं मनः आख्यातकाममिव
वकुं कामामिव कुचयुगलं स्तनयुग्मं स्फुरितमुखं स्पंदितानन मभूत् चभूत् स्वेदार्तिखेदः श्रमोर्थं वारितम्यल वकेश्वाभिः शातितेव
धौतेव कस्ताव पाअभक तअश्रवत अत्र मुखस्फुरणमभिलाषकार्यं स्वेदः श्रमकार्यं तद्व्या श्युतिश्वेनादकार्यमिति यथाक
मंद्रियं ज्ञासमाद् पक्षमितिमकरध्वजस्यकंदर्पस्य तत्त्रितानादिभ्राणेभ्यः तिवानिकरः समूहः तस्य निपातः पतनं तेन त्रस्ते
वभीतेव गात्रयष्टिः देहयष्टिः अकंपनच कंपं कंपः त्रासकार्यं वमस्त्रापितांभांचानिर्गममालिकभावं प्रतिपादयंनाद् उद्घर्षितस्य
मुनेः स्पर्शात्स्पर्शसौख्यलब्धं द्रष्टुमिव वाञ्छितुमिव कुतूहलात् कौतुकात् आलिंगनं उपगूहनं तत्रकालसंभवः रसस्पर्शः सर्वाभ्यः
इतापादाभ्यः रोमांचजालकं रोमहर्षणं अमूदुः निरगात् निर्गतं नभःनु ठाम्यभावं प्रदर्शयंनाद् अशेषत इति सर्वेभ्यः साश्रमा
श्वावारणाच्चरणयुगलात् अन्धियुग्मात् अर्पितः सामर्थ्येन धीतः शान्तितारागाः रतिः आरुण्यं च हृदयामिव अविज्ञातप्रवे
शमकरोत् आसाद्यति ममममनाममाञ्जितेदं आसीत् बभूव तदेव प्रकटयंनाद् इति तानीति अनार्येण दुष्टेन मनसिजेन कंद
र्पेणार्यं तान्यानि दृशिरूतः दृशान्प्रतः स्फुरतकरः मैथुनरतातायेने वं भूतजनेन मम मानानि श्रिपताननिक्षेपं कुर्वता असद्धो
असाधुजनोचितं आरब्धं प्रारब्धं पूर्वोक्त प्रकारेणानामितिकामकर्मव्रणं अंगनाजनस्य स्त्रीजनस्य अतिमृदुं अतिमुग्धं हृद
यं च तं मदितदलर्थं अनुरागविषये योग्यतामपि अपमिनस्थले अनुरागयुक्तः असिन्न्यले नयुक्त इति विषयविभागमाप
विचारयतेन अलं समर्थं वेत्यमतपः तादियुक्तमनिजनं त्रमदकृतनानुसारेण प्रयासोत्पत्तित्यर्थः अतो दृष्टेतोरसात प्र
दर्शात अपसर्पणं दूरीभवनं श्रेयः इति प्रत्येक वाक्यपरिसमाप्तौ बाध्यं केति मदृष्टं तंजेज्ञातं तपसा च अतिभास्वरं
अतितेजोभनं कुकं धाम गृहं प्राकृतोत प्राकृतजनैः नीचजनैः अभिनंदितानि अनुमोदितानि मनायपराणि मनोभव
प्रतिपादितानि स्पंदितानि चेष्टितानि कानि यतामिति यत्तं निश्चितं मकरध्वजेन कंदर्पेण एवं पूर्वोक्तप्रकारेणाविरुं
ध्यमानां करध्वमानं गाअ यमुना मनसानिनंनउपहसातउपहास्यतां गतानि चित्रमिति इमग्रेरस्य मार्गं त्वत्रमा
श्वयेति देवप्रदर्शयंनाद् मादृतियदस्मात् कारणाद् इदं एवं पूर्वोक्त प्रकारेण अयशः त्याप्तितानं त्यापि आत्मनः स्वस्य

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

विकारविकृतिरुपसंहर्तुं दूरीकर्तुं नाशक्नोमि न समर्थाभवामि पुनर्विचारणांतरमाह अन्यादृतिमत्तदवलोकमध्येया काश्चन अति
कामुकाः अर्यात् लांबदृष्टात्मका स्वयमात्मना अन्यान्यतीन उपयाताः स्वयमेवोपगताः यास्तु नोपयाताः तासां मध्ये अन्याः
मन्मथातिपिताः नार्यः अनेन दुर्विनीतेन शकुलेन मन्मथेन नर्कं दर्पणरुमनतां मात्रिकारतां तथा नीताः यथा अद्य निकाओन
नीता अनेन क्षणेन मुनिकुमारदर्शनार्थं तमदनार्तेन अद्य क्षणेन रुमनतांप्रापिताः तद्वचस्पर्शनकुर्वन्नाह आकर्णतिआर
कारमात्रस्य आगृतमात्रस्य आलोकनेन ईक्षणं तेन अंकुरीभूतं व्याकुलीकृतं अंतःकरणं अंतरिंद्रियं चेत्वर्तितम्प्रकारेणाऽ
स्वतंत्रतां पराधीनतां दर्पतिर्यानीतिक्रमइति ग्रंथकारेण कुलस्य गुणाः कुलीनत्वादयः मदनस्य सर्वथा सर्वप्रकारेण दुः
खेन निवारयितुं अशक्यः दुर्निवारः तस्य भावस्तत्ता तां आरोपयंति अनेकाप यंति अतीदृतां रतीतिपूर्ववत् पुनर्विचारणांतरमा
ह यावदिति यावदेव वानस्यालं अदृसवेतनाचेतन्यसुकाअस्मि यावदेवेतिपूर्ववत्समममाऽततमदनदर्शितप्राघवं अने
न मुनिनापि भाव्यतेन निश्चीयते तावदेवेति तावत्कालं आत्मरोपपरिसर्पणं दूरीभवनं श्रेयः कल्याणकृद्वीति भावः अ
न्यथा बाधकमाह कदाचिदिति संभावनायां अनभिमतः अनभीष्टाय सारविकारः मनोभवविकृतिः तस्य दर्शनेन अनल्प
कलेन कुपितः कोपंप्राप्तः मां आपस्य अभितां आधृतानि वयो सभितां ज्ञानमात्रं स्यात् इतिकोऽपः कृतिप्रणयतिमुनी
नां कोपः कृतः आगमनात् अदूरेतिद्विनिश्चितं मुनिजनप्रकृतिः तापसानां अल्पभावः अदूरे समीपे कोपोऽपि स्यादित्येवमेव
स्यात् इति अवधार्य निश्चित्य अदूरं अपसर्पणं अभिलाषः स्पृहा यस्याः एतेभ्यताः अभवं जातेअदूरपाति अशेषैः सम
स्तैः अनैः पूजनीया अर्चनीयाः यतयः तेषां नतु कोपनान्याइतिभावः इतिकृत्यास्मिन्त्रणा मां नमस्कारं अकरवं अकरवं अथ
नमस्कारविशेषयंनादतद्दृष्टिस्थितद्दृष्टनामा मुनिमुखात् आकृष्टः आकर्षितः दृष्टिप्रसरो यस्मिन् तत् क्रियाविशेषणं वा अने
न भावानि इयोवीतिताः एवमप्येषितेयं अचलितानि अचलितानि अकंपितायश्मणां नेत्रेरोमणांमालापं कं यस्मिनः
अदृष्टेति अदृष्टं अनवीक्षितं भूतलं पृथ्वीतलं यस्मिन् दलितानि दलितानि दलसंग्राहाः कर्णपल्लवाः श्रवणा कृला
याति तेः इन्दुतं त्यक्तं कपोलमंडलं यस्मिन् आकालितं आर्कलाच पलाशकर्कलतांकु आगात्रेषु स्यात् कुसुमायं
तं सोयस्मिन् अंशतात अंसदेशं संघप्रदेशं शोभायतं मणिकुंडलं यस्मिन् अनवरतप्राणि पोतः अर्थाति सौक्रारेण ग्रप

॥ ७ ॥ श्रीमतपोगणगगनांगणनभोमणि भट्टारकसार्वभौम भट्टारकश्रीविजयसेनसूरीश्वराणांनिर्जयराज्ये पातिशाहश्रीअकब्बर
प्रदत्तपावितोपाध्यायपदधारकश्रीशान्तिचन्द्रमाचनाचने कृतकृतकारक महोपाध्यायश्रीभानुचंद्रगणिविरचितायां कादंबरीवृत्ति
विवरणव्याख्यायां प्रथमः परिच्छेदः ॥ ॥ कादंबरीटीकापूर्वार्द्धं समाप्तं ॥ ७ ॥ उत्तरार्धं कादंबरीटीकाप्रारंभः ॥ ६० ॥ ॥
महोपाध्यायश्रीभानुचंद्रगणिगुरुभ्यो नमः ॥ मेरुः स्नानभवैः सकुंकुममयैः पूरैः पवित्रोभवत्पीतत्वेन सुवर्णपर्वतइतिख्याति
जगाम सृष्टेः ॥ दंडवत्प्रवर्धमानहारमणिभिः स्नातिगतताराकाः धाराभर्तृवति यत्रनिव्यातिकरः सोव्याद्ध्रुवं कर्कप्रभुः ॥ १ ॥
श्रीमानकृतंतिः प्रभुरेव तु वेगाद्दमर्गिताबाधायं राज्यश्रीः सभगमतानविंशु यस्य प्रभृतेर्न ॥ तद्गुणंतः करणसंचार दूर्धनेष्टा
नाग्रंथी

श्रीमत्संयमयामिनीशवरस्याधीशांकुनात्वंभवाक्तं ॥ साश्रावकदृपंकवः श्रितातलविरद्दृतोवाचनग्रातकाः सालावान्वसंगदणांपुरुक्त
रतोभाकपर्वनिगवीत श्रीमानयद्गच्छेतरवयति हस्तिसर्जने: श्रीयमीयां ॥ टीकांकादंबरीयांति जगद्धाविताकिंचिद्दुर्भितांसः ॥ २ ॥ ७